

Proceedings of the International Scientific Conference

ECONOMIC POLICY

September 5–7, 2023

Frenštát pod Radhoštěm, Czech Republic

INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMITTEE

Board

prof. Ing. Christiana KLIKOVÁ, CSc.
Chair of the Scientific Committee

prof. DDr. Johann K. BRUNNER
Deputy Chair

prof. Imre FERTÖ, M.A., Ph.D. et Ph.D.,
DSc.
Deputy Chair

doc. Ing. Marian LEBIEDZIK, Ph.D.
Deputy Chair

doc. Mgr. Ing. Zuzana MACHOVÁ, Ph.D.
Deputy Chair

doc. Ing. Pavel TULEJA, Ph.D.
Deputy Chair

prof. Ing. Antonín SLANÝ, CSc.
Deputy Chair

Members

prof. Dr. Ing. Jarko FIDRMUC

prof. Ing. Lenka FOJTÍKOVÁ, Ph.D.

prof. PhDr. Jana GERŠLOVÁ, CSc.

prof. JUDr. Ing. Igor KOTLÁN, Ph.D. et Ph.D.

prof. Ing. Vojtěch KREBS, CSc.

prof. Ing. Martin KVIZDA, Ph.D.

prof. Ing. Šárka LABOUTKOVÁ, Ph.D.

prof. RNDr. Marek LAMPART, Ph.D.

prof. Ing. Eva RIEVAJOVÁ, Ph.D.

prof. Ing. Jana STÁVKOVÁ, CSc.

prof. Ing. Stanislav ŠAROCH, Ph.D.

prof. Ing. Zdeněk TOMEŠ, Ph.D.

prof. Ing. Osvald VAŠÍČEK, CSc.

prof. Ing. Milan ŽÁK, CSc.

prof. Ing. Miroslav ŽIŽKA, Ph.D.

doc. Ing. Svatopluk KAPOUNEK, Ph.D.

doc. Ing. Michal KEJAK, M.A., CSc.

doc. Ing. Karol MORVAY, Ph.D.

doc. Ing. Jan NEVIMA, Ph.D.

doc. Ing. Daniel NĚMEC, Ph.D.

doc. Ing. Ladislav PRŮŠA, CSc.

Dr. Ing. Ingrid MAJEROVÁ

JUDr. Pavel PETR, Ph.D., LL.M.

Ing. Emil Adámek, Ph.D.

Ing. Vlastimil BERAN, Ph.D.

Ing. Jan FIDRMUC, M.A., Ph.D.

Ing. Helena HORSKÁ, Ph.D.

Ing. Eva KOTLÁNOVÁ, Ph.D.

Ing. Rudolf MACEK, Ph.D.

Ing. Martin MURÍN, Ph.D.

Ing. Veronika NÁLEPOVÁ, Ph.D.

Ing. Boris NAVRÁTIL, CSc.

Ing. Edita NEMCOVÁ, Ph.D.

Ing. Petr SKALKA, Ph.D.

Ing. Michaela TICHÁ, Ph.D.

Ing. Natalie UHROVÁ, Ph.D.

Ing. Petr DUFEK

Suggested citation:

Author, 2023. Title of the paper. In: Blašítková, M., Bouchal, T., Fabíková, L. (eds.). *Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC POLICY*. Ostrava: Vysoká škola PRIGO, 2023, pp. XX–XX. ISSN/ISBN.

Title:	Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC POLICY
Editors:	Bc. Marta Blašítková; Ing. Tomáš Bouchal, Ph.D, Ing.Paed.IGIP; Ing. Lenka Fabíková
Publisher:	Vysoká škola PRIGO
Place of issue:	Ostrava
Year of publishing:	2023
ISSN/ISBN:	ISSN 2788-2012 ISBN 978-80-87291-34-4

All papers passed double-blind review process.

Editorial

The Conference follows the long tradition of conferences held in the Moravian-Silesian Region subtitled as Post-Pandemic Challenges and Opportunities of the Czech and European Policy, Economic and Social Policy, Economic and Social Challenges of the European Economy, Economic Policy in the EU Member Countries, Economic Policy and New EU Member Countries, and Economic Policy and Economies in Transition. The conference takes place in the beautiful surroundings of Beskydy Mountains and is attended by experts from the fields of economics, law, sociology, political science and international relations, not only from the Czech Republic but also from abroad.

These proceedings contain selected papers presented at the 2023 conference, which took place in September 5–7, 2023 in Frenštát pod Radhoštěm, Czech Republic. Papers concern various issues of economic policy, employment policy, social policy, international relations, tax policy, international trade, legal aspects of business etc. The conference organizers would like to thank all the conference participants for their valuable contributions and believe that we meet together again at the next annual conference of the impressive topics of Economic Policy.

September 2023, Ostrava

Marta Blašíková

Editor

Irena Antořová, Jana Stávková Household Disposable Income Structure Towards Living out of Poverty in EU Countries	1
Vladimír Barák, Vojtěch Krebs, Šimon Přecechtěl Does the Conflict of Interest Affect the Allocation of Non-Investment Transfers in the Area of Residential Social Services?	11
Radmila Burkovičová, Karin Fodorová Current Social Problems of Families with Children in Preschool Education Identified by Kindergarten Teachers	21
Tomasz Czapran Implementation of Microsoft Dynamics 365	32
Peter Čajka, Barbora Szépeová The Qualitative Position of V4 Universities in World Rankings as a Prerequisite for Meeting the Policy Priorities of Central European Governments	39
Andrea Čajková, Ivana Butoracová Šindleryová Strategic Leadership Competencies and Good Governance: the Role of Universities in Training Innovation Leaders for Hybrid Governance	54
Vladimír Čechák Investments in Education, the Question of Their Evaluation in the Context of Social Development	64
Karin Fodorová Kornelia Solich The Attitudes of Czech and Polish Parents Towards Institutionalized Education of Two-Year-Old Children According to Kindergarten Teachers in the Czech Republic and Nursery School Teachers in Poland	74
Michal Fridrich, Martin Černek Innovative Management Strategies in the Era of Industry 5.0 and Society 5.0	85
Libuše Halfarová, Maria Vařutová Counselling Support for Students with Special Educational Needs	96
Leona Hozová, Renata Kyzlinková Subjectivity in the Decision-Making Process of Workers from Social and Legal Protection of Children Units when Entrusting Children to the Kinship Care: Its Relation to the Legislative Framework and Other Variables	104
Martina Chrančoková Reputation of Slovak Universities in the World Rankings	117
Richard Kališ, Erika Majzlíková, Peter Silanič, Peter Tóth Importance of Spatial Proximity in the Pharmacy Retail Market	129
Lucie Kamrádová, Lukáš Vomlela Middle-Income Trap and it's Impact From the Regional Perspective	138

Christiana Kliková, Natalie Uhrová State Debt of the Czech Republic	147
Ján Kollár, Barbora Mazúrová, Viera Podskočová Use of Fiscal Policy Instruments in Support of Self-Employed Persons during the COVID-19 Pandemic in the Slovak Republic.....	157
Robert K. MacGregor, Radka MacGregor Pelikánová & Filip Rubáček EU Policies and Law to Stimulate SDGs Embrace – Appreciated by Responsible Consumers but not by Businesses	173
Jiří Malý Has the World Economy Entered a Phase of Deglobalization?	188
Boris Navrátil Ten Years of the EU Economic Governance and its Reflection in Czechia	196
Edita Nemcová, Elena Fífešková The EU Industrial Policy in the Period of External Shocks	204
Tomáš Imrich Profant Prebisch-Singer Hypothesis and the World-System Theory: How do they Deviate from the Classical Development Paradigm?	213
Ladislav Průša Is it Appropriate to Introduce Personnel Standards as a Basic Registration Condition for Social Service Providers?	221
Jaroslav Šigut, Maria Vašutová Children and Adolescent in the Digital World	231
Tomáš Sochor Economic Aspects of Technological Innovations in Information Technology	245
František Varadzin, Jan Nevima, Kamila Turečková Long-Term Trends in China's Foreign Trade	252
Jaroslav Vostatek Tax Policy of the Fiala's Government	271
Tomáš Wroblowský Twin Deficits after Covid Pandemic: Evidence from Central European Countries	282

HOUSEHOLD DISPOSABLE INCOME STRUCTURE TOWARDS LIVING OUT OF POVERTY IN EU COUNTRIES

Irena Antořová¹, Jana Stávková²

Abstrakt

The identification of the structure of disposable household income in the EU countries in relation to the income poverty rate is the aim of this paper. The analysis uses primary microeconomic data from the EU-SILC database (N = 232,816 households). Results show the importance of social transfers, especially old-age pensions and social benefits, in household income. The segmentation of the EU Member States according to the income structure of households was performed by applying the cluster analysis method and provided information on the similarities and differences in income structure and allowed to assess the effectiveness in social policy settings. The focus of social benefit payments targeting vulnerable households seems appropriate. The segment of countries characterised by a higher share of social benefits in household income rather than the share of old-age pensions achieves lower poverty rates. Findings also suggest a positive impact of household investment income on low poverty rates.

Keywords

Household Income, Income Structure, Income Poverty, Sustainable Income, EU-SILC

I. Úvod

Během poslední dekády ekonomiky zemí v Evropské unii zažívaly růst spojený s očekáváním zlepšení životní úrovně obyvatelstva – zahrnující materiální blahobyt domácností, ale také aspekty týkající se zdraví, vzdělání a vytváření nových tržních příležitostí, jak z hlediska zaměstnanosti, tak ochrany životního prostředí (Dragoi, 2020). Ekonomický rozvoj byl nejprve přerušen zdravotní krizí a následně válkou a s tím souvisejícími energetickými a migračními krizemi (Młodkowski, 2020; Vavoura a Vavouras, 2022). Rozvoj je také ohrožen klimatickou krizí, která má potenciál způsobit další vážné dopady na ekonomiku a životní podmínky lidí (Burns a Tobin, 2022). Krize, které vznikají v důsledku šoků, mají recesní účinky na standardní ekonomické ukazatele, přičemž jejich dopady jsou často asymetrické a postihují různá odvětví různým způsobem. Důsledky těchto krizí se promítají do celé společnosti a mají následné ekonomické dopady, které ovlivňují kvalitu života domácností (Bonatti et al., 2017; Deichmann et al., 2022).

Kvalita života je především závislá na příjmech domácností, které umožňují naplňovat potřeby spotřebitelů dle jejich preferencí v souvislosti s upřednostňovaným životním stylem (OECD, 2020). V průběhu ekonomických krizí mohou příjmy domácností utrpět ztráty, což vede k omezení jejich schopnosti nakupovat, investovat a plánovat dlouhodobé cíle. Přístup k opatřením a sociálním podporám vlády může také ovlivnit, jak krize ovlivní příjmy a kvalitu života domácností

Příjem domácnosti určuje životní podmínky, které formují kvalitu života domácností, včetně ekonomické a politické stability, politických a náboženských svobod, kvality životního prostředí, bezpečnosti a subjektivní spokojenosti (Zagorski et al., 2014). Příjem domácností je také faktorem ovlivňujícím spotřebitelské chování, protože spotřebitelé s nízkým příjmem jsou citlivější na ceny a věnují více času a úsilí porovnávání cen (Eng, 2011). Achar et al. (2016) upozorňují, že klíčovým motivem spotřebitelských akcí jsou stále jejich peněženky. Spotřebitelé z vyšších příjmových skupin

¹ Mendel University in Brno, Faculty of Business and Economics, Zemědělská 1, 61300 Brno, Czech Republic.
E-mail: Irena.Antosova@mendelu.cz.

² Mendel University in Brno, Faculty of Business and Economics, Zemědělská 1, 61300 Brno, Czech Republic.
E-mail: Jana.Stavkova@mendelu.cz.

jsou méně citliví na ceny a raději tráví čas hledáním informací o výrobku nebo službě, kterou mají v úmyslu zakoupit, než o její ceně (Eng, 2011).

Podle Burlacu (2016) je disponibilní příjem domácností klíčovým měřítkem hodnocení životní úrovně a chudoby. Evropská komise (2011) uvedla, že životní úroveň koreluje pouze s částí disponibilního příjmu domácností – s trvalým příjmem, který není ovlivněn krátkodobými fluktuacemi. Evropská unie zavedla infrastrukturu EU-SILC (EU-Statistiky o příjmech a životních podmínkách), která umožňuje měření příjmové chudoby, identifikaci demografických a socioekonomických faktorů ovlivňujících příjem, jako je zaměstnanost, hodnocení materiální deprivace a dalších hodnocení (Wirth & Pforr, 2022; Vladislavljovic & Mentus, 2019; Colgan, 2022). Výhodou šetření EU-SILC je nejen poskytnutí detailů ohledně příjmové situace domácností, ale také jeho komplexnost a velký vzorek jedinců a domácností, ze kterého jsou vytvořeny rozsáhlé datové soubory pro všechny země EU (Verma et al., 2017; Atkinson & Marlier, 2010).

Příjem domácnosti se odvíjí od demografických a socioekonomických faktorů spojených s jedinci, které do domácnosti patří (Wolf, 2009). Mezi klíčové demografických faktorů patří pohlaví nebo věk jedince. Muži a ženy mohou mít často odlišné příjmy, a to i při podobné úrovni vzdělání nebo zaměstnání. Corsi et al. (2016) vysvětluje, že v některých situacích se může jednat o diskriminaci, v některých situacích jen o odlišné preference mužů a žen z hlediska jejich pracovní aktivity.

Z hlediska socioekonomické situace jedince je hovořeno o jeho současné převažující ekonomické aktivitě, odvětví zaměstnání či podnikání, formu pracovního úvazku a jiné (Chaupain-Guillot & Guillot, 2015). Wolf et al. (2022) uvádí, že ekonomická aktivita jedinců ve formě zaměstnanců vede oproti samostatně výdělečným osobám k vyšší životní úrovni domácnosti.

Ekonomická teorie přistupuje k disponibilnímu příjmu jako k částce, kterou má domácnost k dispozici a může ji volně využít podle svých preferencí. Disponibilní příjem je odvozen z celkového příjmu domácnosti, který zahrnuje příjmy z různých zdrojů, jako jsou mzdy ze zaměstnání, příjmy z majetku a podnikání. Z celkového příjmu jsou následně odečteny daně a poplatky, což dává výslednou částku, kterou má domácnost k dispozici pro své potřeby (Stiglitz & Rosengard, 2015). Jednou z důležitých složek disponibilního příjmu domácnosti jsou investiční příjmy, které mohou pocházet z různých zdrojů, jako jsou dividendy z akcií, úroky z bankovních účtů, nebo výnosy z investičních fondů. Tyto investiční příjmy mohou být pro domácnosti důležité, protože mohou sloužit jako zdroj příjmu navíc k pravidelným platům a mohou přispět k budování finanční stability a růstu majetku domácnosti (Szymborska 2019; Weller & Wenger, 2017). U generování příjmů z úspor, tj. jejich zhodnocení existuje riziko znehodnocení úspor inflací, což může vést ke snížení reálné hodnoty úspor a omezení finančních možností domácností (Gopinath, 2020).

Významnou součástí příjmů domácností jsou sociální transfery (Kis & Gábos, 2016), které jsou klíčovým nástrojem pro snižování míry příjmové chudoby a nerovností (Keeley, 2015). Sociální transfery, které slouží jako nástroje sociální politiky, jsou domácnostem vypláceny v podobě starobních důchodů sociálních dávek s cílem podpořit obyvatelstvo v náročných životních situacích a zajištění základního životního standardu (Keeley, 2015).

Domácnosti žijící v chudobě kvůli nedostatečným příjmům mají omezený přístup k základním službám a potřebám, což negativně ovlivňuje jejich celkovou kvalitu života (Halleröd & Larsson, 2008). Chakravarty (2010) upozorňuje na významný problém nízkopříjmových domácností, které čelí riziku chudoby. Nedostačující disponibilní příjem znamená, že tyto domácnosti nemají dostatek finančních prostředků na pokrytí základních nákladů na bydlení, potraviny, oblečení a další nezbytnosti. Tento stav pak může vést k materiální deprivaci, což znamená, že jedinci nemají přístup k nezbytným statkům a službám pro přežití a důstojný život. Podobně Halleröd & Larsson (2008) shrnují, že chudoba má výrazný dopad na všechny aspekty života domácnosti, včetně bydlení, výživy, zdravotní péče, vzdělání a sociálního začlenění.

Otázkou zůstává, jaká je vhodná kombinace sociálních transferů jako součástí příjmů domácností, protože, jak uvedli Stiglitz et al. (2019), nevhodná kombinace sociálních nástrojů pomoci je neúčinná při snižování míry chudoby.

Cílem tohoto příspěvku je zjistit strukturu disponibilních příjmů domácností v jednotlivých zemích EU a identifikovat segmenty zemí EU na základě podobností ve struktuře příjmů domácností ve vztahu k míře příjmové chudoby. Následně určit jaká struktura příjmů je vhodná k naplňování cílů EU v sociální oblasti, tj. redukci příjmové chudoby. Tato studie předpokládá jako hlavní nástroj k zajištění udržitelného příjmu domácnosti příjem ze zaměstnání a podnikání. Výzkumnou otázkou je, jaké další příjmy a v jaké struktuře jsou pro udržitelnost příjmu domácnosti mimo chudobu rozhodující.

III. Data a metody

Hlavním zdrojem dat v této studii je databáze primárních mikroekonomických dat EU-SILC (European Union – Statistics on Income and Living Conditions). Šetření EU-SILC, které je povinné pro všechny členské státy EU, je vykonáváno podle jednotné metodiky vydávané Eurostatem, což přináší příležitost srovnání situace v různých zemích EU. Toto reprezentativní šetření poskytuje data o příjmech, chudobě, sociálním vyloučení a životních podmínkách (Eurostat, 2022). Tato studie zahrnuje data z 232 816 evropských domácností o jejich příjmové situaci v roce 2020.

Tato studie respektuje metodiku Eurostatu, která určuje, jakým způsobem stanovit příjmovou chudobu, tj. chudobou ohrožené domácnosti. Hranice chudoby je stanovena jako 60 % mediánu ekvivalizovaného disponibilního příjmu domácností. Pokud je ekvivalizovaný příjem domácnosti pod touto hranicí, je považována za ohroženou chudobou. Ekvivalizovaný příjem domácnosti zohledňuje složení domácnosti dle věku členů (Eurostat, 2021).

V této studii je aplikována vícerozměrná statistická metoda, shluková analýza, za účelem identifikovat segmenty zemí EU s podobnou strukturou příjmů domácností. Cílem shlukové analýzy je zařadit objekty do shluků, tj. segmentů. Objekty v rámci shluku jsou si co nejvíce podobné a zároveň co nejméně podobné objektům z jiných shluků. Jednotlivé objekty jsou postupně seskupovány do menších shluků a tyto shluky jsou následně slučovány do větších shluků (Nisbet et al., 2017). Zde je aplikován algoritmus K-means, který nejprve tvoří počáteční shluky, pak počítá centroidy (vektory průměrných hodnot) a následně jsou objekty zařazeny do shluků podle centroidu, ke kterému byl objekt nejbližší.

Hebák a kol. (2015) vysvětluje algoritmus K-means jako iterační postup, který minimalizuje následující funkci:

$$f_{KP} = \sum_{h=1}^k \sum_{i=1}^n u_{ih} \|x_i - \bar{x}_h\|^2, \quad (1)$$

kde prvky $u_{ih} \in \{0,1\}$ označují, zda i -tý objekt patří (hodnota 1) nebo nepatří (hodnota 0) do h -tého shluku, a $\bar{x}$ je vektorem průměrných hodnot h -tého shluku. Musí být splněny následující podmínky:

$$\sum_{h=1}^k u_{ih} = 1 \text{ pro } i = 1, 2, \dots, n \text{ a } \sum_{i=1}^n u_{ih} > 0 \text{ pro } h = 1, 2, \dots, k. \quad (2)$$

EU-SILC data včetně shlukové analýzy jsou zpracována v softwaru IBM SPSS Statistics, verze 25.

III. Výsledky

EU-SILC data umožňují identifikovat strukturu disponibilních příjmů domácností podle různých příjmů, které do domácností proudí. Jedná se především o příjmy ze zaměstnání či z podnikatelské činnosti a kromě toho se dále jedná o sociální příjmy jako podporu od státu snažící se redukovat příjmovou chudobu v dané zemi. Další skupinou příjmů jsou příjmy investiční (z pronájmu, dividendy apod.), příjmy mezi domácnostmi, alimenty a jiné.

Sociální transfery proudící do domácností je možné dále dělit na starobní důchody a sociální dávky, které se dále člení na přídatky na děti, dávky v nouzi, dávky na bydlení a další. Tato studie je zaměřena

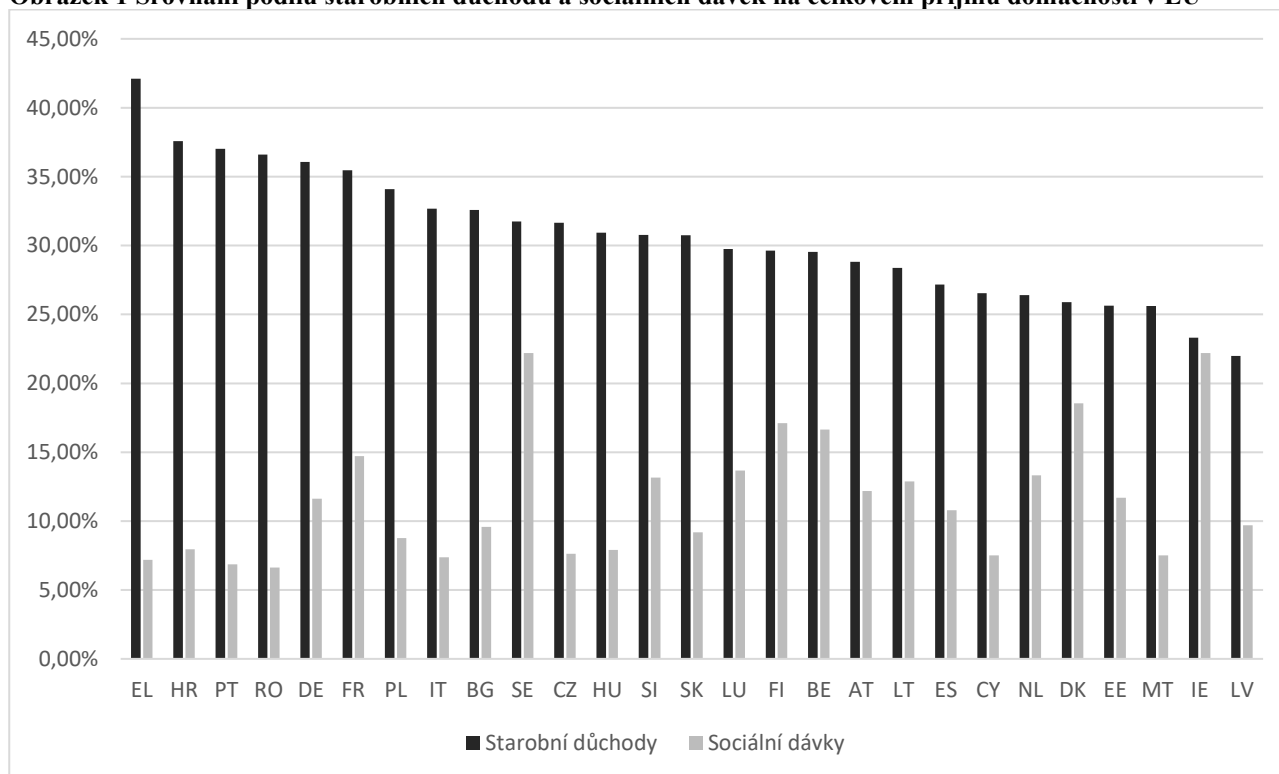
především na roli sociálních transferů v disponibilním příjmu domácností a další netradiční příjmy jako například příjmy z investic.

Struktura disponibilních příjmů domácností v zemích EU

Následující souhrnná tabulka č. 1 ukazuje strukturu disponibilních příjmů domácností v 27 zemích EU v relativním srovnání. Z důvodu rozdílných cenových i příjmových hladin v různých státech EU není možné provádět absolutní srovnání a je přistoupeno k relativnímu srovnání, tzn. podílu jednotlivých složek příjmu na celkovém disponibilním příjmu ve všech domácnostech.

Z výsledků je patrné, že nejvyšší podíl sociálních transferů v disponibilních příjmech všech domácností je ve Švédsku, a to více než polovina příjmu všech domácností (53,94 %) je tvořena sociálními transfery. Následuje Francie (50,18 %) a Řecko (49,30 %). Naopak nejnižší podíl sociálních transferů v příjmech domácností je v Lotyšsku (31,67 %), dále na Maltě (33,14 %) a na Kypru (34,05 %). Sociální transfery jsou z největší části tvořeny starobními důchody. Starobní důchody jsou nejvíce v domácnostech zastoupeny v Řecku, kde 42,11 % disponibilních příjmů domácností je tvořeno starobními důchody. U ostatních zemí je podíl starobních důchodů na celkových příjmech domácností podstatně nižší. Nejnižší podíl starobních důchodů v příjmech domácností je v Lotyšsku (21,98 %), v Irsku (23,30 %) a na Maltě (25,62 %). Na druhou stranu Irsko a zároveň Švédsko jsou země s největším podílem sociálních dávek v příjmech domácností (22,19 %). Nejnižší podíl sociálních dávek je v Rumunsku, Portugalsku a Řecku.

Obrázek 1 Srovnání podílu starobních důchodů a sociálních dávek na celkovém příjmu domácností v EU

Zdroj: vlastní zpracování datasetu EU-SILC (Eurostat, 2022)

Co se týká konkrétních druhů sociální dávek, nejviditelnější (s nejvyšším podílem na celkovém příjmu domácností) jsou přídavky na děti. Největší podíl přídavků na děti na celkovém příjmu domácností je patrný v Irsku (6,15 %). Podíl dávek v nouzi na příjmu domácností je nejvyšší v Nizozemsku (4,85 %) a tam jsou také nejvyšší dávky na bydlení (4,19 % z celkového příjmu domácností).

Další zkoumané příjmy již nepatří mezi příjmy sociální. Jedná se o příjmy, které domácnosti obdrželi od jiných domácností, alimenty a investiční příjmy zahrnující příjmy z pronájmu a příjmy formou úroků a dividend. Největší podíl příjmů z pronájmu na celkových příjmech domácností je viditelný

v Řecku (3,97 %) a v Itálii (2,67 %). Úroky a dividendy jsou nejvyšší na Maltě (4,12 % příjmu domácností) a dále v Německu (3.85 %).

Tabulka 1: Relativní podíl jednotlivých složek příjmu v celkovém disponibilním příjmu všech domácností v zemích EU v roce 2020

	Sociální transfery	Starobní důchody	Sociální dávky	Přídavky na děti	Dávky v nouzi	Dávky na bydlení	Příjmy mezi domácnostmi	Alimenty	Příjmy z pronájmu	Úroky, dividendy
AT	41,00 %	28,81 %	12,19 %	3,34 %	1,32 %	0,34 %	1,35 %	0,64 %	1,11 %	1,21 %
BE	46,19 %	29,54 %	16,65 %	2,60 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,00 %	0,82 %
BG	42,14 %	32,58 %	9,57 %	2,92 %	1,26 %	0,00 %	2,87 %	0,11 %	1,62 %	0,43 %
CY	34,05 %	26,53 %	7,52 %	1,79 %	1,09 %	0,43 %	4,01 %	0,44 %	1,49 %	0,75 %
CZ	39,28 %	31,66 %	7,62 %	1,74 %	0,27 %	0,70 %	2,10 %	0,63 %	0,68 %	0,17 %
DE	47,68 %	36,06 %	11,62 %	3,30 %	0,46 %	2,18 %	2,02 %	1,39 %	1,03 %	3,85 %
DK	44,41 %	25,88 %	18,54 %	1,79 %	0,56 %	2,13 %	0,62 %	0,13 %	0,09 %	3,19 %
EE	37,34 %	25,64 %	11,70 %	3,41 %	0,22 %	0,32 %	0,69 %	0,31 %	0,53 %	1,52 %
EL	49,30 %	42,11 %	7,19 %	2,30 %	2,36 %	0,01 %	3,38 %	0,28 %	3,97 %	0,13 %
ES	37,95 %	27,17 %	10,78 %	0,36 %	1,13 %	0,29 %	0,98 %	0,56 %	1,55 %	1,28 %
FI	46,73 %	29,62 %	17,11 %	1,97 %	1,18 %	3,70 %	0,46 %	0,14 %	1,03 %	2,58 %
FR	50,18 %	35,47 %	14,71 %	2,26 %	3,21 %	2,71 %	0,75 %	0,61 %	1,16 %	3,44 %
HR	45,53 %	37,57 %	7,96 %	1,57 %	1,06 %	0,24 %	1,39 %	0,24 %	1,21 %	0,10 %
HU	38,84 %	30,93 %	7,91 %	5,39 %	0,62 %	0,20 %	1,59 %	0,34 %	0,16 %	0,30 %
IE	45,49 %	23,30 %	22,19 %	6,15 %	0,24 %	3,35 %	0,43 %	0,27 %	1,07 %	0,37 %
IT	40,05 %	32,68 %	7,37 %	1,17 %	0,75 %	0,07 %	1,53 %	1,18 %	2,67 %	0,90 %
LT	41,25 %	28,38 %	12,87 %	3,61 %	1,50 %	0,24 %	0,67 %	0,82 %	0,83 %	0,71 %
LU	43,40 %	29,74 %	13,66 %	3,61 %	2,67 %	0,30 %	0,53 %	0,53 %	2,44 %	0,68 %
LV	31,67 %	21,98 %	9,69 %	3,09 %	0,33 %	0,49 %	2,74 %	0,52 %	0,67 %	0,36 %
MT	33,14 %	25,62 %	7,52 %	1,88 %	2,67 %	0,26 %	0,53 %	0,42 %	1,90 %	4,12 %
NL	39,73 %	26,39 %	13,33 %	1,51 %	4,85 %	4,19 %	2,41 %	0,40 %	0,77 %	0,96 %
PL	42,85 %	34,09 %	8,76 %	4,82 %	0,32 %	0,09 %	0,74 %	0,27 %	0,32 %	0,08 %
PT	43,88 %	37,01 %	6,87 %	1,22 %	1,03 %	0,04 %	1,20 %	0,65 %	1,48 %	0,58 %
RO	43,23 %	36,60 %	6,63 %	3,20 %	0,59 %	0,00 %	0,26 %	0,06 %	0,11 %	0,02 %
SE	53,94 %	31,75 %	22,19 %	2,50 %	1,82 %	1,81 %	0,44 %	0,44 %	0,15 %	2,23 %
SI	43,91 %	30,76 %	13,15 %	2,15 %	2,98 %	0,18 %	0,62 %	0,14 %	0,61 %	0,69 %
SK	39,94 %	30,74 %	9,19 %	3,07 %	1,04 %	0,00 %	0,64 %	0,44 %	0,13 %	0,07 %

Zdroj: vlastní zpracování datasetu EU-SILC (Eurostat, 2022)

Segmentace zemí EU podle struktury příjmů domácností ve vztahu k příjmové chudobě

Ve struktuře disponibilních příjmů domácností v jednotlivých zemích EU jsou patrné rozdíly. Autorky použily shlukovou analýzu, aby určily rozdíly a zejména podobnosti ve struktuře disponibilních příjmů domácností v jednotlivých zemích EU. Algoritmus K-means vytvořil tři konečné shluky, tj. tři segmenty zemí (Tabulka 2) na základě příslušných struktur příjmů domácností.

První segment, zahrnující Bulharsko, Řecko, Polsko, Portugalsko a další země, se vyznačuje vysokým podílem starobních důchodů na celkových disponibilních příjmech domácností. Celkový podíl sociálních dávek na příjmech činí několik jednotek procent – jedná se především o přídavky na děti a dávky v nouzi. Více než dvě procenta příjmů domácností pochází z investic a pronájmu.

Domácnosti také uvádí příjmy mezi domácnostmi, které přesahují pouze jedno procento celkových příjmů domácnosti.

Ve druhém segmentu je podíl sociálních transferů na celkových příjmech domácností přibližně stejný jako v prvním segmentu, ale poměr starobních důchodů a sociálních dávek je jiný. Země druhého segmentu, kam patří Belgie, Dánsko, Irsko, Švédsko a další, mají mnohem vyšší podíl sociálních dávek na příjmech domácností než země prvního segmentu. Vyšší procento příjmů zaujímají rodinné přídatky a příspěvky na bydlení a mnoho dalších nestandardizovaných dávek, které jsou přímo zaměřeny na ohrožené skupiny. Podíl investičních příjmů zde je sice ve srovnání s ostatními segmenty nejvyšší, ale stále se jedná o nepatrné procento (1,51 %).

Třetí segment zemí zjevně nemá tak pevná sociální opatření a má tak nejnižší podíl sociálních transferů, přičemž starobní důchody převažují nad sociálními dávkami v celkových příjmech domácností. Podíl starobních důchodů na disponibilních příjmech zde je podobný jako v předchozím segmentu č. 2 a podíl sociálních dávek byl podobný shluku č. 1.

Tabulka 2 Segmenty zemí EU dle struktury příjmů domácností

	Segment 1	Segment 2	Segment 3
	BG, DE, EL, FR, HR, PL, PT, RO	BE, DK, FI, IE, LU, SE, SI	AT, CY, CZ, EE, ES, HU, IT, LT, LV, MT, NL, SK
Sociální transfery	45,60 %	46,30 %	37,85 %
Starobní důchody	36,44 %	28,66 %	28,04 %
Sociální dávky	9,16 %	17,64 %	9,81 %
Přídavky na děti	2,70 %	2,97 %	2,53 %
Dávky v nouzi	1,29 %	1,35 %	1,32 %
Dávky na bydlení	0,66 %	1,64 %	0,63 %
Příjmy mezi domácnostmi	1,58 %	0,44 %	1,60 %
Alimenty	0,45 %	0,24 %	0,56 %
Příjmy z pronájmu	1,36 %	0,77 %	1,04 %
Úroky a dividendy	1,08 %	1,51 %	1,03 %
Míra příjmové chudoby	18,00 %	14,00 %	16,30 %

Zdroj: vlastní zpracování datasetu EU-SILC (Eurostat, 2022)

Zásadní otázkou zůstává, jaká struktura disponibilního příjmu je nejvhodnější a jaká nastavení sociální politiky se zdají být účinná v kontextu naplňování cílů EU ohledně redukce míry příjmové chudoby a nastavení udržitelného příjmu domácností zajišťující život v požadované kvalitě a mimo ohrožení chudobou. Vhodnost struktury lze posoudit pomocí ukazatele míry příjmové chudoby, který byl doplněn do posledního řádku tabulky 2 po dokončení postupu shlukování. Na základě porovnání ukazatelů příjmové chudoby a struktury příjmů domácností lze konstatovat, že účinnou kombinací uplatňovaných nástrojů sociální politiky se jeví zacílení jednotlivých typů sociálních dávek, jak je uvedeno v segmentu 2. Například v Irsku a Švédsku činil podíl sociálních dávek na příjmech domácností až 22 % (viz Tabulka 1). Záměr sociální politiky na výplatu starobních důchodů bez užšího zacílení v kontextu příjmové chudoby se zdá být méně účinné.

Jelikož diverzifikace snižuje riziko, lze předpokládat, že diverzifikace příjmů domácností pravděpodobně povede k vyšší pravděpodobnosti udržitelného příjmu zajišťující život mimo chudobu. Nicméně z výsledků segmentace (Tabulka 2) je zřejmé, že příjmy z investic, ať už jde o příjmy z pronájmu nebo úroky a dividendy z investic, tvoří jen velmi malou část disponibilních příjmů domácností v zemích EU. Jedná se o jednotky procent, co se týče podílu na celkovém příjmu domácností.

III. Diskuze a závěr

Na základě získaných mikroekonomických dat ze šetření EU-SILC ve všech zemích EU zpracovaných exaktními metodami je možné vyvodit závěry k problematice struktury příjmů domácností a jejího vlivu na udržitelnost příjmů evropských domácností mimo chudobu a dosažení požadované kvality života. Je důležité, aby vlády a další instituce zaměřovaly své úsilí na podporu nízkopříjmových domácností a snižování míry chudoby. To může zahrnovat opatření jako sociální dávky, které pomáhají zlepšit dostupnost základních služeb, jako je zdravotní péče a vzdělání.

Z provedené analýzy příjmové situace domácností v zemích EU z hlediska struktury příjmů domácností je patrné, že sociální transfery hrají v příjmech domácností důležitou roli. Parametry sociální politiky významně ovlivňují strukturu disponibilního příjmu domácností. Nutno podotknout, že sociální politika je v kompetenci každého členského státu EU a řídí si ji státy samostatně, avšak směřují k jednotným cílům stanovených EU pro sociální oblast. Jedná se například o redukci míry chudoby. Konkrétně Strategie Evropa 2020 zavedla nový společný cíl, a to snížit do roku 2020 počet Evropanů, kteří žijí pod hranicí chudoby, o 25 %, a vyvést tak z chudoby přes 20 milionů lidí. Tohoto cíle však nebylo dosaženo a byl stanoven nový cíl, a to do roku 2030 snížit počet lidí žijících v chudobě minimálně o 15 milionů (Evropský parlament, 2023). D'Agostino et al. (2020) upozorňují, že nastavení sociálních transferů není ve všech zemích efektivní, tzn. nevede k efektivnímu snížení míry chudoby v dané zemi a pak dochází k neplnění cílů v sociální oblasti.

Aplikovaná shluková analýza určila podobnosti a rozdíly ve struktuře příjmů v jednotlivých zemích EU. Vzhledem k silnému vlivu sociální politiky na příjmovou strukturu a výši příjmů se autoři domnívají, že výsledky segmentace lze využít mimo jiné k posouzení účinnosti sociální politiky v dané zemi nebo skupině zemí ve stejném segmentu. Na základě podobností mezi zeměmi měřených podle struktury příjmů vznikly tři segmenty. První segment zahrnuje země Bulharsko, Řecko, Polsko, Německo, Francie, Chorvatsko, Portugalsko a Rumunsko, které se vyznačují vysokým podílem starobních důchodů na disponibilním příjmu domácností. Celkový podíl sociálních dávek na příjmech činí pouze několik procent – jedná se především o přídatky na děti a dávky v nouzi. V kontextu nejvyšší příjmové chudoby v tomto segmentu (18 %) se zaměření sociální politiky na výplatu starobních důchodů jeví jako méně účinné. Toto zjištění je částečně v souladu se zjištěními Kuitto et al. (2022), kteří uznávají, že starobní důchody snižují chudobu ve stáří, avšak také zjistili, že přerozdělování v rámci důchodového systému ke zmírnění chudoby celkově v zemi významně nepřispívá.

Země ve druhém segmentu, kterými jsou Belgie, Dánsko, Finsko, Irsko, Lucembursko, Švédsko a Slovinsko mají přibližně stejný podíl sociálních transferů na celkových příjmech domácností jako země v prvním segmentu, ale mnohem vyšší podíl sociálních dávek (až 22 %), jako jsou přídatky na děti a bydlení a další dávky, které jsou přímo určeny ohroženým skupinám. Tyto země dosahují nejnížší příjmové chudoby (14 %), což je v souladu se zjištěními Ebbinghause (2021), který předpokládá účinné snižování chudoby prostřednictvím cílených sociálních dávek. Třetí segment zemí nemá tak silná sociální opatření a má nejvyšší podíl sociálních transferů, přičemž v nich převažují starobní důchody. Podíl starobních důchodů na disponibilním příjmu zde je podobný jako v předchozím druhém segmentu a podíl sociálních dávek byl podobný jako v prvním segmentu.

Pro všechny segmenty zemí platí, že udržitelný příjem domácností by měl být diferencovaný struktury, tedy zahrnovat různé druhy příjmů z odlišných zdrojů. Nicméně podíl ostatních příjmů jako jsou investiční příjmy, ať už příjmy z pronájmu nebo úroky a dividendy z investic, či další transfery mezi domácnostmi, na celkových příjmech domácností je velmi nízký, a to v řádech jednotek procent. Zároveň výsledky provedené segmentace naznačují, že ve druhém segmentu, kde je nejvyšší podíl úroků a dividend v příjmech domácnosti oproti ostatním segmentům, je také dosahováno nejnížší míry příjmové chudoby. To je v souladu se Szymborskou (2019), která uvádí, že domácnosti s finančními investicemi zaujímají vyšší pozice v rozdělení příjmů. U dalšího investičního příjmu,

a to příjmy z pronájmů, to tak není, ty domácnosti získávají především v jižních zemích EU, kde je sociální politika orientovaná na starobní důchody.

V článku aplikovaná vícerozměrná shluková analýza s algoritmem K-means se ukázala jako vhodná pro detailní rozbor příjmové struktury domácností v zemích EU a také pro bližší pochopení rozdílů i podobností v nastavení sociálních politik určujících složení příjmů domácností z hlediska sociálních transferů. Je zde prostor pro další výzkum ohledně hlubšího zkoumání, jak jednotlivé příjmové složky ovlivňují pravděpodobnost dosažení udržitelného příjmu zaručující život mimo chudobu. Rovněž je klíčové, aby politiky a intervence byly cílené a respektovaly různorodé potřeby a situace nízkopříjmových domácností. To vyžaduje komplexní analýzu příčin chudoby a spolupráci mezi vládou, neziskovým sektorem a soukromými organizacemi, aby byly navrženy efektivní a udržitelné strategie na zlepšení životních podmínek těchto domácností. Jen tak bude možné snižovat nerovnost a zajišťovat, aby všechny domácnosti měly rovné příležitosti a dostatečný příjem pro dosažení uspokojivé a důstojné kvality života.

Literatura

Achar, C., So, J., Agrawal, N. & Duhachek, A. (2016). What We Feel and Why We Buy: The Influence of Emotions on Consumer Decision-making. *Current Opinion in Psychology*, 10, 166–170. Doi: 10.1016/j.copsyc.2016.01.009.

Atkinson, A., Marlier, E. (2010). *Income and Living conditions in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Bonatti, G., Ivaldi, E. & Soliani, R. (2017). Quality of life in Italian cities: a temporal comparison between before the crisis and after. *International Journal of Social Economics*, 44(4), 560–574. Doi: 10.1108/IJSE-10-2014-0214.

Burlacu, M. (2016). The Population' Income, Expenses and Savings as Descriptive Aspects of the Standard of Living. *Ovidius University Annals, Series Economic Sciences*, 16(2), 175–180.

Burns, C., Tobin, P. (2020). Crisis, Climate Change and Comitology: Policy Dismantling Via the Backdoor? *Journal of Common Market Studies*, 58(3), 527–544. Doi: 10.1111/jcms.12996.

Chakravarty, S. R. (2010). *Inequality, polarisation and poverty*. New York: Springer.

Chaupain-Guillot, S. & Guillot, O. (2015). Health system characteristics and unmet care needs in Europe: an analysis based on EU-SILC data. *The European Journal of Health Economics*, 16(7), 781–796. Doi: 10.1007/s10198-014-0629-x.

Colgan, B. (2022). EU-SILC and the potential for synthetic panel estimates. *Empirical Economics*, 64, 1247–1280. Doi: 10.1007/s00181-022-02277-7.

Corsi, M., Botti, F. & D'Ippoliti, C. (2016). The Gendered Nature of Poverty in the EU: Individualized versus Collective Poverty Measures. *Feminist Economics*, 22(4), 82–100. Doi: 10.1080/13545701.2016.1146408.

D'Agostino, G., Pieroni, L. & Scarlato, M. (2020). Social transfers and income inequality in OECD countries. *Structural Change and Economic Dynamics*, 52(C), 313–327. Doi: 10.1016/j.strueco.2019.11.004.

Deichmann, J. I., Haughton, D., Li, M. & Wang, H. (2022). Does European Union Membership Result in Quality-of-Life Convergence? *Regional Science Inquiry*, 14(1), 31–46.

Dragoi, D. (2020). Economic Growth versus Economic Development. *Atlantic Review of Economics/Revista Atlantica de Economia*, 3(1), 1–11.

Ebbinghaus, B. (2021). Inequalities and poverty risks in old age across Europe: The double-edged income effect of pension systems. *Social Policy & Administration*, 55(3), 440–455. Doi: 10.1111/spol.12683.

- Eng, S. (2011). Household income effect on consumer price perception of frequency versus depth price discount strategy. *Proceedings for the Northeast Region Decision Sciences Institute (NEDSI)*. 997–1011.
- Eurostat. (2022). *European Union - Statistics on Income and Living Conditions* [Data set]. Dostupné z <https://doi.org/10.2907/EUSILC2004-2021V.1> (10. 11. 2022).
- Eurostat. (2021). *Glossary: At-risk-of-poverty rate*. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At-risk-of-poverty_rate (10. 1. 2023).
- Evropský parlament. (2023). Boj proti chudobě, sociálnímu vyloučení a diskriminaci. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/cs/sheet/60/boj-proti-chudobe-socialnimu-vyloucení-a-diskriminaci> (30. 6. 2023).
- Gopinath, G. *The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression*. Dostupné z: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression> (10. 1. 2023).
- Halleröd, B. & Larsson, D. (2008). Poverty, welfare problems and social exclusion. *International Journal of Social Welfare*, 17(1), 15–25. Doi: 10.1111/j.1468-2397.2007.00503.x.
- Haughton, J. H. & Khandker, S. R. (2009). *Handbook on poverty and inequality*. Washington, DC: World Bank.
- Hebák, P., Jarošová, E., Pecáková, I., Plašil, M., Řezanková, H., Vilikus, O. & Vlach, P. (2015). *Statistické myšlení a nástroje analýzy dat*. 2nd ed. Prague: Informatorium.
- Keeley, B. (2015). *Income Inequality: The Gap between Rich and Poor*. Paris: OECD Publishing.
- Kis, A. B. & Gábos, A. (2016). Consistent poverty across the EU. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 7(2), 3–7. Doi: 10.14267/CJSSP.2016.02.01.
- Kuitto, K., Madia J. E. & Podesta, F. (2022). Public Pension Generosity and Old-Age Poverty in OECD countries. *Journal of Social Policy*, 52(2), 256–275. Doi: 10.1017/S0047279421000544.
- Młodkowski, P. (2020). Estimating Production Function Before Covid-19 Pandemic in Europe. *European Integration Studies*, 14, 104–116. Doi:10.5755/j01.eis.1.14.26367.
- Nisbet, R., Miner, G. D. & Yale, K. (2017). *Handbook of Statistical Analysis and Data Mining Applications*. 2nd ed. Elsevier Science.
- OECD. (2020). *How's Life? 2020: Measuring Well-being*. Paris: OECD Publishing.
- Stiglitz, J. E., Fitoussi, J. P. & Durand, M. (2019). *Measuring what counts: The global movement for well-being*. New York: The New Press.
- Szyborska, H. K. (2019). Wealth structures and income distribution of US households before and after the Great Recession. *Structural Change and Economic Dynamics*, 51(C), 168–185. Doi: 10.1016/j.strueco.2019.08.011.
- Stiglitz, J. E., Rosengard, J. K. (2015). *Economics of the Public Sector*. W. W. Norton & Company.
- Verma, V., Lemmi, A., Betti, G., Gagliardi, F. & Piacentini, M. (2017). How precise are poverty measures estimated at the regional level? *Regional Science and Urban Economics*, 66(C), 175–184. Doi: 10.1016/j.regsciurbeco.2017.06.007.
- Vavoura, C. & Vavouras, I. (2022). Sustainable Economic Development in the European Union and COVID-19. *Evolutionary and Institutional Economics Review*, 19(1), 449–467. Doi:10.1007/s40844-021-00217-1

- Vladislavljevic, M. & Mentus, V. (2019). The Structure of Subjective Well-Being and Its Relation to Objective Well-Being Indicators: Evidence from EU-SILC for Serbia. *Psychological Reports*, 122(1), 36–60. Doi: 10.1177/003329411875633.
- Weller, C. E. & Wenger, J. B. (2017). Can Income Diversification Explain the Growing Entrepreneurship Gap by Age? *Forum for Social Economics*, 46(2), 145–159. Doi: 10.1080/07360932.2017.1307136.
- Wirth, H. & Pforr, K. (2022). The European Union Statistics on Income and Living Conditions after 15 Years. *European Sociological Review*, 38(5), 832–848. Doi: 10.1093/esr/jcac024.
- Wolf, F., Lohmann, H. & Bönke, P. (2022). The standard of living among the poor across Europe. Does employment make a difference? *European Societies*, 24(5), 548–579. Doi: 10.1080/14616696.2022.2076892.
- Wolff, E. N. (2009). *Poverty and income distribution*. 2nd ed., Malden: Wiley-Blackwell.
- Zagorski, K., Evans, M. D. R., Kelley, J. & Piotrowska, K. (2014). Does National Income Inequality Affect Individuals' Quality of Life in Europe? Inequality, Happiness, Finances, and Health. *Social Indicators Research*, 118(2), 939. Doi: 10.1007/s11205-013-0465-x.

DOES THE CONFLICT OF INTEREST AFFECT THE ALLOCATION OF NON-INVESTMENT TRANSFERS IN THE AREA OF RESIDENTIAL SOCIAL SERVICES?

Vladimír Barák¹, Vojtěch Krebs², Šimon Přechtěl³

Abstract

The system of financing Czech residential social services is multi-source in nature and one of the very important sources of income is non-investment transfers from the state budget, which are distributed to organizations by individual regional authorities. However, regional authorities are also the founders of a substantial part of these services, which puts them in a clear conflict of interest. The research tests the hypothesis that this conflict of interest causes higher unit and absolute allocations of public transfers to contributory organizations that are established by regional authorities or municipalities. The hypothesis was initially tested on a dataset from the social services register. However, during the research, significant deficiencies were found in the data from the register and the hypothesis was retested and confirmed on a small sample of organizations according to certain methodological criteria. It is the non-transparent distribution of public transfers and price ceilings for the services provided that stand in the way of a more dynamic development of the segment, which is why a dual system of financing of social services was proposed at the end of the paper. The desired development can be achieved either by straightening the business environment or by clearly defining the financing of state and non-state providers. However, the current situation cannot be described as transparent, efficient or sustainable.

Keywords

Financing of Social Services, Conflict of Interests, Non-Investment Transfers

I. Úvod

Téma systému financování sociálních služeb není na první pohled nijak kontroverzní a může působit až neekonomickým dojmem. Pravda je však naprosto odlišná. V tomto systému můžeme pozorovat velké množství zájmových skupin, které se snaží různými způsoby směřovat segment v rámci dobývání renty. Celá otázka financování je navíc velmi komplikovaná, jelikož služby sociální péče jsou nepopíratelně službami poskytovanými ve veřejném zájmu. Je proto složité tento systém nastavit spravedlivě, efektivně a transparentně. Je možné tvrdit, že ekonomická optimalizace vedoucí ke kýženému stavu systému sociálních služeb se nepovedla vyřešit ještě žádnému státu na světě. Důležitost tématu však vyvstává v dnešní době o to více, když vezmeme v potaz nepříznivou demografickou strukturu obyvatelstva v jiných vyspělých státech světa.

Právě tlak nepříznivých demografických predikcí nutí vyspělé státy směřovat k efektivním a zároveň solidárním systémům financování sociálních služeb, které využijí potenciál soukromého investičního kapitálu, ale zároveň zachovají hlavní funkci sociálních služeb. Tou je ochrana jedinců ohrožených sociálním vyloučením a pomoc s řešením jejich nepříznivé situace, která vznikla na základě sociální události (Molek 2011). Zjednodušeně řečeno, potřebujeme zajistit dostatečné kapacity segmentu a zajistit, aby trendy jako komercializace a deinstitucionalizace služeb neohrozily dostupnost sociálních služeb pro ty nejzranitelnější.

¹Faculty of Economics, UE Prague, W. Churchill Sq. 4, 130 67 Prague 3, Czech Republic.

E-mail: Vladimír.Barak@vse.cz.

² Faculty of Economics, UE Prague, W. Churchill Sq. 4, 130 67 Prague 3, Czech Republic. E-mail: Krebs@vse.cz.

³ Faculty of Economics, UE Prague, W. Churchill Sq. 4, 130 67 Prague 3, Czech Republic. E-mail: Pres01@vse.cz.

Zajímavým faktorem, se kterým budou muset ekonomové v této oblasti počítat, je také výrazná změna struktury klientů sociálních služeb ro seniory. Klienti těchto služeb mají v drtivé většině případů přiznán III. a IV. stupeň příspěvku na péči (dále jen „PnP“), což znamená, že vyžadují poměrně intenzivní péči 24 hodin denně, 7 dní v týdnu. Klientská skladba se za poslední roky posunula z mixu soběstačných a nesoběstačných klientů na majoritní podíl spíše nesoběstačných klientů. Vzhledem ke kompatibilitě a porovnatelnosti dat je tato analýza zaměřena na pobytové služby pro seniory (domovy pro seniory a domovy se zvláštním režimem). Právě kapacita těchto dvou služeb se prokazuje jako nejproblematictější vzhledem k vysokým fixním nákladům spojeným se stavbou zařízení a nedostatečnými kapacitami daných služeb již dnes. S přihlédnutím k výše popsanému je možné předpokládat, že právě tato zařízení se v budoucnu budou více a více specializovat na tzv. dlouhodobou péči o seniory, ve které se prolíná zdravotní a sociální aspekt péče o seniory v jeden komplexní multidisciplinární obor. Je tedy možné, že domovy pro seniory budou plnit v budoucnu jinou roli než dnes – a to specializovaných zařízení dlouhodobé péče.

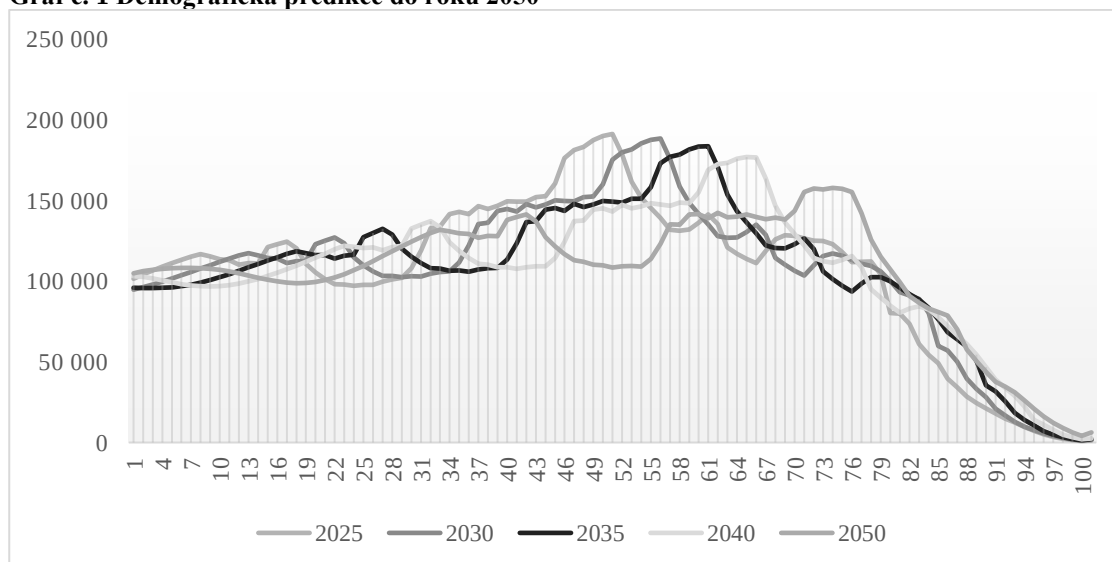
Cílem příspěvku je ověřit, zdali dnešní systém financování sociálních služeb zvýhodňuje příspěvkové organizace, které jsou zřizovány kraji či obcemi, kvůli očividnému střetu zájmů v oblasti přerozdělování veřejných prostředků, jenž byl vytvořen díky změně systému financování v roce 2015. Tento střet zájmů krajských struktur není nijak devastační a je nutno zmínit, že systém sociálních služeb v ČR funguje velmi dobře. Je však otázkou, zdali toto nerovné podnikatelské prostředí je schopno vyprodukovat dostatečnou úroveň kapacit pobytových služeb pro seniory v nadcházejících letech.

II. Budoucí vývoj segmentu při zachování dnešního stavu

Otázkou predikce stavu segmentu sociálních služeb pro seniory se ve své diplomové práci zabýval Přecechtěl (2023), který na základě vývoje mezi lety 2007 až 2021 dokázal představit 3 varianty vývoje kapacit segmentu. Ještě před samotnou analýzou možného budoucího stavu je však nutné věnovat pozornost odhadům ČSÚ (2018), které predikují demografické složení obyvatelstva. V široké veřejnosti vzbuzuje obavu generace „Husákových dětí“ a její odchod do penze. To však zatím není problém pro sociální služby jako takové, protože u sociálních služeb nás zajímá spíše tempo růstu věkové kohorty 80+, u které razantně roste pravděpodobnost, že využijí některou z možných sociálních a zdravotních služeb. Zde se jako problematické jeví silné poválečné ročníky, díky kterým můžeme v roce 2035 očekávat téměř dvojnásobný počet obyvatel v kategorii 80+ let. Tempo růstu mezi lety 2021-2035 je opravdu závratné, což dokládá i tabulka č. 1.

Na grafu č. 1 tedy nyní pozorujeme spíše rozevírající se plochu mezi křivkou 2025 a křivkou 2035 u kohorty 80+ let než onen jasně zřetelný a posupující „zub“ křivek, který představuje generaci Husákových dětí.

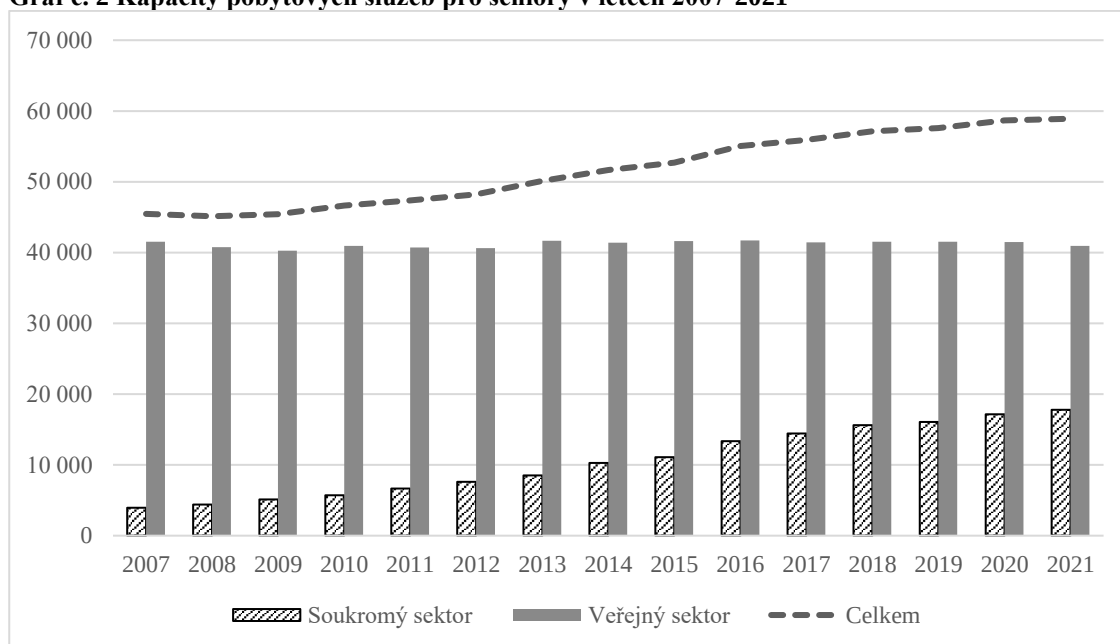
Graf č. 1 Demografická predikce do roku 2050

Zdroj: ČSÚ (2018)

Dalším důležitým poznatkem pro predikci budoucího vývoje segmentu je vývoj kapacit dle zřizovatele. Jak můžeme pozorovat na grafu č. 2, kapacity domovů pro seniory (dále jen „DS“) a domovů se zvláštním režimem (dále jen „DZR“) v čase stoupají. Hlavním zdrojem tohoto růstu je však soukromý sektor, což popisuje ve svém článku taktéž Dušek (2020). Tento dynamický růst podílu soukromého sektoru na kapacitách celého segmentu je jednoznačně způsoben převisem poptávky nad nabídkou a ekonomickým charakterem sociálních služeb, které nejsou zásadně ovlivňovány ekonomickými cykly. Na druhou stranu je nutné dodat, že soukromý sektor není stále schopen plně uspokojovat poptávku na daném trhu. Brání v tom především cenová regulace, nerovné podnikatelské prostředí s ohledem na přístup k veřejným transferům a v neposlední řadě také nejistota týkající se výnosové strany rozpočtu. Ta totiž podléhá v mnoha ohledech krátkodobým politickým rozhodnutím (výše PnP, cenová regulace úhrad, veřejné transfery) spíše než jasně stanovenému systému, díky kterému by investoři a poskytovatelé mohli rozpočtovat ve střednědobém horizontu.

Graf č. 2 Kapacity pobytových služeb pro seniory v letech 2007-2021

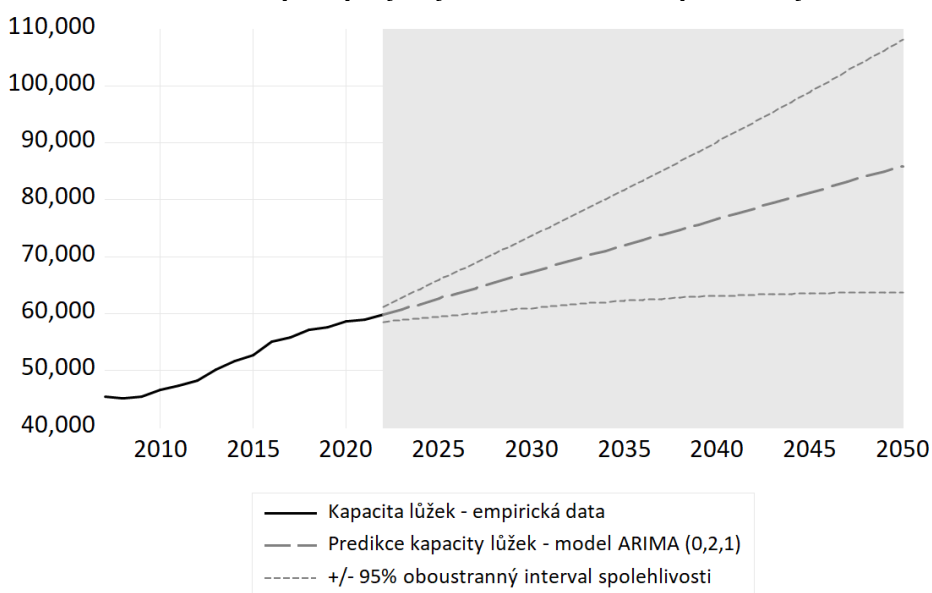

Zdroj: vlastní zpracování dle ročenek MPSV 2007-2021

Problém rozvoje sociálních služeb řešil i kontrolní závěr NKÚ 20/22 (2022), kde bylo jasné stanoveno, že zvyšování kapacit pobytových sociálních služeb neodpovídá demografickému vývoji. Je však velmi pravděpodobné, že v příštích letech uvidíme rozvoj i ze strany veřejného sektoru, jelikož v rámci Národního plánu obnovy byla vyhlášena dotační výzva č. 31_22_044 Modernizace a rozvoj pobytových služeb sociální péče. Alokace dané výzvy činí 2,5 mld. Kč. Jde však pouze o jednorázovou investici, která nemá charakter dlouhodobé systémové podpory. Taková investice by dle analýzy společnosti EY (2021) musela být ve výši 41,4 mld. Kč do roku 2050 pouze na výstavbu kapacit, které by udržely úroveň vybavenosti služeb na dnešní úrovni. Dalších 28,6 mld. Kč by obnášely investice do obnovy stávajících kapacit. Ve výsledku tedy počítáme s investicí 70 mld. Kč do roku 2050. I když je daná výzva s alokací 2,5 mld. Kč pro segment pobytové sociální péče stěžejní a klíčová, jedná se pouze o fragment investičního kapitálu, který sociální služby pro seniory v ČR potřebují. Právě proto je klíčová role soukromého investičního kapitálu, který by mohl suplovat enormní veřejné výdaje potřebné pro udržení vybavenosti sociálních služeb.

Samotnou predikci kapacit pobytových sociálních služeb pro seniory do roku 2050 vytvořil Přecechtěl (2023) na základě ekonometrického modelu ARIMA (0,2,1). Hlavním předpokladem modelu bylo udržení neměnných podmínek v segmentu (*ceteris paribus*). Je tedy více než jasné, že model samotný nám dává spíše teoretickou datovou oporu pro predikci dalšího vývoje právě kvůli předpokladu neměnnosti podmínek. Nedokážeme totiž odhadnout směřování legislativních snah, regulačního rámce ani potenciální rozmach či úpadek ekonomické aktivity v našem regionu. Na druhou stranu bez predikce potenciálního vývoje při neměnných podmínkách nedokážeme odhadnout, jaký scénář vývoje bychom teoreticky mohli absolvovat, tudíž bychom nebyli schopni posoudit, v jakém stavu se segment nachází z hlediska střednědobých až dlouhodobých časových řad.

Obrázek č. 1 Predikce kapacit pobytových sociálních služeb pro seniory do roku 2050

Zdroj: Přecechtěl (2023)

Na obrázku č. 1 je znázorněn model ARIMA (0,2,1) s predikcí vývoje kapacit. Na oboustranném 95% intervalu spolehlivosti identifikoval Přecechtěl 3 varianty vývoje – nízkou, střední, vysokou. Vzhledem k budoucímu tlaku poptávky a politické exponovanosti segmentu sociálních služeb byla zvolena pro další výzkum jako referenční vysoká (dynamická) varianta predikce, na kterou je v tabulce č. 1 navázán odhad počtu pracovníků v DS a DZR. I tato varianta se však může ukázat jako „podceněná“ vzhledem k faktu, že struktura klientů pobytových služeb se výrazně mění a intenzita péče o průměrného klienta se zvyšuje stejně jako personální nároky na poskytovatele. To potvrzuje publikace Horeckého (2019), ve které můžeme nalézt odhad pro počet pracovníků v DS

a DZR v roce 2035 na úrovni 89 953 jedinců, což je zhruba o 10 tisíc více pracovníků, než odhaduje predikce Přecechtěla (2023). Průšova (2019) predikce z publikace „Kdo zabezpečí péči o naše seniory“ při promítnutí pravděpodobných trendů vývoje se však liší pouze marginálně a je na úrovni 80 923 pracovníků. Je tedy možné označit predikci Přecechtěla za relevantní.

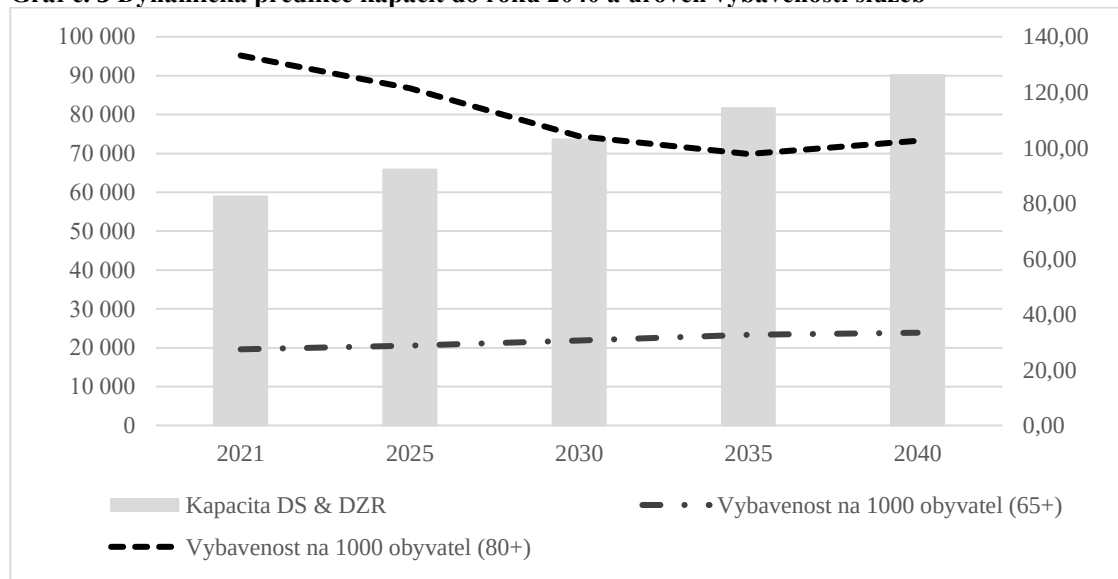
Tabulka 1 Dynamická varianta predikce

	2021	2025	2030	2035	2040
Kapacita	58 904	65 877	73 611	81 688	90 142
Počet pracovníků	57 442	64 242	71 784	79 660	87 904
Počet obyvatel 80+	441 970	542 373	706 959	835 304	878 592
Vybavenost na 1000 obyvatel (80+)	133,28	121,46	104,12	97,79	102,60

Zdroj: Přecechtěl (2023)

Samotná predikce kapacit odhaduje poměrně dynamický růst segmentu, který ovšem není schopen saturovat ještě dynamičtější tempo růstu obyvatel ve věkové kategorii 80+ let. Výsledkem je tedy propad vybavenosti služeb na úroveň 97,79 lůžek na 1000 obyvatel (nad 80 let). Od tohoto lokálního minima se situace v predikci dále zlepšuje a další lokální minimum lze odhadovat mezi lety 2050-2060 pro tzv. generaci Husákových dětí. Naprosto zásadním poznatkem a snad i hospodářsko-politickým cílem by mělo být odvrácení predikovaného propadu vybavenosti služeb okolo roku 2035. Z tohoto důvodu je tlak na optimalizaci a zefektivnění systému financování sociálních služeb opodstatněný. Zefektivněný systém financování totiž má potenciál přivést do segmentu kritickou masu soukromého investičního kapitálu. Ten by ve svém důsledku mohl zamezit propadu úrovně vybavenosti. Z tohoto důvodu je žádoucí provést analýzu systému přerozdělování transferů a ekonomické efektivity

Graf č. 3 Dynamická predikce kapacit do roku 2040 a úroveň vybavenosti služeb

Zdroj: Přecechtěl (2023)

III. Analýza nákladů a výnosů vybraných zařízení

Původním záměrem výzkumu bylo na základě otevřených dat z registru poskytovatelů sociálních služeb provést obsáhlou analýzu alokace neinvestičních transferů sociálním službám ze státního rozpočtu. V rámci datové analýzy jsme však odhalili nedokonalosti týkající se datového setu. Tou hlavní je především neúplnost dat, která by mohla vést ke zkreslení. Je těžké přesně odhadnout, o jak velkém zkreslení dat hovoříme. Ovšem na příkladu zařízení č. 6 můžeme ilustrovat poměrně zásadní rozdíl v přesnosti dat. Jak je uvedeno v tabulce č. 3, dotace MPSV v roce 2022 představovaly částku 23 milionů Kč. V registru sociálních služeb je ovšem uvedena částka 19,5 milionu Kč,

která nezohledňuje dofinancování sociální služby krajem v rámci druhého kola financování. Můžeme tedy v daném případě hovořit statisticky významným zkreslení, které nám nedovolilo pokračovat v obsáhlé datové analýze.

I přesto jsme se rozhodli ve výzkumu pokračovat cestou analýzy nákladů, výnosů a transferů šesti pobytových zařízení pro seniory, která jsme selektovali dle následujícího klíče:

1. musí být zastoupeny 3 kategorie zařízení – komunitní (do 35 lůžek), střední (cca 60 lůžek) a velkokapacitní (100 a více lůžek);
2. v každé kategorii zařízení musí být jeden soukromý a jeden veřejný poskytovatel;
3. zařízení musí působit v jednom kraji a mít ideálně stejnou kapacitu lůžek;
4. zařízení by měla mít zařazenou celou kapacitu v základní síti sociálních služeb daného kraje;
5. účetní závěrky, výkazy zisku a ztrát a výroční zprávy musí být dostupné pro rok 2022, který je rokem referenčním, a zároveň být v nekonsolidované podobě (kvůli přiřazení nákladů a výnosů přímo jednotlivým zařízením).

Díky této metodologické selekci jsme byli schopni identifikovat šest vhodných zařízení, která jsou blíže specifikována v tabulce č. 2. V rámci zachování objektivitu neuvádíme názvy daných zařízení, ani společností, které je provozují. Všechna metodologická pravidla se při výběru podařilo dodržovat s výjimkou zařízení č. 5, které nemá celou svou kapacitu v základní síti sociálních služeb příslušného kraje. U soukromých velkokapacitních zařízení bylo však velmi těžké identifikovat už jen kandidáty, kteří nesplňují pouze jedno z pravidel. Metodologicky můžeme tedy tento rozdíl považovat za marginální, jelikož pracujeme především s přepočtenými daty na jedno lůžko za měsíc.

Zařízení č. 2 a 3 provozují nestátní neziskové organizace (dále jen „NNO“), které však vzhledem k jejich vlastnické struktuře můžeme považovat spíše za součást holdingové struktury rozdílných obchodních korporací. Nedostatkem našeho vzorku je také fakt, že úplně chybí církevní organizace, které představují nezanedbatelný podíl poskytovatelů. Nepovedlo se však nalézt z veřejně dostupných zdrojů nekonsolidované účetní výkazy, které by detailněji osvětlily finanční situaci jednotlivých zařízení.

V tabulce č. 2 můžeme pozorovat zajímavý výstup již na první pohled. Tím je rozdílnost v nákladovosti (v absolutním vyjádření) jednotlivých zařízení. Krajské příspěvkové organizace již na první pohled vykazují vyšší náklady v desítkách procent oproti soukromě řízeným organizacím. Důvodů může být mnoho – ekonomická neefektivita veřejných organizací, vyšší standardy kvality, vyšší personální standardy, nižší míra finanční a procesní optimalizace apod. Jako zajímavý prvek však působí situace u zařízení č. 3 a 4, tedy u porovnání dvou středně velkých zařízení. V absolutním vyjádření vychází jako méně nákladné zařízení to, které zřizuje obec. Čím je daná záležitost způsobena, by opět bylo předmětem detailnější ekonomické analýzy. Je však možné konstatovat, že jde o signifikantní téměř 25% rozdíl v nákladech zařízení s totožnou kapacitou z jednoho regionu. Právě absence určitého „benchmarku“ minimálně z pohledu nákladovosti (nebo např. i kvality) českých sociálních služeb výrazně nahrává hlasům, které volají pro centralizaci dohledu nad dotačním financováním daného segmentu.

Tabulka 2 Analyzovaná zařízení v roce 2022

	Zřizovatel	Kapacita zařízení	Poskytované služby	Náklady (tis. Kč)	Výnosy (tis. Kč)
Zařízení č. 1	Kraj (p.o.)	35	DS	20 480	20 698
Zařízení č. 2	Soukromý (NNO)	34	DS a DZR	15 262	16 047
Zařízení č. 3	Soukromý (NNO)	58	DS	34 487	35 404
Zařízení č. 4	Obec (p.o.)	58	DS	27 749	28 882
Zařízení č. 5	Soukromý (a.s.)	141	DS a DZR	60 857	61 719
Zařízení č. 6	Kraj (p.o.)	122	DS	68 630	68 881

Zdroj: vlastní zpracování na základě veřejně dostupných dat

Dalším důvodem, proč datové zdroje z registru poskytovatelů sociálních služeb považujeme za nedostatečné, je započtení pouze dotačních zdrojů z MPSV, které jsou rozdělovány kraji. Pro analýzu dané situace je však potřeba nahlížet na roztržštěný dotační systém komplexněji, a proto jsou u analyzovaných 6 zařízení také zobrazeny příspěvky zřizovatele, stejně jako kompletní částka všech veřejných transferů. Ty mohou být tvořeny ještě transfery z municipalit a dalších rozličných dotačních titulů např. z rozpočtů krajů. Položku celkových transferů se u všech zařízení podařilo vyčíst z výkazu zisku a ztrát až na jednu výjimku, kterou je opět zařízení č. 5. Zde je položka odhadnuta na základě položky „*Jiné provozní výnosy*“ a celkové výše dotace MPSV. Při započtení všech veřejných zdrojů v rozpočtech zařízení a jejich přepočtu na lůžko za měsíc můžeme identifikovat zařízení č. 1 v naprostém nepoměru ku zařízení č. 2, které se taktéž nalézá v základní síti sociálních služeb daného kraje. Ovšem zde je jasně zřetelný mechanismus, kdy příspěvek zřizovatele téměř vyrovnává výši dotace z MPSV u zařízení č. 1, kdežto zařízení č. 2 musí čelit nákladům spojeným s provozem nízkokapacitní služby s jinými podmínkami.

Na tomto malém vzorku se tedy potvrzuje hypotéza, že při započtení všech druhů transferů jsou v relativním i absolutním pojetí zvýhodňovány příspěvkové organizace, u kterých jsou zřizovateli kraje či obce. Toto tvrzení není v odborné debatě či praxi nikterak kontroverzní, jelikož na uvedený střet zájmů upozorňovalo již několik autorů (Průša 2021, Prudká 2018). Problémem je však to, že ono nerovné podnikatelské prostředí (dle zřizovatele) v kombinaci s tvrdou cenovou regulací brání většímu rozvoji segmentu pobytové sociální péče o seniory.

Tabulka 3 Transfery u sledovaných zařízení v roce 2022 (Kč)

	Transfery celkem	Dotace MPSV	Příspěvek zřizovatele	Měsíční transfery na lůžko
Zařízení č. 1	10 284 033	5 596 300	4 687 733	24 486
Zařízení č. 2	4 688 900	4 688 900	0	11 492
Zařízení č. 3	10 347 000	7 357 000	0	14 866
Zařízení č. 4	11 132 686	8 205 000	2 847 255	15 995
Zařízení č. 5	21 673 000	20 631 000	0	12 809
Zařízení č. 6	27 587 900	23 042 000	4 545 900	18 844

Zdroj: vlastní zpracování na základě veřejně dostupných dat

Tabulka č. 4 dokládá, že úroveň pokrytí nákladů transfery se u soukromých zařízení pohybuje na úrovni 30 %, kdežto u příspěvkových organizací se tato úroveň zvyšuje alespoň o 10procentních bodů. Data také ukazují potenciál dalšího výzkumu týkajícího se korelace mezi výší transferů a výší přepočtených nákladů na jedno lůžko. Je však velká škoda, že výzkum v této oblasti je komplikován řadou faktorů, jako jsou – chybějící data o celkové výši veřejných transferů společnostem, větší počet registrovaných služeb na jednoho poskytovatele, prolínající se právní formy (zřizovatelem může být kraj, ale právní formou může být poskytovatelem např. a.s.) apod. Musela by tedy pro tyto účely vzniknout unikátní datová sada, která by počítala se všemi nedokonalostmi, včetně silných regionálních disparit.

Tabulka 4 Transfery u sledovaných zařízení v roce 2022 (Kč)

	Zřizovatel	Měsíční náklady na lůžko	Měsíční transfery na lůžko	Pokrytí nákladů transfery (%)
Zařízení č. 1	Kraj (p.o.)	48 762	24 486	50
Zařízení č. 2	Soukromý (NNO)	37 406	11 492	31
Zařízení č. 3	Soukromý (NNO)	49 550	14 866	30
Zařízení č. 4	Obec	39 869	15 995	40
Zařízení č. 5	Soukromý (a.s.)	35 967	12 809	36
Zařízení č. 6	Kraj	46 879	18 844	40

Zdroj: vlastní zpracování na základě veřejně dostupných dat

Velmi zajímavým poznatkem je také fakt, že velikost zařízení nevychyluje nákladovost zařízení žádným drastickým způsobem. Předpokládali jsme, že poslední kategorie velkokapacitních zařízení bude vykazovat nejnížší přepočtené náklady. Nelze však s jistotou zhodnotit, zda se nepohybujeme v rozmezí určité statistické chyby díky naší metodologii výběru. Jako pozoruhodnou můžeme opět označit úroveň přepočtených nákladů u zařízení č. 3. Navzdory všem předpokladům (soukromý zřizovatel, střední velikost zařízení) prokazuje nejvyšší úroveň nákladů ze všech sledovaných zařízení. Teoreticky může být na vině mnoho faktorů, avšak vzhledem k holdingové vlastnické struktuře můžeme např. předpokládat, že u zařízení dochází ke vzniku nákladů souvisejících např. s centrálním řízením. Jde o další zajímavý faktor, který by bylo vhodné rozebrat v obsáhlejší analýze. Je totiž možné, že v rámci racionálního chování agentů na daném trhu jsou i soukromá zařízení motivována ke zvyšování nákladů, pokud mají zajištěný přístup k veřejným transferům.

IV. Závěr

Původním záměrem příspěvku bylo analyzovat obsáhlý datový set z registru sociálních služeb a ověřit, zdali jsou zvýhodňovány příspěvkové organizace zřizované kraji či obcemi v přerozdělování veřejných transferů. Bohužel, datový set se ukázal jako nevhodný poté, co proběhla namátková kontrola pár zařízení skrze jejich veřejně dostupné výroční zprávy a výkazy zisku a ztrát. Již jen tento samotný poznatek dokazuje, jak velký nevyužitý potenciál leží v analýze segmentu sociálních služeb. Roztříštěnost různých zdrojů veřejných transferů přispívá ke zvyšování netransparentnosti v rámci daného segmentu, a tento stav ve výsledku odrazuje další potenciální investory. Snaha o narovnání tohoto podnikatelského prostředí by dozajista narazila na velký odpor zájmových skupin a podstatné části poskytovatelů, proto se jeví jako ekonomicky efektivní řešení zavedení duálního systému financování.

V tomto duálním systému bychom mohli nechat zařízení zřizované státem, či např. zařízení čistě neziskového charakteru, která nemají ve své vlastnické struktuře žádné obchodní společnosti, aby dále participovaly na dotačním systému financování se silně regulovanými cenami. Tato zařízení by tak tvořila určitou základní síť, která by byla dostupná pro klienty ohrožené sociálním vyloučením (bez rodiny, s nižšími příjmy apod.). Druhým systémem financování by byl systém zařízení se soukromými zřizovateli, kteří nemají nárok na veřejné transfery ze státního rozpočtu. Na druhou stranu by tento systém nepodléhal cenové regulaci a soukromé společnosti by tedy mohly investovat a konkurovat si vzájemně na kvazi svobodném trhu. Oba systémy by však musely podléhat lepší kontrole kvality, než jak vypadá v dnešním stavu.

Myšlenka duálního systému financování může na první pohled vypadat diskriminačně a působit destruktivním charakterem na tržní prostředí. Ovšem je vhodné si zodpovědět otázku, jestli funguje dnešní systém předvídatelněji, transparentněji a efektivněji. Předvídatelnost systému pro soukromou společnost je mizivá – legislativní změny se odehrávají překotně a jediná zájmová skupina se silou oponovat je Asociace poskytovatelů sociálních služeb. Transparentnost přidělování veřejných transferů je v některých regionech již na dobré úrovni, ale nikdo nerozporuje celkovou sumu veřejných transferů, u kterých hrají podstatnou roli příspěvky zřizovatelů. Efektivita daného systému

je tedy velkou otázkou. Nynější systém financování totiž řadu poskytovatelů vede ke zvyšování nákladů a zvětšování rozpočtů jejich organizací na úkor efektivity. Ve své podstatě jde o nádhernou ilustraci problému pána a správce. Pokud by tedy stát dokázal profinancovat základní síť sociálních služeb, které by prokazatelně sloužily lidem v ohrožení sociálního vyloučení, pak by tržní subjekty bez úhradových stropů (ovšem pod zevrubným dohledem nad kvalitou poskytovaných služeb) mohly nedostatek kapacit vyřešit. Idea duálního systému financování může působit až kontroverzně, ale měla by být dále zkoumána z důvodů nepříznivého demografického vývoje, potenciální finanční udržitelnosti systému a v neposlední řadě také možného přílivu investičního kapitálu do segmentu sociálních služeb.

V rámci výzkumu byly nalezeny dvě oblasti, které však obnáší unikátní datovou sadu. První oblastí výzkumu je empirické potvrzení či vyvrácení korelace mezi výší nákladů zařízení a výší veřejných transferů v rozpočtu. Zjednodušeně řečeno, zdali vyšší podíl veřejných transferů vede u poskytovatelů k větší neefektivitě a ve výsledku vyšším nákladům. Druhou oblastí výzkumu je otázka, zdali jsou poskytovatelé (jako agenti na trhu) v dnešním systému motivováni k efektivnímu využívání prostředků, a pokud ne, jak daný stav zvrátit. Ve zjednodušené formě jde o potvrzení či vyvrácení efektu pána a správce. Obě oblasti výzkumu by mohly významně přispět k vysvětlení a optimalizaci další dvou trendů v oblasti sociálních služeb, kterými jsou deinstitucionalizace a komercializace.

Financování

Výzkum podpořen grantem VŠE IG504032 (51/2022): Transformace sociálních služeb: deinstitucionalizace pobytových zařízení sociální péče v hlavním městě Praze v letech 2022-2023.

Literatura

ČSÚ. *Projekce obyvatelstva České republiky 2018-2100*. Czso.cz[online]. Praha: ČSÚ, 2018 [cit. 2023-06-29]. Dostupné z: <https://www.czechdemography.cz/aktuality/csu-nova-projekce-cr-do-roku-2100/>.

Dušek, J. (2020) Soukromí poskytovatelé a jejich významná role v sociálních službách. *Sociální služby*. 22(3), 21-23.

EY (2021). *Analýza segmentu sociálních služeb s akcentem na pobytové a ambulantní sociální služby pro seniory*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.

Horecký, J. & Průša, L. (2019). *Současná struktura služeb dlouhodobé péče a prognóza potřeby sociálních služeb 2019-2050*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.

Molek, J. (2011). *Řízení organizací sociálních služeb: vybrané problémy*. 1. vyd. Praha: VÚPSV.

MPSV (2022). *Statistické ročenky z oblasti práce a sociálních věcí 2007–2021*. Mpsv.cz [online]. Praha: MPSV, 2022 [cit. 2023-06-29]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statisticka-rocenka-z-oblasti-prace-a-socialnich-veci>.

NKÚ (2022). Kontrolní závěr z kontrolní akce 20/22: Peněžní prostředky státu na investice v oblasti sociálních služeb. <https://www.nku.cz/assets/kon-zavery/k20022.pdf>.

Prudká, Š. (2018) *Sociální služby pro seniory v České republice v letech 2007–2016: Případová studie město Havířov*. Praha, Disertační práce. Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta.

Průša, L. (2021). *Dlouhodobá péče nejen v České republice*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR.

Průša, L. (2019). Kdo zabezpečí péči o naše seniory? *Demografie*. 61, 5-18.

Přecechtěl, Š. (2023). *Analýza připravenosti systému sociálních služeb pro seniory v letech 2010-2021 na budoucí zvýšení poptávky v ČR*. Praha. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická, Národohospodářská fakulta.

CURRENT SOCIAL PROBLEMS OF FAMILIES WITH CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION IDENTIFIED BY KINDERGARTEN TEACHERS

Radmila Burkovičová¹, Karin Fodorová²

Abstract

The aim of the text is to present the results of qualitative research into the social problems of contemporary families identified by female teachers (41/100%), which had a direct or indirect impact on preschool children in kindergartens. The method used was a semi-structured interview. The following codes were identified in the statements obtained from the respondents: influence of information and communication technologies, an attitude of parents towards the teacher, segregation of children by parents, the individuality of the child, life in kindergarten, lack of authority of the teacher in parents, parent in financial problems, pedagogical diagnosis, nature of family life, lack of parental authority over the child, extraordinary course of life, influence of addictive substances, education and awareness of teachers, lifestyle of parents. In each code, the concept, category, its characteristics and dimensions of the property were identified.

Keywords

Current Social Problems, Kindergarten, Teacher, Child of Preschool Age, Parents

I. Úvod

Nezávislá, svobodná existence jedince je v současnosti v našich podmínkách pro mnohé z dospělých často složitá a těžká. Vzhledem na pluralitu a individualizaci vztahů se život komplikuje a životní úlohy, které máme plnit, jsou stále náročnější.

Sociální (z lat. socialis, společenský) život prochází nepřetržitým procesem tvorby a obnovy založeném na smyslu, který lidé svému jednání připisují. Naše konání však může mít i jiné dopady, než si přejeme. Sociologové zásadně rozlišují mezi záměrem jednání, tedy tím, co máme v úmyslu a nezamýšlenými důsledky, které toto jednání přináší (Giddens, 2005). Někdy může mít jednání s určitým záměrem za následek i to, že dosažení záměru neumožní. Zkoumat společenský život znamená zabývat se činnostmi, jež mají pro ty, kdo se jich účastní, nějaký smysl. Lidé si uvědomují, co dělají a za každou jejich činnost se skrývá určitý záměr. Lowy míní, že jestliže činnostem lidí porozumíme, umožní nám to lépe pochopit problémy lidí a pomoci jim při jejich praktickém řešení (1983).

Sociální znamená kromě označování společenských jevů odvozeně také chudinský, týkající se chudoby nebo státního zajištění obyvatel v případech materiální nouze. Giddens uvádí, že Marx nepovažoval za hlavní zdroje společenských změn myšlenky nebo hodnoty, ale především ekonomické podmínky, které patří spolu se sdílenými hodnotami a zvyky mezi aspekty sociálního života, které mají rozhodující vliv na jednání jedinců. Udržují společnost v chodu jako celek (Giddens, 2005). Značné sociální problémy mezi lidmi vyvolávají v moderním světě rychlé a hluboké procesy změn.

¹ Radmila Burkovičová, University of Ostrava, Faculty of Education, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava, Czech Republic.
E-mail: Radmila.Burkovicova@osu.cz.

² Karin Fodorová, University of Ostrava, Faculty of Education, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava, Czech Republic.
E-mail: Karin.Fodorova@osu.cz.

II. Sociální problémy, učitelé a rodiče v předškolním vzdělávání

Problém (z řeckého *πρόβλημα* < *πρό-* „před“ + *βάλλω* „házet“, tedy „to, co bylo předloženo“) označuje nevyřešenou, nebo nechtěnou situaci nebo stav, který je pro jednotlivce či skupinu nežádoucí. Aby bylo možné problém řešit, je nutné situaci nebo stav dobře poznat a pochopit. Řešení problémů lze redukovat na jejich odstraňování (Troubleshooting, nedatováno).

Proces řešení problému má v každé disciplíně specifický postup. Základem je jeho identifikace, výstižné pojmenování či definice všech jeho aspektů, porozumění problému, identifikace jeho jádra, jasně očekávaný průběh řešení se zvolením strategie a formulace konkrétních konečných cílů, které umožňují dostatečné a podle podmínek odpovídající plánování (Schacter et al., 2009). Výběr strategie řešení se odvíjí od dosavadních zkušeností toho, kdo se o vyřešení pokouší. Smyslem řešení a vyřešení identifikovaného problému je zabránit opětovnému vzniku iniciační příčiny, která ke vzniku problému vedla.

Sociálně definovaná očekávání, jimiž se osoba s určitým statutem nebo sociálním postavením řídí, jsou role. Být učitelkou v české mateřské škole (pracují v ní téměř ve stu procent ženy) znamená zaujímat určité postavení a jednat s rodiči určitým způsobem. Primární prevence je zaměřená na vytváření hodnotově stabilních vztahů, které nepřipouštějí konflikty a krize. Sekundární prevence naopak zaměřená na pomoc v situacích, které jsou podle zkušeností zatěžující a v krizi mohou přerůst (Bakošová, 2008).

Nároky na profesi učitele v předškolním vzdělávání se s dobou a změnami, které se v ní odehrávají, neustále zvyšují a jediné co v profesi učitele v předškolním vzdělávání zůstává již řadu let neměnné, je předpoklad pro výkon této profese představující dosažené vzdělání. Požadavky na profesionalitu učitele se kladou nejen v oblasti edukační, která je jejím hlavním smyslem, ale taktéž na oblast spolupráce s rodiči a zákonnými zástupci (dále již jen rodiče). Významnou roli rodičů, kteří jsou hlavními partnery školy při vzdělávání jejich dětí, nemůžeme opomenout. Učitelky mají v současné době v této spolupráci roli poradce.

Poradenství učitelky rodičům probíhá ve dvou směrech. Učitelky rodičům nejčastěji sdělují informace o dítěti a jeho rozvoji, o jeho projevech v chování a jednání, navrhuji, kde by společně měli zacílit v dalším pozitivním směřování dítěte. Mateřská škola je první edukační institucí, ve které se rodiče se svým dítětem ocitli. Je místem, které poskytuje rodiči možnost srovnání projevů a jednání, dosažených výsledků ve vzdělávání jejich dítěte s vrstevníky, v prostředí, kde se edukace uskutečňuje na profesionální úrovni.

Další oblastí, v níž učitelka realizuje poradní roli rodičům, je oblast kulturní. Motivuje rodiče k účasti na besídkách dětí k oslavě tradic a svátků, k účasti na výletech i rozličných slavnostech, které pořádá mateřská škola, např. Den dětí, karneval, Mikuláš, Radovánky apod. V oblasti organizační radí rodičům v ohledu zařazení jejich dítěte do třídy, vhodnosti času doby přivádění a vyzvedávání konkrétního dítěte z MŠ, při mimořádných změnách v provozu mateřské školy, při adaptaci dítěte apod. V ekonomické oblasti radí o postupu s platbou stravného, s úplatou za MŠ, s postupem při žádostech u zřizovatele. Rodiče se mnohdy učitelce také svěří se svými problémy dotýkajícími se jejich osobního života, např. ekonomickými, vztahovými aj., tedy problémy sociálními. Podnět pro otevřenou komunikaci a možnost sdílení těchto problémů ze strany rodičů vychází z pozitivního klimatu v mateřské škole.

Cílem článku je prezentovat výsledky kvalitativně orientovaného výzkumu sociálních problémů současných rodin a jejich dopadů na dítěte předškolního věku v mateřských školách identifikované učitelkami; reakcí rodičů na jejich sdělení a na návrh řešení učitelkou, a úspěšnosti učitelek v jejich řešení.

III. Metodologie

Výzkumná otázka

Naše výzkumná otázka zněla: Které sociální problémy identifikované učitelkami mají současné rodiny a jak se dotýkají dítěte předškolního věku v mateřských školách; jaké jsou reakce rodičů na jejich sdělení a na návrh řešení učitelkou; a jsou učitelky v jejich řešení úspěšné?

Cíl výzkumu

Ve smyslu výzkumné otázky je cílem kvalitativně orientovaného výzkumu zjistit (1) sociální problémy současných rodin a jejich dopad na dítě předškolního věku v mateřských školách identifikované učitelkami; (2) reakce rodičů na jejich sdělení a na návrh řešení učitelkou a (3) úspěšnost učitelek v jejich řešení.

Soubor respondentů

Výzkumné šetření bylo uskutečněno v 8 mateřských školách ve městech Karviná, Ostrava, Orlová. V přímém kontaktu byli řídicí pracovníci požádáni o spolupráci a o oslovení učitelek v jejich mateřské škole taktéž s žádostí o kooperaci na výzkumu. Spolupracovalo 41/100 % respondentek, z toho 33/80 % učitelek a 8/20 % ředitelek českých mateřských škol. Respondentky souhlasily s nahráváním jejich odpovědí i s jejich anonymním zveřejněním. Na výzkumné otázky odpovídaly individuálně. Všechny respondentky byly ženy a měly požadovanou kvalifikaci pro výkon profese učitelky mateřské školy. Počet respondentek se středoškolským vzděláním byl 23/56 %, s vysokoškolským vzděláním bakalářského stupně 12/29 % a magisterského stupně 6/15 %. Délka profesní praxe oslovených respondentek byla v rozpětí 8–30 let.

Tabulka: Respondentky a jejich délka praxe

Délka profesní praxe respondentek	ředitelka	učitelka
0-5	1/2 %	3/7 %
6-10	1/2 %	4/10 %
11-20	1/2 %	6/15 %
21-30	5/12 %	18/44 %
Σ 41/100 %	Σ 8/20 %	Σ 33/80 %

Metoda

Data byla zjišťována kvalitativně orientovaným postupem za použití metody polostrukturovaného rozhovoru obsahující otevřené otázky:

1. Identifikovala jste v mateřské škole nějaké sociální problémy rodin dětí a jak se týkaly vámi vzdělávaného dítěte předškolního věku?
2. Jak reagovali rodiče na vaše sdělení a na návrh jejich řešení?
3. Jak hodnotíte vaši úspěšnost řešení?

Postup analýzy a uvedení dat v textu

Ze získaných sdělení respondentek byly abstrahovány fragmenty, v nichž respondentky uvedly (1) *sociální problém rodiny* a bylo vyhodnoceno, zda má bezprostřední dopad na dítě nebo bezprostřední dopad na dítě nevykazoval; (2) *reakce rodičů* na učitelčino sdělení jí identifikovaného sociálního problému, které se dotýkalo dítěte rodičů; (3) *sebehodnocení úspěšnosti učitelky* při řešení tohoto jí identifikovaného sociálního problému. Fragmenty byly následně kvalitativním přístupem několikerým opakovaným postupem analyzovány otevřeným kódováním [(Švaříček & Šedřová (2014); Strauss & Corbinová (1999)]. Pod každý kód byl zařazen jeden nebo více datových úryvků z vyjádření některých respondentek. V nich byl označen příslušný koncept sdělení, kategorie, její vlastnost a dimenze vlastnosti. Nakonec je uveden i počet respondentek, jejichž sdělení byla zařazená pod příslušný kód. Respondentky jsou označeny velkým písmenem a arabským číslem.

Výsledky výzkumného šetření

Ve sděleních oslovených respondentek týkajících se jimi zjištěných sociálních problémů rodin s důsledky pro předškolní dítě byly identifikovány následující kódy: *působení informačních a komunikačních technologií, postoj rodičů k učitelce, segregace dětí rodiči, individualita dítěte, život v MŠ, absence autority učitele u rodičů, rodič ve finančních problémech, pedagogická diagnostika, koexistence rodiče s dítětem, absence autority rodiče u dítěte, mimořádný průběh života, vliv návykové látky, vzdělání a informovanost učitelek, životní styl rodičů.*

Pod kód působení informačních a komunikačních technologií (IKT) byly zařazeny následující datové úryvky – fragmenty popisující respondentkou identifikovaný sociální problém: *„Média podávají neodborné informace, které rodiče chápou jako předpis. Například v oblasti správné a moderní péče o dítě. Samozřejmě, že když mi sdělili, že si přeji a jak si přeji, abych dítě otužovala, snažila jsem se argumentovat, přesvědčovat. V jedné dvojici rodičů se mi povedlo je přesvědčit o našem správném přístupu k otužování, který je ale odlišný od toho, který byl prezentován v tom pořadu v TV. Druhou dvojici ne a dítě bylo dlouhodobě nemocné.“* (R23) Jako koncept byl identifikován typ péče o dítě, s kategorií zdraví s vlastností přístup rodiče s dimenzí alternativní. Jak uvedla respondentka, rodiče reagovali nesmířlivě a respondentka byla úspěšná pouze v polovině případů. Identifikovaný sociální problém měl na jedno z dětí negativní bezprostřední dopad.

V datovém fragmentu:

„Média vytváří tlak na perfektnost maminek a tatínků, mnohdy je to pro ně frustrující. Jakoby jen tak mimochodem se nám o tom svěřují zejména při vyzvedávání dítěte, a čekají, že je podpoříme. Vždy se pokusím je podpořit.“ (R13) ...byl identifikován koncept imaginární role matky a otce s kategorií naplňování s vlastností dokonalé s dimenzí trvalé. Ze sdělení respondentek vyplývá, že rodiče vyhodnocují, že médií je prezentován model dokonalého, atraktivního, fit rodiče, který je vždy úspěšný ve výchově svého dítěte, který může svému dítěti dát vše, co dítě vyžaduje. Ne každý rodič si však médií prezentovaný životní styl může z ekonomických, časových a jiných důvodů dovolit, anebo zvládnout. Ale ne vždy je také vše, co médií prochází, správně rodiči pochopeno. Sociální problém učitelkami identifikovaný bezprostřední dopad na dítě nevykazoval.

Respondentky dodávají, že pak se stává, že zástup za to, co nemohou svému dítěti zajistit, požadují rodiče po učitelích v mateřských školách, neadekvátně je kritizují za situace a řešení, ve kterých oni sami selhali, anebo mají svůj názor a ten odborný odmítají. Respondentka vstoupila s rodiči do spolupráce a rodiče podpořila. Že jedním z činitelů, který vytváří v rodinách předškoláků sociální problémy, jsou média, vyjádřilo 41/100 % oslovených respondentek.

Dalším identifikovaným konceptem pod kódem IKT jsou kontakty v sociálním segmentu s kategorií komunikace s vlastností prezentování se s dimenzí okázalá v datovém fragmentu: *„U nás mají maminky skupinu na facebooku a tam sdílejí své zážitky z výletů, z oslav, co si koupili, kde chodí cvičit. Ukazují svou „dokonalost“. Doslova si mezi sebou konkurují, která je tou lepší mámou podle jejich představ. U některých je potom obtížné prorazit s našim odborným názorem.“* (R15) Respondentka v tomto případě sociálního problému uvádí neúspěšnost svého působení. Učitelkou identifikovaný sociální problém nemá bezprostředně vliv na dítě. Obdobně se vyjádřilo celkem 20/49 % respondentek.

Dále pod uvedený kód spadá sdělení respondentky R34, přičemž v tomto duchu se vyjádřilo 16/39 % oslovených respondentek: *„Nejhorší jsou alternativní rodiče, kteří po nás vyžadují, které potraviny jejich dítě může a které ne, protože mají informace z internetu, o tom, jak co škodí a je nezdravé. Nerespektují svými požadavky stravovací řád a my se staráme najít nějakou shodu.“* V datovém fragmentu je identifikován koncept životospráva dítěte s kategorií stravování s vlastností požadavek a dimenzí alternativní. Respondentka sdělila, že rodiče koncept stravování v mateřské škole nepřijali, učitelky se snažily rodiče o dobrém stravování dítěte v MŠ přesvědčit, ale z vyjádření: *„...najít nějakou shodu...“*, je znát, že nebyly u rodičů úspěšné. Rodiči pro dítě vyžadovaná strava se dítěte bezprostředně dotýká.

V dalším datovém fragmentu, jehož obsah je obdobný u 25/61 % respondentek, respondentka (R7) sděluje: „*Rodiče dnes vše sdělují na sociálních sítích, mají spoustu domnělých přátel a poradců pro řešení všeho možného, co kde mohou koupit, jaký mají názor na nějakého lékaře, hledají mezi sebou rady a pomoc, stěžují si... žijí sociálními sítěmi a ty je ovlivňují. Ne vždy jsou otevřeni našim referencím.*“ Konceptem jsou porady v informačním prostředí. Takovýto způsob života pocítují rodiče jako potřebu (kategorie), dochází v něm ke sdílení (vlastnost), ale je náhradou za život reálný, je virtuální (dimenze). Respondentky konstatují, že ne vždy jsou úspěšné v řešení uvedeného typu sociálních problémů, které se zprostředkovaně týkají dítěte, protože jim rodiče ne vždy naslouchají. Rodiče se odvolávají na informace získané v informačním prostředí a těmto dávají přednost.

V kódu postoj rodičů k učitelce v případě rodiči vyžadovaného přístupu k dítěti, který někdy ústí až v nedůvěru v učitelku, se respondentky opět ve shodě 41/100 % vyjádřily, že každá má s takovými rodiči svou zkušenost. Opakující se situace měly následující podobu: „*Sdělila jsem rodičům, že máme ve třídě teplo, že jsem si všimla, jak hodně chlapce oblékají, že to není potřeba a že je jejich dítě pak zpocená a rychleji se unaví. Pak se nezapojuje do aktivit. Trvali na svém. Počkala jsem až odejdou a když odešli, tu hrubou mikinu jsem mu vysvlékla. No, a oni mne tajně přes okénko pozorovali a pak mne přišli okřiknout.*“ (R2)

Respondentka popsala řešení identifikovaného sociálního problému, který zažila s rodiči dítěte, který měl aktuální dopad na dítě. Jeho konceptem byla nedůvěra v postoji rodičů k učitelce, v němž hrála důležitou roli kontrola (kategorie) učitelky rodiči s vlastností opakovaná. Jednalo se o nedůvěru hlubší, trvalejší, konfrontační (dimenze). Respondentka přiznala neúspěch v řešení jí uvedeného sociálního problému. Učitelky jsou ve svých doporučeních rodiči odmítány často.

V datovém fragmentu následující skupiny respondentek byl identifikován pod uvedeným kódem postoj rodičů tentokrát k mladé učitelce. Konceptem je opět nedůvěra v postoji rodičů, tentokrát k mladé učitelce s kategorií ignorace mladé učitelky s vlastností repetice, a to bezdůvodná nebo důvod je nezjistitelný (dimenze). Sociální problém je v MŠ častý, zejména ve vztahu k učitelkám, které nastoupí po absolvování střední pedagogické školy. Takovýto nebo velmi podobný sociální problém, který se bezprostředně nedotýká dítěte, identifikovalo 8/20 % respondentek: „*Rodiče se obracejí pouze na mou kolegyni, která je starší, někteří mne zcela přehlížejí.*“ (R40)

V kódu segregace dětí rodiči s konceptem diskriminace dětí rodiči, s kategorií požadavek, s vlastností osobní, dimenzí neadekvátní jsme se setkaly v datových fragmentech: „*Rodič mi sdělil: Paní učitelko, nepřeji si, aby si náš Tomášek hrál s Tiborem. Uhlídejte to.*“ (R37)

„*Rodiče nás požádali, aby se jejich dcera v žádném případě s nikým nedělila o sladkosti, které jí nabalili na školní výlet.*“ (R4)

„*Dávají dětem hračky, se kterými si na jejich výslovnou žádost nesmějí hrát jiné děti.*“ (R19)

Vyjádřilo se takto 10/24 % respondentek. Ze sdělení respondentky, která identifikovala tento sociální problém, je zřejmé, že nedošlo na řešení a nedá se tedy soudit na neúspěšnost řešení respondentkou. Problém se velice silně dotýká jak dítěte rodičů, tak dítěte či dětí, jehož segregaci s následnou diskriminací jedna skupina rodičů vyžaduje.

„*Situace při besídkách, když jejich dítě nezpívá sólo nebo nepřednáší sám básničku. Tak, jak známe dítě, prostě by to nezvládlo. Ne, trvají si, aby přednášelo, anebo po besídce nám dávají najevo svou zlobu na nás, že jsme je neposlechly.*“ (R29)

„*Jako nejvíce problémové vnímám sdělení rodičům, že jejich dítě v něčem zaostává. Rodiče to nechtějí slyšet, jsem pak jejich úhlavní nepřítel, a dokonce třeba i lžou, že navštívili odborníka a jejich dítě je například nadané, tedy zcela opak toho, co jim sdělujeme. Je to těžké.*“ (R32)

V datovém fragmentu jde o kód individualita dítěte, v konceptu přijímání individuality vlastního dítěte rodiči. Je jasné, že rodiče své dítě neznají v těch oblastech, jichž se prezentovaný sociální problém týká. Neznalost (kategorie) vlastního dítěte v konkrétní oblasti přivádí rodiče k náročnosti

(vlastnost) na vlastní dítě, a to k náročnosti k dítěti nešetrné (dimenze). Sociální problém se dítěte přímo dotýká. Z výroku je zřejmé, že se respondentka snažila rodičům situaci vysvětlit, ale nebyla úspěšná. Část respondentek udává, že i po opakovaném vysvětlování rodičům si není jistá výsledkem u rodičů. Celkový počet respondentek, které se takto vyjádřily, byl 18/24 %.

Následujícím datovým fragmentem nám respondentka (R34) sdělila: „*Jsou rodiče, kteří nerespektují náš požadavek, aby dítě přiváděli do mateřské školy před osmou hodinou. Naše odůvodnění, že je pro jejich dítě potřebné mít možnost si pohrát, tímto nerespektují, a přitom by je přivádět dříve mohli. A škodí svému dítěti.*“

Další: „*Nespolupracují na společném životě mateřské školy, které je přínosem pro jejich dítě.*“ (R18)

Identifikovaný kód život v MŠ s konceptem organizace dne v MŠ by měl uspokojovat potřeby dítěte (kategorie). Učitelky očekávaly, že jej rodiče budou respektovat (vlastnost). Rodiče však koncept organizace dne v MŠ nerespektují, což vede k neuspokojení dítěte (dimenze). Respondentky vstoupily do kontaktu s rodiči za účelem řešení jimi identifikovaného sociálního problému, což bylo v zájmu dítěte, poněvadž se dítěte bezprostředně dotýká, ale nebyly úspěšné. I když tady neuvádějí, jaký byl výsledek jejich snahy o řešení, v případě, že by úspěšné byly, by nám toto dozajista sdělily nebo by považovaly problém za vyřešený a neuváděly by jej. Obdobný problém mělo 14/34 % respondentek.

Pod stejný kód lze zařadit i koncept nerespektování školního řádu, kategorii někteří rodiče, vlastnost neodpovědnost, s dimenzí opakovaně.

„*Přivedou dítě po nemoci bez oznámení předem.*“ (R41)

„*Přivedou dítě do MŠ, a to má prokazatelně teplotu. Celé hoří. A matka mi říká, že mu ráno teplotu měřila, že teplotu nemá. Matka odejde, já dítěti teplotu změřím, no a má...co pak s ním?*“ (R14)

Z uvedených sdělení je zřejmé, že tento a obdobné problémy respondentky neopouštějí plynout, že se do jejich řešení zapojují, avšak nakonec jsou nuceny rezignovat. Dítě je rodičů a je smutné, když řešení v tomto případě sociálně zdravotního problému, který se dotýká bezprostředně jejich vlastního dítěte, přehazují na učitelku. Zkušenosti s tímto a obdobnými sociálně zdravotními problémy vyjádřilo celkem 22/54 % respondentek.

Pod kód absence autority učitele u rodičů byla zařazena následující sdělení respondentek:

„*Při mém doporučení, aby rodič zkrátil dobu loučení se s dítětem při vstupu do třídy, ...dítě stále pláče víc a víc, sdělila jsem mu, že to prodlužování je pro něho daleko horší, než kdyby se rozloučil a hned odešel. Ani se na mne nepodíval a arogantně mi sdělil: „my to tak prostě máme“.*“ (R3)

„*Paní učitelko, vy s námi nebydlíte, tak mi tu nic nevykládejte a hleďte si své práce. Tak na mne reagovala matka chlapce po opakované stížnosti z mé strany na chování dítěte. Od té chvíle je mezi námi konfliktní komunikace pokaždé při sebemenším sdělení. Matce se raději již vyhýbám a ona mne také přehlíží.*“ (R15)

„*Měli jsme problémového rodiče, poněvadž často jednal konfliktně. Odmítal jakoukoli radu, doporučení a převážně šel do konfliktu. Vyjádřily jsme mu respekt ke skutečnosti, že každé dítě je rodičů, nicméně v situacích, kdy jsme měly potřebu řešit problémový jev související s jejich dítětem, vždy byl konflikt, již jsme nevěděly, co s tím.*“ (R33)

„*Nezvládnutelné chování dítěte ve skupině ostatních dětí v mateřské škole a rodič si sám neví rady anebo problém vidí ve všech ostatních.*“ (R11)

„*Velmi špatná komunikace s rodiči, někdy až nulová.*“ (R4)

(R6) se rodičům vyjádřila kriticky k jejich dítěti, jež nerespektuje požadavky pravidel soužití ve třídě. Popsala jejich reakci. „Rodiče se vnímají jako moderní a dokonalí rodiče, mne mají za starou a zlostnatělou učitelku. Na mé sdělení reagovali, že dítě se doma tak nechová, že jsou kamarádi a ...vždy se spolu domluvíme...To je vaše chyba, paní učitelko, že se s ním nedomluvíte. My máme

spolu výborný vztah, nic nezakazujeme, nechceme mu kazit dětství. Snažíme se všemu, co po nás chce, vyhovět. Mou poznámku, že toto není pro dítě dobré, aspoň vůbec nekomentovali.“

V kódu byl identifikován koncept jednotné působení, kategorie rozpornost názorů aktérů. Vystupuje vlastnost neúspěch, dimenze dosavadní, značný, silný. Respondentky se pokusily o řešení, rodiče však řešení situace v některých případech slovně obrátili proti respondentce. Respondentky se ve shodě (41/100 %) vyjádřily, že se ve své praxi každá z nich s takovými situacemi setkala. Tato oblast je spojená s celou škálou situací a jevů, k nimž v mateřské škole dochází. Vždy se bezprostředně dotýkají dítěte.

Datovému fragmentu: „*Problémem jsou neplatiči, dluží za školné a za stravné, další neodhlašují děti řádně dle školního řádu.*“ (R23) a dalším byl přiřazen kód rodič ve finančních problémech.

„*Je to ekonomické zázemí rodičů, dítě bez možnosti účasti na zpoplatněných akcích a jiných akcích v mateřské škole.*“ (R13)

„*Zajištění základních životních potřeb dítěte ze strany rodičů je pro některé velmi obtížné až nedostupné. A patří zde nejen ty ekonomické ale i emoční.*“ (R15)

„*Rodiče nejsou často motivováni pro řešení vzniklých problémových situací. A ty přetrvávají anebo se na ně nabalují další nové. Řešila jsem docházku holčičky s povinným předškolním vzděláváním. Matka se nehlásila, telefonicky byla nedostupná. Na jednom rozhovoru se rozplakala, že dcera nechodí, protože nemá peníze na autobus, neomlouvá ji, protože nemá peníze na kredit a prosím, ať je to mezi námi, že by se její muž nazlobil.*“ (R1)

V současné době se v MŠ za docházku dítěte platí tzv. úplata, kterou rodič musí zaplatit do určitého stanoveného data (Vyhláška 14/2005 Sb. o předškolním vzdělávání) a rovněž rodiče platí za stravování dětí v MŠ (Vyhláška č. 107/2005 Sb. o školním stravování). 18/44 % respondentek uvádí, že na upomínání k zaplacení finančního dluhu učitelkou rodič nijak nereaguje. V sociálním problému, který by se dítěte bezprostředně dotýkat neměl, byl identifikován koncept dlouhodobost, kategorie nedostatek, vlastnost prostředků, dimenze finančních.

Respondentky identifikovaly, že dítě se v psychické, fyziologické, vývojové či jiné oblasti projevuje nestandardně, odlišně od stejně starých dětí. V roli poradce, se záměrem pomoci dítěti, se s doporučením (kategorie) obrátily na rodiče. Výsledky bývají různé. Bohužel, nejčastější reakcí rodičů je odmítnutí (vlastnost) doporučení s dimenzí kategorické. Sdělení výsledku (koncept) pedagogické diagnostiky (kód), který sdělení předcházela, je však ze strany učitelky odborné v míře jejich profesního působení. Odmítnutí doporučení učitelky se dítěte bezprostředně nedotýká, zanedbání řešení problému však ano a má dopady do budoucnosti dítěte. Takovéto chování rodičů bylo sděleno celkem 23/56 % respondentkami.

„*Určitě je zde i pozdní záchyt dětí se specifickými vzdělávacími potřebami. I z důvodů nesoučinnosti rodičů. Neochota rodičů využít doporučených institucí pro pomoc dítěti s identifikovanými obtížemi.*“ (R23)

V MŠ proběhnou i situace, kdy se učitelky obračejí na rodiče s prosbou o spoluúčast na jejich řešení, ale domnívají se, že by je měli vyřešit spolu bez zapojení či přítomnosti dítěte. Na to získávají od rodičů následující a podobná vyjádření některého z rodičů:

„*My jsme, paní učitelko, kamarádky, vše řešíme spolu.*“ (R26)

„*Před nic neskrýváme. Vyjádřete se (paní učitelko).*“ (R16)

Charakter rodinného života (kód) se projeví v koexistenci rodiče s dítětem (koncept). V naší společnosti má určitá společenská pravidla. Označování přístupu rodiče k dítěti (kategorie), které je podle rodiče kamarádstvím (vlastnost), nemůže být v předškolním věku dítěte jiné, než nepravé (dimenze). Přístup rodiče znemožnil respondentce situaci řešit a vyřešit. Dopad do rozvoje dítěte je odvislý od závažnosti problému, který učitelka chtěla s rodičem řešit. Obdobně se vyjádřilo 12/29 % respondentek.

„Rodiče se bojí dítěti něco zakázat, nebo přikázat, raději se s dítětem „domlouvají“, aby nemuseli být důslední a řešit třeba vzdor dítěte. A tak se stává, že rodič nechá dítě rozhodovat: „chceš dnes spinkat? chceš jít do divadla? v kolik mám pro tebe přijít?“ V těchto případech se i stává, že rodič přijde pro dítě do mateřské školy, a to se rozhodne, že ještě nejde a ať jde rodič pryč a on to udělá, vůbec nám nenaslouchá, že to je špatně. A také například: chceš jet do školy v přírodě? Copak dítě ví, co to je škola v přírodě a co tam bude dělat?“ (R9)

Sociální problém popsáný v datovém fragmentu vypovídá o určité absenci autority rodiče u dítěte (kód), vypovídá nejen o řešení učitelkou, ale i o jejím hodnocení situace, které vyjadřuje poslední věta. V kontextu každodenní situace (koncept) rozhodování dítěte (kategorie) nemůže být zcela (dimenze) svobodné (vlastnost), i když jako společnost zastáváme demokratické přístupy ve výchově a vzdělávání. Problém respondentkou nebyl (a ani nemohl být) vyřešen. Se stejnou situací má zkušenost 28/63 % respondentek. Tolik respondentek se vyjádřilo, že tento jev již v MŠ zaznamenaly a pozorují je i v rámci komunikace dítěte s rodiči.

Rodiče dle vyjádření respondentek se vyhýbají řešit například požadavky, o kterých ví, že nebudou okamžitě pozitivně jejich dítětem přijaty. Dopad na vychovatelnost dítěte je značný zejména ve vztahu k jeho budoucnosti.

„Nejčastěji slyším, on nechce, paní učitelko, nenuťte ho.“ (R4)

„Paní učitelko, dnes Kačenka nebude spát, ona nechce a já jsem jí to slíbil.“ (R18)

Obavy rodičů pramení z předpokládaných reakcí dítěte na jejich rozhodnutí.

V jiných případech je to „souznění“ dítěte a rodiče v rovině partnerství a pak rodič i dítě mají potřebu vzájemně diskutovat, a tím se v řešení problémového chování dítěte nikam neposouvají.

„Když jsem otci sdělovala, co dnes Toník provedl kamarádovi, očekávala jsem, že mu otec nějak bude domlouvat. Otec se podívá na své tři a půl leté dítě a ptá se, tak co si o tom myslíš Toníku? a čekal na jeho názor.“ (R16)

„U některých rodin je situace i taková, kdy dítě rodiče doslova „přerostlo“. Rodiče poslouchají dítě. Učitelky mají v řešení situací svázané ruce, dítě je rodičů, proto mohou pouze plnit roli poradce, ale ne vždy s pozitivním přijetím ze strany rodičů.“ (R22)

„Patří zde i prestiž, jakou rodiče připisují mateřské škole a pro vzdělání jeho dítěte.“ (R1)

Další jevy se vyskytují v oblastech, ve kterých respondentky (32/78 %) zaznamenaly mimořádný průběh života (kód) ohrožení dítěte (koncept) zejména v jeho emočním (dimenze) rozvoji (kategorie) osobnosti (vlastnost). Proto učitelky často vystupují v roli poradce s cílem prevence. Avšak tyto situace, jak se vyjádřily respondentky, jsou i za jejich účasti velmi obtížně řešitelné, poněvadž pozadí situace nemohou ovlivnit.

„Moje zkušenost je, že děti v pěstounské péči, po jejich návštěvě u biologických rodičů, bývají poté v mateřské škole zcela rozhozené. Mají úplně jiné chování, je na nich znát, že neví, jak ten prožitek zpracovat. Jejich projevy jsou rozličné, jsou zakřiknuté, nebo rozpustilé, nemají o nic zájem. Řešíme to s pěstouny, ale jejich reakce jsou odlišné, nejčastěji je to taková ta odevzdanost omlouvající vše a všechny, jelikož se jedná například o rodiče, kteří jsou jejich dětmi. Je to neřešitelné pouze z naší strany. Ani nevíme, co s tím. Pro vývoj dítěte, tak jak to pozorujeme v mateřské škole, není to dobré.“ (R 38)

Na dítě má situace bezprostřední dopad. Po oslovení pěstounů jsou učitelky zdánlivě nepochopené, následně přehlížené, anebo pěstouni vyvolávají okamžitě konflikt. V přímém řešení problematiky, který byl zařazen pod kód vliv návykové látky, který se týká rodičů, se aktivně angažovalo 11/28 % respondentek. Mezi zaznamenané návykové látky byly identifikovány: alkohol, drogy, cigarety. Respondentky v řešení těchto závislostí často spolupracují i s odborem sociálně právní ochrany dětí, poněvadž důsledky dopadají na dítě bezprostředně.

Koncepce užívání rodiči, kategorie nebezpečí, vlastnost pro dítě, obvykle dlouhodobé (dimenze) vyjadřují následující sdělení učitelek:

„Máme chlapce, který je v pěstounské péči u sestry otce. Ten je narkoman. Pro chlapce dochází do mateřské školy po pověření pěstounky, chlapec ho miluje. Problém vidíme v tom, že někdy se nám otec nejeví „čistý“ a přichází i s „podivnými“ kamarády. Po řešení našeho podezření s pěstounkou jsme byly utvrzeny, že je vše v pořádku a po jednání se sociálními pracovníci, měly jsme i konferenci, nám bylo sděleno, že pěstounka i rodič má stále za dítě zodpovědnost, tedy, dítě musíme předat. Otec byl v průběhu docházky chlapce do mateřské školy již dvakrát na léčení.“ (R5)

„Ale třeba řešení i vážných životních situací, včetně třeba alkoholu a drog v jejich životě, role samoživitelky.“ (R8)

„Já se snažím spolupracovat s rodiči při řešení nežádoucích jevů pro zdravý vývoj jejich dítěte i v rámci každodenního setkání při přijímání anebo vyzvedávání dítěte z mateřské školy anebo v rámci předem stanovených poradenských schůzek. Tím nejčastějším jevem jsou „páchnoucí“ děti po cigaretách. Takové dítě někdy bývá jinými dětmi odmítáno, tím jsou mezi dětmi narušené sociální vztahy. Ostatní děti si nechtějí s tímto dítětem hrát, nechtějí vedle dítěte sedět při aktivitě, nechtějí jej do dvojice na procházku. Situace opravdu není příznivá pro další dobrý vývoj dítěte.“ (R1)

„Také ostatní rodiče odmítají komunikaci a přátelství s rodiči dětí alkoholiků, narkomanů.“ (R20)

„Situace v rodinách jsou různé, rodiče, kteří jsou již v evidenci sociálky jsou spolupracující v rámci svých možností. Uvádím to proto, že sama jsem zpočátku této problematice moc nerozuměla a byla jsem k rodičům velmi kritická. Spolupráce se sociálními pracovníci mne navedla na jiný způsob komunikace s těmito rodiči.“ (R36)

Ostatní respondenty (30/73 %) se vyjádřily že ví, že u některých rodičů závislosti jsou, ale přímým kontaktem s rodiči se s nimi v praxi nesetkaly.

„Za mou praxi jsem se setkala s matkami závislými na drogách, alkoholu, ale ony fungovaly, nebyla potřeba ve vztahu k dítěti nic řešit.“ (R11)

Životní styl rodičů (kód) se sociálními problémy vytváří dítěti v rodině výchovné prostředí (koncept) s uspořádáním (kategorie), jak uvedla jedna z respondentek, bez pravidel (vlastnost), které je pro dítě z hlediska jeho věku poškozující (dimenze). A v tomto kontextu je sociální problém dětmi pocíťován bezprostředně.

„Chybějící pravidla v životě rodin.“ (R21)

„Je to výchova bez pravidel, mantinelů a hranic a autorit.“ (R14)

„Časté změny bydliště rodičů.“ (R31)

„Rodič mění své životní partnery dost často a dítě žije v chaosu.“ (R6)

„Normy v rodině jsou posunuty. Ke vzdělanosti rodičů a k jejich sociálním potřebám, k jejich ekonomickému zázemí a k významu jaký mateřským školám připisují.“ (R19)

Obdobně se nám vyjádřilo 31/78 % respondentek. Jak respondenty přiznávají, ani odborné vzdělání a životní zkušenosti nejsou pro učitelky mnohdy dostatečné k řešení některých sociálních problémů, s nimiž se v MŠ setkají. Pod kódem vzdělání a informovanost učitelek v konceptu výkonu profese, s kategorií odbornost s vlastností širší a dimenzí nedostatečná, byly zařazeny následující výroky respondentek: *„Někdy není jednoduché pracovat s dětmi, kde jsou sociální problémy, nejsem psycholog a ani sociální pedagog. Nevím, jak pracovat ani s rodiči. A často se s kolegyní domlouváme na postupu, jak s nimi pracovat podle toho, co samy vysledujeme.“ (R 39)*

„Nevíme, kde končí role pěstouna, chybí pomoc školního psychologa.“ (R41)

„Někdy si nevím rady s dítětem, rodič je labilní anebo agresivní, ani nevím kdy je ta správná doba oslovit sociálku.“ (R8)

„Nevím, jaké jsou činnosti a kompetence a možnosti spolupráce se sociálním odborem.“ (R13)

„V nabídce v dalším vzdělávání není pro učitelky nějaké školení v oblastech zaměřující se na současné sociální problémy a hrozby ve společnosti, se kterými se učitelka setkává v rámci své profese. V určitých případech i každodenně.“ (R22)

„Chybí další prohlubující vzdělávání učitelů zaměřené na tuto problematiku.“ (R12)

Problémy se dítěte týkají bezprostředně. Řešení uvedených sociálních problémů s rodiči svěřených dětí respondentky (32/78 %) ohodnotily jako v praxi obtížně řešitelné. Jsou těmi, ve kterých si převážně musí poradit samy a přiznávají, že v některých případech to nedokážou.

Diskuse

Předpokládáme, že kdybychom použili metodu focus group, v níž by se respondentky navzájem slyšely, získaly bychom jejich další informačně bohatá vyjádření, poněvadž by se navzájem svými sděleními inspirovaly. Jedná se o zachycení sociálních problémů, které prožily naše respondentky, takže další skupina respondentek by jistě přinesla sociální problémy jiné. A jedná se o sociální problémy, které jsou v současné době naší skupinou respondentek emočně nejvíce pociťované. V textu není vyhodnocována mravní dimenze popisovaných skutečností, ani to, která strana řešeného sociálního problému se více přibližuje představě správného jednání ve společnosti. Rovněž není vyhodnocována vzdělávací strategie učitelek, kterou jednotlivá sdělení učitelek prozrazují. Námi sledovanou rovinnou byl bezprostřední či odložený, ne zrovna pozitivní dopad na dítě předškolního věku v době, kdy by se mu mělo dostávat kvalitní, citlivé, obohacující a ohleduplné péče a vzdělání bez selhávání rodičů.

IV. Závěr

Sociální problémy, které identifikovaly naše respondentky v situacích v české mateřské škole, nejsou jedinečné a individuální. Prostupují v různých podobách provozem ve všech mateřských školách, poněvadž podmínky, způsob života rodičů s předškolními dětmi v Česku, které přivádějí do MŠ, je v mnoha ohledech velmi podobný.

V identifikovaných sociálních problémech s kódem působení informačních a komunikačních technologií jsou zařazeny koncepty typ péče o dítě a životospráva dítěte, které se dítěte bezprostředně dotýkají. Koncepty imaginární role matky a otce, kontakty v sociálním segmentu a porady v informačním prostředí pod tímto kódem nemají na dítě bezprostřední dopad. V sociálních problémech zařazených pod kódem postoj rodičů k učitelce byl identifikován koncept nedůvěra rodičů k učitelce, jež měl na dítě bezprostřední dopad, a naopak koncept nedůvěra v postoji rodičů k mladé učitelce na dítě bezprostřední dopad neměl, poněvadž rodiče mladou učitelku ignorovali.

Smutný je ve 21. století sociální problém zahrnutý pod kód segregace dětí rodiči s konceptem diskriminace dětí rodiči, který se bezprostředně dotýká všech dětí, jak těch rodiči preferovaných, tak dětí ostatních v MŠ a zároveň jde o koncept výchovně nežádoucí. V kódu individualita dítěte v konceptu přijímání individuality rodiči má sociální problém bezprostřední dopad na dítě a zpravidla jej poškozuje. Identifikované sociální problémy zařazené v kódu život v MŠ s konceptem organizace dne jsou výchovně nežádoucí, poněvadž mají na dítě bezprostřední vliv. V konceptu nerespektování školního řádu rodiči na dítě bezprostřední vliv nemá.

Pod kód absence autority učitele u rodičů s konceptem jednotné působení byly zařazeny sociální problémy, které se bezprostředně i zprostředkovaně dítěte dotýkaly a rovněž byly výchovně nežádoucí.

Kód rodič ve finančních problémech obsahuje, bohužel, koncept dlouhodobost, a i když na dítě v MŠ v českých podmínkách nemá bezprostřední dopad, působí zprostředkovaně.

Pod kód pedagogická diagnostika byly zařazeny sociální problémy, u nichž byl identifikován koncept výsledku se zprostředkovaným dopadem na dítě.

Kód charakter rodinného života předpokládá v našich podmínkách zvyklostně přijatá společenská pravidla v koexistenci rodiče s dítětem a na dítě má bezprostřední dopad.

Kód absence autority rodiče u dítěte v každodenních situacích je výchovně nežádoucí, má na dítě bezprostřední i zprostředkovaný vliv.

Identifikované sociální situace zařazené pod kód mimořádný průběh života dítěte pak mohou, kromě bezprostředního vlivu na dítě, představovat i přímé ohrožení dítěte, kterýžto koncept jsme i takto nazvaly. Sále častěji učitelky v MŠ identifikují sociální problémy spojené s vlivem návykových látek. Pod uvedený kód jsme zařadily koncept užívání rodiči, poněvadž tato aktivita rodičů má na dítě bezprostřední i zprostředkovaný vliv a je i výchovně nepřijatelná.

Kód vzdělání a informovanost učitelek souvisí s výkonem profese. Koncept je sebekritikou, odbornou zpětnou vazbou učitelek, kterou předkládají. Do jaké míry má dopad na dítě by mělo být předmětem dalšího výzkumu.

Poslední učitelkami identifikované sociální problémy námi zařazené kód životní styl rodičů s konceptem výchovné prostředí mají bezprostřední i zprostředkovaný vliv na dítě. Požadavkem by mělo být žádoucí výchovné prostředí. V každém respondentkami sděleném jimi identifikovaném sociálním problému v MŠ, jak se respondentky vyjádřily, vstupovaly do interakce a komunikace s rodiči s cílem a zájmem sociální problém řešit. Ne vždy však byly úspěšné. Na jedné straně si uvědomujeme, že každý má nárok na svůj vlastní názor, avšak s ohledem na současnost i budoucnost jejich dítěte, bychom si přály v řešení sociálních problémů týkajících se dítěte vyšší součinnost rodičů. Odbornost pro řešení problémových situací v oblastech zahrnující sociální problémy rodičů, není primárně zahrnuta do přípravy učitelů v rámci jejich přípravného studia na profesi učitele v předškolním vzdělávání. Ale jelikož v praxi sociální problémy rodičů a zákonných zástupců jsou aktuálními problémy doby, kterou žijeme, a jsou řešeny v prostředí mateřské školy, je potřeba na ně pozornost zaměřit. Jak kontinuita, tak změna ve společenském životě, musí být chápány jako směs zamýšlených a nezamýšlených důsledků lidského jednání (Giddens, 2005, s. 20). Kontinuita je v tom, co lidé dělají ve společenských vztazích delší dobu, ve společenských zvycích, které dodržují. Změny nastávají částečně proto, že si je lidé přejí, a částečně v důsledku toho, co nikdo nepředvídá a nezamýšlí. Vždy však bychom měli vstupovat do vzájemné komunikace a vzniklé sociální či jiné problémy se pokusit řešit a vyřešit.

Literatura

Bakošová, Z. (2008). *Sociálna pedagogika jako životná pomoc*. Bratislava: Public Promoution, s r. o.

Giddens, A. (2005). *Sociology*. London: Polity Press.

Schacter, D.L., Gilbert, D.T. & Wegner, D.M. (2009) Self Esteem. In: Schacter, D.L., Gilbert, D.T. and Wegner, D.M., Eds., *Psychology*, 2nd Edition, Barnes & Noble, Worth Publishers, New York.

Fantin, I. (2014). *Applied Problem Solving: Method, Applications, Root Causes, Countermeasures, Poka-Yoke and A3*. Milano: Createspace, an Amazon company.

Korespondent. *The present state of medical practice in the Rhondda Valley*. (1905). Birmingham: Elsevier Ltd., *The Lancet*, 166 (4290), 1506-1507. Doi: 10.1016/S0140-6736(00)68499-4.

Švaříček, R. & Šedřová, K. (2007). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha, Portál.

Strauss, A. & Corbin, J. (1999). *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. California, Newbury Park.

IMPLEMENTATION OF MICROSOFT DYNAMICS 365

Tomasz Czapran¹

Abstract

The main objective of this text is to examine the practical use of the CRM model in a selected company and to propose a process for implementing Microsoft Dynamics 365. By doing so, it is possible to better understand how this technology can positively impact business growth, increase customer satisfaction, and improve the efficiency of internal operations. The text also includes an evaluation of the expected results and benefits for the company and the formulation of recommendations for further development and optimization of the use of CRM in this organization. This text will be useful for managers and executives who want to better adapt themselves to the new era of digital transformation and sustainable development.

Keywords

Microsoft Dynamics 365, CRM, Technological Innovation Management, Strategic Planning

I. Introduction

In today's rapidly evolving world, the ability to effectively manage customer relationships is becoming a key element of business success. It is essential for modern companies to have tools that enable a qualitative and systematic approach to customers, which not only increases competitiveness, but also helps to identify new opportunities and improve internal processes. In this text, the focus is on one of the key platforms for customer relationship management, Microsoft Dynamics 365.

The text is structured into three main chapters. The first one deals with Microsoft Dynamics 365, its basic characteristics, main functions, and modules, as well as its general benefits for businesses. The second chapter is devoted to the implementation of this system in the selected company, dealing with the characteristics of the company, the identification of their needs and goals, and subsequently the design of the implementation process itself. The third chapter focuses on a comprehensive assessment of the expected results and benefits that the organization will gain from the implementation of Microsoft Dynamics 365. Finally, key findings and outputs are summarized, and recommendations for further development and effective use of CRM in this company are presented.

It is hoped that this text will contribute to a better understanding of the importance and possibilities of CRM in the context of modern business and provide concrete inspiration in the form of Microsoft Dynamics 365 implementation for other organizations that consider improving their relationship with customers as an important part of their business.

II. Main text

Microsoft Dynamics 365

The modern corporate environment is constantly evolving, and it comes with the need for effective management of corporate processes and customer relationships. It is in this context that Microsoft Dynamics 365, a comprehensive customer relationship management (CRM) and enterprise resource planning (ERP) system, enters the scene. This chapter focuses on the basic characteristics of this system, its main functions and modules, and, last but not least, the advantages and benefits it can bring to the corporate environment.

¹ PRIGO University, Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Czech Republic. E-mail: Tomasz.Czapran@prigo.cz.

System basic characteristics

In the world of business applications, business leaders are constantly striving to find better business process automation to achieve digital transformation, to take fully advantage of intellectual property assets and increase its competitiveness (MacGregor Pelikánová, 2019). Digital transformation does not only mean the use of advanced technological tools but also the optimization of various business processes (Pal, 2020, p. 7) and the pro-sustainable increase of effectiveness and efficiency and decrease of waste (MacGregor et al., 2020). For the past few years, Microsoft has been building smart applications enriched with artificial intelligence and analytics features. These applications are designed for very specific purposes; however, at the same time, they are able to communicate with each other and exchange necessary information (Yadav et al., 2020, p. 7).

Microsoft Dynamics 365, which has seen significant popularity since its inception, with more and more companies now accessing applications from its full suite, represents the next generation of intelligent business applications in the cloud offered by Microsoft. It can fully adapt to individual needs and requirements tailored to the specific business, and individual technologies are constantly developed and innovated in line with the current needs of companies in each era (Konica Minolta IT Solutions Czech, 2019).

It is an integrated software system that unifies customer relationship management (CRM) and enterprise resource planning (ERP) into one comprehensive solution. This interconnectedness allows organizations to gain a holistic view of their business, enabling the effective management of key aspects in one consistent environment while helping organizations transform the way they do business (Yadav et al., 2020, pp. 7-8).

System main functions and modules

Microsoft Dynamics 365 offers a wide range of features and modules that cover various aspects of business operations. Individual modules and functionalities can be deployed independently. The customer can start with what they need and add more applications as their business evolves (Yadav et al., 2020, p. 8). An overview of the key areas of focus for Microsoft Dynamics 365 is presented below (Konica Minolta IT Solutions Czech, 2019):

Sales (CRM) – The Sales module supports the sales process from acquiring a potential customer to closing the deal. It has the tools for fast, clear, and efficient deal planning, resulting in increased sales team performance and profit growth.

Marketing (CRM) - The Marketing module is an integrated marketing platform for the planning, execution, and analysis of multi-channel campaigns. Using this module, you can link your sales and marketing activities to get a comprehensive overview of your contacts. It is also easier to find potential customers, identify their needs and expectations, and nurture them from the very first contact.

Enterprise Processes (ERP) – This module has the tools to efficiently manage operations, accelerate and improve manufacturing processes, and rapidly grow productivity by providing an intelligent user interface, leveraging the Internet of Things, and delivering proven business strategies to make the right decisions.

Finance (ERP) – The Finance module is a simple business and financial management solution for all small and medium-sized organizations. It covers the processes of ordering, sales, invoicing, and reporting.

Customer Service (CRM) – This module has the tools to ensure maximum customer satisfaction and loyalty by linking self-service portals and direct and assisted services. The unified platform will allow customers to be served at any time and through any channel.

Project Management (CRM) – The project management module focuses on understanding customer needs, informing and professionalizing the project team, optimizing growth, and strengthening

the position of a reliable supplier, leading to higher client loyalty. It contains tools for planning, creating, managing, and reporting on projects.

Field Service (CRM) – This module provides fast and professional management of field service - installation, repair, and maintenance. It provides quality service thanks to integrated communication with the customer, strengthening the work of dispatchers, and providing maximum information and equipment to field staff.

Supplier Relationship Management system (SRM) – is interconnected with accounting software or ERP systems (SAP R/3, Microsoft AX, etc.), where invoices and payments to individual suppliers are recorded in order to evaluate the fulfilment of negotiated conditions and prices, to compare the contracted and actual expenditures with suppliers, and also to evaluate the quality of individual invoiced deliveries. This part of the system allows you to evaluate the portfolio of suppliers in a given category, invite them to a new tender, and ensure continuous supply.

Talent – This module facilitates the recruitment process and helps select the right people. At the same time, it also enables organizations to engage employees and optimize internal HR programs. The system is designed to provide HR managers with up-to-date information at every stage of the recruitment process so that they can make informed hiring decisions.

Advantages and benefits for business

Within the business environment, Microsoft Dynamics 365 brings many significant advantages and benefits that fundamentally impact the way organizations operate and achieve their goals. These benefits deliver value across different levels of the business while strengthening the competitiveness and innovation of the organization.

More efficient use of resources and reduced system operation and maintenance costs are two of the key benefits of using Dynamics 365. Thanks to the scalability of the solution, it can be easily adapted to the specific needs of the organization. This approach enables a quick and flexible response to changing conditions in the business environment, which is a significant factor for successful market performance (Millennium, 2023).

Connecting the work of different departments and improving the customer experience are other key benefits of CRM solutions within Dynamics 365. This integration leads to a more efficient flow of information and faster coordination, which translate to better overall performance of the organization and higher customer satisfaction (Millennium, 2023). In addition, Dynamics 365 also offers a comprehensive overview of the company's operations, which is essential for making informed management decisions. Access to up-to-date data and information makes it easier for management to move more effectively towards achieving strategic goals (Konica Minolta IT Solutions Czech, 2019).

Another significant benefit is the automation and acceleration of work processes. Dynamics 365 enables employees to perform their tasks more easily and quickly by automating routine activities. The freed-up time can be effectively used, for example, to improve customer care, process orders faster, or find innovations for the further growth and development of the company (Konica Minolta IT Solutions Czech, 2019).

In this way, Microsoft Dynamics 365 delivers much more than just a data management tool. It is a comprehensive solution that enables organizations to respond effectively to the challenges of today's business world, achieve sustainable growth and success, and optimize business operations to the maximum level (Pal, 2020, p. 7)

III. Martial and methods

This part is dedicated to the implementation of Microsoft Dynamics 365 in a chosen company. First, the company is introduced, and then its needs and goals are identified, which serve as the basis

for the subsequent implementation plan. The focus is on the key steps and factors of the implementation process that can significantly influence the success and results of this transformation.

Company characteristics

For the purposes of this text, Company X has been selected and has not consented to the publication of its name in this paper. It is an educational institution that emphasizes the provision of quality tutoring for pupils, students, children, and parents who want to effectively manage their schooling and achieve excellent results in their education. Their activities concentrate on a number of aspects that are essential to supporting the development of the educational process.

Within the portfolio of services offered, the company primarily focuses on comprehensive tutoring of subjects taught in primary and secondary schools. There is an expert team of teachers and lecturers with in-depth knowledge in their respective fields to support students through challenging assignments and preparation for tests or entrance exams. The institution emphasizes a personalized approach, which means that it tries to take into account the unique learning style of each student. Learning at Company X thus becomes a personalized process that respects the diverse needs and abilities of individual learners.

The link between tutoring and practical situations in the school environment is also an important part of the company's approach. Students are motivated to actively participate and apply theoretical knowledge in real-life situations, which creates a strong foundation for their success and development in the future. Overall, Company X is a place where expertise, individual care, and modern training methods are combined. They strive to ensure that pupils and students reach their maximum potential and become confident, competent individuals ready for a successful and promising future (company website, 2023).

Identification of company needs and objectives

To achieve continued growth and strengthen its position in the education market, Company X aims to implement Microsoft Dynamics 365 to streamline and innovate its operational processes. This chapter identifies the key needs and objectives of Company X that will serve as the basic guidelines for successful implementation and use of the system.

1. Increase the number of clients and maximize profits: One of the main goals is to attract new clients and strengthen your clientele. Company X aims to use the features of Microsoft Dynamics 365 to identify leads, communicate effectively with them, and follow up on their interest. This will ensure not only an increase in the number of clients but also the maximization of every business opportunity and profit maximization.
2. Extending demand throughout the calendar year: Company X aims not only to keep demand high during the school year but also outside of it. Implementing Microsoft Dynamics 365 will enable the company to better plan and execute marketing campaigns, specialized events, and courses outside of the standard school term. This will lead to a more balanced workload and long-term revenue stability.
3. Personalizing learning and increasing student interest: Another goal is to increase the efficiency and transparency of internal communication between teams. Microsoft Dynamics 365 will be used to create a single point for information sharing, planning and project tracking. This will improve coordination between the different departments, allowing for a quick response to current needs.
4. Improving internal communication and efficiency: Another goal is to increase the efficiency and transparency of internal communication between teams. Microsoft Dynamics 365 will be used to create a single point for information sharing, planning, and project tracking. This will improve coordination between the different departments, allowing for a quick response to current needs.

5. Ensuring long-term growth and sustainability: Company X is committed to the long-term growth and sustainability of its business. The implementation of Microsoft Dynamics 365 aims to strengthen processes that will lead to long-term development and enable the company to respond flexibly to changing market and client needs.
6. The identification of these key needs and objectives serves as the basic reference point for the subsequent implementation of Microsoft Dynamics 365. This will ensure that the system is fully aligned with the strategic interests and needs of Company X, thus serving as a tool for achieving sustained growth, competitiveness, and excellence in the education market.

Implementation process

The process of implementing Microsoft Dynamics 365 at Company X has been carefully designed and structured to ensure that it runs smoothly and maximizes the benefits of this innovative technology. The following steps illustrate the proposed implementation process and the involvement of all relevant actors:

1. Analysis of needs and goals: The first step is a thorough analysis of the needs and goals of Company X. Based on the identified needs, key features and modules of Microsoft Dynamics 365 are defined that will best fit the company's strategy.
2. Implementation planning: Based on the analysis, a detailed implementation plan is developed. The deadlines, responsibilities, and objectives of each phase of implementation are set out. The plan also includes basic preliminary training for key staff.
3. Configuration and customization: The following is the configuration and customization phase of Microsoft Dynamics 365 according to the specific needs of Company X. Modules are set up for client management, course scheduling, results tracking, and other relevant processes.
4. Implementation and training: During this phase, the actual implementation of the system into the existing infrastructure of Company X is carried out. At the same time, the employees involved are trained in its correct use and functionalities.
5. Testing and debugging: After implementation, there is a testing phase where all the system functions are checked and possible deficiencies are detected. Based on the testing, the necessary adjustments are then made.
6. Deployment and start-up: After successful testing, the system is ready for deployment. The commencement of the system's full operation marks the initiation of its practical use across all pertinent areas of the company.
7. Monitoring and optimization: After the system is launched, its functioning and efficiency are continuously monitored. Based on the data obtained, optimizations and adjustments are made to achieve the best result and utilization.

The entire Microsoft Dynamics 365 implementation process at Company X is managed with the participation of technology experts and key internal staff. A carefully structured process and regular communication between all stakeholders will ensure that the implementation is efficient, smooth, and produces maximum output.

Evaluation

The implementation of Microsoft Dynamics 365 at Company X can be expected to deliver a number of significant results and benefits that will impact its operations, efficiency, and overall competitiveness. The following sections focus on the assessment of the specific intended results and put into context how the system will be reflected at different levels of the organization:

1. Increased efficiency and productivity: the implementation of Microsoft Dynamics 365 should lead to a significant increase in efficiency and productivity within Company X. With a centralized system for managing clients, scheduling courses, and monitoring results, staff should be able to allocate their time more efficiently and minimize manual administrative work.
2. Improving the customer experience: Dynamics 365 should bring a better customer experience to the company. Through precise monitoring of customer interactions, personalized approaches, and quick responses to their needs, the relationship with existing clients is expected to be strengthened, and more clients are expected to be attracted.
3. Maximising potential: The implementation of Dynamics 365 is expected to enable Company X to fully leverage the potential of its employees and resources. Effective course planning and customization of offerings based on data analytics should increase utilization and profitability for the organization.
4. Continuous demand: Thanks to the flexibility and scalability of the system, Company X should achieve continuous demand for its services beyond the school year, leading to greater revenue stability and a more efficient use of resources.
5. Achieving strategic goals: The implementation of Microsoft Dynamics 365 should be a key factor in achieving the strategic goals of Company X. This is expected to strengthen the company's position in the tutoring and language education markets and increase its competitiveness.

Overall, the implementation of Microsoft Dynamics 365 at Company X is expected to lead to positive results and significant benefits. Increased efficiency, an improved customer experience, optimal use of resources, and the achievement of strategic goals will be key factors that will lead to improved overall operations and the competitiveness of the organization.

III. Conclusion

The main objective of this paper was to examine the practical use of the customer relationship management (CRM) model in a selected company and to propose a process for implementing Microsoft Dynamics 365. This analysis focused on the key features and benefits of the system, identifying its potential to impact business growth, increase customer satisfaction, and improve the efficiency of internal operations due to its ability to integrate customer relationship management (CRM) and enterprise resource planning (ERP) functions.

For the purposes of this paper and to explore how this technology can be applied to a specific business context, Company X, a company specializing in one-to-one tutoring, was selected. Its specific needs and goals include increasing client numbers and maximizing profits, expanding demand throughout the calendar year, personalizing instruction and increasing student interest, improving internal communication and efficiency, and ensuring long-term growth and sustainability.

Taking into account the specific situation of this company, an implementation system was designed. After successful implementation, Microsoft Dynamics 365 can be expected to bring the company increased efficiency and productivity, an improved customer experience, maximum use of employee potential and available resources, continuous demand, and the achievement of strategic goals. These aspects will be key factors in improving the overall operations and competitiveness of the organization.

As part of the recommendations for further development, the company should maintain regular contact with the system provider to be able to respond quickly to new features and updates. It is also important to continuously raise awareness among all employees of the possibilities offered by the system and encourage their active use. Continuous monitoring of changes in digital

technologies and their application to the corporate environment is also a significant factor. In this way, Company X will be able to maintain its competitiveness and provide high-quality services in the long term.

References

Konica Minolta IT Solutions Czech. *Řešení Dynamics 365* [online]. 2019 [cit. 2023-08-17].

Available from: <https://www.msynamics365.cz/d365/#show-talent>
<https://www.msynamics365.cz/d365/#show-talent>.

MacGREGOR, Robert Kenyon, SROKA, Włodzimierz & MacGREGOR, PELIKÁNOVÁ, Radka (2020). The CSR Perception of Front-line Employees of Luxury Fashion Businesses: Fun or Free for Sustainability? *Organizacija*, 53(3): 198-211. DOI: doi.org/10.2478/orga-2020-0013.

MacGREGOR PELIKÁNOVÁ, Radka (2019). R&D expenditure and innovation in the EU and selected member states. *JEMI – Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation*, 15(1), 13-33. Doi: doi.org/10.7341/20191511.

Millenium. *CRM řešení* [online]. 2023 [cit. 2023-08-17]. Available from: https://www.millennium.cz/reseni/crm-reseni/?gclid=CjwKCAjw5_GmBhBIEiwA5QSMxAVooqwBiKBHA7plczTrzTrbQoRLuPjObZiqbSxpSs2iYcs_m3M5DBoCEtUQAvD_BwE.

PAL, M. (2020). *Implmenting Microsoft Dynamics 365 Customer Engagement*. Birmingham: Packt Publishing.

YADAV, J., SHUKLA, S., MOHTA, R. & Y. KASAT (2020). *Implementing Microsoft Dynamics 365 for Finance and Opeations Apps*. 2nd edition. Birmingham: Pact Publishing.

THE QUALITATIVE POSITION OF V4 UNIVERSITIES IN WORLD RANKINGS AS A PREREQUISITE FOR MEETING THE POLICY PRIORITIES OF CENTRAL EUROPEAN GOVERNMENTS

Peter Čajka¹, Barbora Szépeová²

Abstract

Both developed and developing countries are currently facing significant new trends in the global environment, such as the growing importance of knowledge, which is the main driver of the growth of the information and communication revolution. In today's complex and highly competitive era, many international organizations strongly support the positive role of the higher education sector in building the knowledge-based economy. Investments in quality education and higher education bring significant external benefits that are key to knowledge-based economic and social development. Universities are a key factor that plays a central role in the knowledge economy. The aim of this paper is to identify the qualitative and quantitative position of the universities of the V4 countries in the framework of the position of world universities. We use such research methods as analysis, synthesis, deduction and induction, supplemented by case study and comparison methods. Universities are the source of power for the knowledge economy of the 21st century. They thus represent the key driving force of innovation and are "the main factor in the economic growth of states".

Keywords

Universities, Ranking, Quality, Education, V4

I. Úvod

Nový význam v systéme tvorby bohatstva a prosperity, v súvislosti so vzrastajúcou konkurencieschopnosťou zohrávajú teda v súčasnosti najmä univerzity a vedecko-výskumné centrá. Práve univerzity sa stávajú nositeľmi nových inovačných myšlienok, ktoré tak môžu výrazne podporiť ekonomický, ale aj politický rozvoj štátov.

Univerzity sa stávajú čoraz komplexnejšími a rôznorodejšími hráčmi na trhu. Komercializácia vzdelávacieho trhu mení ich súčasné postavenie a núti nanovo definovať orientáciu od tradičných akademických hodnôt smerom k biznis modelom. Ich pozícia v medzinárodných rebríčkoch sa stáva odrazom kvality, efektívnosti prijatých stratégií a akcií určujúcich budúce rozhodnutia jeho spotrebiteľov – študentov.

Príspevok má empiricko-teoretický charakter a jeho cieľom je identifikovať kvalitatívne a kvantitatívne postavenie univerzít krajín V4 v rámci vybraných piatich rankingov hodnotiacich medzinárodnú úroveň a postavenie svetových univerzít. Príspevok tak špecificky skúma postavenie najlepších univerzít v rámci širšieho časového obdobia, ktoré je definované umiestnením príslušných univerzít do tisíceho miesta rebríčka týchto vybraných svetových rankingových agentúr/organizácií. Takýmto spôsobom sledujeme ako hierarchické postavenie univerzít v rebríčku, tak zároveň aj dynamiku kvalitatívnych zmien v rámci sledovaného chronologického vývoja. Naša metodológia výskumu bola založená na kritickej obsahovej analýze kvalitatívnych údajov a literatúry z rôznych databáz a informačných zdrojov: EBSCO Information Services, Google Scholar, WoS, ako aj databáza Scopus.

¹ Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: Peter.Cajka@umb.sk.

² Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Kuzmányho 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: Barbora.Szepeova@student.umb.sk.

II. Univerzity ako platforma tvorby poznatkov

Keď vychádzame z premisy, že žijeme v globálnej znalostnej ekonomike a v spoločnosti založenej na spracovávaní informácií - ako sú predovšetkým univerzity, potom kvalita, efektívnosť a relevantnosť univerzitného systému bude priamo súvisieť so schopnosťou ľudí, spoločnosti a inštitúcií sa rozvíjať. V kontexte technologickej revolúcie a revolúcie v komunikácii sa univerzita stáva ústredným aktérom vedeckých a technologických zmien, zároveň však význam univerzít spočíva aj v iných aspektoch, ako schopnosť vyškoliť pracovnú silu primeranú novým podmienkam výroby a riadenia. Univerzity sa tiež stávajú kritickým zdrojom vyrovnávania šanci a demokratizácie spoločnosti tým, že ľuďom umožňujú rovnaké príležitosti. Nejde iba o príspevok k hospodárskemu rastu, ale aj o príspevok k sociálnej rovnosti, alebo aspoň k nižšej nerovnosti. Schopnosť univerzity rozvíjať nové kultúry je ďalším faktorom - byť zdrojom kultúrnej obnovy a kultúrnych inovácií spojených s novými formami života, do ktorých vstupujeme. Univerzitu napokon dramaticky ovplyvnili aj samotné technologické zmeny. Svoje vlastné informačné a komunikačné technológie, ako inštitúcia ktorá spracováva informácie, hlboko ovplyvňujú fungovanie a kultúru univerzity, niekedy bez úplnej znalosti toho, čo sa deje, a bez kontroly týchto procesov. Napriek všetkým týmto výzvam, možnostiam a príležitostiam pre univerzitný systém sú univerzity v mnohých prípadoch naďalej rigidne a byrokratické, hájace svoje vlastné záujmy - najmä pokiaľ ide o profesorov - a sú taktiež mimoriadne rigidne vo svojom fungovaní, pokiaľ ide aj o ich riadenie (Castells, 2017).

Univerzita je inštitúcia s viac ako 900-ročnou históriou, ktorú priaznivci tradície označujú ako chrám poznania alebo ako „vežu zo slonoviny“, kde vedomosti predstavujú autotelickú hodnotu (Barry, Chandler, Clark, 2001). Jej cieľom bolo po stáročia určovať spoločenský poriadok v súlade s princípmi rozumu a aktuálnymi hodnotami (Sułkowski et al., 2020). Aj keď bola považovaná za hermetickú, tradičnú kultúru, kde nebolo všetko zrozumiteľné a jasné, stále dávala nádej, že to tak nakoniec bude (Noga & Pauluk, 2014).

Samotný termín „univerzita“ bol vytvorený Univerzitou v Bologni, založenou v roku 1088, prvou stredovekou univerzitou. Išlo o spoločenstvá s administratívnou autonómiou, študijnými programami, verejne uznávanými titulmi a výskumnými úlohami, ktoré sa výrazne odlišovali od náboženských inštitúcií, ktoré tu dominovali predtým (De Ridder-Symoens & Rüegg, 1992). Od tej doby sa univerzity rozšírili do celého sveta v takmer rovnakej podobe a má sa za to, že zohrali významnú úlohu v obchodnej revolúcii prostredníctvom rozvoja právnych inštitúcií (Cantoni & Yuchtman, 2014) a v období priemyselnej revolúcie pri budovaní a rozvoji vedomostí a ich následnom šírení (Mokyr, 2002). V roku 1900 bolo na univerzitu zapísaných iba 1% mladých ľudí na svete. V priebehu storočia to explodovalo na 20%, pretože uznanie hodnoty takéhoto vzdelávania sa rozšírilo. Ukazuje sa, že rozširovanie vysokoškolského vzdelávania od roku 1950 nebolo len produktom rastúceho bohatstva, ale prispelo aj k hospodárskemu rastu na celom svete (Valero & Van Reenen, 2019).

V polovici 20. storočia stráca vysokoškolské vzdelanie svoje elitárske postavenie. Vznik globálnej ekonomiky, technická a technologická expanzia, nárast a ekonomický význam produkcie vedomostí premenili vyššie vzdelávanie na masový jav priamo zodpovedný za rozvoj spoločnosti.

Koniec 20. storočia svedčil o zmenách v sociálno-ekonomických funkciách univerzity. Blízko tradičných vzdelávacích a vedeckých misií vynikli rýchlo sa rozvíjajúce oblasti hospodárskej činnosti. Medzi nové oblasti činnosti univerzity patria: vývoj a transfer technológií, komercializácia akademických produktov a ich vstup na trh, zakladanie nových podnikov, správa duševného vlastníctva za účelom dosiahnutia zisku.

Začiatkom roku 2000 zohrávali univerzity v Európe dôležitú úlohu pri vytváraní spoločnosti založenej na vedomostiach, pretože boli míľnikom výskumu, vzdelávania a inovácií. Koncepcia sietí excelencie EU je založená na myšlienke integrácie vedeckého prostredia na univerzitách na globálnej úrovni do sieťových štruktúr s využitím silných stránok ich účastníkov. Na európskom stretnutí v Hampton Court (2005) boli univerzity spolu s výskumom a vývojom definované ako základ európskej konkurencieschopnosti. Napríklad Cambridge University transformovala Cambridgeshire na inovačný klaster - tým sa zrodilo desať spoločností s kapitalizáciou príjmu v hodnote miliárd

dolárov. V bielej knihe britskej vlády o vysokoškolskom vzdelávaní v roku 2011 sa uvádza, že najlepšie univerzity na svete značne prehlbujú svoje vzťahy s podnikmi. Snažili sa o maximálny úžitok z inovácií a poskytovali školenia pre študentov na úrovni presahujúcej všeobecnú úroveň na trhu práce.

Vo Veľkej Británii sa nedávno diskutovalo o najnovších politikách pre univerzity. Zatiaľ čo niektorí tvrdia, že v súčasnosti existuje príliš veľa univerzít a absolventov vysokých škôl, parlamentom sa presadzuje zákon o vysokých školách a výskume, ktorý obsahuje opatrenia na podporu vstupu do tohto odvetvia s cieľom podporiť rast a sociálnu mobilitu. Brexit predstavuje medzitým vysoké riziko pre univerzitný systém. Potenciálny vplyv na študentov, akademikov, financovanie výskumu a cezhraničnú spoluprácu v EÚ - z ktorých všetky sú pravdepodobne dôležité pre úspech britských univerzít špičkovej svetovej triedy a ich ekonomický prínos - je obrovský (Valero & Van Reenen, 2019).

Univerzity je potrebné chápať ako tie čo plnia rôzne funkcie, ktoré sú na niektorých univerzitách zdôrazňované v určitých historických obdobiach, a ktoré sa do istej miery neustále kombinujú a ktoré závisia od dôrazu na jednu alebo druhú funkciu. Z historického hľadiska univerzity začínali prevažne ako tvorcovia hodnôt a spoločenskej akceptácie. Všetky hlavné univerzity na svete začali ako teologické školy: Bologna – najstaršia v Európe, potom Cambridge, Oxford, Harvard, Salamanca, Sorbonne atď. Ako teologické školy boli producentmi hodnôt a spoločenskej legitimacy. Podobnú úlohu zohrávali aj iné nenáboženské univerzity pri vytváraní napríklad imperiálnych hodnôt v prípade niektorých veľkých univerzít, ktoré ospravedlňujú nadvládu a západnú nadradenosť v koloniálnom svete. Druhou funkciou, z historického hľadiska rovnako dôležitou ako tvorba hodnôt, bol výber elity a vytvorenie stratifikácie v spoločnosti, pričom sa zabezpečilo, že elity prejdú výberovými funkciami na niektorých z týchto univerzít. Táto funkcia je veľmi dôležitá ako predtým, tak aj teraz. Univerzity tzv. „Ivy League“¹ v Spojených štátoch, alebo „grandes écoles“ vo Francúzsku, alebo Cambridge a Oxford v Anglicku sú o niečo „lepšie“ ako iné univerzity, ale nie až o toľko lepšie, aby to zodpovedalo skutočnosti, že až 90% elit, ktoré riadia obchod a politiku, pochádzajú z týchto univerzít. Výber elit je preto mimoriadne dôležitý, skôr ako ostatné funkcie. Treťou funkciou, aj v historickom poradí, bolo školenie pracovnej sily. To viedlo k vzniku profesionálnej univerzity – obzvlášť dôležité boli lekárske, právnické a technické školy. Technické školy boli rozhodujúce pre rozvoj industrializácie. Medzi príklady patrí School of Lausanne (jedna z najlepších technických škôl v Európe), Caltech ako rýdzo strojárka univerzita v USA a Imperial College taká istá vo Veľkej Británii.

Existuje aj iný typ univerzity, ktorý nepatrí medzi vyššie uvedené, a to vedecká univerzita. Je to univerzita, ktorej primárnou funkciou a dôrazom je produkcia vedeckých poznatkov. Ide o neskorší invenčný prístup, ktorý sa etabloval predovšetkým na nemeckých univerzitách v druhej polovici 19. storočia. Humboldt ako prvý predpokladal, že úloha vedeckej produkcie bude primárnou funkciou univerzity. Tento nápad sa v Spojených štátoch ujal až oveľa neskôr. Prvou univerzitou, ktorá skopírovala nemecký model, bola Johns Hopkins university, a nie napríklad Harvard alebo MIT. V Spojených štátoch sa univerzity, ktoré boli verejnými univerzitami tzv. Land Grant¹⁸, rozvíjali aj ako vedecké univerzity, ale s presahom pre spoločnosť. Napríklad Berkeley začala ako poľnohospodárska škola a Michigan ako banícka univerzita.

Štvrtou funkciou je veda na rozvoj konkrétnych odvetví, ktoré boli pre krajinu veľmi dôležité. Po piate, sú to „všeobecné univerzity“, univerzity, ktoré prišli s cieľom zvýšiť vzdelanostnú úroveň obyvateľstva vo všeobecnosti a priviedli na univerzity minimálne 20 - 25% majetných tried. Boli to univerzity, ktoré sa rozvíjali vo Francúzsku, Taliansku, Španielsku a Latinskej Amerike po druhej svetovej vojne a potom v Afrike po získaní nezávislosti. „Všetci by mali mať možnosť chodiť na vysokú školu“, to bola hlavná myšlienka, pričom bolo dôležité zachovať ostatné funkcie

¹ Ivy League (Brečtanová liga) je názov združenia ôsmich najprestížnejších elitných súkromných univerzít na severovýchode USA. Brown University, Columbia University, Cornell University, Dartmouth College, Harvard University, the University of Pennsylvania, Princeton University, and Yale University.

v relatívne samostatných inštitúciách, aby ich masové vzdelávanie nepreťažovalo. Každá krajina vyvinula systémy, v ktorých by sa elita formovala inak a veda by sa robila inak. V prípade Európy oddelili výskumné centrá od univerzít, aby vytvorili národné výskumné centrá atď. Tento všeobecný typ univerzity Castells (2017) nazýva univerzitou pre masové vzdelávanie. Neposkytovať teda odbornú prípravu, ale poskytovať tituly, ktoré umožňuje prístup na trh práce a umožňuje absolventom vzdelávanie v tejto práci. Poslednou funkciou je to, čo Castells (2017) nazýva podnikateľské univerzity. Tieto univerzity sa zameriavajú na inovácie a prepojenie medzi svetom podnikania a svetom vedy a techniky. Klasickým príkladom tohto typu je Stanford university, ktorá sa zámerne inštitucionalizovala ako veľká vedecká univerzita, zatiaľ čo je neustále prepojená s praxou a teda obchodným svetom. V tomto smere sa MIT rozhodla rovnako, ako mnoho iných univerzít na svete. Pojem interakcia, čiže veľmi úzke prepojenie medzi vynikajúcimi výsledkami v oblasti vedy a techniky a zároveň schopnosťou rozvíjať podnikateľský systém.

Všetky tieto funkcie sú kombinované rôznymi spôsobmi v celom univerzitnom systéme. Jedným z kľúčových problémov je, ako artikulovať tieto rôzne funkcie bez toho, aby sa jedna alebo druhá funkcia bagatelizovala. Napríklad je zrejmé, že nie každá univerzita môže byť výskumnou univerzitou. Zároveň však musia mať všetky univerzity prístup k výskumným strediskám, ktoré existujú v univerzitnom systéme, na konkrétne účely a môžu vytvoriť malé výskumné centrá, ktoré sú na jednej strane spojené s potrebami spoločnosti a hospodárstvom a na druhej strane sú zásobované výskumnými sieťami, ktoré je možné vybudovať v celom univerzitnom systéme. Navyše, pretože žijeme v globálnej ekonomike a v globálnom výskumnom systéme, univerzity sa stávajú sebestačné, čím by sa akoby strácal význam hlavných výskumných centier. Rozhodujúce je však byť v sieťach globálnej produkcie poznatkov, výskumu a inovácií. Preto nie je nevyhnutné byť najlepším v niektorej, či dokonca vo všetkých oblastiach. Pre vstup do sietí musíte mať akoby pozvanie, to znamená; musíte poskytnúť niečo, čo nemusí byť nevyhnutne to najlepšie na svete, ale je dostatočne zaujímavé a potrebné pre všetkých ostatných členov globálnej výskumnej siete v onkrétnom odbore. Internet je samozrejme rozhodujúci. Nemusíte nutne chodiť do iných výskumných stredísk; môžete šíriť svoje výsledky, spájať sa a pracovať v globálnej sieti výskumu bez toho, aby ste museli každé dva roky stráviť v inej krajine. V súčasnom stave globálnej znalostnej ekonomiky sa výroba vedomostí a technologické inovácie stávajú najdôležitejšími výrobnými silami. Z tohto dôvodu sa žiadna krajina nemôže skutočne podieľať na globálnej znalostnej ekonomike bez toho, aby existovala aspoň určitá úroveň národného výskumného systému zloženého z univerzít, súkromného sektora a verejných výskumných centier (Čajka, 2020).

Univerzity sa stávajú čoraz komplexnejšími a rôznorodejšími hráčmi na trhu. Komercializácia vzdelávacieho trhu mení ich súčasné postavenie a núti nanovo definovať orientáciu od tradičných akademických hodnôt smerom k biznis modelom. Budovanie trhovej výhody si vynucuje potrebu podnikateľ kroky, ktoré sú zamerané na hodnoty súvisiace so spotrebiteľom. Je to spotrebiteľ, ktorý sa na jednej strane stáva kľúčovým zainteresovaným subjektom aktivít vysokých škôl a na druhej strane partnerom. V dôsledku toho sa univerzita transformuje do ekosystému vzájomných multidimenzionálnych vzťahov medzi svojimi zamestnancami a študentmi. Vyvíja sa pri hľadaní následných faktorov úspechu a jedinečných hodnôt. Jeho pozícia v rebríčkoch sa stáva odrazom efektívnosti prijatých stratégií a akcií určujúcich budúce rozhodnutia jeho spotrebiteľov – študentov (Sułkowski et al., 2020).

Univerzita však v klasickom zmysle prestala plniť svoje funkcie. V súčasnosti sa všeobecne uznáva, že univerzity sú dôležitým nástrojom na uľahčenie súčasnej znalostnej ekonomiky. Keďže mnohé poznatky sa rozvíjajú v rámci univerzít a vládnych výskumných zariadení, považujú sa za dôležité katalyzátory regionálneho hospodárskeho a sociálneho rozvoja prostredníctvom vzniku nových, inovatívnych podnikov, ktoré pridávajú hodnotu prostredníctvom vytvárania vedomostí (Guerrero-Cano, et al. 2006). V dôsledku toho sa univerzita vyvíja smerom ku konceptu podnikateľskej univerzity a spoločensky zodpovednej univerzity, pričom sa vzdáva od konceptu „universitas“. Univerzita sa explicitne transformuje z vedeckej inštitúcie na podnik a tradičné univerzitné hodnoty sú čiastočne nahradené trhovými pravidlami (Czerepaniak-Walczak, 2013). Táto situácia si vyžaduje

nový prístup k funkciám, ktoré univerzita plní vo vzdelávacom procese, a väčšiu ako doteraz orientáciu na potreby a očakávania rôznych skupín zainteresovaných strán, najmä študentov – spotrebiteľov. Spotrebiteľská orientácia sa stáva indikátorom efektívnosti implementovanej trhovej stratégie a zdrojom nových výziev pre univerzitný manažment determinovaný eklekticismom, v ktorom má každý pravdu v závislosti od okolitých podmienok a siete významov. Podnikateľské univerzity nanovo definujú tradičné úlohy univerzity v komunite ako tvorcu znalostí prostredníctvom základného a aplikovaného výskumu, subjektu prenosu technológií a znalostí, inovátora a podporovateľa ekonomického rozvoja (Sultan, 2017).

Aj keď kľúčovou funkciou univerzity stále zostáva vzdelávanie študentov a vedenie vedeckých štúdií, čoraz viac rozvíjajú charakter podnikateľskej činnosti. Kľúčovú úlohu v tomto procese zohráva stratégia budovania konkurenčnej výhody na základe pochopenia meniacich sa potrieb trhu, flexibility, proaktivity a adaptability na pozorované zmeny. Stimulátorom takýchto procesov sú domáce a medzinárodné rebríčky univerzít, ktoré podľa zamestnávateľov naznačujú akademickú prestíž, inovatívnosť či reputáciu. Ovplyvňujú individuálne rozhodnutia budúcich študentov o výbere vysokej školy a odboru, ako aj prístupy a preferencie k súčasnému vzdelávaciemu procesu. Presadzuje reinterpretáciu správania vysokých škôl z pohľadu zmien ich sociálnej a ekonomickej orientácie v kontexte realizovaných vzdelávacích funkcií (Sułkowski et al., 2020).

III. Medzinárodné rebríčky hodnotenia kvality univerzít

Medzinárodné rebríčky pochádzajú zo Spojených štátov amerických, kde sa v mnohých oblastiach spoločenského a ekonomického života vyvinula špecifická „kultúra hodnotenia“. Výhodou rebríčka univerzít je možnosť porovnávania nielen samotných univerzít, ale aj krajín, ako aj sledovanie dlhodobých trendov meniacich sa relatívnych pozícií v rebríčku. Nevýhodou je svojvoľný výber kritérií metodiky, ktorý určuje ocenenie jedného typu zlepšenia a podhodnotenie iných. Napríklad väčšina uznávaných rebríčkov vysoko oceňuje významné vedecké úspechy (napr. Nobelove ceny), ako aj váhu publikácií a citácií v dôsledku rozvoja scientometrickej metodológie. Oveľa ťažšie sa hodnotí vzdelanostná hodnota, ktorú možno popísať pomocou ťažko uchopiteľných a merateľných premenných ako je kvalita vzdelania, zamestnanosťou a pridanou hodnotou vzdelania (Sułkowski et al., 2020).

Hodnotenie celých systémov vysokoškolského vzdelávania nie je ľahká úloha. Mnohopočetné funkcie takýchto systémov, rôznorodosť ich poslania, absencia konsenzu o tom čo tvorí kvalitu systému ako aj nedostatok všeobecne dostupných, merateľných ukazovateľov, ktoré by odzrkadľovali tieto funkcie a poslanie, to všetko vedie k nejednoznačnosti. Vzhľadom na túto zložitosť je pokusov o hodnotenie systémov vysokoškolského vzdelávania stále málo. Existujú prinajmenšom dve dimenzie, ktoré sú kritické pre hodnotenie systému a ktoré v hodnotení univerzít väčšinou chýbajú: (a) hodnotenie študentov a (b) riadenie systému. Nedostatok medzinárodne porovnateľných údajov o výkone vysokoškolských študentov je skutočne obrovskou prekážkou pri meraní toho, ako sa krajinám darí, pokiaľ ide o vybavenie ich mládeže zručnosťami a znalosťami (Millot, 2015).

Pre objektívne vyhodnotenie a porovnanie úrovne a kvality univerzít v krajinách V4 sme využili päť rankingových rebríčkov. V rámci týchto rebríčkov sme sa zamerali na vyhodnotenie poradia a počtu univerzít v každom štáte do tisíceho miesta. Výber medzinárodných hodnotení univerzít bol jednoduchý, pretože tri z týchto hodnotení sú najobľúbenejšie, najlepšie zavedené a poskytujú niekoľko rokov porovnateľné údaje. Sú to: a) Šanghajský akademický rebríček svetových univerzít (ARWU) vypracovaný Centrom pre univerzity svetovej triedy (2013); svetový rebríček univerzít Times Higher Education (THE) a svetový rebríček univerzít Quacquarelli Symonds (QS). Líšia sa z hľadiska cieľov, rozsahu, metodiky a zdrojov údajov, ako aj ich inštitucionálnej príslušnosti (THE a QS sú komerčné aktivity prevádzkované súkromnými firmami, ARWU prevádzkuje poradenská firma – odnož Shanghai Jiao Tong University), „veľká trojka“ tiež zdieľa množstvo spoločných črt. Preto sú logickou voľbou na porovnanie. K týmto trom bol pridaný štvrtý rebríček Round University Ranking, RUR World University Rankings. Round University Ranking (RUR) je medzinárodný svetový systém hodnotenia univerzít, ktorý meria výkonnosť 1100 popredných svetových univerzít

z 82 krajín pomocou 20 unikátnych ukazovateľov a 4 kľúčových oblastí univerzitných aktivít: výučba, výskum, medzinárodná diverzita, finančná udržateľnosť. Všetky prvotné údaje (ako počet študentov, akademických pracovníkov atď.) poskytuje Thomson Reuters prostredníctvom špeciálneho prieskumu údajov s názvom Global Institutional Profiles Project (GIPP). Tento prieskum sa uskutočňuje každoročne na jar a zahŕňa 700 – 800 inštitúcií vysokoškolského vzdelávania po celom svete s perspektívnym rozšírením o 1000+. RUR Rankings pokrývajú obdobie od roku 2010 do súčasnosti. RUR Rankings je navrhnutý ako hodnotiaci systém, ktorého cieľom je poskytnúť dostatočné informácie o výkonnosti univerzity na riešenie osobitých úloh zainteresovaných strán: študentov, akademickej obce, vedenia univerzity, tvorcov politik.

Posledným hodnotiacim rebríčkom je Center for World University Rankings. Ide o poprednú konzultačnú organizáciu, ktorá vládám a univerzitám poskytuje politické poradenstvo, strategické poznatky a konzultačné služby s cieľom zlepšiť výsledky vzdelávania a výskumu. CWUR od roku 2012 zverejňuje jediný akademický rebríček svetových univerzít, ktorý hodnotí kvalitu vzdelávania, zamestnateľnosť, kvalitu fakúlt a výskumu bez toho, aby sa spoliehal na prieskumy a univerzitné údaje. Rebríček začal ako projekt v Jeddahu v Saudskej Arábii s cieľom ohodnotiť 100 najlepších svetových univerzít. Univerzita a médiá o ňom rýchlo informovali po celom svete a bolo prijatých veľa žiadostí o jeho rozšírenie. V roku 2019 sa rebríček rozšíril o 2000 najlepších z takmer dvadsiatich tisíc univerzít na celom svete, čím sa stal najväčším akademickým hodnotením svetových univerzít. Od roku 2016 sídli Centrum pre svetové hodnotenie univerzít v Spojených arabských emirátoch.

Medzi jeden z najobľúbenejších (Buela-Casal, 2007) možno považovať *Shanghai Ranking's Academic Ranking of World Universities* (ARWU) (Tabuľka 1), ktorý bol vytvorený na meranie vzdialenosti medzi svetovými lídrami a čínskymi univerzitami. Pomerne skoro sa však ukázalo, že ide o užitočný nástroj na meranie vedeckých úspechov univerzít po celom svete. Ako každá scientometrická metóda, aj Akademický rebríček svetových univerzít má svoje obmedzenia, čo znamená potrebu doplniť rebríček o ďalšie typy univerzitného hodnotenia. Metodológia používaná ARWU uprednostňuje ocenenie kumulácie vedeckých výstupov a veľkolepých vedeckých úspechov, čo vedie k posilneniu tendencie vytvárať relatívne veľké univerzity (Salmi, 2016). V posledných desaťročiach sa mnohé vlády rozhodli stimulovať konsolidáciu v sektore vysokoškolského vzdelávania, nielen racionalizovať vzdelávacie siete a zlepšiť kvalitu vedy a manažmentu, ale aj zlepšiť viditeľnosť krajiny a univerzít na celom svete. Postup v rebríčku je rozpoznateľným a logickým meradlom úspechu nielen pre manažerov univerzít, ale aj pre národných tvorcov verejných politik (Münch, Schäfer, 2014). To, že sa inštrumentálne kritérium na meranie kvality vedy a vzdelávania, súvisiace s viditeľnosťou univerzity a krajiny v rebríčkoch stalo takým dôležitým, je príznačné pre internetovú éru. Kritici hodnotenia poznamenávajú, že sa niekedy stali dôležitejšími ako organický rozvoj a rast univerzity (Lynch, 2015). V dôsledku toho môžu dokonca viesť k iracionálnym, deštruktívnym zlúčeniam, ktoré môžu zničiť potenciál univerzity namiesto toho, aby ho posilnili (Sułkowski et al., 2020).

Tabuľka 1 Poradie univerzít v rámci Shanghai Ranking's Academic Ranking of World Universities

	University	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
SK (2)	Comenius University	-	-	-	-	-	#701 - 800	#701 - 800	#801 - 900	#601 - 700	#801 - 900	#701 - 800
	Slovak University of Technology in Bratislava	-	-	-	-	-	-	#801 - 900	-	-	-	-
CZ (9)	Charles University in Prague	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#201 - 300	#301 - 400
	Masaryk University	-	-	-	-	-	#601 - 700	#501 - 600	#601 - 700	#601 - 700	#601 - 700	#401 - 500

	Palacký University Olomouc	-	-	-	-	-	#601 - 700	#601 - 700	#501 - 600	#501 - 600	#701 - 800	#701 - 800
	Czech Technical University in Prague	-	-	-	-	-	#601 - 700	#601 - 700	#701 - 800	#701 - 800	#801 - 900	#801 - 900
	Czech University of Life Sciences Prague	-	-	-	-	-	-	#901 - 1000	#901 - 1000	#801 - 900	#801 - 900	#801 - 900
	Technical University of Ostrava	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#901 - 1000	#901 - 1000
	Brno University of Technology	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#701 - 800	#901 - 1000
	University of Chemistry and Technology Prague	-	-	-	-	-	-	#901 - 1000	#701 - 800	#901 - 1000	-	-
	University of South Bohemia	-	-	-	-	-	-	#901 - 1000	#901 - 1000	#901 - 1000	-	-
PL (12)	Jagiellonian University	#301 - 400	#301 - 400	#301 - 400	#301 - 400	#401 - 500	#401 - 500	#401 - 500	#301 - 400	#401 - 500	#401 - 500	#401 - 500
	University of Warsaw	#301 - 400	#301 - 400	#301 - 400	- 400	- 500	#301 - 400	#301 - 400	#401 - 500	#301 - 400	#401 - 500	#401 - 500
	AGH University of Science and Technology	-	-	-	-	-	#601 - 700	#601 - 700	#601 - 700	#701 - 800	#701 - 800	#601 - 700
	Adam Mickiewicz University	-	-	-	-	-	#701 - 800	#701 - 800	#701 - 800	#801 - 900	#901 - 1000	#901 - 1000
	Medical University of Warsaw	-	-	-	-	-	-	#701 - 800	#701 - 800	#901 - 1000	#701 - 800	#901 - 1000
	Warsaw University of Technology	-	-	-	-	-	-	#701 - 800	#801 - 900	#801 - 900	#901 - 1000	#901 - 1000
	Wroclaw University of Science and Technology	-	-	-	-	-	-	#901 - 1000	#901 - 1000	-	#901 - 1000	#901 - 1000
	Nicolaus Copernicus University	-	-	-	-	-	-	#901 - 1000	#901 - 1000	-	-	#901 - 1000
	Gdansk University of Technology	-	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 900	#801 - 900	#801 - 900
	Wroclaw Medical University	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 900	#801 - 900
	Warsaw University of Life Sciences	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 900	#801 - 900
	University of Wroclaw	-	-	-	-	-	#701 - 800	#901 - 1000	-	-	-	-
HU (5)	University of Szeged	#401 - 500	#401 - 500	#401 - 500	#401 - 500	-	#501 - 600	#501 - 600	#601 - 700	#601 - 700	#601 - 700	#701 - 800
	Eötvös Loránd University	#301 - 400	#301 - 400	#301 - 400	#401 - 500	-	#501 - 600	#501 - 600	#501 - 600	#601 - 700	#601 - 700	#601 - 700
	Semmelweis University	-	-	-	-	-	-	#601 - 700	#901 - 1000	#901 - 1000	#701 - 800	#601 - 700
	Budapest University of Technology and Economics	-	-	-	-	-	#701 - 800	#701 - 800	#801 - 900	#801 - 900	#801 - 900	#901 - 1000

University of Debrecen	-	-	-	-	-	-	#901	#901	#901	-	-
							1000	1000	1000		

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Shanghai Ranking's Academic Ranking of World Universities 2020, www.shanghairanking.com/index.html

The Times Higher Education (THE) World University Rankings (<https://www.timeshighereducation.com/>), za kľúčové indikátory výkonnosti považuje: pedagogický proces (vzdelávacie prostredie); výskum (objem, príjem a reputáciu); citácie (výskumný vplyv); medzinárodný výhľad (zamestnanci, študenti a výskum); a príjmy z priemyslu (prenos znalostí) (Tabuľka 2).

Tabuľka 2 Poradie univerzít v rámci The Times Higher Education World University Rankings

	University	2014 - 2015	2015 - 2016	2016 - 2017	2018	2019	2020	2021	2022
SK (3)	Comenius University in Bratislava	-	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#801- 1000	-	-	-
	Slovak University of Technology in Bratislava	-	#601- 800	#801+	#801- 1000	-	-	-	-
	Technical University of Košice	-	-	-	#801- 1000	-	-	-	-
	over #1000	-	-	-	-	+ 2	+ 4	+ 6	+ 7
CZ (14)	Charles University	#301- 350	#401- 500	#401- 500	#401- 500	#401- 500	#401- 500	#401- 500	#501- 600
	Masaryk University	-	#501- 600	#601- 800	#501- 600	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#801- 1000
	Palacký University Olomouc	-	#501- 600	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#801- 1000
	University of South Bohemia in České Budějovice	-	-	-	-	-	#801- 1000	#801- 1000	#801- 1000
	Czech Technical University in Prague	-	#501- 600	#601- 800	#601- 800	#801- 1000	#801- 1000	-	-
	University of Chemistry and Technology, Prague	-	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#801- 1000	-	-	-
	Brno University of Technology	-	#401- 500	#601- 800	#801- 1000	#801- 1000	-	-	-
	Czech University of Life Sciences Prague (CULS)	-	-	#801+	#801- 1000	#801- 1000	-	-	-
	University of Ostrava	-	-	-	#801- 1000	#801- 1000	-	-	-
	University of Pardubice	-	#601- 800	#801+	#801- 1000	-	-	-	-
	Tomas Bata University in Zlín	-	-	#801+	#801- 1000	-	-	-	-
	VSB - Technical University of Ostrava	-	#301- 350	#801+	#801- 1000	-	-	-	-
	University of West Bohemia	-	#601- 800	#801+	#801- 1000	-	-	-	-
	Technical University of Liberec	-	-	#801+	-	-	-	-	-
	over #1000	-	-	-	+ 1	+ 6	+ 12	+ 14	+ 14
PL (11)	Jagiellonian University	-	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#601- 800	#501- 600	#501- 600
	University of Warsaw	#301- 350	#501- 600	#501- 600	#501- 600	#601- 800	#601- 800	#801- 1000	#601- 800
	Medical University of Warsaw	-	-	-	-	-	-	#801- 1000	-
	Adam Mickiewicz University, Poznań	-	#601- 800	#801+	#801- 1000	#801- 1000	#801- 1000	-	-
	Gdańsk University of Technology	-	#601- 800	#801+	#801- 1000	-	#801- 1000	-	-

	AGH University of Science and Technology	-	#601-800	#601-800	#601-800	#801-1000	-	-	-
	Warsaw University of Technology	-	#601-800	#501-600	#601-800	#801-1000	-	-	-
	University of Wrocław	-	-	-	#801-1000	-	-	-	-
	University of Silesia in Katowice	-	#601-800	#801+	#801-1000	-	-	-	-
	Nicolaus Copernicus University in Toruń	-	-	#801+	#801-1000	-	-	-	-
	University of Łódź	-	-	#801+	-	-	-	-	-
	over #1000	-	-	-	+ 3	+ 7	+ 10	+ 16	+21
HU (8)	Semmelweis University	-	#501-600	#501-600	#401-500	#401-500	#401-500	#401-500	#251-300
	Eötvös Loránd University	-	#601-800	#601-800	#601-800	#601-800	#601-800	#601-800	#601-800
	University of Pécs	-	#601-800	#601-800	#601-800	#601-800	#801-1000	#601-800	#801-1000
	University of Szeged	-	#601-800	#601-800	#601-800	#601-800	#801-1000	#801-1000	#801-1000
	University of Debrecen	-	#601-800	#801+	#801-1000	#801-1000	#801-1000	#801-1000	#801-1000
	Budapest University of Technology and Economics	-	#601-800	#601-800	#801-1000	#801-1000	-	-	-
	Corvinus University of Budapest	-	-	-	#801-1000	-	-	-	-
	Central European University	-	-	#301-350	-	-	-	-	-
	over #1000	-	-	-	-	+ 1	+ 3	+4	+6

Zdroj: vlastné spracovanie podľa THE World University Rankings, <https://www.timeshighereducation.com/>

QS World University Rankings (<https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>), ktorý za merateľné indikátory považuje: akademickú reputáciu – 40%; citácie na fakultu – 20%; pomer fakulta/študent – 20%; reputácia zamestnávateľa – 10%; medzinárodná miera fakúlt – 5%; a pomer medzinárodných študentov – 5%. (Tabuľka 3)

Tabuľka 3 Poradie univerzít v rámci QS World University Rankings

	University	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
SK (5)	Comenius University	-	-	-	#651-700	#651-700	#701-750	#751-800	#751-800	#701-750	#651-700	#651-700
	Slovak University of Technology	-	-	-	-	-	-	#751-800	#751-800	#801-1000	#801-1000	#801-1000
	Technical University of Kosice	-	-	-	-	-	-	#801-1000	#801-1000	#801-1000	#801-1000	#801-1000
	Pavol Jozef Šafárik University in Košice	-	-	-	-	-	-	-	-	#651-700	#601-650	#701-750
	University of Zilina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#801-1000	#801-1000
											1000	1000
CZ (10)	Charles University in Prague	#286	#233	#244	#279	#302	#314	#317	#291	#260	#266	#288
	Czech Technical University in Prague	#501-550	#451-460	#411-420	#451-460	#501-550	#491-500	#531-540	#498	#432	#403	#378
	Masaryk University	#551-600	#551-600	#551-600	#551-600	#601-650	#551-600	#571-580	#551-560	#531-540	#551-560	#551-560
	Brno University of Technology	#601+	#651-700	#651-700	#601-650	#651-700	#601-650	#651-700	#651-700	#651-700	#701-750	#701-750

ECONOMIC POLICY

	Palacký University Olomouc	-	-	-	-	#651 - 700	#701 - 750	#651 - 700	#601 - 650	#591 - 600	#601 - 650	#651 - 700
	University of Chemistry and Technology in Prague	-	-	-	-	-	-	-	#355	#342	#373	#358
	Technical University of Liberec	-	-	-	-	-	-	-	#751 - 800	#751 - 800	#801 - 1000	#801 - 1000
	Czech University of Life Sciences in Prague	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Mendel University in Brno	-	-	-	-	-	-	-	-	#701 - 750	#801 - 1000	#801 - 1000
	University of Hradec Kralove	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000
PL (17)	University of Warsaw	#398	#338	#335	#344	#366	#411 - 420	#394	#349	#321	#308	#284
	Jagiellonian University in Krakow	#401 - 450	#376	#371	#411 - 420	#431 - 440	#461 - 470	#411	#338	#326	#309	#293
	Warsaw University of Technology	#601+	#601 - 650	#651 - 700	#651 - 700	#601 - 650	#601 - 650	#601 - 650	#521 - 530	#511 - 520	#501 - 510	#521 - 530
	Nicolaus Copernicus University	#701+	#701+	#701+	#701+	#701+	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	University of Lodz	#601+	#701+	#701+	#701+	#701+	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	University of Wroclaw	#701+	#701+	#701+	#701+	#701+	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Adam Mickiewicz University in Poznań	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	AGH University of Science and Technology in Krakow	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Wroclaw University of Science and Technology	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	University of Gdansk	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Cracow University of Technology	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Poznań University of Technology	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Lodz University of Technology	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Gdansk University of Technology	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000	#801 - 1000
	Silesian University of Technology	-	-	-	-	-	-	-	-	#801 - 1000	#801 - 1000	-

	University of Silesia in Katowice	-	-	-	-	-	-	#801	#801	-	-	-
								1000	1000			
	Warsaw University of Life Sciences	-	-	-	-	-	-	-	#801	-	-	-
									1000			
HU (8)	University of Szeged	#501 - 550	#501 - 550	#551 - 600	#501 - 550	#501 - 550	#501 - 550	#470	#501	#501	#551 - 600	#551 - 600
	University of Debrecen	#601+ - 650	#601 - 650	#601 - 650	#601 - 650	#651 - 700	#651 - 700	#601	#601	#521	#591	#651 - 700
	Eötvös Loránd University	#551 - 600	#551 - 600	#601 - 650	#601 - 650	#601 - 650	#651 - 700	#701	#651	#601	#651	#701 - 750
	Corvinus University of Budapest	#551 - 600	#651 - 700	#701+	#701+	#701+	#801	#801	#801	#801	#801	-
	University of Pécs	-	-	-	-	#701+	#751 - 800	#701	#651	#651	#651	#701 - 750
	Budapest University of Technology and Economics	-	-	-	-	#701+	#751 - 800	#801	#801	#801	#801	#801
	Szent Istvan University	-	-	-	-	-	-	-	-	#801	#801	#801
	Széchenyi István University	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#801	#801

Zdroj: vlastné spracovanie podľa QS World University Rankings, <https://www.topuniversities.com/qs-world-university-rankings>

Round University Ranking, RUR World University Rankings (<https://roundranking.com/>) za kľúčové indikátory považuje: ukazovatele výučby (akademickí zamestnanci na študentov, akademickí zamestnanci na bakalárske stupne, doktorandské tituly na akademických pracovníkov, doktorandské tituly na bakalárske stupne, reputácia učiteľa); ukazovatele výskumu (citácie na akademických a výskumných zamestnancov, doktorandské tituly na prijatého PhD., normalizovaný citačný dopad, články na akademických a výskumných zamestnancov, reputácia výskumu); ukazovatele medzinárodnej diverzity (medzinárodní akademickí pracovníci, zahraniční študenti, medzinárodné spoluautorské práce, medzinárodná povest', medzinárodná úroveň); a ukazovatele finančnej udržateľnosti (inštitucionálny príjem na akademického zamestnanca, inštitucionálny príjem na študentov, príjmy z výskumu na milión výskumov, príjem z výskumu na akademického zamestnanca, príjem z výskumu na inštitucionálny príjem). (Tabuľka 4)

Tabuľka 4 Poradie univerzít v rámci Round University Ranking

	University	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
SK (2)	Comenius University in Bratislava	#505	#500	#496	#416	#445	#433	#391	#417	#394	#404	#426
	University of Zilina	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#658
CZ (7)	Charles University in Prague	#276	#301	#266	#247	#276	#259	#274	#273	#277	#250	#254
	Masaryk University of Brno	#522	#562	#538	#562	#482	#395	#526	#488	#477	#449	#443
	University of West Bohemia	#548	#587	#591	-	-	#629	#659	#632	#574	#531	#509
	Palacky University of Olomouc	-	#655	#653	#712	#658	#696	#685	#713	#648	#664	#676
	University of Pardubice	-	-	-	-	#530	#459	#482	#494	#442	#452	#430
	PRIGO University	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#844
	University of Warsaw	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#882
PL (8)	Jagiellonian University	#472	#439	#495	#525	#514	#473	#457	#411	#389	nd	nd
		#399	#433	#445	#436	#425	#421	#411	#420	#392	#358	nd

	Adam Mickiewicz University	#537	#602	#612	#609	#647	#678	#640	#601	-	nd	-
	Warsaw University of Technology	#515	#580	#610	#621	-	-	#635	#591	#551	#540	-
	University of Lodz	#571	#624	#648	#667	-	-	-	#710	#674	nd	-
	Gdansk University of Technology	-	-	-	-	-	-	-	#659	#642	#634	-
	Lodz University of Technology	-	-	-	-	-	-	-	-	#665	#627	-
	AGH University of Science and Technology	-	-	-	-	#651	-	-	-	-	-	-
HU (8)	Semmelweis University	#361	#368	#396	#366	#430	#328	#336	#329	#282	#339	#259
	Central European University	#448	-	#234	#238	#245	#199	#251	#350	#179	#182	#396
	University of Szeged	-	#527	#412	#500	#512	-	-	#531	#482	#416	#474
	University of Debrecen	-	#590	#545	#569	-	-	#586	#539	#547	#377	#450
	Corvinus University of Budapest	#572	#639	#645	#679	#665	-	-	-	-	-	-
	Eötvös Loránd University	-	-	-	-	-	-	-	-	#516	#464	#498
	University of Pecs	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#535
	University of Sopron	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	#812

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Round University Ranking, <https://roundranking.com/>

Center for World University Rankings (CWUR) (<https://cwur.org/>), ktorý za merateľné indikátory hodnotenia považuje: výkon výskumu (výstup výskumu, meraný celkovým počtom výskumných prác; vysokokvalitné publikácie, merané počtom výskumných prác objavujúcich sa v špičkových časopisoch; vplyv, meraný počtom výskumných prác objavujúcich sa vo veľmi vplyvných časopisoch; a citácie, merané počtom vysoko citovaných výskumných prác, celkovo 40 % hodnoty indikátora); kvalitu vzdelávania (meraná počtom absolventov univerzity, ktorí získali významné akademické ocenenia v pomere k veľkosti univerzity – 25 % hodnoty indikátora); zamestnanosť absolventov (meraná počtom absolventov univerzity, ktorí zastávali najvyššie výkonné pozície v najväčších svetových spoločnostiach v pomere k veľkosti univerzity – 25 % hodnoty indikátora); a kvalita fakulty (meraná počtom členov fakulty, ktorí získali významné akademické ocenenia – 10 % hodnoty indikátora). (Tabuľka 5)

Tabuľka 5 Poradie univerzít v rámci Center for World University Rankings

University		2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
						-	-	-
						2019	2020	2021
SK (1)	Comenius University in Bratislava	#732	#685	#637	#658	#673	#651	#607
	+ 2 over #1000 (2020 – 2021)	-	-	-	-	-	#1959	-
CZ (6)	Charles University	#313	#270	#266	#255	#203	#237	#237
	Palacký University Olomouc	#804	#724	#658	#600	#610	#572	#573
	Masaryk University	#742	#702	#731	#686	#571	#546	#577
	Czech Technical University in Prague	#771	#716	#663	#661	#667	#652	#609
	University of South Bohemia in České Budějovice	-	-	-	-	#930	-	-
	University of Chemistry and Technology, Prague	#963	#980	-	-	-	-	-
+ 8 over #1000 (2020 – 2021)								
PL (14)	Jagiellonian University	#479	#451	#429	#421	#381	#362	#375
	University of Warsaw	#419	#462	#449	#464	#260	#394	#396
	AGH University of Science and Technology	#653	#782	#819	#857	#633	#673	#624
	Warsaw University of Technology	#688	#646	#963	#666	#576	#729	#717

University of Wrocław	#914	#921	#890	#888	#776	#928	#833
Adam Mickiewicz University, Poznań	#878	#890	#922	#954	#741	#831	#836
Medical University of Warsaw	-	-	-	-	#834	#865	#911
Wrocław Medical University	-	-	-	-	-	#900	#940
Medical University of Łódź	-	-	-	-	-	#901	#966
Wrocław University of Science and Technology	#922	#944	#963	-	#844	#929	#976
Medical University of Silesia	-	-	-	-	-	#933	-
University of Silesia in Katowice	#954	#964	#969	-	#899	-	-
Nicolaus Copernicus University in Toruń	#918	#911	#888	#944	#954	#962	-
Medical University of Gdańsk	-	-	-	-	-	#955	-
+ 25 over #1000 (2020 – 2021)							
HU Eötvös Loránd University	#371	#458	#488	#515	#413	#598	#588
(6) Semmelweis University	#598	#617	#631	#611	#658	#643	#666
University of Szeged	#712	#731	#708	#762	#758	#692	#667
University of Debrecen	#673	#667	#661	#694	#696	#724	#684
Budapest University of Technology and Economics	#811	#819	#850	#898	#823	#862	#898
University of Pécs	#862	#892	#877	#885	#948	-	-
+ 3 over #1000 (2020 – 2021)							

Zdroj: vlastné spracovanie podľa The Center for World University Rankings (CWUR), <https://cwur.org/>

Vychádzajúc z vyššie uvedených analýz v nasledujúcej tabuľke č. 6 sumarizujeme celkový počet univerzít za cele sledované obdobie hodnotenia jednotlivých rankingových agentúr.

Tabuľka 6 Počet univerzít v prvej 1 000 vybraných agentúr

Štát	ARWU	THE	QS	RUR	CWUR
Slovensko	2	3	5	2	1
Česko	9	14	10	7	6
Poľsko	12	11	17	8	14
Maďarsko	5	8	8	8	6

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa vyššie uvedených rankingových agentúr

V tabuľke č. 7 uvádzame celkový počet univerzít v jednotlivých krajinách, ako aj typ univerzít, v ktorých okrem Slovenskej republiky domenujú najmä súkromné vysoké školy. Špecifickým príkladom je Poľsko, kde počet súkromných univerzít prekračuje počet vyše 300. Väčšina univerzít ktoré sa v rámci jednotlivých štátov V4 umiestnili vo všetkých 5 rankingoch sú verejné univerzity. Z hľadiska celkového počtu verejných vysokých škôl/univerzít v tabuľke č. 2 a zároveň celkovému počtu univerzít umiestnených do 1000 miesta v tabuľke č. 1 vidíme výrazný nepomer v prípade Slovenska, ako aj Poľska.

Tabuľka 7 Počet univerzít v štátoch V4

Štát	Spolu	Verejné	Súkromné	Štátné	Cirkevné	Zahraničné
Slovensko	33	20	10	3	-	6
Česko	58	26	30	2	-	17
Poľsko	457	131	326	-	-	-
Maďarsko	64	6	37	-	21	4

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa dostupných národných databáz

IV. Záver

Kvalitný sektor vzdelávania je jedným z dôležitých faktorov, ktoré prispievajú k sile krajiny v medzinárodných vzťahoch. Rastúca internacionalizácia prináša priamejšie prepojenia medzi vzdelávaním, medzinárodnými vzťahmi a zahraničnou politikou. Význam vzdelávania v medzinárodnej prestíži a postavení krajiny v posledných rokoch výrazne vzrástol, a to najmä v dôsledku zásadných transformácií globálnej ekonomiky a s tým súvisiaceho posunu hodnôt. Vedomosti nielen exponenciálne rastú, ale rýchlo sa šíria aj globálne. Aby bolo možné dohnať globálny vedomostný závod, je potrebné vzdelanie mimo pracovného trhu, ktoré odráža posun k postmaterialistickým hodnotám a tieto efekty môžu byť zdrojom atraktívnosti krajiny pre svetovú ekonomiku.

Flexibilita, prispôsobivosť, silné vodcovstvo a predovšetkým povzbudzujúce prostredie podporujúce podnikateľské procesy budú pre budúcnosť univerzít nevyhnutné. V mnohých krajinách postavenie v celosvetových rebríčkoch čoraz viac ovplyvňuje získavanie prostriedkov na výskum, získavanie lepších študentov, zamestnancov a výskumníkov spolu so spoluprácou vo vede s hráčmi na domacom i medzinárodnom trhu. Úroveň povedomia a rozsah používania rebríčkov pri výbere univerzity v kontexte široko chápaného medzinárodného trhu by mali byť oveľa vyššie. Vyžaduje si to však široké spektrum zmien tak na národnej úrovni (napr. legislatíva, financovanie výskumu), ako aj na úrovni jednotlivých univerzít, najmä v procese budovania ich trhovej pozície na základe kritérií medzinárodných rebríčkov.

Realizovaná analýza kvalitatívnej a kvantitatívnej úrovne univerzít v krajinách V4 preukázala pomerne významné rozdielnosti v počte, ako aj v rebríčkovom postavení medzi krajinami V4. Vo všetkých prípadoch môžeme konštatovať, že kvantitatívny počet zastúpených univerzít v jednotlivých štátoch je približne rovnaký, s miernymi rozdielmi v početnosti univerzít. Táto početnosť zároveň prirodzene v jednotlivých krajinách odráža celkovú početnosť univerzít ako nám dokumentuje Tabuľka 2, táj aj reflektuje celkovú veľkosť týchto krajín v počte obyvateľov. Z kvalitatívneho hľadiska v zmysle vyššieho rankingového postavenia jednotlivých univerzít môžeme vo všeobecnosti vidieť neustále klesajúce postavenie univerzít vo väčšine štátov, čo dokumentuje aj farebné zvýraznenie čiernou farbou. V niektorých prípadoch dokonca nastala situácia, že sa v rankingu univerzity prepadli na pozíciu 1000+, čo je ešte horší výsledok. Okrem The Times Higher Education a Center for World University Rankings môžeme v prípade všetkých krajín vidieť postupný nárast nových univerzít v rebríčku. The Times Higher Education sa vyznačuje najvýraznejším poklesom ako počtu univerzít v samotnom rebríčku, tak aj poklesom postavenie v tomto rebríčku, čo s najväčšou pravdepodobnosťou môžeme prisúdiť použitej metodológii zvolených indikátorov. Najvyššie kvalitatívne postavenie, v tabuľkách zvýraznené sivou farbou, spomedzi všetkých krajín dosahujú maďarské univerzity v rámci Round University Ranking. V prípade ostatných štyroch rankingových organizácií môžeme vidieť približne rovnaké postavenie v rámci všetkých krajín.

Na záver možno konštatovať, že konkurencieschopnosť univerzít, a to nielen v prípade krajín V4 bude závisieť od toho, ako budú reagovať na meniace sa prostredia – zložité, nepredvídateľné, ako je to súčasné, kde scénu charakterizuje globalizácia a nie izolacionizmus, skôr medzinárodný ako domáci obchod a konkurenčné trhy namiesto ekonomickej regulácie.

Financovanie

Článok je publikovaný v rámci projektu VEGA č. 1/0320/21 pod názvom „Úloha univerzít pri budovaní znalostnej ekonomiky“.

Literatúra

Barry, J., Chandler, J., & Clark, H. (2001). Between the ivory tower and the academic assembly line. *Journal of Management Studies*, 38(1), 88–101. Doi: 10.1111/1467-6486.00229.

- Buela-Casal, G., Gutiérrez-Martínez, O., & Paz Bermúdez-Sánchez, M. (2007). Comparative study of international academic rankings of universities. *Scientometrics*, 71(3), 349-365. Doi: 10.1007/s11192-007-1653-8.
- Cantoni, D. & Yuchtman, N. (2014). Medieval universities, legal institutions, and the Commercial Revolution. *The Quarterly Journal of Economics*, 129(2), 823–887. Doi:10.1093/qje/qju007.
- Castells, M. (2017). The role of universities in development, the economy and society. In *Castells in Africa: Universities and Development*. Cape Town: African Minds.
- Czerepaniak-Walczyk, M. (2013). *Fabryki dyplomów czy universitas? O „nadwiślańskiej” wersji przemian w edukacji akademickiej*. Oficyna Wydawnicza Impuls. Kraków.
- Čajka, P. (2020). *Regionálny rozvoj v 21. storočí*. Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- De Ridder-Symoens, H. & Rüegg, W. (1992). *A history of the university in europe*. Cambridge University Press.
- Guerrero-Cano, M., Kirby, D. & Urbano, D. (2006). *A literature review on entrepreneurial universities: an institutional approach. Working paper presented at the 3rd Conference of Pre-Communications to congress. Business Economic Department*. Autonomous University of Barcelona.
- Lynch, K. (2015). Control by numbers: new managerialism and ranking in higher education. *Critical Studies in Education*, 56(2), 190-207. Doi: 10.1080/17508487.2014.949811.
- Millot, B. (2015). International rankings: Universities vs. higher education systems. *International Journal of Educational Development*, 40, 156–165. Doi: 10.1016/j.ijedudev.2014.10.004.
- Mokyr, J. (2002). *The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy*, Princeton University Press.
- Münch, R., & Schäfer, L.O. (2014). Rankings, Diversity and the Power of Renewal in Science. A Comparison between Germany, the UK and the US. *European Journal of Education*, 49(1), 60–76. Doi: 10.1111/ejed.12065.
- Noga, H., & Pauluk, D. (2014). Edukacja ustawiczna dorosłych. *Polish Journal of Continuing Education*, 4(87), 62–70.
- Salmi, J. (2016). Excellence strategies and the creation of world-class universities. *Matching Visibility and Performance*. Sense Publishers, Center for International Higher Education.
- Sułkowski, Ł., Gregor, B., & Kaczorowska – Spychalska, D. (2020). Rankings in Students’ decision-making process in Poland – implications for university management. *Journal of International Studies*, 13(3), 296-308. Doi:10.14254/2071-8330.2020/13-3/19.
- Sultan, S. (2017). Moving from a Traditional into an Entrepreneurial University. *International Journal of Business and Social Science*, 8(2), 207–214.
- Valero, A. & Van Reenen, J. (2019). The Economic Impact of Universities: Evidence from Across the Globe, *Economics of Education Review* 68, 53–67. Doi: 10.1016/j.econedurev.2018.09.001.

STRATEGIC LEADERSHIP COMPETENCIES AND GOOD GOVERNANCE: THE ROLE OF UNIVERSITIES IN TRAINING INNOVATION LEADERS FOR HYBRID GOVERNANCE

Andrea Čajková¹, Ivana Butoracová Šindleryová²

Abstract

Competent leadership and management are seen as crucial to a nation's economic and political success. It is the Universities that aim to educate and nurture leaders who can connect the results of current research to the use of innovative elements of management and further lead society in the context of sustainable development. It is necessary to combine all of this in the field of research so that universities are catalysts for the creation of innovations and the development of civil society. There is also a need to pay more attention to effective policy making and good governance with the involvement of universities to impart techniques and skills of general management, strategic planning, and performance management, thus preparing leaders oriented towards innovative approaches that deal with the challenges of community development and politics. The aim of our paper is to identify the role of universities in the preparation of innovation leaders in the context of all the named areas and to point out the importance of strategic management in this area in Slovakia. The study used a questionnaire survey and the result is a defined meaning of strategic competencies for the management of innovative partnerships to ensure active cooperation between public and private entities. A standard policy of identifying goals and recruiting heterogeneous stakeholders as well as participants can represent essential strategic tools within hybrid management.

Keywords

Strategic Management, Leadership Competencies, Hybrid Governance, Universities, Innovation

I. Úvod

V ére globalizácie sa vedomosti na celom svete považujú za strategickú komoditu v znalostnej ekonomike. Podľa mnohých autorov, napríklad Campbell a Carayannis, (2013b) majú „vo všeobecnosti univerzity a inštitúcie vysokoškolského vzdelávania tri hlavné funkcie: výučbu a vzdelávanie, výskum (výskum a experimentálny vývoj, VaV), ako aj tzv. aktivity „tretieho poslania“ alebo „tretej role“ či osvetové činnosti a iniciatívy, napríklad inovácie, tvorbu demokracie a občianske vzdelávanie (Campbell a Carayannis, 2013b, s. 5). Vynára sa nám tak otázka, do akej miery univerzity majú vplyv, ale najmä kladú dôraz na význam tvorby demokracie a inovácie pre demokratické vládnutie. Pritom sú univerzity úzko prepojené aj s národnými a viacúrovňovými inovačnými systémami. Tým sa rozširuje interdisciplinárne a transdisciplinárne spektrum vplyvu vysokoškolských inštitúcií. Univerzity môžu spájať svoje sily vo výskume a tieto združenia môžu navrhovať nové organizačné štruktúry na podporu kreativity pre inovácie v demokratickom vládnutí (Campbell a Carayannis, 2013a, Carayannis & Campbell, 2015). Dahlberg a Söderberg (2022) zdôrazňujú, že „silný medzinárodný trend smerom k demokratickej decentralizácii sa často označuje ako a pohyb od vlády (ústredná vláda, hierarchické, formálne inštitucionálne systémy) k lepšej správe (viacúrovňové, viacstranné, sieťové, neformálne inštitucionálne systémy)“.

Tradične chápaný akademický výskum sa zvyčajne zameriaval na základný výskum, obyčajne vo vzťahu k akademickým disciplinám, a bez osobitného záujmu o praktické využitie poznatkov

¹ University of Ss. Cyril and Methodius, Faculty of Social Sciences, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovak Republic. E-mail: Andrea.Cajkova@ucm.sk. ORCID: 0000-0002-5951-1281.

² University of Ss. Cyril and Methodius, Faculty of Social Sciences, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovak Republic. E-mail: Ivana.Butoracova.Sindleryova@ucm.sk. ORCID: 0000-0001-8261-7490.

alebo inovácie (Gibbons a kol., 1994). Najprv teda prebiehal základný výskum v podmienkach univerzity, ktorý sa postupne šírila do hospodárstva a spoločnosti. Ekonomika a spoločnosť (niekedy aj politika) sa odvolávali na tieto základné výskumné aktivity a výsledky univerzít a transformovali ich do aplikácií a inovácií, často s ekonomickým záujmom získať príjmy alebo zisk. Jedným z posledných dôvodov tu bolo vytváranie ekonomických a komerčných úspechov a úspechov na trhoch, presnejšie na trhoch mimo systému vysokoškolského vzdelávania. Takto nastavený lineárny inovačný prístup je založený na tzv. „sekvenčnom vzťahu príčina – následok“, kde najprv prebieha základný výskum (tvorba poznatkov) v rámci univerzít (systému vysokoškolského vzdelávania) a potom inovácie (aplikácia poznatkov) mimo univerzít, kde však aplikácia a inovácie prebiehajú jednoznačne až po základnom výskume na univerzitách (Carayannis, Campbell, Grigoroudis, 2022).

Významnejšia podľa tohoto autora je ale produkcia znalostí, ktorá je určená na riešenie problému, a vzťahuje sa na päť konkrétnych zásad: „produkcia znalostí v aplikačnom kontexte“, „transdisciplinarita“, „heterogenita a organizačná rozmanitosť“, „spoločenská zodpovednosť a reflexivita“ a „kontrola kvality“ (Carayannis et al., 2017). Prioritou je tu zameranie sa na produkciu znalostí s implikáciou praktických cieľov v kontexte významu a podpory inovácií a inovačných aktivít. Objavuje sa tu tak výrazný záujem bezprostrednejšie prepojiť produkciu poznatkov už s konkrétnou a adresnou aplikáciou poznatkov (inováciami), a to najmä priamym prepojením základného výskumu a inovácií, ktoré sa potom nevnímajú ako po sebe nasledujúce kroky, ale ako kroky v paralelnom napredovaní.

Pritom už Etzkowitz a Leydesdorff (2000) sa prikláňajú k zdôrazňovaniu významu „trilaterálnych sietí a hybridných organizácií“, podpore vzťahov a sietí medzi univerzitami, priemyslom a vládou a vytváraní hybridného prepojenia medzi jednotlivými špirálami (triplehelix). Triplehelix podľa nich predstavuje model, ktorý interpretuje prepojenie produkcie znalostí, určených na riešenie problému ako zmenu (alebo transformáciu) v spôsoboch produkcie vedeckých poznatkov, pričom samotnú trojitú špirálu možno považovať za nadstavbu v spoločenskom zmysle, ktorá kladie na „vrchol“ tieto procesy produkcie poznatkov a transformáciu produkcie poznatkov.

Produkcia a aplikácia poznania v rámci univerzít a iných vysokoškolských inštitúcií je teda definíciou kvality a úspechu „akademická excelentnosť, ktorá je komplexným vysvetlením sveta (a spoločnosti) na základe „základných princípov“, ako ju posudzujú komunity producentov znalostí (akademické komunity štruktúrované podľa disciplinárne definovaného systému vzájomného hodnotenia)“, pričom kvalitu a úspech je možné definovať ako „riešenie problémov, ktoré je užitočným (efektívnym, účinným) riešením problémov pre svet (a spoločnosť), ako ho posudzujú komunity producentov a najmä používateľov znalostí“ (Campbell a Carayannis, 2013b, Campbell a Carayannis, 2013a).

Vysokoškolské inštitúcie tak predstavujú typ organizácie, inštitúcie alebo dokonca systému, ktoré majú záujem spájať, integrovať a kombinovať rôzne spôsoby alebo princípy produkcie znalostí (výskum) a aplikácie znalostí (inovácie), čím plne umožňujú a podporujú rozmanitosť a heterogenitu a v znalostiach a inováciách a tak podporovať aj vytváranie kreatívnych kontextov pre výskum a inovácie v organizáciách v súlade s podporou „kreatívneho znalostného prostredia“ (Hemlin et al., 2004).

Carayannis a Campbell zároveň upozorňujú, že „konkurencieschopnosť a nadradenosť znalostného systému alebo stupeň rozvoja znalostného systému sú určené najmä ich adaptačnou schopnosťou a schopnosťou kombinovať a integrovať niekoľko a rôznych spôsobov znalostí a inovácií prostredníctvom koevolúcie, ko-spezializácie a kooperácie (spolupráce a konkurencie), ale tiež dynamiky zásob a tokov (Carayannis & Campbell, 2009, s. 201). Existuje návrh (a predpoklad) spoločného vývoja a koevolúcie znalostnej diverzity a heterogenity vo vyspelejšej znalostnej spoločnosti a znalostnej ekonomike a politického pluralizmu a kvality demokracie vo vyspelejšej demokracii (znalostnej demokracii) (Campbell, 2019). Demokracia vedomostí sa tiež prierezovo vzťahuje na takéto procesy spoločného rozvoja.

Koncept prepojenia inovácií s Quadruple helix predstavuje podľa Carayannis a Campbell, (2009) model interakcie medzi vládou, občianskou spoločnosťou, akademickou obcou a podnikateľskými subjektmi. Ak konštatujeme, že inovácia je výsledkom interakcie medzi rôznymi spoločenskými sektormi smerujúcimi k systémovej zmene (Howaldt a kol., 2016). Jeho dôležitosť umocňujú konkrétne alebo všeobecné prejavy takzvaných problémov 21. storočia. Kolaboratívne a interaktívne výmeny medzi aktérmi patriacimi do obchodnej, vládnej, občianskej a akademickej sféry môžu podľa mnohých autorov efektívne podporiť realizáciu inovácií (napr. Domanski a kol., 2019).

My už len dodávame, že s súlade s názormi uvedených autorov, máme snahu poukázať na význam porozumenia spôsobu uskutočňovania spolupráce v partnerstvách viacerých aktérov pre úspešné líderstvo v rámci hybridnej správy vecí verejných. V našom príspevku sa snažíme poukázať na dôležitosť identifikácie, hodnotenia a využívania nástrojov pre hybridný manažment na skúmanie hnacích mechanizmov, prekážok a komplikácií pri vytváraní hodnoty v rôznych hybridných kontextoch: štátne alebo verejné podniky, uplatňovanie inteligentnej správy vecí verejných a politika inteligentných miest. Na základe najnovších zistení preukazujúcich na možnosť vzniku potenciálnych inštitucionálnych bariér, konfliktov záujmov a nesúladu v rámci Quadruple helix (Bellandi a kol. 2021, Bellandi a kol., 2019), je našim cieľom identifikovať role a poukázať na potenciálne prínosy univerzít, pri ich zapojení do partnerstiev Quadruple helix orientovaných na inovácie, ale najmä kreovaní vedomostí pre strategické riadenie takýchto partnerstiev.

Cieľ chceme naplniť zodpovedaním nasledujúcich výskumných otázok:

- Aké úlohy zohrávajú univerzity a v čom sú ich prínosy pre inovačné partnerstvá?
- Ktoré strategické kompetentnosti lídrov majú význam pre riadenie inovačných partnerstiev?

Zodpovedanie týchto otázok koncepcne realizujeme na prípadovej štúdii na úrovni Slovenskej republiky. Riešenie problematiky zapojenia univerzít do partnerstiev Quadruple helix orientovaných na inovácie, ale najmä kreovaní vedomostí pre strategické riadenie takýchto partnerstiev vyžaduje definovanie metodického aparátu vrátane informačnej bázy a výber vhodných metód spracovania informácií a riešenia problémov. Databázu riešeného problému okrem teoretických východísk na úrovni vedeckých štúdií tiež empirický prieskum realizovaný formou dotazníka.

II. Hybridné vládnutie

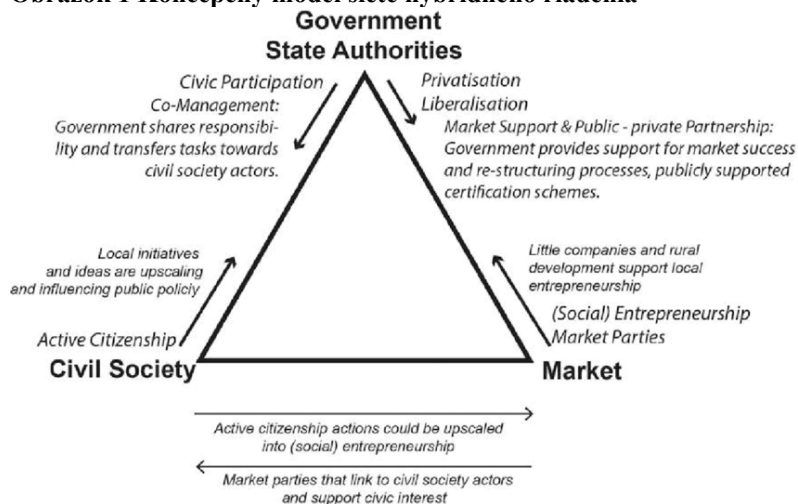
Dôležitým posunom v rozvojovej politike v posledných desaťročiach sa stala spolupráca s celým radom aktérov mimo národného štátu, od korporácií a mimovládnych organizácií až po náboženské skupiny a komunitné organizácie. Multilaterálne agentúry, ovplyvnené neoliberálnym myslením a dôrazom na participatívny rozvoj, čoraz viac zapájajú tieto zainteresované strany ako rozvojových partnerov a nasmerujú pomoc skôr k nim než k štátnym byrokraciám. Všeobecnejšie sa tak po literatúre o správe a riadení tiež rozvojové štúdie začali viac zameriavať na úlohu neštátnych aktérov v správe vecí verejných. V kontexte EÚ získal podľa Plichtovej a Šestákovéj (2020) dominantný vplyv koncept otvoreného, kooperatívneho a viacúrovňového vládnutia, ktorý odkazuje na prepojenie centrálnej autority EÚ s jednotlivými členskými štátmi (horizontálna úroveň) ako aj s neštátnymi aktérmi (vertikálna úroveň). V závislosti od kontextu sa hovorí o vládnutí založenom na spolupráci a partnerstve inštitúcií (*collaborative governance*), o vládnutí prostredníctvom neformálnych sietí (*network governance*), o rozhodovaní na viacerých úrovniach (*multi-level governance*) a podobne. Participácia, ktorá je považovaná za ústrednú charakteristiku dobrého vládnutia, je ukotvená vo viacerých medzinárodných dokumentoch (napr. Aarhurský dohovor) a v európskych smerniciach (napr. 2003/35/EC). Práve Aarhurský dohovor (1998) zaviedol pojem zainteresovanej verejnosti. Definuje ju ako tú časť verejnosti, ktorá má osobitný vzťah k rozhodovaciemu procesu.

Len nedávno začali niektorí autori spochybňovať rozdiel medzi štátnymi a neštátnymi aktérmi a pokúšali sa definovať ich prepojenie v rámci procesov riadenia prostredníctvom konceptu hybridity. Koncept hybridného riadenia bol napríklad podľa Colonu (2016) teoretizovaný rôznymi spôsobmi

autormi pracujúcimi v interdisciplinárnej oblasti rozvojových štúdií. Vo všeobecnosti možno hybridné spôsoby riadenia definovať ako opatrenia, v ktorých neštátni aktéri preberajú funkcie klasicky pripisované štátu a v tomto procese sa prepletú s formálnymi štátnymi aktérmi a agentúrami do takej miery, že je ťažké objasniť rozdiel medzi štátnym a neštátnym. Jedná sa preto o opatrenia, v ktorých sa rôzni vládni činitelia stávajú spoluvládami a delia sa o kontrolu nad územiaми a obyvateľmi. Medzi funkcie štátu, ktoré prevzali alebo boli zverené novým aktérom v oblasti verejnej správy, patrí poskytovanie verejných statkov, služieb a infraštruktúry, napríklad poskytovanie prístupu k vode, elektrine, školstvo či bezpečnosť. Môžu zahŕňať aj dodržiavanie zásad právneho štátu, riešenie konfliktov a rôzne formy zdaňovania. Zatiaľ čo existuje mnoho kontextov, v ktorých neštátni aktéri úplne nahradili štát pri výkone takýchto funkcií, hybridné riadiace mechanizmy sa výslovne odvolávajú na tie kontexty, v ktorých sú štátni a neštátni aktéri vysoko previazaní alebo zlúčení, často do takej miery, že môžeme hovoriť novej alebo vznikajúcej politickej formácie, ktorá nie je štátna ani neštátna.

Autori Toxopeus a kol. (2020) zároveň očakávajú, že hybridná správa vecí verejných – a spoločná správa vecí verejných, ako je opísané tiež v súvisiacich konceptoch (napr. level governance, polycentric governance, či mosaic governance) – povedie k inovácii a prinesie spoločné výhody viacerým zainteresovaným stranám, čo bude predstavovať dopytovo riadenú a nákladovo efektívnu realizáciu udržateľnej mestskej infraštruktúry. Hybridné riadenie podľa nich zahŕňa občianske podnikanie/správcovstvo a riadenie sietí ako efektívne participatívne spôsoby riadenia mestského prostredia. Základom snahy je tak explicitné zahrnutie ziskových aktérov, zainteresovaných strán a občanov ako spoluriadiacich orgánov, ako aj aplikovať tento termín na kontext mestskej udržateľnosti inými (Toxopeus a kol. 2020). Podľa autorov Colona a Jaffe (2016) bola hybridná správa vecí verejných navrhnutá tak, aby opísala iba situácie, keď neštátni aktéri preberajú zodpovednosti, ktoré sa klasicky pripisujú štátu. Odpovedajú tak na pôvodné chápanie tohto pojmu, a to vo význame, že všetky situácie, v ktorých neštátne inštitúcie zohrávajú dôležitú úlohu, sa potom označujú ako hybridné a to aj v prípade, že tieto dve samostatné inštitúcie neinteragujú a nespolupracujú (Dahlberg, Söderberg, 2022).

Obrázok 1 Konceptný model siete hybridného riadenia

Zdroj: Kieninger a kol. (2016)

Autori Secinaro a kol. (2021) poukazujú na skutočnosť, že verejné organizácie, ktorých cieľom je hybridná štruktúra, prijímajú túto formu z mnohých dôvodov. Po prvé, pretože hybridné štruktúry môžu spájať verejné a súkromné záujmy, pričom partnerstvo alebo vzájomnosť patrí medzi najdôležitejšie motivácie pre vytvorenie hybridnej organizácie. Po druhé, dôvera v dobre definované ciele a možné akcie znižuje neistotu, ktorá je často problémom verejných záležitostí. A konečne tretím dôvodom je frekvencia prepojenia medzi partnermi hybridnej organizácie a definícia samotnej štruktúry. Každopádne najvýznamnejším dôvodom je zahrnúť do rozhodovacieho procesu strategického rozhodovania všetkých dotknutých aktérov a tým zdieľanie rizika.

Zároveň autori konštatujú, že tieto charakteristiky sú najvýraznejšie v inteligentných mestách, kde sú kritickými faktormi úspechu nové formy podnikania založené na vodcovstve a dynamickej spolupráci medzi inštitúciami a občanmi (Kummitha, 2019). Podľa štúdie Ararala (2020) sú totiž práve nedostatok vodcovstva, staršie systémy a pochopenie technológií faktormi, ktoré obmedzujú rozvoj inteligentných miest. Podľa rovnakej štúdie sú technológie teraz jedným z ústredných aspektov riadenia inteligentných miest. Okrem toho, ako uvádza Hollands (2008), inteligentné mesto „je implementácia a rozmiestnenie infraštruktúr informačných a komunikačných technológií na podporu sociálneho a mestského rastu prostredníctvom zlepšenia ekonomiky, zapojenia občanov a efektívnosti vlády“.

Preto si zavádzanie inovácií, napríklad na úrovni využitia nových technológií v manažmente miest, vyžaduje nové vládne iniciatívy spájajúce inštitúcie patriace do rôznych právnických osôb (Alexius, Furusten, 2019). Navyše, zavádzanie nových technológií v mestách a regiónoch prináša logicky tiež nové výzvy (alebo problémy). Patria sem okrem iného riadenie rôznych skutočností s viacerými zainteresovanými stranami, potreba vzájomnej závislosti, súdržnosť vízie a cieľov a politické ťažkosti. V tomto ohľade by teória siete aktérov mohla poskytnúť nástroje na skúmanie, či je hybridita vôbec možná pri riadení konkrétnych iniciatív inteligentných miest.

Každopádne je nutné si uvedomiť, že príležitosti aplikácie inovatívnych riešení v slovenských mestách prinášajú benefity všetkým zúčastneným stranám. Pre podnikateľské subjekty sa otvára nové inovačné prostredie, možnosť vstupu do rôznych podnikových sietí a na zahraničné trhy ako aj aktivácia podnikateľských subjektov v rámci účasti v pilotných projektoch a získavanie konkurenčných výhod. Z pohľadu mesta/regiónu a jeho správy dochádza k priestoru pre vyššiu mieru investovania, zvýšenie zamestnanosti a rast regionálnej ekonomiky, zároveň rastie atraktivnosť pre investície a lepšie miesto pre život, je možné využívať a testovať nové prevádzkové modely a nástroje pre lepšie riadenie procesov, mesta sa menia na platformy pre testovanie inteligentných a udržateľných riešení, zároveň sú schopne dosahovať environmentálne parametre. Z pohľadu štátu ako participujúceho aktéra rastie úroveň miestnej ekonomiky a výrazne sa zlepšuje konkurencieschopnosť, zdroje sú pridelené adresnejšie do aktivít výskumu a vývoja. To v konečnom dôsledku ovplyvňuje regionálne univerzity a výskumné inštitúcie, ktoré dokážu zamerať vlastný výskumný potenciál na sociálne a environmentálne výzvy, získavajú viac alokovaných zdrojov vyčlenených na vedu a výskum ako výsledok kooperácie so súkromnými podnikmi, dochádza k priamemu prepojeniu výskumu a experimentovania v reálnom mestskom prostredí, do vzdelávacích aktivít sú často zavádzane sociálne významne výzvy, a to i v spolupráci so zahraničnými univerzitami a mestami. V neposlednom rade je tu obrovsky benefit pre obyvateľov miest a regiónov, možnosť zapájať sa do aktivít rozvoja mesta a využitia jeho potenciálu.

Každopádne spôsob vládnutia redukovaný na výber hospodárnych (efektívnych) nástrojov a rovnako koncept smart city boli ako koncepty podrobené výraznej kritike a vládnutie tak k iteratívnym procesom, pomocou ktorých štát s občanmi a sprostredkujúcimi inštitúciami formulujú celkovú víziu spoločnosti a ciele konkrétnych politík. Je nevyhnutné posunúť sa od statického vymedzenia konceptu vládnutia k jeho dynamickému chápaniu, ktoré neignoruje dlhodobé trendy a parciálne úspechy. Najlepší spôsob vládnutia v 21. storočí stavia na kombinácii konvenčných a inovatívnych inštitúcií, inštrumentov a procesov, ktoré sa pokúšajú minimalizovať svoje slabé stránky a súčasne vzájomne kompenzovať svoje nedostatky. Práve tu vyvstáva priestor pre univerzity a to jednak ako významného aktéra na úrovni nositeľa inovácií, ale zároveň ako zdroj lídrov schopných strategicky iteratívne riadiť spoluprácu rozmanitých aktérov často s výrazne rozdielnymi potrebami a požiadavkami.

III. Úloha univerzít v budovaní strategických líderských kompetencií

Dáta a metódy

Pre sumarizáciu teoretických východísk sme spracovali relevantné výskumné štúdie uverejnené v časopisoch indexovaných v databázach WOS a Scopus. V realizovanom prieskume sme sa sústredili na význam kompetentností strategického riadenia u absolventov univerzít, pre ich relevantné zapojenie do riadenia sietí regionálnych aktérov. Empirickú analýzu sme realizovali na úrovni všetkých miest Slovenska (141 miest). Naše údaje pochádzajú z nášho prieskumu realizovaného v Slovenskej republike v období od septembra 2022 do januára 2023. Použili sme kvázi náhodný výber a využili sme prvky techniky snehovej gule s pomocou príležitostného vzorkovania. Účastníkov nášho prieskumu sme získavali osobne cez sociálne siete oslovovaním napríklad cez profily záujmových združení v konkrétnych mestách, alebo profily miest na sociálnych sieťach - vybrali sme len uzavreté skupiny, kde sa predpokladalo, že členmi boli obyvatelia daných miest. Celkovo sme získali vzorku 4317 respondentov zo Slovenska (38,6 % žien a 61,4 % mužov, medián veku 47 rokov), ktorí náš dotazník vyplnili dobrovoľne a anonymne. Všetci respondenti bývali v mestách, okrem dvoch najväčších miest Bratislavy a Košíc v európskom meradle (nad 100 000 obyvateľov). Neúplne vyplnené dotazníky neboli zahrnuté do štatistiky výskumu. Pre spracovanie výsledkov bola použitá popisná štatistika a korelačná analýza.

Výsledky

Vplyv univerzít je aktuálne omnoho rozmanitejší a širší ako v minulosti a práve tieto inštitúcie sú významným aktívnym účastníkom pri regionálnom rozvoji.

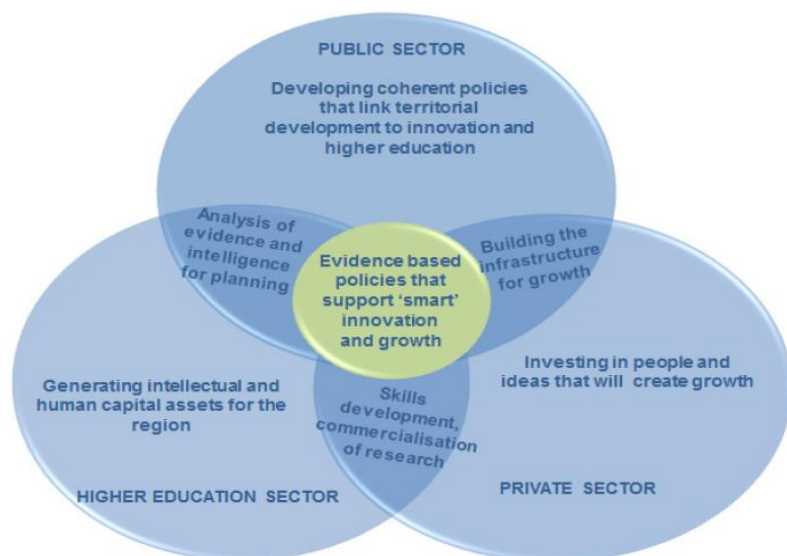
Pri aktívnej spolupráci univerzít s miestnou a regionálnou samosprávnou majú zamestnanci a študenti možnosť spolupodieľať sa na identifikovaní problémov spoločnosti a hľadani vhodných riešení uplatnením svojich teoretických poznatkov. V neposlednom rade, tento prístup je možné aplikovať aj v spolupráci s malými, strednými ale rovnako aj veľkými podnikmi, ktoré prostredníctvom inovácií a spolupráce s akademickou komunitou môžu rozširovať svoje podnikanie a zachovať si svoju konkurencieschopnosť.

Spolupráca univerzít a podnikateľského sektoru v oblasti vedy, výskumu a vývoja môže prebiehať prostredníctvom rôznych podôb. Môže sa uskutočňovať spolupodieľaním sa na spoločnom výskume a vývoji, dohodou na konkrétnom výskume na základe zmluvy alebo spoluprácou na pri zavádzaní inovácií. Zároveň môže byť takáto spolupráca vítaným prínosom pre udržanie ako aj prilákanie nových obyvateľov aj do regiónov, ktoré možno považovať za menej rozvinuté a pomôcť tak pri ich rozvoji.

Popri základných kategóriách úloh univerzít, ktoré vplývajú najmä ekonomický rozvoj regiónu tak vysoké školy uskutočňujú aj nové úlohy, kde môžeme primárne zaradiť priame angažovanie sa na regionálnom rozvoji, ktoré vplýva na región zo sociálneho hľadiska a prostredníctvom toho zvyšuje kvalitu života obyvateľov a efektivitu poskytovaných verejných služieb v regióne, v ktorom pôsobí. (Turčeková, Martinát, 2016).

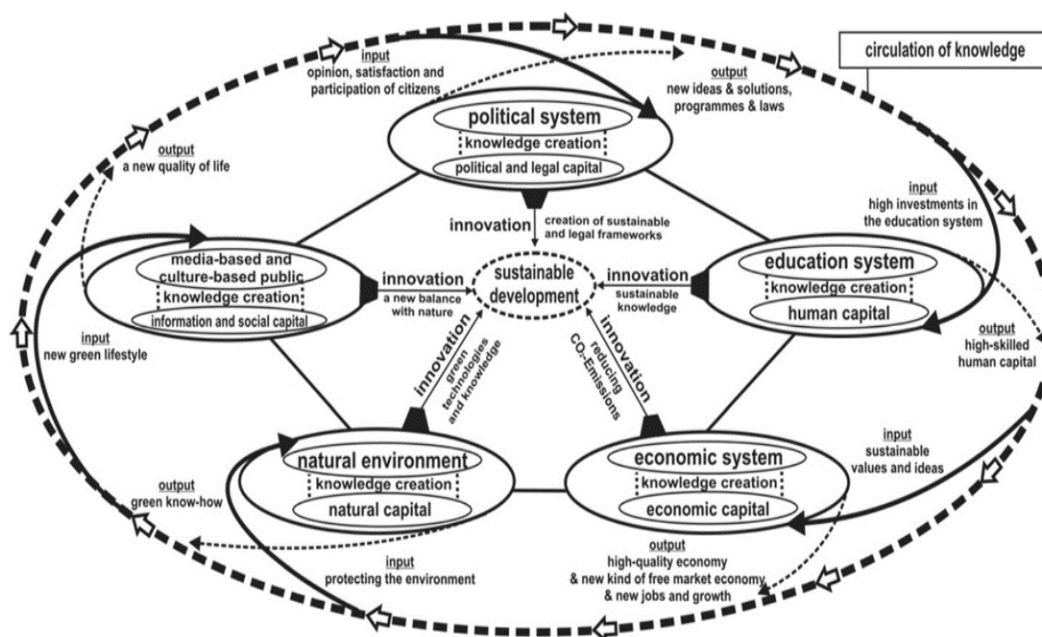
Tento vzťah by však mal existovať v takej podobe a kvalite aby viedol k prosperite prostredia, v ktorom pôsobí. Ak vyplýva najmä z výmeny poznatkov stáva sa predpokladom pre regionálny inovačný systém. Transfer poznatkov medzi verejnými vysokými školami a priemyslom môže preto mať podobu ako spoločného výskumu, tak i inkubátorov a vedeckých parkov, hubov, licencií, spin-off firiem, profesných organizácií, lokálnych trhov vedeckých pracovníkov, lokálnych trhov absolventov, či konzultačnej činnosti, univerzitnej vybavenosti a publikácií. Využitie týchto foriem transferu poznatkov predpokladá zapojenie najmä hlavných dvoch aktérov a to univerzity a podniky, avšak nemenej významnú úlohu tu zohráva vláda a lokálna či regionálna samospráva a rovnako verejnosť. Tento vzťah je graficky znázornený prostredníctvom už vyššie spomínaného modelu „quadruple helix“ (po doplnení o prírodné prostredie dostávame model Quintuple helix).

Obrázok 2 Quadruple helix a role aktérov

Zdroj: Finne (2013)

Obrázok 3 Model Quintuple Helix a role aktérov

Zdroj: Carayannis, Barth, Campbell, (2012)

Spolupráca medzi verejným sektorom, univerzitami, podnikmi a neziskovým sektorom (resp. verejnosti ako takej) má ako koncept má zásadný vplyv na vytváranie a dynamiku znalostí v regióne, a tým aj na ďalší rozvoj regiónu. Základnou rolou univerzity by sa tak mohla zdať byť tvorba znalostí a prínos inovácií. Avšak práve vďaka zakomponovaniu do modelu ako aktéra, má akadémia ten najlepší priestor na adrešnú prípravu lídrov so strategickými kompetenciami pre relevantné riadenie regionálnych sietí.

Podľa Svetovej banky (2000) totiž práve normy, hodnoty, postoje, etika a poznatky, ktoré môžu vysokoškolské inštitúcie poskytnúť študentom, predstavujú sociálny kapitál potrebný na budovanie zdravých občianskych spoločností a sociálne súdržných kultúr (Svetová banka 2000). Úloha univerzít pri budovaní znalostnej ekonomiky je preto:

- rozvíjať strategické myslenie potrebné pre mladých ľudí a výskumníkov, aby našli riešenia problémov, ktorým čelí naša spoločnosť, a rozvíjať inovatívne študijné a spoločné výskumné programy;
- nastavovať výskumné opatrenia na zníženie ľudskej neistoty a poskytovanie programov odbornej prípravy učiteľov na vzdelávanie ďalšej generácie učiteľov;
- poskytnúť odborníkom príležitosti na nepretržitý profesionálny rozvoj, ako aj príležitosti na celoživotné vzdelávanie;
- podporovať zapojenie verejnosti, a tým vytvárať sociálny blahobyt a aktívne občianske zručnosti.

Univerzitné vzdelávanie tak zohráva úlohu nielen vo výučbe a výskume, vrátane rozvoja strategického myslenia a prenosu znalostí v súlade s požiadavkami na podporu inovácií, ale aj v potrebe riešiť výzvy, ktoré stoja za vzdelávacím systémom. Medzi takéto výzvy/problémy v súčasnosti patrí nedostatočné financovanie; nedostatok ľudskej kapacity; nedostatočný počet pedagogických zamestnancov; slabá implementácia politiky; nedostatočné zdroje; únik mozgov v mnohých krajinách; slabé vedenie a manažment. To znamená, že na jednej strane sa nám podarilo zodpovedať prvú výskumnú otázku, čiže aké úlohy zohrávajú univerzity a v čom sú ich prínosy pre inovačné partnerstvá. Avšak na strane druhej nám vyvstávajú otázky pre ďalší výskum a teda ako riešiť problémy, ktorým slovenské univerzity čelia.

Pre identifikáciu strategických kompetentností vodcov pre hybridné riadenie bola v rámci realizovaného dotazníkového prieskumu najvýznamnejšia otázka číslo 7, konkrétne „Aké sú strategické vodcovské kompetencie inovačných lídrov pre hybridné riadenie“, ktorej výsledky uvádzame v Tabuľke 1. Bola použitá škála od 1- vôbec nedôležitý faktor po 5 – úplne dôležitý faktor. Ďalšia významná otázka je číslo 8: „Je potrebné vzdelávať a trénovať budúcich regionálnych a lokálnych lídrov v oblasti strategického riadenia?“ uvedené v Tabuľke 2.

Tabuľka 1 Strategické vodcovské kompetencie inovačných lídrov pre hybridné riadenie

Atribúty strategického riadenia	Mean	Std Dev
strategické myslenie	4.90	0.30
analytická zručnosť	4.49	0.88
tímový aspekt, schopnosť zapájať aktérov	4.11	1.04
zlepšenie tokov informácií v rámci zapojených aktérov	2.91	0.75
posilnenie individuálnych a skupinových zodpovedností	2.78	0.52
zníženie nákladov	2.72	0.75
zvýšenie výkonnosti	2.72	0.52
riešenie problémov	1.53	0.72
kognitívna flexibilita	1.51	0.79
zdieľanie vedomostí	1.46	0.62

Zdroj: vlastné spracovanie autoriek

Tabuľka 2 Potreba vzdelávať a trénovať budúcich regionálnych a lokálnych lídrov v oblasti strategického riadenia

Odpoveď	Počet	Podiel na celkovej vzorke, v %
nie (rozdiel medzi jednotlivými lídrami nevidujem)	567	13.13
Neviem	1274	29.52
Áno	2476	57.35
Total	4317	100.0

Zdroj: vlastné spracovanie autoriek

Aktuálnym problémom sieťovania regionálnych aktérov pre zabezpečenie relevantného hybridného vládnutia je v súčasnosti presýtenosť odborníkov, ale najmä verejnosti informáciami, slabá filtrácia informácií, neschopnosť vybrať dôležité a nedôležité informácie a zároveň slabé strategické myslenie. Alarmujúco nám túto skutočnosť potvrdzuje aj relatívne vysoká hodnota odpovedí na úrovni nie a neviem pri odpovedi na otázku, či je potrebné vzdelávať a trénovať budúcich regionálnych a lokálnych lídrov v oblasti strategického riadenia. Ak chcú však regióny v súčasnosti inovačne rásť, je nevyhnutné ich vybavenie strategicky mysliacimi a strategickými zručnosťami trénovanými lídrami, ktorí potrebujú hlavne znalosti, tvoriace vstupy do koordinácie akcií, ktoré sú pre strategické riadenie a maximalizáciu zavádzania inovácií základnou predispozíciou.

Vychádzajúc zo zistení autorov Secinaro a kol. (2021), ako i vlastného prieskumu, sila strategického hybridného riadenia spočíva v riadení nových vzťahov medzi aktérmi a nie len v najnovších potrebách spoločnosti. Verejná participácia odkazuje na záväzok vlády (aj lokálnej, či regionálnej) osloviť dotknutú verejnosť. Využitie teórie nám umožnilo sledovať prípadovú štúdiu so zameraním na aktérov, resp. ich lídrov a ich úlohu v rámci strategického riadenia. To nám umožnilo definovať význam strategických kompetencií riadenia inovačných partnerstiev pre zabezpečenie aktívnej spolupráce medzi verejnými a súkromnými subjektmi a tým zodpovedať druhú výskumnú otázku. Štandardná politika identifikácie cieľov a rovnako náboru heterogénnych zainteresovaných strán ako účastníkov, tak môže predstavovať v rámci hybridného riadenia základné strategické nástroje.

IV. Záver

Rôzne verejné politiky, trhové nástroje a občianska spoločnosť vytvorili viacúrovňovú hybridnú štruktúru riadenia s viacerými aktérmi. Medzi týmito tromi doménami existuje komplementarita. Najmä ak trhové mechanizmy, ako je geografické a regionálne označovanie, fungujú veľmi dobre, politika a občianska spoločnosť musia zabezpečiť ekologickú a sociálnu odolnosť. Vytváraním a využívaním znalostí v ekonomických aktivitách vznikajú inovácie, čím sa práve zvyšuje pravdepodobnosť ekonomického úspechu v tejto konkurenčnej a globalizovanej svetovej ekonomike. Technický pokrok, ktorý je aj výsledkom výskumných a vývojových aktivít, je hlavným zdrojom rastu produktivity a efektívnej ochrany životného prostredia. Vzdelaná a kvalifikovaná populácia je nevyhnutná pre efektívne vytváranie, získavanie a využívanie vedomostí. Terciárne ako aj celoživotné vzdelávanie zvyšujú konkurencieschopnosť, keďže sú kľúčové pre rozvoj ľudského kapitálu, ktorý je základným zdrojom konkurencieschopnosti krajiny. Existuje preto naliehavá potreba stimulovať inovácie podporou sieťovania regionálnych aktérov pre výskumné a vývojové činnosti, čo si však zároveň vyžaduje adekvátne a kvalifikované strategické riadenie takýchto partnerstiev. Výskumné a vývojové aktivity sa musia stať prioritou agendy tvorcov politiky, pretože inovácie v kontexte dobre rozvinutej znalostnej ekonomiky sú dôležitým determinantom konkurencieschopnosti krajiny. Úloha univerzít je preto v tomto kontexte neprehliadnuteľná a nenahraditeľná. Zároveň je však nevyhnutné pre relevantné riadenie tak heterogénnych aktérov s rozmanitými potrebami zabezpečiť prípravu odborníkov s relevantnými strategickými kompetenciami a to práve preto, že mnohí respondenti si túto skutočnosť podľa ich odpovedí ani neuvedomujú.

Financovanie

Tento príspevok bol podporený grantom VEGA č. 1/0320/21 „Úloha univerzít pri budovaní znalostnej ekonomiky“.

Literatúra

Alexius, S. & Furusten, S. (2019). Managing hybrid organizations—Governance, professionalism and regulation. Springer Nature.

Araral, E. (2020). Why do cities adopt smart technologies? Contingency theory and evidence from the United States. *Cities*, 106, 102873. Doi: 10.1016/j.cities.2020.102873.

- Campbell, D. F. J. & Carayannis, E. G. (2013a). Quality of democracy and innovation, 1527–1534, in: Elias G. Carayannis (Editor-in-Chief) / Igor N. Dubina, Norbert Seel, David F. J. Campbell, Dimitri Uzundis (Associate Editors): *Encyclopedia of Creativity, Invention, Innovation and Entrepreneurship*. New York, NY: Springer.
- Campbell, D. F. J. (2019). *Global quality of democracy as innovation enabler. Measuring Democracy for Success*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Campbell, D. F. J., & Carayannis, E. G. (2013b). Epistemic governance in higher education. *Quality enhancement of universities for development. SpringerBriefs in Business*. New York, NY: Springer.
- Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). “Mode 3” and “quadruple helix”: Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*. 46(3/4), 201–234. Doi: 10.1504/IJTM.2009.023374.
- Carayannis, E., Barth, T. & Campbell, D. F. J. (2012). The Quintuple Helix innovation model: global warming as a challenge and driver for innovation. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*. 1(1). Doi: 10.1186/2192-5372-1-2.
- Carayannis, E.G., Campbell, D.F.J. & Grigoroudis, E. (2022). Helix Trilogy: the Triple, Quadruple, and Quintuple Innovation Helices from a Theory, Policy, and Practice Set of Perspectives. *Journal of the Knowledge Economy* 13(3), 2272–2301. Doi: 10.1007/s13132-021-00813-x.
- Colona, F. & Jaffe, R. (2016). Hybrid governance arrangements. *The European Journal of Development Research*, 28(2), 175–183. Doi: 10.1057/ejdr.2016.5 .
- Dahlberg, M., & Söderberg, C. (2022). Nuancing the spheres of authority of chiefs: State perspectives on hybrid governance. *Governance*. Doi: 10.1111/gove.12786 .
- Domanski, D., Howaldt, J. & Kaletka, C. (2019). A comprehensive concept of social innovation and its implications for the local context – on the growing importance of social innovation ecosystems and infrastructures. *European Planning Studies* 28(3), 454-474. Doi: 10.1080/09654313.2019.1639397.
- Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From national systems and “Mode 2” to a triple helix of university-industry-government relations. *Research Policy*, 29(2), 109–123. Doi: 10.1016/S0048-7333(99)00055-4.
- Hemlin, S., Allwood, C. M. & Martin, B. R. (2004). *Creative knowledge environments. The influences on creativity in research and innovation*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kummitha, R. K. R. (2019). Smart cities and entrepreneurship: An agenda for future research. *Technological Forecasting and Social Change*, 149, 119763. Doi: 10.1016/j.techfore.2019.119763.
- Nielsen AB, Papin M. The hybrid governance of environmental transnational municipal networks: Lessons from 100 Resilient Cities. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 39(4), 667-685. Doi: 10.1177/2399654420945332.
- Toxopeus, H., Kotsila, P., Conde, M., Katona, A., van der Jagt, A. P.N. & Polzin, F. (2020). How ‘just’ is hybrid governance of urban nature-based solutions? *Cities*, 105, Doi: 10.1016/j.cities.2020.102839.

INVESTMENTS IN EDUCATION, THE QUESTION OF THEIR EVALUATION IN THE CONTEXT OF SOCIAL DEVELOPMENT

Vladimír Čechák¹

Abstract

The aim of this paper is to discuss the basic issues of the social function of education and selected aspects of the evaluation of investments in education. It focuses on the issue of significant growth in the number of university educated persons entering economically active life and the real evaluation of their contribution to the development of economic and social life. In terms of methodological approach, it mainly uses the methods of evaluation analysis of selected documents devoted to the field of education (especially higher education) and their comparison with the characteristics of the current situation. On this basis, it concludes that although some serious problems are identified quite adequately in the relevant documents (as well as in the literature and expert discussions), approaches to their solution are generally not based on a consistent, systematic analysis of the situation. The impact of the significant growth of the university-qualified workforce on the development of economic and social life has not yet been consistently analysed. This is one of the main reasons why most interventions (including legislative ones), including those currently under preparation, are largely haphazard and more or less of limited effectiveness.

Keywords

Investments in Education and their Evaluation, „Practicality“ of Education, Vocational Training, Quality of Education and its Definition, Educational Objectives

I. Úvod

Dnešní konference je věnovaná problematice „hospodářské politiky“, a je tedy otázkou, zda a jakým způsobem problematiku „vzdělávání“ do tohoto kontextu začlenit. Lze uvést nejméně dva možné přístupy ke zodpovězení této otázky. Oblast vzdělávání je sférou, do níž plynou finanční prostředky (zda dostačující či nikoli může být a v současné době je předmětem celospolečenských diskusí) ze státního rozpočtu. Současně oblast vzdělávání připravuje pro hospodářskou sféru (a nejen pro ni), kvalifikovanou pracovní sílu, což svým způsobem ovlivňuje i personální podmínky rozvoje hospodářské sféry, a tím i jeden z podstatných aspektů koncipování hospodářské politiky.

Hovoříme-li o investicích do vzdělávání, je nutno si položit i otázku jejich reálného a potenciálního zhodnocení. Tím spíše, že tato problematika v rovině politicko-společenské ale i obecně společenské je velmi často diskutována jako záležitost financování vzdělání, vzdělávací soustavy či jejich jednotlivých částí. Tak tomu je i v současné době, kdy stimulem k výraznému zvýšení intenzity těchto diskusí je „signalizované“ omezení výše rozpočtových položek týkající se vzdělávání včetně vysokoškolského.

Bylo by do určité míry nadbytečností zdůrazňovat „aktuálnost“ a „důležitost“ vzdělávání v současné etapě společenského vývoje. Důležitost vzdělání je více méně konstantním faktorem podstatně ovlivňujícím nejen kvalitu, ale i směr vývoje společnosti v každé etapě jejího vývoje. Poněkud jiná je otázka, zda a na jaké úrovni si tuto skutečnost ta která reprezentace společnosti v konkrétní době a v jakých reálných souvislostech uvědomuje.

Od vzniku ČR si každá nastupující vládní garnitura ve svých dokumentech, včetně vládního prohlášení, vytyčila vzdělávání jako jeden ze svých základních cílů. Je nutno konstatovat, že v uplynulých 30 letech u nás k výraznému rozvoji charakterizovanému nejen násobným růstem

¹ Vysoká škola finanční a správní, a.s., Estonská 500, 101 00 Praha 10. Česká republika.
E-mail: Vladimír.Cechak@vsfs.cz.

počtu vysokoškolských studentů, ale i násobným růstem počtu vysokých škol, došlo. Vznikla nejen řada nových vysokých škol, ale i nový typ vysoké školy – soukromé vysoké školy. Tento trend je možno demonstrovat na řadě statistických údajů. Jestliže v r. 1990 dosahoval počet studentů všech vysokých VŠ v ČR přibližně počtu sto tisíc, v letech 2010 až 2013 dosahoval počtu téměř čtyři sta tisíc. (V následujících letech, vzhledem k poklesu populační křivky příslušné věkové kohorty došlo k mírnému poklesu¹). Tím došlo i k výraznému růstu počtu osob s vysokoškolskou kvalifikací vstupujících do ekonomicky aktivního života.

Smyslem a účelem této stati je poukázat na některé základní problémy a důsledky spojení s tímto vývojem, přispět k jejich přesné identifikaci a postihnout určité možnosti směřující k optimalizaci jejich řešení.

II. Společenská funkce vzdělávání

Představa, že lze koncipovat vysokoškolské vzdělání stejným způsobem v podmínkách, kdy ke studiu na vysokých školách přistupuje téměř 60% populace, jako v době, kdy tento „stupeň“ vzdělání získávalo 6 až 8% populace se ukázala jako iluzorní. Tím vystupuje do popředí otázka společenské funkce vzdělání. Jestliže v případě „elitního“ vzdělání se s vysokým stupněm pravděpodobnosti jeho absolventi stávali ve většině případů nejen „profesní“, nýbrž i „společenskou“ elitou, nelze totéž očekávat od „masového“ vysokoškolského vzdělání. Proto nejen ve středoevropských zemích se setkáváme s potřebou změn jak v charakteru vysokoškolského vzdělání, tak i ve struktuře vzdělávacích institucí (Nazare, 2012).

Jak ukazuje současný stav diskusí o této problematice, není jednoznačné vymezení společenské funkce vysokoškolského vzdělání snadné. S výrazným nárůstem počtu studentů vysokých škol se změnil v mnoha směrech jak charakter vzdělání (což v mnohém mohlo poznamenat i jeho obsah), tak i očekávání snad jedné z nejvýznamnějších skupin vnějších aktérů – potenciálních zaměstnavatelů. „Masifikace“ vysokoškolského vzdělání jde ruku v ruce se zesílením pragmatického očekávání zaměstnavatelů, že vysoké školy budou „produkovat“ nejen vzdělané, nýbrž především již zacvičené či spíše vycvičené absolventy, zpravidla na relativně konkrétní pracovní pozice. (Na tento problém upozornila již v roce 2012 zmíněná stať H. Nazaré, 2012).

Význam a důležitost vzdělávání (nejen vysokoškolského) lze jednoznačně označit za záležitost trvale aktuální. Je nejen významnou aktivitou ovlivňující kvalitu „lidského kapitálu“ ale současně je i významným faktorem vytvářejícím reálné podmínky jeho optimálního zhodnocení. V tomto smyslu lze konstatovat, že investice do „lidského kapitálu“, který nelze adekvátním způsobem zhodnotit, jsou „ztracené investice“.

K problematice rozvoje vzdělávání se od vzniku ČR vyjadřoval téměř každý vládní program, byly zpracovány strategické dokumenty „vzdělávání 2020+“ a „vzdělávání 2030+“. Oblasti vzdělávání byla věnovaná pozornost i v dokumentech EU, počínaje „Boloňskou deklarací“ přes „Lisabonskou strategii“ až po současné dokumenty. Vzdělávání zejména vysokoškolské bylo v ČR upraveno v roce 1990 zákonem č. 172/1990 a bylo vícekrát novelizováno. Poslední realizovaná novelizace VŠ zákona je z roku 2016 zákonem č. 137/2016 a v současné době se připravuje další relativně rozsáhlá novela, která měla projít vnějším připomínkovým řízením začátkem tohoto roku, a v jistém smyslu jím prošla. Je však otázkou, na kolik účelně a racionálně.

Bylo by tedy možné se domnívat, že oblasti vzdělávání, zejména vysokoškolského, je věnovaná odpovídající pozornost. Je však otázkou, jak zmíněná „pozornost“ je strukturována a jakým směrem je zaměřena. Ze strany politických subjektů a státní správy je zaměřena především na deklarativní zdůrazňování významu vzdělávání a na otázky jeho financování. Společenská akceptace významu vzdělávání je standartní součástí principiální hodnotové orientace každé společnosti a spolu

¹ Uvedené údaje nezahrnují počty studujících na státních VŠ.

s (odpovídajícím) financováním je nezbytným, „nikoliv však dostačujícím“, předpokladem jeho úspěšného vývoje a dosažení odpovídající kvality.

K tomu, aby byl vývoj vzdělávání skutečně optimální a jeho kvalita byla společensky zhodnotitelná, je však nutno vytvořit další předpoklady a podmínky. Financování vzdělávání, zejména vysokoškolského, je z pochopitelných důvodů i výrazným předmětem zájmu (někdy dominantním) akademické obce a jejích reprezentací. Méně pozornosti bývá věnováno již společenské funkci, smyslu a charakteru vzdělávání. Právě tato problematika by měla být v centru zájmu odborné vysokoškolské veřejnosti a zejména jejích reprezentací. Soustředíme-li pozornost na financování, bylo by nutné ji zaměřit i na smysl, význam a účel toho, co financujeme.

Řešení, respektive nalézání odpovědi na otázku funkčnosti vzdělávání, je svým způsobem „permanentní“ záležitostí. Odpověď na tuto otázku je výrazně podmíněna konkrétní situací, v níž se daná společnost nachází a charakterem problémů, před jejichž řešením stojí, ale i adekvátní identifikací podstatných vývojových trendů celospolečenského vývoje. Pokud není této problematice věnovaná náležitá pozornost, jakékoliv úvahy a náměty směřující k organizačním ale i svým způsobem obsahovým změnám v oblasti vzdělávání mají zpravidla jen improvizací charakter a jejich reálný přínos je v nejlepším případě věcně i časově omezen.

V této souvislosti je vhodné poznamenat, že poslední významná konference, na níž byla věnovaná pozornost zmíněné problematice, tj. otázce funkce a účelnosti vzdělávání v konkrétním společenském kontextu, se uskutečnila v roce 2008 při příležitosti 660. výročí založení Univerzity Karlovy. Na této konferenci byly prezentovány zásadní koncepční úvahy týkající se smyslu a funkce vysokoškolského vzdělávání, které byly právě pro další teoretické (poté i praktické) aktivity v tomto směru velmi inspirativní, ale na které nebylo odpovídajícím způsobem navázáno.

Jedním z klíčových tematických okruhů, kterému zde byla věnovaná pozornost, byla právě otázka změn společenské funkce a poslání vysokoškolského vzdělání, k níž (postupně) od 90. let minulého století u nás došlo, jejímž výrazným rysem byl zmíněný nárůst počtu studujících na vysokých školách označovaný zpravidla termínem „masifikace“ vysokoškolského vzdělání. Právě tento proces vyvolal řadu dalších problémů, na které je třeba po důsledné analýze stávající situace odpovídajícím způsobem reagovat.

Se vzrůstajícím počtem studentů, a tím i absolventů VŠ dochází současně i k růstu počtu osob (v populaci) v produktivním věku s vysokoškolským vzděláním. Podle některých (sice ne zcela jednoznačných) informací lze usuzovat, že jejich počet v současnosti dosáhl téměř 40 % ekonomicky aktivní populace. Tato skutečnost se netýká pouze ČR, ale většiny zemí, v nichž k růstu počtu osob s vysokoškolskou kvalifikací došlo.

Již v 70-tých letech minulého století v USA, kde „masifikace“ vedla k tomu, že téměř 60 % populace daných ročníků vstupovalo do terciárního vzdělávání. Víceméně teoretickou reakcí na tuto situaci byla velmi inspirativní (a ve své době „revoluční“) práce R. Freemana (1976) *The Overeducated American*. Autor se zabývá problematikou, jaké důsledky má uvedená skutečnost pro systém vzdělávání i pro rozvoj společnosti. Kritickou reakcí na tuto práci bylo dílo J. Smitha: *The Overeducated American?* (1978), která vyšla o dva roky později. Obě zmíněné práce jsou nesporně zajímavé i z hlediska dnešních úvah o vzdělávání. Zejména zmíněná Smithova práce otvírá řadu otázek, mimo jiné, zda a v jakých směrech je společnost schopná zhodnotit „vzdělanostní potenciál“, kterým disponuje.

„Převzdělanost“ nespočívá podle autora v tom, že je nadbytek absolventů vysokých (či jiných) škol, ale v tom, že stávající trend vývoje struktury pracovních pozic nevytváří dostatek prostoru pro jejich nejen profesní, ale i společenské uplatnění.

Na v jistém smyslu analogickou problematiku poukazuje již více než deset let stará práce R. Kvačkové a B. Říhové opírající se o údaje Eurostatu, z níž vyplývá, že již v roce 2010 skončilo 20% evropských vysokoškoláků ve věku 25 až 34 let na pozicích nevyžadujících vysokoškolskou kvalifikaci (Kvačková, 2013). Z poněkud jiného zorného úhlu se k dané situaci vyjadřuje i L. Koucký

(2013). „Předpokládá se, že zatímco počet vysokoškoláků v dospělé populaci vzroste do roku 2020 v ČR o 43 %, počet pracovních míst určených pro vysokoškoláky se zvýší pouze o 10 %“. I když se jedná o problematiku, která byla identifikovaná před více než desíti lety, její odpovídající kvalitní analýza není k dispozici do současnosti.

Již téměř více než čtvrt století vstupuje do ekonomicky aktivního života stále větší počet osob s vysokoškolskou kvalifikací, což je bezesporu velmi pozitivní trend. Jestliže koncem minulého století vstupovalo do ekonomicky aktivního života přibližně 8 až 10 % vysokoškolsky vzdělané populace, v současnosti je to téměř 40 % a podle některých prognóz má v průběhu 40. let jejich počet dosahovat až 60 %. Dosud však nebyla provedena kvalifikovaná hodnotící analýza tohoto jevu. Je otázkou, zda tento poměrně vysoký a stále se zvyšující růst vysoce (vysokoškolsky) kvalifikovaných pracovníků vstupujících do (nejen ekonomicky) aktivního života, dokázal svoji kvalifikaci a své vzdělání v zájmu společnosti (i v zájmu svém) optimálně zhodnotit, tedy zda investice do (jejich) vzdělání byla odpovídající očekávaným způsobem reálně zhodnocena? V případě, že odpověď na tuto otázku by nebyla uspokojivá, je nutno hledat příčiny nikoliv pouze na straně kvality a obsahové stránky vzdělávání, ale i na straně existujícího stavu technických, organizačních a obecně společensko-ekonomických charakteristik společnosti. Je zvyšující se podíl ekonomicky aktivních pracovníků s vysokou kvalifikací důsledkem rozvoje „znalostní ekonomiky“ nebo je nutným a nezbytným předpokladem její existence? Nabízí se odpověď, že oba zmíněné reálně probíhající procesy se vzájemně podmiňují a doplňují, což je nesporně pravda. Ovšem je nutno tento víceméně objektivní vztah vzájemné podmíněnosti analyzovat a identifikovat jeho vnitřní strukturu a vývojové trendy.

S tím nutně souvisí i problematika možné predikce technického a technologického vývoje včetně implementace jeho výsledků do reprodukčních (výrobních, ale nejen výrobních) procesů i společnosti jako celku. Z toho pak lze odvodit i určitou predikci potřeby pracovní síly včetně její profesní (oborové) struktury a stupně kvalifikace, což je předpokladem k tomu, abychom dokázali racionálním způsobem formulovat požadavky nejen na oborovou skladbu, ale i na charakter (a tím i na poslání a cíle) vzdělávání, alespoň pokud jde o profesní přípravu. Počátkem druhé poloviny letošního srpna místopředsedkyně HK v televizní debatě mimo jiné konstatovala, že našemu průmyslu v současnosti chybí téměř třicet tisíc „IT odborníků“. Je však nutno, zejména pokud přijmeme předpoklad, že na tuto skutečnost by měla naše vzdělávací sféra (zejména VŠ technického zaměření, ale i VOŠ a odborné SŠ) reagovat, „IT odborníka“ konkretizovat. Je možno pod tento termín zahrnout např. i absolventy SŠ a VOŠ příslušného zaměření, absolventy Bc. studia, anebo pouze absolventy NMgr. a Mgr. studia? Současně je nutno vzít v úvahu i skutečnost, že příprava IT odborníků se realizuje prostřednictvím studijních programů akreditovaných ve dvou různých vzdělávacích oblastech – č. 14 Informatika a č. 15 Kybernetika, což většina aktérů hospodářské a podnikatelské sféry vůbec netuší. Takových a podobných, víceméně metodologických, problémů by bylo možno uvést celou řadu. Kromě metodologické stránky realizace takovéto predikce vzniká i otázka její reálnosti vzhledem k časovému horizontu, který by měl při nejmenším korespondovat s časovým rozsahem vzdělávacího cyklu (vzhledem k trvání vysokoškolského vzdělávání).

III. „Praktičnost“ a kvalita vzdělávání

V současné době, ale lze říci, že i během celých posledních tří desetiletí, se setkáváme s výrazným zdůrazňováním nutnosti „praktického“ zaměření VŠ vzdělávání a současně i s důrazem nutnosti zvýšení jeho kvality. Nepochybně oba tyto rysy VŠ vzdělávání, tj. „praktičnost“ a „kvalita“ spolu úzce souvisí. Otázkou, kterou je třeba se zabývat, je v první řadě zpřesnění významu těchto dvou základních pojmů.

Termín „praxe“ bývá velmi často používán nejen v běžném, obecně společenském kontextu (a v médiích), ale i v odborných diskusích, aniž by byl, pokud možno jednoznačně, stanoven jeho význam.¹ V této souvislosti se zaměříme na některé charakteristiky „praktického zaměření

¹ Přesné stanovení významu tohoto pojmu by značně přesahovalo rámec této statě.

vzdělávání“. Vzniká otázka, zda lze „praktičnost“ vzdělávání redukovat na „profesní přípravu“, tedy jestli lze vzdělávání (nejen vysokoškolské) více méně ztotožnit s profesní kvalifikací?

Je nesporné, že zejména VŠ vzdělávání nutně profesní přípravu jako svoji podstatnou část zahrnuje a je tedy zdrojem „profesní kvalifikace“. Současně však má daleko širší funkci. Přípravuje absolventy nejen jako žádoucí kvalifikovanou pracovní sílu požadovanou „trhem práce“, ale připravuje je i pro plnohodnotný společenský a politický aktivní občanský život v demokratické společnosti.

V této souvislosti je vhodné připomenout často zdůrazňovanou myšlenku T. G. Masaryka v jeho „Úvahách o demokracii“: „*Kvalita demokracie je velmi výrazně ovlivněna kvalitou vzdělání*“. Setkáváme-li se dnes, v současné době, například se zdůrazňováním nutnosti boje proti „dezinformacím“ (včetně přijímání různých restriktivních opatření proti jejich šířitelům) je nutno konstatovat, že kvalita vhodně koncipovaného vzdělávání spolu s aktivní schopností jeho prohlubování, je nejučinnějším prostředkem nejen omezení vlivu dezinformací, ale i vlivu jakýchkoliv forem „populismu“ a jejich negativnímu dopadu na společenské dění.

Velmi významnou funkcí vzdělávání jako celku ale zejména vysokoškolského je jeho podstatný přínos k formování „hodnotové konzistence“ společnosti. Tato funkce vzdělávání nabývá mimořádně na významu v dnešní době, kdy řada společenskovědních výzkumů i diskusí ve sdělovacích prostředcích poukazuje na prohlubující se „rozdělování“ společnosti.

Pokud bychom termín či požadavek „praktičnosti vzdělávání“ vztáhli jen k profesní přípravě, jak se s ní setkáváme v pojetí zejména perspektivních zaměstnavatelských subjektů, i zde se setkáváme s vysokým stupněm nejednoznačnosti. Jestliže na jedné straně se můžeme setkat s důrazem na obecnější, svým způsobem komplexnější, teoreticko-znalostní výbavou absolventů VŠ (charakterizovanou výrokem jednoho z významných představitelů podnikatelské sféry na setkání představitelů průmyslu se zástupci VŠ technického zaměření téměř před patnácti lety: „neučte studenty, jak konstruovat převodové zařízení, ale naučte je matematice a fyzice, v tom jste jako vysoké školy nezastupitelní“). Na druhé straně se setkáváme s požadavkem na praktické, či spíše pragmatické, operativní zvládnutí konkrétních profesních postupů (charakterizovaným výrokem dalšího významného představitele podnikové sféry „kvalitu vzdělání hodnotím podle toho, kolik ještě musím investovat do absolventa, aby mohl působit na konkrétní profesní pozici“).

První z uvedených názorů požaduje absolventa VŠ (v daném případě technického zaměření) vybaveného znalostmi obecnějšího a fundamentálnějšího charakteru (včetně schopnosti jejich dalšího rozšiřování a prohlubování). V tomto případě od nově příchozích absolventů se očekává i schopnost (z pozic aktuálního stupně rozvoje dané vědní báze příslušného oboru), po náležitém seznámení se s reálným kontextem pracovního začlenění, především jeho participace na inovativních aktivitách. Při určitém zjednodušujícím zobecnění lze předpokládat, že představitelé tohoto typu zaměstnavatelských (podnikatelských) subjektů očekávají od nově příchozích absolventů i určitý „přínos“ ke zvýšení inovačního potenciálu podniku, tedy i k „vylepšení“ a tím i „změně“ stávající „praxe“. To je mimo jiné jedna z cest, jak realizovat inovativní trendy ve vývoji hospodářské sféry ale i jedna z cest, jak optimalizovat strukturu pracovních pozic ve smyslu podpory inovativních změn, a tím i optimálního uplatnění absolventů zejména VŠ. Právě tento přístup má velmi blízko k současnému aktuálnímu pojetí smyslu vysokoškolského vzdělávání.

Druhé uvedené stanovisko lze (opět po určitém zjednodušení) charakterizovat jako do značné míry „konzervativní“, akceptující programovou orientaci na perspektivní udržení „stávajícího stavu“. Předpokládá spíše (intelektuálně) „vycvičeného“ absolventa schopného „rychlé sebeimplementace“ do stávajícího organizačního i technologického procesu (v případě technicky orientovaných VŠ), tedy v jistém smyslu „konzervaci“ daného stavu praxe. Uvedené dva (sice extrémní) názory na „personifikovaný“ výstup ze vzdělávacího procesu (v tomto případě technického), představují současně i dvě extrémní pojetí charakteru a společenské funkce VŠ vzdělávání.

Pokud bereme v úvahu deklarace o poslání VŠ vzdělávání a funkci vysokých škol tak jak jsou formulovány v dokumentech MŠMT a EU, pak jednoznačně preferujeme charakter a funkci VŠ vzdělávání, která je velmi blízká, ne-li totožná, prvnímu z uvedených názorů představitelů „praxe“. Ve zmíněných dokumentech „cíl“ vzdělávání je vymezován vždy s dominantním důrazem na rozvoj „analytického, kreativního a tvůrčího myšlení“, s čímž odborná vysokoškolská i pedagogická obec zřejmě plně souhlasí. Ovšem od ní se kromě souhlasu očekává především naplnění těchto tezí věcnou, kvalitní, racionální teoretickou koncepcí, která může, spíše nutně musí, představovat východisko pro koncipování a následnou realizaci konkrétních aktivit subjektů vzdělávací sféry (nejen vysokých škol). V tomto směru má naše odborná vysokoškolská sféra široké, bohužel nevyužívané, pole působnosti.

Rozlišení dvou pohledů na to, jak by měl být absolvent připraven na budoucí profesi, je zcela zásadní. Je to strategická otázka. Dokonce významnější otázka, než zda naše země bude jen montovnou, nebo zda bude jednou z těch, které jsou na čele inovací otevírajících cestu do budoucna. Uvedená otázka se promítá i do pnutí na akademické půdě, které občas vyhřezne i na povrch.

Již v úvodu této statě jsme se zmínili o dvou významných novelizacích VŠ zákona (z r. 2016 a nyní připravované novele). Bylo by určitě přínosné a funkční i kvalitě dokumentů tohoto typu by prospělo, pokud by jejich přípravě předcházela kvalifikovaná odborná diskuse věnovaná právě současnému pojetí funkce a smyslu VŠ vzdělávání. Bohužel ani v jednom z uvedených případů se tak nestalo. Proto i současná diskuse k předkládanému návrhu novely vysokoškolského zákona se zaměřuje v řadě případů na připomínkování navrhovaných formulací a zcela stranou pozornosti zůstává otázka, zda návrh novely řeší ty problémové okruhy, které řešení aktuálně vyžadují. Současně je nutno akceptovat skutečnost, že i výborná kvalitní legislativa není sama o sobě nástrojem ani prostředkem k řešení problémů či dosažení deklarovaného cíle vzdělávání. Vytváří však k tomu nezbytný právní rámec, v optimálním případě může i motivovat k jeho dosažení. Dosažení deklarovaného cíle, koncipování a následná realizace aktivit směřujících k jeho dosažení, je záležitostí vysokoškolských a pedagogických pracovníků.

IV. Analytické, tvůrčí a kreativní myšlení

Ze strany představitelů zaměstnavatelských subjektů se velmi často můžeme setkat s konstatováním velmi omezené schopnosti absolventů VŠ využívat získaných znalostí a dovedností v reálném pracovním procesu. Tím se dostáváme k dalšímu problému, velmi často zůstávajícímu na okraji úvah o „vzdělanostní“ společnosti. Používáme-li tohoto pojmu, je nutné zmínit se i o další funkci vzdělávání ve společnosti charakterizované tímto termínem. Smyslem a cílem (účelem) vzdělávání zde není „jen“ příprava kvalifikované a vzdělané pracovní síly pro aktuální trh práce, reprezentovaný požadavky zaměstnavatelských subjektů, nýbrž i dosažení takového stupně a charakteru reprodukce života společnosti, tj. výrobních, ekonomických, ale i společensko-politických procesů, které vytváří optimální podmínky pro zhodnocení vědomostí, poznatků a dovedností, s nimiž absolventi škol (zejména vysokých, ale nejen vysokých) do „praktického“ života vstupují. Tím se dostáváme k velmi často opomíjené úloze společensko-vědního poznání a jeho významu pro optimalizaci reálného rozvoje společnosti.

Pokud zaměříme pozornost na principiální charakter a cíle vzdělávání nejen vysokoškolského, je při těchto úvahách nutno zohlednit dynamiku nejen technického a ekonomického ale i obecně společenského vývoje. Ukončí-li v současné době absolvent VŠ svůj vzdělávací cyklus přibližně ve věku 25 let lze předpokládat, že v době jeho ekonomicky aktivního života se pracovní profesní ale i obecně společenské podmínky změní několikrát (to lze velmi dobře ilustrovat na vývoji posledních 40 let). Pro charakter a tím i pro zaměření vzdělávacího procesu z toho vyplývá nutnost orientovat se nejen na odpovídající vybavení absolventů pozitivním vzděláním prezentovaným daným stupněm poznání v příslušném oboru (oblasti), což je konstantní součástí jakéhokoli vzdělávání, ale především zaměřit se na schopnost získaných poznatků aktivně využívat a také vybavit absolventy VŠ schopnosti nové poznatky vyhledávat a aktivně získávat, ale i podílet se na jejich generování, a to nejen v rámci svého profesního zaměření.

Jestliže bylo a do značné míry je ještě dnes vzdělávání prezentováno jako „transfer informací“ (a některé zkušenosti získané v době „Covidové“ tuto charakteristiku posílili), lze v současné době za dominantní cíl vzdělávání považovat spíše rozvoj schopnosti získaným informacím porozumět a reálně s nimi pracovat. „Porozumět“ informaci znamená v první řadě dokázat ji teoreticky a následně i prakticky začlenit do kontextu paradigmát a konceptuálního systému dané vědy (vědního oboru), což je i základním předpokladem k jejímu optimálnímu začlenění a využití v reálném konkrétním, technickém, technologickém, výrobním či obecně společenském kontextu a tím i k dosažení jejího praktického reálného zhodnocení.

Velmi často a neustále se opakující kritiky představitelů decizní sféry, týkající se toho, že absolventi VŠ vzdělání nedovedou odpovídajícím způsobem využívat získaných poznatků v reálné praxi, mají svůj základ právě v omezené schopnosti získanou informaci implementovat do teoreticko-konceptuálního systému příslušné vědy. Lze s určitým zjednodušením konstatovat, že informace stojící mimo kontext konceptuálního systému dané vědy, je nepochopená a tedy „ztracená“ (zbytečná) informace. V plné míře zde platí konstatování významného německého chemika 19. století W. Liebiga, že *„nejpraktičtější věcí je dobrá teorie“*. Lze jen dodat, že „dobrá“ teorie je teorie, která je schopna integrovat příslušnou faktografii (informace) jako výstupy z reálného výzkumu, je schopná nejen explanace dané faktické báze nýbrž i kvalifikované predikce v neposlední řadě je otevřená a systematicky hledá cesty svého vlastního dalšího teoretického rozvoje. Takovouto teorii, obecněji takovýmto vzděláním, by měly školy (nejen vysoké, ale ty především) vybavit své absolventy. Tímto směrem je nutno vést úvahy o konkretizaci již zmíněné teze obsažené v oficiálních dokumentech zdůrazňujících nutnost položení důrazu na rozvoj „analytického, kreativního a tvůrčího myšlení“.

Položení důrazu na schopnost analytického, kreativního a tvůrčího myšlení bývá občas kladeno do určitého protikladu s poměrně rozsáhlou faktografií, kterou náplň současného vzdělávacího procesu obsahuje. Tyto úvahy se týkají nejen vysokoškolského studia, ale velmi intenzivní diskuse probíhají i o možnostech (spíše potřebě) redukce faktografie v oblasti vyššího odborného, středního ale i základního školství. Koncepce vysokoškolského vzdělávání musí nutně zohlednit i charakter, obsahové zaměření a získané znalosti (včetně určité faktografie) z předcházejících stupňů vzdělávání. Problém spočívá v nalezení optimálních kritérií této redukce. Velmi působivě znějící teze, s nimiž se setkáváme v běžném ale i odborném tisku typu „učme jen to, co budou absolventi v „životě“ skutečně potřebovat“, předpokládá, že skutečně disponujeme znalostí toho, co budou absolventi po dokončení studia reálně (během svého života) potřebovat. O náročnosti a složitosti této predikce jsme se již zmínili. Je obecně přijatelný názor, že nelze stanovit univerzální kritéria pro zamyšlenou redukci faktografie platnou pro všechny (vědní, studijní) oblasti. Racionální (navrhovaná) redukce by měla nutně zohlednit daný stav poznání v jednotlivých (vědních) oblastech i reálné a racionálně identifikovatelné vývojové trendy s přihlédnutím k soudobým obecným společenským vývojovým tendencím. Nutně však musí respektovat specifiku jednotlivých vědních oblastí (oborů).

Vše, co jsme dosud uvedli, směřuje k (byť omezenému) závěru, že spíše než na redukci faktografie by bylo účelné zaměřit se na racionální, koncepčně zdůvodnitelný výběr fundamentálních poznatků, který je nezbytný a v mnohém určující pro konkrétní způsob jak analytického, tak i kreativního myšlení charakteristického pro danou vědní oblast (obor) promítající se do obsahu a věcné struktury jednotlivých studovaných (vyučovaných) předmětů. Kreativní myšlení rozvíjené bez vztahu k odpovídající poznatkové bázi může vyústit v obsahově „prázdné“ spekulace. Totéž v plném rozsahu platí i pro analytické myšlení. Hodnota a přínosnost vzdělávacího procesu zaměřeného na rozvoj analytického myšlení je podstatně určována právě orientací na rozvoj schopnosti identifikovat klíčová fakta, dovednosti tato fakta získávat vlastní výzkumnou (intelektuální) aktivitou a implementovat je do příslušného teoretického a následně i praktického kontextu. Právě tato schopnost by měla být jedním z určujících kritérií pro hodnocení kvality studia a hodnocení výsledku vzdělávacího procesu.

Aktivní podíl na sdílení a případně i pěstování vize je bezprostředně spojen se schopností „informacím porozumět a reálně s nimi pracovat. „Porozumět“ informaci znamená v první řadě

dokázat ji teoreticky a následně i prakticky začlenit do kontextu paradigmat a konceptuálního systému dané vědy“.

V. Jak měřit či hodnotit kvalitu vysokoškolského vzdělávání

Tím se dostáváme k dalšímu závažnému problému spojenému s hodnocením efektivity investování do „lidského kapitálu“ k hodnocení kvality vzdělávání. Výchozím bodem těchto úvah by mělo být, pokud možno přesné, vymezení pojmu „kvalita studia“. I když v posledních dvou desetiletích bylo realizováno několik výzkumů „kvality studia“ a s důrazem na soustavné a systematické zvyšování kvality studia se setkáváme ve většině oficiálních dokumentů týkajících se oblasti vzdělávání, nelze říci, že by tento pojem byl vymezen adekvátním a obecně akceptovatelných způsobem. Běžně se setkáváme s vymezením, které je víceméně určitou „explikací“ realizovaných výzkumů a je podstatně ovlivněno volbou metod a technik, které jsou v těchto „výzkumech“ používány. Pokud budeme např. považovat za rozhodující (pro daný výzkum často za jediný) kritérium „úspěšnost“ absolventa v praxi (na trhu práce) měřenou výší platu po nástupu, v prvním eventuálně pátém roce zaměstnání atd., dojdeme patrně k jiným závěrům, než pokud pro „měření“ kvality studia použijeme dotazníkového šetření zaměřeného na „spokojenost“ se studiem, jehož respondenty jsou aktuální studenti vysokých škol. Totéž lze říci o šetření (výzkumu) profesního a kariérního vzestupu absolventů v jednotlivých časových úsecích jejich ekonomicky aktivního života. (Současné zde implicitně předpokládáme, že „kvalita studia“ je určujícím či jediným faktorem ovlivňujícím profesní úspěšnost).

Všechna zmíněná kritéria postihují nepochybně určité aspekty kvality studia, ale na žádné z nich nelze pojem kvality studia redukovat. Je otázkou, zda lze koncipovat takový soubor kritérií, kterým by bylo možno kvalitu studia relativně vyčerpávajícím (či dostačujícím) způsobem postihnout, zejména v případě, že za cíl a smysl studia považujeme již zmíněnou schopnost analytického a kreativního myšlení. Zejména v případě absolventů VŠ studia je nutno vztáhnout pojem kvality studia nikoliv jen k „měřitelné“ schopnosti začlenit se (uspět) do daného stávajícího typu příslušné sféry praxe, nýbrž především ke schopnosti přispět k její pozitivní vývojové změně. Tím oblast vzdělávání nejvýrazněji přispívá k tolik požadované „inovativnosti“ ať již v oblasti techniky, ekonomiky či společenského vývoje jako celku.

Pokud klademe důraz na rozvoj analytického a kreativního myšlení jako nutného předpokladu a stimulatoru reálných a realizovatelných „inovativních procesů“, není možné zůstat pouze u pojetí vzdělávání jako „transferu“ informací (dat, faktů), nýbrž podstatnou roli zde hraje právě již zmíněná schopnost jejich organického začlenění do konceptuálního systému, a to nejen úzce pojatého fragmentu příslušné vědní disciplíny, ale i do jejího, byť vnitřně strukturovaného, kompaktního celku. V reálné praxi (technické, ekonomické atd.) se nerealizují jednotlivé dílčí úkony, které jsou příslušnými daty (faktografií, poznatků) postiženy, nýbrž vždy jsou začleněny do komplexnějších procesů. V rámci vzdělávacího procesu tak vzrůstá důležitost určité integrace poznatků (informací, dat) do určitých univerzálnějších funkčních systémů.

Právě k tomu by měly směřovat zamýšlené změny ve struktuře a obsahu vzdělávacího procesu. V návrhu novely VŠ zákona (který byl předložen k vnějšímu připomínkovému řízení) je (pokud jde o bakalářský studijní program) v §45 odst. 3 uvedeno: „*Studium se řádně ukončuje státní závěrečnou zkouškou skládající se z jedné nebo více částí, jejíž povaha odpovídá profilu studijního programu. Součástí, a to i jedinou SZK, může být obhajoba bakalářské práce*“.¹ Analogicky, v případě magisterského studijního programu, v §46 odst. 3 je formulace: „*Součástí, a to i jedinou SZK je obhajoba diplomové práce*“. Stejným „směrem“ je upraveno i zakončení doktorského studijního programu. V §47 odst. 4 je uvedeno: „*Studium se řádně ukončuje závěrečnou zkouškou tvořenou obhajobou disertační práce*“.

¹ Návrh novely zákona o vysokých školách a novely nařízení vlády č. 274/2016 Sb., o standardech pro akreditaci ve vysokém školství. §45 (3).

V případě bakalářských a magisterských studijních programů umožňuje uvedená legislativní úprava redukci (bývalých) SZK pouze na obhajobu závěrečné (bakalářské, diplomové) práce. V případě doktorských studijních programů tuto redukci přímo (legislativně) zavádí. Zdůvodněním tohoto návrhu je argumentace, že SZK „neplní svoji funkci, jsou pouze opakováním prověření poznatků, které již proběhlo u dílčích zkoušek“. I kdyby měla uvedená argumentace obecnou platnost, (což nemá), bylo by to spíše důvodem k nápravě než ke zrušení SZK. Jejich posláním bylo a je „prověřit“ právě schopnost „integrace“ dílčích poznatků do komplexnějších vědních celků, schopnost jejich organického začlenění do teoretickokonceptuálního systému dané vědní disciplíny, což je jedním z výchozích a nezbytných předpokladů jejich reálného praktického využití, tak často důrazně požadovaného decizní sférou a tím i k efektivnějšímu zhodnocení investic do „lidského kapitálu“, jehož klíčovou součástí vzdělávací proces bezesporu je. Příslušná legislativa, vysokoškolský zákon, by k tomu měla vytvořit odpovídající ale i stimulační předpoklady.

V případě doktorského studia poukázala na tento problém (stejně jako na řadu dalších aktuálních problémů) i mezinárodní konference věnovaná doktorskému studiu pořádaná sdružením KRECON (KNOWLEDGE RESEARCH, EDUCATIO, CONFERENCE) konaná v Praze 10. – 11. listopadu minulého roku. Lze předpokládat, že v rámci připomínkového řízení dozná předložená novela VŠ zákona, zejména v části týkající se doktorského studia (dále „DS“), určité změny.

Problematika DS představuje z hlediska investic do vzdělávání a jejich zhodnocení poněkud specifickou záležitost, a bylo by vhodné jí věnovat samostatnou pozornost. Zde se pouze zmíníme o některých aspektech spojených s otázkou efektivity doktorského studia za stávajících okolností.

DS je v současném pojetí (tak je charakterizováno i v zákoně) přípravou na „výzkumnou“, (v případě VŠ uměleckého zaměření „tvůrčí“), činnost. V posledních dvou desetiletích studovalo nejvíce doktorandů v roce 2010, celkem 25 839. Nejvyšší počet úspěšně ukončených doktorských studií byl v roce 2012, celkem 2 659. Poslední údaje, které byly uvedeny na zmíněné konferenci KRECON byly z roku 2020, a to 21 681 studujících a 1 842 absolventů (Doleček, 2012). Již uvedené údaje naznačují, že úspěšnost ukončení studia v DS programech není zřejmě optimální (tato problematika si však vyžaduje daleko hlubší analýzy). Zajímavý údaj byl uveden ve vystoupení prof. Matějky (rektor VŠCHT); pouze 69 % absolventů DS pracuje v oblasti VŠ a výzkumu, 31 % působí mimo tuto oblast (Matějka, 2012). Při poněkud zjednodušené úvaze dojdeme k závěru, že více než 30 % absolventů se neuplatňuje v činnosti, k níž byli studiem DS programů připravováni, tedy je na místě položit si otázku efektivnosti (přínosnosti) investic do jejich studia. (Daná problematika, jak jsme se již zmínili, vyžaduje však daleko hlubší analýzy.)

V souvislosti s problematikou doktorského studia zazněly na zmíněné konferenci a návazných diskusích i další zajímavé náměty. Řada zahraničních účastníků např. otevřela otázku ustavení (specifických) „VŠ doktorského studia“, tj. VŠ, jejichž posláním by nebyla masová realizace Bc., NMgr. a Mgr. studijních programů ale Bc. studijní programy by byly koncipovány jako příprava směřující k finálnímu vyústění studiem DS programu. Podle většiny diskutujících k této problematice by to byl jeden z možných způsobů zvýšení efektivity a tím i přínosu realizace DS programů.

VI. Závěr

Zmíněná problematika VŠ vzdělávání přináší spoustu otázek, z nichž některé je nutno vyřešit víceméně aktuálně. Základní a principiální problémy dalšího vývoje vzdělávání, včetně vysokoškolského je nutno řešit komplexně s akceptováním organického propojení a vzájemné podmíněnosti jednotlivých částí vzdělávací soustavy jako celku. To však předpokládá realizaci důsledné komplexní analýzy posledních desítek let vývoje vzdělávání a vzdělávací soustavy v celospolečenském kontextu, která nebyla dosud realizovaná. V poslední době, zejména v souvislosti s aktuální otázkou řešení kapacity SŠ vznikl např. námět na zřízení „lyceí“. Přímou VŠ sféry se týká otázka zřizování tzv. „profesních“ VŠ. V současné době se údajně připravuje možný „pilotní projekt“ zřízení škol tohoto typu v Brně a v Karlových Varech. Duktorského studia se týkala diskuse, která proběhla v jarních měsících tohoto roku, věnovaná možnosti ustavení (legislativního)

tzv. průmyslových doktorátů. Jde většinou o reakce na „konkrétní“ bezprostřední problém týkající se určité specifické situace v dané oblasti vzdělávacího systému. Řada problémů dalšího vývoje vzdělávání a vzdělávací soustavy je však svým způsobem trvalého charakteru a bude nutno hledat vždy jejich optimální řešení pro danou konkrétní situaci za konkrétních podmínek a možností. S určitostí lze přepokládat, že se s nimi budeme setkávat i na příštích jednáních věnovaných problematice vzdělávání a investic do „lidského kapitálu“ a zejména jejich zhodnocení.

Literatura

Doleček, P (2012). Czech Research-Intensive Universities and their Perspective on Doctoral. Dostupné z [Schoolshttps://repozitar.techlib.cz/record/1672/files/idr-1672_1.pdf](https://repozitar.techlib.cz/record/1672/files/idr-1672_1.pdf) (15. 08. 2023).

Freeman, R. B. (1976). The Overeducated American. The New York, Academic Press.

Koucký, L.(2013). Lidové noviny, příloha Akademie, 18.

Kvačková, R., Říhová, B. (2013). Jen znalosti nestačí, jejich cena klesá. Lidové noviny, příloha Akademie.

Matějka, P (2012). Results of DocEnhance career tracking survey of PhD graduates. Dostupné z https://repozitar.techlib.cz/record/1676/files/idr-1676_1.pdf (15. 08. 2023).

Nazaré, H. (2012). A new role for „old world“ universities. In: University World News.

Smith, J. P. (1978) The Overeducated American? Sanata Monica, Rand Corporation.

THE ATTITUDES OF CZECH AND POLISH PARENTS TOWARDS INSTITUTIONALIZED EDUCATION OF TWO-YEAR-OLD CHILDREN ACCORDING TO KINDERGARTEN TEACHERS IN THE CZECH REPUBLIC AND NURSERY SCHOOL TEACHERS IN POLAND

Karin Fodorová¹, Kornelia Solich²

Abstract

The aim of this article is to present the findings of the international qualitative study on parents' attitudes towards institutional education of the two-year-old children in the Czech Republic and Poland from the perspective of the kindergarten teachers in the Czech Republic and nursery school teachers in Poland. The method used was a non-standardised interview. We came to know teachers' opinions on the placement of the children in the institutions providing education, parents' expectations towards institutional education and after analysing the results we identified three connecting codes. Both Czech and Polish parents choose to educate their children in institutions for the sake of employment. The opinions of the kindergarten and nursery school teachers about the education of two-year-old children are negative whereas parents' expectations are connected with a high level of trust in the competence.

Keywords

Current Social Problems, Kindergarten in the Czech Republic, Nursery School in Poland, Two-Year-Old Child, Teacher, Parents

I. Úvod

Určité situace a jevy naší éry vnímáme jako problematické a přinášejí mnoho sociálních otázek. Žijeme v době, která nemá svou strukturu jako organizace za nějakým účelem. Svět není řád sám o sobě a život není přímá či naprogramovaná cesta k osvojení si takového řádu. Člověk se v dnešní společnosti musí přizpůsobit „chaosu“, aby v souladu s ním mohl naplnit své potřeby. Potřeba je v dnešní době velice frekventovaným pojmem. Je to způsobeno mimo jiné i tím, že měnící se prostředí vyžaduje neustálou adaptaci, kterou se každý člověk snaží co nejlépe zvládat, i když ne vždy uspokojivě. Hartl (2004) definoval potřebu jako nutnost organismu něco získat, popřípadě se něčeho zbavit. Pokud dojde k narušení rovnováhy, potřeba nemusí být naplněna a mohou se vyskytnout nepříjemné emoce (Hartl, 2004). Havlíková a Vencálková (2008) zmiňují potřebu, která je nárokem jednotlivce vůči prostředí. „*Potřeby nám pomáhají udržet základní životní funkce a žít plnohodnotný život.*“ (Havlíková, Vencálková, 2008).

V článku se zabýváme potřebou vzdělávání a výchovy dvouletých dětí v institucích k tomuto účelu zřízených v České republice (dále jen v ČR) a v Polské republice (dále jen v PL). V ČR jsou jimi mateřské školy a v PL je péče o dvouleté děti organizována formou jeslí nebo dětského klubu anebo prostřednictvím denní péče a chůvy. Rodiče v ČR a v PL umísťují své děti již v raném věku do organizovaného zařízení z rozličných osobních potřeb. Názory rodičů a veřejnosti na vzdělávání dvouletých dětí ve společnosti v obou zemích jsou různé. Podléhají určitým stereotypům, a to i ze strany profesionálů, kteří ho v praxi uskutečňují. Učitelky (mateřských škol v ČR) a pečovatelky (v jeslích nebo dětském klubu v PL), když vzdělávají a stanovují si edukační cíle, metody, prostředky pro svou edukační činnost s dvouletým dítětem, v níž přemýšlí o tom, kam chtějí s dítětem dojít, co je tím nejlepším pro jeho rozvoj, pro jeho budoucnost, se tak nachází v situaci,

¹ Karin Fodorová, University of Ostrava, Faculty of Education, Fráni Šrámka 3, 709 00 Ostrava, Czech Republic. E-mail: Karin.Fodorova@osu.cz.

² Kornelia Solich, State University of Applied Sciences, Institute of Educational Studies, ul. Akademicka 1, 47-400 Racibórz, Poland. E-mail: Kornelia.Solich@akademiarac.edu.pl.

kdy musí zaujmout určitý filosofický, světonázorový a hodnotový postoj. Jejich vzdělávací činnost obsahuje určité filosofické základy a učitelka nebo pečovatelka realizuje svůj názor, svou filosofii, která je utvářena v podmínkách dané sociální struktury a režimu společnosti, v zemi, kde žije. Tyto jejich názory jsou výrazem hodnot a postojů.

II. Učitelky v předškolním vzdělávání v České republice a pečovatelky v jeslích a v dětských klubech v Polské republice

Osobnost učitelky v České republice

Na učitelskou profesi jsou kladeny vysoké nároky, a to nejen odbornou, ale i laickou veřejností. Učitelky v předškolním vzdělávání rozhodují o mnohých věcech v životě dítěte, o jeho kultivaci a jeho budoucím bytí ve společnosti, úrovni civilizace, humanitě mezilidských vztahů. Od učitelky v předškolním vzdělávání se očekává, že bude plnit nejen úkoly mateřské školy, ale že zabezpečí všestrannou edukaci dětí, bude pomáhat rodičům a doplňovat jejich rodinnou výchovu. Představy o učitelce mají svou pevnou základnu ukotvenou v legislativě, ovšem názor na to, jaká by měla být její osobnost, je pouze předmětem diskuzí, dohadů a ideálních představ. V souvislosti s ideálními představami je nutno si uvědomit, že ve své podstatě jde o nejvyšší formu dokonalosti, perfekcionismu, která je však nedosažitelná. Všechny seznamy ideálních vlastností učitelky jsou tedy jen předpokládaným konstruktem, který je nutno brát jen jako inspiraci vztaženou k přípravě učitelek, a ne jako návod plnění. Profese učitelky v mateřské škole v ČR je dále specifická tím, že se projevuje v oblasti odborného a odpovědného rozvíjení osobnosti dítěte předškolního věku. Učitelka se uplatňuje jako odborník v projektování, v reflexi a v evaluaci její edukační práce s dětmi, v oblasti managementu školy.

Osobnost pečující osoby v Polské republice

Pečující osoba v jeslích anebo v dětském klubu, by měla mít potřebné znalosti k identifikaci vývojových specifíků dítěte z hlediska jeho aktuálních kompetencí, měla by být schopna identifikovat podmínky v prostředí, ve kterém se dítě ve skupině ostatních dětí v jeslích nachází, pro jeho pozitivní vývoj. Pečovatel je člověk, který musí být na tuto práci dobře připraven. Musí mít zkušenosti s prací s malými dětmi a být velmi citlivý k potřebám dítěte. Dalšími předpoklady jsou schopnost empatie, vřelost, smysl pro humor, trpělivost, vytrvalost, odolnost vůči stresu a dlouhodobé fyzické a psychické zátěži, být ztotožněn s posláním pro tuto profesi. Primárním úkolem pečovatele o malé dítě je, poskytovat mu příležitosti k učení a vytvářet je v každodenních situacích, nikoliv prostřednictvím "speciálních" učebních úloh (Kram & Mielcarek, 2014).

Spolupráce s rodinou

V současnosti v ČR a v PL nabývá na významu potřeba spolupráce mezi institucemi poskytujícími vzdělávání dvouletých dětí a rodiči. Potřeba této spolupráce je v závislosti na přibývajících sociálních problémech mladých rodičů, mezi které můžeme zařadit i potřebu být pracovně aktivní a tím si zabezpečit plnohodnotný rodinný život. A z této potřeby ústí naše řešené téma *vzdělávání dvouletých dětí*. Doba, kdy pracoval pouze jeden z rodičů a rodinné zázemí tím bylo uspokojeno, se změnila. Dnes se matky malých dětí vrací co nejdříve do zaměstnání, aby si zabezpečily své stávající pracovní místo anebo nastupují do zcela nových pracovních pozic z důvodu ekonomického zajištění své rodiny.

Kvalifikace učitelky v České republice

Učitelka v mateřské škole svou pregraduální přípravu absoluuje na střední odborné nebo vyšší odborné škole ve studijním programu *Předškolní a mimoškolní pedagogika* anebo na vysoké škole v bakalářském studijním programu *Učitelství pro mateřské školy*. Má možnost pokračovat i v navazujícím studiu v magisterském studijním programu v oboru *Předškolní pedagogika*. Všechny tři stupně dosaženého vzdělání v uvedených studijních programech jsou předpokladem pro možnost být učitelkou v mateřské škole. Aby učitelka zvládla v teorii i v praxi problémy při edukaci dítěte, spolupráci s ostatními kolegyněmi, s vedením školy, s odbornou veřejností, s občanskými zástupci společnosti, potřebuje mít i určité osobní předpoklady. Především je to velmi citlivý a láskyplný vztah k dětem, aktivní přístup k práci, dispozice být zodpovědná, duševně vyrovnaná, neustále

se sebevzdělávat a sebezdokonalovat, zvyšovat si všestrannou kulturní vyspělost, pochopit svou sociální roli.

Kvalifikace pečovatele v Polské republice

Kvalifikace pečovatele v jeslích nebo v dětském klubu je uvedena v článku 16, zákona o péči o děti do tří let věku (Ustawa o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, 2011, Dz.U. 2011 Nr 45 poz. 235). Podle tohoto článku může být pečovatelem v jeslích nebo dětském klubu osoba s kvalifikací: zdravotní sestra, porodní asistentka, vychovatelka, učitelka mateřské školy, učitelka v počátečním vzdělávání anebo pedagog péče a výchovy. Mezi pečovatelský patří funkce: pečovatelská, výchovná a edukační. Následně k nim řadíme zejména: poskytování péče dítěti v podmínkách obdobných domácímu prostředí, zajištění odpovídající ošetrovatelské a výchovné péče, a to prováděním herních úkolů s výchovnými prvky, s přihlédnutím k individuálním potřebám dítěte, jakož i provádění pečovatelských a výchovných činností s ohledem na jeho psychomotorický vývoj v daném věku. Osoba pečující o malé dítě je nejen pečovatelem, ale také učitelem a vychovatelem. Při práci s malým dítětem v jeslích by se měla cítit jako odborník na podporu vývoje dítěte do tří let a neustále se vzdělávat (Sadowska, 2019).

III. Dvouleté děti v předškolním vzdělávání v mateřských školách v ČR a v jeslích a dětských klubech v PL

Hlavní podmínky a pravidla pro institucionální vzdělávání dětí předškolního věku v *České republice* definuje *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání* (dále jen RVP PV, 2004, s. 16). Vymezuje cíle, obsah a jednotlivé oblasti vzdělávání předškolních dětí. Popisuje i vzdělávání dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, dětí mimořádně nadaných a podmínky pro *vzdělávání dětí dvouletých*. Tyto základní podmínky pro poskytování kvalitního předškolního vzdělávání jsou nutné pro dítě a jeho zdárný rozvoj, využití jeho potenciálu, aby se dítě cítilo bezpečně a neohroženě, aby byly naplňovány jeho aktuální potřeby (Kropáčková, Splavcová, 2017, s. 39). Při vzdělávání dvouletých dětí stále sehrává primární úlohu v životě dítěte rodinná výchova. V RVP PV jsou stanoveny úkoly institucionálního vzdělávání, mezi kterými je i úkol doplňovat rodinnou výchovu a zajistit dítěti podnětné prostředí (Kropáčková, Splavcová, 2016).

V *Polské republice* na rozdíl od jiných evropských zemí neexistuje jednotný a závazný základní vzdělávací program pro institucionální vzdělávání dětí do tří let. Vytvoření rámcového vzdělávacího programu pro vzdělávání této věkové skupiny dětí by bylo velmi přínosné. Zákon o péči o děti do tří let ukládá jeslím povinnost realizovat vzdělávací aktivity, ale neexistuje žádný předpis, který by v tomto ohledu stanovil měřítko. Za zmínku stojí, že v mnoha zařízeních pracuje řada osob spíše se zdravotnickým než pedagogickým vzděláním. Tito lidé získávají dovednosti v oblasti výchovných postupů metodou pokusů a omylů. Kvalita předškolního vzdělávání v jeslích nebo v dětském klubu velmi často závisí na vzdělanostním profilu a zkušenostech ředitele instituce. Ne vždy je však ředitel schopen tuto oblast práce naplánovat, zejména proto, že i když v jeho zařízení pracují osoby s pedagogickým vzděláním, ve studiu předškolního vzdělávání a rané péče chybí moduly věnované práci s dítětem do tří let. Předškolní vzdělávání v Polsku vychází z jiných předpokladů než práce s dítětem do tří let (Sadowska, 2019). V současné době se v několika vědních oborech zdůrazňuje důležitý vliv raných zkušeností na působení jedince v pozdějším životě, zejména na jeho dosažené vzdělání. Výzkumníci zdůrazňují, že ve světle těchto poznatků se péče o uspokojování potřeb nejmladších dětí stává jedním z hlavních a stále důležitějších cílů sociální politiky (Maňka, 2014). V Polsku je vzdělávání dvouletých dětí zajištěno na základě zákona ze dne 4. února 2011 o péči o děti do tří let (Dz. U. č. 45, bod 235) a ředitelé společně s pečovatelkami zaměstnanými v jeslích sami určují cíle a utvářejí vzdělávací program. Podle zákona je péče o děti v jeslích poskytována dětem ve věku od dovršení 20. týdne života do začátku školního roku, v němž dítě dosáhne věku tří let. Od roku 2011 je každoročně vyhlášován resortní program rozvoje zařízení péče pro děti do tří let "MALUCH+", jehož právním základem je článek 62 výše uvedeného zákona. Realizuje jej Ministerstvo pro rodinu a sociální politiku ve spolupráci s krajskými úřady. Jeho cílem je zvýšit územní a finanční dostupnost míst v jeslích, v dětských klubech a v denních centrech péče

pro všechny děti, včetně dětí se zdravotním postižením nebo dětí vyžadujících zvláštní péči a současně je cílem i zvýšit standardy péče. Zvýšení dostupnosti míst v zařízeních pro děti přispívá nejen ke zvýšení podílu dětí v péči odborníků, ale umožňuje také sladit pracovní a rodinný život a zvýšit zaměstnanost, zejména žen. (Sprawozdanie Rady Ministrów, 2021). Překážky, které brání nebo omezují naplňování sociálních potřeb v oblasti poskytování odborné péče pro děti do tří let věku, jsou: nedostatečný počet míst ve veřejných jeslích a v důsledku toho dlouhé čekací lhůty, vysoké náklady na péči v neveřejných zařízeních bez financování obcí anebo vysoké náklady na organizaci individuální péče o děti, příliš malý počet pečovatelek na trhu práce, délka provozu nepřizpůsobená potřebám pracujících lidí (Kuszak, Karuze-Sikorska, Rura, Sadowska, 2016).

Institucionální vzdělávání dvouletých dětí rozvíjí jejich sociální, intelektové a adaptivní dovednosti, učí je fungovat ve skupině dětí a být samostatné. Naproti těmto pozitivním změnám ve vývoji dítěte, může institucionální vzdělávání na dítě působit i negativně. Odloučením od rodičů mohou být děti ohroženy psychickou deprivací, s ohledem na citovou vazbu mezi rodičem a dítětem potřebnou pro jeho zdravý psychický vývoj. Ve vývoji dvouletých dětí a jejich socio-emocionálním prožívání sehrává významnou úlohu i jeho identita. Schopnost sebeuvědomování se v sociálním vývoji začíná uplatňovat mezi 2.-4. rokem. Děti jsou schopny rozlišit sebe od druhých osob, začínají se rozvíjet další formy sociálního chování, kdy dítě dokáže odlišovat okruh sociálních vztahů a od vrstevníků získává zpětnou vazbu (Thorová, 2015). Ale přece jen se ve společnosti setkáváme s různými názory na přínos institucionálního vzdělávání pro děti před třetím rokem. Má své příznivce a naopak, někteří ho vnímají jako pro dítě nezdravé, a to i z řad odborníků. Hašková a Saxonberg (2012) se zamýšlí nad mýty péče o malé děti ve veřejné politice **v české společnosti**. Pokusili se vyvrátit některé nalezené mýty na základě empirických důkazů. Uvádějí, že existují studie ukazující na možné negativní dopady zařízení denní péče pro dítě před třetím rokem, zatímco jiné ukazují na ty pozitivní. Dokonce stejná data bývají interpretována oběma způsoby. Například ve studii, která ukazuje, že pokud děti tráví čas v zařízení denní péče, je menší pravděpodobnost, že budou vyhledávat blízkost a kontakt s matkou, zatímco jiné dvě studie ukazují, že děti krátkodobá absence jejich matky nijak neovlivňuje. Studie, které hodnotily pocity bezpečí, sebevědomí a emocionálního přizpůsobení, dospěly k závěru, že děti, které navštěvovaly zařízení denní péče byly na tom lépe než děti, které je nenavštěvovaly. A v jiné studii se zabývali vlivem docházky dětí do zařízení denní péče a zjistilo se, že tyto děti byly svými vyučujícími později hodnoceny jako úzkostnější než ty, které je nenavštěvovaly (Hašková & Saxonberg, 2012). Také v **Polsku** panuje v rodinném prostředí malého dítěte mnoho mýtů, stereotypů a dilemat. Dilema rozšíření výchovného prostředí dítěte o jesle, je nejčastěji vyjádřeno potřebou matky, kterou je, vrátit se ke svým profesním aktivitám. S tím jsou často spojeny rodinné debaty přinášející pocit "zanedbávání" práva dítěte na mateřskou péči a také obavy a úzkosti o zdravý vývoj dítěte. Rozhodnutí zapsat dítě do jeslí je spojeno s výčitkami svědomí a někdy i s kritikou z nejbližšího okolí. Matka, která "odevzdá" své dítě do jeslí je považována za osobu s nedostatkem mateřských instinktů. V povědomí mnoha lidí se dodnes objevuje spojení "dát do jeslí" místo "poslat do jeslí", což svědčí o negativním vnímání rozhodnutí rodičů (Sadowska, 2019). Jesle se velmi často jeví jako "temná skvrna" v životě dítěte (Mac, 2016). Ilona Lasowska a Małgorzata Wójtowicz-Dacka k tématu přistupují jinak, neboť podle nich jsou jesle pro dítě přínosné, jsou přátelským místem pro vzájemnou spolupráci s rodiči a jsou prvním výchovným stupněm, který podporuje rozvoj dítěte (Lasowska & Wójtowicz-Dacka 2010).

Cílem naší studie jsou postoje rodičů v České republice a v Polské republice k institucionálnímu vzdělávání dvouletých dětí z pohledu učitelek v České republice a pečovatelek v Polské republice. Znat důvody rodičů pro zařazení svých dvouletých dětí do institucionálního vzdělávání a zjistit, zda názor učitelek v ČR a pečovatelek v PL na toto vzdělávání je pozitivní či nikoli.

IV. Metodologie

Problémová otázka

Naše problémová otázka zněla: Jsou odlišné postoje rodičů v ČR a v PL na vzdělávání jejich dvouletých dětí v institucích podle názoru učitelek v ČR a pečovatelek v PL, a jaký názor na toto vzdělávání ony mají?

Cíl výzkumu

Cílem kvalitativně orientovaného výzkumu je identifikovat sociální důvody pro potřebu vzdělávání dvouletých dětí rodičů v ČR a v PL podle názoru učitelek v ČR a pečovatelek v PL. Identifikovat názory učitelek v ČR a pečovatelek v PL na institucionální vzdělávání dvouletých dětí a očekávání rodičů od institucionálního vzdělávání jejich dvouletých dětí.

Výběrový soubor

Osloveno ke spolupráci bylo 30/100 % učitelek/respondentek a v PL 30/100 % pečovatelek/respondentek. Výběrový soubor jsme si vybraly náhodným výběrem, v ČR ve městech Karviná, Ostrava, Orlová a v PL ve městech Racibórz, Wodzisław Śląski, Rybník, Rydułtowy. Přímým kontaktem s řídicími pracovníky v daných institucích jsme požádaly o spolupráci na výzkumném šetření. Řídicí pracovníci nám vyjádřili zájem o zapojení se do výzkumného šetření a žádosti o kooperaci na zkoumání. Výzkumné šetření bylo uskutečněno v 5 mateřských školách v ČR a v 5 jeslích v PL. Všechny respondentky byly ženy a splňovaly požadovanou kvalifikaci pro výkon profese učitelky mateřské školy v ČR a pečovatelky v PL. V ČR jsme zjišťovaly i dosažené vzdělání. Počet respondentek se středoškolským vzděláním byl 16/53,3 %, s vysokoškolským vzděláním v bakalářském studijním programu 10/33,3 % a v magisterském studijním programu 4/13,3 %. Délka praxe oslovených respondentek/učitelek a pečovatelek byla v rozpětí 6–34 let. V PL je kvalifikace pečovatelek je následující: středoškolské vzdělání (absolventi kurzu pro vychovatelky a střední zdravotnické školy) 6/20 %, vysokoškolské vzdělání v bakalářském studijním programu 11/36,7 % a vysokoškolské vzdělání v magisterském studijním programu 13/43,3 %.

Tabulka 1 Respondentky a jejich délka praxe dosažené vzdělání /učitelky v ČR

Délka praxe	Středoškolské	Bakalářské	Magisterské
0-6	1/3,3 %	2/6,7 %	-
7-15	2/6,7 %	5/16,7 %	2/6,7 %
16-25	6/20 %	1/3,3 %	2/6,7 %
26-34	7/23,3 %	-	-
Celkem 30/100 % respondentek	Celkem 16/53,3 %	Celkem 10/33,3 %	Celkem 4/13,3 %

Zdroj: vlastní (2023)

Tabulka 2 Respondentky a jejich délka praxe dosažené vzdělání /pečovatelky v PL

Délka praxe	Středoškolské	Bakalářské	Magisterské
0-6	2/6,7 %	4/13,3 %	5/16,7
7-15	1/3,3 %	3/10 %	7/23,3 %
16-25	2/6,7 %	4/13,3 %	1/3,3 %
26-34	1/3,3	-	-
Celkem 30/100 % respondentek	Celkem 6/20 %	Celkem 11/36,7 %	Celkem 13/43,3 %

Zdroj: vlastní (2023)

Metoda

Data jsme zjišťovaly kvalitativně orientovaným postupem za použití metody polostrukturovaného rozhovoru obsahující otevřené otázky: *1. Jaké postoje mají rodiče k institucionálnímu vzdělávání a z jakých důvodů ho uplatňují pro své děti? 2. Jaký je váš názor na umístění dvouletých dětí ke vzdělávání v institucích? 3. Jaká mají rodiče očekávání od institucionálního vzdělávání?* V odpovědích byly následně identifikovány shody a z nich byl stanoven zastřešující kód pro odpovědi českých učitelek a polských pečovatelek. Jsou zde uvedeny počty a procenta odpovědí k určitému kódu a označení CZ pro české respondentky a PL pro polské respondentky. Nejpočetnější odpovědi jsou označeny hlavními 3 kódy. Tyto hlavní kódy jsou doplněny sdělením respondentek. Odpovědi respondentek mají označení R s číslem dané respondentky, tím je zajištěna jejich anonymita.

Výzkumné šetření

V první otevřené otázce: *Jaké postoje mají rodiče k institucionálnímu vzdělávání a z jakých důvodů ho uplatňují pro své děti?* jsme identifikovaly postoje: potřeba režimu dne (RCZ 10/33,3 %), (RPL 5/16,7 %), potřeba nástupu do práce (RCZ 22/73,3 %), (RPL 26/86,7 %), potřeba se věnovat mladšímu sourozenci (RCZ 8/26 %), (RPL 7/23,3 %), potřeba nenudit se doma a být mezi kamarády (RCZ 16/53,3 %), (RPL 5/17,7 %), instituce je dostatečně dostupná (RCZ 7/23,3 %), (RPL 14/46,7%), naučit se něčemu novému (RCZ 20/66,7 %), (RPL 8/26,7 %), potřeba umístit dítě z důvodu hledání práce (R CZ 24/80 %), (R PL21/70 %), potřeba rodičů si odpočinout (RCZ 14/46,7 %), (RPL 2/6,7 %).

Nejpočetnější odpovědi zastoupených jak respondentek z ČR (22/73,3 %), tak respondentek z PL (26/86,7 %) zastřešuje kód 1:

1. potřeba nastoupit do práce

(RCZ4) „maminky mají rodičovskou pouze do dvou let a jesle nikde v okolí nejsou, musí jít do práce, jinak by o ni přišly“;

(RCZ12) „některé matky jsou ještě doma, ale mají obavy, že když budou muset nastoupit do práce, nebude volné místo. Jesle jsou drahé, finančně by si to nemohly dovolit. Jsou to mladé rodiny“;

(RCZ4) „jsou rodiče, kteří tu vodí děti z důvodu práce, ale my víme, že nepracují, neví, co s nimi doma dělat, jak se jim věnovat“;

(RPL3) „někteří rodiče posílají dítě do jeslí, protože finanční situace vyžaduje, aby oba rodiče chodili do práce“;

(RPL11) „vzpomínám si, jak si jedna maminka stěžovala, že dostala jasné ultimátum: pokud se po mateřské dovolené nevrátí do práce, její místo už na ni nebude čekat, protože musejí najmout někoho, kdo to všechno utáhne a převezme její povinnosti. Byl to pro ni šok. Předtím si myslela, že možná naivně, že pokud někdo byl firmě věrný tolik let, měla by být i firma loajální k němu. Tuto matku tento přístup ve firmě zjevně rozrušil“;

(RPL8) „mnohé maminky říkají, že si v práci odpočinou, a to z nich dělá lepší rodiče, protože se jim stýská, a když se vrátí, mají energii si spolu hrát, a to je důvod, proč posílají dítě do jeslí“.

Dotazované respondentky v ČR a respondentky v PL mají zkušenost s konkrétními motivy, proč rodiče přivádějí své dvouleté děti do prostředí předškolního vzdělávání a institucionální péče. V obou zemích byl nejčastěji uváděným motivem obava ze ztráty zaměstnání a snaha vrátit se do něj z ekonomických důvodů (RCZ 22/73,3 %), (RPL 26/86,7 %). Matky se chtějí rozvíjet, pracovat, být finančně nezávislé. Donucení "sedět doma" způsobuje rostoucí frustraci. Dalším důvodem uváděným českými a polskými respondentkami byla potřeba umístit dítě z důvodu hledání práce (RCZ 24/80 %), (RPL 21/70 %). Současná ekonomická situace v obou zemích je obtížná. Inflace je na historicky vysoké úrovni. Dochází k neustálému růstu cen a rodiče ve snaze ušetřit rodinný rozpočet podnikají kroky ke zvýšení životní úrovně, což souvisí s hledáním lépe placené práce. Toho jsou si vědomy zejména matky, které se rozhodují umístit své dvouleté dítě do mateřské školy v ČR anebo v případě Polska do jeslí.

Ve druhé otevřené otázce: Jaký je váš názor na umístění dvouletých dětí ke vzdělávání v institucích? jsme identifikovaly shodné názory: nejsou připravené na vstup do instituce (RCZ 14/46,7 %), (RPL 25/83,3 %), mají spoustu individuálních potřeb, které nejsou v souladu s řádem instituce (RCZ 17/56,7 %), (RPL 8/26,7 %), děti jsou přecitlivělé (RCZ 18/6 %), (RPL 5/17,7 %), děti jsou v instituci rychle unavené (RCZ 10/33,3 %), (RPL 7/23,3 %), děti nespolupracují ve vzdělávacím programu (RCZ 18/6 %), (R PL 3/1 %), mají hodně podnětů ke hře, vhodné pro socializaci (RCZ 18/60 %), (RPL 22/73,3 %), vhodné pro rozvoj řeči (RCZ 16/53,3 %), (RPL 21/7 %), vhodné pro osamostatnění (RCZ 11/36,7 %), (RPL 15/17,7 %), vhodné pro rozvoj sebeobsluhy (RCZ 19/63,3 %), (RPL 20/66,7 %).

Nejpočetnější odpovědi zastoupených jak respondentek z ČR (27/90 %) tak respondentek z PL (25/83,3 %) zastřešuje kód:

2. dvouleté dítě v péči matky

(RCZ6) „*dvouleté děti do instituce nepatří, je jim smutno, mají problém se sebeobsluhou a při počtu dětí na třídě přes dvacet jim není možné danou péči poskytnout*“;

(RCZ18) „*dvouleté děti jsou pro učitelky brzdou, nemohou se kreativně rozvíjet v potřebách edukace. Program je pro ně příliš jednoduchý a je to s nimi především o péči*“;

(RCZ9) „*maminky si kolikrát sedí doma a je jim jedno, že jejich dětem je smutno. Do instituce mají docházet jen ty děti, kde to rodič potřebuje, Takový rodič na režim v instituci dítě i připraví. Myslím, že by ale měly být doma s maminkou*“;

(RPL4) „*rodiče jsou velmi nároční. Těžko se s nimi pracuje. Hodně od nás vyžadují a sami nejsou schopni spolupracovat. Dítě má být nakrmené, upravené a hýčkané*“;

(RPL12) „*mnoho dětí není na tak dlouhé odloučení od matky připraveno. To na ně působí velmi negativně. Rodiče to nechápou nebo nechtějí pochopit, protože když oba pracují, nehledí na to, jak se dítě cítí. Předpokládají, že když je dítě v péči profesionálů, nic zlého se mu nestane*“;

(RPL17) „*podle mě je nevýhodou to, že některé děti jsou v kolektivu často nemocné. Jsou děti, které jsou méně imunní a chytí každou virózu. To způsobuje rozrušení rodičů, kteří si nemohou dovolit pracovní absenci. A co máme dělat s nemocným dítětem? Nemocné dítě by mělo být doma s maminkou*“.

České i polské respondentky se shodují, že některé děti jsou příliš nezralé na pobyt v instituci, nesouhlasí s tím, aby „trpěly“ odloučením od matky. Podle nich je pro dítě do tří let věku nejdůležitější péče matky (RCZ 24/80 %) a (RPL 19/63,3 %). Každé dítě má své individuální vývojové tempo a u některých dětí může mít příliš brzký pobyt v mateřské škole nebo v jeslích negativní a nevratný dopad na jeho fyzické a duševní zdraví. Obě skupiny respondentek se shodují, že děti v mateřských školách a jeslích mají hodně podnětů ke hře, prostředí v nich je vhodné pro socializaci (RCZ 18/60 %), (RPL 22/73,3 %). Pobyt mezi ostatními dětmi má významný vliv na to, jak si děti osvojují chování potřebné k tomu, aby se začlenily do kultury a společnosti, v níž žijí.

Ve třetí otevřené otázce: Jaká mají rodiče očekávání od institucionálního vzdělávání? jsme identifikovaly shodné názory respondentek ČR a PL: naučí se mluvit (RCZ 18/60 %), (R PL 20/66,7 %), naučí se hrát (RCZ 19/63,3 %), (RPL 18/60 %), naučí se sebeobsluhy (RCZ 22/73,3 %), (RPL 24/80 %), bude šťastné ve hře s kamarády (RCZ 16/53,3 %), (RPL 8/26,7 %), prožije přínosný program pro jeho rozvoj (RCZ 18/60 %), (RPL 26/86,7 %), bude v rukou odborníků, což je přínosné pro jeho budoucí vzdělávání (RCZ 10/33,3%), (RPL 15/17,7%), bude tvořit (RCZ 12/40 %), (RPL 9/30 %), bude poslušné (RCZ 19/63,3 %), (RPL 13/43,3 %), naučí se jíst (RCZ 16/53,3%), (RPL 20/66,7 %), bude v bezpečí (RCZ 14/46, 7%), (RPL 16/53,3%), důvěra v učitelky (RCZ 18/60 %) a pečovatelky (RPL 16/53,3%), den v pravidelném režimu (RCZ 17/56,7 %), (RPL 20/66,7 %).

Nejpočetnější odpovědi zastoupených jak respondentek z ČR (26/86,7 %) tak respondentek z PL (26/86,7 %) zastřešuje kód:

3. úspěšné dvouleté dítě v institucionálním vzdělávání

(RCZ2) „*rodiče si myslí, že překročením prahu do třídy se dítě stane úplně jiným dítětem, dítětem, co bude mluvit, bude si umět, hrát, poslouchat, prostě zastoupí rodiče tam, kde oni selhali*“;

(RCZ30) „*jako pozitivní vnímám za celou dobu své více jak třicetileté praxe, že rodiče dnes mají důvěru v učitelky, vidí v nich odbornice, ale někdy mají nereálná očekávání*“;

(RCZ23) „*mají očekávání, že tak jako u nich doma, my tu budeme jen pro to jejich dítě, ale postupem času dovedou přijmout i oni nějaké pravidla a dodržení podmínek pro rozvoj jejich dítěte, že vše, co se tu děje je pro něj to nejlepší*“;

(RPL3) „*někteří rodiče vnímají jesle jako místo, kde pečovatelky udělají všechno za ně, naučí děti jíst, oblékat se, mýt se, zbaví děti plenek a vybaví je všemi kompetencemi, aby mohly jít do mateřské školy zralé*“;

(RPL27) „*za posledních několik let se toho hodně změnilo. Rodiče s námi pečovatelkami jednají jako s profesionálními pracovníci. Ptají se, jak se dítě vyvíjí, radí se s námi, jak si s dítětem tvořivě hrát, ptají se nejen na to, zda dítě jedlo, spalo a bylo "hodné". To je velmi pozitivní změna*“;

(RPL19) „*očekávání některých rodičů od nás pečovatelek jsou velmi rozdílná, i když jsou děti v jedné skupině, nemůžeme být najednou na dvou místech. Jedna maminka nechce, aby její dítě chodilo ven (raději by, aby zůstalo v jeslích). Jiná chce, aby pečovatelky chodily s dětmi častěji ven, protože dítě opravdu potřebuje každodenní dávku čerstvého vzduchu. A jak vyhovět oběma?*“.

Mezi českými i polskými respondentkami převládá názor, že očekávání rodičů od institucionálního vzdělávání je spojeno s vysokou mírou důvěry v profesní odbornost učitelek a pěstounek (RCZ 24/80 %) a (RPL 26/86,7 %). Podle jejich názoru jsou tyto požadavky ze strany rodičů často příliš vysoké. Učitelka ani pečovatelka se nemůže věnovat jednomu dítěti, jak by si některé matky přály. Pozitivní však je, že matky si od učitelek a pečovatelek nechávají poradit a důvěřují jim jako profesionálům (RCZ 18/60 %), (RPL 16/53,3%). To má však i své negativní stránky. Rodiče očekávají, že program v instituci naučí jejich děti základním sebeobslužným činnostem, jako je mytí, oblékání a stravování (RCZ 22/73,3 %), (RPL 24/80 %).

III. Výsledky výzkumu

Z odpovědí respondentek v kódu **1. potřeba nastoupit do práce**, můžeme konstatovat, že institucionální vzdělávání dvouletých dětí od rodičů, kteří nastupují do práce, mohou rodiče vyhodnotit v několika významech a přínosech. Instituce představuje pro jejich dítě důvěryhodné a bezpečné prostředí a poskytuje jim jistotu, že jejich dítě je v bezpečí a v době jejich nepřítomnosti je o něj pečováno.

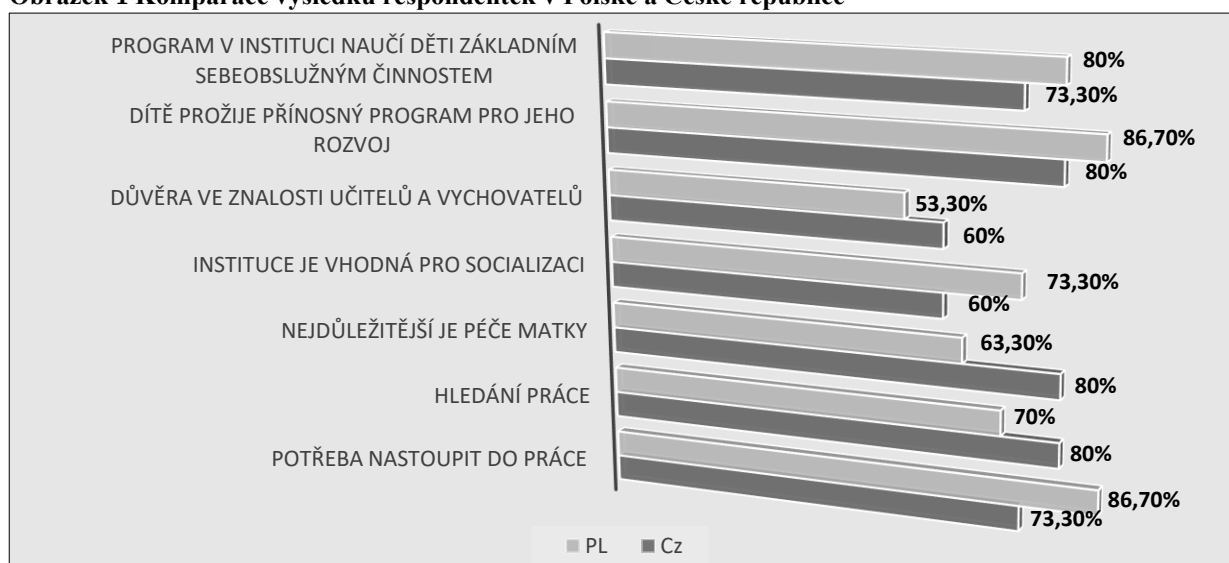
Existují různé názory na to, zda dvouleté děti patří či nepatří do institucionálního vzdělávání. Názor na tuto otázku zastřešuje v odpovědích respondentek kód **2. dvouleté dítě v péči matky**. Může záviset na kultuře, hodnotách, životní situaci a individuálních potřebách rodiny. Někteří lidé, a to i profesionálové, kteří mají o péči a vzdělávání dvouletých dětí ve skupinách nastudovány odborné znalosti, tak i oni mohou argumentovat, že dvouleté dítě by mělo být v této věkové fázi v rodinné péči. Prostředí institucionálního vzdělávání může být pro dvouleté děti příliš stimulující nebo náročné pro jejich potřeby. Tyto argumenty zdůrazňují důležitost blízké vazby mezi dítětem a rodičem a zdůrazňují potřebu domácího prostředí pro jejich rozvoj a pohodu. Další lidé mohou preferovat institucionální vzdělávání dvouletých dětí z důvodů sociální interakce, rozvoje dovedností a přípravy na budoucí vzdělávání. Argumentují, že profesionální prostředí může poskytnout příležitosti pro učení, sociální interakci a rozvoj dovedností, které by jinak nemusely být tak dostupné v domácím prostředí. Ve všech těchto argumentech sehrává prioritní roli rodina, která by měla mít možnost rozhodnout se podle svých vlastních potřeb. Je vhodné zvážit konkrétní situaci, potřeby péče o dítě, které jsou rodině k dispozici a rozhodnout se na základě toho, co je pro danou rodinu nejlepší.

Z hlediska funkčnosti rodiny usnadňuje raná péče a vzdělávání sladění rodinných a pracovních rolí a má významný vliv na plnění rodičovských rolí. Zvýšené zapojení žen do pracovního procesu vedlo ke vzniku systému rané péče o děti jako součásti harmonizace rodinného a pracovního života.

Důvěra rodičů v institucionální vzdělávání dětí, zastřešují odpovědi respondentek v kódu **3. úspěšné dvouleté dítě v institucionálním vzdělávání**. Úspěch dítěte může být ale velmi individuální a závisí na mnoha okolnostech. Někteří rodiče mají důvěru v institucionální vzdělávání a považují ho za vhodné prostředí pro své dítě, zatímco jiní mohou mít určité obavy nebo pochybnosti. Rodiče se často zajímají o kvalitu institucionálních vzdělávacích zařízení. Důvěra může být posílena, pokud mají dobré reference od jiných rodičů, pozitivní zkušenosti, nebo pokud je zařízení akreditováno a splňuje vysoké standardy kvality. Rodiče oceňují otevřenou a pravidelnou komunikaci s učitelkou nebo pečovatelkou pečující o jejich dítě. Rodiče vítají, pokud jsou informováni o dění v mateřské škole nebo v jeslích o pokroku jejich dítěte a mají možnost se zapojit do rozhodování týkající se jejich dítěte. Rodiče spojují institucionální vzdělávání s prostředím, ve kterém je jejich dítě v bezpečí a je o něj pečováno. Mají důvěru v instituci, ve které jsou pouze profesionálové, kteří mají potřebné znalosti, dovednosti a zkušenosti s poskytováním vzdělávání, péče a podpory jeho dítěti. Rodiče oceňují vzdělávání svých dětí v instituci a kladou důraz na celkový rozvoj dítěte, včetně sociálních, emocionálních, kognitivních a fyzických aspektů. Mají očekávání i v respektování individuálních potřeb jejich dítěte.

Nejpočetnější odpovědi českých a polských respondentek, zastřešené v námi stanovených 3 kódech, jsme zaznamenaly v níže zobrazeném grafu.

Obrázek 1 Komparace výsledků respondentek v Polské a České republice

Zdroj: vlastní (2023)

VI. Diskuse

Zjistily jsme, že čeští i polští rodiče volí vzdělávání svých dvouletých dětí v instituci z důvodu nástupu do zaměstnání, názor učitelek a pečovatelek na vzdělávání dvouletých dětí je negativní a očekávání rodičů od institucionálního vzdělávání jsou o velké důvěře k odbornosti učitelek a pečovatelek při zvládnutí vývoje jejich dítěte. Všechna data nám podaly shodné informace od respondentek v obou zemích, že rodiče a učitelky i pečovatelky vnímají institucionální vzdělávání jako možnost pro sociální interakce dvouletých dětí, kdy jejich docházka do institucionálního vzdělávání jim poskytuje příležitost setkávat se s vrstevníky, učit se komunikovat a interagovat s ostatními. Tato sociální interakce je klíčová pro rozvoj jejich sociálních dovedností jako je sdílení, spolupráce a empatie. V institucionálním prostředí mají děti příležitost rozšiřovat svou slovní zásobu a komunikační dovednosti. Interakce s učitelkami nebo pečovatelkami a vrstevníky je přínosná

pro zlepšení jejich jazykových schopností a přípravy na další etapy vzdělávání. Institucionální vzdělávání poskytuje dětem strukturované prostředí, děti se učí sledovat a dodržovat pravidla, získávají dovednosti v přizpůsobování se rutině a rozvrhu, což může být pro jejich další vývoj prospěšné. Učí se řešit drobné úkoly samostatně a zvládat běžné každodenní aktivity, jako je jídlo, oblékání a hygiena. Tím se posiluje jejich důvěra v sebe sama a jejich pocit úspěšnosti. Institucionální vzdělávání je základ pro jejich budoucí vzdělávání v pozdějším věku. Rodiče podle vyjádření učitelek a pečovatelek vnímají institucionální vzdělávání pozitivně, pomáhá jim uspokojit řešení jejich sociálních potřeb a životních situací.

Cílem naší studie bylo zjistit postoje rodičů v České republice a v Polské republice, k institucionálnímu vzdělávání a výchově dvouletých dětí z pohledu učitelek v České republice a pečovatelek v jeslích v Polské republice. Výpovědi respondentek získané prostřednictvím rozhovorů odhalily důvody, proč rodiče zařazují své dvouleté děti do institucionálního zařízení. Nejdůležitějším z nich je pracovní aktivita a následně starost o zajištění odpovídající ekonomické životní úrovně.

V Polsku je od 1. července 2019 uplatňován vládní program "Rodina 500+", tj. finanční podpora polských rodin, která má pokrýt částečné úhrady výdajů spojených s výchovou dítěte, včetně péče o dítě a uspokojování jeho životních potřeb. Příspěvek je univerzální a je poskytován rodičům bez ohledu na příjem rodiny a činí 500 PLN na každé dítě do 18 let věku (Ustawa o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, 2016 r., Dz.U. Z 2019 r. poz. 2407). Pro rodiny je to velká ekonomická pomoc. Finanční podpora přispívá k rozhodnutí rodičů zaplatit dítěti místo ve veřejných nebo soukromých jeslích. Dalším probíhajícím programem na podporu malých dětí je resortní program na rozvoj zařízení péče pro děti do tří let "MALUCH+", který je zaměřen na podporu rozvoje zařízení péče pro děti do tří let - jeslí, dětských klubů a denních stacionářů. Program spolufinancuje vznik a provoz míst poskytující péči pro nejmenší děti a podporu ve formě zřízení doplňkových tříd, třídu s psychologem, nebo s terapií a s rehabilitací (terapie zraku, terapie rukou, pohybová terapie, podpora raného vývoje) pro děti s osvědčením o zdravotním postižením a s posudky z psychologicko-pedagogických poraden. Tato podpora je důvodem pro posílání dětí do jeslí, kde se jim dostane odborné pomoci a péče.

Dalším cílem bylo zjistit, zda je názor českých učitelek a polských pečovatelek na vzdělávání dvouletých dětí pozitivní, či nikoliv. I přes rozdíly ve fungování zařízení podporujících dvouleté děti - v ČR v mateřských školách s profesionálními učitelkami, zatímco v PL v jeslích se zaměstnanými pečovatelkami s různým studijním programem a s dosaženým stupněm vzdělání, jsou tyto názory podobné. Obě skupiny respondentek se shodují v tom, že dvouleté děti nejsou připravené na vstup do instituce, tyto děti mají spoustu individuálních potřeb, které nejsou v souladu s organizačním řádem odpovídající instituce.

VII. Závěr

Výsledná data nám podala informace o českých a polských rodičích, o jejich postojích a důvěře k institucionálnímu vzdělávání jejich dvouletých dětí podle názoru českých učitelek a polských pečovatelek, které tyto děti v praxi vzdělávají a pečují o ně. Informují nás o názorech učitelek v ČR a pečovatelek v PL na potřebu a přínos vzdělávání dvouletých dětí v jejich zemi. Všechna data jsme analyzovaly a identifikovaly kódy, které jsou shodné v nejpočetnějších odpovědích respondentek v obou zemích. I když jsme se držely námi stanovených výzkumných otázek a naplnily stanovený cíl, výsledky nás vedou k zamyšlení nad vyjádřeními některých respondentek/učitelek v České republice, souvisejícími s jejich pocitem méněcennosti v oblasti edukace, pokud jsou na třídě s dvouletými dětmi. V tomto případě mají pocit, že se dostatečně pedagogicky nerealizují, jelikož se cítí být více pečovatelkami. Toto poznání může být tématem pro naše další výzkumné činnosti. Z výzkumu jsme

získaly poznatek, že současné sociální problémy týkající se vzdělávání a výchovy a péče o dvouleté děti v obou zemích, se i přes politické, ekonomické, kulturní a sociální rozdíly v mnoha rovinách ve výpovědích respondentek shodují.

V budoucnu chceme zacílit naše zkoumání na názor učitelek v ČR a pečovatelek v PL, na přínos vzdělávání dvouletých dětí v institucích pro jejich další vzdělávání v následujících ročnících předškolního vzdělávání v ČR a v PL, ve vybraných oblastech jejich rozvoje.

Literatura

Hartl, P. (2004). *Stručný pedagogický slovník*. Praha: Portál.

Hašková, H., Saxonberg, S. & J. Mudrák. (2012). *Péče o nejmenší. Boření mýtů*. Praha: Sociologické nakladatelství (Slon) v koedici se sociologickým ústavem AV ČR, v. 1.

Havlíková, M., Vencálová, E., Havlová, J., Lacinová, I., Petrasová, N., Sedláčková, H.m Syslová, Z. & Šprachtová, L.(2008). *Kurikulum podpory zdraví v mateřské škole*. Praha: Portál.

Kram, A. & Mielcarek, M. (2014). *Wczesna edukacja dziecka 0-2/3lata*, Warszawa: IBE.

Krauze-Sikorska, H., Kuszak, K., Rura, G. & Sadowska, K., (2016). *Dziecko do lat trzech w systemie opieki i edukacji. Źródła wsparcia i zagrożenia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Kropáčková, J. & H. Splavcová. (2017). *Dvouleté děti v předškolním vzdělávání: od jara do léta*. Praha: Raabe. Dobrá školka.

Kropáčková, J. & H. Splavcová. (2016). *Dvouleté děti v předškolním vzdělávání: od podzimu do zimy*. Praha: Raabe. Dobrá školka.

Lasowska, I., & Wójtowicz-Dacka, M. (2010). *Co oferuje współczesny żłobek? Medyczne, psychologiczne i pedagogiczne aspekty wspomagania rozwoju dzieci do lat 3*. Bydgoszcz: Wyd. Zespół Żłobków Miejskich w Bydgoszczy.

Mac, A. (2016). *Žłobek w opiniach i doświadczeniach rodziców*, In Kopaczyńska, I., Olczak, A., (eds.). *Wybrane problemy opieki i edukacji dzieci do trzeciego roku życia*. Zielona Góra: Fundacja Edukacja – Demokracja – Rozwój.

Mańka, J. (2014). *Wczesna edukacja dzieci w Polsce jako element polityki społecznej*. *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 2014 (19), 105–121.

MŠMT. (2018). *Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání*. Praha: Tauris.

Sadowska, K. (2019). *Wczesnodziecięca edukacja w żłobku. Obraz i postrzeganie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.

INNOVATIVE MANAGEMENT STRATEGIES IN THE ERA OF INDUSTRY 5.0 AND SOCIETY 5.0

Michal Fridrich¹, Martin Černek²

Abstract

The aim of this work was to explore the evolving landscape of management practices in the context of Industry 5.0 and Society 5.0. Our objective was to investigate and identify new management methods through a comprehensive review of relevant scientific literature. To achieve this, we conducted a systematic analysis of scientific articles and utilized Google Trends to examine correlations between new management methods, Industry 5.0, and Society 5.0. Additionally, we assessed the number of related scientific articles in prominent databases to gauge the current trend. The findings highlight promising new management methods aligned with the principles and requirements of Industry 5.0 and Society 5.0, revealing interdependencies among these concepts. Our research underscores the significance of embracing innovative management approaches in this era of technological advancements and societal transformations. This study contributes to the growing knowledge on new management methods and their implications for the future of industry and society.

Keywords

Management Practices, Industry 5.0, Society 5.0, New Management Methods, Societal Transformations

I. Introduction

Since the 1990s, the world economy has experienced rapid globalization, primarily driven by advancements in information and communication technologies like cell phones and the Internet. As a result, innovation has become a critical factor in driving economic growth. However, businesses are now faced with the challenge of adapting to the fast-paced nature of technological advancements, which introduces unpredictability. Over the past decade, a multitude of digital technologies has emerged, fundamentally transforming the way people live and work. Consequently, companies and industries must incorporate these technologies into their operations, leading to adjustments in vital business functions and impacting various aspects such as operations, processes, products, and services. The term "digital transformation" refers to a process that utilizes information, computers, communication, and connection technologies to significantly enhance organizational features. Digital transformation encompasses a multidimensional change that occurs at multiple levels, shaping innovation by capitalizing on the opportunities presented by the new digital paradigm. This transformative process leverages the disruptive effects of digital technologies on both society and business, highlighting the increasing importance of technology-related competitive advantages for companies' success (Çipi et al., 2023). Over an extended period, discussions have revolved around these transformations under the conceptual framework referred to as Industry 4.0.

Industry 4.0, introduced by the German government in 2011, integrates emerging technologies into manufacturing and supply chain processes. It encompasses IoT, CPSs, AI, autonomous robots, additive manufacturing, augmented reality, simulation, blockchain, and system integration. These technologies enable the development of smart factories based on a four-layer architecture aligned with interconnectivity, information transparency, decentralized decisions, and technical assistance. Industry 4.0 extends beyond manufacturing, transforming the economy, society, government, and human identity. It is a sub-category of digitalization, impacting production, supply chains, business models, and organizational management. Servitization blurs the boundaries between manufacturing

¹ PRIGO University, Vítězslava Nezvala 801, 76001 Havířov, Czech Republic. E-mail: Michal.Fridrich@prigo.cz.

² PRIGO University, Vítězslava Nezvala 801, 76001 Havířov, Czech Republic. E-mail: Martin.Cernek@prigo.cz.

and non-manufacturing industries, with transportation, logistics, wholesale, and retail trade benefiting from improved supply chain integration and real-time demand information. These advancements support more efficient "Just-in-Time/Just-in-Sequence" operations (Castelo-Branco et al., 2023). The current trajectory of development extends beyond Industry 4.0, as the discourse now encompasses the forthcoming era of Industry 5.0.

The transition from Industry 4.0 to Industry 5.0 involves a shift from a policy-driven transformation of manufacturing using digital technologies to a future-oriented and societal-driven transformation. The concept of Industry 4.0 emerged in 2011 and was integrated into the high-tech strategy of the German government. It encompasses a wide range of technologies such as cloud computing, IoT, artificial intelligence, autonomous robots, augmented reality, and blockchain, with the aim of creating smart factories. Industry 4.0 research over the past decade has laid the foundations for Industry 5.0, which recognizes the importance of human involvement in cyber-physical systems. Industry 5.0 is aligned with policy priorities focused on creating an economy that benefits people, promoting environmental sustainability (European Green Deal), and ensuring digital advancement (Europe fit for the digital age) (Barata & Kayser, 2023). Several contemporary studies (Nagy & Hajrizi, 2019); (Çipi et al., 2023) have adopted the term "Society 5.0" to denote a societal concept that aligns with the forthcoming era of Industry 5.0.

Society 5.0 involves collecting and processing real-world data using computer systems to generate practical applications. While similar to the concept of an "information society," Society 5.0 distinguishes itself by integrating systems across various aspects of life. It aims to ensure well-being in areas like energy, transportation, healthcare, and more by gathering diverse data and employing advanced IT systems like AI. Unlike traditional systems, Society 5.0 directly influences human actions and behavior, creating a cycle of data gathering, analysis, and application at a societal level. This integration bridges the gap between the digital and physical realms, enhancing happiness and comfort in people's lives (Hitachi-UTokyo Laboratory, 2020).

The advent of Society 5.0 necessitates the implementation of new management methods across diverse fields within companies. The transformative nature of Society 5.0, characterized by the integration of advanced technologies and data-driven decision-making, demands a paradigm shift in management practices. To effectively navigate the challenges and capitalize on the opportunities presented by this emerging societal framework, organizations need to embrace innovative management approaches that align with the principles of Society 5.0, such as holistic integration, real-time data analysis, and the prioritization of societal well-being. By adopting these new management methods, companies can enhance their adaptability, foster sustainable growth, and successfully navigate the dynamic landscape of Society 5.0.

The aim of this paper is to conduct a comprehensive investigation of the current scientific literature on new management methods in the context of Society 5.0. Additionally, we present an analysis of the growth and popularity of this topic using data obtained from Google Trends over the past six years. Furthermore, to gain further insights into the prevalence and research focus, we conducted a comprehensive search for keywords in the largest scientific databases. By examining both scholarly research and public interest, we seek to gain insights into the current state and emerging trends in new management methods in relation to the advent of Society 5.0. This research endeavour contributes to a deeper understanding of the evolving management practices required in various fields of companies in anticipation of Society 5.0.

II. Traditional management methods

To assess the emerging management methods discussed in this study, a comprehensive examination of traditional management methods, as documented in the existing scientific literature, will be presented. This evaluation aims to provide a comparative analysis and contextual understanding of the prevailing management practices that have been utilized to date. By drawing insights from

established literature, this research seeks to contribute to the evaluation and appraisal of the new management methods within the framework of the study.

TQM (Total quality management) - According to (Eniola et al., 2019), TQM is an integrative management philosophy that aims to continuously improve processes, products, and services by meeting or exceeding customer expectations for enhanced satisfaction and organizational performance. TQM helps organizations differentiate their products and gain a competitive edge, resulting in increased profits, market share, and superior performance. However, the relationship between TQM and performance is still debated, with mixed or negative correlations observed in some studies. Organizational culture (OC) is identified as a crucial factor influencing TQM implementation success. Aligning OC with TQM initiatives can be challenging, but it is essential to foster managerial leadership, pride in workmanship, teamwork, fear elimination, and participatory management. Changing the OC is critical for influencing employee attitudes and ensuring successful TQM implementation.

Lean management - Lean Management (LM) is a management philosophy focused on continuous improvement and waste elimination. It originated in the automotive industry as the Toyota Production System (TPS) and has been widely adopted in various sectors. LM aims to maximize value-adding activities, reduce non-value adding activities, and improve work conditions. By using tools like Value Stream Mapping, Kanban, and Standardization, LM helps organizations understand customer needs, create efficient processes, reduce inventory, and continuously enhance productivity. In healthcare, LM has been implemented at different levels and has shown positive outcomes, including reduced waiting times, fewer errors, and improved clinical pathways. However, the sustainability and employee engagement aspects of LM require further exploration. This scoping review investigates the impacts of LM practices on the health workforce, considering both technical and people-oriented strategies (Mahmoud et al., 2021).

Business process management (BPM) - (Badakhshan et al., 2019) describes this term as a management approach focused on analyzing, designing, and implementing processes across organizational units. Its goal is to establish efficiency and continuity in organizational work by defining and executing sequences of activities that provide value to customers. While traditional BPM initiatives have prioritized control and stability, recent work highlights the importance of flexibility and change in response to dynamic business environments. BPM success depends on the ability to rethink, redesign, and innovate processes to adapt to external dynamics. Alignment with external requirements and managing process changes are crucial for achieving BPM's strategic objectives. Pitfalls in BPM implementation include strategic issues, resistance to change, communication problems, lack of stakeholder involvement, and late initiation of process-change practices. Agility is recognized as a key factor for organizational success, reducing complexity, improving alignment and communication, and enabling efficient responses to change opportunities. The concept of agility offers a potential solution to address the need for change in BPM while mitigating common pitfalls.

Six sigma - Is a well-established approach used to identify and eliminate defects or failures in business processes. It focuses on improving process performance characteristics that are critical to quality. The goal of Six Sigma is to reduce process variation and costs in manufacturing and services, leading to increased customer satisfaction. It achieves this through the use of statistical and analytical tools and techniques such as quality function deployment, failure mode and effect analysis (FMEA), statistical process control (SPC), design of experiments (DOE), and analysis of variance. Six Sigma aims to measure defects, improve product quality, and reduce defects to a level of 3.4 parts per million opportunities. The integration of Six Sigma with Lean principles has led to the development of Lean Six Sigma (LSS), which is considered a powerful strategy for process management and achieving business process excellence (Singh & Rathi, 2019).

Change management - Change management is the process of effectively implementing and managing organizational change. It involves understanding different types of change, determining the appropriate process, and employing the necessary elements for success. This includes

considering the type of change, selecting the right process, and leveraging the relevant elements (human, technology, strategy) to achieve successful outcomes (Som et al., 2020).

Performance management (PM) – According to (Pulakos et al., 2019), PM is a complex and multifaceted process that involves evaluating and improving individual and organizational performance. It has evolved over time, starting with performance evaluation focused on obtaining accurate ratings. Various strategies, such as rating scale changes and rater training, have been used to improve accuracy. However, traditional PM processes, including cascading goals, competency modeling, and formal feedback, have become tedious and low-value, leading to dissatisfaction and limited impact on performance. This has resulted in organizations experimenting with innovative practices to simplify PM and drive actual performance, such as goal-setting, real-time feedback, coaching, and behavior change. Despite the significant time and cost investments, PM processes have shown little positive impact on performance and business outcomes. Future directions involve simplifying or eliminating formal PM processes and adopting practices that have been shown to positively impact performance.

Strategic management - Refers to the process of conceiving and implementing the global direction of an organization. It involves formulating long-term goals and objectives, adopting actions, allocating resources, and selecting activities that establish a sustainable competitive advantage in the market. The concept of strategy has evolved over time and draws from various perspectives, including rational planning, adaptive coordination, systemic vision, and political commitment. SM considers factors such as the competitive environment, external and internal restrictions, resource-based advantages, and future vision. It aims to guide, control, and encourage the organization as a whole to achieve its desired state and is supported by elements such as mission, vision, values, and global objectives (Fuertes et al., 2020).

Project management - (Magano et al., 2021) describes project management as a widely utilized system and technique in companies for gaining a competitive advantage and achieving success. However, project failure is still common, often attributed to people factors. Success in projects is linked to the development of project management competencies, including technical and social skills. Transferable skills, such as leadership, communication, and teamwork, are increasingly valued. There is a gap between the skills possessed by engineering graduates and the skills sought by organizations, highlighting the need to integrate diverse competencies. Reimagining project management education and training approaches is necessary, considering changing student profiles and diverse learning styles. Ultimately, project management involves effective communication, collaboration, and leadership within project teams, aiming for successful outcomes.

Leadership development - Is a field focused on enhancing the knowledge, skills, abilities, self-views, and schemas of individual leaders and the collective capacity for leadership within groups. It has gained recognition as a separate discipline from traditional approaches to studying leadership. LD has become a multibillion-dollar industry, with organizations investing significant resources in developing leadership at various levels. The effectiveness of LD programs has been supported by research, highlighting their impact on building leadership capacity. LD aims to improve leadership competencies and facilitate personal and professional growth, ultimately contributing to organizational success (Vogel et al., 2021).

III. Emerging management methods in context of Society 5.0

In the context of Society 5.0, an emerging paradigm, novel management approaches are being developed to address the complex socio-technological challenges and opportunities, fostering collaboration, co-creation, and the utilization of knowledge and advanced technologies to advance societal well-being and progress. The forthcoming text will undertake a review of contemporary literature on management methods aligned with the principles and concepts of Society 5.0.

Knowledge management - Knowledge management (KM) encompasses the acquisition, organization, and utilization of information and knowledge within organizations to enhance

performance and drive innovation. It involves managing both explicit knowledge (codified information) and tacit knowledge (personal insights and expertise). The objective of KM is to capture, share, and effectively utilize relevant knowledge to improve decision-making, foster learning, encourage collaboration, and enhance overall organizational effectiveness. This involves creating a knowledge-sharing environment, establishing knowledge repositories, implementing transfer mechanisms, and utilizing technology to support knowledge-related activities. KM recognizes knowledge as a valuable strategic asset, enabling organizations to leverage intellectual capital, promote innovation, and facilitate continuous learning. In the context of digital innovation, KM incorporates digital tools and platforms to facilitate knowledge creation, dissemination, and access. Technologies such as intranets, collaboration software, social media platforms, and data analytics tools enable organizations to harness big data and make data-driven decisions, further enhancing KM processes. Ultimately, effective knowledge management empowers organizations to leverage their knowledge assets, drive innovation, and adapt to dynamic business environments, promoting continuous learning and improved performance (Di Vaio et al., 2021).

In traditional management methods, knowledge management was often seen as a way to improve organizational efficiency, productivity, and competitive advantage. It focused primarily on internal knowledge sharing within organizations and optimizing business processes. However, with the advent of digital technologies and the increasing interconnectedness of society, knowledge management has evolved to encompass a broader perspective.

In the context of Society 5.0, knowledge management extends beyond organizational boundaries and embraces the idea of open innovation and collaboration. It emphasizes the importance of collective intelligence, co-creation, and shared knowledge across various stakeholders, including government, businesses, academia, and citizens. The goal is to leverage knowledge and technology for the betterment of society and to address complex societal challenges such as sustainability, healthcare, education, and urban development.

Design thinking - is an approach to problem-solving that utilizes tools traditionally employed by designers. It involves iterative processes, collaboration, rapid prototyping, and interaction with users. Design thinking encompasses a cycle of empathizing and observing, defining the problem, generating ideas, prototyping, and testing. It is recognized for its contributions to business and management practices and is increasingly taught in higher education programs. Design thinking is considered a process and mindset that addresses complex problems by establishing mindsets, offering tools, and promoting flexibility and experimentation. It emphasizes fulfilling needs, considering different stakeholder perspectives, and approaching problem-solving in a productive and adaptable manner (Panke, 2019).

In the context of Society 5.0, design thinking can be described as a valuable approach to addressing complex societal challenges and promoting human-centered innovation. It offers a mindset and process that aligns with the principles of Society 5.0, which aims to integrate technology and human capabilities for the betterment of society. Design thinking allows for the identification and exploration of user needs, encourages collaboration and co-creation with diverse stakeholders, and emphasizes rapid prototyping and testing of solutions. By applying design thinking principles in the context of Society 5.0, organizations and individuals can foster sustainable development, inclusivity, and the enhancement of quality of life through innovative and human-centric solutions that leverage technological advancements and address the evolving needs and aspirations of society.

Open innovation - Open innovation is a paradigm shift in how organizations approach innovation, emphasizing the intentional inflow and outflow of knowledge to accelerate internal innovation and expand external markets. It recognizes that valuable ideas can come from internal and external sources, necessitating collaboration with various stakeholders and the exchange of knowledge, technology, and resources across organizational boundaries. Open innovation has gained significant attention from academics and practitioners, with a growing body of research exploring its principles and applications. It has become an important area of study in innovation management, attracting

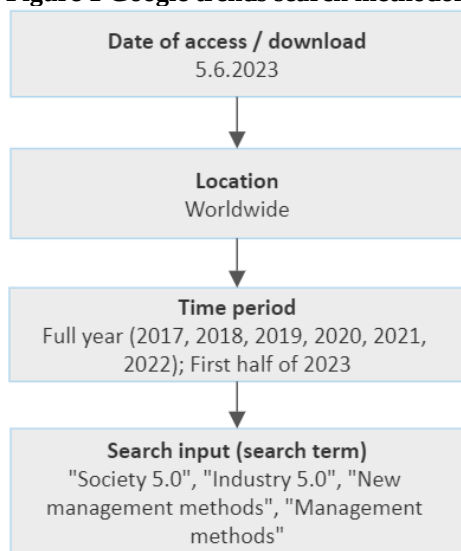
interest from diverse disciplines. By tracking its evolution and examining thematic areas, researchers aim to enhance understanding and identify opportunities for future research (Bigliardi et al., 2021).

Open innovation plays a crucial role in driving societal progress and addressing complex challenges. Society 5.0 envisions a human-centered society that leverages advanced technologies, such as artificial intelligence, robotics, and the Internet of Things, to create a sustainable and inclusive future. Open innovation aligns with this vision by promoting collaboration and knowledge exchange among diverse stakeholders, including businesses, governments, academia, and citizens. By embracing open innovation principles, Society 5.0 can foster collective intelligence, co-create solutions, and leverage external expertise to tackle societal issues effectively. It emphasizes the importance of permeable boundaries and partnerships, enabling organizations to tap into external knowledge, resources, and perspectives to drive innovation and societal transformation. Open innovation within Society 5.0 enables the integration of technological advancements with human needs and values, leading to holistic and inclusive progress.

III. Analyzing Google trends data to unveil emerging new management methods in the context of Society 5.0

Google Trends is a web-based tool provided by Google that allows users to analyze and explore the popularity of search terms and topics over time. It provides insights into the relative search interest for specific keywords or topics across different regions and languages. Google Trends offers data on search volume patterns, related queries, and regional interest, enabling users to track and compare the popularity of various search terms and topics. It can be a valuable resource for businesses, researchers, marketers, and individuals interested in understanding and analyzing search trends, identifying emerging trends, and gaining insights into user behavior and interests (Google Trends, 2023).

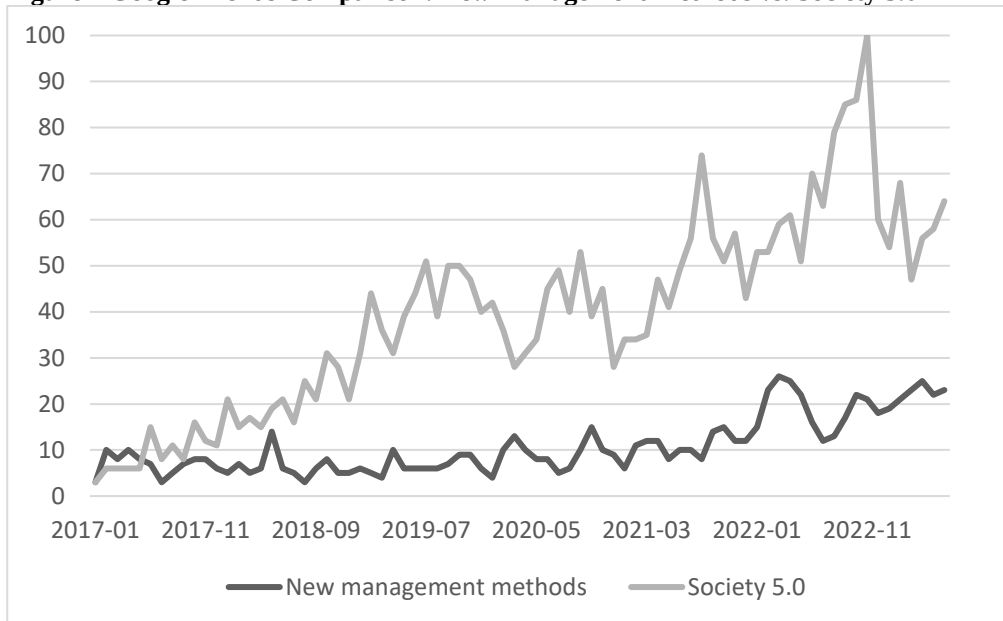
Figure 1 Google trends search methodology

Source: own processing

We employed a distinct methodology to identify and analyze trends. Specifically, we utilized Google Trends as a tool for our analysis. The methodology involved accessing Google Trends on the date of June 5, 2023, with a worldwide location setting. The time period considered spanned from 2017 to the first half of 2023, encompassing the years 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, and the first half of 2023. Our search inputs consisted of four specific terms: "Society 5.0," "Industry 5.0," "New management methods," and "Management methods." By employing this methodology, we aimed to identify and explore the patterns and trends associated with these terms over the specified time frame.

Figure 2 Google Trends Comparison: New Management Methods vs. Society 5.0

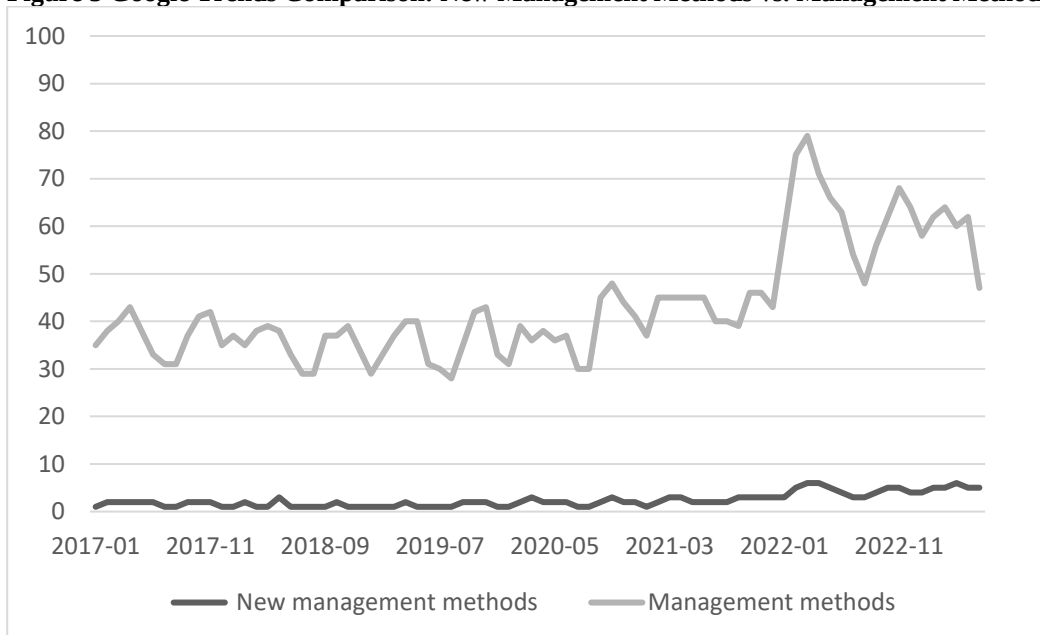

Source: own processing

Figure 2 shows, that in January 2017, both "New management methods" and "Society 5.0" had a search interest score of 3. As the months progressed, the search interest for both terms fluctuated. However, there are some notable differences between the two trends. The search interest for "New management methods" experienced some peaks and valleys, with a peak of 26 in March 2022. After that, the interest declined slightly, reaching a score of 23 in June 2023. On the other hand, the search interest for "Society 5.0" showed a relatively steady increase over time. It experienced a peak of 100 in November 2022 and maintained a relatively high level, with a score of 64 in June 2023.

These trends suggest that "Society 5.0" has consistently garnered higher search interest compared to "New management methods". It's important to note that the specific context and factors influencing these trends may vary, and further analysis would be needed to understand the underlying reasons for the differences in search interest between the two terms.

Figure 3 Google Trends Comparison: New Management Methods vs. Management Methods

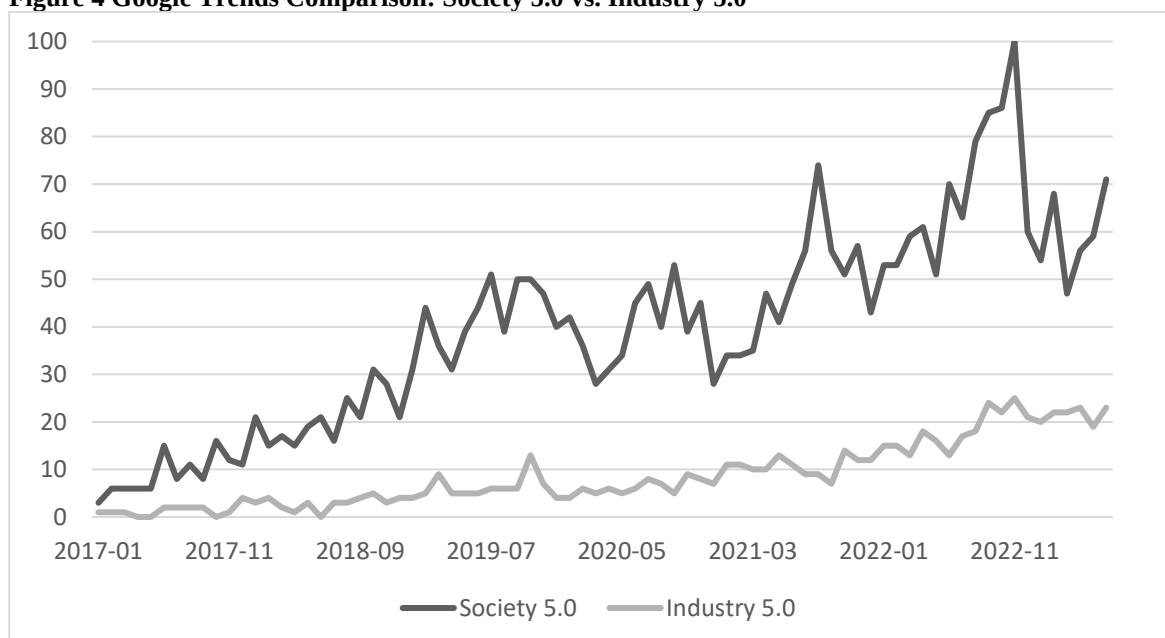
Source: own processing

From January 2017 to June 2023, the search interest for "New management methods" remained relatively low compared to "Management methods", as it is possible to see in **Figure 3**. This discrepancy suggests that the general interest in "New management methods" may be lower when considering search queries across the entire Google platform. However, it's important to note that this observation is specific to the context of general Google searches and may not reflect the interest levels in scientific databases or other specialized platforms.

In contrast, the search interest for "Management methods" consistently displayed higher levels of interest throughout the given time period. This term experienced fluctuations but generally maintained a higher average search interest compared to "New management methods". This could indicate that "Management methods" as a broader concept may have a more established presence and interest within the management field.

However, it is important to note that further analysis of scientific databases in this study may reveal different trends and levels of interest for the terms "New management methods" and "Management methods". The search behavior within scientific literature and specialized platforms could present a distinct perspective on the relative interest and prominence of these concepts within the academic and research communities.

Figure 4 Google Trends Comparison: Society 5.0 vs. Industry 5.0

Source: own processing

The dataset shown in **Figure 4** compares the search interest over time for "Society 5.0" and "Industry 5.0". Both terms exhibit an upward trend, indicating growing interest in these concepts. It is important to note that "Society 5.0" first appeared in Japan in 2017, which could explain its initially lower interest compared to "Industry 5.0". However, "Society 5.0" consistently receives higher search interest and shows larger spikes compared to "Industry 5.0" throughout the available years of data. These trends suggest that both terms have become increasingly popular topics of interest, with "Society 5.0" garnering more attention overall. In the context of the topicality of the basic starting points, an analysis of the frequency of individual key terms (*Industry 5.0* and *Society 5.0*) in selected electronic databases was carried out, which is presented in **Table 1**. This is the absolute occurrence of key words in scientific articles.

Table 1 frequency of keywords

Databáze/termín		Industry 5.0					Society 5.0				
WoS	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	2149	1961	1941	2301	419	831	890	1051	866	137
Scopus	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	185	273	313	441	248	124	138	181	253	86
JSTOR	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	876	538	531	300	79	2299	1662	998	857	218
Google Scholar	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	6550	8170	11600	13700	4840	8580	11000	14500	17300	5650
ProQuest	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	36584	41367	52798	51614	18637	50693	56776	67854	60843	18911
Science Direct	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	11216	15237	18613	19821	12289	5782	7368	9116	9641	6148

Source: own processing

The following analysis describes the trends observed in the table, taking into account the data from 2019 to 2023 for the terms "Industry 5.0" and "Society 5.0" in various databases. It is important to note that the drops in occurrences during 2023 can be attributed to the fact that data for this year is only available for the first half, and therefore, the results are not yet complete.

Table 2 analyzes in the same way the rate of frequency in individual years for the terms *Management methods* and *New management Methods*.

Table 2 frequency of keywords

Databáze/termín		Management methods					New management methods				
WoS	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	171617	190850	202906	191368	53596	48414	52700	62001	54069	11396
Scopus	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	66944	74781	83256	88253	38522	9690	10886	11845	12728	5453
JSTOR	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	1527	1084	592	582	132	1459	1054	580	568	122
Google Scholar	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	269000	272000	219000	147000	49500	241000	242000	176000	136000	32800
ProQuest	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	245427	286077	355526	333988	114052	201217	237515	294331	285556	98175
Science Direct	<i>year</i>	19	20	21	22	23	19	20	21	22	23
	<i>sum</i>	110832	125838	149212	156772	98822	80105	91435	109545	116531	73615

Source: own processing

In the Web of Science (WoS) database, the number of articles related to these terms shows fluctuating patterns over the years, with a peak in 2021. Similarly, the Scopus database reflects a steady increase from 2019 to 2022. JSTOR shows relatively low numbers of articles on these terms throughout

the years. Google Scholar and ProQuest databases indicate a relatively high volume of articles, with fluctuations over the years. Science Direct shows a steady increase in the number of articles until 2022. Please note that the data for the year 2023 is incomplete, and the trends observed so far may change as more data becomes available.

IV. Conclusion

In conclusion, the advent of Society 5.0, characterized by the integration of advanced technologies and data-driven decision-making, presents a paradigm shift in management practices. Traditional management methods have played a crucial role in organizational success, but the fast-paced nature of technological advancements and the evolving societal framework of Society 5.0 necessitate the adoption of new management approaches.

The emergence of new management methods in the context of Society 5.0 is driven by the need to address complex socio-technological challenges and leverage opportunities for societal well-being. These emerging approaches include knowledge management, design thinking, and other innovative strategies that emphasize collaboration, co-creation, and the utilization of knowledge and advanced technologies.

Knowledge management focuses on capturing, sharing, and effectively utilizing information and knowledge within organizations to drive innovation and improve decision-making. It has evolved to incorporate digital tools and platforms, enabling organizations to harness big data and make data-driven decisions.

Design thinking, on the other hand, is an approach to problem-solving that utilizes tools traditionally employed by designers. It emphasizes empathy, collaboration, rapid prototyping, and user interaction to address complex problems and fulfill the needs of different stakeholders.

These new management methods go beyond traditional boundaries and embrace open innovation and collaboration across government, businesses, academia, and citizens. They aim to leverage knowledge and technology to address societal challenges such as sustainability, healthcare, education, and urban development.

To navigate the dynamic landscape of Society 5.0 successfully, organizations need to embrace these innovative management approaches that prioritize holistic integration, real-time data analysis, and the well-being of society. By adopting these methods, companies can enhance their adaptability, foster sustainable growth, and contribute to the progress of Society 5.0.

The comprehensive investigation of the current scientific literature on new management methods in the context of Society 5.0, along with the analysis of growth and popularity using data obtained from Google Trends, contributes to a deeper understanding of the evolving management practices required in various fields of companies in anticipation of Society 5.0. This research endeavor provides valuable insights into the current state and emerging trends in new management methods, guiding organizations in their journey towards embracing the transformative potential of Society 5.0.

References

- Badakhshan, P., Conboy, K., Grisold, T., & Vom Brocke, J. (2019). Agile business process management: A systematic literature review and an integrated framework. *Business Process Management Journal*, 26(6), 1505–1523. Doi: 10.1108/BPMJ-12-2018-0347.
- Barata, J., & Kayser, I. (2023). Industry 5.0 – Past, Present, and Near Future. *Procedia Computer Science*, 219, 778–788. Doi: 10.1016/j.procs.2023.01.351.
- Bigliardi, B., Ferraro, G., Filippelli, S., & Galati, F. (2021). The past, present and future of open innovation. *European Journal of Innovation Management*, 24(4), 1130–1161. Doi: 10.1108/EJIM-10-2019-0296.

- Castelo-Branco, I., Amaro-Henriques, M., Cruz-Jesus, F., & Oliveira, T. (2023). Assessing the Industry 4.0 European divide through the country/industry dichotomy. *Computers & Industrial Engineering*, 176, 108925. Doi: 10.1016/j.cie.2022.108925.
- Çipi, A., Fernandes, A. C. R. D., Ferreira, F. A. F., Ferreira, N. C. M. Q. F., & Meidutė-Kavaliauskienė, I. (2023). Detecting and developing new business opportunities in society 5.0 contexts: A sociotechnical approach. *Technology in Society*, 73, 102243. Doi: 10.1016/j.techsoc.2023.102243.
- Di Vaio, A., Palladino, R., Pezzi, A., & Kalisz, D. E. (2021). The role of digital innovation in knowledge management systems: A systematic literature review. *Journal of Business Research*, 123, 220–231. Doi: 10.1016/j.jbusres.2020.09.042.
- Eniola, A. A., Olorunleke, G. K., Akintimehin, O. O., Ojeka, J. D., & Oyetunji, B. (2019). The impact of organizational culture on total quality management in SMEs in Nigeria. *Heliyon*, 5(8), e02293. Doi: 10.1016/j.heliyon.2019.e02293.
- Fuertes, G., Alfaro, M., Vargas, M., Gutierrez, S., Ternero, R., & Sabattin, J. (2020). Conceptual Framework for the Strategic Management: A Literature Review—Descriptive. *Journal of Engineering*, 2020, 1–21. Doi: 10.1155/2020/6253013.
- Google Trends. (2023, May 18). *Google Trends*. <https://trends.google.com/trends/>.
- Hitachi-UTokyo Laboratory (Ed.). (2020). *Society 5.0: A People-centric Super-smart Society*. Springer Singapore. Doi: 10.1007/978-981-15-2989-4.
- Magano, J., Silva, C. S., Figueiredo, C., Vitoria, A., & Nogueira, T. (2021). Project Management in Engineering Education: Providing Generation Z With Transferable Skills. *IEEE Revista Iberoamericana de Tecnologías Del Aprendizaje*, 16(1), 45–57. Doi: 10.1109/RITA.2021.3052496.
- Mahmoud, Z., Angelé-Halgand, N., Churrua, K., Ellis, L. A., & Braithwaite, J. (2021). The impact of lean management on frontline healthcare professionals: A scoping review of the literature. *BMC Health Services Research*, 21(1), 383. Doi: 10.1186/s12913-021-06344-0.
- Nagy, K., & Hajrizi, E. (2019). Building Pillars for Adapting Society 5.0 in Post-Conflict Countries. *IFAC-PapersOnLine*, 52(25), 40–45. Doi: 10.1016/j.ifacol.2019.12.443.
- Panke, S. (2019). Design Thinking in Education: Perspectives, Opportunities and Challenges. *Open Education Studies*, 1(1), 281–306. Doi: 10.1515/edu-2019-0022.
- Pulakos, E. D., Mueller-Hanson, R., & Arad, S. (2019). The Evolution of Performance Management: Searching for Value. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 6(1), 249–271. Doi: 10.1146/annurev-orgpsych-012218-015009.
- Singh, M., & Rathi, R. (2019). A structured review of Lean Six Sigma in various industrial sectors. *International Journal of Lean Six Sigma*, 10(2), 622–664. Doi: 10.1108/IJLSS-03-2018-0018.
- Som, R., Raksme, C., & Dumitrascu, D. (2020). *UNDERSTANDING TYPE, PROCESS AND ELEMENTS OF CHANGE: A CONCEPTUAL REVIEW ON THE FRAMEWORK OF CHANGE MANAGEMENT*. International Management Conference. Doi: 10.24818/IMC/2020/03.01.
- Vogel, B., Reichard, R. J., Batistič, S., & Černe, M. (2021). A bibliometric review of the leadership development field: How we got here, where we are, and where we are headed. *The Leadership Quarterly*, 32(5), 101381. Doi: 10.1016/j.leaqua.2020.101381.

COUNSELLING SUPPORT FOR STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Libuše Halfarová¹, Maria Vašutová²

Abstract

The first part of this text deals with the theoretical background of special educational needs and defines the specific needs of university students. The content of the article also focuses on counselling support for students with these needs, including educational support for gifted students. The article also discusses the characteristics and activities of the Counselling Centre/CEMNAS at PRIGO University and highlights counselling support for students with specific needs in tertiary education.

Keywords

Special Educational Needs, Tertiary Education, Equal Opportunities, Counselling, College Student

I. Úvod do problematiky, legislativní vymezení, právo na vzdělání

Již v roce 1948 byl přijat článek 26 Všeobecné deklarace lidských práv, nejznámějšího lidskoprávního dokumentu, obsahující právo na vzdělání: „Každý má právo na vzdělání. [...] Vzdělání má směřovat k rozvoji osobnosti, k posílení porozumění ve společnosti a k úctě k lidským právům.“

Postoje k lidem s různými specifickými/speciálními potřebami mají dlouhý historický vývoj, který vyústil v roce 2006 přijetím Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením, která je v tomto směru nejdůležitějším krokem. V ní stojí: „Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, zajistí začleňující vzdělávací systém na všech úrovních a celoživotní vzdělávání zaměřené na:

- plný rozvoj lidského potenciálu a smyslu pro vlastní důstojnost a uvědomění vlastní hodnoty, stejně jako na posilování úcty k lidským právům, základním svobodám a lidské různorodosti [...];
- rozvoj osobnosti, nadání a kreativity osob se zdravotním postižením, jejich duševní a tělesné schopnosti, a to v co největší možné míře.“ (Úmluva OSN 2006, článek 24).

Právo na vzdělání je v evropském prostoru nejen jedním ze základních lidských práv, ale také měřítkem vyspělosti každé společnosti. Aby se kvalitní vzdělání a jeho přístupnost tímto právem staly, zaměřuje se pozornost především na různé způsoby pomoci znevýhodněným skupinám. V tomto kontextu je jednou z povinností vyplývajících z evropského standardu vysokoškolského vzdělávání zajištění rovnoprávného zapojení studentů se speciálními vzdělávacími potřebami do vysokoškolského studia. Tomu odpovídá i stávající právní úprava, která konkretizuje studenty se zdravotním postižením, zdravotním nebo sociálním znevýhodněním, a také nadané studenty jako ty se speciálními vzdělávacími potřebami (SVP)³.

Podpora studentů se SVP na vysokých školách není jednotně organizována; každá vysoká škola postupuje podle vlastního uvážení tak, aby kontinuálně navázala na inkluzivní (integrativní) praxi základního a sekundárního vzdělávání v souladu s Národním programem rozvoje vzdělávání v České republice, na tzv. Bílou knihu terciárního vzdělávání, která zmiňuje několik důležitých kroků pro dosažení větší rovnosti šancí v přístupu k vysokoškolskému vzdělání, např. „důsledně sledovat vznik nerovných šancí na všech stupních vzdělávání“. Dále monitorovat příčiny jejich přetrvávání

1 PRIGO University. Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Czech Republic. E-mail: Libuse.Halfarova@prigo.cz.

2 PRIGO University. Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Czech Republic. E-mail: Maria.Vasutova@prigo.cz.

3 § 16 zákona č. 561/2004 Sb. Zákon o předškolním, základním středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

na základě poznatků o hlavních zdrojích nerovnosti a následně koordinovat reformní kroky na všech stupních vzdělávacího systému a „poskytovat speciální studijní granty pro handicapované studenty” (Matějů, 2009). Na Bílou knihu navazuje celá řada výzkumů a projektů zaměřených na podporu studentů se SVP na vysokých školách. Například výzkum s názvem *Analýza současné situace studentů se specifickými nároky na vysokých školách* z roku 2010, zpracovaný pro Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy. Tento výzkum zmapoval mimo jiné zastoupení studentů se SVP dle různých nároků studijních programů. Sledoval i technické a materiální vybavení té které vysoké školy a služby poskytované těmto studentům, finanční náročnost a možné zdroje financování specifických nároků studujících včetně legislativní předpisů vztahujících se k poradenským podporám.

Četnost zastoupení studentů se SVP v terciárním vzdělávání lze obtížně stanovit; statistické údaje o těchto studentech jsou podrobně zaznamenávány pouze v rámci primárního a sekundárního stupně vzdělávání. Podíl žáků se SVP na středních školách se pohybuje kolem 3 až 4 procent středoškoláků. Novosad už před 15 lety udával míru participace studentů se SVP na českých vysokých školách v rozmezí od 0,15 do 0,45 procenta (Novosad, 2008).

II. Teoretická východiska speciálních vzdělávacích potřeb, definiční rámec

S vývojovými poruchami se u svých žáků setkávají pedagogové na všech vzdělávacích stupních našeho školství, tedy včetně pedagogů vysokoškolských. Aby byli schopni s takovými jedinci učitelé efektivně pracovat, to znamená vzdělávat je a vychovávat žádoucím způsobem, to u nich předpokládá určitý stupeň znalostí o tom, jaké vývojové poruchy existují, jak se projevují, jaké speciální vzdělávací podmínky a přístupy žáci s vývojovými poruchami potřebují.

Speciální vzdělávací potřeby, specifické potřeby

Termín speciální vzdělávací potřeby je užíván ve spojení se vzděláváním základním, středním a vyšším odborným. Termín specifické potřeby je pak užíván ve spojení se vzděláváním terciárním. Terciární vzdělávání je třetí a nejvyšší stupeň formálního vzdělávání. Zahrnuje vzdělávání akademické, odborné a profesní. Záměrně nemluvíme u osob, jichž se SVP týkají, o diagnózách, neboť stejná diagnóza může představovat i odlišný stupeň a různou potřebu podpory. To znamená konkrétní proces vedoucí ke zvládnutí obtíží z pohledu individuálních osobnostních charakteristik dítěte či dospívajícího, a odlišné obtíže co se týče jejich chování. Děťmi a dospívajícími se speciálními vzdělávacími potřebami rozumíme žáky a studenty:

- se specifickými vývojovými poruchami učení nebo chování (dále SPUCH);
- s nadáním vyžadujícím osobitý pedagogický přístup;
- se zrakovým, sluchovým, tělesným či mentálním postižením;
- s vadami řeči nebo s vadami řeči v kombinaci s jinými vadami;
- s poruchami autistického spektra;
- s chronickými onemocněními a se zdravotním oslabením (Vašutová, 2023).

Specifické vývojové poruchy učení a chování/SPUCH. Jedince s touto diagnózou řadíme podle současné terminologie a legislativy do kategorie osob se speciálními vzdělávacími potřebami. O specifických vývojových poruchách učení a chování bylo publikováno mnoho odborných publikací. Je to oblast podrobně odborně zpracovaná. Při této příležitosti nelze opomenout významného profesora a psychologa Zdeňka Matějčka, jenž o dyslexii, dysgrafii a nadání napsal řadu odborných publikací. Základní charakteristikou dětí se SPUCH je jejich neschopnost integrovat více mentálních funkcí směřovaných k jednomu učebnímu cíli. Rozeznáváme tyto specifické vývojové poruchy učení:

- dyslexie, dysgrafie, dysortografie, dyskalkulie, dysmúzie, dyspínxie, dyspraxie;
- specifická vývojová porucha motorické funkce, porucha sekvenční organizace;

- specifické jazykové problémy (porucha vyjadřování jazykem, verbální dyspraxie), neverbální poruchy učení.

V oblasti specifických poruch chování se aktuálně používají pojmy ADHD a ADD. ADHD/syndrom deficitu pozornosti s hyperaktivitou (*Attention Deficit Hyperactivity Disorders*) je vývojová porucha, kterou charakterizuje deficit pozornosti, hyperaktivita a impulzivita. ADD/syndrom deficitu pozornosti (*Attention Deficit Disorders*) označuje prostou poruchu pozornosti. Charakterizuje ji (na rozdíl od ADHD) větší četnost potíží ve sféře pozornosti a při plnění úkolů, které mají perцепčně motorický charakter. Syndrom deficitu pozornosti ADD a syndrom deficitu pozornosti ADHD spojený s hyperaktivitou, jsou od roku 1990 (podle Mezinárodní klasifikace psychických onemocnění) uváděny jako porucha aktivity a pozornosti a též jako hyperkinetická porucha chování (Herényiová, Sabová 2015).

Aspergerův syndrom. U Aspergerova syndromu jde o kvalitativní narušení reciproční sociální interakce a současně se může při něm vyskytovat omezený repertoár stereotypních zájmů a aktivit. Je charakteristický disharmonickým vývojem osobnosti s převažující poruchou v oblasti sociální interakce a komunikace.

- Na rozdíl od autismu, není při tomto syndromu narušen vývoj řeči ani inteligence.
- Verbální projev osob s tímto postižením ovšem bývá nápadný monotónností a pedantickým důrazem na správnost použití jazyka.
- Zájmové zaměření je rovněž nápadné, jedinci mívají specifické stereotypní zájmy, podobně jako osoby s autismem.
- Prognóza je lepší než u osob s dětským autismem, ale i ony mívají problémy, a to především v oblasti sociální adaptace. Své potíže si uvědomují, a proto se u nich nezdá objevují úzkostné a depresivní stavy a z nich vyplývající zvýšené riziko suicidálního chování (Vašutová, 2018).

Na rozdíl od autismu při Aspergerově syndromu nedochází k opoždění ve vývoji řeči a kognitivních schopností. Vyskytnout se může ovšem tělesná nemotornost. Tato porucha se častěji objevuje u chlapců, popřípadě u mužů, a mnohdy bývá odhalena až v dospělosti. K jejímu diagnostikování neexistuje v současnosti komplexní testová baterie. Určit a analyzovat se dají pouze jednotlivé symptomy. Mezi základní příznaky řadíme: problémy s navazováním vztahů, egocentrický způsob chování, jednání vybočující z norem, lpění na rutinních postupech, výbušnost či agrese při nedorozuměních, úzkostné a depresivní potíže, problémy se spánkem aj. Aspergerův syndrom se také poměrně často objevuje v kombinaci s ADHD (poruchou pozornosti spojenou s hyperaktivitou), či ADD (poruchou pozornosti). U těchto jedinců jsou nápadné sklony k samotářství, k samomluvě. Mají však bohatou slovní zásobu, ovšem s monotónním verbálním projevem. V adolescenci, a též v mladé dospělosti, projevují silnou touhu po lidském přátelství a tělesném kontaktu, což v kontextu s vědomím vlastní odlišnosti může u nich způsobovat psychické problémy. Intimnější vztah s lidmi s Aspergerovým syndromem je možný, ovšem není snadný, neboť projevy lásky mohou považovat za obtěžující (Vašutová, 2023).

Zdravotní postižení.

Termínem zdravotní postižení označujeme určitou odchylku od normálního zdravotního stavu člověka, která ho omezuje v určitém směru jeho činnosti (pohyb, využití smyslů), či v péči o sebe. Zdravotní postižení se nejčastěji diferencuje podle převládajících znaků postižení, a to na: fyzické, mentální a duševní, zrakové, sluchové, řečové, kombinované a onemocnění způsobené civilizačními chorobami. Rozlišujeme primární a sekundární postižení, neboť mají jinou etiologii. S tím souvisí také odlišná náprava.

- „Primární postižení zahrnuje chorobné změny, které představují omezení v oblasti předpokladů k rozvoji normálních funkcí, např. zrakového či sluchového vnímání. Riziko, že v důsledku zdravotního postižení vznikne psychická odchylka, závisí na druhu a závažnosti onemocnění.

- Sekundární postižení vzniká jako důsledek působení nejrůznějších, zejména pak psychosociálních faktorů, které mohou být závislé na existenci primárního zdravotního postižení. Na vzniku sekundárního postižení se mohou spolupodílet různé vlastnosti osobnosti postiženého jedince i prostředí, v němž žije, především pak jeho sociální složka.“ (Vašutová, 2005). Dále diferencujeme kategorii vrozených a později získaných postižení, neboť se od sebe odlišují ve svých objektivních důsledcích i z hlediska subjektivně prožívané zátěže.

Nadání

Nadaný student je dle vyhlášky č. 27/2016 Sb. O vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných definován jako jedinec, jenž „při adekvátní podpoře vykazuje ve srovnání s vrstevníky vysokou úroveň v jedné či více oblastech rozumových schopností, v pohybových, manuálních, uměleckých nebo sociálních dovednostech“. Mimořádně nadaný student je podle téže vyhlášky v první řadě ten, jehož „rozložení schopností dosahuje mimořádné úrovně při vysoké tvořivosti v celém okruhu činností nebo v jednotlivých oblastech“.

„Pojem nadání je chápán jako potenciál osobnosti (potenciálem mohou být myšleny schopnosti, motivace, vlastnosti, rysy apod.) k určité činnosti podmiňující mimořádný výkon (výsledek, produkt činnosti)“ (Hříbková 2009).

„Nadání je intuitivně nejčastěji chápáno jako dar, jenž umožňuje člověku přesahovat výkony většiny ostatních lidí a který umožňuje vyniknout, aniž to nadaného jedince stojí neobvykle velké úsilí“ (Havigerová, 2011).

V minulosti se nadání definovalo jako vysoký stupeň rozvoje intelektových schopností a převládal názor, že je možné na základě standardizovaných úkolů zachytit skutečnou duševní schopnost člověka a tu objektivně měřit, kvantifikovat, a pak porovnávat s ohledem na věk. Skóre dosažené v testech inteligence, na jehož základě se určoval inteligenční kvocient (IQ), tak bylo u nadaného jedince po dlouhou dobu rozhodujícím určujícím faktorem. Většina autorů se dnes již shoduje v tom, že nadání není možné posuzovat pouze na základě výsledku inteligenčního testu, nicméně, že úroveň inteligence pro intelektové nadání základem je. Výsledné skóre ovšem ovlivňuje aktuální stav výkonu, kterého bylo dosaženo za určitých podmínek. Výši skóre ovlivňují i další faktory, jako jsou sociálně-ekonomické zázemí, úroveň vzdělání rodičů nebo osobnostní vlastnosti osoby: motivace, kreativita, sebepojetí, sebevědomí, sebeúcta a individuální angažovanost (Halfarová, 2019, Ziegler, 2018). Protože tyto faktory nejsou stabilní, může se vyvíjet a rozvíjet i nadání. V souladu se současným chápáním nadání a inteligence, tedy s tezí označovat inteligenci nejen jako rozumové schopnosti, lze uplatnit při identifikaci nadaných studentů Gardnerovu teorii mnohočetných inteligencí. Základní myšlenkou této teorie je, že inteligence není jednotná veličina a každý člověk má v sobě následující typy inteligence, a to v různém poměru:

- „Lingvistickou inteligenci obsahující senzibilitu pro mluvený a psaný jazyk jakož i schopnost učit se jazyky a přiměřeně je používat.
- Logicko-matematickou inteligenci, která zahrnuje schopnost logicky analyzovat problémy, provádět matematické operace a zkoumat vědecké otázky.
- Hudební inteligenci, tzn. schopnost hudbu hrát a skládat a mít smysl pro melodii a rytmus.
- Prostorovou inteligenci jako uchopení struktur velkých prostor a úzce definovaných prostorových polí, tedy schopnost vnímat vizuální stránku světa, produkovat představy, kreativitu, fantazii.
- Fyzikálně-pohybovou inteligenci, jež zahrnuje potenciál využívat tělo a jeho jednotlivé části k řešení problémů nebo k navrhování a realizaci produktů. Tedy obratnost při zacházení s předměty, které vyžadují jemné pohyby, i schopnost ovládat pohybovou koordinaci celého těla, tzn. využívat senzomotorické intelektové schopnosti.

- Intrapersonální inteligenci jako schopnost zkoumat a znát sebe sama, uvědomění si svého JÁ, svého prožívání, vlastních pocitů a dovednost je rozlišovat. Aktuálně se užívá termín emoční inteligence.
- Interpersonální inteligenci, což je schopnost rozumět záměrům, motivům a přáním ostatních lidí a být odpovídajícím způsobem schopen úspěšně s nimi kooperovat". (Gardner, 2013) Aktuálně se užívá termín sociální inteligence.

Studentům se speciálními vzdělávacími potřebami neumožňuje jejich handicap (ve specifických vývojových poruchách učení, tělesného, smyslového či autistického charakteru) studovat obvyklým způsobem. Proto je důležité věnovat jim pozornost i při vysokoškolském studiu. Důvodem je skutečnost, že většina těchto poruch jsou poruchy vývojové, které vznikají v určité etapě vývoje člověka, nikdy zcela nezmizí a bez zásadních kompenzačních zásahů se nedají korigovat. U každého studenta se mohou vyskytovat v různé formě a intenzitě, a to i podle toho, kdy se u něj projeví (u někoho již mateřské škole). V zásadě ale platí, že člověk se s nimi potýká po celý svůj život.

Rovněž však jde o vzdělávání studentů, kteří projevují specifické nadání a vyžadují specifický pedagogický přístup. Zvýšená intenzita zaměření na tyto jedince souvisí především s celosvětovou tendencí vzrůstajícího důrazu na kvalitu vzdělávání, přičemž základním kritériem je poskytnout všem na vzdělání stejnou šanci a zajistit právo na rozvoj individuálních předpokladů (Škrabánková & Vašutová, 2017). Případný nevhodný přístup učitelů k těmto žákům a studentům nese s sebou riziko snížení jejich vzdělávacích standardů s výrazným omezením pochopení učiva. Z tohoto důvodu je žádoucí vytvořit sofistikovaný učební materiál a dávat podněty pro náročnější formy myšlení, včas řešit projevující se obtíže, vytvářet tzv. dualitu vzdělávacích potřeb těchto žáků, tvořit strategie rozvoje jejich schopností (podnětné prostředí, důraz na abstraktní myšlení, na schopnost řešit náročnější problémy). Speciální vzdělávací potřeby jsou zcela individuální, a proto variabilní.

III. Poradenská podpora na vysokých školách, poradenské centrum/CEMNAS

Většina vysokých škol v České republice poradenskou podporu a podmínky pro studenty se specifickými potřebami zajišťuje prostřednictvím poraden. Smyslem takových poradenských pracovišť je naplňovat základní požadavky na rovnost v přístupu ke vzdělání, pomáhat studentům se specifickými potřebami a s nejrůznějšími osobními problémy s tím spojenými, a to nejen při studiu. Rovněž vytvářejí podmínky pro rozvoj studentů nadaných. Dále poskytují pomoc uchazečům o studium a studentům denní a kombinované formy studia. Poradenské služby využívají také akademičtí pracovníci a další pedagogičtí i nepedagogičtí pracovníci. Poradenská pracoviště při vysokých školách poskytují pomoc v rámci:

- Adaptace výuky v souladu s typem SVP po dohodě s vyučujícím daného předmětu. Může se jednat o organizační či technickou úpravu standardní výuky, doplňující konzultace či návrh na samostatnou výuku, případně spolupráci při tvorbě individuálního studijního plánu.
- Přizpůsobení studijních materiálů podle potřeby, zajištění studentovi přístupnou podobu studijní literatury.
- Rozložení a posunutí časů seminářů, přednášek, zkoušek apod.
- Zajištění technického a technologického zázemí, bezbariérového prostředí, přístupnost informačních systémů a technologií, licencí pro online přístup k databázím odborných publikací atd.

Na Vysoké škole PRIGO bylo poradenské centrum/CEMNAS ustaveno před sedmi lety. Pracovníci tohoto odborného pracoviště naplňují dané požadavky a jednají dle příslušných metodických materiálů a směrnic. Uchazeči o studium na Vysoké škole PRIGO mohou již při podávání přihlášky ke studiu požádat o zohlednění svých specifických vzdělávacích potřeb. Ty jsou brány v úvahu již v průběhu přijímacího řízení. Uchazeči minimálně jeden měsíc před termínem přijímací zkoušky

jsou povinni doložit k přihlášce ke studiu doklad prokazující jejich specifické potřeby. Mezi standardní oblasti úpravy podmínek přijímacího řízení patří:

- zpřístupnění informací a materiálů souvisejících s přijímacím řízením;
- zajištění bezbariérového přístupu do školy a do konkrétní učebny;
- možnost skládat přijímací zkoušku s využitím kompenzačních pomůcek;
- vytvoření podmínek pro skládání přijímací zkoušky s využitím navýšení časového limitu;
- možnost využití asistenční služby aj.

Poradenské centrum vytvoří po dohodě s vyučujícími individuální studijní plán s ohledem na studentovu konkrétní specifickou potřebu. Podpora těchto studentů je realizována na základě spolupráce studenta (při tělesných postižení s rodiči, případně s asistenty) a vyučujících, studijního oddělení, případně dalších pracovníků školy. Možnost využívat služeb poradenského centra CEMNAS během studia je dobrovolná a závisí pouze na osobním uvážení každého jedince, zda bude využívat nějakou z nabízených variant podpory. Veškerá evidence a zpracování dat o uchazečích a studentech se specifickými potřebami podléhá režimu ochrany osobních údajů dle zákona č. 110/2019 Sb., O zpracování osobních údajů, a nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2016/679 O ochraně fyzických osob v souvislosti se zpracováním osobních údajů, o volném pohybu těchto údajů a o zrušení směrnice 95/46/ES (obecné nařízení o ochraně osobních údajů GDPR).

Druh a rozsah služeb poskytovaných poradenským centrem se uskutečňuje na výsledcích posouzení konkrétní speciální vzdělávací potřeby. V současnosti je poradenská pomoc poskytována nejčastěji studentům s tělesným postižením, se specifickými vývojovými poruchami učení a chování (dyslexie, dysgrafie, dysortografie, ADHD, ADD apod.), s Aspergerovým syndromem a studentům s duální výjimečností. CEMNAS zároveň zajišťuje tyto služby:

- konzultace se studentem (rodiči), s učiteli, v případě nečekaných problémů souvisejících s poruchami, případně i s psychickými obtížemi;
- odbornou pomoc v rámci technického a technologického zázemí pro zpřístupnění výuky, organizační a metodickou pomoc dle požadavků učitelů;
- poradenskou podporu studijním strategiím při učení cizímu jazyku, při práci a s textem, hospodaření s časem (určeno především studentům s SPU) aj.

Poradenská podpora centra/CEMNAS funguje v neposlední řadě při vyhledávání a identifikaci studentů nadaných. Nezbytná je při tom logicky spolupráce se školami středními a s vysokoškolskými učiteli. Cílem této identifikace je objevení případných budoucích expertů pro studijní obory vyučované na Vysoké škole PRIGO. Nemusí se jednat nutně o studenty s velmi vysokým inteligenčním koeficientem, nýbrž o studenty nadané a následně jim poskytnout podporu tak, aby své nadání a výjimečné schopnosti mohli rozvíjet. Během péče o nadané studenty pracovníci poradenského pracoviště jim nabízejí využití jejich intelektového potenciálu formami:

- individuálního vzdělávacího plánu, nabídky volitelných předmětů;
- pomocných vědeckých sil u akademických pracovníků;
- soutěží v rámci SVOČ, stáží v zahraničí, rozvojových programů pro studenty;
- spoluúčasti v grantových výzkumných projektech (týmová práce), spoluúčasti na projektech AV ČR;
- přístupu k aktuálním informacím, novinkám ve vědě a technice, otevřenosti pro zahraniční stáže, akcelerace studia (kredity), zkrácení semestrů, ročníku apod.

Pracovníci poradenského centra také monitorují privátní iniciativy nadaných studentů nejen při studiu, ale též v rámci následného umístění do zaměstnání. Vysoká škola PRIGO jako relativně „mladá“ škola se hlásí k principům daných Základní listinou práv a svobod a řadí se mezi vysoké školy, jejichž cílem je naplňovat základní požadavky na rovnost přístupu ke vzdělávání. Činnost

poradenského centra/CEMNAS zahrnuje nejen speciálně-pedagogické poradenství, podávání potřebných informací a koordinaci během odstraňování bariér v prostředí vysoké školy; odborný pracovník poradenského centra provází studenty po celou dobu jejich studia. Nabízí jim pomoc při sestavování studijního (individuálního) plánu a vyhledávání dalších studijních a jiných příležitostí. Lze konstatovat, že pozice pracovníka centra se pohybuje mezi dvěma póly: na jedné straně se jedná o informační funkci, na druhé straně o funkci intervenční (služby, poradenství, zajištění pomůcek a adaptaci na vysokoškolské prostředí). Podílí se na přípravě přijímacího řízení, na odhalování případných bariér a navrhuje způsoby jejich odstranění. Dále poskytuje konzultační a poradenskou činnost studentům i s psychickými problémy.

IV. Závěr

Je potřebné, aby se odborníci působící v akademických poradnách fungujících při vysokých školách věnovali též sekundárním potížím, s nimiž se student sám (se změnami ve své osobnostní struktuře) nedokáže vyrovnat. Mezi sekundární potíže můžeme zařadit, dle výzkumu Vašutové (2014) s názvem *Některé osobnostní charakteristiky u dětí se SPUCH na pozadí percepce barev*, například: zvýšený pocit unavitelnosti, zvýšenou senzitivitu, oslabení volných vlastností, pocity méněcennosti a zažívání permanentního neúspěchu, zvýšenou pohotovost k agresivitě, známky anxiety a deprese, méně realistickou percepci aj. Tyto sekundární potíže mohou být u studentů více omezující než porucha sama. Odborní pracovníci na vysokých školách, věnující se studentům s nějakou formou speciálních vzdělávacích potřeb, by měli být schopni nabídnout a pak také zabezpečit takovou formu výuky, která bude nanejvýš vhodná vzhledem ke stanoveným diagnózám, případně odkázat studenty na další příslušnou institucionální odbornou pomoc či případná vyšetření. Dále by měli umět poskytnout poradenskou podporu a též krizovou pomoc při zvládání akutních již zmiňovaných psychických potíží.

Podstata poradenské práce na vysokých školách by měla spočívat v aktivním přístupu k řešení aktuálních problémů konkrétních studentů, v hledání, nalézání a rozvíjení jejich duševního potenciálu psychologickými prostředky. Ne vždy musí jít o komplikovaný postup. Nabízená pomoc a podpora může mít třeba podobu podání pouze jednorázové informace, která sama o sobě povede k vyřešení tíživé studentovy situace. Na druhé straně stojí před vysokoškolským poradenstvím ještě další zásadní úkol, totiž poskytovat rady, doporučení a způsoby řešení situací, které si to vyžadují, pokud se týká studentů nadaných. Ti totiž potřebují především výraznou individualizaci výuky, jež jde nad rámec příslušného stupně vzdělání. Teprve pak mohou dosahovat mimořádných výsledků, jichž jsou vzhledem k míře svého nadání schopni.

Závěrem je třeba zdůraznit, že poradenství v oblasti speciálních vzdělávacích potřeb, pokud se týká primárního a sekundárního vzdělávání (včetně vyšších odborných škol), je v současnosti u nás na velmi dobré úrovni. Ovšem ve sféře terciárního vzdělávání tomu tak zatím všude není. Proto je nanejvýš nutné, aby se poradenská pomoc vysokoškolským studentům začala ubírat stejným směrem a ve stejné šíři, samozřejmě nejlépe s výraznější podporou příslušných státních institucí. Nebude to cesta jednoduchá ani rychlá. V sázce je však příliš mnoho na to, abychom podlehlí uspokojení z dosavadního stavu a dále přehlíželi fakt, že ne vždy dokážeme využít veškerý intelektový potenciál, jenž se ve studentech ukrývá.

Tento článek svým zaměřením hodlá připomenout význam poradenské podpory u studentů se specifickými potřebami na vysokých školách. Pojednává o důležitosti činnosti poradenského centra /CEMNAS na Vysoké škole PRIGO. Toto poradenské centrum usiluje o vytvoření optimálních studijních podmínek, což se mu daří, a poradenskou podporu studentům, kteří ji potřebují. Prostor ke zlepšování je však stále otevřený. Autorky (s odborným zaměřením na psychologii a pedagogiku) na základě svých dlouholetých profesních zkušeností a vědomostí, a to teoretických i praktických, ve svém článku usilovaly mimo jiné hlavně o to, aby fakt, jak je poradenská podpora u vysokoškolských studentů potřebná, jsme měli stále na paměti. Nastoupená cesta je nadějná, avšak dosažení vytyčeného cíle bude vyžadovat ještě mnoho úsilí.

Literatura

- Gardner, H. (2013). *Intelligenzen: die Vielfalt des menschlichen Geistes*. 4. vyd. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Halfarová, L. (2019). The Challenge for Education: A Gifted Student. In: Nálepová, V., (ed.). *Proceedings of the International Scientific Conference ECONOMIC AND SOCIAL POLICY: Economic and Social Challenges for European Economy*. 211–221. Ostrava: Vysoká škola PRIGO.
- Havigerová, J.M. (2011). *Pět pohledů na nadání: pedagogicko-psychologické přístupy, modely, výzkumy a jejich vztah ke školské praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada.
- Herényiová, G. & Sabová, L. (2015). *ADHD v bio-psycho-sociálnom kontexte*. [1. vyd.]. Nové Zámky: Psychoprof.
- Hříbková, L. (2009). *Nadání a nadaní: pedagogicko-psychologické přístupy, modely, výzkumy a jejich vztah ke školské praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 255 s. Psyché (Grada).
- Matějů, P. (2009). *Bílá kniha terciárního vzdělávání*. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Dostupné z: www.msmt.cz/bila-kniha/otazky-a-odpovedi-k-tezim-bile-knihy-terciarniho-vzdelavani.
- Novosad, L. (2008). *Vysokoškolské studium bez bariér*. Sborník příspěvků z III. národní konference se zahraniční účastí a XII. ročníku odborné konference Handicap s mezinárodní účastí. Liberec: Technická univerzita v Liberci.
- Škrabánková, J. & Vašutová, M. (2017) Využití Eye trackingu u dětí se speciálními vzdělávacími potřebami. In: *Sborník příspěvků z 2. ročníku mezinárodní konference Psychologické aspekty pomáhání 2016*. Ostrava, Ostravská univerzita, 12-25.
- Vašutová, M. (2005). *Pedagogické a psychologické problémy dětství a dospívání*. (1.vyd.) Ostrava: FF OU.
- Vašutová, M. (2004). *Diagnostické využití specifických vývojových poruch na pozadí percepce barev*. Ostrava, FF OU.
- Vašutová, M. (2018). *Sociální a výchovná péče v období dětství a dospívání*. Opava: Slezská univerzita. Distanční texty.
- Vašutová, M. & Halfarová, L. (2023). Speciální vzdělávací potřeby. In Vašutová, M., *Pedagogicko-psychologické poradenství v období dětství a dospívání*. Ostrava: Repronis.
- Ziegler, A. (2018). *Hochbegabung*. München: Ernst Reinhardt Verlag.

SUBJECTIVITY IN THE DECISION-MAKING PROCESS OF WORKERS FROM SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF CHILDREN UNITS WHEN ENTRUSTING CHILDREN TO THE KINSHIP CARE: ITS RELATION TO THE LEGISLATIVE FRAMEWORK AND OTHER VARIABLES

Leona Hozová¹, Renata Kyzlinková²

Abstract

The paper identifies the mechanisms present in the decision-making process of OSPOD social workers when entrusting children to kinship care of relatives and close persons. Using triangulation techniques, the different steps and sub-results are mutually cross-checked with data sources obtained from the two main research approaches, i.e. quantitative (positivist) and qualitative (interpretive). The research outcomes confirm that social workers' decision making in the field of kinshipcare is influenced by two basic determinants - external and internal. The analysis further elaborates on these two basic determinants, focusing in particular on the element of subjectivity in the decision-making process, through the identification of 'internal elements' such as personal characteristics and professional competencies of workers, including their value orientation, work with power, ethical principles and level of empathy. The research findings show that the decision-making process in the field of kinship care is also due to the high subjectivity imbued with an element of ambiguity and inconsistency of decision-making at all levels, leading to feelings of uncertainty and frustration among social workers.

Keywords

Social Worker, Social and Legal Protection of Children, Kinship Care, Determinants of Decision Making, Subjectivity

I. Úvod

Příspěvek se zabývá nejednotným rozhodováním pracovníků OSPOD v případech, kdy jsou děti svěřovány do náhradní rodinné péče příbuzných a blízkých osob. Cílem příspěvku je empiricky doložit skutečnost, že současný legislativní rámec umožňuje relativně významnou výkladovou volnost a možnost relativně zásadního subjektivního vstupu jednotlivých aktérů (soudy a pracovníci OSPOD) do rozhodnutí o průběhu a způsobu intervence. V článku je kladen důraz zejména na jednání, postoje a výklad situací ze strany pracovníků OSPOD.

Úvodem je nutné uvést kontext legislativního zakotvení problematiky náhradní rodinné péče ze strany příbuzných a blízkých osob. Ten, totiž, aktuálně umožňuje dvoukolejný přístup zainteresovaných institucí, respektive jejich pracovníků – opatrovnických soudců a pracovníků OSPOD.

V případech, kdy se uvažuje o svěřením dítěte do péče příbuzné nebo blízké osoby, je zde možná volba dvou různých legislativních institutů v rámci zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, jež plní totožný účel, tedy faktické zabezpečení osobní péče o dítě, kterou nejsou schopni zabezpečit rodiče dítěte. Jedná se o:

- a) institut svěřením dítěte do péče jiné osoby (§ 953), tzv. „svěřenectví“ (viz. dále v textu),
- b) institut pěstounské péče (§ 958 až § 970).

¹ Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Česká republika.
E-mail: Leona.Hozova@rilsa.cz.

² Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Dělnická 213/12, 170 00 Praha 7, Česká republika.
E-mail: Renata.Kyzlinkova@rilsa.cz.

Tyto instituty se vzájemně liší zejména výší finanční podpory, směrem k pečujícím osobám, a nárokem na odbornou pomoc a doprovázení. Ačkoliv se legislativa včetně judikátů zmiňuje o základních předpokladech, kdy a za jakých okolností využít který institut (např. možnost stanovit výživné rodičům), praxe ukazuje, že kritéria volby/doporučení institutu nejsou rozhodně jednoznačně stanovena, dochází k pluralitě výkladů a následně i potenciální i reálné nekonzistenci v rozhodování soudů a pracovníků OSPOD. V momentě, kdy jsou sociální pracovníci pověřeni rozhodováním o umístění dítěte do příbuzenské péče, mohou jejich úsudek ovlivnit různé subjektivní faktory, respektive konkrétním kritériím vstupujícím do rozhodování je subjektivně přikládána různá míra důležitosti. Tyto faktory mohou zahrnovat osobní předsudky, profesionální/individuální zkušenost, uvažování v kulturně podmíněném kontextu, zásady organizace atp.

Príspevek tak představí nejen kvantitativní zhodnocení rozhodovací praxe dle vybraných kritérií v rámci OSPOD na úrovni ORP, ale také poukáže na mechanismy, které jsou přítomny v procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD při řešení otázky svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob. To vše za pomoci triangulačních technik, tj. kombinací kvantitativního a kvalitativního přístupu datové analýzy.

II. Obecná východiska a metodologie výzkumu

Rozhodnutí sociálních pracovníků mohou významně ovlivnit životy dětí, stejně jako jejich rodin, a to jak krátkodobě, tak i do budoucna v průběhu dalších mnoha let. Rozhodnutí, týkající se dětí směřujících do náhradní rodinné péče příbuzných a blízkých osob, by tak měla být co nejkvalitnější, konsistentní, spolehlivá, plně odůvodnitelná a podložená důkazy (McCafferty a Taylor, 2020) a měla by být vedena s vědomím etické a právní odpovědnosti jednání v nejlepším zájmu dětí (Bartoli, Dolan; 2014).

Odborná literatura (Navrátilová, 2009; Trevithick, 2008; Kolb, 1984). hovoří o tom, že sociální pracovníci se rozhodují na základě svých znalostí, jejichž geneze je u každého značně odlišná a má nejednotnou povahu. Baumann et al. (2011) upozorňuje na „osobní práh“ každého sociálního pracovníka, tedy na tzv. startovací čáru v procesu rozhodování, kdy je každé rozhodnutí ovlivněno právě zkušeností a historií osoby, která rozhodnutí činí. Zdroje znalostí sociálních pracovníků se neformují pouze jejich formálním vzděláním, ale i zkušenostmi z praxe, dalším vzdělanostně-kompetenčním sebe-rozvojem či subjektivně zastávaným světonázorem. Nemalou důležitost hraje i hodnotová orientace a morální nastavení. Zmíněné zdroje znalostí pak mají u každého pracovníka různou váhu při jejich využití v procesu sociální práce (Benbenishty et al., 2015; Thompson, Marsh, 1991). Komplexnost reality vázané na případ vede k tomu, že sociální pracovníci musí často upřednostnit zdroje subjektivní povahy, jelikož tzv. „evidenced based“ rozhodnutí není možné učinit čistě proto, že téma není v sociální práci výzkumně pokryto, případně neexistuje jasně daná metodika či formulované procesní opatření.

Indicie vedoucí k tomu, že i v kontextu ČR je rozhodování sociálních pracovníků v oblasti NRP příbuzných a blízkých osob ovlivněno jak hodnotově-normativním rámcem každého pracovníka a umocněno navíc specifikem prostředí (viz „osobní práh“). Na regionální odlišnosti sociální práce totiž poukazují nejen data z pilotní kvalitativní části studie (hloubkové rozhovory), ale i statistická data MPSV již dříve analyzované týmem autorek (Hozová, Kyzlinková, 2022). Cílem následující podrobnější analýzy je tak tyto předpoklady ověřit prostřednictvím hloubkových kvalitativních rozhovorů a také s využitím kvantitativního šetření mezi pracovníky OSPOD na úrovni ORP.

Zde předkládaný text je součástí širšího projektu „Využívání a fungování institutu svěřování dítěte do péče jiné osoby (svěřenectví) v praxi 2021“¹. Projekt ve svém rozsahu čerpá z relativně široké datové základny smíšeného výzkumu. Kromě statistické evidence indikátorů NRP administrované MPSV byly pro hlubší pochopení problému a jeho způsobů nazírání ze strany jednotlivých aktérů

¹ Příspěvek byl vytvořen s finanční podporou z Institucionální podpory na dlouhodobý rozvoj výzkumné organizace VÚPSV, v. i. i., na období 2018–2022, je součástí projektu IP70616 „Využívání a fungování institutu svěřování dítěte do péče jiné osoby (svěřenectví) v praxi“.

realizovány polostandardizované rozhovory s kompetentními pracovníky OSPOD, soudci a pečujícími osobami. Tato interview společně s daty z fokusních skupin a daty z kvantitativního šetření mezi pracovníky OSPOD představují stěžejní datovou oporu pro analýzy ve zde předkládaném textu.

Do kvalitativního výzkumu se zapojilo 26 respondentů – pracovníků OSPOD. Respondenti byli dotazováni v období od října 2021 do července 2022. Nad rámec těchto rozhovorů byla do analýzy přidána i vyjádření respondentů (n=221) vyjadřujících se k problematice v rámci otevřených otázek výzkumu ve všech OSPOD na úrovni ORP. Dotazníkové šetření mezi pracovníky OSPOD (data byla sbírána přes on-line rozhraní v období prosinec 2022 – duben 2022) zahrnuje data za 221 pracovišť OSPOD na úrovni ORP s tím, že každé pracoviště reprezentoval jeden sociální pracovník, který je na pracovišti pověřený agendou NRP. Tento datový zdroj, kde chybí data pouze za 7 ORP v rámci ČR, lze považovat za kvazi-vyčerpávající, tudíž dobře reprezentující situaci napříč Českou republikou (dále ČR).

Pro analýzu dat dotazníkového šetření byly využity mnohorozměrné statistické metody, konkrétně hierarchická seskupovací analýza a dále bivariační analýza kategoriálních proměnných s využitím chí-kvadrát testu. Analýza kvalitativních dat pak vychází zejména z tematické analýzy provedených rozhovorů za využití softwaru ATLAS.ti 9. V analýze jsme metodologicky postupovali dle autorek Braun & Clarke (2006). Vzhledem k vícezdrojové povaze naší datové základny projektu bylo ověřovat naše výsledky triangulačními technikami a získat tak ucelenější informace o chápání a prožívání respondentů v souvislosti s procesem jejich subjektivního rozhodování.

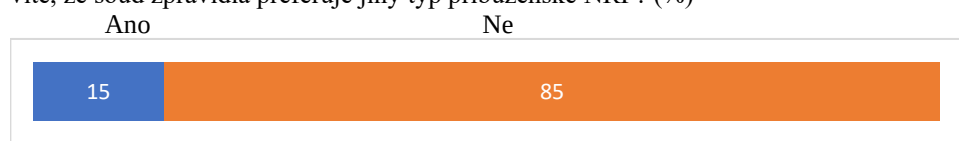
III. Variabilita rozhodování jednotlivých OSPOD na úrovni ORP – regionální analýza

Následující analýza má přinést odpověď na výzkumnou otázku, zda mezi jednotlivými sociálními pracovníky, respektive jednotlivými OSPOD na úrovni ORP existují rozdíly ve vnímání důležitosti konkrétních kritérií rozhodování při volbě institutu vhodného pro svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob. Dále se analýza zaměřuje na zjišťování potenciální existence geografického, respektive místně příslušného převládajícího způsobu rozhodování. Předpokládáme totiž, že existují regionální vlivy či specifika praxe vázaná nejen na konkrétní OSPOD, ale i na okres pod vlivem místě příslušného soudu. Tuto skutečnost se pak snažíme skrze zde představovanou analýzu empiricky doložit.

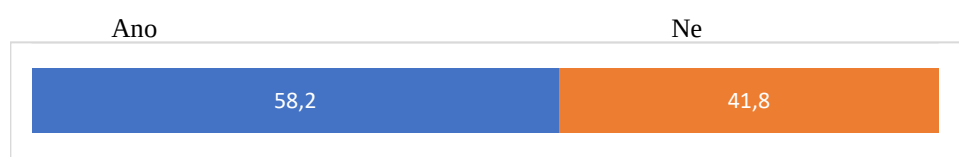
V kvantitativní analýze rozhodování jsme se zaměřili na 4 klíčové indikátory odkazující k preferenci vybraných kritérií při volbě intervence v případech NRP příbuzných a blízkých osob, tj. k jakému typu legislativního institutu se v jaké situaci pracovník OSPOD přiklání. Data lze považovat za reprezentativní na základě regionu, jelikož se jedná o kvazi vyčerpávající výběr jednotek OSPOD, tzn. že za každé pracoviště OSPOD máme vyjádření jednoho kompetentního sociálního pracovníka. Konkrétně do analýzy vstoupily otázky uvedené v BOX 1.

BOX 1 Rozložení četností relevance vybraných kritérií pro preferenci konkrétního typu příbuzenské NRP

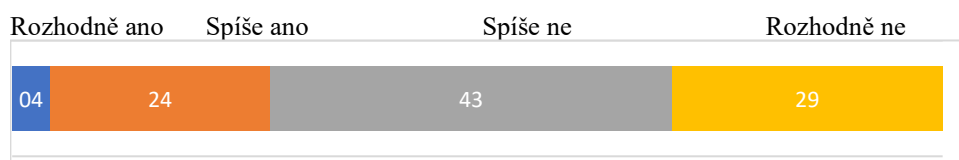
Q7: Berete v potaz při rozhodování o vaší podpoře konkrétního typu příbuzenské náhradní rodinné péče **znalost rozhodovací praxe místního opatrovníckého soudu** (např. nepodpoříte konkrétní institut, protože víte, že soud zpravidla preferuje jiný typ příbuzenské NRP)? (%)

Q15: Představuje pro Vás **finanční situace rodiny prarodičů**, kam má být dítě umístěno/svěřeno, zásadní kritérium při rozhodování o tom, zda podpoříte svěření dítěte do příbuzenské pěstounské péče, a poskytujete jim tak možnost čerpat dávky pěstounské péče? (%)

Q20: Stává se Vám, že pracujete s **institutem svěření dítěte do péče jiné osoby § 953 jako s opatřením, které je vhodné pro otestování příbuzných** (zejména prarodičů), zda péči o dítě zvládnou dříve, než u soudu podpoříte pěstounskou péči prarodičů s na ni navázanými pěstounskými dávkami? (%)

Q21: Pokud shledáte, že má **dítě potřebu individuální odborné péče** (porucha attachmentu, traumatizace, speciální vzdělávací potřeby, zdravotní znevýhodnění apod.), přikláníte se k **příbuzenské pěstounské péči z důvodu doprovázení** rodiny i za cenu toho, že potřeba finančního zabezpečení náhradní rodiny ze strany státu není až tak naléhavá?

Zdroj: Výzkumné šetření autorek mezi OSPOD na úrovni ORP (n=220), 2022

Na základě těchto čtyř indikátorů jsme provedli statistickou metodou hierarchického seskupování (Hierarchical cluster analysis; Ward's method¹) jednotlivých OPSPOD na úrovni ORP explorační zhodnocení typových skupin pracovišť OSPOD. Grafický výstup klastrové analýzy (tzv. dendrogram) nám pak ukázal optimální dělení OSPOD na úrovni ORP do čtyř různých skupin, definovaných v BOXU 2.

¹ Na základě Wardovy metody jsme určili optimální počet klastrů, tzn. 4 klastry (k měření vzdáleností mezi jednotlivými body byla využita klasická euklidovská vzdálenost). V následujícím kroku analýzy jsme pak již závazně zadali požadovaný počet klastrů (K-means klastrová analýza) s tím, že každý jednotlivý respondent, tj. OSPOD byl přiřazen do konkrétního klastru. Prostřednictvím kontingenčních tabulek pak byla vydefinována charakteristika jednotlivých „rozhodovacích“ typů.

BOX 2 Vyprofilované skupiny OSPOD na úrovni ORP dle preference vybraných kritérií (výsledky klastrové analýzy a kontingenčních tabulek)

SKUPINA 1: Odborná pomoc jako priorita		
V této skupině OSPOD silněji, než v jiných skupinách nadřazují potřebu zajištění odborné pomoci dítěti a rodině.	n=36	
SKUPINA 2: Bez prioritního kritéria		
Tyto OSPOD nemají vyhraněné kritérium, nepovažují ani finanční, ani kritérium odborné pomoci za prioritní a nevyužívají svěření jako testovací institut. Občas přihlížejí ve svých preferencích k preferencím soudu.	n=61	
SKUPINA 3: Testování rodin jako možnost		
Tato skupina OSPOD je charakteristická zejména využíváním svěření jako testovacího institutu.	n=52	
SKUPINA 4: Finanční situace rodiny jako prioritní kritérium		
OSPOD v této skupině berou finanční situaci rodiny jako zásadní kritérium pro rozhodování. Zároveň však zcela neztracují zohlednit potřebu odborné pomoci, pokud je třeba.	n=71	

Zdroj: Výzkumné šetření autorek mezi OSPOD na úrovni ORP (n=220), 2022

Sledujeme-li distribuci zástupců OSPOD (ORP) v jednotlivých vyprofilovaných skupinách, pak lze tvrdit, že je jejich krajská příslušnost rozmanitá, tj. v každém kraji, s výjimkou Karlovarského kraje, lze nalézt zastoupení všech profilovaných skupin (viz obr. 1). Barevné označení obrázku 1 je propojené s boxem 2. Rozmanitost však není náhodná. Z obr. 1 je názorně vidět, že v určitých krajích na pracovištích OSPOD některá kritéria rozhodování jednoznačně dominují. Je to právě např. Karlovarský kraj, kde se nacházejí pracoviště OSPOD řadící se svou charakteristikou do skupiny 3 a 4, tj. OSPOD využívající někdy „svěření“ na zkoušku a OSPOD s primárním kritériem v podobě finanční situace rodiny. Relativně více je institut „svěření“ využíván jako „institut na zkoušku“ ve Zlínském, Libereckém a Plzeňském kraji. Individuální přístup s větším akcentem na preferenci odborného doprovázení je zase charakteristický zejména pro Hl. m. Prahu, Olomoucký kraj a Ústecký kraj. Finanční kritérium rodiny při volbě způsobu intervence je zase častěji zohledňováno mezi OSPOD na Vysočině, v Pardubickém, Jihočeském nebo Moravskoslezském kraji.

Analýza dat kvantitativního šetření tak prokázala, že existují značné rozdíly ve vnímání důležitosti jednotlivých kritérií při volbě způsobu intervence sociálních pracovníků. Zároveň je zřejmé, že pokud jde o kauzy NRP směrem k příbuzným a blízkým osobám, pak existují určité regionálně, respektive místně podmíněné prvky ovlivňující způsoby intervence v sociální práci. Lze se tedy domnívat, že subjektivitu vstupující do rozhodování v kauzách NRP příbuzných a blízkých osob nelze považovat za zanedbatelnou a je žádoucí sledovat dále prostřednictvím kvalitativních dat podoby její manifestace.

Obrázek 1 Zastoupení typových skupin dle preference kritérií pro rozhodování o intervenci v jednotlivých krajích

Zdroj: Výzkumné šetření autorek mezi OSPOD na úrovni ORP (n=220), 2022

Pozn.: Barvy sledují stejnou škálu jako u definice skupiny 1 = Odborná pomoc jako priorita, 2 = Bez prioritního kritéria, 3 = Testování jako možnost, 4 = Finanční situace rodiny jako prioritní kritérium; Popisky = absolutní počty OSPOD

IV. Relační souvislosti rozhodování sociálních pracovníků OSPOD na úrovni ORP

V kvalitativní analýze dat spolu s dílčí verifikací prostřednictvím kvantitativních datových zdrojů jsme se zaměřili na sledování relačních souvislostí procesu rozhodování sociálních pracovníků

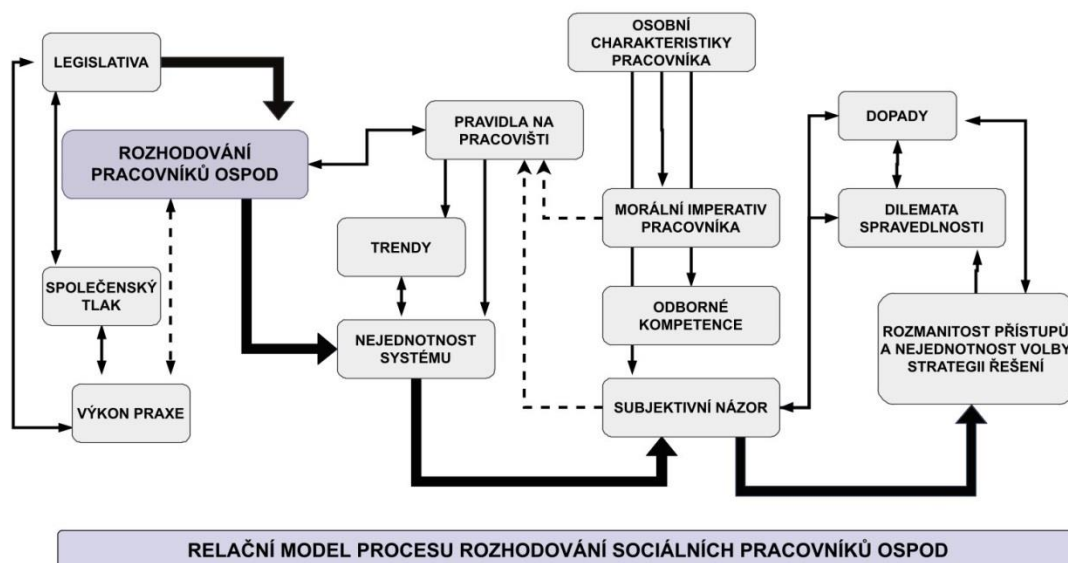
OSPOD při řešení otázky svěřování dětí do NRP. Startovacím bodem bylo považováno sestavení tzv. paradigmatického modelu, který nám poskytl hlubší význam pro zkoumání do celého problému.

Tabulka 1 Paradigmatický model

PŘÍČINNÉ PODMÍNKY	FENOMÉN	KONTEXT	INTERVENUJÍCÍ PODMÍNKY	STRATEGIE JEDNÁNÍ A INTERPRETACE	NÁSLEDKY
Legislativa Výkon praxe Společenský tlak	ROZHODOVÁNÍ SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ OSPOD	Trendy Nejednotnost systému	Osobnostní charakteristiky pracovníka Pravidla na pracovišti	Morální imperativ pracovníka Odborné kompetence pracovníka Subjektivní názor pracovníka	Rozmanitost přístupů a nejednotnost volby strategií řešení Dilemata spravedlnosti Dopady

Zdroj: Výzkumné šetření autorek, 2022

Z paradigmatického modelu lze spatřit, že tento seskupil 13 témat náležících jevům nebo podmínkám navzájem k sobě vztahovaných či návazných. Jedná se například o témata **legislativa**, **výkon praxe** a **trendy**. Jsou zde prezentována i témata poukazující na strategie, a to zejména na strategii jednání či na strategii použité k reakci na daný jev. Jedná se například o témata **pravidla na pracovišti**, **morální imperativ pracovníka**, **osobnostní charakteristiky pracovníka**, **odborné kompetence pracovníka**, **subjektivní názor pracovníka** a **dilemata spravedlnosti**. Spatřujeme zde i témata, která poukazují na následky jednání ve vztahu ke zkoumanému jevu, př. **společenský tlak**, **nejednotnost systému**, **rozmanitost přístupů a nejednotnost volby strategií řešení** a **dopady**. Celý analytický proces byl nejenom o hledání vztahů mezi jednotlivými tématy, tzn. příčiny, podmínky (kontexty), interakce, strategie, procesy a dopady, ale i o jejich následném propojování. Tyto analytické kroky nás vedly k hlubšímu poznání a porozumění spojitostí mezi tématy. Následně jsme integrovali témata do interpretačních bloků. Na dimenzionální úrovni jsme témata k sobě navzájem vztahovali. Tyto jsme dále usazovali do vztahu ke zkoumanému fenoménu s cílem lépe mu porozumět. Z těchto spojitostí se nám vykrytalizoval relační model procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD (viz obrázek č. 2). Pojem **rozhodování pracovníků OSPOD** v relačním modelu není vygenerovaným tématem, ale je zkoumaným fenoménem, u něhož hledáme propojení se všemi shromážděnými tématy.

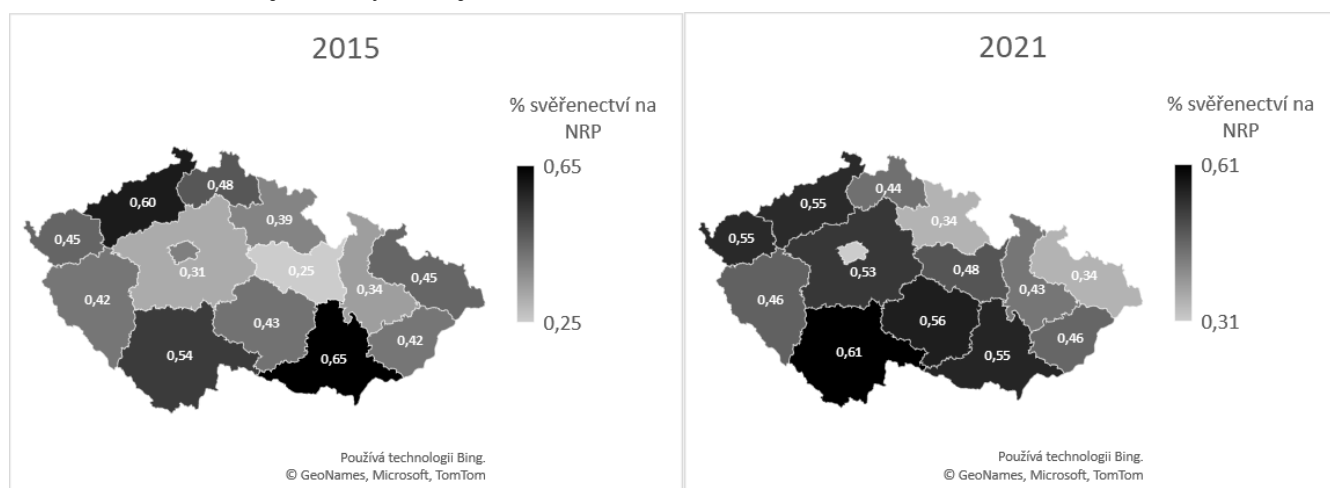
Pozn: Černé (tenké) šipky = poukazují na relační posloupnost v procesu; Přerušované šipky = poukazují na možný nesoulad témat v subjektivní úvaze pracovníka; Černé (silně zvýrazněné) šipky = ukazují hlavní linii celého procesu rozhodování.

V relačním modelu jsme identifikovali prvky, jejichž kontextům jsme se dále snažili porozumět. Základním bodem pro subjektivní rozhodování pracovníků OSPOD při doporučování dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob je téma legislativa, respondenti zde nejenom uváděli zákonná objektivní kritéria, které jsou pro ně závazná, ale zabývali se především různým výkladem zákona, nebo otázkou uchopení tzv. nejlepšího zájmu dítěte, otázkou schopnosti rodičů platit výživné a stanovení jeho výše apod. To vše považují za vedoucí k jejich subjektivnímu nahlížení na problematiku a jejich následné uchopení celého případu. Fakt, že právní úprava realitu značně redukuje, se odráží i v datech kvantitativního šetření mezi pracovníky OSPOD, kde jsme se dotazovali na hlavní kritéria, která vedou k preferenci jednoho či druhého právního institutu¹. Volba právního institutu výrazně ovlivňuje finanční prostředky, které získává pečovatelská služba od státu. Zákon a judikatura² vyzdvihuje zejména finanční rozdíly mezi oběma instituty. Institut péče o dítě v rodině se má v případě příbuzných a blízkých osob aplikovat tehdy, pokud není možné rodičům, popř. jiným příbuzným dítěte (subsidiární vyživovací povinnost příbuzných v přímé linii) uložit vyživovací povinnost k dítěti. Skutečnost, kterou dokumentují data kvalitativní povahy, tj. deklarovaná existence velmi širokého spektra zásadních kritérií jiné než finanční povahy, poukazuje na značnou volnost výkladu legislativy a dostatek prostoru pro využití subjektivního názoru, intuice, moudrosti praxe, či osobních zkušeností, se potvrzuje i ve statistických datech, kde téměř polovina OSPOD na úrovni ORP nepovažuje finanční situaci prarodičů za zásadní kritérium pro podporu svěřeného dítěte prostřednictvím institutu péče o dítě v rodině.

² Usnesení ústavního soudu ze dne 5. června 2014, I.ÚS 791/14.

Legislativa úzce souvisí s tématem *společenského tlaku*. Ten začal být respondenty intenzivně vnímán s nástupem novely zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů, provedené zákonem č. 363/2021 Sb. s účinností dne 1. 1. 2022, kdy se rozdělily kategorie pěstounů na nezprostředkované a zprostředkované, a kdy se stanovila změna ve výši příspěvků a dávek s novým určením podmínek, i tím, kdo si může finance nárokovat. Respondenti vnímali tlak společnosti, zejména médií i sociálních sítí. Téma pojmullo i otázku nedostatku kvalitních pečovatelských o ohrožené děti v České republice, a tím i poskytování sociální práce lidem, zejména příbuzným dětí (nejvíce zastoupenými prarodiči dětí), jejichž péče o děti je na hranici únosnosti. Respondenti tak často stojí před dilematy, jak se rozhodnout, komu dítě svěřit, jakou péči doporučit apod. V rámci těchto úvah se pohybují v mezích často různě vykládaného zákona, pociťují napětí v oboru SPOD i společenský tlak. Tento proces je úzce propojený s tématem *výkon praxe*. Respondenti zde vyjadřovali regionální odlišnosti svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob, různé výkony praxe na pracovištích OSPOD v rámci ORP po celé ČR, i s ohledem na socio-kulturní skladbu obyvatel daného regionu. Tato témata jsou příčinným mechanismem spuštění následného procesu subjektivního rozhodování sociálních pracovníků OSPOD. Kontextem se stává téma *trendy*. Respondenti vnímají téma trendů jako časová období a nekonzistenci, kdy je metodicky preferován určitý typ péče. Naše šetření ukázalo, že existují sociální pracovníci výhradně preferující jeden či druhý instiut. Toto vhodně dokumentují i statistiky výkazů agendy OSPOD napříč regiony v ČR. Bez ohledu na zkoumání příčin změny schéma v regionech v ČR mezi lety 2015 a 2021, je zřejmé, že preference jednoho či druhého institutu variuje jak v průběhu času, tak mezi regiony ČR.

Obrázek 3 Podíl dětí svěřených do péče jiné osoby (příbuzným) na příbuzenské NRP (svěření+pěstounství) podle soudních rozhodnutí v jednotlivých krajích ČR, 2015 a 2021

Zdroj: Statistika MPSV (evidence OSPOD), 2015; 2021

Z výše uvedeného je patrné, že se pracovníci rozhodují nejenom dle platných zákonných norem, ale i dle aktuálního doporučení metodických orgánů, či nařízení vedení. V relačním modelu se tímto téma trendů váže na oblast, jakou je téma *nejednotnost systému*. Všichni respondenti sdělili, že se současná legislativa uchopuje rozdílným pohledem všech zúčastněných stran. Systém svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob je nejednotný, a to zejména z pohledu výkonu praxe, který je založený na pracovníkově subjektivním výkladu legislativních norem a metodických materiálů, ale i na soudních rozhodnutích. Nastává *dvojkolejnost ve svěřování dětí do NRP*, a to zejména z pohledů institutů pěstounské péče na jedné straně (§ 958 až § 973 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník), a z pohledu institutu svěřování dítěte do péče cizí osoby na straně druhé (§ 953 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník). Sekundárním výstupem se v této analýze stala skutečnost, kdy respondenti poukazují na nejistotu pracovníků, vnímané pocity nedůstojnosti a neserióznosti ze strany metodických orgánů.

Dalším vygenerovaným tématem se stalo téma *pravidla na pracovišti*. Sociální pracovníci se řídí psanými pravidly, jakými jsou zákony, metodické pokyny, vnitřní směrnice a předpisy, vč. standardů

kvality SPOD, ale i pravidly nepsanými, za jaké uváděli např. rutinní, zaběhnuté úkony, kterých se drží na základě např. znalostně-zkušenostní praxe, ale i sdílení svých případů s ostatními kolegy, kteří jim sdělí svá doporučení, např. jak by postupovali v daném případě oni sami apod. Kvantitativní výzkum mezi OSPOD obsahoval rovněž otázku na existenci psaných standardů pro užití v případě rozhodování o NRP příbuzných a blízkých osob, respektive jejich absenci. Formálně definované vnitřní metodické standardy/postupy pro rozhodnutí, jaký právní institut NRP podpořit/doporučit využívají pouze na 8 (4%) pracovištích v ČR. Respondenti ze 40 % pracovišť OSPOD uvedli, že jsou si vědomi zaužívaných nepsaných postupů svého pracoviště, které při rozhodování ohledně NRP respektují. Vzájemné ovlivňování a utváření strategií v rámci pracoviště je logické i vzhledem k všeobecné praxi pravidelných porad a řízeného vyměňování zkušeností. Největší část respondentů (56% OSPOD) se domnívá, že při rozhodování nesledovali žádná pravidla a ani doporučení, respektive, že záleží čistě na individuálním posouzení pracovníka, jak k případu přistoupí. Pracovníci se necítí nekomfortně či osamoceně při svém subjektivním rozhodování. V případě nejistot věděli všichni, na koho se obrátit, kdo je schopen je podpořit. Téma **pravidla na pracovišti** se stalo intervenující podmínkou, která s sebou v posloupnosti nese další téma **osobnostní charakteristiky pracovníka**. Toto téma je důležité v procesu nastavování strategií jednání a interpretace rozhodnutí v oblasti svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob. V průběhu celého procesu na sebe váže další témata: **morální imperativ pracovníka**, **subjektivní názor pracovníka** a **odborné kompetence pracovníka**. Postupně přechází do následků, kde sociální pracovníci po provedeném rozhodnutí prožívají **dilemata spravedlnosti**. Pokud bychom měli krátce shrnout toto téma, respondenti se zabývají pochybami o systému, pochybami o sobě, zda jednájí správně, diskutují nad existencí sociální spravedlnosti pro všechny. Výsledkem je uklidnění jejich nitra, kdy nacházejí odpověď, že sociální spravedlivost není možno nastavit pro všechny členy této společnosti. Dalším tématem, které je řešeno v následcích celého rozhodovacího procesu, je téma **rozmanitosti přístupů a nejednotnost volby strategií řešení**. Zde pracovníci poukazovali na skutečnost, že se často cítí rozpolcení nad širokou paletou výběru možností při jejich rozhodování o doporučení NRP pro ohrožené dítě, dále nad nejednotností přístupů jednotlivých pracovišť OSPOD i celého systému SPOD. Právě následky jejich rozhodnutí s sebou nese téma **dopady**, které obsahuje kategorie zabývající se dopady rozhodování pracovníků na ně samotné, či na klienty, kterých se rozhodování týkalo (děti, pečující osoby), ale i dopady vyplývající z legislativního uchopení a z konečného rozhodnutí opatrovnického soudce. Téma však i hovoří o odpovědnosti pracovníků OSPOD, o jejich uvědomování si této odpovědnosti. Výzkum prokázal, že i po rozhodnutí se pracovníci zabývají skutečností, zda postupovali správně, často bývají v kontaktu se svými případy, tzn. v prostředí náhradní rodinné péče příbuzných a blízkých osob se proces stále pohybuje, jeho směr i rychlost pohybu udávají jednak pracovníci OSPOD, ale i soudci.

Relační model však i poukázal na vzájemnou kontradikci jeho prvků. Zjistili jsme, že některá témata spolu nesouzní, ba právě naopak, jdou proti sobě (na obr. jsou zaznamenány přerušovanými čarami). Spatřujeme, že se například **výkon praxe** nemusí shodovat s **rozhodnutím pracovníka**. Samotné šetření ukazuje, že se respondenti s touto skutečností v praxi často setkávají, a to zejména u opatrovnických soudů. Zde doručují svá vyjádření/doporučení o druhu institutu pro svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob.

Tato vyjádření nemusí být v souladu se soudním rozhodnutím. Dle dotazníkového šetření mezi sociálními pracovníky OSPOD na úrovni OPR vyplývá, že přibližně u poloviny pracovišť OSPOD se názor sociálních pracovníků na typ NRP téměř plně shoduje se soudním rozhodnutím (zpravidla v 90 %-100 % kauz). Druhá polovina pracovišť ale uvádí shodu cca pouze v 70 %-80 % kauz. V případě odlišného názoru nezbyvá pracovníkovi nic jiného než se s odlišným rozhodnutím soudce smířit. Respondenti však poukazovali na skutečnosti, že je tato praxe i vyčerpává a demotivuje.

Dalším příkladem protichůdné relace mohou být témata **pravidla na pracovišti** a **subjektivní názor pracovníka** a v neposlední řadě **pravidla na pracovišti** a **morální imperativ pracovníka**. V rámci svých subjektivních názorů si pracovníci sami stanovují kritéria, dle kterých určují, jaké doporučení v rámci svěření dítěte do NRP příbuzné a blízké osoby stanoví. Tato osobní kritéria bývají v souladu

s morálním imperativem pracovníka, někdy však jsou v nesouladu s pravidly na pracovišti. Z analýzy je patrné, že u pracovníků dochází k personální objektivizaci jejich subjektivního pohledu. Tzn., že subjektivně stanovená kritéria začínají brát jako objektivní. Dle svého úsudku se pak v praxi těmito kritérii řídí a jsou přesvědčeni o správnosti svých úvah. V neposlední řadě se pak stává, že takto nastavená kritéria jsou schopni v rámci sdílené praxe dále prezentovat kolegům na pracovišti, kteří se pak podřizují obecné názorově – zkušenostní praxi. Kritéria pak nejsou individuálním nástrojem jednoho pracovníka, sdílí je tak více pracovníků na jednom pracovišti a stávají se jakýmsi nepsaným pravidlem pro rozhodování.

Analýza nám identifikovala i výslednou strukturu determinant rozhodování, které vystoupily z relačních souvislostí celého procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD. Tyto determinanty jsme rozdělili do dvou kategorií, vnější a vnitřní. Vnější prvky v sobě zahrnují legislativní a sociální prostředí, sociodemografickou strukturu, kulturní determinanty, regionální vlivy a pracovní prostředí pracovníka. Vnitřní prvky se týkají osobnostních charakteristik a odborných kompetencí pracovníka. Jsou v nich zahrnuty nejenom vnitřní motivy, které vedou jedince k nastolení vnitřního řádu a duševní pohody, ale i motivy vnější, které ovlivňují pracovníky na základě vnějšího (cizího) impulsu. V našem výzkumu se v případě našich respondentů jednalo zejména o impuls metodického orgánu, nadřízeného pracovníka či opatrovnického soudce. Vnitřní prvky obsahují i tzv. osobní práh pracovníků, tzn. jejich životní zkušenosti, znalost procesu svěřování dětí do NRP příbuzných a blízkých osob, jejich délku praxe, osobní organizovanost, vzdělanostní základ, na které se vážou odbornostní kompetence. Zahrnujeme sem i morální imperativ s hodnotovou orientací a etickými principy, a zejména práci s mocí a míru empatie ke klientovi. Výzkum ukázal, že právě tyto poslední dvě charakteristiky mají velký vliv při utváření úsudků, které následně vedou k rozhodnutí, jaký institut svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob pracovník doporučí. Závěry z tohoto šetření jasně ukazují, že subjektivní vnímání jednotlivých kauz u sociálních pracovníků OSPOD jsou důležitým hlediskem pro toto rozhodování.

V. Závěr

Kostra analytického příběhu nás postupně provedla paradigmaty. Tyto jsme strukturovali do témat, která jsme následně zasadili do relačního modelu procesu rozhodování sociálních pracovníků OSPOD. Za vyselektovaná hlavní témata v celém procesním modelu považujeme čtyři, která vytvářejí hlavní linii celého procesu zkoumaného fenoménu (na obr. 2 je tato posloupná linie vyznačena silnými zvýrazněnými čarami). Spatřujeme, jak nejprve vstupuje do dění legislativa. Sociální pracovník disponuje znalostí patřičné legislativy (právních norem a předpisů), na základě níž vstupuje do procesu jeho subjektivní úsudek, který následně vede k rozhodnutí o doporučení určité formy náhradní rodinné péče o ohrožené dítě. Do celého procesu však vstupuje dvojkoľejnost systému a nejednotnost výkladu právních norem. Zde nastává moment, kdy si pracovník na základě vlastního úsudku/ vyhodnocení situace, který je podložený praxí na jeho pracovišti, rozhodne. Celý proces je ovlivněný i osobním prahem pracovníka, který je založený nejenom na znalostech prostředí, zkušenostech z praxe, ale i na charakteristikách osobnosti pracovníka, jeho morální i hodnotové orientace. Tento celý proces je završený vynesemím rozsudku opatrovnického soudce. Zde pracovník OSPOD zjišťuje, zda bylo jeho doporučení soudcem podpořeno či nikoliv. Završuje se téma rozmanitosti v přístupu a nesouladu v rozhodování, kde jsou zřejmé regionální rozdíly v rámci celé České republiky. V tento moment se sociální pracovníci osobně vypořádávají s rozhodnutím soudce, tzn. zda a proč bylo jejich doporučení soudcem podpořeno či nikoliv. Výzkum poukázal na viditelnou rozdílnost praxe v komunikaci/spolupráci mezi sociálními pracovníky OSPOD a opatrovnickými soudci napříč republikou. U některých respondentů bylo zřejmé, že jsou rozhodováním soudců místy demotivováni. Následné zabývání se otázkou o existenci sociální spravedlnosti, pochybami o sobě, ale spíše pochybami o celém systému bylo doprovodným jevem celého výzkumného šetření. Výsledky ukazují, že celý proces rozhodování, a to od příčinných podmínek, přes kontext, strategie, až po následky, protíná ústřední téma nejednotnosti a nejednoznačnosti způsobený zejména nedostatečnou oporou v legislativě, metodických pokynech a dostupným odborným zaštitěním.

Domníváme se, že se výzkumný cíl zaměřený na porozumění procesu rozhodování a na identifikaci determinant, které ovlivňují subjektivní úsudek a následné rozhodování pracovníků OSPOD při doporučování formy péče v rámci svěření dítěte do NRP příbuzných a blízkých osob, podařilo naplnit. Představený relační model i interpretace determinant rozhodování potvrdil komplexitu situací, ve kterých sociální pracovník musí nalézat správné strategie řešení a tak využít všechny prostředky (zdroje znalostí), které má k dispozici včetně legislativně -normativního rámce, kolektivně stanoveného úzu, své intuice, subjektivně- hodnotového zakončení apod. Naše závěry jsou podloženy i výzkumy White, Stancobe (2003) či Munro (2005), kdy i tito autoři hovoří o subjektivním a intuitivním rozhodování jako zcela legitimním parametrem daného rozhodovacího procesu pracovníka. Naši respondenti se snažili být vždy v souladu s legislativní normou, ovšem vzhledem k nejednoznačnosti normy a rozhodovací praxe, bylo jejich rozhodování vedeno v subjektivní morálně-etické rovině jejich zdůvodnění. Zahraniční výzkumná šetření (př. Brunberg & Pecnik, 2007; Baumann et al., 2011) hovoří o tzv. „osobním prahu decision makera“ jako o startovací čáře pro všechna rozhodnutí. I náš výzkum poukázal na důležitost osobnostního nastavení a osobnostních charakteristik sociálního pracovníka při celém procesu rozhodování. Taktéž s enám potvrzuje i vliv znalostí a zkušeností z praxe jako zásadních faktorů při tvorbě intervenčních strategií. Moudrost praxe, kolektivně sdílená pravidla (včetně nepsaných), rutinní zaběhnuté způsoby řešení problémů apod., vstupují významně do procesu rozhodování. Naše zjištění korespondují se závěry autorů, jakými jsou např. výzkumná šetření Thompson & Marsh, 1991; Navrátilová, 2009; Benbenishty et al., 2015.

Komplexitu prostředí a variabilitu determinant rozhodování prezentuje řada autorů jako přirozený a nevyhnutelný jev praxe v různých oblastech sociální práce. Ovšem prvek nejednotnosti a nejednoznačnosti, který byl popsán v této analýze, vnáší do rozhodovacích mechanismů v některých případech znaky rozpolcenosti, nezakotvenosti, nejistoty a následně i frustrace z absence jasných pravidel. Přítomnost těchto znaků totiž samozřejmě znamená zvýšené nároky na víru ve vlastní rozhodování sociálních pracovníků bez relevantní opory.

Limitem naší studie může být skutečnost, že výzkum samotný nebyl primárně cílený na řešení otázky subjektivního nahlížení sociálních pracovníků OSPOD při volbě intervenčních strategií, nicméně situace v oblasti příbuzenské NRP vedla k tomu, že se zde studované téma začalo v rámci rozhovorů samo vynořovat a došlo tak k dostatečnému datovému nasycení relačního modelu. V tomto směru lze tedy hovořit o induktivním základu zde prezentované analýzy.

Financování

Článek byl vytvořen s finanční podporou z Institucionální podpory na dlouhodobý rozvoj rozvoj výzkumné organizace VÚPSV, v. i. i., na období 2018 – 2022, je součástí projektu IP70616 „Využívání a fungování institutu svěření dítěte do péče jiné osoby (svěřenectví) v praxi“.

Literatura

Bartoli, L. & Dolan, M. (2014). Decision making in social work with families and children: Developing decision-aids compatible with cognition. *The British Journal of Social Work*, 45(7), 2142–2160. Doi:10.1093/bjsw/bcu087.

Baumann, D. J., Dalglish, L., Filuke, J. & Kern, H. (2011). *The Decision-making Ecology*. Washington, DC: American Humane Association.

Benbenishty, R., Davidson-Arad, B., Lópéz, M., Devaney, J. Devaney, J., Spratt, T., Koopmans, C., Knorth, C., L.M., Del Valle, J.F. & Hayes, D. (2015). Decision Making in Child Protection: An International Comparative Study on Maltreatment Substantiation, Risk Assessment and Interventions Recommendations, and the Role of Professionals' Child Welfare Attitudes. *Child Abuse & Neglect*, 49, 63–75. Doi: 10.1016/j.chiabu.2015.03.015.

- Brunnberg, E. & Pećnik, N. (2007). Assessment Processes in Social Work with Children at Risk in Sweden and Croatia. *International Journal of Social Welfare*, 16(3), 231–241. Doi: 10.1111/j.1468-2397.2006.00456.x.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. Doi:10.1191/1478088706qp063oa.
- Hozová, L., Kyzlinková, R. (2022). HODNOCENÍ SOUČASNÉHO LEGISLATIVNÍHO NASTAVENÍ ZAJIŠTĚNÍ NRP PŘÍBUZNÝMI A BLÍZKÝMI OSOBAMI ZE STRANY PRACOVNÍKŮ OSPOD A OPATROVNICKÝCH SOUDCŮ: Podklad pro důvodovou zprávu a RIA, RILSA, Praha.
- Kolb, D. A. (1984). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood-Cliffs, NJ, Prentice Hall.
- McCafferty, P., Taylor, B. J. (2020). Barriers to Knowledge Acquisition and Utilisation in Child Welfare Decisions: A Qualitative Study. *Journal of Social Work*, 22(1), 87–108. Doi: 10.1177/1468017320978917.
- Munro, E. (2005). Improving Practice: Child Protection as a Systems Problem. *Children and Youth Services Review*, 27(4), 375–391. Doi: 10.1016/j.childyouth.2004.11.006.
- Navrátilová, J. (2009). *Pojetí praktického vzdělávání sociálních pracovníků*. Disertační práce. Brno: Univerzita, fakulta, katedra.
- Thompson, N., Marsh, P. (1991). *The Management of Practice Teaching*. Sheffield: University of Sheffield.
- Trevithick, P. (2008). Revisiting the Knowledge Base of Social Work: A Framework for Practice. *The British Journal of Social Work*, 38(6), 1212–1237. Doi: 10.1093/bjsw/bcm026.
- White, S., Stancombe, J. (2003). *Clinical Judgement in the Health and Welfare Professions*. McGraw-Hill Education, UK.

REPUTATION OF SLOVAK UNIVERSITIES IN THE WORLD RANKINGS

Martina Chrančoková¹

Abstract

Education obtained abroad has more and more value these days. Choosing a university and the country of study and living for an international student is an important decision. Currently, more and more international rankings of universities are used for such decisions. For our research, we selected 5 world popular rankings used in the world. When filtering through these rankings, out of 39 Slovak universities, we came across only 10 Slovak universities that became our research objects. We were also interested in the number of international students at these universities, which we obtained from the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic and data from the international ranking of universities. The aim of the contribution was to examine the statistical significance between the evaluation of ten selected Slovak universities in international rankings and the percentage of foreign students at these selected Slovak universities. We used comparative methods, descriptive statistics, chi-square test and correlation coefficient for analysis. We have found that the relationship between the ranking of 10 Slovak universities in international rankings and the number of international students at these Slovak universities is statistically significant, as confirmed by the chi-square test.

Keywords

Education, Students' Mobility, International Students, International Rankings of Universities, Slovak Universities, Chi-Square Test

I. Úvod

Jednou z dôležitých úloh každej krajiny je budovanie svojho vlastného vzdelávacieho systému. Tým, že v súčasnosti je celý svet čoraz viac navzájom rôzne poprepájaný, tak aj vzdelávacie systémy krajín sa navzájom ovplyvňujú. Pričom každá krajina má zadefinované svoje vlastné ciele svojej zahraničnej politiky, ktoré sa samozrejme líšia od politik iných krajín. Taktiež keby sme urobili prieskum ohľadne vzdelávania v rôznych krajinách, tak určite môžeme očakávať, že atraktivnosť za vzdelávaním nie je v každej krajine rovnaká. Prečo je to tak, keď vzdelávacie systémy idú zväčša podľa rovnakých pravidiel hodnotenia? Prečo sú niektoré krajiny pre študentov atraktívnejšie ako tie druhé? Tieto výskumné otázky sú príliš rozsiahle, ale môžeme si danú problematiku rozdeliť na menšie kúsky bádania a možno malými krokmi výskumu prideme na niečo významné. Čo vieme, ale s určitosťou povedať je, že realita je taká, že čoraz viac dochádza k zvyšovaniu trendu vzdelávania v zahraničí. Získanie vzdelania v zahraničí sa v súčasnosti považuje za hodnotnejšie ako vzdelanie na rozdiel od krajiny, kde sa študent narodil, prípadne vyrastal a dosiahol základné a vyššie vzdelanie (Kuptsch, 2006).

Článok je rozdelený do šiestich kapitol. Prvou kapitolou je úvod, kde sme sa snažili stručne napísať cieľ a vysvetliť dôvody nášho príspevku. V druhej kapitole je opísaná metodika článku, kde sme sa snažili vysvetliť naše postupy. V tretej kapitole je opísaný vzdelávací systém na Slovensku, ktorý na potrebný na pochopenie danej problematiky. V štvrtej kapitole sme na základe dát z OECD (2023) spravili prehľad v krajinách EÚ a aj ostatných krajín sveta, ktorých sa mobilita zahraničných študentov terciárneho vzdelávania týka. Naším cieľom bolo si predstaviť, kde sa Slovensko nachádza a akými číslami disponuje. V piatej kapitole sme pomocou medzinárodných rebríčkov univerzít sme sa snažili zistiť, ktoré slovenské univerzity sú atraktívne pre zahraničných študentov. A na základe výberu týchto univerzít zistiť, či sa nachádza nejaký signifikantný vzťah týchto rebríčkov s počtami

¹ Institute for Forecasting, Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences, Šancová 56, 811 05 Bratislava, Slovakia. E-mail: Martina.Chrancokova@gmail.com.

zahraničných študentov na týchto univerzitách. Poslednou kapitolou je záver, kde sme zhrnuli naše poznatky z tohto výskumu na tomto článku.

II. Metodika článku

V tejto metodike nášho príspevku sme sa snažili vysvetliť naše myslenie a postupy a tak predostrieť čitateľovi určitý pohľad nášho vedeckého bádania. Prvým čiastkovým cieľom bolo zistiť aký trend má mobilita zahraničných študentov na Slovensku. Mali sme záujem zistiť a porovnať konkrétne čísla ohľadne Slovenska s inými krajinami. Výsledky z tejto analýzy sa nachádzajú v piatej kapitole s názvom Zahraniční študenti na Slovensku.

Druhým čiastkovým cieľom bolo zistiť, o ktoré slovenské univerzity majú najväčší záujem zahraniční študenti. Informácie ohľadne počtu zahraničných študentov sme získali z databázy OECD (2023) a konkrétne počty zahraničných študentov na konkrétnych slovenských univerzitách sme získali Centra vedecko-technických informácií SR (CVTI SR, 2023). Objektom nášho skúmania sa stalo 10 slovenských univerzít, ktoré sa nachádzalo v piatich vybraných medzinárodných rebríčkoch hodnotenia univerzít za posledný publikovaný akademický rok. Konkrétne informácie o rankingoch a výsledkoch nášho výskumu sú v šiestej kapitole s názvom Renomé slovenských škôl podľa medzinárodných rankingov.

Pre analyzovanie nahromadených dát spomínaných dát sme použili deskriptívnu štatistiku a porovnávacie metódy. Pre naplnenie cieľa sme sa museli ponoriť do dát hlbšie a zvoliť si správne premenné a štatistickú metódu. Našimi hlavnými premennými sa stali 2 premenné, a to: (1) vyhodnotenie slovenských univerzít z medzinárodných rankingov a druhou premennou sme si zvolili (2) percentuálny podiel zahraničných študentov na našej vzorke slovenských univerzít.

Cieľom príspevku bolo preskúmať štatistickú významnosť medzi týmito dvoma premennými, vyhodnotením vybraných desiatich slovenských univerzít v medzinárodných rankingoch a percentom zahraničných študentov na týchto zvolených slovenských univerzitách.

Prečo sme si za jednu z dvoch skúmaných premenných zvolili percentuálne zastúpenie zahraničných študentov? Hlavný dôvod je taký, že práve zahraniční študenti sú tí, ktorí využívajú poskytované vzdelávacie služby danej krajiny a oni sú práve tí, ktorí tvoria tiež určité renomé resp. reputáciu krajine štúdia a aj krajine svojho pôvodu, ale aj krajine, kde sa rozhodnú pracovať a žiť. Títo študenti ďalej šíria dobré alebo zlé meno univerzity do sveta.

Druhú premennou bolo vyhodnotenie slovenských univerzít v medzinárodných rankingoch. Prečo sme si zvolili práve tieto konkrétne vyhodnotenia? Lebo práve tieto rankingy vytvárajú v súčasnosti priestor na porovnávanie univerzít celosvetovo.

Hlavnú výskumnú otázku a cieľ príspevku sme vytvorili na základe vyššie uvedeného postupu práce. Na základe zvolených premenných a zvoleného cieľa príspevku sme si zadefinovali nulovú a alternatívnu hypotézu pre hlbšiu štatistickú analýzu.

Nulová hypotéza znela: Vzťah medzi vyhodnotením slovenských univerzít v medzinárodných rankingoch nie je štatisticky významný ku percentuálnemu podielu zahraničných študentov na týchto slovenských univerzitách.

Alternatívna hypotéza znela: Vzťah medzi vyhodnotením slovenských univerzít v medzinárodných rankingoch je štatisticky významný ku percentuálnemu podielu zahraničných študentov na týchto slovenských univerzitách.

Na základe zvolených premenných sme si za správnu štatistickú metódu zvolili test chí-kvadrát. Spoločnosť chí-kvadrát testu sme zvolili na 95%. Ďalšou metódou, ktorú sme využili je korelačná analýza z dôvodu, aby sme lepšie porozumeli vzťahu týchto dvoch premenných. Na všetky štatistické výpočty bol použitý program IBM SPSS Statistics (Field, 2013).

III. Vzdelávací systém a politiky na Slovensku

Na Slovensku sa v roku 2023 nachádza 39 vysokých škôl. Podľa medzinárodnej klasifikácie máme 20 verejných vysokých škôl, 3 štátne vysoké školy, 10 súkromných vysokých škôl a 6 zahraničných vysokých škôl (viď Tabuľka 1).

Tabuľka 1 Typ vysokých škôl na Slovensku

	Počet
Verejné vysoké školy	20
Štátne vysoké školy	3
Súkromné vysoké školy	10
Zahraničné vysoké školy	6
Spolu	39

Zdroj: MINEDU (2023)

Nad všetkými vysokými školami má dohľad Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (MŠVVaŠ SR). Je ústredným orgánom štátnej správy Slovenskej republiky pre základné, stredné a vysoké školy. Kompetencie ministerstva sú stanovené zákonom. Všeobecný právny rámec činnosti vysokých škôl dáva zákon č. 131/2002 Z.z. o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov a vyhlášok ministerstva (MINEDU, 2023).

Ďalšou dôležitou inštitúciou je fungovanie systému vzdelávania na Slovensku je Centrum vedecko-technických informácií SR (CVTI SR). CVTI SR patrí medzi príspevkové organizácie Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR (CVTI SR, 2023a). V tomto článku sme práve od tejto inštitúcie použili zozbierané dáta o počte zahraničných študentov.

Medzinárodná štandardná klasifikácia vzdelávania – klasifikácia ISCED, bola prijatá v roku 1976 Organizáciou Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (UNESCO). Slovensko začalo používať túto jednotnú klasifikáciu v roku 1997, kedy bola implementovaná verzia ISCED 97. V roku 2011 ju nahradila ďalšia jej aktualizácia, a to ISCED 2011. ISCED 2011 už obsahuje 10 úrovní vzdelávania so 4 stupňami vzdelávania: predprimárneho, primárneho, sekundárneho a terciárneho. Klasifikácia ISCED je nástrojom na medzinárodné porovnávanie vzdelávacích systémov a vytvára tým priestor na rôzne diskusie a zlepšenia danej problematiky. V našom článku sa budeme venovať terciárnemu typu vzdelávania. Terciárne vzdelávanie sa poskytuje na univerzitách a vysokých školách. Na tomto type štúdia sa študent už špecializuje na konkrétnu oblasť štúdia napr. medicínu, inžinierstvo, manažment, umenie a iné disciplíny (MINEDU, 2023).

Taktiež od roku 2004, po vstupe do Európskej Únie (EU), začalo Slovensko využívať systém ECTS (*European Credit Transfer and Accumulation System*). Systém ECTS bol vyvinutý Európskou komisiou ako nástroj na podporu mobility študentov v rámci Európskeho priestoru vyššieho (terciárneho) vzdelávania. Všetky krajiny EÚ sa zaviazali implementovať systém ECTS so svojich vnútroštátnych vzdelávacích systémov a všetky ho prijali ako súčasť vysokoškolských programov. V súčasnosti systém ECTS využívajú všetky krajiny (EU), tiež niektoré krajiny Európskeho hospodárskeho priestoru (EHP). Spomínaný jednotný systém ECTS tak poskytuje uznávaný rámec pre vzdelávanie na vysokých školách na území celej Európy. Krajiny, ktoré síce nepatria do niektorých už spomínaných spoločenstiev, sa tiež dohodli na jednotnom používaní systému ECTS. Jedná sa o krajiny ako Nórsko, Island, Švajčiarsko, Severné Macedónsko, Srbsko, Turecko a mnohé ďalšie. Zavedenie systému ECTS do vysokých škôl prinieslo Slovensku viacero výhod. Jednou z hlavných výhod je, že sa tým uľahčuje študentská mobilita študentov medzi vysokými školami. Systém ECTS poskytuje taktiež transparentný spôsob hodnotenia, tiež porovnávanie predmetov aj študijných programov. Študenti vďaka tomuto systému majú jasne zadané pravidlá štúdia. Aj keď je systém ECTS široko uznávaný, tak má určite svoje limity a obsahuje samozrejme aj nejaké nedostatky. ECTS je založený na meraní pracovnej záťaže študenta, ale napríklad nerozlišuje medzi obsahom a náročnosťou kurzov. Uznávanie hodnotenia systému

ECTS mimo krajín EÚ, môže byť tiež považovaný za určité obmedzenie. V tomto prípade je dôležité si uvedomiť, že tento spoločný rámec sa stále vyvíja a už prešiel niektorými aktualizáciami a zmenami. O týchto limitách a obmedzeniach sa treba rozprávať a diskutovať, aby sme vybudovali ešte dokonalejší systém pre vzdelávanie na vysokých školách. Na Slovensku sa používa jednotný kreditový systém vyjadrujúci štandardnú záťaž študenta v ECTS, ktorá predstavuje šesťdesiat kreditov za jeden akademický rok v dennej forme štúdia (MINEDU, 2023).

Cieľom každej krajiny je vytvoriť taký vlastný ľudský kapitál, ktorý by vedel podržať ekonomickú silu a správne smerovanie ekonomiky danej krajiny. Ľudský kapitál označuje hodnotu a produktívne schopnosti ľudí, ktorí prispievajú k hospodárskej aktivite a rastu danej krajiny. Podľa Schultza (1961) a aj Beckera (2009) ako aj mnohých iných autorov predstavuje práve nadobudnuté vzdelanie istú formu investície do ľudského kapitálu, kedy ľudia vynakladajú peniaze a čas, aby získali vzdelanie, ktoré zvýši ich produktivitu a dôchodok. Hodnota ľudského kapitálu by mala byť priamo úmerná od úrovni nadobudnutého vzdelania. Tiež netreba zabúdať aj na kreativitu, inovatívnosť a flexibilitu týchto ľudí, lebo hlavne oni sú nositelia týchto vlastností. Každý štát sa pokúša udržať si najlepšie sily na svojej strane a v dnešnom svete sa štúdiom v zahraničí hodnotí väčšou prestížou. Preto veľa mladých ľudí sa rozhodne vycestovať do cudziny, aby si zvýšilo svoje portfólio vzdelania. Otázkou však ostáva, či sa títo mladí ľudia raz rozhodnú vrátiť do krajiny, z ktorej pochádzajú alebo si nájdu úplne inú krajinu na žitie, ktorá bude v budúcnosti profitovať z ich nadobudnutého vzdelania.

V súčasnosti sa aj Slovensko môže považovať za atraktívnu krajinu pre zahraničných študentov. Hlavným dôvodom štúdia týchto mladých ľudí by malo byť získanie vzdelania v zahraničí. Na samotný priebeh celkového vzdelávania v zahraničí majú vplyvy rôzne politiky krajín. V súčasnosti sa vlády európskych krajín snažia o zosúladienie smerníc, aby sa možné prekážky vedeli čo najrýchlejšie zdolať. Jednou takouto smernicou je dohoda o akreditácii zahraničných univerzít, pomocou ktorej bude štúdium na Slovensku uznávané na zahraničných univerzitách po celom svete. Dalším pozitívom pre zahraničných študentov je získanie štipendií. Štáty a tiež Slovensko sa tiež snažia o uznávanie zahraničných diplomov, tento proces má na starosti MŠVVaŠ SR. Slovenské univerzity v súčasnosti môžu uzatvárať partnerstvá s inými univerzitami v iných krajinách. Tieto dohody môžu uľahčiť štúdium študentom po celom svete. Veľmi populárnym programom ohľadne zahraničného štúdia je program Erasmus+. Je to program Európskej únie, ktorý umožňuje študentom stráviť určitý čas v zahraničí a získať tak medzinárodné skúsenosti (MINEDU, 2023).

IV. Zahraniční študenti na Slovensku

Slovensko od svojho vzniku nepatrilo k atraktívnym krajinám pre vzdelávanie pre zahraničných študentov. Mohli tam byť rôzne dôvody politického alebo iného charakteru. Dovtedy sa touto témou veľmi nikto nezaoberal. Začal tým až pán Divinský (2005), ktorý sa vo svojich článkoch vyjadroval o súčasnom stave vzdelávania na Slovensku a prečo je Slovensko neatraktívne pre zahraničných študentov. Vyjadril sa, že do roku 2005 bol počet zahraničných študentov nízky a že tieto počty zahraničných študentov v tejto dobe stagnovali. Od roku 2005 ich počet začal zvyšovať. Dôvodom podľa neho bola narastajúca legálna migrácia. Spôsobil ju vstup do EÚ. Hoci sa tieto toky pomerne zvýšili, ale v porovnaní s inými krajinami sme boli v roku 2006 tretí najnižší v EÚ27 po Poľsku a Litve (Eurostat, 2009; Divinský, 2009). V nasledujúcej tabuľke ²¹ sú presné čísla z databázy OECD ohľadom zahraničných študentov v rôznych krajinách sveta od roku 2005 po rok 2020.

¹ Do tabuľky sme vybrali krajiny s najvyššou mobilitou zahraničných študentov a tiež krajiny V4.

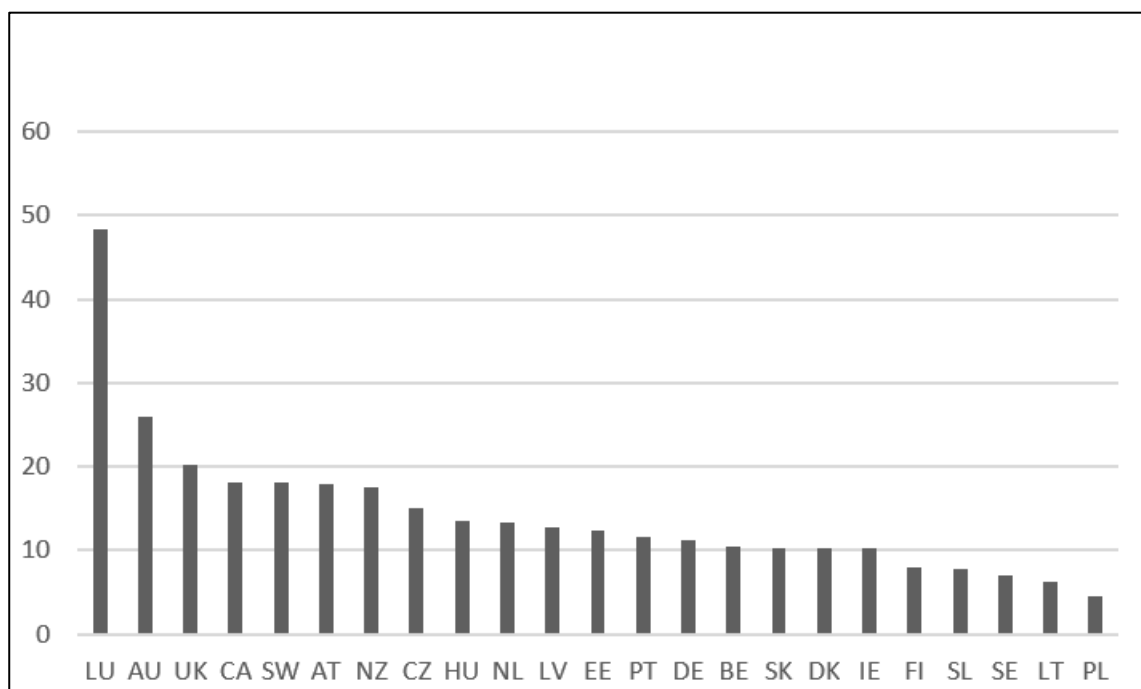
Tabuľka 2 Medzinárodná študentská mobilita vo vybraných krajinách EU a vo svete (2005 – 2020) v %

	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Austrália	17,28	21,25	19,83	18,30	17,97	18,31	15,47	17,49	21,48	26,50	28,38	26,00
Belgicko	5,78	7,46	8,36	9,16	9,98	11,20	11,190	12,02	8,65	10,45	10,04	10,38
Kanada	..	..	..	10,05	9,72	9,51	10,97	11,89	12,92	13,84	16,22	18,21
Česko	..	..	..	..	9,39	9,83	10,55	11,51	12,54	13,61	14,36	14,99
Dánsko	4,41	7,35	7,76	8,11	10,13	9,94	10,28	10,81	10,76	10,71	10,49	10,23
Nemecko	9,76	8,89	7,16	6,99	7,07	7,23	7,68	8,04	8,37	9,97	10,11	11,24
Maďarsko	3,12	4,67	4,94	5,30	5,76	7,04	7,05	8,86	9,97	11,41	12,61	13,48
Luxembursko	..	..	..	..	43,52	43,86	45,87	47,00	46,73	47,74	48,65	48,39
Slovensko	0,93	3,60	4,04	4,29	4,86	5,62	5,90	6,02	6,90	8,03	9,04	10,30
Švajčiarsko	13,32	15,45	16,23	16,50	16,86	17,11	17,18	17,59	17,75	17,70	17,80	18,14
Anglicko	13,92	16,04	16,85	17,14	17,46	18,25	18,48	18,16	17,92	18,32	18,68	20,15

Zdroj: vlastné spracovanie z databázy OECD (2023)

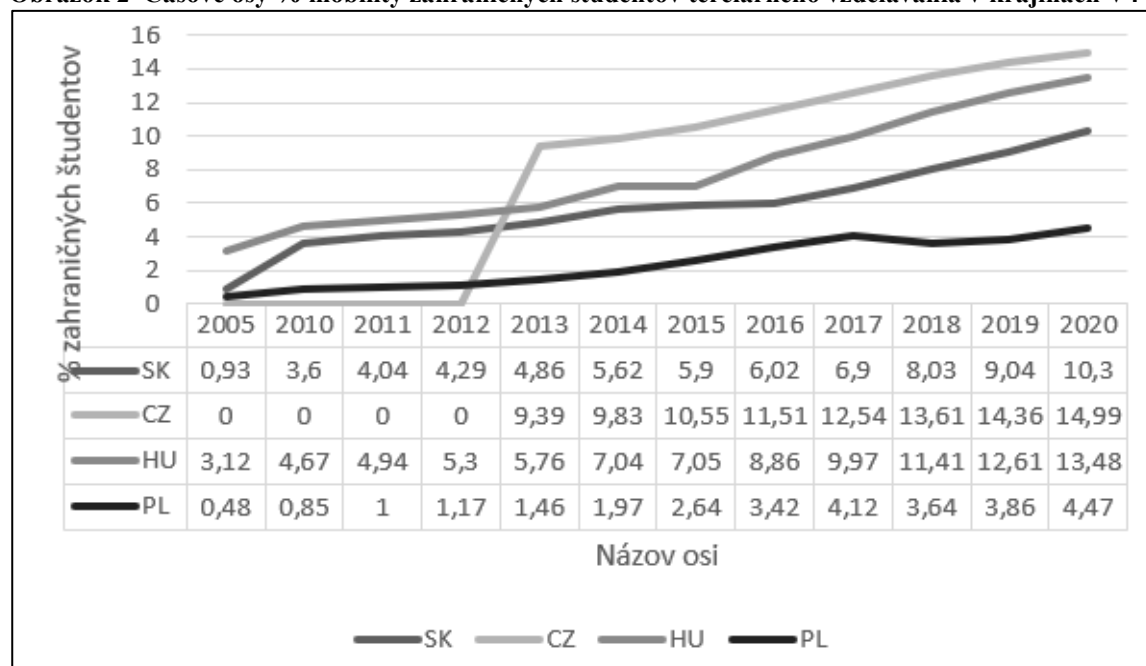
Analýzou dát sme zistili, že najvyšší počet zahraničných študentov v roku 2020 bol v Luxembursku, a to až 48,39 %. Druhou obľúbenou destináciou na štúdium je Austrália s 26 %, potom Spojené Kráľovstvo (UK) s 20,15 %, Kanada s 20,15 %, ďalej Švajčiarsko s 18,14 %, (viac na obrázku 1). Slovensko si v roku 2020 ako krajinu vzdelávania vybralo 10,30 % zahraničných študentov. Tesne pred nami je Belgicko a za nami Dánsko.

Obrázok 1 Krajiny vzostupne podľa % mobility zahraničných študentov terciárneho vzdelávania

Zdroj: vlastné spracovanie z databázy OECD (2023)

Tiež na porovnanie s krajinami V4 sme v tretí rebríčku, pred nami je Maďarsko, Česko a za nami Poľsko (viac na obrázku 2). Konkrétne čísla sa nachádzajú aj pod obrázkom 2. Na obrázku 2 tiež vidieť, že Slovensko má od roku 2005 rastúci trend ohľadne mobility zahraničných študentov na Slovensko.

Obrázok 2 Časové osy % mobility zahraničných študentov terciárneho vzdelávania v krajinách V4

Zdroj: vlastné spracovanie z databázy OECD (2023)

V. Renomé slovenských vysokých škôl podľa medzinárodných rebríčkov

Na porovnávanie vysokých škôl sa v súčasnej dobe a v medzinárodnom meradle využívajú viaceré rebríčky tzv. *rankingy*. *Rankingy* sa snažia ohodnotiť konkrétnu vysokú školu podľa rôznych indikátorov. Každý ranking má vlastné indikátory a nie do každého rankingu sa dostanú rovnaké vysoké školy. V súčasnosti sú najviac tieto známe rankingy, ktoré využijeme aj vo svojom výskume:

- *QS World University Ranking* (QS University Rankings, 2023),
- *Times Higher Education World University Rankings* (Times Higher Education World University Rankings, 2023),
- *Academic ranking of World Universities (ARWU)*, nazývaný tiež ako *Shanghai ranking* (Shanghai ranking, 2022),
- *U.S.News & World Report Best Global Universities Rankings* (U.S.News & World Report Best Global Universities Rankings, 2023),
- *QS EECA University Ranking* (QS EECA University Ranking, 2022).

Keď sme si do týchto rankingov nastavili vyhľadávanie resp. filtrovanie vysokých škôl resp. univerzít podľa regiónu a lokácie, čiže podľa konečnej krajiny štúdia resp. destinácie sme zadali krajinu, konkrétne Slovensko. V takto určenom filtri nám výsledný výstup vyšiel na 10 univerzít. Na analýzu sme použili všetkých 5 rankingov spomínaných vyššie. V nasledujúcej tabuľke 3 sme príslušným univerzitám určili poradie podľa už spomínaných rankingov.

Tabuľka 3 Zastúpenie slovenských univerzít v medzinárodných rankingoch v rokoch 2022 a 2023

	QS World University Ranking	Times Higher Education World University Rankings	Academic ranking of World Universities (ARWU)	U.S.News & World Report Best Global Universities Rankings	QS EECA University Ranking
(1) Univerzita Komenského v Bratislave	1.	1.	1.	1.	1.
(2) Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach	2.	2.	..	2.	4.
(3) Slovenská technická univerzita v Bratislave	3.	7.	..	3.	2.
(4) Technická univerzita v Košiciach	4.	5.	..	4.	3.
(5) Žilinská univerzita	5.	3.	..	..	6.
(6) Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre	6.	4.	..	..	5.
(7) Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	..	6.	..	..	..
(8) Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach	..	8.	..	..	..
(9) Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave	..	..	..	5.	..
(10) Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	..	..	..	..	7.

Zdroj: *Vlastné spracovanie z internetových zdrojov medzinárodných rankingov: Academic Ranking of World Universities. (2022), Times Higher Education World University Rankings. (2023), U.S.News & World Report Best Global Universities Rankings. (2023), QS University Rankings. (2023), QS EECA University Ranking. (2022)*

Ako môžeme vidieť z tabuľky 3, tak na prvej priečke vo všetkých rankingoch bola Univerzita Komenského v Bratislave. Druhú priečku trikrát obhájila Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, pričom raz bola štvrtá. Slovenská technická univerzita v Bratislave bola raz druhá, dvakrát tretia a raz siedma. Podľa tabuľky 3 sme vedeli vydedukovať, že prvých 6 univerzít sa nachádza vo viacerých medzinárodných rankingoch, ostatné 4 sa nachádzali iba vždy v jednom z vybraných rankingov, ale aj to hovorí, že sú zaujímavé pre zahraničných študentov.

Na ohodnotenie daných univerzít sme vychádzali z tabuľky 3, kde sme každej univerzite prideliť hodnotenie podľa miesta, v ktorom sa v rebríčku nachádzalo. Najvyššiemu umiestneniu, čiže prvému miestu v tabuľke sme dali 10, druhému miestu 9 bodov, atď. Potom sme body spočítali zo všetkých 5 rankingov a tak sme prideliť univerzite prislúchajúcu hodnotu. V nasledujúcej tabuľke môžete vidieť vyhodnotenie týchto univerzít a aj výsledné umiestnenie podľa nášho vyhodnocovacieho postupu.

Tabuľka 4 Hodnotenie univerzít podľa rankingov

Univerzita	Výpočet	Výsledná hodnota	Výsledné umiestnenie
Univerzita Komenského v Bratislave	(5x10)	50	1
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach	(9x3+7)	34	2
Slovenská technická univerzita v Bratislave	(2x8+9+4)	29	3
Technická univerzita v Košiciach	(2x7+6+8)	28	4
Žilinská univerzita	(6+8+5)	19	5
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre	(5+7+6)	18	6
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	5	5	8
Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave	6	6	7
Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach	3	3	10
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	4	4	9

Zdroj: Vlastné spracovanie z internetových zdrojov medzinárodných rankingov: Academic Ranking of World Universities. (2022), Times Higher Education World University Rankings. (2023), U.S.News & World Report Best Global Universities Rankings. (2023), QS University Rankings. (2023), QS EECA University Ranking. (2022).

Naším cieľom bolo zistiť, či medzi už spomínanými desiatimi slovenskými univerzitami, ktoré nám vyšli z filtrovania medzinárodných rankingov je nejaký kauzálny vzťah s mobilitou zahraničných študentov. Preto sme presne týmto vybraným univerzitám vyhľadali počty denných zahraničných študentov za akademický rok 2022 a vypočítali premennú% zahraničných študentov (viac v tabuľke 5).

Tabuľka 5 Počty zahraničných študentov terc. vzdelávania na rankingových slovenských univerzitách v roku 2022

Univerzita	Počet študentov celkovo	Počet zahraničných študentov	% zahraničných študentov
Univerzita Komenského v Bratislave	4108	406	9,88
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach	1126	210	18,65
Slovenská technická univerzita v Bratislave	2443	114	4,67
Technická univerzita v Košiciach	2051	374	18,24
Žilinská univerzita	1828	64	3,50
Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre	1352	52	3,85
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici	1400	106	7,57
Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave	335	51	15,22
Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach	229	103	44,97
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre	1516	92	6,07

Zdroj: Vlastné spracovanie z CVTI (2023)

Zistili sme, že najvyššie zastúpenie denných zahraničných študentov je na univerzitách v Košiciach. Najväčšie zastúpenie má Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach, kde z 229 študentov denného je 103 zo zahraničia. Na druhom a treťom mieste ohľadne počtu zahraničných študentov je Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Technická univerzita v Košiciach približne s 18% z celkového počtu zapísaných denných študentov. Bratislavské univerzity majú zastúpenie zahraničných denných študentov 15,22% na Slovenskej zdravotníckej univerzite, a Univerzita Komenského má zastúpenie 9,88%, čo je 406 študentov z celkového počtu 4108. Konkrétne čísla pre všetky univerzity sú v tabuľke 5.

Na zistenie, či medzi zastúpením zahraničných denných študentov na Slovensku na vybraných 10 univerzitách a ohodnotením týchto univerzít podľa medzinárodných rankingov z roku 2022

je štatisticky významný vzťah sme využili metódu chí-kvadrát. Tabuľka 6 je výstupom štatistickej analýzy z programu IBM SPSS Statistics.

Tabuľka 6 Test statistics

	Hodnotenie rankingov	% zahraničných študentov
Chi-Square	112,776 ^a	112,776 ^a
df	9	9
Asymp. Sig.	,001	,001

Zdroj: vlastné spracovanie testu chí-kvadrát v programe IBM SPSS Statistics

a. 0 cells (0,0%) have expected frequencies less than 5. The minimum expected cell frequency is 19,6.

Na základe neparametrického testu chí-kvadrát sme zistili, že medzi premennou hodnotenie rankingov a percentuálnym zastúpením denných zahraničných študentov na vybraných 10 slovenských univerzitách je štatisticky významný vzťah so spoľahlivosťou 95%. Na základe týchto poznatkov môžeme tvrdiť, že naša zvolená nulová hypotéza sa zamietá a prijíma sa alternatívna hypotéza, ktorá hovorí, že vzťah medzi zvolenými premennými je signifikantný čiže štatisticky významný.

Medzi zvolenými premennými nás zaujímala deskriptívna štatistika a ich vzájomný korelačný koeficient, ktorý nám viac objasnil o ich špecifickom vzťahu. Deskriptívna štatistika oboch skúmaných vybraných premenných sa nachádza v tabuľke 7. A výstup z korelačnej analýzy sa nachádza v tabuľke 8. Ide o tzv. korelačnú maticu.

Tabuľka 7 Deskriptívne štatistiky

	Mean	Std. Deviation	N
Hodnotenie rankingov	16,5800	15,5420	133
% zahraničných študentov	33,9414	15,7935	133

Zdroj: Vlastné spracovanie z programu IBM SPSS Statistics

Tabuľka 8 Výstup korelačnej analýzy

Correlations	Mean	Std. Deviation
Hodnotenie rankingov	Pearson Correlation	1
	Sig.(2-tailed)	,544**
	N	133
% zahraničných študentov	Pearson Correlation	-,544**
	Sig.(2-tailed)	,001
	N	133

Zdroj: Vlastné spracovanie z programu IBM SPSS Statistics

***.* Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed)

Korelačný koeficient, konkrétne sme zvolili Pearsonov korelačný koeficient nadobudol hodnotu - 0,544. Čo znamená, že premenné majú medzi sebou nepriamy vzťah a sila závislosti je stredná¹.

Vo svojej štúdií sa Michal Páleník a spol. (2021) vyjadroval celkom obsérne k vzdelávaniu na slovenských univerzitách. Tiež ho zaujímali počty zahraničných študentov na slovenských

¹ Keďže sila závislosti sa pomocou korelačných koeficientov hodnotí od nula po jedna (čísla približujúce sa k nule majú slabú závislosť a hodnoty približujúce sa k jednej majú silnú závislosť).

univerzitách, pričom sa viac orientoval na univerzity zaoberajúce sa lekárstvom. Zistil, že pre zahraničných študentov je odbor všeobecné a zubné lekárstvo veľmi atraktívne. Na Slovensku sú tieto smery možné sledovať na dvoch verejných univerzitách a jednej štátnej vysokej škole, ale prakticky na 4 fakultách. Konkrétne ide o univerzity ako Univerzita Komenského v Bratislave (má 2 fakulty: Lekárska fakulta a Jesseniova lekárska fakulta so sídlom v Martine), Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (Lekárska fakulta) a štátnou vysokou školou je Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave (Lekárska fakulta). Na vyjadrenie počtov zahraničných študentov využil tiež zdroj z CVTI SR ako aj my, kde uviedol napríklad, že Lekárska fakulta UK mala v roku 2020 celkovo 2162 študentov a z toho 1040 malo iné štátne občianstvo, Jesseniova lekárska fakulta mala v tom istom roku 1007 študentov a z toho zahraničných študentov bolo 639, a Lekárska fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach mala v roku 2020 celkovo 1788 študentov a z toho zahraničných študentov bolo 1268. Keďže všetky tri univerzity sa nachádzajú v našom výstupe z rankingov môžeme predpokladať, že to má určitý súvis a prepojenie.

VI. Záver

Naším zámerom bolo priblížiť danú problematiku zahraničnej mobility študentov bližšie, o čo sme sa z časti pokúsili. Prvým našim čiastkovým cieľom bolo zistiť, či mobilita zahraničných študentov na Slovensko má rastúci alebo klesajúci trend. Čísla z databázy OECD (2023) potvrdili, že mobilita zahraničných študentov na Slovensko má rastúci trend už od roku 2005, ale sa stále ešte nemôže porovnávať s viacerými vyspelejšími krajinami Európy, môžeme však tvrdiť, že kráčame spolu za jedným cieľom.

Druhým čiastkovým cieľom bolo cez medzinárodné rankiny univerzít zistiť, že ktoré slovenské univerzity sa v tých rankingoch nachádzajú. V piatich zvolených rankingoch sa nachádzalo 10 univerzít, čo je vlastne 25,64 %-ná úspešnosť, keďže na Slovensku máme 39 univerzít.

Taktiež môžeme vidieť, tak univerzity sa nachádzajú rovnomerne po celom Slovensku. Najvýznamnejšie sa nachádzajú v hlavnom meste Bratislava a väčších mestách ako Košice, Banská Bystrica, Nitra, Žilina. Na základe toho, čo sme v tomto príspevku zistili, tak by sme si dovolili tieto mestá nazvať študentskými. Keď sme sa ale pozreli bližšie na počty zahraničných študentov, tak sme zistili, že hlavný smer medzi študentskými mestami udávajú hlavne Košice a potom až hlavne mesto Slovenska, Bratislava.

Cieľom príspevku bolo preskúmať štatistickú významnosť medzi zvolenými dvoma premennými, (1) vyhodnotením vybraných desiatich slovenských univerzít v medzinárodných rankingoch a (2) percentom zahraničných študentov na týchto zvolených slovenských univerzitách. Pomocou kvantitatívnej metódy, konkrétne testu chí-kvadrát, sme zistili, že hodnotenie z rankingov na našich 10 univerzitách má štatisticky významný vzťah k počtu zahraničných študentov denného štúdia na Slovensku. To znamená, že zvolený postup nájdeme najúspešnejších slovenských univerzít cez rankiny bol správny. Štúdia Michala Páleníka a spol. (2021) len potvrdila významnosť mobility zahraničných študentov na reputácii slovenských univerzít.

V budúcnosti by sa mohol počet desiatich univerzít z celkových 39 postupne zvýšiť. Slovenské univerzity pracujú na sebe neustále a taktiež aj akademická obec. V súčasnosti prebieha na mnohých univerzitách akreditácia, ktorá by mala zhodnotiť a zlepšiť systém na slovenských univerzitách.

Politiky týkajúceho zahraničného štúdia sa však môžu neustále meniť. Výhodou je, že už vymenované politiky z tretej kapitoly majú dlhodobejšie trvanie a zahraniční študenti majú nejakú istotu v daný systém. Samozrejme každá krajina osobitne nabieha svojou rýchlosťou na rôzne opatrenia. Možno aj na základe toho sú niektoré univerzity atraktívnejšie ako tie druhé.

Limitami resp. obmedzeniami článku bolo, že indikátory rankingov medzinárodných univerzít neboli rovnaké. Každý ranking bol niečím iný a tým sa aj výsledok líšil. Možno v budúcnosti by sa mohla zaviesť spoločná platforma, kde by sa vedeli vyhodnocovať rovnaké indikátory a ukazovatele

jednotlivých univerzít a tak si potom vedel študent, akademik alebo výskumník vybrať univerzitu podľa všeobecného hodnotenia.

Ďalší výskum na túto tému by mohol prebiehať kvalitatívne a zistiť priamo od zahraničných študentov odpovede, ktoré vyhodnotenia univerzít nevedeli poskytnúť. Zistiť akú rolu zohrala vzdialenosť univerzity od krajiny pôvodu zahraničných študentov, zistiť dôvod prečo si zahraniční študenti vybrali na štúdium práve Slovensko alebo inú krajinu. Kvalitatívny výskum by nám zodpovedal na viaceré otázky, ktoré by nám vedeli lepšie vytvoriť reálnu predstavu udalostí, ktoré sa týkajú mobility zahraničných študentov. Slovensko ako aj iné krajiny by sa vedeli potom lepšie prispôbiť situácii na trhu vzdelávania a podporiť tak ľudský kapitál na Slovensku ako aj na celom svete.

Financovanie

Tento výskum bol podporený COST Action CA20115 - European Network on International Student Mobility: Connecting Research and Practice (ENIS), grantom VEGA č. 2/0001/22 – Slovensko 2030.

Literatúra

Academic Ranking of World Universities. (2022). 2022 Academic Ranking of World Universities. Dostupné z <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2022>. (7.7.2023).

Becker, G. S. (2009). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. University of Chicago press.

CVTI SR. (2023a). Centrum vedecko – technických informácií SR. Základné informácie. Dostupné z https://www.cvtisr.sk/o-cvti-sr/zakladne-informacie.html?page_id=409 (15.6.2023).

CVTI SR. (2023b). Centrum vedecko – technických informácií SR. Štatistická ročenka – Vysoké školy. Dostupné z https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia/statisticka-rocenka-vysoke-skoly.html?page_id=9596 (15.6.2023).

Divinský, B. (2005). *Zahraničná migrácia v Slovenskej republike – Stav, trendy, spoločenské súvislosti*, Friedrich Ebert Stiftung, Bratislava.

Divinský, B. (2009). *Migračné trendy v Slovenskej republike po vstupe krajiny do EÚ. IOM-Medzinárodná organizácia pre migráciu. Bratislava.*

Eurostat. (2009). *Europe in figures – Eurostat yearbook 2009*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

Kuption, C., (2006). Students and talent flow – the case of Europe: From castle to harbour? 33-61. In: Kupstch C. and Pang, E. F. (eds): *Competing for Global Talent*. International Labour Office: Geneva.

MINEDU. (2023). *Vysoké školy slovenskej republiky*. Dostupné z <https://www.minedu.sk/vysoke-skoly-v-slovenskej-republike/> (14.6.2023).

OECD (2023), "Education at a glance: Share of international students enrolled by field of education", *OECD Education Statistics* (database), <https://doi.org/10.1787/e86f4692-en> (accessed on 07 July 2023).

Páleník, M., Radvanský, M., Kohnová, L., Páleník, V., & Pollák, M. (2021). *Vplyv starnutia na zdravotnícky systém Slovenska*. Dostupné z <https://dspace.uniba.sk/xmlui/bitstream/handle/123456789/99/vplyv-starnutia-na-zdravotnictvo.pdf?sequence=1>. (11.7.2023).

Shanghai ranking. (2022). 2022 Academic Ranking of World Universities Shanghai ranking. Dostupné z <https://www.shanghairanking.com/rankings/arwu/2022>. (7.7.2023).

Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 51(1), 1-17.

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. sage.

Times Higher Education World University Rankings. (2023). Dostupné z https://www.timeshighereducation.com/world-university-rankings/2023/world-ranking#!/length/25/locations/SVK/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats. (7.7.2023).

U.S.News & World Report Best Global Universities Rankings. (2023). Search U.S. News Best Global Universities. Dostupné z <https://www.usnews.com/education/best-global-universities/search?region=europe&country=slovakia>. (7.7.2023).

QS University Rankings. (2023). QS World University Rankings 2023: Top global universities. Dostupné z <https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2023>. (7.7.2023).

QS EECA University Ranking. (2022). QS EECA University Rankings 2022. Dostupné z <https://www.topuniversities.com/university-rankings/eeca-rankings/2022>. (7.7.2023).

IMPORTANCE OF SPATIAL PROXIMITY IN THE PHARMACY RETAIL MARKET

Richard Kališ¹, Erika Majzlíková², Peter Silanič³, Peter Tóth⁴

Abstract

The paper analyses the effects of competition on the retail pharmacy industry. Using aggregated firm-level data for the Slovak pharmacy market, our results suggest very elastic demand regarding doctors' and pharmacies' distance. These results are in line with other findings that competition prevailed in the form of spatial proximity to doctors after industry deregulation. If a pharmacy aims to maximise the market share on prescriptions, the proximity to a doctor is crucial since almost half of all prescriptions are taken in the closest pharmacy from the prescribing doctor. In terms of policy recommendation, this dependency can be used to preserve the wide accessibility of deregulated pharmacy retail industry through regulation of doctor's entry.

Keywords

Pharmacy Retail Market, Doctors, Healthcare Competition, Distance, Spatial Proximity

I. Introduction

In the common EU market, the regulatory framework of the pharmacy retail market remains heterogeneous. The most intense regulation is often based on demographic or geographic criteria. Examples of this type are pharmacy retail industries in Austria, Spain, and Italy.

On the other hand, some countries focus instead on a definition of pharmacy ownership and the role of pharmacists within the industry (Germany), while others prevent multiple ownership and chain formation in general (Finland, Norway). Countries like Czechia, Netherlands, Sweden, or the UK are known for the liberalised pharmacy retail industry, except for price and margins regulation of prescription drugs.

Another example of a mostly deregulated industry is the Slovak pharmacy retail market which went through a series of regulations and liberalisations during the last 30 years. Currently, the industry is focused on price and reimbursement regulation for prescription drugs and the pharmacist's role. The chain formation is *de facto* allowed even though only pharmacists can own a pharmacy. Most importantly, since 2002, entry in terms of demographic or geographic criteria is free, and pharmacies are not limited by licensing process anymore.

These periods of deregulation defined the market structure of the industry. The average entry of new pharmacies was just 26 per year until the year 2003. After the revocation of regulation, entry increased to 112 per year with as many as 206 new pharmacies in 2005. This immense growth of outlets and change of market structure intensified the industry competition.

Moreover, a significant part of pharmacy turnover has been based on regulated margins during the whole period. According to the National Health Information Centre, approximately 70 % of

¹ University of Economics in Bratislava, Faculty of Economics and Finance, Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia.
E-mail: Richard.Kalis@euba.sk.

² University of Economics in Bratislava, Faculty of Economics and Finance, Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia.
E-mail: Erika.Majzlikova@euba.sk.

³ University of Economics in Bratislava, Faculty of Economics and Finance, Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia.
E-mail: Peter.Silanic@euba.sk.

⁴ University of Economics in Bratislava, Faculty of Economics and Finance, Dolnozemska cesta 1, Bratislava, Slovakia.
E-mail: Peter.Toth@euba.sk.

pharmacy's revenues in 2017 were based on prescription drugs, and this share is relatively stable over time.

The main questions are where the competition has prevailed after the deregulation periods and how the pharmacies compete after such an immense market structure change. Specifically, the paper aims to examine the role of distance in the pharmacy retail market and the importance of spatial proximity to doctors. For this purpose, we use a unique dataset of individual prescriptions in the Slovak Republic for four months of the year 2017. In general, we estimate the demand for pharmacy prescriptions with respect to doctor-to-pharmacy distance and calculate elasticities accordingly.

Our results suggest a highly elastic market with respect to distance, which contributes to the expectation of intense competition for location between pharmacies. A percentual change in average distance from a doctor's location is associated with a ten percentual decrease in the pharmacy's market share.

Therefore, if the pharmacy's strategy is to compete for prescriptions, doctors' proximity plays a crucial role. This result is evident from the fact that 43 % of all prescriptions were taken in the closest pharmacy from prescribing doctors. Our results suggest that the deregulation of entry restrictions led to the competition bottleneck in the form of a location.

Our paper contributes to the ongoing discussion of the effects of competition in the deregulated healthcare market with limited price competition. We provide new evidence of where the competition after the liberalisation prevails and precisely what role plays a distance in the pharmacy retail industry.

II. Literature review

There is a vast body of literature concerning the effect of deregulation on the pharmacy retail market. Vogler et al., (2014) provide an excellent summary of regulation and liberalisation benefits in the pharmacy retail market. In general, competition could increase accessibility through the entry and help to sustain low national pharmaceutical bills. On the other hand, it could harm the quality of provided services, potentially raise the market power of some players, and reduce accessibility in remote areas.

By comparing deregulated UK and regulated Spain pharmacy retail industry, Lluh and Kanavos Panos (2010) highlight the benefits of both competition and regulation in terms of accessibility, price competition, and efficiency. These results point out an intense trade-off between the two policies. On the other hand, Gorecki (2011) found only limited evidence of raised service quality after introducing entry restrictions in terms of quality. The regulation increased the ratio of pharmacists to pharmacies, the size of the pharmacies and the possible exploitation of scale economies. In terms of a potential decrease in quality, Rudholm (2008) stated that after the liberalisation of the Norwegian market, the costs of individual pharmacies have not decreased. Contrary to the previous paper, however, the Norwegian deregulation did increase accessibility for patients.

In the empirical investigation of the Slovak transformation process for the healthcare sector, Lábaj et al. (2018) found a sharp decline in pharmacies' profitability after entry deregulation. This casts doubts about local monopolies' benefits in the pharmacy retail market as they enjoy sufficient market power if entry remains regulated. These results are in line with findings in Barbarisi et al. (2019). According to the authors, the market liberalisation in Spain was mainly at the expense of incumbents. Due to a significant business-stealing effect, incumbents were often unable to keep an adequate market niche after changing the market structure. However, the general accessibility of services increased only by limited scope when entrants preferred to locate in highly populated areas. The business-stealing effect can help to interpret the insignificant difference in turnover between urban and rural areas after the deregulation in Germany. Heinsohn and Flessa (2013) did not find a correlation between population size and turnover. On the other hand, the rise of market power through horizontal and vertical mergers was pointed out as the main shortcoming of deregulation in Norway and Iceland (Anell, 2005).

The deregulation process in many countries created an opportunity for new entrepreneurship activities of pharmacies. According to Martins and Queirós (2019), Portuguese pharmacies in more competitive markets offered a larger variety of services, e.g. vaccination or more sophisticated pharmaceutical care programmes. Similar results can be found in studies investigating the effects of liberalisation in the OTC drug market. New entrants typically represent other retail shops accustomed to the competition, which should, according to this policy, bring competition into the traditionally regulated pharmacy industry (Moura and Queirós, 2015). After such deregulation, Castaldo et al. (2015) highlight the pharmacist's position, who plays a crucial role in the customer's loyalty-building path for community pharmacies. With the change in market structure and new entrants of a different type, the role of pharmacies and pharmacists is challenged and discussed (Garattini et al., 2021).

Moreover, these new activities are often partially substituting services offered by doctors. Therefore, some competition, primarily in liberalised markets, can be expected between doctors and pharmacies too. Berenbrok et al. (2020) found that Medicare beneficiaries visited pharmacies approximately twice as frequently as they visited the primary care physician. Although the authors concluded that most of them visited pharmacies for products-based services, he suggests that pharmacists could potentially substitute some of the physician's work.

However, more traditionally, we expect a rather beneficial collaboration between doctors and pharmacists. Using English data, House of the Commons Health (2003) found that 47% of patients go to the pharmacy immediately after their physician's visit. Schaumans and Verboven (2008), using the entry model, found that the population needed by a pharmacy to survive on the market decreases with the number of physicians on the market.

This is in line with findings in a survey conducted by Van et al. (2007). Authors found that most general practitioners (GP) believed that cooperation with pharmacies was beneficial for GPs and patients. Similar interviews conducted by Bradley et al. (2012) stipulated that GP-pharmacist cooperation is mutually beneficial, and the key drivers of collaboration are proximity, location, historical relation and trust, perceived roles, and professional respect.

In general, the pharmacy retail industry's liberalisation leads to a significant change in market structure due to the entry of new outlets. According to the aforementioned papers, the entrants increase the accessibility of services, at least in urban areas. Therefore, in the case of price regulation and strong beneficial effects from the doctor's presence, the deregulation can lead to competition for a good location spot. Chen (2019) analysed the effect of spatial pharmacy competition. By examining the distance variables between pharmacies and the customers' distance and travelling time, the author concluded that pharmacies within the United States asked for lower prescription drug prices than the pharmacies with a longer distance to their competitors. However, he did not analyse the proximity of other healthcare professions, such as GPs or specialists. Concerning the distance between doctors and pharmacists, Rubio-Valera et al. (2012) concluded that collaboration is more likely in areas with a low density of healthcare-providing actors. The larger the city, the less likely the collaboration will occur. Moreover, Borrell and Fernández-Villadangos (2012) found that the inflow of new pharmacists led to the expected increase of pharmacists on the market. However, results suggested that only the first and second pharmacies in the areas with a health centre were established in the proximity of the health centre.

According to the literature, the liberalisation process can lead to different outcomes and changes. Among others, accessibility, quality, costs, new services, and doctor-pharmacy relationships are the main variables influenced by deregulation. Our paper contributes to the discussion on the effects of competition in the previously regulated pharmacy retail market. We predominantly focus on the role of distance in the doctor-pharmacy relationship and fulfil the empirical literature gap within the topic.

III. Industry background

The section provides more information on the different regulations and liberalisation processes of the Slovak pharmacy retail market. Furthermore, we describe national-level data used to understand the effects of competition in the pharmacy retail market.

From 1993 Slovakia changed the legislation extensively twice. In 1998, parliament passed Act 140/1998, which regulated the conditions for providing pharmaceutical care. Based on this law, only individuals with a pharmaceutical degree could apply for permission to provide pharmaceutical services. Legal entities were not allowed to establish a pharmacy, and those already existed before 1998, had to appoint a professional representative. Legal exclusion of the legal entities was lifted by the novelisation of Act 140/1998, which allowed these entities to enter the market from December 2004 onwards.

The Act also determined geographic and demographic rules, stating that it is unethical to open a pharmacy within a 500 metres radius of another pharmacy. Also, the pharmacy should not be situated in an area with less than 5000 people. However, the restriction was not the first regulation of this type in the Slovak pharmacy retail industry. According to Kolář (2020), we summarise all entry restrictions in the following table.

Table 1: overview of the regulations in the Slovak pharmacy market

Date of entry into force	Geographic criteria (minimal distance between pharmacies)	Demographic criteria (Number of patients per pharmacy)
1992	No restriction	No restriction
1994	50m	3000
1996	300m	3000
1998	No restriction	No restriction
2000	500m	5000
2001	No restriction	No restriction
2001	500m	5000
Since 2002	No restriction	No restriction

As is evident, the entry regulation was constantly changing during the process of transformation. These frequent changes continued until 2002 when the Slovak Competition Authority revoked the Slovak Chamber of Pharmacists' competence to issue licenses based on entry restrictions (Antimonopoly Office of the Slovak Republic, 2002).

Further deregulation came in 2011 as an Act 362/2011. According to the Act, both individuals and legal entities could own a pharmacy and receive permission. Moreover, the Act did not restrict the number of pharmacies, which created a space for chain formation. The regulation was later reversed in 2013, and the novelisation allowed to open of only one pharmacy and one branch of that pharmacy. Moreover, if the applicant of the permission does not fulfil the professional competence set by law, he must appoint a professional representative with a University degree in pharmacy and five years of professional practice. If an individual owns the pharmacy, his obligations are guaranteed by his whole property. For more details on the Slovak pharmacy retail market and its legislation's development, see Smatana et al. (2016) and Szalayová (2014).

III. Econometric specification

Our estimation strategy is based on cross-section data for the national pharmacy retail market. We estimate the effects of the predictors on the firm-level market share for two specifications *i.* model without and *ii.* with market fixed effects (FE). We write the general model as:

$$y_{i,j} = \mathbf{x}'_{i,j} \beta + u_j + \varepsilon_{i,j} \quad (1)$$

where $y_{i,j}$ is the market share of *firm i* in the municipality (market) *j* calculated as a share on all prescriptions in the market. We consider only transactions between doctors and pharmacies located within the same municipality. Furthermore, $\mathbf{x}'_{i,j}$ is transformed vector of control variables. u_j is the market-specific fixed effect. and $\varepsilon_{i,j}$ is a normally distributed random error term. The vector $\mathbf{x}'_{i,j}$ includes:

- *The average distance from pharmacy i to all doctors within the municipality j.* The distance enters the model in logarithms as $(1 + \text{average distance})$. The distances are calculated in a way “as the crow flies”.
- *The average distance from pharmacy i to other pharmacies within the market j.* Again, in the logarithmic form $(1 + \text{average distance})$.
- Control variable: *Median surcharge* (Eur) and *Median insurance co-payment* (Eur) in pharmacy *i* and market *j*. Structure of patients captured through average *Age* and share of *Men* varying across *i* and *j*. Binary information whether the pharmacy *i* located in market *j* is in a *Shopping* centre.

IV. Data and empirical results

Our dataset consists of all prescriptions prescribed for Slovak patients. Data are provided by the Ministry of the Health of the Slovak Republic between 1st April and 30th June 2017. Basic descriptive statistics of the dataset are presented in Table 1.

Table 1 Descriptive statistics for the national market

	Slovak healthcare sector 1 st April – 30 th June 2017
Individual patients in dataset (number)	2,860,897
Share of total population (percentage)	52 %
Number of prescriptions (observations)	15,364,553
Unique doctors in dataset (number)	30,591
Unique pharmacies in dataset (number)	1,956
Operated markets (number of municipalities)	594

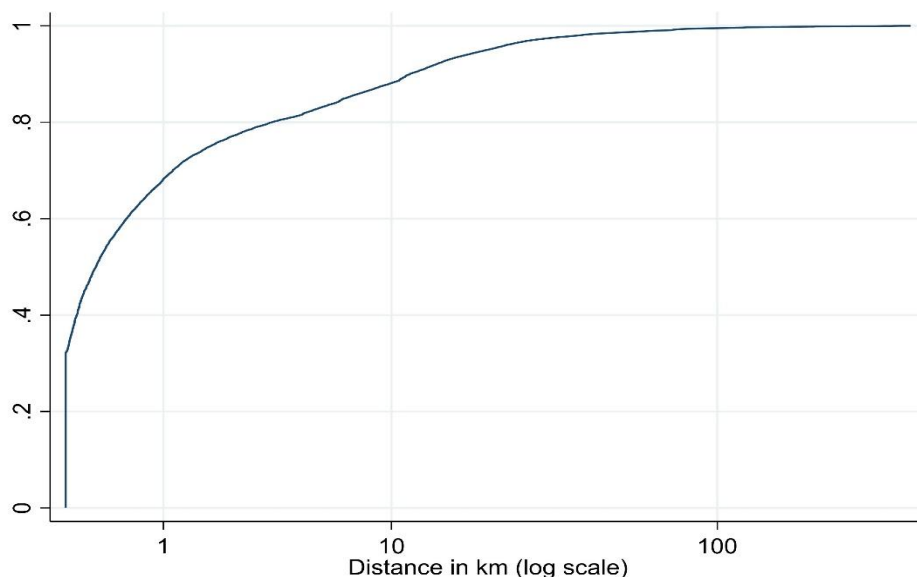
Source: Author's own calculation based on data provided by Ministry of Health of the Slovak Republic

To describe the distribution of the distance for all transactions between doctors and pharmacies, we plot the cumulative distribution function in **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů..** Note the *log* scale of the horizontal axis. The average distance¹ for a transaction is approximately 4.13 km; however median distance is only 0.23 km. Observe the steepness of the cumulative distribution function. More than 70 % of all prescriptions are taken in a pharmacy within 1 km from the prescribing doctor. Generally,

¹ If not said otherwise, we measure the length as the shortest path between two points along the surface of a mathematical model of the earth i.e. “as the crow flies”.

78 % of all prescriptions are taken in a pharmacy located in the same city where a drug was prescribed¹.

Figure 1 Cumulative distribution of distance

Source: Author's own calculation based on data provided by the Ministry of Health of the Slovak Republic

Note: distance in logarithmic scale on the horizontal axis

Chyba! Nenalezen zdroj odkazů. does not include information about the number of pharmacies. We would see the same distribution function in the case of many pharmacies similarly close to a prescribing doctor or a single pharmacy in a monopolistic position. Therefore, Table 2 shows the average distance for the ten closest pharmacies from the prescribing doctor. Even though we present only ten pharmacies, the truncated dataset represents approximately 75 % of the national pharmacy retail market for prescribed drugs. More than 43 % of all prescriptions are taken in the closest pharmacy, which is, on average, just 0.14 km from a prescribing doctor. The difference between the two closest pharmacies is, on average, only 0.4 km, but the cost in terms of lost prescriptions is 75 %. The share of pharmacies located relatively further from a doctor falls rapidly.

Table 2 Choice of pharmacies by distance

Pharmacy order from doctor	Frequency	Cum. Freq.	Average distance (km)
1	43.13	43.13	0.14
2	10.58	53.70	0.57
3	5.56	59.26	0.88
4	3.67	62.93	1.40
5	2.96	65.89	2.24
6	2.37	68.25	1.94
7	2.04	70.30	2.64
8	2.02	72.31	2.58
9	1.55	73.86	2.99
10	1.39	75.25	3.15

Source: Author's own calculation based on data provided by Ministry of Health of the Slovak Republic

Note: data shows only the ten closest pharmacies, which represent 75 % of the whole dataset.

In the first model, Model 1 (model without market FE), we obtained somewhat different coefficients than expected for our control variables. First, note contradicting effects of median prices. The *Median insurance co-payment* is significant but negative. Similarly, the significantly positive effect of the *Median surcharge* is also in the opposite direction than expected. Moreover, the average age of the patient plays only a limited role. Furthermore, we include information about whether

¹ This is the main reason why we define market as a municipality and we will not consider transactions between different municipalities.

the pharmacy is located in a shopping centre, which is negatively associated with the market share of prescriptions. Last, the geographic market power represented through the distance to other pharmacies is not associated with the market share change.

Using the model that includes market FE, we obtain expected (but not always significant) results for all control variables. Furthermore, by including market-specific fixed effects, the geographic market power measured as the *Average distance* from *pharmacy* to other pharmacies has an expected negative effect on market shares. A percentual increase in the average distance from other pharmacies is associated with a 6.2 percentual points market share increase.

Most importantly, the effect of *Average distance to doctors* is similar for both specifications. A percentual increase in the average distance is associated with an approximately ten percentual points decrease in market share. Observe the similarity with the case study of single municipality estimation.

Table 1 Market shares regression

Variable	Model 1	Model 2
Average distance pharm-doc (km in <i>log</i>)	-0.106***	-0.101***
Average distance pharm-pharm (km in <i>log</i>)	-0.011	0.062**
Median insurance co-payment (Eur)	-0.016***	0.000
Median surcharge (Eur)	0.036**	-0.007
Shopping (binary)	-0.038*	-0.006
Age (number)	0.005***	0.002***
Male	-0.164*	0.028
Constant	-0.038	-0.116*
Market fixed effects	No	Yes
Number of observations (pharmacies)	1546	1546
R ²	0.150	0.615
Adjusted R ²	0.146	0.559

Source: Author's own calculation based on data provided by Ministry of Healthcare of the Slovak Republic

Note: 379 monopoly markets were omitted due to lack of local competition.

V. Conclusion

The Slovak pharmacy retail market has experienced a series of regulation and liberalisation periods during the last 30 years. Compared to other national pharmacy retail systems, it can be described as deregulated, focusing on price and margin regulation. Therefore, the main question is where the competition prevailed in the deregulated market.

In our paper, we analysed the role of pharmacy locations in terms of their distance from doctors and other competitors. The data used consists of aggregated prescriptions for four months of the year 2017. Since approximately 78 % of all prescriptions were taken in the same municipality as prescribed and more than 70 % of these prescriptions were taken up to one kilometer from prescribing doctor, the pharmacy retail market can be considered local. We defined a market as a single municipality. Moreover, 43 % of all prescriptions were taken in the closest pharmacy from prescribing doctor, and this share falls rapidly with increasing pharmacy distance from a doctor. This, even more, highlights the importance of distance.

We used the cross-section fixed effects model with municipality-level market shares. The results suggest that location is an essential strategic variable in pharmacy retail competition. First, we found that a percentual increase in the average distance from the prescribing doctor is associated with an approximately ten percentual points decrease in the pharmacy's market share. Moreover,

the model with fixed effects better reflects possible differences in market structure, i.e. presence of different types and numbers of doctors with varying specialisations, different structures of patients in terms of diagnoses and more variety of drugs offered in pharmacies.

Our results suggest that the bottleneck of competition in the local pharmacy retail market can prevail in the form of a location. Since prescription drugs can represent 70 % of the pharmacy's revenue, the strategically valuable location is close to doctors, as the closest pharmacy takes almost half of all prescriptions. These findings are in line with simple Hotelling's model of firm localisation with regulated prices and homogeneous products.

Moreover, as a crucial question is the accessibility of pharmaceutical services after liberalisation, the importance of doctor's proximity suggests that it can be secured through regulation of doctor's entry. At the same time, consumers can continue to benefit from pharmacy retail competition.

Acknowledgements

This paper is part of the research project APVV-18-0425 „Entry and competition in regulated markets: Evidence from Slovak pharmacy market“ and VEGA research project No. 1/0781/21: Industrial Policy under the Condition of Deindustrialisation and Automation.

References

“Act2002/kh/r/2/165,” 2002.

Anell, A. (2005). Deregulating the pharmacy market: The case of Iceland and Norway. *Health Policy* (New York), 75(1), 9-17. Doi: 10.1016/j.healthpol.2005.01.020.

Barbarisi, I., Bruno, G., Diglio, A., Elizalde, J., & Piccolo, C. (2019). A spatial analysis to evaluate the impact of deregulation policies in the pharmacy sector: Evidence from the case of Navarre. *Health Policy* (New York), 123(11), 1108-1115. Doi: 10.1016/j.healthpol.2019.08.010.

Berenbrok, L. A., Gabriel, N., Coley, K. C., & Hernandez, I. (2020). Evaluation of Frequency of Encounters With Primary Care Physicians vs Visits to Community Pharmacies Among Medicare Beneficiaries. *JAMA Network Open*, 3(7), Doi: 10.1001/jamanetworkopen.2020.9132

Borrell, J.-R., & Fernández-Villadangos, L. (2012). Clustering or Scattering: The Underlying Reason for Regulating Distance Among Retail Outlets. *SSRN Electronic Journal*. Doi: 10.2139/ssrn.1813785.

Bradley, F., Ashcroft, D. M., & Noyce, P. R. (2012). Integration and differentiation: A conceptual model of general practitioner and community pharmacist collaboration. *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 8(1) 36-46. Doi: 10.1016/j.sapharm.2010.12.005.

Chen, J. (2019). The Effects of Competition on Prescription Payments in Retail Pharmacy Markets. *Southern Economic Journal*, 85(3), 865-898. Doi: 10.1002/soej.12325.

Garattini, L., Padula, A., & Freemantle, N. (2021). Do European pharmacists really have to trespass on medicine? *European Journal of Health Economics*, 22(1), 1-4. Doi: 10.1007/s10198-020-01185-w.

Gorecki, P. K. (2011). Do you believe in magic? Improving the quality of pharmacy services through restricting entry and aspirational contracts, the Irish experience. *The European Journal of Health Economics*, 12(6), 521-531. Doi: 10.1007/s10198-010-0264-0.

Heinsohn, J. G., & Flessa, S. (2013). Competition in the German pharmacy market: An empirical analysis. *BMC Health Services Research*, 13(1). Doi: 10.1186/1472-6963-13-407.

House of Commons Health Committee. (2003). *The Control of Entry Regulations and Retail Pharmacy Services in the UK*. Office.

- Kolář, J., Grega, D., Šútorová, M., & Tünde, A. (2020). Vývoj vybraných požiadaviek na zriaďovanie verejných lekární na Slovensku. *Praktické lekárnictvo*, 10(3), 87-89.
- Lábaj, M., Silanič, P., Weiss, C., & Yontcheva, B. (2018). Market structure and competition in the healthcare industry: Results from a transition economy. *The European Journal of Health Economics*, 19(8), 1087-1110. Doi: 10.1007/s10198-018-0959-1.
- Lluch, M., & Kanavos Panos, P. (2010). Impact of regulation of Community Pharmacies on efficiency, access and equity. Evidence from the UK and Spain. *Health Policy* (New York), 95(2-3), 245-254. Doi: 10.1016/j.healthpol.2009.11.002.
- Martins, L., & Queirós, S. (2015). Competition among pharmacies and the typology of services delivered: The Portuguese case. *Health Policy* (New York), 119(5), 640-647. Doi: 10.1016/j.healthpol.2015.03.001.
- Moura, A., & Barros, P. P. (2020). Entry and price competition in the over-the-counter drug market after deregulation: Evidence from Portugal. *Health Economics* (United Kingdom), 29(8), 865-877. Doi: 10.1002/hec.4109.
- Rubio-Valera, M., Jové, A. M., Hughes, C. M., Guillen-Sol, M., Rovira, M., & Fernández, A. (2012). Factors affecting collaboration between general practitioners and community pharmacists: A qualitative study. *BMC Health Services Research*, 12(1), 188. Doi: 10.1186/1472-6963-12-188.
- Rudholm, N. (2008). Entry of new pharmacies in the deregulated Norwegian pharmaceuticals market- Consequences for costs and availability. *Health Policy* (New York), 87(2), 258-263. Doi: 10.1016/j.healthpol.2007.10.016.
- Schaumans, C., & Verboven, F. (2008). Entry and regulation: Evidence from health care professions. *The RAND Journal of Economics*, 39(4), 949-972. Doi: 10.1111/j.1756-2171.2008.00045.x.
- Smatana, M., Pažitný, P., Kandilaki, D., Laktišová, M., Sedláková, D., Palušková, M., VanGinneken & Spranger, A. Health Systems in Transition: Slovakia. *Slovakia Health System Review*, 18(6).
- Szalayová, A., Skybová, K., Kandilaki, D., & Szalay, T. (2014). Analýza Lekárskeho Trhu Na Slovensku a V Českej Republike. Health Polici Institute.
- Van, C., Krass, I., & Mitchell, B. (2007). General practitioner perceptions of extended pharmacy services and modes of collaboration with pharmacists. *Journal of Pharmacy Practice and Research*, 37(3), 182-186. Doi: 10.1002/j.2055-2335.2007.tb00739.x.

MIDDLE-INCOME TRAP AND IT'S IMPACT FROM THE REGIONAL PERSPECTIVE

Lucie Kamrádová¹, Lukáš Vomlela²

Abstract

One of the most relevant topics that in today's changing society is the issue of the middle-income trap. From this point of view, small and medium-sized enterprises from a regional point of view are considered one of the key factors for the development of the economy in all modern states, with regard to new sources of innovation, jobs and the driving force for the economy. Among other things, these factors lead to the development of the economy at the regional level. In the last few years, regions in the Czech Republic have become increasingly active actors influencing the dynamics of regional development considering the promotion of the model of multi-level governance together with the principle of subsidiarity in the European Union, which presumes cooperation of all levels of public administration in order to prevent face many different problems more efficiently. The presented text aims to analyse the current role of the Moravian-Silesian Region and its possibilities to influence the current situation and to evaluate whether the regions in the Czech Republic have sufficient tools in order to prevent the Middle-income trap problem.

Keywords

Middle-Income Trap, Region, Regionalization, Entrepreneurs

I. Úvod

Problematika pasti středního příjmu (Middle-income trap), je řešena již několik desetiletí v různých zemích ve vztahu k jejich ekonomickému a regionálnímu rozvoji. Ve své podstatě vyjadřuje investice do infrastruktury a vzdělávání, tedy do budování vysoce kvalitního vzdělávacího systému, který pak podporuje kreativitu a průlomy ve vědě a technologiích, které lze uplatnit „vrátit“ do ekonomiky. Existuje několik pohledů na danou problematiku a jedním z možných řešení je právě podpora malého a středního podnikání, které vytváří prostor pro faktory, a tímto tak past středního příjmu snižují. Nejedná se však jen o samostatné malé a střední podnikání, ale o vztah mezi touto formou a systémem vzdělávání a podpory státu. V tomto ohledu se tak vytváří pomyslný trojúhelník vztahu malé a střední podnikání – vzdělávání – stát. Tato problematika se týká však celého okruhu činností, a ohrožuje nejen jeden vyspělý stát. V roce 2017 Evropská banka pro obnovu a rozvoj (dále jen EBRD) upozornila na fakt, že zemím střední a východní Evropy hrozí uvíznutí právě v pasti středního příjmu. Důležitou roli zde pak hraje také region, regionální specifika a politické strany, které v uvedené oblasti mohou poměrně značně tuto situaci ovlivnit. Text se zabývá nižšími úrovněmi správy, především z důvodu uplatňování konceptu „multi-level“ governance v současné Evropské unii. V rámci tohoto modelu již vlády národních států pro přijetí rozhodnutí nedisponují dominantním postavením, jak tomu bylo v dřívějších obdobích, přičemž v současné době je moc rozptýlena z centrální úrovně na nižší úrovně (regionální), příp. lokální a na další nestátní aktéry (Bache, Flinders 2004). Tento rys se stal velmi důležitým pro celou Evropskou unii, v níž se uplatňuje koncept víceúrovňové správy a princip subsidiarity, přičemž v řadě oblastí sehrávají velmi důležitou roli i regionální orgány. Cílem příspěvku je analyzovat postavení současného Moravskoslezského kraje v rámci politického systému České republiky, jeho možnostem ovlivňovat ekonomický rozvoj a jeho schopnostem předcházet negativním dopadům pasti středního příjmu v dlouhodobém časovém horizontu. Z tohoto důvodu jsou v textu identifikovány hlavní faktory, klíčové pro předcházení pasti středního příjmu. Přestože

¹ Faculty of Public Policies, Silesian University in Opava, Bezručovo náměstí 885/14, 746 01 Opava, Czech Republic.
E-mail: Lucie.Kamradova@fvp.slu.cz.

² Faculty of Public Policies, Silesian University in Opava, Bezručovo náměstí 885/14, 746 01 Opava, Czech Republic.
E-mail: Lukas.Vomlela@fvp.slu.cz.

celostátní úroveň disponuje celou řadou makroekonomických nástrojů, v důsledku decentralizačních procesů vznikl určitý prostor pro ovlivňování regionálního rozvoje i dalšími aktéry, přestože je jejich role méně výrazná. V tomto ohledu představují krajské politické reprezentace přirozené aktéry, disponujícími určitým potenciálem, který je určován kompetencemi orgánů kraje, finanční samostatností krajů a schopností krajských politických elit prosazovat své zájmy na celostátní úrovni. Předložený text chce zodpovědět otázky: *Jaké jsou ale příležitosti proto, aby jednotlivé státy, potažmo Česká republika pastí středního příjmu předcházela?; a jsou krajské politické elity vybaveny dostatečnými nástroji pro předcházení pastí středního příjmu?*

II. Teoretické vymezení pastí středního příjmu a její vztah k podnikání a vzdělávání

EBRD rozumí pastí středního příjmu stav, kdy země sice do jisté míry zbohatla, což je obvykle na úrovni 1–2/3 HDP na hlavu, nicméně vyčerpala své dosavadní konkurenční výhody, a to obvykle zejména v podobě levné pracovní síly. S ohledem na výše uvedené, se jí pak nedaří najít jiný růstový model. Právě evropská banka upozorňuje, že v mnoha zemích existují dokonce skupiny, které mají zájem na tom, aby se dosažený stav již nezměnil. V návaznosti na to zdůrazňuje, že žádná všeobecně fungující obrana před uvíznutím ve středo příjmové pastí neexistuje, některá doporučení však sama vydává. Mezi ně patří tyto faktory: vytváření prostoru pro vznik a růst nových firem; vyhýbání se přehnané regulaci pracovního a kapitálového trhu; investice do infrastruktury; důraz na zlepšování životního prostředí. Tato doporučení platí všeobecně, nicméně pro Českou republiku, která se nechala již téměř před patnácti lety vyškrtnout ze seznamu zemí, kterým EBRD svými úvěry a radami pomáhá, a jež jsou minimálně podnětem k diskuzi. Česká republika prošla pro roce 2008 šesti lety střídání relativně krátkých recesí a nevýznamných a krátkých období konjunktury, které se v zásadě do konce roku 2014 vykompenzovaly.

Česká republika však není např. technologickým lídrem, který na základě domácího výzkumu a vývoje produkuje v globálním měřítku špičkové výrobky, které přinášejí vysoké zisky pro domácí ekonomiku, dobře placenou práci a vysoké příjmy pro státní pokladnu, což není chybou samotné České republiky a jejich veřejných politik. Celková situace tedy evokuje myšlenku, jenž je jedním z primárních cílů textu, a to podpora malého a středního podnikání, ve kterém se otevírá prostor pro inovace a originální myšlenky a řešení. Uvedené pak ruku v ruce doplňuje rozvoj lidského kapitálu spojeného převážně s kvalitním vzděláváním podporující kreativitu vedoucí, k již zmiňovaným inovacím a kreativním řešením. Zde je nutné poukázat na to, že Česká republika má možnosti a rezervy na uvedené problematice pracovat. Její systém vysokého školství, ale také učňovských oborů je na velmi vysoké úrovni, nicméně podpora podnikání a vedení k němu je ze strany státu mnohem menší, než by bylo žádoucí.

V návaznosti na výše uvedené je nedílnou součástí cesty z pastí středního příjmu a jejího předcházení, vytvoření vzdělávacího systému, který inovace a kreativní myšlení podporuje. V České republice je systém vzdělávání na všech úrovních neodmyslitelně podložen zákonem. Na trhu také existuje velké množství vzdělávacích agentur, které nabízejí množství rekvalifikačních kurzů, mimo jiné také například aktivní politika zaměstnanosti, která je garantovaná státní politikou. Nicméně právě vzdělávací systém a trend vysokých škol, které se v současné době snaží co nejvíce reagovat na situaci na trhu práce, jsou jednou z možností, jak vychovávat kreativní jedince s potenciálem zaplnit prostor pro zakládání malých a středních firem. V reakci na výše uvedené, lze však upozornit na prostor, který se v posledních letech v rámci vzdělávání v České republice rozvíjí, a to především učňovské obory bez maturity a učňovské obory s maturitou. Právě absolventi tohoto stupně vzdělání mají ty největší předpoklady pro zakládání malých a středních podniků s inovativními prvky, a možnostmi spolupráce s firmami, které participují na jejich vzdělání. Je však otázkou diskuze do jaké míry je na uvedený stupeň vzdělávání připravit tak, aby se mohli považovat za sebevědomé absolventy s vizí, založit si svou vlastní společnost, která definici malého a středního podnikání naplňuje.

Jako dobrý příklad praxe na území České republiky působí Asociace malých a středních podniků ČR (dále jen AMSP ČR), která se prezentuje jako otevřená, nepolitická platforma pro malé a střední podniky, dále živnostníky, a organizace z celé České republiky. Kromě návrhů legislativy se zabývá

také tématy jako je export, inovace, financování či vzdělávání, které naplňují podmínky potírání již zmíněné problematiky pasti středního příjmu. Ve spolupráci se svými partnery AMSP ČR průběžně realizuje projekty cílené na aktuální otázky ve své oblasti působení, podporované výzkumy trhu apod. V roce 2020 realizovala AMSP ČR výzkum zaměřený na to, jak podnikatelské subjekty pohlíží v dnešních podmínkách na inovace v malých a středních firmách. Uvedeného výzkumu se účastnilo tři sta firem (37 % z nich bylo typu rodinná firma). Hlavní závěry z provedeného výzkumu jsou velmi zajímavé, jelikož neodpovídají katastrofickému scénáři nepřipravenosti malých a středních podniků na neočekávanou pandemickou situaci, a s ní spojené restriktce, které v době pandemie firmy řešili. AMSP ČR v prezentaci výsledků uvádí, že firmy ani v době pandemie neplánují přestat s investicemi do inovací. Více než 90 % tyto investice plánuje, nejčastěji jde o plány na technologické inovace. Zároveň také firmy plánující investice, předpokládají (45 %), že pandemie může jejich plány zpomalit. Dále se shodují na tom, že jsou pod tlakem, a nemají tolik prostoru pro rozvoj aktivit. V důsledku těchto ukazatelů, více než polovina dotazovaných firem hovoří o zodpovědnosti státních subjektů směrem k firmám. Překvapivý je poznatek v oblasti rodinných firem, které se ve financování inovací oproti ostatním, více spoléhají na bankovní úvěry, a již méně na dotace. Velmi pozoruhodné jsou pak výsledky provedeného průzkumu z roku 2021, který probíhal v únoru tohoto roku, a zaměřil se na OSVČ a majitele firem, jednatele, ředitele malých a středních podniků o velikosti 4–250 zaměstnanců. Zde jsou již vidět důsledky korona virové pandemie a obavy, které z uplynulého roku vyvstaly. Mezi hlavní závěry tohoto průzkumu asociace uvádí například, že 2 ze 3 malých a středních podniků byly negativně zasaženy situací kolem Covidu-19. Hlavní a nejčastější příčinou je rovněž pokles zakázek, nebo nutnost přerušit/omezit činnost. 3 z 10 podniků musely na základě této vzniklé situace sáhnout do finančních rezerv. Stejný poměr firem odkládal kvůli pandemii investice. Pokud jde o formy pomoci, nejčastěji podniky využívaly kompenzační bonus a Program Antivirus. 4 z 10 podniků nevyužily žádnou formu výpomoci. Ve výhledu pro rok 2021 se podniky neshodnou – růst i pokles obrátu očekává přibližně stejný podíl podniků. Mírná většina (55 %) negativně zasažených podniků očekává, že zotavení se z krize jim bude trvat více než rok (AMSP ČR, 2021). V roce 2022 byl pak proveden výzkum, který se zaměřil na aktuální situaci malých a středních podniků vzhledem k dalším faktorům, které je mohou ovlivňovat. Například energetická krize, nebo válka na Ukrajině. Z podrobného dotazování vyšlo najevo, že situace v české společnosti ovlivňuje silně podnikání malých a středních firem. 92 % firem se potýká s vysokou inflací, 86 % s energetickou krizí, 70 % ovlivňují dopady války na Ukrajině a 63 % se potýká s nedostatkem surovin/vstupů (AMSP ČR, 2022). I přes výše uvedené, žádná z dotazovaných MSP neměla v plánu svou činnost ukončit.

III. Moravskoslezský kraj jako politický prostor

Podstatné části území dnešního Moravskoslezského kraje představují velmi zajímavý případ z důvodu zásadního ekonomického rozvoje. Proces průmyslové revoluce v průběhu 19. století, kdy docházelo k zavádění rozvoje hornictví a hutnictví, byl dán především formou výrazných procesů industrializace současného Ostravska a Karvinska. Průmyslová revoluce iniciovala celou řadu zásadních procesů, v jejichž rámci došlo k výrazné proměně především průmyslových oblastí. V průběhu tohoto procesu představovalo město Moravská Ostrava a jeho okolí, společně s územím Těšínska nejdůležitější průmyslové centrum Rakousko-Uherska. (Kamusella 2009). Význam tohoto regionu byl umocněn i vznikem Československa, kdy tyto průmyslové oblasti představovaly především nejdůležitější průmyslové centrum v novém státě. (Przybylová 2013). V období komunismu mezi lety 1948 až 1989, byl tento region zásadní vzhledem ke svému průmyslovému charakteru a pro vládnoucí Komunistickou stranu Československa, byl tak zásadní i z ideologických důvodů. V rámci této podstaty byly průmyslové části regionu podporovány, a to navzdory klesající rentabilitě hornictví a značným problémům podniků těžkého průmyslu. Význam tohoto regionu naopak postupně upadal pod vlivem transformačních procesů z 90. let 20. století, kdy rozsáhlou ekonomickou restrukturalizací, jež přispěla k prudkému poklesu významu regionu dnešního Moravskoslezského kraje. Další podstatnou změnu představovaly širší demokratizační procesy, které nastaly v zemích střední a východní Evropy po roce 1989. Politické, ekonomické a sociální změny otevřely rovněž otázku reforem veřejné správy, kdy jejich součástí byly také souvislosti

spojené s pozdějším přistoupením České republiky do Evropské unie. Decentralizační procesy byly také vyžadovány samotnou Evropskou unií v souvislosti s realizací unijní politiky regionálního rozvoje, (Fiala, Říchová et al. 2002, 10). Na rozdíl od zemí střední a východní Evropy probíhaly v západoevropském prostoru decentralizační procesy v období po roce 1945, přičemž v této části Evropy nabývaly odlišný charakter. Převažujícím motivem pro řadu západoevropských států byly především ekonomické důvody, ale pokud tyto důvody porovnáme s ostatními, najdeme řadu případů rovněž v jiných oblastech, kupříkladu kulturní, nebo ideologické (Vykoupilová 2007). Postupně tak decentralizační procesy znamenaly postupnou erozi politické moci, přičemž do rozhodovacích procesů byli postupně zahrnováni kromě nadnárodních aktérů, také aktéři, působící na regionální a lokální úrovni. (Olszewski 2011). Po roce 1989 byly decentralizační procesy rovněž součástí politického vývoje řady zemí střední a východní Evropy.

Bezprostředně v období po volbách v roce 1990 bylo novými politickými aktéry rozhodnuto o dočasném zrušení dosavadních krajských úřadů, a nová podoba regionální struktury měla být přijata v průběhu dalších let. Po rozdělení Československa, v souvislosti s přijetím ústavy samostatné České republiky, byla v toto dokumentu explicitně uvedena existence tzv. „vyšších územně samosprávných celků“, a to i přes to, že v době vzniku samostatné České republiky vyšší územně samosprávné celky ustaveny nebyly. Po volbách v roce 1996 byla znovuoživena debata o reformě veřejné správy a v rámci úvah byly zvažovány i kroky vedoucí k výraznější decentralizaci veřejné moci, přičemž mezi hlavními politickými stranami neexistoval konsenzus ohledně počtu budoucích krajů, jejich velikosti a kompetencí. Zásadní mezník představovalo přijetí Ústavního zákona č. 347/1997 Sb., na jehož základě bylo ustaveno 13 krajů a byl zakotven statusu Hlavního města Prahy, které rovněž představuje samosprávný kraj a zároveň obec se statusem města. (Valeš 2006) Ústavní zákon vymezil území jednotlivých krajů, které se skládaly z území okresů. Území dnešního Moravskoslezského kraje, tak bylo vymezeno územími okresů Bruntál, Frýdek-Místek, Nový Jičín, Karviná, Opava a Ostrava-Město. (Čl. 1 § 13, Ústavní zákon č. 347/1997 Sb.). V souvislosti s politickou dohodou hlavních politických stran byla stanovena účinnost tohoto ústavního zákona až k 1. 1. 2000. (Ústavní zákon č. 347/1997 Sb.). V průběhu roku 2000 byly přijaty další zákony, pro fungování krajů byly klíčové. Zákon o krajích č. 129/2000 Sb. Dalším byl Zákon č. 130/2000 Sb. Zákon o volbách do zastupitelstev krajů a o změně zákona, upravujícího volby krajských zastupitelstev. Podle tohoto zákona se měly uskutečnit volby do krajských zastupitelstev, které byly vypsány na 12. listopad 2000. (Gabal'ová 2012, 8) Poslední fáze reorganizace české veřejné správy byla uskutečněna v dalších letech, kdy k 1. 1. 2003 byly zrušeny okresní úřady, do té doby vykonávající přenesenou působnost. Nově byly navýšeny v oblasti přenesené působnosti kompetence obcí a krajů. Přestože se jednalo o zásadní kroky, které upravovaly kompetence mezi všemi stupni veřejné správy, objevovala se kritika na nové teritoriální aspekty nové krajské struktury, které patřily do značné disproporce mezi jednotlivými kraji, především z hlediska „rozlohy, spádovosti, počtu obyvatel, což se vztahovalo zejména na nejméně lidnaté kraje, které měly nižší počet obyvatel, než některé lidnatější okresy, jako např. Karlovarský nebo Liberecký kraj. Rozdíly mezi kraji převažovaly i v jejich ekonomické výkonnosti. Problematickou se ukázala být i skutečnost, že řada krajů nesplňovala kritéria pro to, aby mohly být samostatnými jednotkami NUTS II, proto došlo ke sloučení dvou až tří krajů do této jednotky. Pouze Hlavní město Praha, Moravskoslezský a Středočeský kraj tvoří samostatnou jednotku NUTS II. Některé problémy vyplývaly ze skutečnosti, že reforma veřejné správy, která vedla mimo jiné i k ustavení současných krajů nevycházela „zdola“ a v prvních obdobích veřejné diskuse dominovala spíše otázka počtu budoucích krajů a jejich hranic, aniž by byla výrazněji reflektována otázka jejich kompetencí“ (Vomlela 2021).

I přes tyto změny představuje Česká republika jeden z nejvíce centralizovaných států současné Evropské unie. Pozice současných krajů je také ovlivněna absencí dlouholeté tradice, přesto se kraje a jejich političtí představitelé často stávají důležitým mediátorem mezi představiteli lokální a celostátní úrovně (Říchová 2015). Podstatný faktor, vedoucí k posílení role regionů, představuje dynamika politické soutěže mezi celostátními parlamentními politickými stranami, které se v minulosti prosazovaly i na úroveň krajů, v níž stále sehrávají klíčovou úlohu. Jejich

dominance na regionální úrovni znamenala zvýšení vlivu regionálních úrovní ve vnitřních strukturách samotných parlamentních politických stran, což umožnilo zvýšení vlivu nejrozličnějších regionálních zájmů. (Ryšavý & Lysek 2018), čemuž napomohly samotné parlamentní strany, jelikož často změnily své vnitřní struktury, a cílem tak bylo dosáhnout těsnějších vazeb na krajské samosprávy (Spáč et al., 2018). Vliv regionálních aktérů tak značně zesílil, a to zejména u politických stran, které můžeme považovat za „tradiční“ – Občanská demokratická strana, Křesťansko-demokratická unie – Československá strana lidová, Česká strana sociálně demokratická (od roku 2023 Sociální demokracie) a Komunistická strana Čech a Moravy.

Dalším faktorem, umožňující výraznější neformální prosazování politických zájmů z regionální úrovně je, že v českém politickém prostředí se stal velmi rozšířený efekt kumulace mandátů, především volených zástupců na nejrozličnějších úrovních, jak je dokládají výzkumy regionálních politických elit (např. (Ryšavý 2007a, 2007b, 2012, 2013, a v případě Moravskoslezského kraje Vomlela, Hušek 2014, Vomlela 2000, 2021). Dalším významným faktorem je ustavování koalic na úrovni krajů. Po roce 2000, kdy proběhly první volby do zastupitelstev, a následně byly zvoleny první rady krajů a první hejtmani, převažovala období, která můžeme označit jako období rozdílných politických reprezentací na úrovni krajů s těmi, kteří působí na centrální úrovni. První krajská koalice v Moravskoslezském kraji byla sestavena Občanskou demokratickou stranou (ODS), a jejími partnery, kteří se na čtyřleté období stali zástupci tzv. „čtyřkoalice“ se Sdružení nezávislých kandidátů (SNK) (Vomlela, 2014), přičemž na celostátní úrovni byla mezi lety 1998 a 2002 jednobarevná vláda České strany sociálně demokratické (ČSSD), která vládla za podpory ODS na základě tzv. „opoziční smlouvy“. (Bureš et al., 2012). V dalším období, po vypovězení opoziční smlouvy byla sestavena vláda pod vedením ČSSD společně s Křesťansko-demokratickou stranou – Československou stranou lidovou (KDU-ČSL) a Uníí Svobody, přičemž na krajské úrovni v Moravskoslezském kraji byla zformována podobná koalice, jako v předchozím období. Mezi lety 2004-2008 ji zformovaly ODS a KDU-ČSL. (Vomlela 2014). Výsledky voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky Parlamentní volby v roce 2006 znamenaly obtíže pro zformování vlády na další období. Výsledkem této situace bylo vytvoření dvou vlád, vedených tehdejšími předsedy ODS Mirkem Topolánkem. Teprve jeho druhá vláda získala důvěru poslanecké sněmovny, ale v roce 2009 jí byla vyslovena nedůvěra. Tento proces byl iniciován tehdy opoziční ČSSD, která dosáhla velmi výrazného úspěchu ve volbách do zastupitelstev krajů v předchozím roce. V roce 2008 zvítězila rovněž v Moravskoslezském kraji a po dvě funkční období zformovala koalici s Komunistickou stranou Čech a Moravy (KSČM) (Vomlela 2014), zároveň platí, že ČSSD byla opoziční stranou na celostátní úrovni do roku 2013, kdy zvítězila v předčasných parlamentních volbách a zformovala koalici společně s ANO 2011 a KDU-ČSL. Tyto volby však znamenaly zásadní změny preferencí voličů a projevíly se i následujících volbách do zastupitelstev krajů, které znamenaly zásadní změny politické reprezentace Moravskoslezského kraje. ČSSD v těchto volbách byla druhá za vítězným ANO 2011, které získalo více než 35 % hlasů a novým hejtmánem se stal Ivo Vondrák, který vedl kandidátní listinu tohoto hnutí. V roce 2020 zvítězilo ve volbách do zastupitelstva Moravskoslezského kraje opětovně ANO a utvořilo koalici s ODS, TOP09 a KDU-ČSL, doplněnou o ČSSD. Zejména v posledních letech docházelo k výraznějšímu pronikání regionálních zájmů, reprezentovaných krajskými politiky, na celostátní úroveň, což bylo způsobeno skutečností, že vedení krajů byla reprezentována politickými představiteli stran, které byly součástí vládních koalic na celostátní úrovni. Zároveň také docházelo k situaci, kdy byly tyto koalice utvářeny politickými subjekty, které na celostátní úrovni z různých důvodů ve vládní koalici nespolupracovali. Jedná se zejména o období 2008 až 2016, tedy koalici v Moravskoslezském kraji, kterou opakovaně utvořila ČSSD společně s KSČM, přičemž vedení ČSSD vždy spolupráci s Komunistickou stranou Čech a Moravy na celostátní úrovni opakovaně od 90. let 20. století vylučovalo. Dalším příkladem takovýchto koalic jsou dvě koalice utvořené vítězným ANO, které spolupracovalo rovněž se stranami současné vládní koalice na celostátní úrovni, vůči nimž je ANO v opozici. Tyto odlišnostmi jsou zapříčiněny odlišnými vazbami mezi regionálními aktéry a také skutečností, že krajské prostředí je spíše konsensuálním, což dokládají některé výzkumy. Volební programy jednotlivých politických stran v krajských volbách jsou v mnohých oblastech, zejména těch, které se přímo dotýkají nepřímých

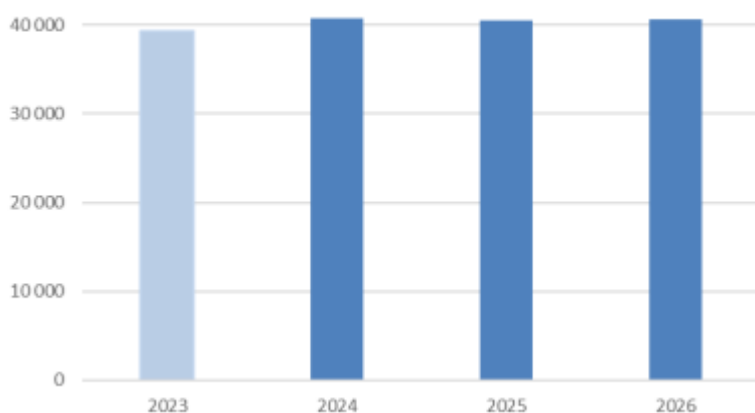
výrazných kompetencí krajů, velice podobné. (Spáč et al., 2018) „Velmi výrazný prostor získávají různé iniciativy, které jsou spojeny s politikou regionálního rozvoje, která je jedním ze zásadních nástrojů EU. V podstatě se také ukázalo, že snahy o vyrovnávání ekonomických a sociálních rozdílů mezi jednotlivými regiony, se stávají stále složitějšími.“ (Vomlela 2021). Zároveň platí, že postavení krajů je ve srovnání s podobnými celky v jiných státech Evropské unie spíše slabší, a že příjmy krajů nejsou často pro realizaci krajské politiky dostačující a kraje jsou často závislé na nejrůznějších dotacích ze státních fondů a ze státního rozpočtu (Říchová 2015).

IV. Rozpočet Moravskoslezského kraje

V návaznosti na výše uvedené a přímo kapitulu III. týkající se politického prostoru, je z pohledu autorů textu žádoucí ještě upozornit na finanční možnosti týkající se vymezeného území. Moravskoslezský kraj je z dlouhodobého hlediska jedním z rozvíjejících se oblastí, a to nejen díky přítomnosti poměrně značného počtu vysokých škol, ale také z pohledu samostatně významných oblastí Ostravska. Na stránkách vybraného území je publikováno, že Moravskoslezský kraj tak má nejvyšší možné ratingové hodnocení při současně nastaveném modelu financování krajů v České republice, což jen dokazuje návaznost na střednědobý výhled rozpočtu kraje pro rok 2024-2026 (dále jen výhled). Uvedený výhled vychází převážně ze strategických dokumentů kraje a v podstatě navazuje na aktuální rozpočet kraje pro rok 2023. Základním dlouhodobým dokumentem kraje je samozřejmě Strategie rozvoje Moravskoslezského kraje na léta 2019-2027, kterou schválilo zastupitelstvo. Prioritně strategie vychází z dlouhodobé vize, určující prioritní témata rozvoje, dále stanovuje strategické oblasti změn, kterých chce kraj dosáhnout a navrhuje například opatření a typové aktivity, včetně návrhu strategických projektů, která mohou mimo jiné vést k dosažení cílů. Je také důležité upozornit, že výhled naplňuje programové prohlášení rady kraje VIZE 2023 koaliční program pro Moravskoslezský kraj. (Střednědobý výhled rozpočtu Moravskoslezského kraje na léta 2024–2026, 2023)

Obecně výhled také upozorňuje na pokles ekonomiky v roce 2023 vyvolaném zhoršující se finanční situací domácností i firem. Tzv. ochlazení zahraniční poptávky a doznívání problémů v globálních řetězcích je pak predikováno od roku 2024 spolu s pozvolným obnovením ekonomického růstu. Pozitivní pohled tedy můžeme vidět oproti roku 2023 v postupném mírném meziročním růstu objemu rozpočtů vyvolaným vyšším inkasem sdílených daní a využitím nových příležitostí díky programovému období 2021-2027. Z tohoto pohledu je velmi zajímavý graf č. 1 Vývoj výhledu v jednotlivých letech (v mil. Kč)

Graf č. 1 Vývoj výhledu v jednotlivých letech (v mil. Kč)

Zdroj: Střednědobý výhled rozpočtu Moravskoslezského kraje na léta 2024–2026, 2023.

Dle výše uvedeného grafu je pak zajímavým trendem mírný nárůst objemu rozpočtů v jednotlivých letech, a to oproti roku 2023. To je dáno převážně tím, že v předcházejících letech byl rozpočet ovlivněn hlavně realizací významných víceletých investičních akcí kraje. Jako pozitivní se jeví také

rok 2026, který je v současné době plánovaný jako přebytkový rozpočet, a to v souvislosti s přijetím dotací z operačních programů.

Samostatná kapitola o rozpočtu kraje je pojata jen orientačně, a to s ohledem na výše uvedené téma, nicméně, co je ještě dle autorů důležité zmínit, je rozpočtová vize kraje, která uvádí, že významnou součástí rozpočtu kraje v jednotlivých letech jsou a budou dotace ze státního rozpočtu. Výhled proto obsahuje očekávané dotace ze státního rozpočtu vycházející z úrovně roku 2022, a to za předpokladu, že stát splní své povinnosti a zajistí například dostatečnou úroveň financování platů učitelů, sociálních služeb nebo zdravotnictví prostřednictvím úhradové vyhlášky. Vedle těchto dotací výhled opět upozorňuje na to, že bude dále možné ve sledovaném období využít další programy vyhlašované příslušnými ministerstvy na vybrané roky. (Střednědobý výhled rozpočtu Moravskoslezského kraje na léta 2024–2026, 2023)

IV. Závěr

To, co v uvedeném textu nebylo zmíněno, ale je považováno za značný zásah do ekonomického a hospodářského prostoru v rámci nejen České republiky, je počátek roku 2020, kdy Koronavirus zasadil světové ekonomice a podnikání ránu, která ovlivnila jak podnikatele, tak samostatný rozpočet/rozpočty státu. Touto situací se zásadně změnily celkové podmínky pro podnikání, ale také pro hospodaření krajů. Vzhledem k tomu, že v České republice podnikatelé malých a středních firem tvoří 99 % a zaměstnávají kolem 62 % všech zaměstnanců v zemi, je zřejmé, že jejich fungování je pro ekonomiku klíčové, a jejich existence poměrně značně snižuje hrozbu pasti středního příjmu. Situace, která však nastala, vedla k zamyšlení nad novým řešením problémů a posuzováním dané situace. Řešení této problematiky přineslo nápady dopadající pozitivně například i na udržitelnost, tedy efektivnější využívání zdrojů, podporu spolupráce, mobilitu, digitalizaci a inovaci. Z uvedeného můžeme vydefinovat následující momenty ohrožení celé ekonomiky, což jsou například:

Stagnace inovací – v tomto případě se jedná o problém celé ekonomiky státu. Nedostatečná podpora inovací, která je spojena s dalšími aspekty jako je například vzdělání na všech úrovních a vede k ohrožení pasti středního příjmu.

Stagnace vzdělávání – s tímto ohrožením souvisí celý systém vzdělávání, a to nejen v České republice. Podpora kreativního myšlení učeného, středoškolského a vysokoškolského vzdělávání ve spolupráci s praxí je žádoucí. Opak vede k ohrožení pasti středního příjmu.

Stagnace právní úpravy – ohrožení nedostatečnou a neaktualizovanou legislativní problematikou, která nereaguje na aktuální dění ve společnosti a trhu (regionálního, státního i celosvětového), ale vede k ohrožení pasti středního příjmu.

Uvedená rizika jsou jen nástinem problematiky, která sebou nese mnohdy hlubší problémy, to platí rovněž i ve vztahu k trhu práce a politice zaměstnanosti, a všeobecné politické situaci v daném státě, respektive v České republice. Na tomto místě se pak otevírá otázka „*Jaké jsou ale příležitosti proto, aby jednotlivé státy, potažmo Česká republika pasti středního příjmu předcházela?*“ Touto otázkou se zabýval mimo jiné také uvedený text, z kterého je možné vydefinovat několik momentů příležitostí, jak pasti středního příjmu předcházet. Autoři textu považují za tyto momenty následující: Vzdělání, informace, legislativa, společenská podpora a tradice.

Vzhledem k prosazování modelu víceúrovňové správy společně s principem subsidiarity napříč celou Evropskou unií, je pro nalezení možností předcházení ohrožení vyplývajícím z pasti středního příjmu. Proto je nezbytná a důležitá spolupráce s dalšími úrovněmi veřejné správy - v případě České republiky s obcemi a kraji. Konstituování krajů byl jeden z nejdůležitějších kroků, které byly součástí rozsáhlé reformy veřejné správy a kraje za dobu své existence prokázaly přirozenou schopnost stát se úspěšnými mediátory, mezi obcemi a centrální úrovní. Navzdory tomu, představuje Česká republika stále jednu s nejvíce centralizovaných zemí současné Evropské unie a kraje nemají příliš mnoho prostoru samostatně čelit ohrožením, vyplývajícím z pasti středního příjmu, přesto je schopnost krajských politických elit, prosazovat své zájmy na centrální úrovni vnímána jako jedna

z klíčových, vzhledem k poměrně slabému postavení krajů v politickém prostředí současné České republiky.

Literatura

- Bache, I. & Flinders M. (2004) *Multi-level Governance*, Oxford.
- Becker, G. S. (1993). *Human Capital: a Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education* (3rd ed). Chicago: University of Chicago Press.
- Bureš, J., Charvát, J., Just, P. & Štefek, M (2012), *Česká demokracie po roce 1989*. Institucionální základy českého politického systému. Praha.
- Coase, R. H. (1993). Law and Economics at Chicago. *Journal of Law and Economics*, 36(1), 239–254.
- Evropské hnutí v České republice. (2021). *Vize ČR v roce 2030. Výbor pro socioekonomický rozvoj* (online). Dostupné z: http://www.evropskehnuti.cz/akce/?Action_Id=444
- Fiala, P. & Říchová B. (2002) *Úloha politických aktérů v procesu decentralizace*. Olomouc-Praha.
- Czech Statistical Office (2010). *Czech Republic: Key Macroeconomic Indicators*. Dostupné z [http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/macroeconomic_indicators/\\$File/AHLMAKRO.xls](http://www.czso.cz/eng/redakce.nsf/i/macroeconomic_indicators/$File/AHLMAKRO.xls) (10. 12. 2010).
- Gabařová, M. (2012). Charakteristika Moravskoslezského kraje. In: Sztwiertnia, R., Kuděla, M. et al. *Lokální politika v Moravskoslezském kraji*. Slezská univerzita v Opavě.
- Havlíček, K. & Kašík, M. (2005). *Marketingové řízení malých a středních podniků*. Praha: Management Press.
- Holmes, S. (1988). Precommitment and the Paradox of Democracy. In Elster, R., Slagstad, R. (eds.). *Constitutionalism and Democracy* (1st ed). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kamusella, T (2009). *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, New York. Palgrave Macmillan,
- MSK (2023). *Střednědobý výhled rozpočtu Moravskoslezského kraje na léta 2024–2026*. Dostupné z: <https://www.msk.cz/assets/kraj/finance/1-strednedoby-vyhled-rozpocetu-msk-na-leta-2024-2026--textova-cast.pdf>.
- Novotný, J.& Suchánek, P. (2004). *Nauka o podniku I*. Brno: Masarykova univerzita, Ekonomicko-správní fakulta.
- Olszewski, E., (2011) Globalizacja i państwo narodowe. In Gołoś, M, Kasińska-Metryka, A., *Europa Regionów*. Toruń.
- Przybylová, B. (2013) *Ostrava*, Praha.
- Rada pro rozvoj podnikatelského prostředí* (2007). Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1456/jaro2007/PRRPP/um/3584282/Kapitola_1__2_a_4_-_nastin.pdf
- Ryšavý, D., (2012), Czech Counties after a Dozen Years of Regionalization: Continuity and Novelty after County Elections. In *Regional and Federal Studies*, roč. 23(5).
- Ryšavý, D. (2013) Konflikty a krajská samospráva – ustavení, obsazení a politiky. In Lužný, D., (ed). *Sociální konflikty: sociologická a andragogická perspektivy*. Olomouc.
- Ryšavý, D., (2007a) První generace regionálních politických lídrů. In *Sociální studia*, 4(1–2).
- Ryšavý, D. (2007b) Regionální politické elity – zrod, charakter, důsledky. In *Sociologický časopis*, 43(5).
- Ryšavý, D. & Lysek, J., (2018): Empowering through regional funds? The impact of Europe on

subnational governance in the Czech Republic, In *Regional & Federal Studies*, 28, (4).

Říchová, B., Jüpner, P., Riegl, M. & Švec, K.(2015) *Analýza politiky a političtí aktéři. Možnosti a limity aplikace teorií.v příkladech*. Praha.

Spáč, P., Voda, P., Balík, S. & Pink, M., (2018) Politika vykrmování na regionální úrovni. Příklad dotací pro obce ve Středočeském kraji. In *Sociologický časopis* 54(4).

The World Bank. (2018). *Doing Business 2019 (online)*. Dostupné z: <https://www.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-2019>

Valeš, L. et al., (2006) *Politologické aspekty veřejné správy*. Plzeň.

Vykoupilová, H. *Víceúrovňové vládnutí v Evropě: koncepce, modely, typy*, Brno 2007.

Vomlela, L., (2014)., Charakteristika regionální politické úrovně v Česku a Polsku v kontextu Moravskoslezského kraje a Slezského vojvodství. In Vomlela, L., Hušek, P. et al. *Regionální politické elity v Moravskoslezském kraji a Slezském vojvodství v letech 2000–2012*. Slezská univerzita v Opavě.

Vomlela, L., (2020) Proměny regionálních politických elit v Moravskoslezském kraji. In Kamrádová, L., Sciskalová, M., (eds). *Role veřejné správy v každodenním občanském životě*. Slezská univerzita v Opavě.

Vomlela, L., (2014) Regionální elity v Moravskoslezském kraji a Slezském vojvodství. In Vomlela, L., Hušek, P. et al. *Regionální politické elity v Moravskoslezském kraji a Slezském vojvodství v letech 2000–2012*. Slezská univerzita v Opavě.

Vomlela, L. & Riedel, R. (eds) (2021) *Slezsko a problematika pasti středního příjmu. České a polské regionální perspektivy*, Slezská univerzita v Opavě.

STATE DEBT OF THE CZECH REPUBLIC

Christiana Kliková¹, Natalie Uhrová²

Abstract

The Czech Republic is currently in an economic situation that it has never known in its history and which is sometimes described as the deepest crisis in the last 30 years of its development. The various problems of the Czech economy, including in particular the high level of public debt, the significant and recurrent state budget deficits and the double-digit inflation that has been strangling the Czech economy for the second year running, characterise the current state of our country. In addition to these cardinal problems, the Czech Republic is facing a demographic crisis that will become fully apparent in the course of the 1930s. The aim of this article is to summarise and analyse the main causes of the high state budget deficits, which in turn cause the ever-increasing national debt, and to propose measures that should at least mitigate this trend.

Keywords

Economic Situation, Crisis, Public Debt, Budget Deficits

I. Úvod

Česká republika se momentálně nachází v ekonomické situaci, kterou ve své historii nikdy nepoznala a která je někdy označována jako nejhlubší krize za posledních 30 let jejího vývoje. Jednotlivé problémy české ekonomiky, mezi které patří zejména vysoká zadluženost státu, značné a stále se opakující deficity státního rozpočtu a dvouciferná inflace, která už druhým rokem českou ekonomiku dusí, charakterizují současný stav naší země. Kromě těchto kardinálních problémů se Česko potýká s demografickou krizí, která se v plné síle projeví v průběhu 30. let. Cílem tohoto článku je shrnutí a rozbor hlavních příčin vysokých deficitů státního rozpočtu, které posléze způsobují stále narůstající státní dluh a návrh opatření, která by tento trend měla alespoň zmírnit.

II. Státní dluh ČR

Rozpočtová soustava ČR je tvořena třemi úrovněmi:

1. rozpočet centrální vlády,
2. regionální rozpočty (14 krajů),
3. místní rozpočty (města a obce).

Deficitním hospodařením veřejných financí vzniká veřejný dluh. Na jeho celkové výši má největší podíl hospodaření centrální vlády, tedy státní dluh.

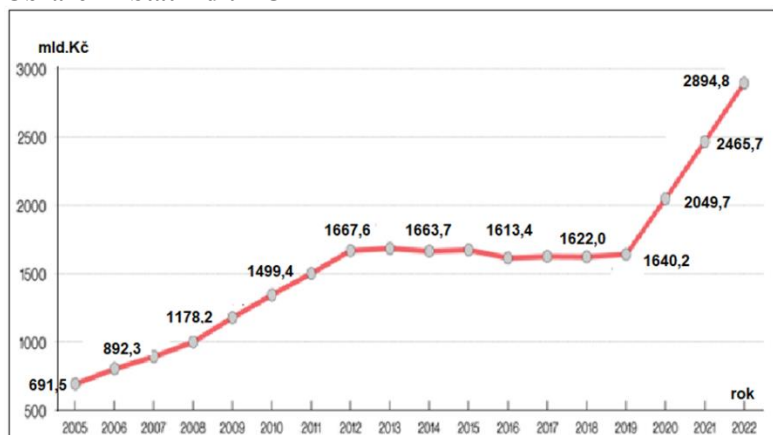
Český státní dluh vzrostl od roku 2002 do roku 2022 více než 7x, z původních 395,9 mld. Kč na 2 894,8 mld. Kč (obr. 1). To tedy znamená, že v roce 2002 připadal na jednoho občana státní dluh ve výši 39 500 Kč, v loňském roce 2022 už více než ¼ milionu Kč., konkrétně 289 480 Kč.³ Tento prudký růst státního dluhu byl způsoben neustále se zvyšujícími deficity státního rozpočtu, zejména v posledním období. Důvody tohoto zvyšování byly uvedeny dříve.

¹ PRIGO UNIVERSITY, Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Česká republika.
E-mail: Christiana.Klikova@prigo.cz.

² PRIGO UNIVERSITY, Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Česká republika.
E-mail: Natalie.Uhrova@prigo.cz.

³ ČSÚ, 2023

Obrázek 1 Státní dluh ČR

Zdroj: MF ČR, vlastní úprava

Ke krytí státního dluhu vláda většinou řeší prodejem státních obligací tuzemským nebo zahraničním zájemcům. To potom strukturuje státní dluh na domácí, resp. zahraniční dluh. Strukturu českého státního dluhu uvádí tabulka 1. Dalším obvyklým způsobem krytí státního dluhu jsou půjčky od Evropské investiční banky.

Tabulka 1 Struktura a vývoj státního dluhu (mld. Kč)

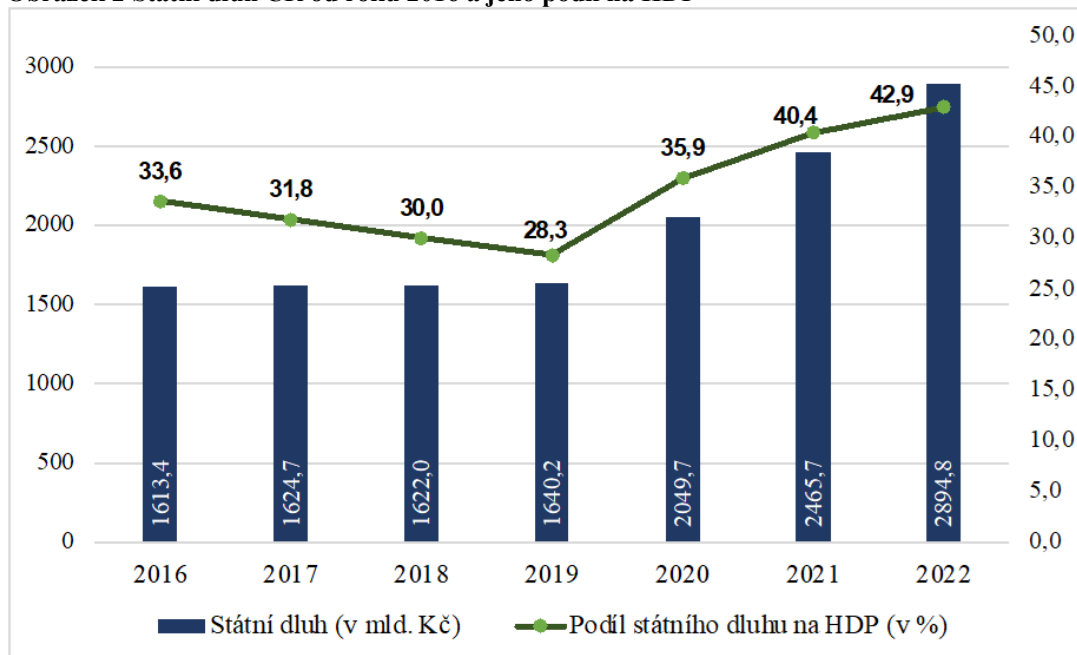
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
STÁTNÍ DLUH CELKEM	1 613,4	1 624,7	1 622,0	1 640,2	2 049,7	2 465,7	2 894,8
Domácí dluh	1 343,6	1 370,9	1 386,5	1 437,4	1 882,6	2 292,0	2 606,0
Státní pokladniční poukázky	4,2	44,0	4,2	4,5	25,4	33,3	0,0
Spořicí státní dluhopisy	37,8	21,5	5,2	13,0	25,6	38,9	83,4
Střednědobé a dlouhodobé státní dluhopisy vydané na domácím trhu	1 301,6	1 305,4	1 377,1	1 419,2	1 831,6	2 219,8	2 521,3
Ostatní zdroje	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	0,0	1,3
Zahraniční dluh	269,8	253,8	235,5	202,8	167,2	173,7	288,9
Střednědobé a dlouhodobé státní dluhopisy vydané na zahraničních trzích	213,5	202,6	152,9	151,5	129,2	74,1	5,1
Přijaté zápůjčky a úvěry	56,3	51,2	82,7	51,3	38,0	99,6	283,7
Ostatní zdroje	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Zdroj: MF ČR (2023), vlastní úprava

Vývoj zahraničního dluhu v České republice můžeme rozdělit na několik etap. Od roku 1993 byl podíl zahraničního dluhu velmi významný a dosahoval až 45 % celkového dluhu. Největší část byla tvořena půjčkami na podporu platební bilance a dalšími převzatými zahraničními závazky v cizích měnách. Od té doby se nominální hodnota i podíl zahraničního dluhu v čase snižovaly a po roce 2000 již jeho podíl tvořil přibližně 2 % celkového dluhu (8,8 mld. Kč v roce 2001). Po roce 2001 se začal zahraniční dluh opět zvyšovat, jeho struktura se ovšem změnila. Se vstupem do Evropské unie v roce 2004 začala Česká republika emitovat střednědobé a dlouhodobé dluhové cenné papíry také na zahraničních trzích, čímž se podíl zahraničního dluhu dále navyšoval a dostal se na hodnotu 15 %. Mezi lety 2009 a 2013 vzrostl až k hodnotám přesahujícím 20 % (395 mld. Kč). V následujícím období docházelo ke každoročním poklesům a v roce 2019 podíl zahraničního dluhu dle MF ČR poklesl k hodnotě přibližně 12 %. Další pokles zahraniční dluh zaznamenal také v letech 2020 a 2021, a to až na hodnotu okolo 7 %. Dlouhodobý průměr podílu zahraničního dluhu na celkovém dluhu v letech 1993 až 2021 činí 17,4 %, medián poté 15,8 %. Podíl zahraničního dluhu na celkovém státním dluhu ČR v roce 2022 činil necelých 10 %.

Pro větší přehlednost a potřeby mezinárodního srovnání se státní dluh většinou uvádí ve vztahu k HDP. Podíl státního dluhu na HDP (dluhový poměr) od roku 2016 přibližuje obrázek 2.

Obrázek 2 Státní dluh ČR od roku 2016 a jeho podíl na HDP

Zdroj: ČSÚ (2023), vlastní úprava

Dluhový poměr (relativní váha veřejného dluhu) není v čase neměnný, ale vyvíjí se díky působení těchto faktorů:

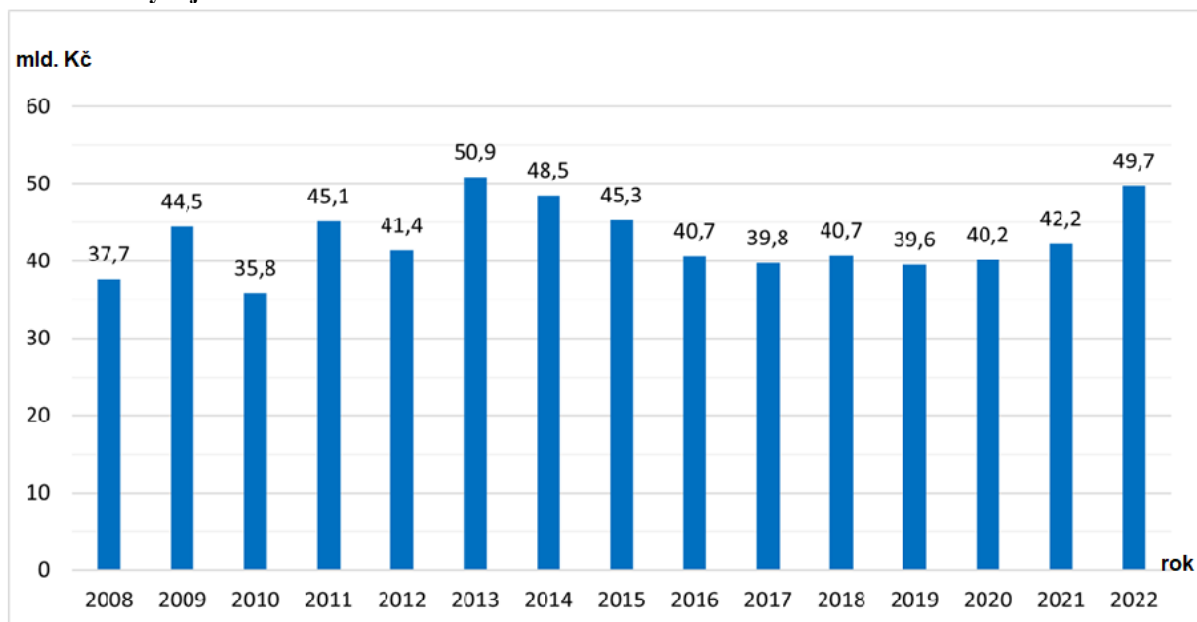
- výchozí hodnota dluhového poměru na počátku rozpočtového období,
- velikost primárního deficitu v daném rozpočtovém období,
- míra monetizace dluhu,
- poměr tempa růstu reálného GDP a reálné úrokové míry z veřejného dluhu.

Nízký poměr dluhu k HDP naznačuje, že ekonomika, která vyrábí a prodává zboží a služby, je schopná splácet své dluhy, aniž by vznikala další dluh.

III. Výdaje na obsluhu státního dluhu

Pod pojmem „**obsluha státního dluhu**“ se skrývají výdaje, které ČR musí vynaložit, aby mohla zaplatit úroky svým věřitelům. Tyto výdaje tvoří několik procent z celkového státního rozpočtu ČR. Nebezpečná situace nastane, pokud jsou **úroky vyšší než růst HDP**. Stát může v tomto případě obdržet horší hodnocení od mezinárodních ratingových agentur, což opět zvýší úrokové sazby požadované za vydání financí k pokrytí nového dluhu a země se dostává do dluhové spirály.¹

¹ MONETA MONEY BANK (2023)

Obrázek 3 Výdaje na obsluhu státního dluhu v období 2008 - 2022

Zdroj: MFČR, 2023

Celkové čisté výdaje na obsluhu státního dluhu v roce 2022 činily 49,71 mld. Kč, z toho úrokové výdaje tvořily 49,46 mld. Kč. V roce 2023 jsou výdaje na obsluhu státního dluhu odhadovány na cca 69 mld. Kč, přičemž stát si na jejich úhradu půjčuje za úrokovou sazbu 4,61 % (MFČR).

Tabulka 2 čisté výdaje na obsluhu státního dluhu ČR (mld. Kč)

mld. Kč	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Úrokové výdaje	40,38	39,43	40,62	39,40	39,97	42,00	49,46
Z toho:							
Státní pokladniční poukázky a ostatní operace na peněžním trhu	-0,09	-1,02	-1,71	-3,40	-0,77	-2,34	-18,45
Přijaté/poskytnuté zápůjčky a platební účty	-0,07	-0,03	-0,31	-0,35	-0,21	0,00	-0,66
Spořicí státní dluhopisy	3,07	1,79	1,20	0,17	0,33	0,92	4,22
Střednědobé a dlouhodobé státní dluhopisy vydané na domácím trhu	27,60	29,32	32,09	35,72	33,73	39,33	60,14
Střednědobé a dlouhodobé státní dluhopisy vydané na zahraničním trhu	9,51	9,03	8,81	6,44	6,39	4,41	3,11
Přijaté zápůjčky a úvěry od mezinárodních institucí	0,36	0,33	0,54	0,83	0,49	-0,31	1,10
Poplatky	0,27	0,34	0,11	0,15	0,17	0,23	0,25
Celkem	40,65	39,77	40,73	39,55	40,15	42,23	49,71

Zdroj: MFČR, 2023

Úroková sazba výpůjček ČR, které jsou potřebné na pokrytí státního dluhu, jsou dány ratingovým hodnocením, kterého ČR dosáhla u ratingových agentur. Ratingové hodnocení ČR u tří renomovaných a nejznámějších agentur v roce 2022 přibližuje tabulka 3.

Tabulka 3 Ratingové hodnocení ČR v roce 2022

	Domácí závazky	Dlouhodobý výhled	Zahraniční závazky	Dlouhodobý výhled
Moodys	Aa3	negativní ¹	Aa3	negat.
S&P	AA	stabilní	AA	stabil.
Fitch	AA-	negativní	AA-	negat.

Zdroj: MFČR (2023)

Ratingové hodnocení ČR v roce 2023 je totožné s rokem 2022 s výjimkou agentury S&P, která snížila rating ČR se stupně AA na stupeň AA-. Riziko, že budeme v případě nečinnosti v rozpočtové oblasti spočívá (vzhledem k negativnímu výhledu do budoucna) ve snižování ratingu a tím pádem i ke zvyšování úrokové sazby, za kterou si budeme v příštích letech půjčovat finanční prostředky určené na pokrytí státního dluhu.

V tomto případě je varování ratingových agentur opodstatněné. Ale ne vždy dokázaly hodnotit ekonomickou situaci objektivně. Příkladem byly finanční krize v roce 2008, kdy nehodnotily situaci v jednotlivých ekonomikách, ale hodnotily regiony jako celek. A na toto doplatila právě Česká republika, která, oproti ratingovému hodnocení, měla odolný finanční sektor a krizovým obdobím dokázala proplout bez vlivu na bankovní sektor. Úprava ratingové známky podle skutečné ekonomické situace pak byla upravena později (Uhrová, 2009).

IV. Dluhová brzda

Státní dluh je v současné době problém většiny států světa, rozvinuté ekonomiky nevyjímaje. Pokud existují subjekty, které jsou ochotny dluh státu financovat, je možno takto fungovat dlouho. Ale v zájmu každé země by měla být snaha o snižování dluhu.

Snaha o snížení státního dluhu je v některých zemích označována jako princip „dluhové brzdy“. Jde o to, že při určité úrovni zadlužení je ze zákona povinnost sestavovat rozpočty jako vyrovnané, nebo přebytkové. Průkopníky v této oblasti jsou země jako je Švýcarsko nebo Německo. Česká republika, po vzoru těchto ekonomik, zavedla princip dluhové brzdy do své legislativa v roce 2017.

Dluhová brzda je nastavena tak, že nedovolí zadlužení vyšší než 55 % HDP. Je tedy nastaveny pod hranici 60 % HDP, která je upravena Maastrichtskými kritérii, jejichž splnění je podmínkou přijetí společné měny euro a vstupu do Eurozóny. Pokud by se dluhová brzda spustila, vláda musí předložit ke schválení Sněmovně Parlamentu ČR opatření ke snížení zadlužení. To znamená, že pokud dluh sektoru veřejných institucí dosáhne 55 % nominálního HDP, aktivují se na základě zákona 23/2017 Sb. opatření vedoucí k dlouhodobě udržitelnému stavu veřejných financí.

Vláda podle tohoto zákona musí předložit Sněmovně ke schválení návrh a střednědobý výhled státního rozpočtu a rozpočtů státních fondů, které směřují k dlouhodobě udržitelnému stavu veřejných financí. Totéž se týká i rozpočtů zdravotních pojišťoven a rozpočtů územně samosprávných celků, které musí být na příští rok schváleny jako vyrovnané nebo přebytkové.

Ostatní veřejné instituce nesmí po období, v němž výše dluhu činí nejméně 55 % hrubého domácího produktu, zřizovat nové závazky ze smluv, s výjimkou závazků týkajících se projektů spolufinancovaných z rozpočtu Evropské unie nebo závazků nezbytných k plnění rozhodnutí soudu nebo orgánu státní moci, vedoucí k navýšení dluhu sektoru veřejných institucí na dobu delší než jeden kalendářní rok.

Výjimkami z uplatnění tohoto zákona tvoří buď výrazné zhoršení ekonomického vývoje po dobu dvou let, válečný stav v zemi nebo živelná pohroma.

Na nebezpečí dosažení úrovně nastavené pro spuštění „dluhové brzdy“ již delší dobu upozorňuje Národní rozpočtová rada (NRR). NRR je nezávislý odborný orgán, jehož hlavním posláním

¹ Negativní výhled znamená, že by agentura mohla později rating snížit.

je vyhodnocovat, zda stát a další veřejné instituce dodržují pravidla rozpočtové odpovědnosti daná zákonem (zákon 23/2017 Sb.). Rada je tříčlenná a byla poprvé naplněna v lednu 2018. Předsedu rady navrhuje vláda, jednoho člena rady Senát a jednoho Česká národní banka. NRR se schází k jednání minimálně 2x měsíčně.

Mezi její hlavní úkoly patří:

- hodnotit plnění číselných fiskálních pravidel (například pravidlo limitu výše dluhu) a předkládat Poslanecké sněmovně zprávy o plnění těchto pravidel,
- zjišťovat výši dluhu a vyhlášovat ji stejným způsobem, jakým se vyhlášují zákony,
- vypracovávat a předkládat Poslanecké sněmovně zprávu o dlouhodobé udržitelnosti veřejných financí,
- sledovat vývoj hospodaření sektoru veřejných institucí.

Současným předsedou NRR je Mojmír Hampl.

Stejně jako NRR upozorňuje na nebezpečí dosažení úrovně „dluhové brzdy“ také Národní ekonomická rada vlády (NERV). Jde o odborný poradní orgán vlády pro oblast ekonomických opatření, strategických hospodářských plánů, veřejných investic a systémových reforem. NERV je tvořen 17 členy z řad renomovaných ekonomů. 2. listopadu 2022 byl tímto orgánem představen Vládě ČR dokumnet, obsahující celou řadu doporučení pro ozdravení veřejných financí (Návrhy NERV na snížení výdajů a zvýšení příjmů veřejných rozpočtů v ČR, 2022). V dokumentu bylo navrženo 12 opatření na snížení rozpočtových výdajů a 17 opatření na zvýšení rozpočtových příjmů.

Reakcí na doporučení prezentované NERV bylo zveřejnění Ozdravného balíčku Vládou ČR dne 11. 5. 2023. Cílem konsolidačního úsilí vlády je snížit deficit veřejných financí z letošních 3,5 % HDP až na odhadovaných 1,8 % HDP v roce 2024 a 1,2 % HDP v roce 2025 (Ozdravný balíček, 2023). Předkládaná opatření by měla mít pozitivní dopad na veřejné finance v letech 2024-2025 ve výši 150,7 mld. Kč a jsou plně v souladu s doporučeními NERV, stejně tak NRR. Jejich schválení naráží na vlnu protestů a kritiky jak ze strany opozice, tak ze strany odborových organizací.

Ozdravný balíček, navržený Vládou ČR, obsahuje téměř 60 opatření, jejichž cílem je snížení deficitu veřejných financí. Dojde na zrušení neinvestičních dotací, zvýšení daně z příjmu právnických osob, zvýšení daně z nemovitosti, spotřební daně na tabák a alkohol, nebo naopak snížení DPH u potravin a bydlení. Ve kterých oblastech chce stát ušetřit, a ve kterých naopak vláda vidí jako možnosti posílení příjmů státu, je možno přehledně vidět v tabulce 4:

Tabulka 4 Úspory a dodatečné příjmy státu podle „Ozdravného balíčku“ Vlády ČR

ÚSPORY NA STRANĚ VÝDAJŮ:				DODATEČNÉ PŘÍJMY:	
Dotace:	69,5 %	Z toho:		Zvýšení DPPO:	29,3 %
		Průmysl a obchod:	36,8 %	Zavedení nemocenského pojištění zaměstnanců:	17,3 %
		Zemědělství:	18,8 %	Zvýšení daně z nemovitosti:	12,4 %
		Doprava:	11 %	Zrušení daňových výjimek:	10,1 %
		Místní rozvoj:	5,1 %	Zvýšení odvodů OSVČ:	10,0 %
		Školství:	3,7 %	Zvýšení daně z tabáku:	7,9 %
		Ostatní dotace:	24,6 %	Zvýšení daně z hazardu:	5,2 %
Provoz státu:	14,3 %			Úprava DPFO:	3,6 %
Platy ve veřejném sektoru:	12,4 %			Odvody z DPP:	2,7 %
Ostatní výdaje:	3,8 %			Zvýšení daně z lihu:	1,5 %

Zdroj: MFČR (2023)

Úspory na straně výdajů a dodatečné příjmy jsou ve vládním návrhu úsporných opatření rozloženy zhruba ve stejném poměru, přičemž úspory na straně státu jsou převážně naplánovány na rok 2024. Úprava příjmové strany rozpočtu státu je rovnoměrná naplánovaná. Předpokládaná doba implementace úsporných opatření je na rozpočtové období 2024 a 2025. Výši jednotlivých položek dokládá tabulka 5:

Tabulka 5 Přehled opatření ozdravného balíčku a jejich dopadů na SR (mld. Kč)

	2024	2025	Celkem
Výdaje	62,5	15,9	78,4
Dotace	45,6	8,8	54,4
Provoz státu	6,1	5,1	11,2
Platy ve veřejném sektoru	9,9	0	9,9
Ostatní výdaje	1	2	3
Příjmy	35,2	37,1	72,3
Odvody z DPP	1,8	0,2	2
Úprava DPFO	1,7	0,9	2,6
Revize sazeb DPH	-2,1	-0,2	-2,3
Zvýšení DPPO	0	21,8	21,8
Zvýšení daně z hazardu	4,2	0	4,2
Zvýšení daně z lihu	0,5	0,6	1,1
Zavedení nemocenské	11,9	1,1	13
Zvýšení daně z nemovitosti	9	0,3	9,3
Ostatní příjmy	-0,3	-0,1	-0,4
Odvody OSVČ	3	4,5	7,5
Zvýšení daně z tabáku	3,2	2,8	6
Daňové výjimky	2,3	5,3	7,6
Celkem	97,7	53,0	150,7

Zdroj: MFČR (2023)

IV. Závěr

V rámci schválených Specifických doporučení Rady EU pro rok 2023 (Country Specific Recommendations 2023) bylo ČR doporučeno: „V roce 2023 zajistit, aby byl růst běžných výdajů financovaných z vnitrostátních zdrojů v souladu s celkově neutrálním nastavením fiskální politiky, a brát přitom v potaz pokračující dočasnou a cílenou podporu domácností a podniků, které jsou nejzranitelnější vůči prudkým nárůstům cen energií, a osob přechajících z Ukrajiny. Česká republika musí být připravena přizpůsobit běžné výdaje vyvíjející se situaci. V období po roce 2023 je žádoucí zaměřit fiskální politiku na dosažení obezřetných střednědobých fiskálních pozic a přijmout opatření k zajištění dlouhodobé fiskální udržitelnosti veřejných financí včetně udržitelnosti důchodového systému.“

Podle nejnovější makroekonomické prognózy a aktualizovaných údajů pro sektor vládních institucí by fiskální politika v roce 2023 měla mít spíše restriktivní charakter. Koaliční vláda na základě doporučení Rady EU také zřídila různé pracovní skupiny složené z představitelů politické reprezentace a z řad expertů, které vypracovaly seznam konsolidačních opatření zejména z oblasti daní, výdajů na důchody, ostatních běžných výdajů atd.

Dne 11. května 2023 představila vláda České republiky soubor opatření, která by měla vést ke snižování strukturálního deficitu od roku 2024 a ke zvyšování finanční udržitelnosti důchodového systému. Celkový očekávaný (krátkodobý) dopad navrhovaný úprav daňových a výdajových politik (bez důchodového systému) v hotovostním vyjádření se v roce 2024 na úrovni státního rozpočtu pohybuje kolem 95 mld. Kč. Konečný dopad na strukturální saldo veřejných financí v roce 2024 však bude pravděpodobně nižší, neboť lze zároveň očekávat souběžný nárůst některých výdajových položek (např. růst výdajů na armádu v souvislosti s plněním závazku NATO či nárůst výdajů na platy učitelů v souvislosti s novelizací zákona o pedagogických pracovnících).

Národní rozpočtová rada oceňuje snahu vlády o přibrzdění tempa zadlužování ČR, velikost navrženého konsolidačního balíčku dle ní odpovídá současné ekonomické a fiskální situaci; současně varuje před dodatečným změkčováním při dalším projednávání v Parlamentu.

NRR ve svých vyjádřeních oceňuje, že vláda přichází s konkrétními návrhy na snížení veřejných výdajů a zvýšení veřejných příjmů. Je to zcela v souladu se stanovisky NRR z minulosti, která upozorňovala na dlouhodobou neudržitelnost současné výše strukturálního deficitu. Navrhovaný rozsah konsolidace považuje NRR za přijatelný; svým objemem by neměl ohrozit ekonomické oživení a zároveň má potenciál nastolit pozitivní rozpočtové trendy do budoucnosti, pokud bude nastoupená konsolidační trajektorie udržena.

Část konsolidačních opatření (snížení dotací ze státního rozpočtu či státních fondů) bude mít dopady na hospodaření obecních a krajských rozpočtů, avšak vzhledem k tomu, že sektor místních vládních institucí vykazuje v posledních letech poměrně vysoké přebytky hospodaření, nedojde k ohrožení jeho stability a ani funkcí zajišťovaných obcemi a kraji.

Rozložení nové zátěže do přímých a nepřímých daní považuje NRR za vhodné, neboť nedojde k významnému zvýšení distorze jednotlivých daní. Pozitivně lze též hodnotit úpravu sazeb DPH, která by měla vést k mírnému snížení daňové zátěže a zjednodušení systému. Výhody tohoto kroku tak převažují riziko, že v podmínkách stále vysoké inflace může dojít díky několika málo položkám ke zvýšení vnímané či skutečné inflace celého spotřebitelského koše. Za pozitivní krok považuje NRR také snahu o eliminaci některých daňových úlev, zejména pak v případě daně z příjmů fyzických osob.

Opatření na výdajové straně se správně přímo nedotýkají investičních výdajů. Otázkou zůstává realizovatelnost a udržitelnost redukce mzdových výdajů ve vládním sektoru v situaci, kdy toto nebude jednoznačně spojeno s omezováním počtu tabulkových míst.

Prozatím se rozběhla diskuse s různými skupinami občanů, s odbory a zaměstnaneckými svazy o dopadech tohoto balíčku, přičemž vláda deklarovala, že jeho základní myšlenky a opatření měnit nebude.

Ministr financí Zbyněk Stanjura chce na jednom z nejbližších jednání vlády předložit první návrh státního rozpočtu na příští rok. Jeho detaily už resort vložil do neveřejné části databáze legislativních návrhů, ze kterých vyplývá, že ministerstvo chce v příštím roce snížit výdaje státu o 90 miliard korun. Šetřit se má mimo jiné na mzdových nákladech státních zaměstnanců. Konkrétní návrh rozpočtu tak odráží jak původní ozdravný balíček, tak i návrhy dalších škrtů.

Literatura

ČNB (2023). *Rating České republiky*. Dostupné z: https://www.cnb.cz/cs/o_cnb/mezinarodni-vztahy/srovnavaci-tabulka/ (4. 6. 2023).

ČSÚ (2023). *ČR od roku 1989 v číslech*. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech-aktualizovano-9122022> (31. 5. 2023).

Dvořák, P. (2008). *Veřejné finance, fiskální nerovnováha a finanční krize*. 1. vyd. Praha: C. H. Beck.

European Commission. *COUNCIL RECOMMENDATION on the 2023 National Reform Programme of Czechia and delivering a Council opinion on the 2023 Convergence Programme of Czechia {SWD(2023) 603 final}*. Dostupné z: https://commission.europa.eu/system/files/2023-05/COM_2023_603_1_EN.pdf FinTAG cz. Stát letos vydá na úrocích za státní dluh cca 69 miliard. Dostupné z: <https://www.fintag.cz/2023/01/04/stat-letos-vyda-na-urocich-za-statni-dluh-cca-69-miliard/> (28. 4. 2023).

ČSÚ. Hlavní makroekonomické ukazatele ČR. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/hmu_cr (5. 5. 2023).

- Lipovská, H. (2017). *Moderní ekonomie Jednoduše o všem, co byste měli vědět*. Praha: Grada Publishing a.s.
- Kliková, CH. & Kotlán, I. (2019) *Hospodářská a sociální politika*. 5.vyd. Ostrava: Vysoká škola sociálně správní.
- MFČR (2023). *Zpráva o řízení státního dluhu České republiky v roce 2022*. ISSN 2336-5854 (online) Praha: Dostupné z: <https://www.kurzy.cz/zpravy/700377-zprava-o-řízení-statního-dluhu-ceske-republiky-v-roce-2022-absolutni-vyse-statního-dluhu-dosahla/> (25. 5. 2023).
- MFČR (2023). *Ozdravný balíček*. Praha: Dostupné z: <https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/ozdravny-balicek> (25. 7. 2023).
- Moneta Money Bank (2023). *Co je státní dluh?* Dostupné z: <https://www.moneta.cz/slovník-pojmu/detail/statni-dluh> (30. 5. 2023).
- NÁRODNÍ ROZPOČTOVÁ RADA (2023). *Vše o veřejných financích*. Praha: Dostupné z: <https://www.rozpochtarada.cz/stao-verejnych-financich/vse-o-verejnych-financich/> (17.5.2023).
- NÁRODNÍ ROZPOČTOVÁ RADA (2022). *Vývoj státního dluhu České republiky*. Praha: Dostupné z: <https://www.rozpochtarada.cz/ke-stazeni/informacni-studie-vyvoj-statního-dluhu-ceske-republiky/> (21. 7. 2023).
- NÁRODNÍ ROZPOČTOVÁ RADA. (2022) *Zpráva o dlouhodobé udržitelnosti veřejných financí*. Praha: Úřad Národní rozpočtové rady, č.j.: ÚNRR-1161/2022.
- NEZÁVISLÁ EKONOMICKÁ RADA VLÁDY. (2022) *Návrhy NERV na snížení výdajů a zvýšení příjmů veřejných rozpočtů v ČR*. Praha: <https://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Navrhy-NERV-na-snizeni-vydaju-a-zvyseni-prijmu.pdf> 25. 7. 2023).
- NEZÁVISLÁ EKONOMICKÁ RADA VLÁDY. (2023) *Stanovisko NERV k vládnímu konsolidačnímu balíčku*. Praha: Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/nerv/aktuality/stanovisko-nerv-k-vladnimu-konsolidacnimu-balicku-205649/> (25. 7. 2023).
- Peková, J. (2008). *Veřejné finance, úvod do problematiky*. 4. vyd. Praha: ASPI, a.s.
- Uhrová, N. (2009). *Ratingové agentury a ekonomická krize*. In: *Hospodářská politika v zemích EU: Ekonomická krize? Výzvy budoucnosti*. Ostrava: VŠB-TUO.
- Wolf V. 25. 5. 2023 *Rozhovor s M. Hamplem: Teď rozhodujeme, jestli budeme patřit k zemím na jihu, nebo severu Evropy*. Časopis Ekonom, Praha: Ekonomia.

USE OF FISCAL POLICY INSTRUMENTS IN SUPPORT OF SELF-EMPLOYED PERSONS DURING THE COVID-19 PANDEMIC IN THE SLOVAK REPUBLIC

Ján Kollár¹, Barbora Mazúrová², Viera Podskočová³

Abstract

The article deals with the scheme of financial assistance to small businesses in Slovakia, whose business activities were affected and negatively affected by the restrictive measures taken by the government to protect the population during the COVID-19 pandemic. The analysis focuses on self-employed persons in Slovakia (hereinafter referred to as "self-employed persons") and the national programme of support for entrepreneurs called First Aid, which was implemented and coordinated within the framework of the Human Resources Operational Programme by the Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic. The aim of the article is to critically evaluate the state support for self-employed persons during the COVID-19 pandemic in terms of the conditions for its use and the procedural aspects of its provision in the Slovak Republic and to discuss the system of state support for self-employed persons in the event of further crises. The results of the analysis showed that the support to entrepreneurs during the pandemic had a positive impact on the development of entrepreneurship in the form of self-employment. Despite the positive results, the support to the self-employed during the pandemic in Slovakia had a number of systemic shortcomings that prevented the assistance from reaching all the entrepreneurs who needed it.

Keywords

Self-Employed Persons, COVID-19 Pandemic, Fiscal Policy, Support Scheme, Financial Support

I. Úvod

Pandémia koronavírusu COVID-19 vniesla do spoločnosti v každej krajine nový rozmer, ktorý zasiahol všetkých bez rozdielu. Okrem jednotlivcov a domácností boli reštriktívnymi opatreniami z národnej úrovne vystavené aj podniky znášajúce jej dôsledky, ktoré viedli v mnohých - ideálnych prípadoch k zmeneným podmienkam ich fungovania. Podľa Národného podnikateľského centra bolo protipandemickými opatreniami zasiahnutých na Slovensku viac ako 53 243 malých a stredných podnikov, z čoho 8,9 % bolo nútených svoje prevádzky úplne zatvoriť (Slovak Business Agency, 2021). Pandémia COVID-19 priniesla pre spoločnosť od druhej svetovej vojny najhoršiu globálnu krízu, ktorá svojim dosahom nemala len krátkodobé, ale bude mať aj dlhodobé vplyvy pre ekonomiku a to v rôznych celospoločenských dimenziách. Môžeme ju považovať za systémový šok s hlbokými dôsledkami, ktorý zatvoril mnohé podniky a miliónom ľudí spôsobil stratu zamestnania a v najhoršom prípade prehĺbil chudobu, ako aj zníženie životnej úrovne (Engidaw, 2022). S ohľadom na negatívne účinky pandémie COVID-19, ktoré zhoršovali životnú úroveň obyvateľov, sa tvorcovia politik snažili prijímať v postupnosti opatrenia, ktoré by na jednej strane riešili zdravotné riziká a na druhej strane zmiernili pokles hospodárskeho rastu, ktorý so sebou prináša ďalšie negatívne makroekonomické dôsledky (Galindo et al. 2021). Odstraňovanie ekonomických následkov koronavírusovej pandémie bolo a je naďalej sťažované narušením medzinárodných obchodných a výrobných prepojení, ako aj vojnovým konfliktom na Ukrajine, ktoré zamedzujú

¹ Faculty of Economics, Matej Bel University, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, Slovakia.
E-mail: Jan.Kollar@umb.sk.

² Faculty of Economics, Matej Bel University, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, Slovakia.
E-mail: Barbora.Mazurova@umb.sk.

³ Faculty of Economics, Matej Bel University, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, Slovakia.
E-mail: Viera.Podskocova@student.umb.sk.

plynulejšiu rekonvalescenciu ekonomík zasiahnutých pandémiou COVID-19 (Jurečka, Macháček a kol. 2023).

Príspevok má ambíciou reagovať a objektivizovať problematiku fiškálnej politiky v podmienkach Slovenskej republiky, ktorá bola zameraná na zmierňovanie dôsledkov pandémie v prípade samostatne zárobkovo činných osôb prostredníctvom národného projektu Prvá pomoc, ktorá bola zahájená 13. marca 2020. Počas obdobia od 13. marca 2020 do 28. februára 2022 bolo podporených viac ako 176 000 podnikateľských subjektov v sume viac ako 2,5 mld. €. Vypлатenie finančných prostriedkov podnikateľom prostredníctvom projektu Prvá pomoc predstavovala na Slovensku historicky najväčšiu pomoc na ochranu zamestnanosti, ktorú osobitne pocítil každý tretí občan (Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, 2023). S ohľadom na to, že fiškálna politika predstavuje v súčasnosti na Slovensku kľúčovú možnosť pre národnú hospodársku politiku nielen v krízových situáciách, ambíciou príspevku je prispieť k objektivizácii hodnotenia procesnej stránky projektu Prvá pomoc, ktorá predchádzala samotnej finančnej podpore SZČO, ktorú mohli po splnení viacerých meniacich sa kritérií v čase čerpať.

Pretože krízy zasahujú ekonomiky z rôznych príčin a môžu byť neočakávané aj s ich dôsledkami máme za to, že retrospektívny pohľad na vybrané aspekty fiškálnej politiky na Slovensku počas pandémie COVID-19 môže byť podnetom pre jej budúce kreovanie a nastavovanie schém pomoci tak, aby bola čo najviac účinná a adresná s ohľadom na množstvo ako aj štruktúru SZČO v podmienkach Slovenska. Výskumy signalizujú, že mikroekonomické a makroekonomické účinky COVID-19 sa líšia medzi malými a strednými podnikmi ako aj SZČO. Do budúcnosti je potrebné skúmať úlohu miestnych a národných vlád ako aj ďalších zainteresovaných strán pri zmierňovaní dôsledkov kríz, pričom sa ukazuje, že menšie podniky sú zvyčajne znevýhodnené pokiaľ ide o schopnosť „zachytenia“ príležitostí (Belitski et al., 2022).

II. Prehľad literatúry

Podľa Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO, 2020) sa v marci 2020 nový koronavírus COVID- 9, pôvodne zistený v meste Wuhan v provincii Hubei v Číne, rozšíril do celého sveta, kde sa vyskytlo 6 724 667 potvrdených prípadov a 198 589 úmrtí. Ako uvádzajú viacerí autori (napr. Baldwin et al., 2020; Cosi'c K. et al., 2020; McKibbin & Fernando, 2020; Qamruzzaman, 2020) tento nepredvídaný globálny fenomén spôsobil chaos a takmer úplne ochromil obchod. Jednou zo zásadných otázok, ktoré si kladli mnohí nie len ekonómovia bola, ako táto situácia ovplyvní malé a stredné podniky, ktoré predstavujú viac ako 90 % všetkých firiem na svete, čo z nich robí chrbtovú kosť svetovej ekonomiky vo formálnom a neformálnom podnikateľskom sektore (Thorgren & Williams, 2020). Keďže malé a stredné podniky sú do veľkej miery závislé od rýchlosti obehu peňazí, náhly pokles dopytu narušil prílev hotovosti a to spôsobilo mnohým firmám problémy. V dôsledku nedostatočnej pripravenosti, nadmerného spoliehania sa na miestne a štátne orgány avýrazných psychologických a finančných dopadov na majiteľov a manažérov boli malé a stredné podniky v období krízy najzraniteľnejšie.

V období pred pandémiou COVID-19 sa realizovalo len málo výskumov o vplyve katastrof na malé a stredné podniky a vypracovalo tiež málo krízových stratégií na ich zvládnutie, pričom väčšinou išlo o štúdie zamerané na obnovu po prírodných katastrofách, ako sú záplavy a zemetrasenia. Vo všeobecnosti sa krízový manažment v kontexte malých a stredných podnikov takmer vôbec neskúmal (Spillan & Hough, 2003; Herbanne, 2010) a štúdie o vplyve dlhodobých epidémií boli v minulosti tiež zriedkavé (Lu Y. et al., 2020; Winarsih, et al., 2021). V súvislosti s ekonomickými ťažkosťami, ktoré sa objavili ako dôsledok pandémie COVID-19 a hľadaním stratégií na zvládnutie vzniknutej situácie boli realizované mnohé štúdie, z ktorých vyplýva, že malé a stredné podniky sú v tomto období ovplyvňované z rôznych hľadísk v závislosti od charakteru podnikania, geografickej polohy podniku, economickej situácie v krajine, faktorov podnikateľského prostredia, podnikateľskej inovačnej a adaptačnej schopnosti počas krízového obdobia a pod. (Qamruzzaman,

2020; Thorgren & Williams, 2020; Cowling et al., 2020; Chowdhury et al., 2020; Covkertz, A., 2020; Roggeveen et al., 2020; Sahoo, 2020; Sjödin a kol., 2020).

Pandémia COVID-19 spôsobila zintenzívnenie výskumu aj o prežití malých podnikov v čase krízy. Bartik et al (2020, in: Grashuis, 2021) uskutočnil rozsiahly prieskum malých podnikov v USA v marci a apríli 2020 a pozorovali hromadné prepúšťanie a zatváranie podnikov. K podobným zisteniam dospeli aj Thorgren a Williams (2020) vo Švédsku, kde firmy odkladali investície na neurčito, prepúšťali zamestnancov a znižovali náklady a opätovne prerokúvali zmluvné podmienky. V Spojenom kráľovstve Cowling a kol. (2020) zistil, že len 39 % malých podnikov si vytváralo peňažné rezervy pred vypuknutím pandémie COVID-19. V Nemecku Kuckertz a kol. (2020) podrobne popísali, ako konkrétna skupina malých inovatívnych podnikov nespĺňala podmienky na získanie podpory zo strany federálnych a finančných inštitúcií. Čínske začínajúce podniky zaznamenali počas prvého štvrťroka 2020 medziročný pokles investícií o 60 % (Brown a Rocha, 2020).

Samostatne zárobkovo činné osoby (ďalej len „SZČO“) ako forma malých podnikov sú mimoriadne rôznorodou skupinou, od napr. partnerov v advokátskych spoločnostiach cez umelcov až po vodičov rozvážajúcich jedlo na čiastočný úväzok. Zatiaľ čo niektorí zo SZČO boli krízou mimoriadne zasiahnutí, pre iných sú dôsledky krízy menej jasné. Prikláňame sa k názoru Blundella (2019), že práve rôznorodosť typov prác SZČO spôsobuje, že je ťažké intuitívne posúdiť, do akej miery boli SZČO hospodárskym poklesom COVID-19 zasiahnuté.

Grashuis (2021) s cieľom lepšie pochopiť, ktoré malé podniky boli v čase pandémie najzraniteľnejšie, realizoval empirickú štúdiu na vzorke 19 174 respondentov (v rámci výskumu The Current Population Survey, USA) v období od januára do decembra 2020 o trvaní podnikateľskej činnosti samostatne zárobkovo činných osôb. Z jeho štúdie vyplynulo, že nezamestnanosť počas pandémie COVID-19 významne ovplyvňuje vek, pohlavie, rasa, príjem a vzdelanie SZČO. Na základe toho odporúča tvorcom politik, aby prijímali opatrenia na podporu malých podnikov v závislosti od charakteristík vlastníkov. Jedným z príkladov krajiny, ktorá formovala svoju politickú reakciu na COVID-19 na základe demografických charakteristík, je Kanada (OECD, 2020).

S cieľom zdokumentovať vplyv súčasnej krízy na SZČO v Spojenom kráľovstve s osobitným zreteľom na ich interakciu so štátnou podporou uskutočnili Blundell a Machin (2020) v máji 2020 prieskum, ktorý zahŕňa 1 500 odpovedí SZČO z internetového panelu, ktoré boli zozbierané v dňoch 12. - 16. mája. Na základe výsledkov analýzy dospeli k viacerým záverom, napr.:

- SZČO boli vo všeobecnosti zasiahnuté krízou COVID-19 obzvlášť tvrdo, pričom približne tri štvrtiny z nich hlásili v apríli 2020 menej práce ako zvyčajne,
- najväčšie zníženie počtu odpracovaných hodín a príjmov SZČO sa týkalo osôb s nižšími príjmami a starších jednotlivcov bez zamestnancov,
- v priemere bola vyššia pravdepodobnosť, že pracovníci s vyššími príjmami požiadajú o podporu SZČO v rámci systému podpory príjmu SZČO,
- viac ako 40 % tých, ktorí nepožiadali o podporu si nie je istých, či majú na ňu nárok,
- SZČO si vysoko cenia podporu príjmu a sú ochotní obetovať v priemere 10 % svojho pravidelného príjmu, aby mali zaručenú podobnú podporu v prípade budúcich šokov,
- SZČO jednotlivci si cenia podporu príjmu dvakrát viac ako samostatne SZČO so zamestnancami (Blundell a Machin, 2020, s. 1).

Ako uvádza Haroutunian a kol. (2021) fiškálna politika je najadekvátnejším nástrojom na riešenie negatívnych dopadov pandémie na hospodárstvo, pretože je možné smerovať hospodársku podporu tam, kde je najviac potrebná. Predovšetkým prostredníctvom verejnej zdravotnej politiky môže fiškálna politika pomôcť pri riešení bezprostredných zdravotných dôsledkov pandémie, čo je tiež nevyhnutný predpoklad boja proti dôsledkom zdravotnej krízy. Okrem toho môže fiškálna politika

zmierniť negatívny vplyv krízy tým, že posilní agregátny dopyt a poskytne vhodne ciele podporu zraniteľným domácnostiam a firmám. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že fiškálna politika podporila hospodárstvo nie len na Slovensku dvoma spôsobmi: prostredníctvom fungovania automatických stabilizátorov a zavedenia diskretných opatrení.

Automatické stabilizátory sú v krajinách eurozóny rozsiahle a účinne tlmia hospodárske šoky. Závažnosť a osobitosť krízy spôsobenej pandémiou COVID-19 si však vyžiadali aj použitie značných diskretných nástrojov. Reakcie fiškálnej politiky boli svojím rozsahom a dosahom bezprecedentné, keďže pandémia COVID-19 a jej ekonomické dôsledky predstavovali špecifické výzvy, ktoré viedli k reakciám fiškálnej politiky s viacerými opatreniami. „Opatrenia prijaté krajinami možno zhruba rozdeliť do dvoch kategórií: rozpočtové opatrenia, ktoré majú zvyčajne okamžitý vplyv na rozpočtové saldo, a opatrenia na podporu likvidity, ktoré zvyčajne nemajú okamžitý vplyv na rozpočtové saldo v roku, v ktorom sa zavádzajú, ale znamenajú podmienené záväzky, ktoré môžu ovplyvniť fiškálne pozície. Tieto dva typy fiškálnych opatrení majú vplyv na výdavkovú aj príjmovú stranu verejných rozpočtov (Haroutunian a kol., 2021, s. 2).

III. Metodológia

Príspevok sa zaoberá finančnou pomocou zo strany štátu malým podnikom, ktorých podnikateľské aktivity ovplyvnili a negatívne poznačili reštriktívne opatrenia vlády na ochranu obyvateľov v období pandémie COVID-19. Analýza je zameraná na samostatne zárobkovo činné osoby na Slovensku (ďalej len „SZČO“) a národný program podpory podnikateľov s názvom Prvá pomoc, ktorý bol realizovaný a koordinovaný v rámci operačného programu Ľudské zdroje Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR (ďalej len „MPSVaR SR“). Podklady a informácie, ktoré sú predmetom analýzy, sme čerpali z oficiálne dostupných internetových stránok (MPSVaR, Inštitút sociálnej politiky a Finstat). Vzájomnou kombináciou sekundárnych dát, informácií, ako aj osobných skúseností, sme chronologicky podklady spracovali a komentovali, aby sme priblížili časť opatrení fiškálnej politiky v podmienkach Slovenskej republiky počas obdobia pandémie. Z dôvodu obsiahlosti informácií a udalostí sme v príspevku pracovali s tými, ktoré sú najviac relevantné a predstavujú významnejšie medzníky v rámci skúmania oblasti, ktorá bola predmetom nášho záujmu. Našou ambíciou bolo naplniť cieľ príspevku, ktorým je kriticky zhodnotiť štátnu podporu pre SZČO počas pandémie COVID-19 z hľadiska podmienok jej čerpania a procesnej stránky jej poskytovania v podmienkach Slovenskej republiky a diskutovať potenciálne zefektívnenie systému podpory SZČO v prípade ďalších kríz.

IV. Podpora SZČO prostredníctvom projektu Prvá pomoc

Pandemická situácia sa na Slovensku začala s prvým obyvateľom nakazeným ochorením COVID-19, ktorý bol pozitívne testovaný 6. marca 2020. Vláda Slovenskej republiky vyhlásila dňa 11. marca 2020 mimoriadnu situáciu a 12. marca 2020 ústredný krízový štáb prijal opatrenia účinné od 16. marca 2020 na ochranu obyvateľstva pred týmto, v tom čase neznámym ochorením, ktoré vyvolávalo strach a paniku. Tieto opatrenia veľkou mierou obmedzovali nielen jednotlivcov a domácnosti, ale rovnako, ak nie viac aj podnikateľský sektor, preto je pre pochopenie prijatých štátnych opatrení proti šíreniu ochorenia, ako aj štátnej podpory určenej podnikateľom, potrebné poznať vývoj pandemickej situácie na Slovensku.

Za prvú vlnu pandémie sa považuje obdobie od marca do júna 2020. Druhá vlna pandémie je datovaná od augusta 2020 do mája 2021. Táto vlna bola oproti predchádzajúcej oveľa silnejšia v počte pozitívnych osôb. Tretia vlna pandémie z pohľadu počtu pozitívnych osôb, ktorá bola najsilnejšia, prebiehala od septembra 2021 do mája 2022.

Na základe opatrenia Úradu verejného zdravotníctva Slovenskej republiky (2020) platných od 16. marca 2020 boli nútené maloobchodné prevádzky a všetky prevádzky poskytujúce služby zatvoriť (okrem predajní potravín a drogerie, lekární, čerpacích staníc, predajní novín a tlačovín, predajní s krmivom pre zvieratá a veterinárnych ambulancií, prevádzok telekomunikačných

operátorov, prevádzok poštových, bankových a poisťovacích služieb, internetových obchodov, donáškových služieb, prevádzok verejného stravovania a stánkov s rýchlym občerstvením, ktoré mohli fungovať iba formou výdajných okien alebo donášky). Opatrenia obmedzujúce podnikateľov v tejto forme spolu s ďalšími opatreniami boli platné viac ako mesiac, pričom niektorým podnikateľom zamedzovali ich činnosť čiastočne, a iným ju znemožňovali úplne.

Počas druhej vlny pandémie vláda SR prijala opäť množstvo opatrení, ktoré obmedzovali alebo úplne zakazovali činnosť podnikateľov. Hromadné podujatia boli obmedzené už od septembra 2020 a od októbra 2020 boli úplne zakázané (s výnimkou sobášov, pohrebov, krstov a podujatí, na ktorých boli všetci účastníci negatívne testovaní testom nie starším ako 12 hodín). Obmedzený bol počet zákazníkov na prevádzkach v závislosti od veľkosti plochy prevádzky. Následne od 24. októbra 2021 bol obyvateľom SR nariadený zákaz vychádzania okrem situácií, kedy človek cestoval do práce, na testovanie, nákup potravín, pobyt v prírode a podobne. Spustilo sa pravidelné celoplošné testovanie obyvateľov. Výnimkou zo zákazu vychádzania bol od 2. novembra 2020 negatívny výsledok z testovania, ktorý platil 7 dní, neskôr od 8. februára 2021 podľa fázy okresu v covid automate bol negatívny test platný buď 7, 14 alebo 21 dní. Od 26. decembra 2020 sa na Slovensku začalo očkovať proti ochoreniu COVID-19. V tretej vlne sa opäť postupne obmedzovali a zatvárali podniky. Platili ešte prísnejšie opatrenia a prísnejší bol aj zákaz vychádzania. Z mnohých opatrení a obmedzení mali výnimky tí obyvatelia, ktorí boli zaočkovaní.

Národný projekt „Prvá pomoc“ bol nástroj priamej finančnej podpory vytvorený MPSVaR SR, ktorého hlavným cieľom bolo udržanie zamestnanosti v období mimoriadnej situácie spôsobenej pandemiou COVID-19 a odstránenie jej následkov. Tento projekt bol organizovaný prostredníctvom Operačného programu Ľudské zdroje, cez ktorý Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny žiadalo o finančný príspevok krytý zo štátneho rozpočtu a Európskeho sociálneho fondu v zmysle platnej stratégie financovania Európskych štrukturálnych a investičných fondov pre programové obdobie 2014 - 2020, a to v prípade menej rozvinutých regiónov v pomere 15 % : 85 %, a v prípade viac rozvinutých regiónov (Bratislavský kraj) v pomere 50 % : 50 %. Projekt bol realizovaný ako aktívne opatrenie na trhu práce na základe § 54 odsek 1 písmeno e) zákona NR SR číslo 5/2004 Zbierky zákonov o službách zamestnanosti v platnom znení, a to prostredníctvom úradov práce, sociálnych vecí a rodiny. Pôvodne mal tento projekt trvať počas vyhlásenia mimoriadnej situácie, najdlhšie do 31. decembra 2020. Avšak v dôsledku negatívneho vývoja pandemickej situácie bol tento projekt aktualizovaný viac ako dvadsať krát a trval do februára 2022. Požiadat' o príspevok prostredníctvom tohto projektu bolo možné na základe Oznámenia o možnosti predkladania žiadostí o poskytnutie finančného príspevku. Tabuľka 1 znázorňuje prehľad aktualizácií hlavných foriem národného projektu Prvá pomoc, obdobia za ktoré sa poskytovali príspevky na základe daných aktualizácií a výšky schválených výdavkov.

Tabuľka 1 Prehľad platných foriem národného projektu Prvá pomoc a schválených výdavkov

Obdobie	Platná forma NP PP	Schválené výdavky
3/2020 – 9/2020	Prvá pomoc	834 355 862,00 €
		1 382 500 000,00 €
10/2020 – 1/2021	Prvá Pomoc+	1 382 500 000,00 €
2/2021 – 6/2021	Prvá Pomoc++	1 667 016 273, 28 €
7/2021 – 8/2021	Prvá pomoc naviazaná na covid automat	2 241 016 273,28 €
9/2021 – 10/2021	PP bez 3B	2 241 016 273,28 €
11/2021	PP+ bez 3B	2 369 912 971,39 €
12/2021 – 2/2022	PP+ s 3B len do 49 zamestnancov	2 650 722 475,60 €

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Inštitútu sociálnej politiky (2022a)

Nakoľko prešiel projekt mnohými aktualizáciami a predĺženiami realizácie, tak aj výška schválených výdavkov sa postupne menila. Prvotne schválená výška výdavkov bola 834 355 862 €. Na základe výsledkov rokovania vlády sa táto suma postupne navyšovala na 2 650 722 475,60 €, z ktorých za obdobie poskytovania pomoci vyplátilo 2 475 537 425,96 € (MPSVaR SR, 2020). Projekt Prvá pomoc v základnej forme bol platný za obdobie marec až september 2020, kedy počas siedmich mesiacov prešiel desiatimi aktualizáciami, ktoré upravovali podmienky poberania finančných príspevkov a rozširovali okruh poberateľov. Základná forma projektu Prvá pomoc prešla dvoma rozšíreniami, a to na Prvú pomoc+, ktorá bola platná v období od októbra 2020 do januára 2021 a Prvú pomoc++, ktorá bola platná v období od februára do júna 2021. Poskytovanie príspevkov za mesiace júl a august 2021 bolo naviazané na covid automat, ktorý odrážal vývoj epidemiologickej situácie pomocou stupňov varovania, ostražitosti a monitoringu v jednotlivých okresoch. Podľa týchto stupňov sa určili štyri fázy uplatňovania projektu Prvej pomoci.

Finančná podpora bola v rámci národného projektu Prvá pomoc poskytovaná prostredníctvom šiestich opatrení podobe finančných príspevkov, o ktoré bolo možné požiadať na mesačnej báze. Opatrenia 1, 3A (tzv. kurzarbeit) a 3B sa sústreďovali na pomoc zamestnávateľom, a teda na dotáciu na zachovanie pracovných miest. Opatrenia 2, 4A a 4B boli orientované na podporu samostatne zárobkovo činných osôb s cieľom zachovania ich činnosti.

V rámci opatrenia 2 bol poskytovaný finančný príspevok na kompenzáciu poklesu príjmu a v rámci opatrenia 4 išlo o paušálny príspevok z dôvodu straty príjmu. Prostredníctvom opatrenia 2 mohli o finančný príspevok požiadať SZČO, ktoré uzatvorili svoje prevádzky alebo u ktorých došlo k poklesu tržieb v dôsledku mimoriadnej situácie alebo núdzového stavu (opatrenia Úradu verejného zdravotníctva). Žiadosť o poskytnutie finančného príspevku v rámci tohto opatrenia bolo možné podať najskôr od 8. apríla 2020. V rámci opatrenia 4 mohli o finančný príspevok požiadať SZČO, ktoré nemali žiadny iný príjem počas trvania mimoriadnej situácie, a to najskôr od 23. apríla 2020. Opatrenie 4 sa členilo na A a B, pričom opatrenie 4A bolo určené výlučne SZČO a o opatrenie 4B mohli požiadať SZČO, ktoré sú jediným spoločníkom v spoločnosti s ručením obmedzeným a súčasne sú aj jej konateľom (Ústredie práce sociálnych vecí a rodiny SR, 2020).

Aby mohli SZČO získať finančný príspevok v rámci opatrenia 2, museli splniť okrem právnej definície aj ďalšie podmienky, ktoré sa postupne menili. Tieto podmienky sa týkali dátumu vzniku a začatia činnosti žiadateľa, obdobia nemocenského a dôchodkového poistenia, využitia, resp. nevyužitia možnosti tzv. „odvodových prázdnin“ alebo dobrovoľného pripoistenia. Ak chcela SZČO čerpať finančný príspevok v rámci opatrenia 2, nemohla mať zrušenú alebo pozastavenú živnosť počas doby poberania príspevkov a počas platnosti prvej formy projektu nemohla mať súbežne

uzatvorený pracovný pomer. Táto podmienka sa s postupnou aktualizáciou projektu Prvá pomoc zrušila. Väčšinu údajov žiadateľ potvrdzoval čestným vyhlásením, ktoré bolo súčasťou žiadosti o poskytnutie finančného príspevku. Výška príspevku sa odvodzovala na základe kategórie poklesu tržieb v porovnaní s predchádzajúcim obdobím.

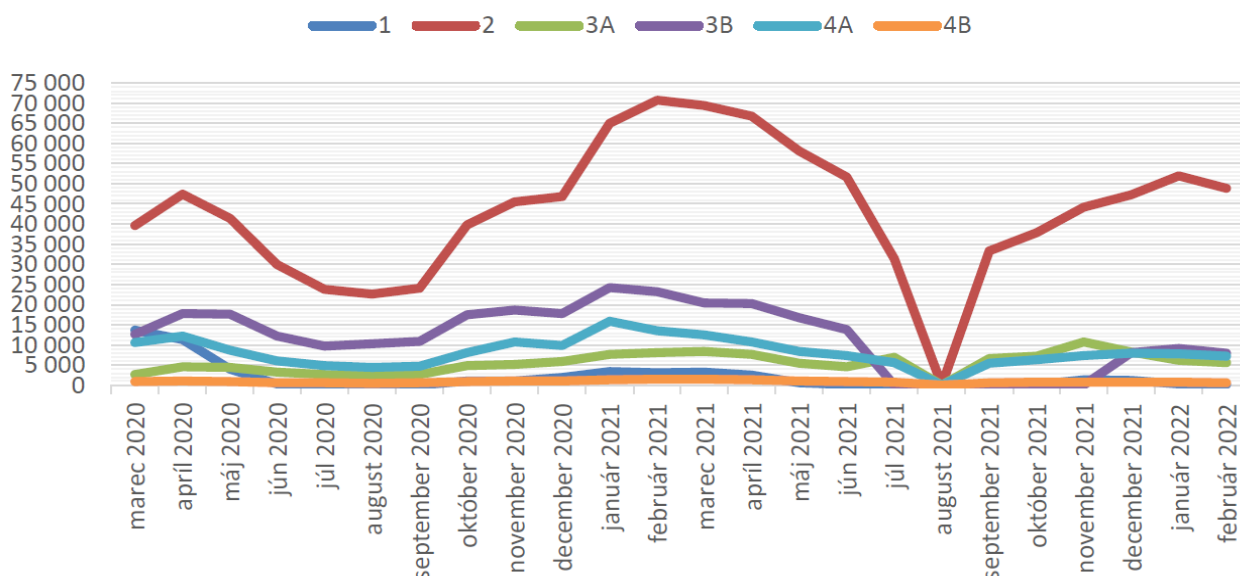
Opatrenie 4 bolo určené podnikateľom s nízkym príjmom, ktorí neplatia dane a v období do 31. marca 2020 neplatili ani odvody do zdravotnej a sociálnej poisťovne. Okrem vymedzenia SZČO, ktoré bolo spoločné pre opatrenie 2 a 4, sa za SZČO v opatrení 4 považuje aj fyzická osoba, ktorá je v spoločnosti s ručením obmedzeným jediným spoločníkom a súčasne nie je v tejto spoločnosti zamestnancom, zároveň nesmie byť spoločníkom v ďalších spoločnostiach s ručením obmedzeným. Žiadatelia o príspevok v rámci opatrenia číslo 4 nemohli mať žiaden príjem, pričom za príjem sa nepovažoval:

- vdovský, vdovecký alebo sirotsky dôchodok,
- rodičovský príspevok a materské,
- finančný príspevok od úradu práce za tútoring alebo mentoring,
- príspevok z opatrenia č. 4 za predošlé mesiace,
- výživné na deti alebo dieťa (platné až od aktualizácie č. 11 za oprávnené obdobie od októbra 2020).

Opatrenie číslo 4 sa členilo na A a B, pričom opatrenie 4A bolo určené výlučne pre SZČO a o opatrenie 4B mohli požiadať SZČO, ktoré boli jediným spoločníkom v spoločnosti s ručením obmedzeným, súčasne boli aj jej konateľom a zároveň nemohli byť spoločníkom v inej spoločnosti s ručením obmedzeným. SZČO, ktorá chcela požiadať o finančný príspevok v rámci opatrení číslo 4 musela spĺňať niekoľko podmienok ako napríklad nemohlo byť voči nej nárokované na základe predchádzajúceho rozhodnutie Komisie vrátenie pomoci. Niektoré podmienky boli podobné na základe toho, či išlo o žiadateľov o príspevok 4A alebo 4B (napr. vznik a začatie činnosti žiadateľa, nemožnosť súbežného poberania dôchodkov) a niektoré sa odlišovali (napr. dosiahnutý zisk alebo kumulatívny obrat). Výška paušálnych príspevkov žiadaných prostredníctvom opatrenia 4 rástla zo 105 € počas platnosti základnej formy projektu až na 360 € počas platnosti Prvej pomoci++.

Počet subjektov, ktorým bola finančná dotácia priznaná, sa líši medzi jednotlivými opatreniami a obdobiami (viď obrázok 1).

Obrázok 1 Vývoj počtu podporených subjektov v rámci jednotlivých opatrení

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa Inštitútu sociálnej politiky (2022b)

Najviac podnikateľských subjektov bolo podporených cez opatrenie 2, a to na mesačnej báze od 22 000 po 71 000 subjektov, okrem augusta 2021 kedy sa pomoc prostredníctvom finančných príspevkov nevyplácala. Najmenej subjektov bolo na mesačnej báze celkovo podporených prostredníctvom opatrenia 4B, a to od 500 po 1 500 subjektov mesačne. V niektorých mesiacoch bolo menej subjektov podporených prostredníctvom opatrenia 1.

Úrady práce uzavreli viac ako 222-tisíc dohôd o poskytovaní pomoci na ochranu pracovných miest. Prostredníctvom opatrení 1, 3A a 3B „Prvej pomoci“ bolo podporených takmer 55 tisíc jedinečných zamestnávateľov. Opatrenia 2, 4A a 4B pomohli viac ako 131 tisíc unikátnym samostatne zárobkovo činným osobám, resp. jednoosobovým spoločnostiam s ručením obmedzeným. Podiel mikropodnikov na celkovej vyplatenej Prvej pomoci sa približoval k jednej polovici, pričom ku koncu sledovaného obdobia sa čerpanie pomoci mikropodnikov zintenzívnilo až na úroveň dvoch tretín z celkovej sumy mesačných príspevkov (Inštitút sociálnej politiky, 2022).

V. Proces poskytovania finančnej podpory podnikateľom

Pre zjednodušenie prístupu k informáciám v rámci národného projektu Prvá pomoc bola vytvorená internetová stránka www.pomahameludom.sk, na ktorej sa nachádzali aktuálne informácie o jednotlivých opatreniach a postupoch ako požiadať o finančný príspevok.

Požiadať o finančnú pomoc bolo možné na základe oznámenia o možnosti predkladania žiadostí o poskytnutie príspevku, ktoré vydávalo Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny na spomínanej internetovej stránke. Po výbere vhodného opatrenia a overenia žiadateľa, či spĺňa podmienky na poskytnutie finančného príspevku, podnikateľ ako prvé musel vyplniť žiadosť o poskytnutie finančného príspevku v rámci daného opatrenia a výkaz za sledovaný mesiac, v rámci ktorého žiada o príspevok. Aktuálne žiadosti aj výkazy pre poskytnutie finančného príspevku prostredníctvom národného projektu Prvá pomoc sa nachádzali na internetovej stránke www.pomahameludom.sk spolu s manuálmi k vyplneniu žiadostí a výkazov.

Žiadateľ mal dve možnosti ako mohol podať úradu práce žiadosť o poskytnutie finančného príspevku spolu s výkazom. Prvým spôsobom bolo prostredníctvom e-mailu na adresu úradu práce, v ktorého obvode zamestnávateľ udrží pracovné miesta a SZČO vykonáva svoju činnosť. Pokiaľ by zamestnávateľ mal viac prevádzok, za ktoré žiada príspevok, tak žiadosť by zasielal na úrad práce na základe sídla spoločnosti. Druhou možnosťou bolo podanie žiadosti prostredníctvom elektronickej schránky žiadateľa cez portál www.slovensko.sk, pričom princíp určenia zodpovedného úradu práce bol rovnaký ako pri zaslaní žiadosti prostredníctvom elektronickej pošty.

Po spracovaní a formálnej kontrole údajov žiadateľa pracovníkom úradu práce, pokiaľ neboli zistené žiadne nedostatky, pracovník úradu práce kontaktoval žiadateľa ohľadom podpísania zmluvy. V prípade zistenia nedostatkov vyzval pracovník úradu práce žiadateľa o doplnenie potrebných údajov. Žiadateľ mal na doplnenie údajov od doručenia výzvy pracovníkom úradu práce 5 pracovných dní. Po podpísaní zmluvy bolo doručené žiadateľovi oznámenie o poskytnutí finančného príspevku za mesiac, o ktorý finančný príspevok požadoval a následne mu bol finančný príspevok zaslaný na bankový účet, ktorý vyplnil v žiadosti. V nasledujúcich mesiacoch už žiadateľ zasielal len mesačné výkazy, čím sa proces skrátil. V praxi spracovanie výkazov za sledované obdobia bolo odlišné na rôznych úradoch práce. Na niektorých úradoch práce žiadosť a následné výkazy spracoval ten istý pracovník, ktorý mal na starosti daného žiadateľa celé obdobie od podpisu zmluvy. Na iných úradoch práce nemali zamestnanci pridelených svojich žiadateľov a výkazy sa spracovali postupne.

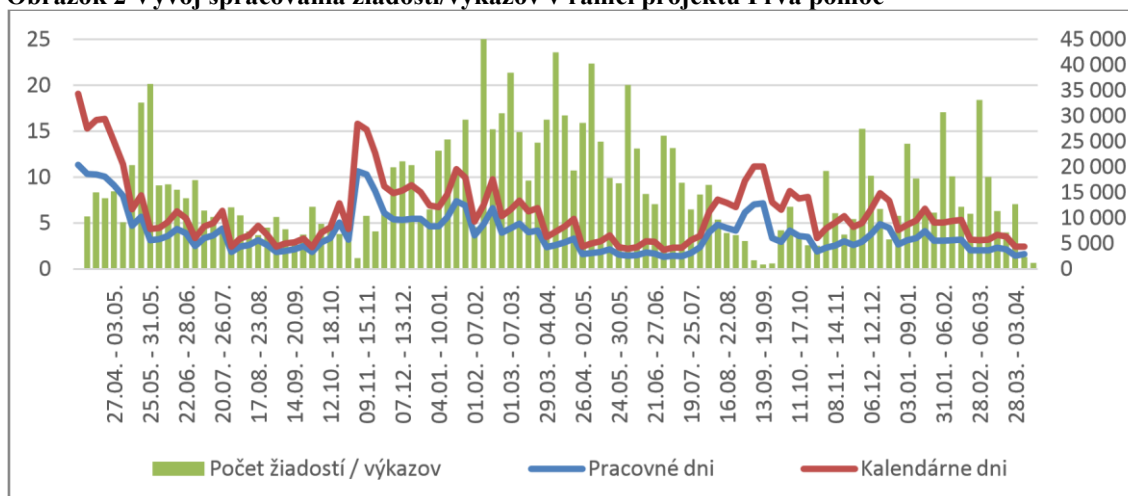
Podľa prieskumu SBA (2020), ktorý prebiehal od 15. mája 2020 do 22. mája 2020, viac ako polovica (56,1 %) malých a stredných podnikateľov považovali opatrenia štátu za nedostatočné. Podnikatelia kritizovali komplikovanosť podporných opatrení, problematickú orientáciu v nich, nejednoznačnú informovanosť, hrozbu sankcií v prípade pochybenia a problematické skúmanie, či podnikateľ spĺňa všetky podmienky. Len 14,9 % opýtaných hodnotilo opatrenia štátu a proces poskytovania finančných príspevkov pozitívne. Prieskum SBA sa zaoberal aj dôvodmi, prečo sa podnikatelia

neuchádzali o podporu. Najčastejšou odpoveďou (40,0 %) bolo, že firma nespĺňala požadované podmienky podpory, pričom respondenti, ktorí označili túto možnosť, pracovali v sfére umenia, ubytovacích služieb, zábavy a rekreácie. Medzi ďalšie dôvody patrili: výška podpory nestojí za množstvo administratívy a potenciálne sankcie či kontroly (33,0 %), podmienky schválenia pomoci pre podnikateľov sú neprehľadné a nejasné (25,2 %), pomoc zatiaľ nie je potrebná (24,6 %), žiadosti sú komplikované (18,3 %), nedostatočná výška finančnej pomoci (16,9 %) a pomoc prichádza neskoro (12,0 %).

Internetová stránka www.pomahameludom.sk bola vytvorená s cieľom zjednodušiť prístup k informáciám. Na základe výsledkov spomínaného prieskumu SBA sa MPSVaR tento cieľ nepodarilo naplniť. Mnoho podnikateľov odrádzala od podania žiadosti o finančný príspevok nejasnosť a neprehľadnosť podmienok, komplikovanosť žiadostí a administratívne zaťaženie. Veľkým problémom v prvých mesiacoch po spustení národného projektu bola právna formulácia podmienok ako aj nedostatočne široký okruh žiadateľov, ktorí vylučoval skupiny podnikateľov z oblastí, akými sú napríklad ubytovacie služby, šport a umenie. Problémy vznikali aj na základe toho, že žiadosti a výkazy kontrolovali pracovníci úradu práce hlavne po formálnej stránke. Za obsah zodpovedal podnikateľ sám. Preto nastalo mnoho prípadov, kedy žiadatelia pri vyplňaní výkazov pochybili, a preto boli nútení príspevky vrátiť.

Dĺžka spracovania žiadostí a výkazov sa odlišovala v rámci jednotlivých úradov práce ako aj počas jednotlivých období poskytovania finančných príspevkov. Obrázok 2 zachytáva vývoj počtu žiadostí/výkazov podľa pravej osi grafu a vývoj priemerného trvania ich vybavenia v pracovných aj kalendárnych dňoch podľa ľavej osi grafu za sledované obdobie od 6. apríla 2020, kedy bolo možné začať podávať žiadosti o poskytnutie finančného príspevku do 17. apríla 2022, kedy na úrady práce boli doručené posledné výkazy za mesiac február 2022.

Obrázok 2 Vývoj spracovania žiadostí/výkazov v rámci projektu Prvá pomoc

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov Inštitútu sociálnej politiky (2022b).

Za trvanie vybavenia žiadosti alebo výkazu sa považuje obdobie od momentu kedy boli žiadosť alebo výkaz prijaté, teda zaevidované do interného systému ÚPSVaR po moment spracovania dokladu na úhradu príspevku daným úradom práce. Z dôvodu možného nesúladu medzi dátumom odoslania žiadosti o príspevok žiadateľom a registráciou žiadosti pracovníkom úradu práce, Inštitút sociálnej politiky predĺžil o dva dni odhadovanú celkovú dobu vybavenia žiadostí/výkazov.

Z obrázku 2 je zrejmé, že priemerná doba vybavenia žiadostí bola pri začatí projektu najdlhšia, pretože spracovanie žiadostí bolo administratívne náročnejšie ako spracovanie výkazov. V prvom týždni, kedy bolo možné podávať žiadosti len za opatrenie č. 1 a 2, a to od 6. apríla 2020 do 12. apríla 2020 bol počet žiadostí 10334, ktoré boli spracované v priemere za takmer 20 kalendárnych dní, čo predstavovalo viac ako 11 pracovných dní. Priemer vybavenia žiadostí/výkazov za prvé dva mesiace od začatia projektu postupne skracoval aj napriek tomu, že

ich počet stúpal. Následne od júna do septembra 2020 priemerná dĺžka procesu oscilovala okolo 5 dní aj napriek odlišnému počtu výkazov/žiadostí, ktoré sa na týždennej báze pohybovali v rozmedzí počtu 5 000 až 18 000. Od júna 2020 až po koniec sledovaného obdobia môžeme konštatovať, že najviac žiadostí/výkazov úrady práce prijali v prvom týždni mesiaca, čo v niektorých mesiacoch mohlo predstavovať týždenný rozdiel viac ako 10 000. Na prelome októbra a novembra 2020 môžeme vidieť prudký nárast priemernej dĺžky spracovania dokladov. Tento nárast bol spôsobený prechodom na aktualizáciu projektu Prvá pomoc +, pri ktorom bolo potrebné, aby žiadatelia, ktorí už mali podpísané dohody s príslušnými úradmi práce, podpísali dodatky k týmto dohodám, aby mohli pokračovať v nároku na finančné príspevky prostredníctvom výkazov. V rámci aktualizácie projektu Prvá pomoc+ bol okruh žiadateľov rozšírený, a preto boli pracovníci úradov práce viac administratívne zaťaženi nielen podpisovaním dodatkov k predchádzajúcim dohodám, ale aj spracovaním nových žiadostí. Ďalšie aktualizácie projektu Prvá pomoc boli právne spracované, tak aby nebola potrebná dodatočná administratíva, ako je podpisovanie dodatkov. Následne sa počet výkazov zvyšoval a priemerná doba ich vybavenia sa skracovala (v období máj až júl 2021 trvala približne dva dni). V septembri 2021 bolo na úrady práce zaslaných najmenej výkazov (menej ako 2000 za týždeň). Tento nízky počet výkazov/žiadostí bol spôsobený tým, že možnosť poberania príspevkov prostredníctvom projektu bola v tom čase naviazaná na covid automat a za mesiac august 2021 nebolo možné požiadať o finančný príspevok. Všetky doklady zaslané na úrady práce v mesiaci september 2021 boli za obdobie júl toho roku. Od polovice júla 2021 sa zvýšila doba vybavenia, čo mohlo byť spôsobené letnými dovolenkami pracovníkov úradov práce. V septembri 2021 začala silná vlna pandémie OCVID-19 a počet žiadostí o finančnú podporu sa zvýšil. Priemerná doba vybavenia v tomto období sa mierne zvýšila, čo mohlo byť spôsobené pracovnou neschopnosťou niektorých pracovníkov úradov práce.

VI. Hodnotenie vplyvov projektu Prvá pomoc na SZČO

Pre lepšie pochopenie vplyvov opatrení za pomoci vlády v Slovenskej republike prostredníctvom národného projektu Prvá pomoc z hľadiska stanovených podmienok čerpania finančnej podpory SZČO uvádzame niekoľko modelových situácií, resp. príkladov, ktoré mohli nastať v praxi.

Modelová situácia 1

Podnikateľ pri čerpaní príspevku v rámci opatrenia 2 zasielal na úrady práce výkazy len vtedy, keď zaznamenal pokles príjmu za daný mesiac. Mohla tak nastať situácia, kedy podnikateľ napríklad každý druhý mesiac mal nulový alebo nižší príjem, zatiaľ čo v niektoré mesiace mal príjem rovnaký alebo vyšší ako v predchádzajúcom období. Tým sa mohlo stať, že mal právny nárok na finančný príspevok v rámci opatrenia 2, ktoré bolo určené na vykrytie straty alebo poklesu príjmu SZČO, aj keď daný podnikateľ v skutočnej strate v porovnaní s predchádzajúcim obdobím nebol. Takýto nepravidelný príjem mohol niektorým podnikateľom prirodzene vzniknúť, keď napríklad pracovali na väčších projektoch a fakturovali svoju činnosť v dlhších časových odstupoch. Podnikatelia mohli pokles príjmu vytvárať aj umelo, napríklad na základe dobrých dodávateľsko-odberateľských vzťahov.

Modelová situácia 2

Podnikateľ sa mohol na základe jeho neskúsenosti neúmyselne pomýliť pri vyplňaní žiadosti/výkazov. Mohol nesprávne porozumieť terminológii alebo podmienkam oprávnenosti žiadať o príspevok prostredníctvom niektorého opatrenia. Takéto pochybenie by nemuselo byť problematické, pokiaľ by kontrola žiadosti a výkazov prebiehala dôsledne. Kontrola vykonávaná pracovníkmi úradov práce pri spracovaní žiadosti a výkazov bola len formálna. Z tohto dôvodu nastávali často situácie, kedy kvôli drobnému omylu podnikateľ musel vrátiť príspevky za celé obdobie poberania. Neskôr, pod tlakom verejnosti a médií, sa podmienky vracania príspevkov zmenili a podnikateľ vracal príspevok iba za mesiac, v ktorom nastalo pochybenie. Chyby mohli nastať v mnohých záležitostiach, napríklad v prepočte poklesu tržieb, vo výbere neoprávnenej metódy, v nesplnení niektorých podmienok, a pod.

Modelová situácia 3

SZČO podniká niekoľko rokov a v zmysle účinnej legislatívy pravidelne uhrádza odvody do zdravotnej a sociálnej poisťovne. V roku 2018 však z určitého dôvodu (napr. zo zdravotných dôvodov) SZČO neprekročila hranicu príjmu pre vznik povinného platenia odvodov do zdravotnej a sociálnej poisťovne. Od júla alebo októbra 2019, záleží na dátume podania daňového priznania za rok 2018, SZČO nevznikla povinnosť platenia nemocenského a dôchodkového poistenia. Z dôvodu nepriaznivej ekonomickej situácie sa SZČO rozhodla od tohto obdobia nepripoistiť dobrovoľne. SZČO naďalej podnikala, v roku 2019 dosiahla svoj obvyklý príjem, ktorý bol vyšší ako hranica príjmu pre vznik povinného platenia odvodov do zdravotnej a sociálnej poisťovne. SZČO vznikla preto povinnosť platiť nemocenské a dôchodkové poistenie od júla, resp. októbra 2020. Tým podnikateľom, ktorí mali odklad daňového priznania, vznikla z dôvodu pandémie povinnosť platiť nemocenské a dôchodkové poistenie až od 1. februára 2021. Kvôli protipandemickým opatreniam podnikatelia takmer zo dňa na deň stratili svoj príjem alebo ich príjem výrazne poklesol. Na základe faktu, že SZČO nevzniklo do 30. marca 2020 povinnosť platiť nemocenské a dôchodkové poistenie, tak nemohla čerpať príspevok od štátu prostredníctvom opatrenia 2 napriek tomu, že podniká niekoľko rokov a väčšinu z nich platila zdravotné a sociálne poistenie. Pokiaľ SZČO mala nižší príjem, tak nemala nárok ani na príspevok prostredníctvom opatrenia 4, ktorí je určené tým podnikateľom, ktorí nemali v danom období žiaden príjem. SZČO mala od 1. júla 2020, resp. od 1. februára 2021 začať platiť povinné nemocenské a dôchodkové poistenie, avšak z dôvodu negatívnej ekonomickej situácie sa rozhodla prerušiť živnosť. Pôvodne mal projekt Prvá pomoc trvať do júna 2020. Jeho realizácia sa ale predĺžila a za obdobie október 2020 by o príspevok mohli požiadať aj tie SZČO, ktorým povinnosť platiť odvody vznikla od 1. júla 2020. Nakoľko SZČO v zlej ekonomickej situácii nemohla vedieť, že v budúcnosti jej vznikne nárok na príspevok v rámci opatrenia 2, prerušila živnosť, a tým pádom nesplnila podmienku na čerpanie pomoci. V praxi nastávalo mnoho situácií, kedy podnikatelia strácali nárok na príspevky z dôvodu nastavenia podmienok Prvej pomoci, aj keď boli cieľovou skupinou týchto opatrení. Podnikateľ, z tohto príkladu, ktorý podnikal niekoľko rokov a platil si väčšinu tohto času odvody do sociálnej a zdravotnej poisťovne, nemal nárok na príspevok v rámci opatrenia 2 na rozdiel od podnikateľov, ktorí podnikali ešte len začali a spadali pod obdobie odvodových prázdnin.

Modelová situácia 4

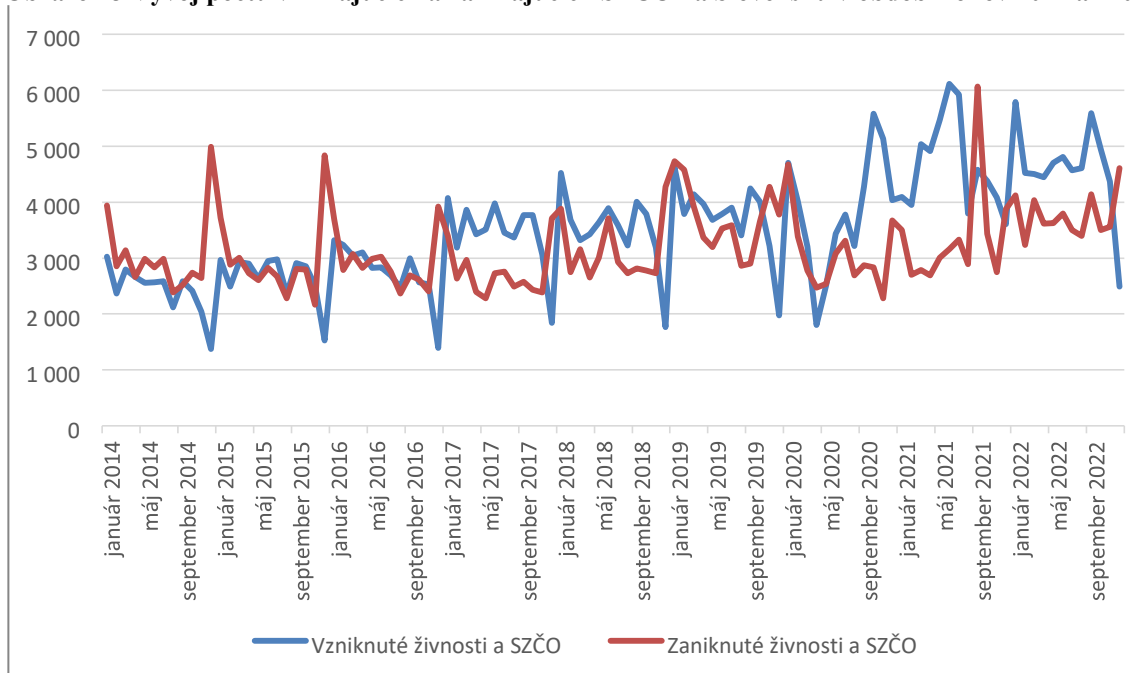
SZČO podnikajúca v oblasti pohrebných služieb v priebehu prvej vlny pandémie zaznamenala pokles príjmu a čerpala štátnu pomoc prostredníctvom príspevku opatrenia 2. Druhá vlna pandémie COVID-19 bola veľmi silná s vyššou úmrtnosťou na Slovensku. SZČO podnikajúca v oblasti pohrebných služieb nemala nárok na príspevok prostredníctvom opatrenia číslo 2 nakoľko sa jej tržby výrazne zvýšili. Počas tretej vlny pandémie bol zaznamenaný ešte väčší počet nakazených, avšak úmrtnosť na ochorenie COVID-19 bola nižšia ako v priebehu druhej vlny. SZČO podnikajúca v oblasti pohrebných služieb v porovnaní s obdobím pred pandemiou nedosiahla pokles v tržbách, avšak v porovnaní s obdobím ku koncu roka 2020 zaznamenala pokles. Z tohto dôvodu SZČO vznikol nárok na finančný príspevok.

V príkladoch sme vysvetlili štyri modelové situácie, ktoré poukazovali na nedostatky podpory SZČO prostredníctvom projektu Prvá pomoc z hľadiska nastavených pravidiel jej čerpania. Nevhodné nastavenie podmienok spôsobilo, že SZČO, ktoré mali byť cieľovou skupinou opatrení, nemali nárok na finančnú podporu. Naopak podniky, ktoré podporu nepotrebovali alebo si ju objektívne nezaslúžili, boli dotované.

V období pandémie COVID-19 mal vývoj počtu SZČO rastúci trend. Od roku 2020 sa počet SZČO zvýšil z takmer 350 000 na viac ako 400 000 v roku 2022. Štruktúru SZČO pandémie výrazne neovplyvnila. Najviac SZČO podnikalo v rokoch 2020 až 2022 v odvetví stavebníctva, a to viac ako 81 000 v roku 2020 a viac ako 103 000 v roku 2022. Druhým najrozšírenejším odvetvím bolo podnikanie v službách, ktoré sa rozšírilo z takmer 73 000 SZČO v roku 2020 na viac ako 90 000 SZČO v roku 2022. Takmer 57 000 podnikateľov v roku 2020 vykonávalo svoju činnosť v oblasti obchodu. V roku 2022 túto činnosť vykonávalo viac ako 60 000 SZČO.

Máme za to, že z hľadiska vývoja počtu vznikajúcich a zanikajúcich SZČO v období pandémie COVID-19 je možné hodnotiť vplyv podpory podnikania v rámci projektu „Prvá pomoc“ ako pozitívny. Počet vzniknutých SZČO od roku 2020 do roku 2022 výrazne prevyšoval počet zaniknutých (s výnimkou septembra 2021, kedy zaniklo 6 000 SZČO). Počet zaniknutých SZČO bol v roku 2020 a v roku 2021 nižší ako v období pred pandémiou. V roku 2022 môžeme pozorovať, že mesačný počet zaniknutých SZČO sa postupne vrátil na predpandemickú úroveň. Tento trend mohol byť spôsobený nie len podporou zo strany štátu, ale aj vznikom nových príležitostí a zvýšením dopytu po službách SZČO. Nasledujúci obrázok zachytáva vývoj počtu vznikajúcich a zanikajúcich SZČO na Slovensku v období od januára 2014 do septembra 2022.

Obrázok 3 Vývoj počtu vznikajúcich a zanikajúcich SZČO na Slovensku v období rokov 2014 až 2022

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa údajov FINSTAT (2023).

Dôsledkami pandémie COVID-19 bol na Slovensku značne ovplyvnený aj vývoj miery nezamestnanosti. Jej nárast sa po zavedení priamej formy pomoci prostredníctvom projektu Prvá pomoc najskôr spomalil a po dosiahnutí vrcholu miera nezamestnanosti klesala, avšak zatiaľ nedosiahla úroveň, na ktorej bola pred pandémiou. Nemôžeme však tvrdiť, že tento pozitívny vývoj je spôsobený výlučne štátnou finančnou podporou, ale môžeme skonštatovať, že bez nej by bol vývoj miery nezamestnanosti z krátkodobého hľadiska podstatne negatívnejší. K podobným záverom dospela Knapková (2021), ktorá ďalej konštatuje, že vyšší počet novozaložených živností súvisí s rastom nezamestnanosti, a teda väčším záujmom jednotlivcov o vlastné podnikanie. Nižší zánik živnosti v porovnaní s predchádzajúcim obdobím svedčí o využívaní štátnej podpory pre živnostníkov.

VII. Diskusia a záver

Podniky na Slovensku boli počas pandémie COVID-19 podporované prostredníctvom národného projektu Prvá pomoc. Tento projekt trval 24 mesiacov počas ktorých mohli aj SZČO čerpať finančné príspevky na mesačnej báze za obdobie marec 2020 až február 2022. Na základe analýzy môžeme skonštatovať, že podpora SZČO prostredníctvom projektu Prvá pomoc mala pozitívny vplyv na vývoj podnikania formou SZČO na Slovensku. Od roku 2020 po rok 2022 na mesačnej báze výrazne viac SZČO začínalo svoju činnosť v porovnaní s tými SZČO, ktorí svoju činnosť ukončovali. Napriek pozitívnym výsledkom však podpora SZČO počas pandémie mala mnoho nedostatkov, kvôli ktorým sa pomoc nedostala ku všetkým podnikateľským subjektom, ktoré ju potrebovali. Z prieskumu (SBA, 2022) vyplynulo, že podnikatelia považovali opatrenia štátu

za komplikované, orientácia v nich bola problematická, podmienky poskytnutia boli nejasné a neprehľadné a výška pomoci nedostatočná. Pomoc zo strany štátu prostredníctvom projektu Prvá pomoc bola opýtanými vnímaná ako nedostatočná. V príspevku sme opisovali proces poskytovania finančných príspevkov, v ktorom sme takisto identifikovali niekoľko problematických situácií. Kontrola žiadosti zo strany pracovníkov úradu práce bola iba formálna. Pri riadnej kontrole údajov v žiadosti by sa zamedzilo situáciám, kedy žiadatelia museli vrátiť príspevky z dôvodu formálnych chýb.

V súčasnej dobe, kedy máme k dispozícii hneď niekoľko riešení na podpisovanie úradných dokumentov on-line formou, považujeme takéto riešenie za neefektívne. Aj z dôvodu karantény a ďalších prekážok sa podpisovaním dohôd osobne predlžovala doba, za ktorú sa žiadatelia dostali k potrebným finančným prostriedkom. Pri prechode na Prvú pomoc+ museli žiadatelia, ktorí už mali dohody podpísané opäť osobne podpísať dodatky k dohodám, aby mohli čerpať finančnú pomoc aj počas účinnosti aktualizovanej formy podpory. Žiadosti a výkazy sa na príslušné úrady práce podávali hlavne prostredníctvom e-mailu alebo portálu www.slovensko.sk. Nevýhody e-mailovej komunikácie vidíme v neprehľadnosti a absencii funkcií potrebných na prácu s výkazom. Nemyslíme si, že je to vhodný nástroj na sprostredkovanie žiadostí a výkazov. Systémy spracovania žiadostí a výkazov na jednotlivých úradoch práce neboli dané. Na niektorých úradoch práce sa po spracovaní žiadosti pridelil žiadateľ konkrétnemu pracovníkovi, na ktorého pracovný mail zasielal výkazy za nasledujúce obdobia, ktoré daný pracovník spracoval. Na iných úradoch práce sa žiadosti a následne výkazy posielali na všeobecný e-mail úradu a pracovníci úradov práce tieto žiadosti a výkazy spracovávali do poradia. Odlišné systémy a nejednotné postupy na úradoch práce pôsobili chaoticky a neprofesionálne.

Na základe výsledkov analýzy sme ďalej identifikovali problémy, ktoré vznikli v dôsledku formulácie podmienok pre poskytnutie finančných príspevkov prostredníctvom projektu Prvej pomoci. Najväčší problém robila podnikateľom formulácia podmienok, ktoré boli zložito definované. Podmienky poskytovania finančných príspevkov sa často menili, pričom tieto zmeny neboli zo strany Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR dostatočne komunikované. Nejednoznačná bola aj definícia SZČO, ktoré mohli byť oprávnenými žiadateľmi prostriedkov z projektu. Táto definícia sa niekoľkokrát modifikovala a rozsah oprávnených žiadateľov SZČO sa rozširoval. Jednou z podmienok bol aj dátum vzniku a začatia činnosti SZČO, ktorý musel byť počas účinnosti prvej formy projektu, najneskôr k 1. februáru 2020. S prechodom na Prvú pomoc+, ktorá začala byť platná počas druhej vlny pandémie, sa rozšíril okruh žiadateľov o tých, ktorí začali podnikať najneskôr k 2. septembra 2020. Aktualizácia 16 opäť rozšírila okruh žiadateľov o podnikateľov, ktorí začali svoju činnosť najneskôr k 1. februára 2021. Aktualizácia projektu číslo 21A rozšírila okruh žiadateľov o tých, ktorí začali podnikať najneskôr k 1. októbra 2021.

V Českej republike sa pomoc vyplácala len počas určených bonusových období a v Poľsku mohla SZČO požiadať o finančný príspevok len raz a to na maximálnu dĺžku tri mesiace. Finančná pomoc SZČO na Slovensku bolo v porovnaní s týmito zahraničnými krajinami dlhodobá a vyplácala sa sústavne za obdobie od marca 2020 po február 2022 okrem augusta 2021 kedy sa pomoc nevyplácala. Pomoc na Slovensku, ktorá sa vyplácala sústavne mohla pôsobiť demotivačne pre tých podnikateľov, ktorí mali v predchádzajúcich obdobiach mesačný príjem nižší ako je výška finančného príspevku. V Českej republike sa počas štvrtej vlny vyplácania Kompenzačného bonusu stanovila limitná čiastka, ktorá mala zabrániť prekompenzácií. Limitná čiastka bola stanovená ako rozdiel priemeru porovnateľného obdobia s porovnávaným vydelením počtom kalendárnych dní porovnávaného obdobia.

Veríme, že skúsenosti, ktoré nielen Slovenská republika, ale aj ostatné krajiny počas pandémie nadobudli, môžu byť využité v budúcom období k tomu, aby rôzne subvenčné mechanizmy v rámci fiškálnej politiky plnili svoj účel a finančné prostriedky boli alokované účelne.

Financovanie

Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA 1/0366/21 Závislé podnikanie na Slovensku – reflexia, meranie a perspektívy.

Literatúra

- Baldwin R, & Weder di Mauro B. (2020). Economics in the Time of COVID-19. *CEPR press*; 2020.
- Belitski, M., Guenther, C., Kritikos, A. S. & Thurik, R. (2022). Economic Effects of The COVID-19 Pandemic on Entrepreneurship and Small Businesses. In *Small Business Economics* 58(2), 593–609. Doi: 10.1007/s11187-021-00544-y.
- Blundell, J. (2019). *Clusters in UK Self-Employment. CEP Occasional Papers 048*. London: Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science.
- Blundell, J. & Machin, S. (2020). *Self-employment in the Covid-19 crisis. A CEP Covid-19 Analysis. Paper No. 003*. London: Centre for Economic Performance, London School of Economics and Political Science.
- Brown, R. & Rocha, A. (2020). Entrepreneurial Uncertainty During the Covid-19 Crisis: Mapping the Temporal Dynamics of Entrepreneurial Finance. In *Journal of Business Venturing Insights*, 14, e00174. Doi: 10.1016/j.jbvi.2020.e00174.
- Cosić K., Popović S., Šarlija M. & Kesedžić I. (2020). Impact of Human Disasters and COVID-19 Pandemic on Mental Health: Potential of Digital Psychiatry. In *Psychiatria Danubina* 32(1), 25–31. Doi: 10.24869/psyd.2020.25.
- Cowkertz, A., Brändle, L., Gaudig, A., Hinderer, S. & Morales Reyes. (2020). Startups in Times of Crisis – A Rapid Response to the COVID-19 Pandemic. In *Journal of Business Venturing Insights* 13, e00169. Doi: 10.1016/j.jbvi.2020.e00169.
- Cowling M, Brown R. & Rocha A. (2020). Did You Save Some Cash for a Rainy COVID-19 Day? The Crisis and SMEs. In *International Small Business Journal: Researching Entrepreneurship*. 38(7), 593-604. Doi: 10.1177/0266242620945102.
- Engidaw, A. E. (2022). Small businesses and their challenges during COVID-19 pandemic in developing countries: The case of Ethiopia. *Journal of Innovation and Entrepreneurship* 11(1). Doi: 10.1186/s13731-021-00191-3.
- FINSTAT. (2023). *Mesačné počty nových a zrušených SZČO*. Dostupné z <https://finstat.sk/databaza-zivnostnikov> (25. 2. 2023).
- Galindo-M. M.-Á., Castaño-M. M.-S. & Méndez-P. M.-T. (2021). Effects Of The Pandemic Crisis On Entrepreneurship And Sustainable Development. In *Journal of Business Research* 137, 345-353, Doi: 10.1016/j.jbusres.2021.08.053.
- Grashuis, J. (2021). Self-employment Duration During the COVID-19 Pandemic: A Competing Risk Analysis. In *Journal of Business Venturing Insights*, 15. Doi: 10.1016/j.jbvi.2021.e00241.
- Haroutunian, S., Osterloh, S. & Sławińska, K. (2021). The Initial Fiscal Policy Responses of Euro Area Countries to the COVID-19 Crisis. In *ECB Economic Bulletin*, 1/2021.
- Herbane, B., 2010. Small Business Research: Time for a Crisis-Based View. *International Small Business Journal*, 28(1), 43–64. Doi: 10.1177/0266242609350804.
- Chowdhury, M. T., Sarkar, A., Paul, S. K. & Moktadir M. A. (2020). A Case Study on Strategies to Deal with the Impacts of COVID-19 Pandemic in the food and beverage industry. *Operations Management Research*. 15(1-2), 166-178. Doi: 10.1007/s12063-020-00166-9.

Inštitút sociálnej politiky. (2022a). *Prvá pomoc Slovensku: súhrnná správa o sociálnej pomoci pracujúcim a rodinám za marec 2020 až február 2022*. Dostupné z https://institutsocialnejpolitiky.gov.sk/wpcontent/uploads/2022/08/Prva_pomoc-suhrnna_sprava.pdf 92 (21. 2. 2023).

Inštitút sociálnej politiky. (2022b). *Prvá pomoc Slovensku: priebežná správa o sociálnej pomoci pracujúcim a rodinám (Aktualizácia 24)*. Dostupné z https://institutsocialnejpolitiky.sk/wpcontent/uploads/2022/05/ISP_2022_Prva_pomoc_update24_final.pdf (21. 2. 2023)

Jurečka, V. & Macháček, M. (2023). *Makroekonomie. 4. aktualizované a rozšírené vydání*. Praha: Grada Publishing, a. s. .

Knapková, M. (2021). Employment Relations Under Covid-19 Crisis– Case of Slovakia. *Proceedings of FEB Zagreb International Odyssey Conference on Economics and Business*. 3(1), 252-263. Doi: 10.22598/odyssey/2021.3.

Kuckertz, A., Brandle, L., Gaudig, A., Hinderer, S., Reyes, C. A. M., Prochotta, A., Steinbrink, K. M. & Berger, E. S. C. (2020). Startups in Times of Crisis–A Rapid Response to the COVID-19 Pandemic. *Journal of Business Venturing Insights*, 13. Doi: 10.1016/j.jbvi.2020.e00169.

Lu Y., Wu J., Peng J. & Lu L. (2020). The Perceived Impact of the Covid-19 Epidemic: Evidence from a Sample of 4807 SMEs in Sichuan Province, China. *Environmental Hazards*, 19(4), 323–340. Doi: 10.1080/17477891.2020.1763902.

McKibbin W, Fernando R. (2020). The Economic Impact of COVID-19. *Economics in the Time of COVID-19*, CEPR Press, 45–10.

MPSVaR SR. (2023). *Prvá pomoc ako efektívny nástroj ochrany pracovných miest*. Dostupné z www.pomahameludom.sk (25. 2. 2023)

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *Coronavirus (COVID-19): SME Policy Responses*. OECD, Paris, France. Dostupné z <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/coronavirus-covid-19-sme-policy-responses-04440101/> (11. 4. 2023)

Qamruzzaman, M. (2020). COVID-19 Impact on SMEs in Bangladesh: An Investigation of What They Are Experiencing and How They Are Managing? *SSRN Electronic Journal*. Doi: 10.2139/ssrn.3654126.

Roggeveen, A. L. & Sethuraman, R. (2020). How the COVID-19 Pandemic May Change the World of Retailing. *Journal of Retailing*, 96(2), 169–71. Doi: 10.1016/j.jretai.2020.04.002.

Sahoo P. (2020). COVID-19 and Indian Economy: Impact on Growth, Manufacturing, Trade and MSME Sector. *Global Business Review*. 21(5), 1159-1183. Doi: 10.1177/0972150920945687.

Sjödin, D., Parida, V., Kohtamäki, M. & Wincent, J. (2020). An Agile Co-Creation Process for Digital Servitization: A Micro-Service Innovation Approach. *Journal of Business Research*, 112, 478–491. Doi: 10.1016/j.jbusres.2020.01.009.

Slovak Business Agency. (2021). *Správa o stave malého a stredného podnikania*. Dostupné z https://www.sbagency.sk/sites/default/files/sprava_o_stave_msp_2020_final.pdf (25. 2. 2023)

Spillan, J. & Hough, M. (2003). Crisis Planning in Small Businesses: Importance, Impetus and Indifference. *European Management Journal*, 21(3), 398–407. Doi: 10.1016/S0263-2373(03)00046-X.

Thorgren, S. & Williams, T. A. (2020). Staying Alive During an Unfolding Crisis: How SMEs Ward Off Impending Disaster. *Journal of Business Venturing Insights*, 14. Doi: 10.1016/j.jbvi.2020.e00187.

WHO (2020a). *Coronavirus disease (COVID-19) pandemic*. Dostupné z <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>. (11. 4. 2023).

Winarsih, Indriastuti, M., Fuad, K. (2021a). Impact of Covid-19 on Digital Transformation and Sustainability in Small and Medium Enterprises (smes): a Conceptual Framework. In *Advances in Intelligent Systems and Computing: Vol. 1194 AISC*. Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50454-0_48.

EU POLICIES AND LAW TO STIMULATE SDGs EMBRACEMENT – APPRECIATED BY RESPONSIBLE CONSUMERS BUT NOT BY BUSINESSES

Robert K. MacGregor¹, Radka MacGregor Pelikánová², Filip Rubáček³

Abstract

The concept of sustainability has been advanced by the United Nations (UN). The last milestone was reached in 2015 by UN 2030 Agenda with 17 Sustainable Development Goals (SDGs). This international law plan has been embraced in the regional law by the EU and on the national level by EU member states. However, the mapping of the EU inducement and its perception by local addressees, socially responsible consumers and businesses, is absent. The objective of this paper is to fill this vacuum via a three step approach, i.e. (i) by reviewing EU instruments to stimulate SDGs based on a content analysis of key policies related to the sustainability and Green Deal, as well as Regulations and Directives, and by performing a Czech case study (ii) to ascertain the appreciation of these instruments by responsible consumers based on a survey and (iii) to assess the SDG endorsement by responsible companies based on the Delphi exploration of their own Internet self-reporting. Their juxtaposition implies indices about the evolution of the concept of sustainability.

Keywords

European Union (EU), Responsible Companies, Sustainability Development Goals (SDGs)

I. Introduction

Ever since the Brundtland report came out in 1987, the modern concept of sustainability with its economic, environmental and social pillars has been advanced vigorously and consistently by the United Nations (“UN”). The last milestone was reached in 2015 with the UN Resolution Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (“2030 Agenda”) which brought forth the famous 17 Sustainable Development Goals (“SDGs”) and 169 targets. This 2030 Agenda is an international law plan for people, planet and prosperity and SDGs are meant to realize human rights of all by being integrated and balancing the three dimensions of sustainable development: the economic, social and environmental.

On the regional level, both the environmental as well as social dimension of sustainability has been endorsed in the EU (Chmelíková et al., 2019). Indeed, SDGs promptly became an integral part of EU international strategies and have been projected into both EU policies as well as EU law. Regarding EU policies, the European Commission has issued the Communication COM(2016) 739 “Next steps for a sustainable European future” already in 2016 and the Reflection Paper “Towards a Sustainable Europe by 2023” in 2019, both addressing extensively, vigorously and consistently, SDGs and their implementation (Borchardt et al., 2022). The current European Commission under the presidency of Ursula von der Leyen continues with this trend, including the endorsement of a set of policies under the auspices of COM(2019) 640 final - The European Green Deal from 11 December 2019 in order to achieve climate neutrality (to reduce net emissions by at least 55% by 2030 and to achieve 2050 climate neutrality). A perfect example is the Press Release “The Green Deal Industrial Plan: putting Europe's net-zero industry in the lead” from February 2023. Regarding EU law, the sustainability and SDGs should be behind many, if not almost all, law instruments. As a matter of fact, the command and goal of sustainable development made its way into the primary EU law already in 1997/1999

¹ Metropolitan University Prague, Dubečská 900/10, 100 00 Praha 10, Czech Republic.
E-mail: RobertkMacGregor@yahoo.com.

² Metropolitan University Prague, Dubečská 900/10, 100 00 Praha 10, Czech Republic.
E-mail: RadkaMacGregor@yahoo.com.

³ Metropolitan University Prague, Dubečská 900/10, 100 00 Praha 10, Czech Republic.
E-mail: Filip.Rubacek@mup.cz.

with the Treaty of Amsterdam amending the Treaty on the EU which, as one of the substantive amendments, changed the wording of Article B for *“The Union shall set itself the following objectives: to promote economic and social progress and a high level of employment and to achieve balanced and sustainable development, in particular through the creation of an area without internal frontiers.”* Regarding EU secondary laws addressing sustainability and corporate social responsibility (“CSR”), especially via the reporting harmonization (Hála et al., 2022), one need look no further than the Directive 2013/34/EU of 26 June 2013, on annual financial statements (“Directive 2013/34”) as amended in 2014, and also the Directive (EU) 2017/1132 of 14 June 2017, relating to certain aspects of company law (MacGregor Pelikánová & MacGregor, 2020a). It can even be argued that the allegedly higher form of CSR with an orientation on competitive advantage, aka Creating Shared Value (“CSV”) (Porter & Kramer, 2011), is an integral part of the pro-value orientation of the EU system, i.e. of the move from a positive to a natural law perspective.

A rather interesting development occurred recently via Regulation (EU) 2019/2088 on sustainability related disclosures in the financial services sector (“SFDR”) initiated by the European Commission of Jean-Claude Juncker (MacGregor Pelikánová & MacGregor, 2020b), a pro-Green Deal Regulation (EU) 2020/852 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investments (“Taxonomy Regulation”) advanced already by the European Commission of Ursula von der Leyen (MacGregor Pelikánová & Rubáček, 2022) and, more recently, the Directive (EU) 2022/2464 amending Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (“CSRD”). The SFDR targets malpractice and misleading information in the financial sector, while the Taxonomy Regulation tackles greenwashing (Balcerzak et al., 2023) and the CSRD fights against non-financial reporting fragmentation by specifying and extending sustainability reporting and referring directly to the Green Deal, SFDR and leading to the situation that approximately 50 000 companies subject to the CSRD have to make reports according to European Sustainability Reporting Standards (“ESRS”). Therefore, after 2024 the CSR reporting, as well as the Environmental, Social, Governance (“ESG”) reporting according to CSRD, will progressively become the duty for e.g. over one thousand Czech companies.

On the national level, SDGs have been enjoying as well a positive reception, but the level and intensity of their projection in national policies and law have been diversified, see e.g. the Czech Strategic Framework from 2017 and its implementation or the SDG Index and Dashboard, as well as OECD studies Measuring Distance to SDGs Targets. As a matter of fact, EU member states maintain their social and cultural differences as well as their level and nature of competitiveness (Kiselačková et al., 2019) and even the achievement of SDGs by 2030 is and remains extremely complex (Bali & Fan, 2019) and appears to progressively move from the category “difficult to be achieved” into the category “impossible” on national levels, and not only on them.

On the local level, the SDGs reception appears rather undocumented (Balcerzak & MacGregor Pelikánová, 2020). There is no doubts that the concept of sustainability demands a multi-stakeholder model and cross-partnership (Van Tulder et al, 2016; Van Tulder & Keen, 2018), bottom up approach and active support by all, especially the ultimate carriers of social responsibility – businesses and consumers (Cerchia & Piccolo, 2019). However, there is some questioning about the strategic advantage based upon the sustainability by targeting SDGs, and the enthusiasm of the UN and European Commission is definitely not shared by businesses and consumers *en block*, see e.g. the economic and social determinants of SMEs (Małecka et al., 2017; Stepien & Polcyn, 2019). Indeed, the three original strategies towards the competitive advantage, aka Porter’s generic strategies (cost, leadership, differentiation, and focus) have been complemented by three additional strategies (variety-based, needs-based and access-based strategies) and recently are even expanded to two more strategies based on the competitive target criterion (capturing the core and broadening without diluting) (Moon et al., 2014). Indeed, the integration of CSR, CSV and other value concepts, by European businesses, undergoes a progression with both varying speeds and intensities. (Streimikiene & Ahmed, 2021;. Washburn, et al., 2018). Therefore, the question is how these strategies overlap with CSR, CSV and SDGs and this not only statically but as well dynamically during the application.

Certainly, in the democratic society in times of crises and financial difficulties, businesses could hardly be ordered by law to spend more for the sake of the sustainable development of the entire society. Instead, the law and policies should motivate and induce businesses and their managers and employees (MacGregor et al., 2020), especially if such businesses proclaim their social responsibility and have sufficient resources, to be sustainable, to engage with CSR and actively participate in communications about (Ferraro & Beunza, 2018) the creation of values common for all, i.e. creating shared values (“CSV”). However, this is only one side of the coin, i.e. customers at their end should as well induce and support business to go for CSR and CSV and be ready to pay a sustainability/CSR premium, i.e. an extra payment for goods or services from reliable sustainable sources (MacGregor Pelikánová & Hála, 2021). Arguably, crises magnify differences and bring opportunities to make changes (D’Adamo & Lupi, 2021), both on the individual and organizational levels (Kovoor-Misra, 2009), both in traditional areas by traditional instruments as well as in unconventional areas by unconventional instruments (Hirschman, 1980). The set of current crises should litigate towards the consideration of traditional as well as new or less conventional values (Cowling & Dvoutely, 2023). Who is brave enough to start a new business during the Covid-19 pandemic and the full recognition of the ethical dimension of the business conduct (MacGregor Pelikánová et al., 2021)? These trends should be even more accelerated in specific industries known for (allegedly) abundant financial resources and inherent ethical issues, see the luxury sector (Cerchia & Piccolo, 2019), tobacco and alcohol (Sroka & Szántó, 2018) as well as pharmacy sectors.

Sustainability is about balancing, integrating and respecting various needs and demands, and about compromising on values and their prioritization (Staničková & Melecký, 2020). Wanting everything immediately is an opulent fiction. Instead, sustainability should be about a pragmatic, lean and self-disciplined reality and shared values balancing. There is a myriad of definitions of sustainability (White, 2013) and communications (Ferraro & Beunza, 2018), along with the search for a consensus, are both extremely difficult and desperately needed.

These 17 SDGs and their 169 targets should be the stimulating focal point on the horizon, i.e. stars adjusted by the EU at which the ultimate addressees and executives of sustainability both focus and act on, on a daily basis in the EU – European businesses and consumers – towards *people, planet, prosperity, peace and partnership*. They should definitely push the pendulum away from the conventional perception of the ultimate responsibility of a business (to increase the profits, preferably of shareholders) (Friedman, 2007) towards CSR progressively turning in CSV (Kramer & Pfitzer, 2016).

Well, is this correct, do the EU and EU consumers and businesses speak in the same language about the same things and with the same desire to do it? Are they considering all four layers of the CSR pyramid (Carroll, 2016), including the ethical responsibility (avoiding harm as expected by the society) and philanthropic responsibility (doing extra good deeds as desired by the society) (Eger et al., 2019)? Do Europeans want and state the same as what European businesses desire and declare via their e-platforms par excellence, i.e. via their self-reporting on their own Internet domain (MacGregor Pelikánová, 2021)? Since this is not well documented, there is the potential for a deep misunderstanding and crippled materialization, i.e. the concept of sustainability might be threatened by the miscommunication and mis-transposition of SDG to the lowest levels. In order to address this burning issue, it is not primarily critical what the UN wants and says, but rather what the EU declares and pushes, how Europeans perceive it and what ultimately Europeans do. In sum, the perception and embracement of SDGs and EU pro-SDGs instruments, in particular by socially responsible businesses and consumers, is not well documented and this creates a vacuum crippling the legitimacy, effectiveness and efficiency of the entire system.

The size and format of this paper and related study allows neither a massive overview nor a critical analysis of the entire evolution of all EU policy and law instruments dealing with SDGs, nor a longitudinal data collection from the entire EU about the appreciation of these EU instruments by millions of Europeans and about the real endorsement of SDGs by millions of European

businesses. Instead, an indicative pioneering study is to be performed. The objective of this paper is to fill the above described vacuum via a three step approach, i.e. (i) by reviewing EU instruments to stimulate SDGs based on a content analysis of key policies related to the sustainability and Green Deal, as well as Regulations and Directives, and by performing a Czech pilot case study (ii) to ascertain the appreciation of these instruments by responsible consumers based on a survey and (iii) to assess the SDG endorsement by responsible companies based on the Delphi exploration of their own Internet self-reporting. Their juxtaposition implies indices about the evolution of the concept of sustainability. In order to satisfy this objective, after this Introduction (I.) and Data and Methodology setting (II.), the mapping and exploration of EU instruments is performed (III.) to be followed by the presentation of the Czech pilot case study regarding a survey concerning the perception of these instruments by Czech responsible consumers (IV.) and the self-proclamation of SDG responsible businesses, aka Czech top responsible large companies via their own Internet domains (V). This plethora of information creates a good potential for critical comparison and suggestions, including limitation disclaimers and recommendations for future studies (VI.).

II. Data and methods

As indicated above, this paper rests on three sets of issues and each of them requires particular data and methods for exploration, while considering the nature of the data, these methods need to be more qualitative than quantitative (Silverman, 2013). Their juxtaposition, critical glossing and Socratic questioning (Areeda, 1996) lead to the results of addressing these three conceptually related, but inherently different sets, generated data suitable for advanced methods, such as critical comparative case control studies and Meta-Analysis (Glass, 1976) and their interconnection (Heckman, 2005). In this manner is built the study design (Yin, 2008), errors can be reduced (Schmidt, & Hunter, 2014), objectives boosted and indices about the evolution of the concept of sustainability suggested, if not directly implied. Firstly, a content analysis of EU policies and law instruments to stimulate SDGs is to be performed (Krippendorff, 2013; Vourvachis, & Woodward, 2015). Hence, the obvious sources of data are the Internet domains with Websites of the European Commission, such as [orhttps://knowsdgs.jrc.ec.europa.eu/](https://knowsdgs.jrc.ec.europa.eu/), EurLex Website and publications of Eurostat published online, such as <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-flagship-publications/>, e.g. (Eurostat, 2023). Namely, these sources are to be explored and the collected information interpreted while using conventional EU tools. The EU policies and law instruments are to be literally quoted, linguistically explored (Hyland, 2007), and teleologically interpreted with respect to the spirit of the EU legal system. Manifestly, due to the inherent nature of these instruments, such a mapping cannot be done by a mere key word processing or by artificial intelligence methods and instruments. Since this demands an advanced qualitative content text analysis (Kuckartz, 2014), the manual approach should prevail, and the automatic approach can be merely complimentary. The glue of this plethora of approaches is the question of SDG stimulation, i.e. the content analysis is principally focussed on SDGs. In order to increase the visibility, results of this rather theoretical part are to be presented via a table, see Table 1. Then, this theoretical part is to be followed by two more practical parts built upon a pilot Czech case study, see the 2nd set and 3rd set of issues.

Secondly, a Czech pilot case study is performed to ascertain the appreciation of these EU pro-SDGs instruments, both policies and law, by a perspective and responsive group of Europeans, namely 52 students belonging to generation Z and studying business administration subjects at a private university in Prague. The digital platform sustain.cz was used to manage this type of survey. The respondents provided their identification (age, gender, occupation) and expressed their consent with the statement "EU and EU policies move consistently, effectively and efficiently towards the meeting of 17 SDGs" by using a 5-point Likert scale (strongly agree, agree, neutral, disagree, strongly disagree) (Allen & Seaman, 2007). In order to increase the visibility, the collected results are to be projected in a graph, see Figure 1.

Thirdly, a Czech pilot case study is to be performed to ascertain the appreciation of these EU pro-SDGs instruments, both policies and law, by a perspective and responsive group of European businesses,

namely 36 Czech companies selected by the panel of independent assessors of the well-known Alliance “Business for Society” aka “Business pro Společnost” (“BpS”) as the „BpS Top responsible large company – TOP 25“ („Czech large TOP 25“). These 36 companies must operate in the Czech Republic, employ more than 250 employees and/or have an annual turnover of over EUR 50 million and/or have assets of over EUR 43 million and at the same time have a high BpS synthetic index. Namely, each of these companies belong in the “Czech large company” category and have managed to be one of the 25 companies in this category with the highest BpS synthetic index in 2021 or 2022, i.e. belongs in Czech large TOP 25 for 2021 and/or 2022. Theoretically it could be 50 companies, but since 14 companies managed to get in these Czech large TOP 25 in both 2021 and 2022, then the pool includes 36 companies. This BpS synthetic index combine (i) sustainability and CSR strategy, (ii) responsible approach to employees, (iii) integration across supply chains, (iv) environmental responsibility, and (v) support of communities and involvement of employees. In sum, these 36 companies are officially recognized as highly responsible and pro-sustainable in 2021 and 2022 and they should endorse SDGs via their self-proclamations, provided these companies are truly pro-sustainability and SDGs, as set by EU instruments, are truly pro-sustainability. Therefore, the Delphi manual exploration of their own Internet self-reporting is to be done with a Likert scoring (0 no, + basically/partially, ++ endorsing, +++ strongly endorsing) and automatically by a key word search “SDG” or “sustainable development goal” (how many times mentioned, i.e. included). In order to increase the visibility, the collected results are to be presented via a table, see Table 2.

III. Content analysis of EU policies and law instruments stimulating SDGs

The current European Commission firmly proclaims that it has undertaken several concrete actions to progress towards the SDGs and refers to the Green Deal, the Climate law and European Pillar of Social Rights Action Plan (Eurostat, 2023). Crises, including Covid-19, have arguably accelerated the green and digital transformation (Eurostat, 2013). Well, the key pre-requirement for that is a proper setting of EU policies and law to make them truly SDG stimulating.

A content analysis of EU policies and law instruments to stimulate SDG requires a thorough search of official EU Internet domains, namely Internet domains with Websites of the European Commission and EurLex. These instruments have already been contextually and historically presented in the Introduction and they are listed in Table 1, below, along with their extracts mentioning SDGs and with the critical comments.

Table 1 Content analysis of EU policies and law instruments stimulating SDGs

POLICY INSTRUMENTS	Extracts	Comments
Communication SWD (2016) 739 Next steps for a sustainable European future – European action for sustainability from 22 November 2016	2015 marked a defining year for sustainable development worldwide. World leaders adopted at the 70th UN General Assembly on 25 September 2015 a new global sustainable development framework: the 2030 Agenda for Sustainable Development (hereafter the "2030 Agenda") having at its core the Sustainable Development Goals (SDGs). In the same year, the Paris Climate Agreement (COP21) , the Addis Ababa Action Agenda , as an integral part of the 2030 Agenda, and the Sendai Framework for Disaster Risk Reduction were also adopted ... A full overview of how European policies and actions contribute to the Sustainable Development Goals, within the EU and through the EU's external action, is presented in the Staff Working Document accompanying this Communication. For each of the 17 SDGs, the most relevant actions that the European Union is undertaking are summarised. ...This mapping exercise shows that current EU policies address all 17 goals. The Europe 2020 strategy plays an important role in addressing several of the SDGs.	SDGs are heavily referred to.
Reflection Paper COM (2019) 22 Towards a Sustainable Europe by 2023 from 30 January 2019	These SDGs plot out a route on how to overcome challenges we face, and to improve our habitat, our economy and our lives.... Many of these concerns have to do with challenges that go beyond borders and threaten jobs, our prosperity, our living standards, our freedom, and our health. No one state or nation	SDGs are heavily referred to.

	can effectively deal with these challenges alone. We need the scale of the European Union, which – when unified and determined – is a global force to be reckoned with. However, ultimately even a European scale will not be enough; we need an agenda that has a global impact, and that agenda is best captured by the 17 Sustainable Development Goals (SDGs) 193 states signed up to, including the European Union and its Member States. These SDGs plot out a route on how to overcome the challenges we face, and to improve our habitat, our economy and our lives.	
Political Guidelines for the next European Commission 2019-2024 from 16 July 2019	I want Europe to strive for more by being the first climate-neutral continent... I will refocus the European Semester into an instrument that integrates the United Nations Sustainable Development Goals. Economic governance and democratic accountability must go hand in hand if we want to strengthen ownership of our common decisions. In this spirit, I want the European Parliament to have a louder voice when it comes to the economic governance of our Union.	Six priorities and the very 1st one is A European Green Deal. SDGs are discussed.
COM(2019) 640 final – The European Green Deal from 11 December 2019	The Green Deal is an integral part of this Commission's strategy to implement the United Nations' 2030 Agenda and the sustainable development goals priorities announced in President von der Leyen's political guidelines. As part of the Green Deal, the Commission will refocus the European Semester process of macroeconomic coordination to integrate the United Nations' sustainable development goals, to put sustainability and the well-being of citizens at the centre of economic policy, and the sustainable development goals at the heart of the EU's policymaking and action.	SDGs in the centre of the focus. Direct reference to Political Guidelines
COM(2023) 62 final - The Green Deal Industrial Plan: putting Europe's net-zero industry in the lead from February 2023 from 1 February 2023	The EU remains an attractive destination for sustainable investments. The European Single Market over the last 30 years has delivered very significant economic benefits, raising annual EU GDP by 8-9% on average. The European business model is based on openness, the European social model provides education, social protection of workers, as well as health and environmental protection. We offer a business-friendly environment (e.g. quality of infrastructure, rule of law). Together with fair competition and an unparalleled regulatory framework geared towards the twin digital and green transitions, this is helping to provide the necessary predictability for investors. The Green Deal Industrial Plan aims to simplify, accelerate and align incentives to preserve the competitiveness and attractiveness of the EU as an investment location for the net-zero industry.	SDGs not mentioned

LAW INSTRUMENTS

Treaty of Amsterdam (1997/1999) – TEU	Art. 3(3) The Union shall establish an internal market. It shall work for the sustainable development of Europe based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive social market economy, aiming at full employment and social progress, and a high level of protection and improvement of the quality of the environment. It shall promote scientific and technological advance.	SDGs not mentioned.
Directive 2013/34 on annual financial statements	Art. 19a Sustainability Reporting (1) Large undertakings, and small and medium-sized undertakings, except micro undertakings, which are public-interest entities as defined in point (a) of point (1) of Article 2 shall include in the management report information necessary to understand the undertaking's impacts on sustainability matters, and information necessary to understand how sustainability matters affect the undertaking's development, performance and position. The information referred to in the first subparagraph shall be clearly identifiable within the management report, through a dedicated section of the management report. (2) The information referred to in paragraph 1 shall contain: (a) a brief description of the undertaking's business	SDGs not referred to.

	model and strategy, including: (i) the resilience of the undertaking's business model and strategy in relation to risks related to sustainability matters; (ii) the opportunities for the undertaking related to sustainability matters; (iii) the plans of the undertaking, including implementing actions and related financial and investment plans, to ensure that its business model and strategy are compatible with the transition to a sustainable economy and with the limiting of global warming to 1,5 °C in line with the Paris Agreement under the United Nations Framework Convention on Climate Change.	
Directive 2017/1132 on aspects of company law	Article 14 Documents and particulars to be disclosed by companies. Member States shall take the measures required to ensure compulsory disclosure by companies of at least the following documents and particulars: (a) the instrument of constitution, and the statutes if they are contained in a separate instrument; (f) the accounting documents for each financial year which are required to be published in accordance with Council Directives 86/635/EEC (1) and 91/674/EEC (2) and Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council (3);...(3) Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC (OJ L 182, 29.6.2013, p. 19).	SDGs not referred to.
Regulation (EU) 2019/2088 on sustainability related disclosures in the financial services sector ("SFDR")	Art. 2 (17) 'sustainable investment' means an investment in an economic activity that contributes to an environmental objective, ... provided that such investments do not significantly harm any of those objectives and that the investee companies follow good governance practices, ... Art. 2a Principle of do no significant harm (1) The European Supervisory Authorities .. (collectively, the 'ESAs') shall, through the Joint Committee, develop draft regulatory technical standards to specify the details of the content and presentation of the information in relation to the principle of 'do no significant harm' referred to in point (17) of Article 2 of this Regulation consistent with the content, methodologies, and presentation in respect of the sustainability indicators in relation to the adverse impacts referred to in paragraphs 6 and 7 of Article 4 of this Regulation.	SDG not referred to.
Regulation (EU) 2020/852 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment ("Taxonomy Regulation")	Preamble (2) On 25 September 2015, the UN General Assembly adopted a new global sustainable development framework: the 2030 Agenda for Sustainable Development (the '2030 Agenda'). The 2030 Agenda has at its core the Sustainable Development Goals (SDGs) and covers the three dimensions of sustainability: economic, social and environmental. The Commission communication of 22 November 2016 on the next steps for a sustainable European future links the SDGs to the Union policy framework to ensure that all Union actions and policy initiatives, both within the Union and globally, take the SDGs on board at the outset.... On 11 December 2019, the Commission published its communication on 'The European Green Deal'. (9) Achieving the SDGs in the Union requires the channelling of capital flows towards sustainable investments. It is important to fully exploit the potential of the internal market to achieve those goals. In that context, it is crucial to remove obstacles to the efficient movement of capital into sustainable investments in the internal market and to prevent new obstacles from emerging.	SDG referred as the foundation.
Directive (EU) 2022/2464 amending Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting ("CSRD")	Preamble (6) In its resolution of 25 September 2015 entitled 'Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development' (the '2030 Agenda') the United Nations (UN) General Assembly adopted a new global sustainable development framework. The 2030 Agenda has at its core the UN Sustainable Development Goals ('SDGs') and covers the three dimensions of sustainability: economic, social	SDGs referred to as the foundation.

and environmental. The Commission Communication of 22 November 2016 entitled 'Next steps for a sustainable European future: European action for sustainability' linked the SDGs to the Union policy framework to ensure that all Union actions and policy initiatives, both within and outside the Union, take those goals on board at the outset. In its conclusions of 20 June 2017 on 'A sustainable European future: The EU response to the 2030 Agenda for Sustainable Development', the Council confirmed the commitment of the Union and its Member States to the implementation of the 2030 Agenda in a full, coherent, comprehensive, integrated and effective manner, in close cooperation with partners and other stakeholders. (45) (45) Sustainability reporting standards should also take account of internationally recognised principles and frameworks on responsible business conduct, corporate social responsibility, and sustainable development, including the SDGs, the UN Guiding Principles on Business and Human Rights, the OECD Guidelines for Multinational Enterprises, the OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct and related sectoral guidelines, the Global Compact, the International Labour Organization's (ILO) Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy, the ISO 26000 standard on social responsibility, and the UN Principles for Responsible Investment.

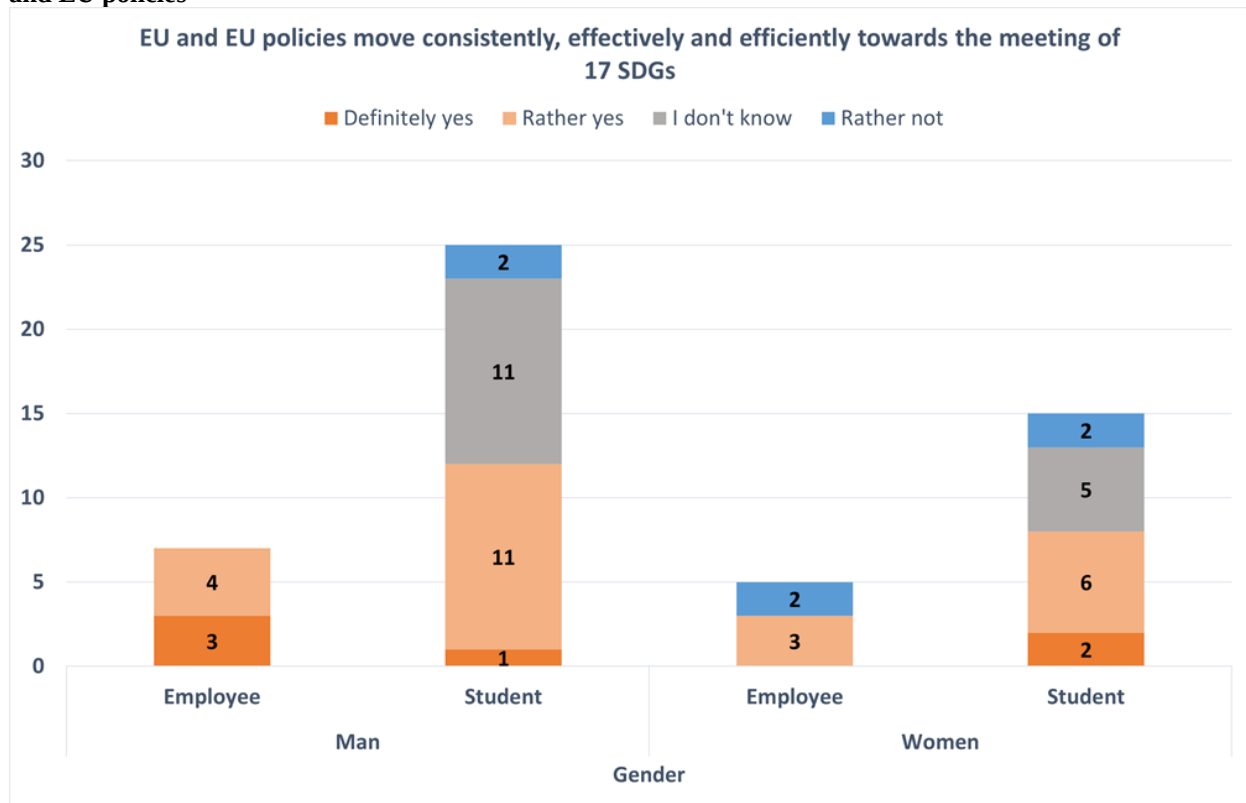
Source: Own processing by the Authors based on commission.europa.eu and eur-lex.europa.eu/

The results of the content analysis of EU policies and EU law are through the presentation, via Table 1, self-explanatory. Namely, EU policies, since 2015 until now, i.e. during the entire era of the UN 2030 Agenda with 17 SDGs, are clearly and explicitly conceived and operated so as to declare and materialize SDGs. Naturally, considering the specificities of various European Commissions, recently a clear interaction with the Green Deal can be observed. Regarding the EU law, a curve can be observed and SDGs are progressively moving from the “not mentioned” to considered and ultimately referred to in the Preamble as the foundation. It appears that the EU law has not yet reached the stage to include them directly in the “regulatory” part of EU Regulations and Directives, i.e. not only in their preambles. Further, it is worthy to gloss that EU mapping of SDGs progress reveals serious failures and lack of actions regarding such critical goals and targets as 9.4., see <https://knowsdgs.jrc.ec.europa.eu/enablingsdgs/individual-assessment-tools>.

IV. Czech Case study – Czech consumer perception of a pro-SDGs move by the EU and EU policies

The Czech pilot case study regarding the Czech consumer perceptions of a pro-SDGs move by the EU and EU policies is performed while using a rather homogenous responsive group of Europeans, namely 52 students belonging to generation Z and Business administration subjects studying at a private university in Prague. The digital platform sustain.cz allowed for their identification (age, gender, occupation) and collection of their answers whether “EU and EU policies move consistently, effectively and efficiently towards the meeting of 17 SDGs” by using a 5-point Likert scale (strongly agree, agree, neutral, disagree, strongly disagree). The results are visualized by Figure 1 and can be complemented by the results from the Czech pilot case study regarding the Czech large TOP 25 and, despite a rather small size, can still bring interesting propositions.

Figure 1 Czech consumers (Generation Z, private university in Prague, BA subjects) of a pro-SDG move by the EU and EU policies

Source: Own processing by the Authors based on the survey

The survey implies three propositions. Firstly, no respondent replied “not” and very few “rather not” (6 out of 52), i.e. the question about whether “EU and EU policies move consistently, effectively and efficiently toward the meeting of SDGs” is replied predominantly positively. Secondly, employee respondents (respondents both studying and working) are more certain about their replies and none of them used “I do not know” (0 out of 12), while a significant part of the student respondents (respondents only studying and not working) used exactly this reply (16 out of 40), i.e. both male students (11 out of 25) and female students (5 out of 15) used exactly this reply. Thirdly, in general, male respondents are even more inclined to answer positively the answer (19 out of 32) than female respondents (11 out of 20). In sum, according to this, responsible and perspective young Czech consumers appreciate the move of EU and EU policies towards SDGs, while consumers studying and working are more certain about it than consumers only studying, and this while male consumers are even more positive about this trend than female respondents.

V. Czech Case study - Internet self-reported endorsement of SDG by Czech TOP 25

The Czech case study regarding Internet self-reporting regarding SDGs by Czech large TOP 25 is relevant and complements well the Czech case study based on the survey of the perception of EU policies for SDGs by Czech consumers, see above. Despite a rather small size of this sample, only 36 companies, interesting propositions can be suggested. Namely, the pool of these companies is heterogenous regarding the industry, but strongly homogenous regarding the business size parameters (Czech large companies) and regarding the strong pro-sustainability orientation of each of these 36 companies. Plainly, these companies are recognized as sustainability leaders in the Czech Republic, they all (no exceptions!) report about their sustainability, CSR and/or CSV and/or ESG while using their own Internet domains. Hence, their attitude to SDGs can be manually assessed by Delphi with a Likert scoring (0 no, + basically/partially, ++ endorsing, +++ strongly endorsing) and automatically by a key word search “SDG” or “sustainable development goal” (how many times mentioned, i.e. included).

Table 2 Czech large TOP 25 for 2021 and/or 2022 Rate of unemployment and inflation rate in the Czech Republic

Czech large company	Origin	BpS synthetic Index	SDG by Delphi (Word count)
Accenture	Ireland/USA	94	++(19)
Albert	The Netherlands	87	0
Coca-Cola	USA	85	+++
ČEZ	Czech Republic	91	+++ (30)
Česká podnikatelská pojišťovna (VIG)	Austria	95	++(19)
ČSOB	Belgium	88	+++
Direct Parcel Distrib. (Geopost)	France	87	+(1)
EdenRed CZ	France	88	0
GEFCO ČR (CEVA)	France	73	0
GlaxoSmithKline	UK	94	+(1)
HP Inc.	USA	89	0
Hyundai	South Korea	80	0
IKEA	Sweden	78	0
ING Bank	The Netherlands	81	++(6)
Kooperativa pojišťovna	Austria	87	++(2)
Komerční banka	France	86	+(3)
KPMG	The Netherlands	87	+(5)
Letiště Praha	Czech Republic	75	0
Lidl	Germany	81	++
L'Oreal	France	71	+(1)
Microsoft	USA	80	+++ (120)
MIELE	Germany	85	+(1)
MONETA Money Bank	USA	93	0
Nestlé	Switzerland	89	0
O2 Czech Republic (PPF)	Czech Republic	92	0
Orlen Unipetrol	Poland	85	0
Pivovary Staropramen	Czech Republic	87	++
Philip Morris	USA	79	+(20)
Plzeňský Prazdroj	Czech Republic	91	+
PwC	UK	87	+(3)
Saint Gobain Adfords	France	92	0
Skanska	Sweden	91	+(1)
Škoda Auto (VW)	Germany	80	+
Tesco	UK	93	0
VELUX	Denmark	94	0
Vodafone	UK	98	++(14)

Source: Own processing by the Authors based on the <https://byznysprospolecnost.cz/> and own Internet domains of these Czech large TOP 25

Three propositions are clearly implied, see Table 2. Firstly, there are large differences between these Czech large TOP 25, i.e. all these Czech large companies have a high BpS synthetic index, but some of them truly consider SDGs and incorporate them in their strategies, others do it just symbolically and the remaining completely pass on it. Hence, a high BpS synthetic index does not mean that such a pro-sustainable company embraces SDGs. Secondly, indices about national trends suggest that

companies from Austria (++) are more pro-SDGs than companies from Germany (+), while companies from France (0) are even further behind. Thirdly, the Czech large TOP 25 from certain industries are much more for SDGs (finance industry) than from other industries (food industry).

VI. Conclusion

The concept of sustainability has been heralded by the SDGs and has its place in the EU, EU policies and EU law. This general statement has been established and confirmed by numerous studies and has become a notoriety. However, an updated, details, interaction and perception-oriented assessment has not yet been published. Namely, the awareness about the evolution, as well as about the newest additions to EU policies and laws reflecting SDGs, such as CSRD, and their appreciation by highly relevant and influential stakeholders are both missing and absolutely critical for the effectiveness and efficiency of current sustainability endeavours in the EU. Plainly, the lack of knowledge about pro-sustainability and sustainability stimulating EU instruments, and/or the lack of their appreciation by key stakeholders, can seal the destiny of the sustainability with SDGs in the EU. In contrast, their knowledge, appreciation and implied volunteered commitment can save the sustainability with SDGs in the EU and perhaps could even contribute to the progress of Western civilization, based on Christianity and individual responsibility. In sum, the study about such knowledge, appreciation and commitment is both vital and challenging. Consequently, a three-step approach to study appropriate pro-SDG EU policies and law documents, their setting and perception, by responsible consumers and companies, is to be performed in order to extract pioneering propositions. Indeed, it leads to three interesting and entirely pioneering sets of suggestions worthy of further exploration, verification or correction.

Firstly, the results of the content analysis of EU policies and EU law instruments to recognize, advance and stimulate SDGs, and the commitment to them, reveal a much higher maturity of EU policies than of EU law. Namely, EU policies since 2015 until now, i.e. during the entire era of the UN 2030 Agenda with 17 SDGs, are clearly and explicitly conceived and operate to declare and materialize SDGs. Naturally, considering the specificities of various European Commissions, recently a clear interaction with the Green Deal can be observed. In contrast, regarding the EU law, a curve can be observed and SDGs are progressively moving from the “not mentioned” to considered and ultimately referred to in the Preamble as the foundation phase. It appears that the EU law has not yet reached the stage to include them directly in the “regulatory” part of EU Regulations and Directives, i.e. references to SDGs are, so far, merely mentioned in preambles or in implementations instruments.

Secondly, the survey of 52 private college students reveals that these representatives of Generation Z believe that the EU, EU law and EU policies move consistently, effectively and efficiently toward the meeting of SDGs, and the strength of this belief and certainty about it is stronger by respondents who both work and study than by respondents only studying, and generally is stronger by male respondents than female respondents. Hence the positive determinants for the appreciation of EU instruments to stimulate SDGs are income status (employees over students) and gender (male over female), i.e. male private college students that are employed are more convinced about the consistency, effectiveness and efficiency of EU instruments to stimulate SDGs.

Thirdly, the Czech large TOP 25 in 2021 and 2022, i.e. 36 Czech large companies with a high BpS synthetic index about their sustainability, differ dramatically in their recognition, appreciation and embracement of SDGs. They all use their Internet domains to place on their www information about their sustainability, but only some of them truly consider SDGs and incorporate them in their strategies and declare it, while others do it just symbolically and the remaining completely pass on it. Hence, there is not a clear link between the BpS synthetic index about sustainability and the orientation towards SDGs. It can be argued, as well, that there are indices about national and industry trends. Namely, there are indices suggesting that companies from Austria (++) are more pro-SDGs oriented than companies from Germany (+), while companies from France (0) lag even further

behind. The finance industry seems to be much more advanced than the food industry and here a link to EU law can be observed, see e.g. SFDR.

As already pointed out, the pools of examined EU policy and law instruments, of consumer respondents and of Czech large businesses, with their Internet domains, were rather small, qualitatively oriented and rather indicative. The strength of the suggested propositions could be further built by future studies entailing more EU policy and law instruments, by expanding the pool of respondents and businesses and employing other exploratory and assessment methods. The longitudinal, multi-jurisdictional and cross-sectorial features could facilitate the adjustment and ultimately the confirmation or rejection of the presented propositions. However, already at this stage it can be safely concluded that the modern concept of sustainability is undergoing a rather bustling evolution which is strongly marked by personality features, see the typology of persons behind key sustainability and/or CSR endeavours and their cultural and other backgrounds (Turečková et al., 2023). Yes, sustainability remains an elusive concept (White, 2013), an aspiration and a desired drift in the muddy waters of the current highly competitive market and split global society and SDGs should be lighthouses helping to guide and land in safe harbours of shared values. The UN and EU really believe in them and their embracement by all stakeholders, but even the arguably most sustainable Czech large companies are split in this respect as testified to by this study as well prior studies (Balcerzak & MacGregor Pelikánová, 2020). Hence, the question is whether the synergetic effect of EU instruments and the pressure by responsible consumers would push them to cross the Rubicon or whether this entire concept is too ambitious and ill matching to the current business setting. *Quo vadis sustainability? Auream quisquis mediocritatem diligit* (Horatius, 23) – the golden mean is to be cherished. Let's respectfully cherish the golden mean.

Acknowledgements

This paper/monograph/chapter is the result of the Metropolitan University Prague research project no. 100-2 “International Business, Financial Management and Tourism” (2023) based on a grant from the Institutional Fund for the Long-term Strategic Development of Research Organizations.

References

- Allen, E., & Seaman, Ch. (2007). Likert Scales and Data Analyses. Quality Progress, 64–65. <http://rube.asq.org/quality-progress/2007/07/statistics/likert-scales-and-data-analyses.html>.
- Areeda, Phillip E. (1996). The Socratic method. *Harvard Law Review*, 109(5), 911-922.
- Balcerzak, A., MacGregor, R. K., MacGregor Pelikánová, R., Rogalska, E., & Szostek, D. (2023). “The EU regulation of sustainable investment: The end of sustainability trade-offs?” *Entrepreneurial Business and Economics Review*, 11(1): 199-212. Doi: 10.15678/EBER.2023.110111.
- Balcerzak, A., & MacGregor Pelikánová, R. (2020). Projection of SDGs in Codes of Ethics – Case study about Lost in Translation? *Administrative Sciences*, 10(4), 1-18. Paper 95. Doi: 10.3390/admsci10040095.
- Bali, S., & Fan, Y.W. (2019). Achieving sustainable development goals: Predicaments and strategies. *International Journal of Sustainable Development, and World Ecology*, 27, 96–106. Doi: 10.1080/13504509.2019.1692316.
- Borchardt, S., Barbero Vignola, G., Buscaglia, D., Maroni, M. and Marelli, L. (2022). *Mapping EU Policies with the 2030 Agenda and SDGs*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, Doi: 10.2760/110687.
- Carroll, A.B. (2016). Carroll's pyramid of CSR: taking another look. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 1,3. Doi: 10.1186/s40991-016-0004-6.
- Cowling, M., & Dvouletý, O. (2023). Who is brave enough to start a new business during the Covid-19 pandemic? *Baltic Journal of Management*, 18(3), 402-419. Doi: 10.1108/BJM-11-2022-0414.

- Cerchia, R.E., & Piccolo, K. (2019). The Ethical Consumer and Codes of Ethics in the Fashion Industry. *Laws*, 8(4), 23. Doi: 10.3390/laws8040023.
- Chmelíková, G., Krauss, A. & Dvoutěý, O. (2019). Performance of microfinance institutions in Europe-Does social capital matter? *Socio-Economic Planning Sciences*, 68, 100670.
- D'Adamo, I., & Lupi, G. (2021). Sustainability and Resilience after COVID-19: A Circular Premium in the Fashion Industry. *Sustainability*, 13(4), 1861. Doi: 10.3390/su13041861.
- Eger, C., Miller, G., & Scarles, C. (2019). Corporate Philanthropy Through the Lens of Ethical Subjectivity. *Journal of Business Ethics*, 156, 141–153. Doi: 10.1007/s10551-017-3551-1.
- Eurostat (2023). Sustainable development in the EU – Monitoring report on progress towards the SDGs in an EU context. 2023 Edition. Retrieved June 23, 2023 from <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-flagship-publications/w/ks-04-23-184>.
- Ferraro, F., & Beunza, D. (2018). Creating common ground: A communicative action model of dialogue in shareholder engagement. *Organization Science*, 29(6), 1187–1207. Doi: 10.1287/orsc.2018.1226.
- Friedman M. (2007). The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits. In: Zimmerli W.C., Holzinger M., & Richter K. (Eds) *Corporate Ethics and Corporate Governance*. Springer, Berlin, Heidelberg. 173-178. Doi: 10.1007/978-3-540-70818-6_14.
- Glass, G. V. (1976). *Primary, secondary, and meta-analysis of research*. Educational Researcher.
- Hála, M., Cvik, E.D., & MacGregor Pelikánová, R. (2022). Logistic Regression of Czech Luxury Fashion Purchasing Habits During the Covid-19 Pandemic – Old for Loyalty and Young for Sustainability? *Folia Oeconomica Stetinensia*, 22(1), 85-110. Doi: 10.2478/fole-2022-0005.
- Heckman, J. J. (2005). The Scientific Model of Causality. *Sociological Methodology*, 35(1), 1–97. Doi: 10.1111/j.0081-1750.2006.00164.x.
- Hirschman, E. C. (1980). Innovativeness, novelty seeking, and consumer creativity. *Journal of consumer research*, 7(3), 283-295. Doi: 10.1086/208816.
- Horatius, Quintus Flaccus (23 BC). *Carmina (Carmen) II,X,V – Ode 2.10*.
- Hyland, K. (2007). Applying a Gloss: Exemplifying and Reformulating in Academic Discourse. *Applied Linguistics*, 28(2), 266–285. <https://doi.org/10.1093/applin/amm011>.
- Kiseliáková, D., Šofranková, B., Erika Onuferová, E., & Čabinová, V. (2019). The evaluation of competitive position of EU-28 economies with using global multi-criteria indices. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 14(3), 441–62. Doi: 10.24136/eq.2019.021.
- Kovoor-Misra, S. (2009). Understanding perceived organizational identity during crisis and change: A threat/opportunity framework. *Journal of Organizational Change Management*, 22(5), 494-510. Doi: 0.1108/09534810910983460.
- Kramer, M. R., & Pfitzer, M. W. (2016). The Ecosystem of Shared Value. *Business and society, Harvard Business Review*, 94(10), 80–89.
- Krippendorff, K. (2013). *Content Analysis: An Introduction to its Methodology (3rd ed)*. Los Angeles, CA : SAGE Publications.
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative Text Analysis—A Guide to Methods, Practice and Using Software*. 1st ed. London : SAGE Publications. Doi: 10.4135/9781446288719.
- MacGregor, R.K., Sroka, W., & MacGregor Pelikánová, R. (2020). The CSR Perception of Front-line Employees of Luxury Fashion Businesses: Fun or Free for Sustainability? *Organizacija*, 53(3), 198-211. Doi: 10.2478/orga-2020-0013.

- MacGregor Pelikánová, R. (2021). Internal Website Presentation Of Czech Luxury Fashion Businesses In The Covid-19 Era. *Marketing and Management of Innovations*, 5(3), 211-222. Doi:10.21272/mmi.2021.3-18.
- MacGregor Pelikánová, R., & Hála, M. (2021). CSR Unconscious Consumption by Generation Z in the COVID-19 era – Responsible Heretics not Paying CSR Bonus? *Journal of Risk and Financial Management*, 14(8), 390. Doi: 10.3390/jrfm14080390.
- MacGregor Pelikánová, R., & MacGregor, R.K. (2020a). The EU puzzling CSR regime and the confused perception by ambassadors of luxury fashion businesses: A case study from Pařížská. *Central European Business Review*, 9(3), 74-108. Doi: 10.18267/j.cebr.240.
- MacGregor Pelikánová, R., & MacGregor, R.K. (2020b). The Willingness of Generation Z to Officially Support CSR – A Central European Study. *DANUBE: Law, Economics and Social Issues Review*, 11(4), 271-282. Doi: 10.2478/danb-2020-0016.
- MacGregor Pelikánová, R., MacGregor, R.K., & Černek, M. (2021). New trends in codes of ethics: Czech business ethics preferences by the dawn of COVID-19. *Oeconomia Copernicana*, 12(4), 973–1009. Doi: 10.24136/oc.2021.032.
- MacGregor Pelikánová, R., & Rubáček, F. (2022). Taxonomy for transparency in non-financial statements – clear duty with unclear sanction. *Danube*, 13(3), 173-195. Doi: 10.2478/danb-2022-0011.
- Małecka, J., Łuczka, T., Šebestová, J., & Šperka, R. (2017). Economic activity and social determinants versus entrepreneurship in SMEs—Selected aspects. *Copernican Journal of Finance & Accounting*, 6(3), 47–61. Doi: 10.12775/CJFA.2017.016.
- Moon, H.C. et al. (2014). Extending Porter's generic strategies: from three to eight. *European Journal of International Management*, 8(2), 205-225. Doi: 10.1504/EJIM.2014.059583.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating Shared Value., *Harvard Business Review* 89 (1-2): 62-77.
- Schmidt, F. L., & Hunter, J. E. (2014). *Methods of Meta-Analysis – Correcting Error and Bias in Research Findings*. London, UK : SAGE Publication.
- Silverman, David. 2013. *Doing Qualitative Research – A Practical Handbook*. London, UK : SAGE Publication.
- Sroka, W., & Szántó, R. (2018). Corporate social responsibility and business ethics in controversial sectors: Analysis of research results. *Journal of Entrepreneurship, Management and Innovation (JEMI)*, 14(3), 111–126. Doi: 10.7341/20181435.
- Staníčková, M., & Melecký, L. (2020). Threats and challenges for the competitiveness of the European union: What are the perspectives for cohesion among the member states? *The European Union: Policies, Perspectives and Politics*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 63-84.
- Stepien, S., & Polcyn, J. (2019). Risk Management in Small Family Farms in Poland. *Economic Science for Rural Development*, 50, 382-388. Doi: 10.22616/ESRD.2019.048.
- Streimikiene, D., & Ahmed, R. R. (2021). The integration of corporate social responsibility and marketing concepts as a business strategy: evidence from SEM-based multivariate and Toda-Yamamoto causality models. *Oeconomia Copernicana*, 12(1), 125–157. Doi: 10.24136/oc.2021.006.
- Turečková, K., Nevima, J., Vaňová, A., & Vitálišová, K. (2023). Society 4.0: general economic implications. *Journal of European Economy*, 22(2). Doi: 10.35774/jee2023.02.

- Van Tulder, R., May, S., Crane, E., & Brammer, S. (2016). Enhancing the Impact of Cross-Sector Partnerships. Four Impact Loops for Channeling Partnership Studies. *Journal of Business Ethics*, 135(1), 1-17. Doi: 10.1007/s10551-015-2756-4.
- Van Tulder, R., & Keen, N. (2018). Capturing Collaborative Challenges: Designing Complexity-Sensitive Theories of Change for Cross-Sector Partnerships. *Journal of Business Ethics*, 150(2), 315-332. Doi: 10.1007/s10551-018-3857-7.
- Vourvachis, P., & Woodward, T. (2015). Content analysis in social and environmental reporting research: Trends and challenges. *Journal of Applied Accounting Research* 16 (2), 166-195. Doi: 10.1108/JAAR-04-2013-0027.
- Washburn, N. T., Waldman, D. A., Sully de Luque, M. F., & Carter, M. Z. (2018). Executives' stakeholder values in the prediction of work process change. *Journal of Management Studies* 55(8), 1423-1451. Doi: 1423-1451. 10.1111/joms.12394.
- White, M.A. (2013). Sustainability: I know it when I see it. *Ecological Economics*, 86, 213-217. Doi: 10.1016/j.ecolecon.2012.12.020.
- Yin, Robert K. 2008. *Study Research. Design Methods*. Thousand Oaks : SAGE Publication.

HAS THE WORLD ECONOMY ENTERED A PHASE OF DEGLOBALIZATION?

Jiří Malý¹

Abstract

The paper focuses on the current processes in the world economy, which show many differences from the developments before 2008 or 2020 and which may indicate the beginning of fundamental changes in international economic relations. The author analyses the significance of watershed global economic events such as the global financial crisis of 2008–2009, the COVID-19 pandemic of 2020–2023, and the Russo-Ukrainian war from 2022 onwards for the scope and nature of international economic cooperation. The author examines the effects of these events on various global economic indicators and on the functioning of global value chains and global production networks. In this context, the paper discusses possible variants of the future development of the world economy, ranging from a partial correction of the previous hyper-globalization, through a slowdown or halt of globalization, to a transition to the opposite phase of development – deglobalization. It concludes by comparing the likelihood of these different future scenarios.

Keywords

Globalization, Deglobalization, World Economy, International Trade, Global Value Chains

I. Introduction

Peak globalization is shorthand for the claim that the increasing openness of the economy is a thing of the past, that globalization of the world economy is slowing down, stagnating, or even shrinking in scope since the global financial crisis of 2008–2009. In addition to the global financial crisis, other disruptive events with global economic impact, such as the COVID-19 pandemic of 2020–2023 or the Russo-Ukrainian war from 2022 onwards, may also work against globalization, as governments and transnational corporations may prioritize security, resilience and protection over the functioning of interconnected global value chains and global production networks.

After almost 80 years of the prevailing trend of globalization, the era of globalization thus seems to be coming to an end. There may even be a reverse process in the world economy – deglobalization. Is this scenario for the future development of the world economy exaggerated, over-simplistic or realistic? Will the world be confronted with a slowdown or a halt in globalization, or even deglobalization, in the years to come? Or are the recent and current events only a partial correction of the previous hyper-globalization and the reversal of the long-term trend of globalization will not happen after all? The following text attempts to answer these questions. The methods of description, comparison and deduction will be used to research the aforesaid issues.

II. The risk of widespread deglobalization

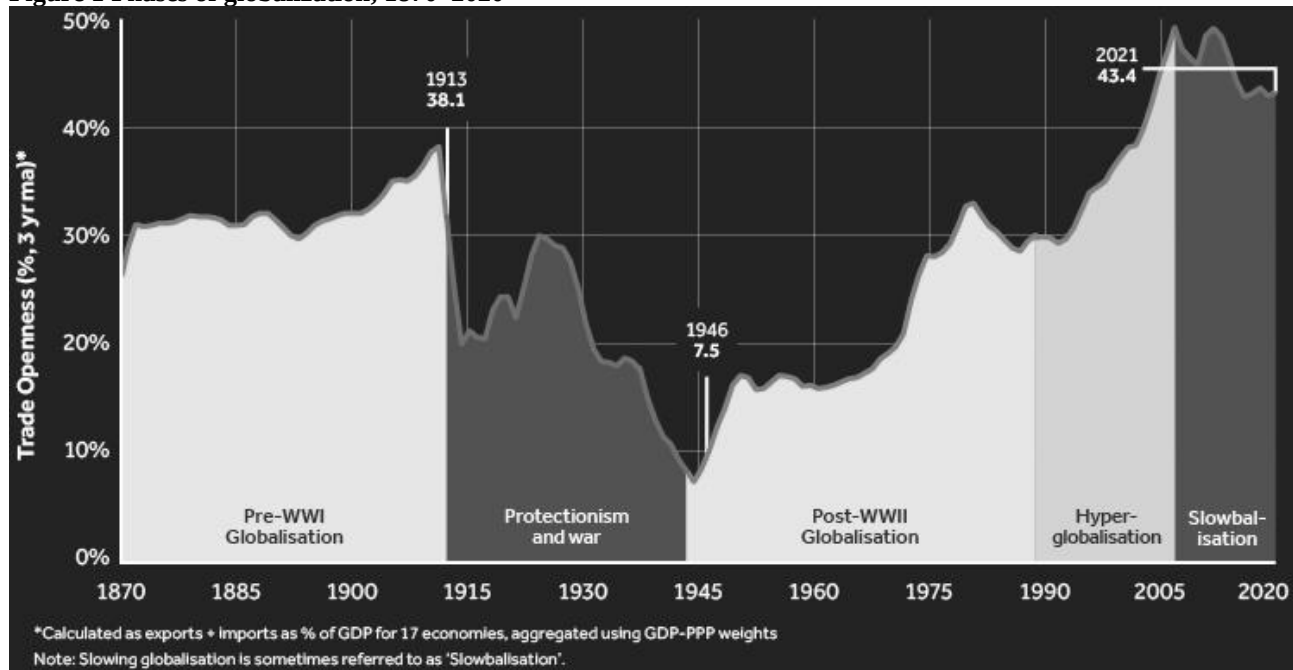
According to an analysis by Christian Keller, Managing Director and Head of Economics Research at Barclays Corporate and Investment Bank, and Renate Marold, Director of Investment Sciences at Barclays Corporate and Investment Bank, after nearly 80 years of globalization, recent and current global shocks and the fight against climate change appear to be changing the landscape (Keller and Marold, 2023). Already the global financial crisis of 2008–2009 has caused a slowdown in globalization, which may now turn into deglobalization. In response to the COVID-19 pandemic, the Russo-Ukrainian war and climate change, governments and transnational corporations are prioritizing security and resilience over the benefits of global value chains. This is creating a new mix

¹ ŠKODA AUTO University, Department of Law and Economics, Na Karmeli 1457, 293 01 Mladá Boleslav, Czech Republic. E-mail: Jiri.Maly@savs.cz.

of micro- and macroeconomic measures that are not conducive to further globalization. There are strong signs that the era of globalization is coming to an end.

Also, according to the European Commission's spring 2022 economic forecast, deglobalization is a risk to the future economic development of the European Union. According to the European Commission, the risk of widespread deglobalization has increased further. Restructuring of global economic linkages could partially reverse the gains from globalization, reduce the benefits from the international division of labor, and lead to lower rates of technological innovation, higher import prices and lower potential output (European Commission, 2022, p. 12).

Figure 1 Phases of globalization, 1870–2020

Source: Keller and Marold (2023)

As Keller and Marold (2023) remind us, the rise of globalization has never been entirely smooth and self-evident. The Second World War was followed by 60 years of increasing globalization. This included a period of hyper-globalization from 1990 to 2008 (see Figure 1).

However, the global financial crisis of 2008–2009, trade wars, income stagnation and economic problems of the middle class in developed economies, as well as growing concerns about overdependence on trade and the economic interconnectedness of the world, led to a subsequent period of relatively stagnant or slow globalization. Today, slow globalization appears to be moving towards deglobalization (see Figure 1).

III. The search for more resilient and closed models of economic growth

As Keller and Marold (2023) argue, recent disruptions in global value chains due to the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine, growing ideological differences between various major economies and world regions, as well as the transition to a green economy have forced governments and businesses to rethink external dependencies. They are looking for more resilient models of economic growth that rely more heavily on economic activity within the country and in neighboring regions, and on cooperation with trusted or ideologically close partners. These sentiments go beyond the policy positions of governments and become part of the general corporate rhetoric.

Interestingly, according to Keller and Marold (2022), while the overall sentiment is turning towards deglobalization, deglobalization is not an entirely global issue. Some regions and industries are deglobalizing faster than others. For example, mergers and acquisitions and jobs data suggest that deglobalization is occurring, but it is not occurring evenly across the planet.

The major job displacement associated with deglobalization is occurring mainly in Asia. In the United States, the United Kingdom and the European Union, while domestic employment is increasing, which could indicate a trend towards deglobalization, there is no decline in trade between Western economies, so the net trend in Western countries so far appears to be still towards globalization.

The analysis by Keller and Marold (2022) finds that fewer announced mergers and acquisitions have been completed recently than would be consistent with historical patterns. Moreover, transactions between target firms in the European Union, the United Kingdom, and North America are less likely to be successful if the acquirer is outside these regions, especially for target firms in sectors such as high technology, finance, and retail. Conversely, transactions targeting firms in, for example, the consumer goods industry are more likely to succeed.

However, the slowdown in mergers and acquisitions activity may not only be due to the trend towards deglobalization, but also to regulatory concerns as the European Commission and the British Competition and Markets Authority increase their scrutiny of these transactions.

IV. The impact of the transition to a green economy

According to Keller and Marold (2022), one of the causes of deglobalization may be the transition to a green economy. Energy is a key sector to watch in terms of both globalization and deglobalization. The common motivation of states to address climate change has been a major source of globalized cooperation in recent years. However, the mechanism of the transition to a green economy itself also requires a greater focus on the local level, which encourages deglobalization tendencies.

Pressure to increase the share of renewable energy in the long term is driven by the reduction of carbon-intensive transport infrastructure and also through carbon pricing mechanisms that act as de facto tariffs. Growing concerns about energy security and the volatility of fossil fuel prices have also increased interest in domestic renewables. This also supports the move towards deglobalization.

However, as the transition to a green economy is a global challenge, the analysis by Keller and Marold (2022) suggests that a global approach is still needed to complement local and regional solutions. Although the rise of renewables will fundamentally change fossil fuel trade flows, the green transition will need to be supported by the extractive industries, which will be used to build their infrastructure. This will result in increased trade integration of mineral resource countries.

The era of globalization may therefore be coming to an end. What will replace it remains to be seen. But global cooperation will continue to be necessary to solve common problems in many areas, according to Keller and Marold (2023).

V. Developments in international trade

Data on international trade also point to a possible trend towards deglobalization. According to Richard Baldwin, professor of international economics at the Geneva Graduate Institute (IHEID) and associate member at Nuffield College, University of Oxford, the story of the development of globalization and subsequent deglobalization can be simplistically described in a single figure that shows the developments in the share of world exports and imports of goods in global gross domestic product (Baldwin, 2022a).

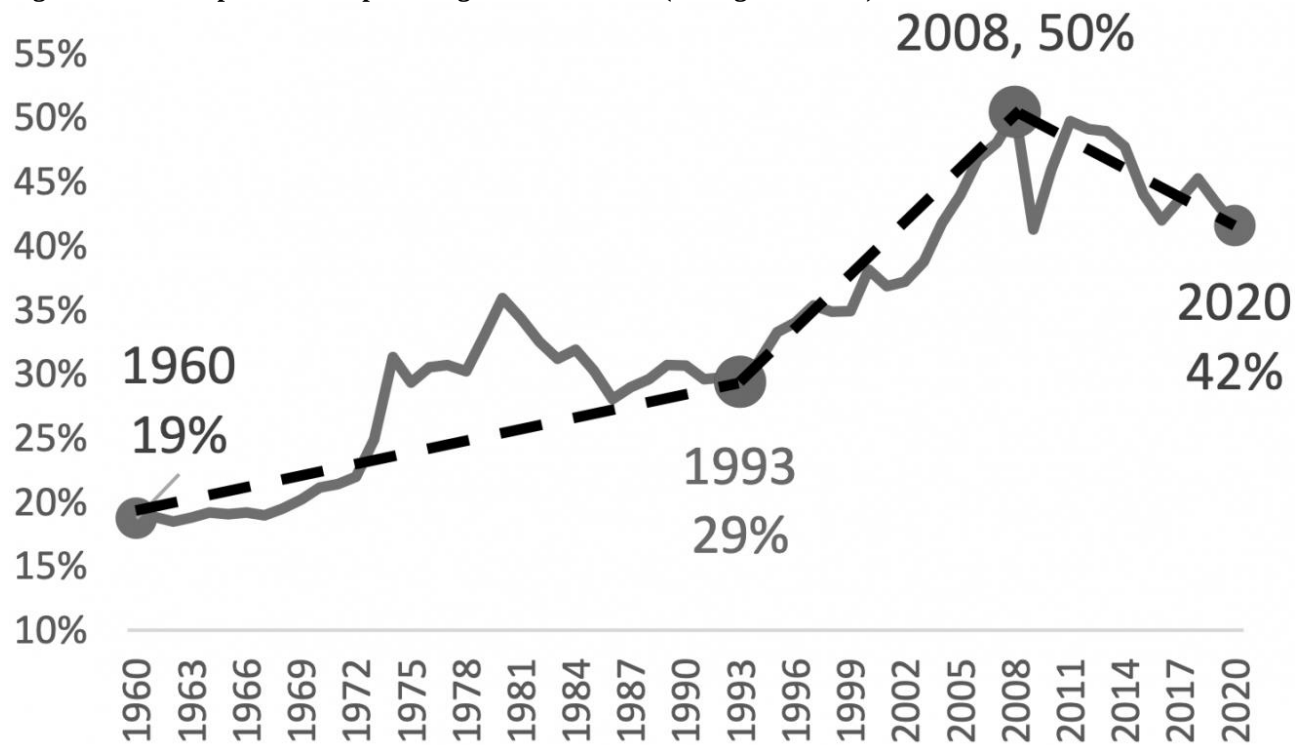
The share of world exports and imports of goods in global gross domestic product increased between 1960 and 1993, albeit at a slow pace, from 19% in 1960 to 29% in 1993 (see Figure 2). This moderate pace of globalization was mainly due to the reduction of transport costs and the reduction of tariff barriers to trade such as customs duties.

This was followed by an acceleration in the growth of this indicator in the following period, with the share of world exports and imports of goods in global GDP rising sharply to 50% by 2008 (see Figure 2). We refer to this period of rapid growth in the share of world trade in goods in GDP as hyper-globalization. Hyper-globalization was driven by the revolution in information and communication

technologies (ICT), which initiated the offshoring phase of globalization. Offshoring meant that no longer just goods, but entire companies and factories were crossing borders. As parts and components now crossed borders multiple times, for example first as parts and then as parts incorporated into components or final goods, the share of global trade in goods in GDP naturally increased (Baldwin, 2022a).

Moreover, the offshoring boom was accompanied by a massive transfer of manufacturing know-how to several large emerging markets, including China, which triggered unprecedentedly rapid industrialization and growth in these economies (Baldwin, 2016, Chapter 3). As a result, the share of world trade in goods in GDP also increased as more parts, components and final goods crossed borders between Western countries and newly industrialized economies.

Figure 2 World exports and imports of goods, 1960–2020 (% of global GDP)

Source: Baldwin (2022a)

The global financial crisis of 2008–2009 and the associated trade shock have mortally wounded globalization. Since then, the share of world exports and imports of goods in global gross domestic product has fallen to 42% in 2020 (see Figure 2).

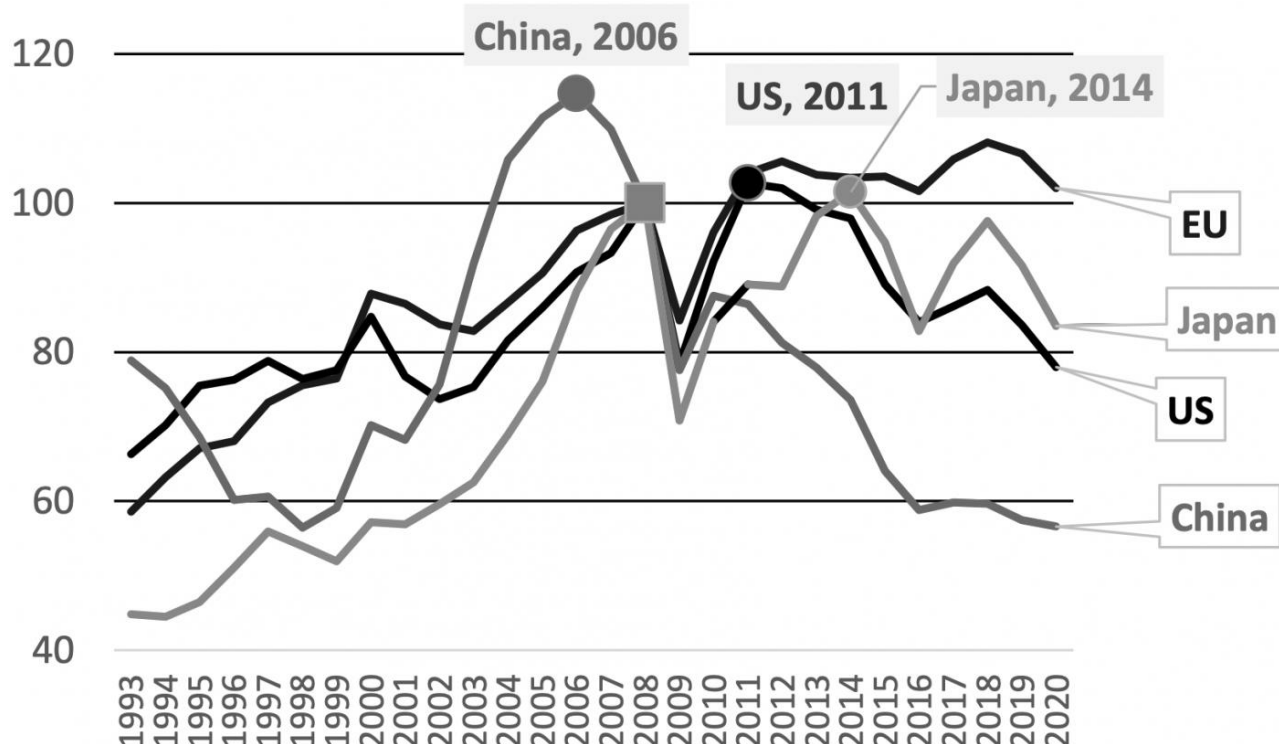
However, according to Baldwin (2022a), assessing globalization by the developments in the share of world trade in goods in GDP is too simplistic. It cannot simply conclude that the post-2008 world has entered an era of deglobalization. Indeed, this assessment contains a number of omissions and, on closer examination, it is clear that the whole issue of globalization and deglobalization is much more complex.

According to the analysis by Baldwin (2022a), the 2008 peak in the share of world exports and imports of goods in global gross domestic product is spurious. This is an average global figure, but a more detailed breakdown of this figure into individual major economies shows that each reached a trade peak at a different period, and one major economy did not even experience a decline in the share of goods trade in GDP.

The world's largest economies reached their trade peak either before or after 2008. China, as the world's second largest trader in goods, reached its trade peak before 2008 (in 2006). The United States, the world's third largest trader in goods, reached its trade peak after 2008 (in 2011). Japan, the world's fourth largest trader in goods, also peaked after 2008 (in 2014). The European Union,

the world's largest trader in goods, has not reached a trade peak, but its share of goods trade in GDP has been stagnating for the last decade (see Figure 3).

Figure 3 Exports and imports of goods of the world's largest traders as % of GDP, 1993–2020 (index, 2008 = 100)

Source: Baldwin (2022a)

Thus, of the world's four largest traders in goods, one peaked before 2008, while two peaked after 2008. The world's largest trader in goods – the European Union – has not peaked, but its share of goods trade in GDP has been stagnating for ten years. The confluence of these disparate partial trade peaks and one stagnation then gives the false impression of one peak in the share of world trade in goods in GDP in 2008. The post-2008 world then appears to have entered an era of deglobalization, but this may be a fallacy (Baldwin, 2022a).

VI. Slowing globalization rather than deglobalization

On the other hand, it is evident that the globalization of goods markets is no longer growing at the same pace as it did from the 1990s to 2008. The phase of hyper-globalization is indeed over. The reasons why this has happened are discussed in Baldwin (2022b).

According to Baldwin (2022b), one reason for the decline in the share of world trade in goods in GDP after 2008 is the developments in relative prices. World trade in goods and world gross domestic product have very different compositions. Thus, in the share of world trade in goods in GDP, the numerator (trade in goods) has a very different composition from the denominator (GDP).

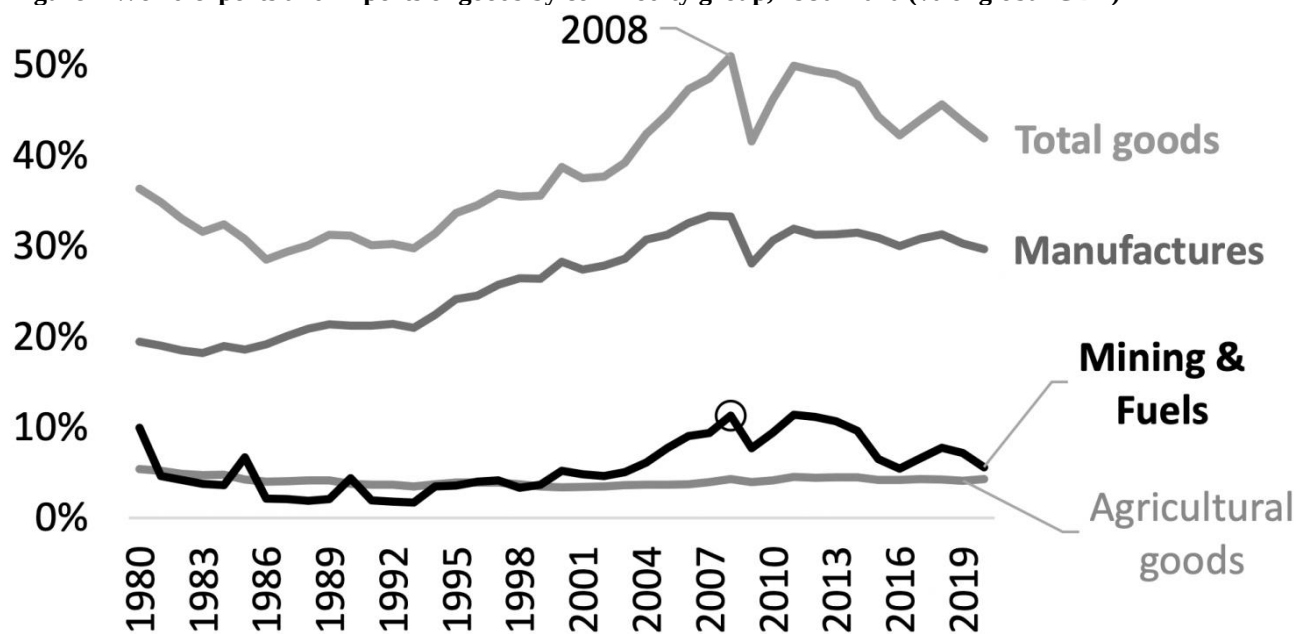
World trade in goods is made up of about three-quarters manufacturing products and the rest is roughly evenly split between agricultural commodities and extractive products. World GDP consists of roughly two-thirds services and only one-third goods. Given this mismatch, changes in relative prices can have a large impact on the resulting share of world trade in goods in GDP (Baldwin, 2022b).

A more detailed breakdown of the developments in the share of world trade in goods in GDP by commodity group is also important. Figure 4 shows the developments in the share of world trade in goods in GDP by commodity group from 1980 to 2020. The data in Figure 4 show that about 60% of the decline in the share of world trade in goods in GDP after 2008 was due to a reduction in the share

of world trade in extractive industry products (minerals and fuels) in GDP. The remainder was due to a decline in the share of world trade in manufacturing products in GDP.

The overall share of world trade in goods in GDP fell from 50% in 2008 to 42% in 2020. The share of world trade in extractive products in GDP fell significantly from 11% in 2008 to 6% in 2020. However, the share of world trade in manufacturing products in GDP declined only slightly from 33% in 2008 to 30% in 2020. These figures do not yet indicate that an era of widespread deglobalization has begun.

Figure 4 World exports and imports of goods by commodity group, 1980–2020 (% of global GDP)

Source: Baldwin (2022b)

According to Baldwin (2022b), the discussion of globalization tends to deal with the developments in trade in goods as a whole. Based on the decline in the overall share of world trade in goods in GDP, hasty conclusions are then drawn about the advent of an era of deglobalization. To this are added arguments such as the trade war (in particular the cycles of retaliation between the United States and China), Brexit, the rise of populism or the decline in support for open trade in the G7 countries. Some analysts use them to demonstrate a broad departure from multilateralism, free trade and globalization and the rise of deglobalization. However, the finding that around 60% of the decline in the share of world trade in goods in GDP after 2008 was due to a reduction in the share of world trade in extractive products in GDP, while the share of world trade in manufacturing products in GDP fell only slightly, relativizes the conclusions about the onset of deglobalization.

VII. Slowing globalization and the possibility of deglobalization from a microeconomic perspective

The issue of the development of globalization and the possible onset of deglobalization need not be examined only from a macroeconomic perspective. It is also possible to observe these trends at the microeconomic level. Adam Pilarski, senior vice-president at Avitas, analyzed the possibilities of further development of globalization or the trend towards deglobalization from the perspective of the aviation industry and air transport (Pilarski, 2020).

According to Pilarski (2020), for many decades we have been experiencing an era of globalization that is the holy grail or nirvana for economists. This is due to the fact that economics, by definition, is concerned with the optimal allocation of scarce resources, and thus with the shifting of production to where it can be produced most efficiently. Therefore, from an economic point of view,

globalization brings many positives. Moving resources (including people) to where they can be used most efficiently is of course also beneficial for aviation.

The trade-off between producing everything at home while providing work for local people and buying from abroad entails transport costs but also provides cheaper products. This has been debated among economists for centuries. David Ricardo, in his 1817 paper, postulated that free trade is beneficial to the whole world because of the principle of comparative advantage, which allows countries to specialize in what they do best.

The expansion of free trade has brought about a steady growth in the world economy and trade. These trends have also benefited air transport, both passenger and freight. Interestingly, we have also seen much lower inflation as we have imported cheap products from abroad, especially in the last few decades. However, despite its benefits, free trade has been vilified by its opponents (Pilarski, 2020).

Manufacturers have always been in favor of open markets as long as it benefited them by expanding their markets. They were less keen on the right of foreign firms to compete in their own markets, which could lead to job losses. The realization that, from a global perspective, this arrangement was efficient and allowed the world to maximize total (global) production from our planet's limited resources did not sit well with people who had worked for decades in an industry that eventually ran into trouble under the pressures of globalization (Pilarski, 2020).

There have long been voices against globalization, promoted by various populist and nationalist leaders. Ross Perot, for example, spoke out against free trade during his 1992 US presidential campaign. During one of the debates, he stated that if the United States adopted the North American Free Trade Agreement (NAFTA), many jobs would disappear to Mexico. He then won 18.9% of the popular vote in the 1992 US presidential election. The NAFTA agreement was indeed adopted, but the job drain was not. Opponents of globalization in the US had to wait another few decades before raising the issue again.

While the theoretical benefits of globalization are clear (world production will increase), the distribution of these gains among countries and within countries among different groups of people or entities is not clear and can easily lead to conflict. In addition to the distribution of these gains, there is also the issue of control (Pilarski, 2020).

Aviation illustrates this issue perfectly in the case of the production of the Boeing 787. The aircraft was designed to be largely outsourced, which ensured low costs for the designers, but also required giving up some control. Things did not go to plan and the aircraft was delayed by three years and also experienced a fleet grounding for three months in 2013. This ultimately led to huge costs for Boeing, which was forced to take large parts of the manufacturing supply chain into its own hands. Similar developments have been encountered in other industries that have struggled to find a balance between cost savings and control (Pilarski, 2020).

The COVID-19 pandemic then further complicated the situation. Most of the world's economies found themselves in an artificial coma due to lockdowns and disruptions in global value chains, with international trade and international and domestic air transport worse off than most other segments of the economy.

Resistance to globalization has many sources. Some are political, exemplified by the rise of nationalism, which pits the interests of one's own population against the rest of the world (us versus them) or favors one section of the population against another (elites versus common people).

This trend is further reinforced by the desire to gain more control over the production process and reduce the risk of supply chain disruptions. Paradoxically, this can be partly achieved by the drive for greater automation, which can thrive despite the pandemic (Pilarski, 2020).

All of this may shift the economy from the practice of JIT (Just In Time, sourcing parts at a precise time from around the world) to the new concept of JIC (Just In Case, or pre-ordering parts to be prepared for complications in the supply chain and thus reduce uncertainty). Of course, this can only

be achieved at the cost of higher costs and the company is now slowly moving towards less risk but also less benefit of a diversified supply chain (Pilarski, 2020).

According to Pilarski (2020), it is not yet clear if we are entering an era of deglobalization. However, the move away from globalization is accelerating for now. Current events are accentuating these trends. Only time will tell whether this will be a permanent shift or a temporary decline in globalization. Overall, aviation will be negatively affected by these developments, whether the world goes down the road of a mere slowdown in globalization or outright deglobalization.

VIII. Conclusion

After 60 years of globalization after the Second World War, and in particular after the period of hyper-globalization from 1990 to 2008, globalization slowed to a halt as a result of the global financial crisis of 2008–2009. This phase of slower or stagnant globalization continues to this day, and as other negative global events such as trade wars, the COVID-19 pandemic, the Russo-Ukrainian war or the preference for cooperation between ideologically close countries have added to this trend, many economists have begun to predict that the era of globalization is coming to an end and the world is entering a phase of deglobalization.

The developments in some economic indicators confirms the possible onset of deglobalization, but a number of indicators show that such a radical turn has not yet taken place and the world has not entered the deglobalization phase. Rather, the combination of various indicators suggests that there has been some correction of the previous hyper-globalization or a slowdown in globalization after 2008. The claim that the world has entered an era of deglobalization is still too simplistic and premature. It remains to be seen whether the development of the world economy will continue along the current trend of slower globalization, or whether it will enter a phase of deglobalization, or whether it will follow yet another scenario.

References

- Baldwin, R. (2016). *The Great Convergence. Information Technology and the New Globalisation*. Harvard University Press.
- Baldwin, R. (2022a). *The peak globalisation myth: Part 1*. Centre for Economic Policy Research, 31 August 2022. Retrieved June 2, 2023, from <https://cepr.org/voxeu/columns/peak-globalisation-myth-part-1>.
- Baldwin, R. (2022b). *The peak globalisation myth: Part 2 – Why the goods trade ratio declined*. Centre for Economic Policy Research, 1 September 2022. Retrieved June 2, 2023, from <https://cepr.org/voxeu/columns/peak-globalisation-myth-part-2-why-goods-trade-ratio-declined>.
- European Commission (2022). *European Economic Forecast. Spring 2022*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 16 May 2022. Retrieved June 1, 2023, from https://economy-finance.ec.europa.eu/system/files/2022-05/ip173_en.pdf.
- Keller, C., Marold, R. (2022). *Homecoming: The acceleration of deglobalisation*. Barclays Corporate and Investment Bank, 28 September 2022. Retrieved June 1, 2023, from <https://www.cib.barclays/our-insights/3-point-perspective/Homecoming-The-acceleration-of-deglobalisation.html>.
- Keller, C., Marold, R. (2023). *Deglobalisation: what you need to know*. World Economic Forum, 17 January 2023. Retrieved June 1, 2023, from <https://www.weforum.org/agenda/2023/01/deglobalisation-what-you-need-to-know-wef23/>.
- Pilarski, A. (2020). Are we about to enter the era of deglobalisation? *Airfinance Journal*, September/October 2020. Retrieved June 2, 2023, from <https://www.avitas.com/wp-content/uploads/2020/09/Pilarski-says-sept-oct-2020-are-we-about-to-enter-the-era-of-deglobalisation.pdf>.

TEN YEARS OF THE EU ECONOMIC GOVERNANCE AND ITS REFLECTION IN CZECHIA

Boris Navrátil¹

Abstract

Even if the new 'post-crisis' form of economic governance arose for clear reasons - to achieve economic convergence between the eurozone states in an environment where previous decision-making models were inappropriate or undesirable - the question is whether it is also suitable for the current member economies of the European Union in the third decade of this century. During the crisis, it became clear that there are connections between macroeconomic imbalances not only in individual member states, but also at the level of the European Union. However, the institutional prerequisites were not sufficiently elaborated, and it was necessary to strengthen them. The rules of economic coordination were included in the European Semester. The reform of the EU economic governance must respond to the turbulent development of the present time with a reform built on the commitments associated with green and digital transformation. The article seeks to contribute to the current discussion on this urgent topic. The aim of the published article is to contribute to the discussion, which should result in the formulation of priorities within the EU, but also of the government of the Czech Republic in its economic policy. Methodologically, it relies on descriptive analysis, deduction, and induction.

Keywords

Economic Governance, Macroeconomic Imbalance Procedure, European Semester, Green and Digital Economic Transformation

I. Introduction

The European Union comes from the autumn of 2022 with the intention of reforming the management of economic governance, which has been applied for more than ten years, aimed at maintaining balanced macroeconomic development in the member states. Following this, the European Commission presented a package of legislative proposals on 26 April 2023, which containing proposals for a comprehensive reform of the existing economic governance rules. The EU economic governance framework aims to balance the autonomy of member states with the need for coordination and convergence. It seeks to ensure economic stability, foster sustainable growth, and strengthen the resilience of the EU economy. The economic governance reform proposal should consider both the long-term commitments of the European Union (e.g., in carbon neutrality or digital transformation), but also other challenges, such as requirements to increase defence spending or the participation of EU countries in the reconstruction of post-war Ukraine. The proposal should also consider the specifics of individual member countries in achieving the sustainability of their public finances. However, as Stiglitz (2020) notes, good governance must be based on the few simple principles of representativeness, legitimacy, transparency, and accountability.

II. European Union economic governance

The term governance was adopted into the official terminology of the European Union as an expression of the fact that international politics is not only a matter for states, but also for supra-state and sub-state entities, as well as non-governmental and non-state institutions, as stated by Cihelková et al. (2014). Economic governance is then an important concept corresponding

¹ PRIGO University, Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Czech Republic. E-mail: Boris.Navratil@prigo.cz.

to the basic aspects of the functioning of every company and its economic system. EU economic governance refers to the framework and mechanisms through which the European Union (EU) coordinates and manages economic policies among its member states. It aims to ensure stability, convergence, and sustainable growth within the EU's economic and monetary union.

The main pillars of EU economic governance include fiscal policy coordination, monetary policy, financial regulation, and structural reforms.

Fiscal Policy Coordination: The EU promotes fiscal discipline and coordination among its member states to maintain stability and prevent excessive deficits. The Stability and Growth Pact (SGP) sets rules for budgetary discipline, including the requirement for member states to keep their budget deficits below 3 % of GDP and public debt below 60 % of GDP. The European Semester is an annual cycle of economic policy coordination, where member states submit their budgetary plans for review and receive recommendations from the European Commission and the Council of the EU. It is an important policy framework in the European Union (EU) that coordinates economic and fiscal policies among member states. It was introduced in 2010 as a response to the global financial crisis and aims to promote economic coordination, convergence, and stability across the EU. The European Semester operates as a six-month cycle, during which the European Commission, together with the member states, reviews and provides recommendations on each country's economic and budgetary plans. The process involves setting out broad economic policy guidelines, analysing member states' stability and convergence programs, and issuing country-specific recommendations. The primary focus is on fiscal discipline, structural reforms, and promoting sustainable growth.

The European Semester has faced both support and criticism since its inception. Supporters argue that it fosters coordination and policy coherence across EU member states, encouraging them to take necessary measures to ensure the economic stability and growth of the entire region. It also enhances transparency and accountability in national budgetary processes. However, critics have pointed out various shortcomings. Some believe that the process lacks sufficient democratic legitimacy as it relies heavily on technocratic assessments by EU institutions. Others argue that the focus on austerity and strict fiscal discipline has been counterproductive, particularly in the aftermath of the 2008 financial crisis, as it can lead to prolonged economic downturns and social hardship. Additionally, some member states have perceived the European Semester's recommendations as an infringement on their sovereignty over economic policies.

Monetary Policy: The Eurozone countries share a common currency, the euro, and monetary policy is managed by the European Central Bank (ECB). The ECB's primary objective is to maintain price stability within the Eurozone. It sets interest rates and implements other monetary measures to control inflation and support economic growth. The ECB operates independently but coordinates with national central banks to ensure a consistent monetary policy across the Eurozone.

Financial Regulation: The EU has implemented various measures to regulate the financial sector and enhance financial stability. The European Systemic Risk Board (ESRB) monitors and assesses risks to the financial system, providing early warnings and recommendations. The European Banking Authority (EBA), the European Securities and Markets Authority (ESMA), and the European Insurance and Occupational Pensions Authority (EIOPA) oversee the regulation and supervision of banks, securities markets, and insurance companies, respectively. Rules are created for Eurozone countries that are expected to be part of the banking union. The banking union is a key component of the European Union's efforts to strengthen financial stability and deepen integration within the Eurozone. It was established in response to the financial crisis that began in 2008 and aims to create a unified framework for banking supervision, regulation, and resolution.

The banking union consists of three main pillars:

- **Single Supervisory Mechanism (SSM):** The SSM, operated by the European Central Bank (ECB), is responsible for the supervision of banks in the Eurozone. It oversees the largest banks directly, while national supervisory authorities continue to supervise smaller banks. The SSM aims to

ensure consistent and effective supervision across the Eurozone, reducing the risk of divergent practices that could harm financial stability.

- **Single Resolution Mechanism (SRM):** The SRM provides a harmonized framework for the resolution of failing banks. It is responsible for ensuring that bank failures are managed in an orderly manner with minimal disruption to financial stability and taxpayer burden. The SRM consists of a Single Resolution Board (SRB) and a Single Resolution Fund (SRF). The SRB develops resolution plans and has the power to initiate and implement the resolution process, while the SRF is a fund financed by contributions from the banking sector to support the resolution of failing banks.
- **Deposit Insurance:** The third pillar of the banking union aims to establish a common deposit insurance scheme to protect depositors in the Eurozone. However, the establishment of a common deposit insurance scheme is still under discussion, and currently, deposit insurance systems remain the responsibility of individual member states.

The banking union is intended to break the link between banks and sovereigns, strengthen the resilience of the banking sector, and enhance the stability of the Eurozone. By harmonizing supervision, resolution, and potentially deposit insurance, it seeks to ensure a more integrated and consistent approach to banking regulation and crisis management across member states. The establishment of the banking union has involved the adoption of several legislative measures, including the Single Supervisory Mechanism Regulation, the Single Resolution Mechanism Regulation, and the Bank Recovery and Resolution Directive. These measures aim to enhance financial stability, improve the functioning of the banking sector, and increase confidence in the Eurozone's financial system.

Another important element of economic governance is the rescue fund of financial aid for countries paying in euros - the European Stabilization Mechanism (ESM, popularly called as “Eurowall”). It is formally established by the eurozone states ad hoc and is subject to a board of directors, composed of the finance ministers of the eurozone member states. Its mission is to provide conditional loans to eurozone countries that become unable to pay their public debts on their own. The primary purpose of the ESM is to safeguard the financial stability of the euro area and ensure the stability of the common currency. It provides financial assistance to member states that are unable to access the financial markets at reasonable interest rates due to economic and financial challenges. The ESM has the authority to grant three types of financial assistance:

- **Financial Assistance Facility:** The ESM can provide financial assistance to member states in the form of loans. These loans come with specific conditions and are intended to support the implementation of structural reforms and fiscal consolidation measures in the recipient country.
- **Precautionary Financial Assistance:** The ESM can also provide precautionary credit lines to member states as a preventive measure. These credit lines act as a form of insurance, providing financial support to countries that have sound economic policies but may face potential financial market volatility.
- **Bank Recapitalization:** In certain cases, the ESM can directly recapitalize banks that are facing severe financial difficulties. This mechanism aims to prevent a banking crisis from spreading throughout the eurozone.

To receive financial assistance from the ESM, member states must meet certain eligibility criteria and agree to implement a set of policy measures to address their economic and financial challenges. The assistance is provided in coordination with other European institutions, such as the European Commission and the European Central Bank. It's worth noting that the ESM operates under strict

governance rules and requires the approval of its Board of Governors, composed of the finance ministers of the eurozone countries, to provide financial assistance. Overall, the European Stability Mechanism plays a crucial role in maintaining financial stability in the euro area by providing financial support and promoting economic reforms in member states facing financial difficulties.

Structural Reforms: The EU encourages member states to undertake structural reforms to enhance competitiveness, boost productivity, and improve economic resilience. These reforms may include measures to promote labour market flexibility, encourage innovation and research, improve education and training systems, and enhance business environments.

III. How to reform the EU economic governance?

On 26 April 2023, the European Commission presented a long-awaited package of legislative proposals to reform the EU's economic governance rules (European Commission, 2023 a, b, c). The package contained proposals for two regulations and one directive. One regulation aims to change the effective coordination of economic policies and multilateral budgetary surveillance, and the other aims to speed up and make the implementation of the excessive deficit procedure more transparent. The aim of the proposed directive is to change the budgetary frameworks of the Member States so that they are in line with the new fiscal framework set out in the proposed regulations. According to the European Commission, the proposed rules aim to strengthen debt sustainability and promote sustainable and inclusive growth through reforms and investment (Theodoropoulou, 2023). Part of the economic governance reform is also a four-year medium-term fiscal structural plan, which each member state would prepare itself, which appears to be quite ambitious given the very asynchronous political cycles.

Reforming the economic governance of the European Union (EU) is a complex task that involves addressing various aspects of the EU's institutional framework and policy instruments. It's possible to provide some general ideas and approaches that have been discussed in the past:

- **Strengthening Economic and Monetary Union (EMU):** The EMU is a central pillar of the EU's economic governance. To enhance its effectiveness, several measures have been proposed, including:
 - Completing the banking union by establishing a common deposit insurance scheme to safeguard bank deposits across the EU.
 - Creating a common fiscal capacity, which could involve a eurozone budget or a common unemployment insurance scheme to help countries during economic downturns.
 - Establishing a European Monetary Fund to provide financial assistance to member states facing economic crises, complementing the role of the International Monetary Fund.
- **Enhancing Fiscal Discipline and Coordination:** The EU's Stability and Growth Pact sets rules for member states' fiscal policies, but these rules have faced criticism for being too rigid or insufficiently enforced. Reforms could involve:
 - Adjusting the fiscal rules to allow for greater flexibility and differentiation based on countries' economic circumstances.
 - Strengthening the European Semester, the EU's framework for coordinating economic policies, to improve the effectiveness of policy coordination and address macroeconomic imbalances.
 - Introducing mechanisms for early intervention and preventive action to address fiscal risks before they become severe.
- **Promoting Economic Convergence and Structural Reforms:** Wide disparities exist among EU member states in terms of economic performance, competitiveness, and productivity. Efforts to promote convergence and structural reforms could include:

- Encouraging investment in research, innovation, and education to boost productivity and competitiveness.
- Enhancing labour market flexibility while ensuring social protections to improve employment rates and reduce unemployment.
- Implementing structural reforms to remove barriers to business growth, increase market competition, and foster entrepreneurship.
- Strengthening Democratic Legitimacy and Accountability: EU economic governance should be more transparent, accountable, and inclusive. Some suggested measures include:
 - Enhancing the role of the European Parliament in economic decision-making processes.
 - Promoting citizen engagement and participation in EU economic governance through public consultations and increased transparency.
 - Strengthening the role of national parliaments in shaping EU economic policies and fostering closer cooperation between the EU institutions and member state governments.

It is important to note that these suggestions are not exhaustive, and the specific reforms required for EU economic governance may vary based on evolving circumstances and political consensus among member states. Comprehensive reform would likely require negotiations and agreements among EU member states, involving complex trade-offs and compromises.

Regarding the future of the European Semester will likely depend on how the EU addresses these concerns and adapts to changing circumstances. Possible avenues for improvement include:

- *Democratic legitimacy*: Ensuring a stronger involvement of national parliaments and the European Parliament in the decision-making process to enhance democratic accountability.
- *Flexible approach*: Allowing for more tailored and country-specific recommendations that consider the unique economic challenges and circumstances of each member state.
- *Balancing fiscal discipline with growth*: Emphasizing policies that promote economic growth and job creation while maintaining fiscal responsibility.
- *Inclusion of social indicators*: Expanding the scope of the European Semester to consider not only economic indicators but also social factors to ensure a more comprehensive evaluation of a country's performance.
- *Addressing regional disparities*: Addressing the disparities between different regions within member states, ensuring a more balanced distribution of economic opportunities and development.
- *Coordination with other EU policies*: better coordination with other EU policies and initiatives to create synergies and avoid conflicting measures.
- *Public engagement*: Encouraging more public debate and involvement in the European Semester process to increase transparency and legitimacy.

At the same time, however, it is necessary to realize that joint decision-making by European institutions and member states, or the parallel competences of the EU and its member states hinders the success of a common European position (Lütz, Leeg, Otto, Dreher, 2021). As Biscop (2019) reminds us, some governments not only violate EU values, but also actively undermine EU policies. It should be considered that the EU is facing a significant challenge today, as anti-EU populist parties are gaining strength in several member states. The most relevant political divide in Europe today is not between right and left, but between those who are turned inward and those who embrace further integration (Bradford, 2020). It is good to remember with Youngs (2021) the risk that more Europeanised policies or a single EU voice has not always produced better results.

IV. Conclusion

In 2022, over the previous annual cycle of surveillance under the Macroeconomic Imbalance Procedure (MIP), Czechia was not subject to an in-depth review to assess its vulnerabilities (European Commission, 2022). The 2023 Alert Mechanism Report (AMR) published in November 2022 concluded that an in-depth review (IDR) should be undertaken for Czechia this year, with a view to examine newly emerging vulnerabilities and their implications. The AMR concluded that in Czechia, concerns related to cost competitiveness and house price developments, which existed already before the COVID-19 pandemic, persist. Nominal unit labour costs are set to grow further, with an appreciation of the real effective exchange rate being underway and core inflation being very high compared to Czechia's euro area peers. Nominal house price growth has been amongst the highest in the EU, while house prices are estimated as being overvalued.

Czechia's post-pandemic recovery was impeded by surging inflation in 2022 and is expected to remain weak in 2023 (European Commission, 2023 e). In 2022, the Czech economy grew by 2.5 %, dampened by a worsening financial situation of households, slowing external demand and receding problems in global value chains. Economic activity is forecast to increase only moderately (0.2 %) in 2023 driven by exports but being held back by low consumption on the back of a decline in real disposable income, a tight financial situation of households, and rather low consumer sentiment. GDP growth is forecast to increase by 2.6 % in 2024 supported by recovering domestic demand and an improving economic situation in Czechia's main trade partners. Consumer price inflation (HICP) increased to 14.8 % in 2022 and peaked at 19.1 % in January 2023, driven by fast-growing prices for commodities and production inputs. Cost pressures are set to ease during 2023 on the back of a decline in real income and tight monetary policy, bringing inflation down to 11.9 % in 2023 and 3.4 % in 2024. More expansionary fiscal policy presents an upside risk to both the growth and the inflation forecast. If inflation expectations become unanchored and contribute to wage increases, inflation could exceed expectations. At the same time, downside risks could stem from a stronger than forecasted downturn in domestic consumer and investment demand. This in-depth review presents the main findings of the assessment of macroeconomic vulnerabilities for Czechia. Vulnerabilities related to housing and competitiveness in Czechia are also discussed in horizontal thematic notes that were recently published (European Commission, 2023 f, g). The MIP assessment matrix was published in the 2023 Country Report for Czechia (European Commission, 2023 h).

The current discussion on economic governance reform in Czech professional circles is reduced to the problem of compliance with fiscal rules and their enforceability in the member countries of the European Union. In a broader framework, the problem of the compatibility of fiscal consolidation with the reassurance of green and digital transformation is connected. There is a complete lack of a broader perception of economic policy as a complex of measures not only in public but also private financial resources. It follows from the above that the issue of economic governance is very complex. Its individual components must be realized in mutual connection. It is not possible to take isolated measures. In contrast, the policy of the Czech government seems to lack this complexity.

Therefore, the issue of economic governance reforms should also be extended to measures in monetary policy which only reflects the inability to harmonize fiscal and monetary policy in the Czech environment. It is also necessary to develop a discussion about the entry of the Czech Republic into the banking union, entry into the Exchange Rate Mechanism II and to stop fearing the introduction of a common currency. The own currency was expected to protect the Czech economy from long-term high inflation, but this did not prove to be the case. Moreover, in the case of the introduction of the euro, investors would not have to face such high interest rates. Radek Špicar (2023), vice-president of the Union of Industry and Transport of the Czech Republic for economic policy and export, points to the loss of the comparative advantages of the Czech economy, such as a more qualified and cheaper workforce together with quality infrastructure. Also, the low tax burden is still an advantage, but we can get rid of it. In this situation, the government's economic policy must be more oriented towards the production of final products with high added value and their

competitiveness on world markets. Subcontracted production will not increase the performance of the Czech economy at a sufficient pace, which is necessary for faster convergence. Given that the Czech economy is facing serious fiscal difficulties caused by insufficient growth, the absence of reforms and the wasteful management of public finances, it is necessary to create and implement a comprehensive package of measures that will help its accelerated transformation. It should be noted that the loss of competitiveness is not the only threat to the Czech economy. Even the European Union must respond effectively to challenges coming from overseas, whether it is the American Inflation Reduction Act enticing European investors to leave the Old Continent, or Chinese and Russian initiatives to penetrate new markets (such as the Chinese Belt and Road Initiative, or the Russia-Africa Economic and Humanitarian Forum). One example of the right response is the European Act on Critical Raw Materials, which aims to strengthen EU capacities in the field of critical raw materials at all stages of the value chain. The act seeks to increase our resilience by reducing dependencies, improving preparedness, and promoting supply chain sustainability and circularity raw materials at all stages of the value chain.

There are other areas where the Czech government should focus its efforts and implement the necessary measures in economic area (tax reforms, incentives for businesses, subsidies, and financial aid to specific sectors or regions), in educational and social welfare area (the government may allocate resources for education, offer social assistance, and implement policies to support vulnerable groups), in infrastructure and transportation (investments in infrastructure projects, public transportation improvements, and road network maintenance are common), in environmental area (initiatives to combat climate change, promote renewable energy sources, and protect natural resources) or in labour and employment area (regulations to address labour market issues, protect workers' rights, and support employment opportunities). Also, security and law enforcement measures to enhance national security, combat crime, and ensure public safety or foreign policy measures are needed.

An effectively implemented economic policy needs not only to consolidate public finances, but also to reform economic governance in a comprehensive manner regarding gradual falling behind competitors, and this is doubly true for Czechia.

References

- Biscop, S. (2019). *European Strategy in the 21st Century. New Future for Old Power*. New York: Routledge.
- Bradford, A. (2020). *The Brussels Effect. How the European Union Rules the World*. Oxford: Oxford University Press.
- Cihelková, E., Hnát, P., Štěrbová, L., Zdražilová, D. a kolektiv (2014). *Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti*. Praha: Kamil Mařík – PROFESSIONAL PUBLISHING.
- European Commission (2022). *European Semester Spring Package 2022*. COM (2022) 600 final.
- European Commission (2023 a). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on the effective coordination of economic policies and multilateral budgetary surveillance and repealing Council Regulation (EC No 1466/97*. COM/2023/240 final.
- European Commission (2023 b). *Proposal for a Council Regulation amending Regulation (EC) No 1467/97 on speeding up and clarifying the implementation of the excessive deficit procedure*. COM/2023/241 final.
- European Commission (2023 c). *Proposal for a Council Directive amending Directive 201/85/EU on requirements for budgetary frameworks of the Member States*. COM/2023/242.
- European Commission (2023 d). *In-Depth Review 2023. Czechia*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- European Commission (2023 e). *European Economic Forecast: spring 2023*. Institutional Paper 200.
- European Commission (2023 f). *Housing Market Development*. Institutional Paper 197.
- European Commission (2023 g). *Inflation Differentials in Europe and Implications for Competitiveness*. Institutional Paper 198.
- European Commission (2023 h). *Country Report Czechia 2023*. SWD (2023) 603 final.
- Lütz, S., Leeg, T., Otto, D., Dreher, V. M. (2021). *The European Union as a Global Actor*. Cham: Springer Texts in Political Science and International Relations.
- Stiglitz, J., E. (2020). *Rewriting the Rules of the European Economy. An agenda for growth and Shared Prosperity*. New York: W. W. Norton and Company, Inc.
- Špicar, R. (2023). Musíme zaměstnat víc cizinců. *Právo*, 12. 7. 2023, p. 1-7.
- Theodoropoulou, S. (2023). *The European Commission's legislative proposals on reforming the EU economic governance framework: a first assessment*. European Trade Union Institute, ETUI Policy Brief 2023.4.
- Youngs, R. (2021). *The European Union and Global Politics*. London: Red Globe Press.

THE EU INDUSTRIAL POLICY IN THE PERIOD OF EXTERNAL SHOCKS

Edita Nemcová¹, Elena Fifeková²

Abstract

The European manufacturing industry has not yet had time to cope with all the restrictions of the Covid-19 pandemic, when it had to face the increase in energy prices as one of the consequences of the war in Ukraine. External shocks accompanied by growing geopolitical tensions have recently incited a renewed interest in industrial policy. Furthermore, the industry has been forced to adapt to the climate change and to turn to new low-energy and resource saving processes and products. All these has changed the industrial environment and countries are increasingly confronted with competitive processes, whereas fears of deindustrialisation are growing in the EU. The main aim of the article is to examine how and to what extent the abovementioned facts have influenced the recent development of the industrial policy measures in EU countries. Analysis and synthesis along with induction and deduction methods are used. Theoretical analysis will be based mainly on deductive approaches.

Keywords

Industrial Policy, Deindustrialisation, Competitiveness, Entrepreneurial Environment, Manufacturing Industry

I. Úvod

Európsky priemysel sa ešte nestihol vyrovnat' s dôsledkami obmedzení pandémie COVID-19, keď musel čeliť bezprecedentnému zvýšeniu cien energií ako jednému z následkov vojny na Ukrajine. Externé šoky spolu s rastúcim geopolitickým napätím podnietili obnovený záujem o priemyselnú politiku a zároveň zdôraznili nevyhnutnosť urýchlenej reakcie. Navyše sa priemysel musí prispôbiť klimatickej zmene, čo vyžaduje preorientovať sa na nové procesy a produkty s nízkou energetickou a surovinovou náročnosťou. To všetko ovplyvnilo podnikateľské prostredie a krajiny EÚ sú čoraz viac konfrontované s rastúcim konkurenčným tlakom súčasne so silnejúcimi obavami z deindustrializácie. Európsky priemysel tak musí čeliť dvojnásobnej hrozbe - vysokým cenám energií a obavám z možnej relokácie priemyselných podnikov z Európy do USA, podnetom pre ktorú sú výhody plynúce zo zákona prezidenta Joea Bidena o znižovaní inflácie. V súvislosti s obavami z deindustrializácie však skutočným problémom, ktorému čelí európska výroba, ako konštatuje Varoufakis (2023), nie je hrozba zatvárania tovární. Ide o to, že v porovnaní so Spojenými štátmi a Čínou Európa výrazne zaostáva v pretekoch o akumuláciu a úžitok z cloudového kapitálu, z ktorého plynie zisk v odvetviach, ako je výroba elektrických áut a zelená energia. Hlavným cieľom príspevku je preskúmať prístupy k priemyselnej politike v krajinách EÚ, posúdiť jej schopnosť reagovať na nové výzvy, ktoré súčasné tisícročie prináša bez toho, aby bol obnovený záujem o ňu považovaný za maskovanie protekcionizmu. Príspevok prináša taktiež rámcový pohľad na vývoj priemyselnej výroby v EÚ. Neparametrickým spôsobom pomocou metódy dátového obalu, ako efektívne sa vybrané environmentálne a ekonomické parametre priemyselnej výroby premietli do úrovne zhodnocovacích procesov EÚ a jej jednotlivých krajín. Zároveň sa v článku využíva analýza a syntéza spolu s metódou indukcie a dedukcie. Teoretická analýza využíva predovšetkým deduktívne metodologické postupy.

¹ Center of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Science, Institute for Forecasting, Šancova 56, 811 05 Bratislava, Slovakia. E-mail: progedit@savba.sk.

² Center of Social and Psychological Sciences of the Slovak Academy of Science, Institute for Forecasting, Šancova 56, 811 05 Bratislava, Slovakia. E-mail: progfife@savba.sk.

II. Hybné sily formovania priemyselnej politiky EÚ

Snahy o zvýšenie konkurencieschopnosti priemyslu boli ťažiskom, od ktorého sa odvíjalo úsilie o tvorbu spoločných zásad usmerňovania priemyslu štátov združených v Európskej únii. V tejto súvislosti treba zdôrazniť, že ani po vyše polstoročnej existencii Únie neexistuje spoločná priemyselná politika v pravom zmysle slova. Napriek formulácii spoločných rámcových pravidiel a zásad usmerňovania priemyslu rozhodujúce právomoci zostávajú aj naďalej v kompetencii členských štátov Európskej únie za predpokladu, že rešpektujú pravidlá jednotného trhu EÚ a zásady hospodárskej súťaže.

Právnym základom pre realizáciu priemyselnej politiky EÚ, ktorej cieľom je zlepšiť konkurencieschopnosť európskeho priemyslu, je článok 173 Zmluvy o EÚ. Priemyselná politika je vo veľkej miere prierezovou oblasťou politiky, ktorá ovplyvňuje množstvo iných oblastí hospodárskej politiky, napríklad obchod, vnútorný trh, výskum a inovácie, zamestnanosť, či ochranu životného prostredia. Dôležitú úlohu však zohrávajú aj sektorovo špecifické iniciatívy. Existujú iniciatívy na podporu napríklad automobilového priemyslu, elektrotechniky a chemického priemyslu. Konkrétnejšie, tieto iniciatívy sa snažia riešiť konkrétne potreby jednotlivých odvetví s ohľadom na prierezové výzvy, ako je zabezpečenie dostatočnej ponuky kvalifikovanej pracovnej sily, podpora inovácií a posilnenie práv duševného vlastníctva. V konečnom dôsledku je cieľom všetkých urobiť z Európskej únie atraktívnejšiu základňu pre priemysel.

Povaha a intenzita priemyselnej politiky EÚ sa za posledné desaťročia drasticky zmenila. Rovnako sa zmenili aj očakávania zamerané na všetky formy hospodárskej politiky, priemyselnú nevynímajúc. Do popredia sa namiesto počiatočného úsilia zabrániť odvetvovým krízam dostáva cieľ aktívnej tvorby štruktúr. V skutočnosti sa Európske spoločenstvo v prvých mesiacoch namiesto toho, aby sa samo zapájalo do tvorby a formovania priemyselnej politiky, snažilo zabrániť svojim členským štátom vo využívaní takých opatrení priemyselnej politiky, ktoré by mohli ohroziť jednotný trh (Renda, 2021). Napríklad pravidlá o štátnej pomoci sa prvýkrát uplatňovali v 60. rokoch minulého storočia v snahe zabrániť členským štátom meniť konkurenčné podmienky prostredníctvom vývozných pomoci pre obchod v rámci Spoločenstva. Obavy súvisiace s neschopnosťou Európy udržať tempo s USA viedli k prvým pokusom o koordináciu priemyselnej politiky. Mnohé z týchto pokusov však zlyhali kvôli napätiu medzi členskými štátmi a neochote členských štátov vzdať sa národných výsad v prospech koordinovanejšej politiky na úrovni EÚ (Pavitt, 1971).

Ako už bolo uvedené, v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch neexistovala jednotná priemyselná politika na úrovni Spoločenstva, i keď sa viedli početné diskusie o oprávnenosti jej existencie a v ďalších súvisiacich oblastiach, ako napríklad technologická a regionálna politika sa veľmi značne posilnila jednotná stratégia, ako aj ich okruh pôsobnosti. Podpora vývoja priemyslu zostala aj naďalej úlohou, či možnosťou vlád členských štátov. Táto možnosť slobodnej voľby bola postupne obmedzovaná stále lepšie sa formujúcou jednotnou politikou konkurencieschopnosti Spoločenstva. Avšak potrebu národných priemyselných politík Komisia EÚ nikdy nespochybnila. Jej postoj k týmto otázkam možno veľmi zjednodušene označiť ako snahu o zachovanie určitej dynamickej rovnováhy. Základy smerovania novej spoločnej priemyselnej politiky boli pôvodne sformulované na začiatku 90. rokov minulého tisícročia v dokumente „An Industrial Competitiveness Policy for the European Union“ (EC, 1994), ktorý pri definovaní svojich hlavných zásad a cieľov vychádzal z materiálu „Industrial policy in an open and competitive environment“, označovanom aj ako Bangemannov dokument (Commission of the European Communities, 1990). Bangemannov dokument sformuloval požiadavky EÚ v tom smere, aby sa v prípade potreby mohla objaviť taká detailne prepracovaná spoločná priemyselná politika, ktorá by nespochybnila oprávnenosť nástrojov priemyselnej politiky uplatňovaných v jednotlivých členských štátoch. V neskorších dokumentoch sa pôvodne identifikované kľúčové faktory zvyšovania konkurencieschopnosti dopĺňali v súlade s celosvetovými trendmi vývoja o ďalšie. Modifikácie si vyžiadali aj jednotlivé vlny rozširovania EÚ, pričom treba zdôrazniť, že sa nedotkli zásadného princípu priemyselnej politiky, na základe ktorého úloha

priemyselnej politiky nespočíva v dotáciách do vybraných odvetví priemyslu, ale vo vytváraní priaznivého podnikateľského prostredia pre zvyšovanie konkurencieschopnosti všetkých odvetví.

Napriek viacerým modifikáciám však priemyselná politika EÚ v priebehu rokov zostala až dodnes na rozdiel od napríklad politiky poľnohospodárskej do značnej miery v kompetencii národných vlád. Na jednej strane sa priemyselná politika Európskej únie zameriavala na horizontálne opatrenia regulujúce rámcové podmienky trhov (napr. program jednotného trhu) alebo podporujúce výskum a vývoj (Landesmann & Stöllinger, 2020). Na druhej strane, od 80. rokov 20. storočia nárast počtu a rozšírenie pôsobnosti právnych predpisov EÚ zameraných na hospodársku súťaž a štátne dotácie výrazne obmedzili schopnosť členských štátov vykonávať selektívne zásahy priemyselnej politiky (Bulfone, 2022). Európska komisia prísne sledovala harmonizáciu regulácie a predchádzala protisúťažnému správaniu na jednotnom trhu obmedzovaním národnej štátnej pomoci a verejného vlastníctva v národných strategických sektoroch (Billows et al., 2021; Jabko, 2006). Napriek tomu v ostatnom čase dochádzalo k určitej modifikácii či „prestavbe“ priemyselnej politiky EÚ (Financial Times, 2019). V Európe sa v skutočnosti objavilo alebo prebieha množstvo nových národných a nadnárodných iniciatív priemyselnej politiky. Komisia sa rôznymi spôsobmi proaktívne zapájala do sektorovo špecifických a na misie orientovaných iniciatív na podporu inovácií a hospodárskeho rozvoja v celej Európe (Defraigne et al., 2022; Haroche, 2020; Haroche, 2022; Prontera & Quitzow, 2022). Spoločným menovateľom všetkých nových prístupov bola snaha o umocnenie výhod globalizácie so súčasným hľadaním možností znižovania jej negatívnych dopadov na odvetvia, ktorým práve kvôli novým trendom vývoja hrozí, že stratia svoju konkurencieschopnosť.

Výrazná zmena geopolitického prostredia a zelená a digitálna revolúcia nútia Európu prehodnotiť svoj prístup k priemyselnej politike. Voja na Ukrajine odštartovala novú éru európskej ekonomickej diplomacie, bezpečnosti dodávok a vojenských výdavkov. Voja predstavuje zásadnú výzvu a EÚ si tiež stanovila ambiciózne ciele v oblasti dekarbonizácie a digitalizácie. Predchádzajúci prístup EÚ k priemyselnej politike väčšinou predpokladal absenciu veľmocenskej rivality, obmedzený význam úspor z rozsahu a zabezpečenie rovnakých podmienok pre domáce a zahraničné firmy v rámci medzinárodného obchodu. Ale niektoré krajiny začínajú v súčasnosti ako zbraň využívať ekonomické závislosti a trhy pre mnohé pokročilé a novovznikajúce inovatívne technológie za predpokladu ich vysokej koncentrácie a významných spillover efektov v domovskej krajine dominantných producentov. Ostatný vývoj preto oživuje obavy (Majone, 1997), že na rozdiel od doterajšieho liberálneho charakteru priemyselnej politiky EÚ sa na jednotnom trhu začínajú uplatňovať jej nové intervencionistické formy. Niektorí autori (Mariotti, 2023) dokonca hovoria o celosvetovom nástupe globálneho protekcionizmu ako reakcii na nerovnosti a nerovnováhy spôsobené globalizáciou, keď slepá ulička, do ktorej sa dostali nadnárodné inštitúcie pri usmerňovaní medzinárodných vzťahov, vydláždila cestu pre zneužívanie politiky hospodárskej súťaže ako bariéry pre PZI. Opatrenia jednotlivých členských štátov zamerané na kompenzáciu strát firiem spôsobených tak pandémiou, ako aj zvyšovaním cien energií, uvedené obavy z neprimeraného intervencionizmu priemyselnej politiky ešte vystupňovali.

III. Obavy z deindustrializácie ako akceleračtor oživenia záujmu o priemyselnú politiku v EÚ

I keď je všeobecne akceptovaná opodstatnenosť priemyselnej politiky, jej odporcovia ju aj naďalej prirovnávajú k dáždniku zastrešujúcemu realizáciu politických opatrení, ktorými sa vlády snažia stimulovať konkrétne ekonomické aktivity na svojom území. Kritika býva zdôvodňovaná neúspešnými pokusmi zachrániť neefektívne firmy v starých sektoroch pred nevyhnutným zatvorením alebo nesprávnym výberom víťazov v nových, perspektívnych oblastiach. To, že po určitom období, keď diskusie o priemyselnej politike ustúpili do úzadia, sa na ňu v súčasnosti opäť upriamuje pozornosť, nie je vôbec prekvapujúce. Vývoj potvrdil, že volanie po zásahoch do spontánneho pôsobenia trhu vždy silnie v krízových obdobiach. Naliehavosť koordinácie opatrení priemyselnej politiky EÚ sa zvýšila najmä v dôsledku zvyšovania cien energií vyvolaného vojenským konfliktom na Ukrajine spolu s v USA prijatým zákonom

zameraným na znižovanie inflácie. Podľa niektorých autorov (De Wille, 2023) možno za hlavné hnacie sily obnoveného záujmu o priemyselnú politiku v EÚ označiť najmä tri trendy:

- zintenzívnenie priemyselných politík v tretích krajinách;
- zvýšenie ambícií EÚ v oblasti klímy, ktoré si vyžaduje rozsiahle dodatočné investície, nakoľko v opačnom prípade hrozí, že firmy EÚ budú konkurenčne znevýhodnené;
- nárast geopolitického napätia a nový spôsob uvažovania o vzťahu medzi ekonomickou vzájomnou závislosťou a bezpečnosťou.

Obavy Európy z deindustrializácie nie sú novou témou, ale do značnej miery sa zmenilo jej ponímanie. Kým koncom minulého tisícročia bola chápaná najmä v súvislosti s trendom znižovania podielu priemyslu na celkovej zamestnanosti, v súčasnosti ide predovšetkým o obavy z relokácie priemyselných firiem mimo územie EÚ. Deindustrializácia, ktorá bola podrobne skúmaná v rozvinutých ekonomikách, je inherentnou súčasťou ekonomického rozvoja aj v menej rozvinutých členských štátoch EÚ. Svedčí o tom aj fakt, že zatiaľ čo v roku 1991 sa podľa údajov Svetovej banky spracovateľský priemysel EÚ podieľal 34% na celkovej zamestnanosti, v roku 2021 to už bolo iba 25%¹. Napriek zaznamenanému trendu znižovania podielu priemyslu na celkovej zamestnanosti sa dôležitosť priemyslu ako hybnej sily rozvoja ekonomiky jednotlivých krajín neznižuje. Vychádzajúc zo záverov niektorých autorov (Rowthorn, Ramaswamy, 1997) je hlavnou príčinou deindustrializácie rýchlejšia rast produktivity v sektore priemyslu ako v sektore služieb. Z tohto hľadiska na ňu potom možno nazerať ako sprievodný znak úspešnej ekonomiky, kde v dôsledku neustáleho zvyšovania produktivity práce klesá pracovná náročnosť výroby. Priemysel teda ne stráca svoju dôležitosť ako jeden zo základných faktorov rozvoja krajiny, len v dôsledku meniacich sa podmienok plní túto úlohu na kvalitatívne vyššej úrovni (Nemcová, 2003). Odpoveďou Komisie EÚ na vzrastajúce obavy z deindustrializácie a delokalizácie (presun priemyselnej výroby do krajín s nižšími nákladmi) na prahu nového tisícročia bolo prijatie dvoch oznámení o priemyselnej politike v rokoch 2004 (European Commission, 2004) a 2005 (European Commission, 2005), v ktorom bola detailne preskúmaná konkurencieschopnosť 27 sektorov spracovateľského a stavebného priemyslu. Následne EÚ zhodnotila plnenie ich opatrení v roku 2007 (European Commission, 2007). V dôsledku všeobecnej hospodárskej a finančnej krízy v rokoch 2008 - 2009, sa priemyselno – politická agenda EÚ preorientovala na inteligentný, udržateľný a inkluzívny rast. Proaktívny prístup k priemyselnej politike Európska komisia odporučila vo svojom oznámení z októbra 2012 (European Commission, 2012). Pokrízový vývoj si už v roku 2014 vyžiadala modifikáciu a tri ciele boli nahradené pragmatickejšim zameraním sa na desať priorít, čo ponechávalo len veľmi málo priestoru pre koordinovanú a ambicióznu stratégiu priemyselnej politiky, ktorá bola skôr orientovaná na menej efektívnejšie ciele (European Commission, 2015).

Oznámenie Komisie zo septembra 2017 o obnovení stratégie priemyselnej politiky EÚ spája jej rôzne prvky. Deklarovaným – a dosť široko definovaným – cieľom stratégie je „urobiť z EÚ svetového lídra v inováciách, digitalizácii a dekarbonizácii“ (European Commission, 2017). Cieľom tejto stratégie je posilniť priemyselné odvetvia, aby vytvárali pracovné miesta a rast, chrániť svoje regióny a pracovníkov najviac postihnutých priemyselnými zmenami a posilniť vedúcu úlohu Európy, čo sa týka konkurencieschopnosti a technológií.

Dnes, keď EÚ opäť čelí hrozbe deindustrializácie, naliehavosť situácie potvrdzuje aj fakt, že samotná Predsedníčka Európskej komisie Ursula von der Leyen (2022) vo svojom prejave v decembri minulého roka vyzvala na „spoločnú európsku priemyselnú politiku so spoločným európskym financovaním“. Pandémia a jej ekonomický dopad nastolili aj otázky o bezpečnostných rizikách nadmernej závislosti produkcie, a to najmä v kľúčových sektoroch, od obmedzeného počtu dodávateľov. Kvôli výpadku dodávok a prerušeniu zásobovacích reťazcov v období pandémie sa možné riziká takejto závislosti premenili na reálnu hrozbu najmä v automobilovom priemysle,

¹ Dostupné z: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.IND.EMPL.ZS>

ktorý vo viacerých členských štátoch EÚ patrí ku kľúčovým odvetviám. Obchodná vojna medzi USA a Čínou ešte vystupňovala obavy o európsku závislosť od kritických surovín z Číny a mikročipov z Taiwanu, kde rastie napätie s pevninskou Čínou.

Na základe výzvy Rady EÚ z roku 2019 na predloženie dlhodobej vízie priemyselnej politiky Európska komisia v roku 2020 sformulovala novú priemyselnú stratégiu EÚ (European Commission, 2020), ktorá zdôrazňuje vedúcu úlohu priemyslu ako akcelérатора zmien a tempa inovácií, vyzdvihuje dôležitosť dvojnásobnej transformácie, zelenej a digitálnej. Nová stratégia sa má koncentrovať na priemyselné ekosystémy so súčasným zameraním na všetky subjekty v rámci hodnotového reťazca tak, aby EÚ nestratila svoju pozíciu „priemyselnej veľmoci“ (Terzi, Singh, Sherwood, 2022). Komisia tiež zdôraznila, že priemysel musí zohrávať vedúcu úlohu pri splnení cieľa dosiahnut klimatickú neutralitu EÚ do roku 2050. Medzi kľúčové piliere oznámenia patrili opatrenia na posilnenie špecializácie EÚ na kritické digitálne technológie, ako sú 5G, umelá inteligencia a analýza metadát; prehĺbenie jednotného trhu pomocou prístupu koncentrujúceho sa na MSP; prepracovanie pravidiel hospodárskej súťaže vrátane pravidiel o štátnej pomoci; prechod na obehové hospodárstvo; podpora inovácií; zvyšovanie úrovne zručností a financovanie investícií a inovácií.

V súvislosti s pandémiou COVID-19 aktualizovala Komisia EÚ svoju novú priemyselnú stratégiu v nasledovnom roku v oznámení (European Commission, 2021a), ktorého analýzy sa stali východiskom aj pre financovanie plánu obnovy NextGenerationEU (European Commission 2021b).

Ako bolo uvedené, terciarizácia sektorovej štruktúry, v rámci ktorej priemysel strácal podiel na zamestnanosti v prospech obchodu a služieb, bola diskutovaná a podrobne skúmaná už koncom minulého tisícročia. O závery týchto výskumov, na základe ktorých deindustrializácia ako znižovanie podielu zamestnanosti v priemysle na celkovej zamestnanosti je vlastne znakom úspešného rozvoja krajiny (Rowthorn, Ramaswamy, 1997), sa opierali aj veľké nadnárodné spoločnosti pri zdôvodňovaní premiestňovania výrobných fáz svojej produkcie do tretích krajín s cieľom zúročiť nižšie náklady na pracovnú silu. COVID-19 a ostatný ekonomický vývoj, v dôsledku ktorých dochádza k zmenám v globálnych hodnotových reťazcoch smerom k ich regionalizácii, naštartovali opačný proces, reshoring, proces opätovného návratu premiestnených fáz výrobného cyklu do ich predchádzajúceho pôsobiska. Je to stratégia, ktorú čoraz viac využívajú veľké európske a severoamerické spoločnosti. V strednodobom horizonte môže mať táto stratégia značný vplyv v globálnom meradle a podľa rozmerov jej uplatňovania by mohla pre niektoré krajiny znamenať skôr novú reindustrializáciu.

IV. Záver

Priemyselná politika je termín, ktorý môže byť v závislosti od okolností interpretovaný odlišne. Skutočnosť, že jej opatrenia sú zamerané na rôzne oblasti hospodárskej politiky od inovácií cez obchod, priame zahraničné investície až po oblasť vzdelávania, robí jej výklad ešte zložitejším. V podstate možno za priemyselnú politiku považovať akýkoľvek typ selektívneho zásahu určitého subjektu (štátu, vlády), ktorého cieľom je zmeniť štruktúru priemyselnej výroby tak, aby zabezpečila lepšie podmienky pre ekonomický rast, než aká by bola bez takéhoto zásahu.

Priemyselná politika naberaá na sile v mnohých krajinách, pričom niektorí ekonómovia označujú čínsky model za úspech. Vo svete, ktorý čelí výzvam, ako sú následky COVID-19, globálna nestabilita dodávateľského reťazca a geopolitická konkurencia, sa obnovuje diskusia o úlohe priemyselnej politiky a vládnej podpory pre firmy a priemyselné odvetvia, ktoré sú v danej krajine považované za strategicky dôležité. Silnejú obavy, že viaceré krajiny strácajú svoju inovačnú schopnosť a že spoliehanie sa na konkurentov, pokiaľ ide o kritické zdroje, ako sú napríklad polovodiče či liečivá, nie je bezpečné. Podobne ako USA, Čína či Japonsko aj Európska únia rozširuje uplatňovanie svojej priemyselnej politiky, čo sa prejavilo aj v značnej sume vyčlenenej na postcovidovú pomoc.

Vládou ponúkané protekcionistické opatrenia bývajú vo všeobecnosti výrobcami aj akceptované. Čím silnejšie sa štát zamotá do intervenčnej politiky, tým viac je potláčaná úloha konkurencie

a o to menej sa podniky usilujú hľadať výrobné možnosti prinášajúce celohospodársky zisk. V konečnom dôsledku dokonca hrozí nebezpečenstvo, že politika štátu sa sama stane loptou v rukách stratégií podnikateľov, ak situácie, v ktorých sa zdajú byť zásahy štátu opodstatnené, môžu byť vyvolané podnikmi samotnými.

V pretekoch o riešenie problémov súvisiacich so zmenou klímy musia vyspelé ekonomiky aj rozvojové krajiny navrhnuť, implementovať a koordinovať vhodné priemyselné politiky. Negatívne externality spojené s emisiami uhlíka predstavujú obrovské zlyhanie trhu, ktoré ovplyvňuje každého na celom svete. Stanovenie cien uhlíka, sektorové predpisy a hodnotenia klimatických rizík finančným sektorom predstavujú dôležité nástroje na zníženie emisií. Súbežne s tým sú potrebné rozsiahle štátne zásahy na urýchlenie prechodu od fosílnych palív k ekologickejšim technológiám a na pomoc krajinám prispôbiť sa zmene klímy. Elektrické vozidlá a obnoviteľná energia môžu byť konkurencieschopné s ekvivalentnými tradičnými technológiami a napriek tomu neboli zatiaľ široko akceptované. Tieto výzvy si vyžadujú naliehavú potrebu politiky, ktorá by pomohla podnietiť, rozšíriť a prijať zelené technológie v širokej škále sektorov, od výroby energie po dopravu a priemysel. Tu majú vyspelé ekonomiky dvojité zodpovednosť: musia ísť nad rámec samotného prijímania zelených technológií a zároveň musia pomáhať aj rozvojom krajín.

Rôzne ponímania úloh priemyselnej politiky zo strany politikov a ekonómov odrážajú pravdepodobne v prvom rade rôzne uhly pohľadu, z ktorých títo nazerajú na medzinárodné hospodárske vzťahy. Z politického hľadiska sa na závislosti medzi krajinami vždy pozerá ako na hrozbu, pričom svoju úlohu zrejme zohrávajú aspekty národnej suverenity. Z hľadiska ekonómov sú silné závislosti znakom medzinárodnej deľby práce, ktorá sa považuje za podstatnú zložku hospodárskeho blahobytu. Pokiaľ spočívajú hospodárske vzťahy medzi krajinami na slobodnej výmene, a nie na nátlaku, nebudú závislosti nikdy jednostranné, ale vždy vzájomné, takže z intenzifikácie týchto závislostí budú profitovať všetci zúčastnení.

Pri implementácii priemyselnej politiky ako súčasť stratégie rastu sa táto môže dostať do konfliktu s ďalšími cieľmi, ako je zabezpečenie udržateľného rastu, udržanie finančnej a fiškálnej stability, či a podpora perspektívnych konkurencieschopných subjektov. Jednotlivé krajiny propagovali špecifické firmy alebo priemyselné odvetvia ako národných šampiónov – napríklad polovodiče na Taiwane, obnoviteľnú energiu v Nemecku a letecký priemysel vo Francúzsku. Cieľom tohto prístupu je vytvoriť globálne konkurencieschopné spoločnosti, ktoré zabezpečia ekonomický rast a bezpečnosť. Hoci využitie priemyselnej politiky na vytvorenie národných šampiónov bolo v niektorých prípadoch úspešné, je táto stratégia považovaná za kontroverznú. Ekonómovia sa obávajú, že výber víťazov a porazených môže viesť k deformáciám trhu a neefektívnemu pridelovaniu zdrojov. Napriek týmto obavám zvýšený záujem o priemyselnú politiku nepoľavuje.

Priemyselná politika v krajinách EÚ reaguje na základné globálne civilizačné výzvy, reflektuje potreby a pripravenosť odvetvia na klimatickú a energetickú transformáciu. Na to, aby mohol európsky priemysel úspešne čeliť výzvam súčasného vývoja, je nevyhnutný jednotný a koordinovaný prístup hospodárskej politiky. Pandémia Covid-19 veľmi názorne ukázala, že Európa potrebuje priemyselnú politiku, ktorej opatrenia sa zameriavajú na celý hodnotový reťazec, od infraštruktúry, cez suroviny a produkciu až po popredajný servis.

Aj v prípade, že sú obavy Európy z deindustrializácie zveličené, majú obavy z jej zaostávania za USA a Čínou podľa viacerých autorov svoje opodstatnenie kvôli nižšej úrovni využívania dátovej infraštruktúry (využívanie cloudov). Veľmi výrazne sa toto negatívum prejavuje v automobilovom priemysle. Východiskom nie je ani zvýšenie štátnych dotácií, ktoré by zabránili relokovaniu produkcie európskych do štátov mimo EÚ, predovšetkým USA.

Rovnaká je aj situácia v oblasti výroby zelenej energie. Aj keď dotácie EÚ zabezpečia, že európske subjekty budú vyrábať solárne panely, veterné turbíny a ďalšie ekologické zariadenia, bude stále chýbať prístup k najlukratívnejšej časti hodnotového reťazca s vysokou pridanou hodnotou, t.j. ku kapitálu založenému na cloude, na ktorom fungujú siete zelenej energie. A tak, aj keď inflácia popri mnohých negatívnych vplyvoch na hospodársky vývoj v konečnom dôsledku nezapríčiní

deindustrializáciu Európy, možno bude mať aj jeden pozitívny efekt - prinúti európsky priemysel osvojiť si výrobné metódy, ktoré sa oveľa viac spoliehajú na cloudový kapitál, ktorý Európe chýba.

Financovanie

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0001/22 „Slovensko 2030“.

Literatúra

Agarwal, R. (2023). *Industrial Policy and the Growth Strategy Trilemma*. IMF, Finance & Development. Analytical Series. Published on March 21, 2023. Dostupné z: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/Series/Analytical-Series/industrial-policy-and-the-growth-strategy-trilemma-ruchir-agarwal> (16.06.2023).

Billows, S., Kohl, S. & Tarissan, F. (2021). Bureaucrats or ideologues? EU merger control as market-centred integration. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 59(4), 762–781. Doi: 10.1111/jcms.13130.

Bulfone, F. (2023). Industrial Policy and Comparative Political Economy: A literature review and research agenda. *Competition & Change*. 27(1), 22-43. Doi:10.1177/10245294221076225.

Commission of the European Communities (1990) *Industrial policy in an open and competitive environment*. Dostupné z: <http://aei.pitt.edu/5690/1/5690.pdf> (12.11.1998).

Defraigne, J.C., Wouters, J., Traversa, E. & Zurstrassen, D. (2022). *EU industrial policy in the multipolar economy*. Leuven global governance series. Edward Elgar Publishing Limited.

De Ville, F. (2023) *The Return of Industrial Policy in the European Union*.

European Commission (1994). *An Industrial Competitiveness Policy for the European Union*. ECSC - EC - EAEC, Luxembourg 1994.

European Commission (2004). *Fostering Structural Change: An Industrial Policy for an Enlarged Europe*. Brussels: Commission of the European Communities Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0274:FIN:en:PDF> (13.06.2013).

European Commission (2005). *Implementing the Community Lisbon Programme: A Policy Framework to Strengthen EU Manufacturing – Towards a More Integrated Approach for Industrial Policy*. Brussels: Commission of the European Communities. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0474:FIN:en:PDF> (13.06.2013).

European Commission (2007). Communication from the Commission to the Council, the European parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Mid-term review of Industrial Policy. A Contribution to the EU's Growth and Jobs Strategy*. Brussels: Commission of the European Communities. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0374:FIN:en:PDF> (13.06.2013).

European Commission (2015). *Ten priorities for Europe. A new start for Europe: an EU agenda for jobs, growth, fairness and democratic change*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostupné z: http://publications.europa.eu/resource/cellar/53f2ea1d-8cf6-11e5-b8b7-01aa75ed71a1.0001.03/DOC_1.

European Commission (2017). *Investing in a Smart, Innovative and Sustainable Industry: A renewed EU Industrial Policy Strategy*. COM(2017) 479 Dostupné z: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:c8b9aac5-9861-11e7-b92d-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF (16.06.2023).

European Commission (2020) Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *A New Industrial Strategy for Europe*, COM(2020) 102 final.

Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0102> (09.06.2023).

European Commission (2021a) Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a stronger Single Market for Europe's recovery*, COM(2021) 350 final. Dostupné z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52021DC0350> (09.06.2023).

European Commission (2021b) Communication from the Commission to the European Parliament and the Council on a *new funding strategy to finance NextGenerationEU*. Dostupné z: https://commission.europa.eu/system/files/2021-04/com2021_250_en_act_part1_v3.pdf (16.06.2023).

Eurostat (2023). Dostupné z: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database> (30.05.2023).

FEPS (2023) *European Industrial Policy. A Crucial Element of Strategic Autonomy*. Dostupné z: <https://feps-europe.eu/publication/european-industrial-policy-a-crucial-element-of-strategic-autonomy/> (08.06.2023).

Financial Times. (2019). *Europe first: How Brussels is retooling industrial policy*. Financial Times, December. <https://www.ft.com/content/140e560e-0ba0-11eabb52-34c8d9dc6d84>. (08.05.2023).

Haroche, P. (2020). Supranationalism strikes back: A neofunctionalist account of the European defence fund. *Journal of European Public Policy*, 27(6), 853–872. Doi:10.1080/13501763.2019.1609570.

Haroche, P. (2022). A 'geopolitical commission': Supranationalism meets global power competition. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 61(4), 970–987. Doi: 10.1111/jcms.13440.

Jabko, N. (2006). *Playing the Market: A Political Strategy for Uniting Europe, 1985–2005*. Cornell Studies in Political Economy, Cornell University Press. 40(8), 1019–1022. Doi: 10.1177/0010414007301146.

Landesmann, M. A. & Stöllinger, R. (2020). The European Union's Industrial Policy. In Oqubay, A. - Cramer, Ch. - Chang, H. - Kozul-Wright, R. (eds.), *The Oxford handbook of industrial policy*, 620–660. Oxford University Press. Doi: 10.1093/oxfordhb/9780198862420.013.23.

Mariotti, S. (2023) Competition Policy in the New Wave of Global Protectionism. Prospects for preserving a fdi-friendly institutional environment. *Journal of Industrial and Business Economics*, 50(2), 227–241. Doi: 10.1007/s40812-023-00263-3.

Nemcová, E. (2003) Priemysel na prahu nového storočia – implikácie pre Slovensko. In *Ekonomický časopis* 2003, 51(10), 1185–1200.

Pavitt, K. (1971). Technology in Europe's Future, *Research Policy*, 1(3), 210–273. Doi: 10.1016/0048-7333(72)90009-1.

Prontera, A. & Quitzow, R. (2022). The EU as Catalytic state? Rethinking European Climate and Energy Governance. *New Political Economy*, 27(3), 517–531. Doi: 10.1080/13563467.2021.1994539.

Renda, A., Alcidi, C., Baiocco, S., Corti, F., Schaus, M., Lannoo, K. & Sipiczki, A. (2021). The New Industrial Strategy for Europe. *Intereconomics*. 56(3), 132 – 138.

Rowthorn, R. E. & Ramaswamy, R. (1997) Deindustrialisation – its Causes and Implications. *IMF Working Papers* 97/42, Washington, D.C. 1997.

Terzi, A., Singh, A. & Sherwood, M. (2022) *Industrial Policy for the 21st Century. Lessons from the Past*. 157. Doi:10.2765/538421.

Varoufakis, Y. (2023) *Is Europe Deindustrializing?* Dostupné z: <https://www.project-syndicate.org/commentary/underinvestment-in-cloud-capital-hurts-european-cars-and-energy-by-yanis-varoufakis-2023-01> (05.06.2023).

von der Leyen, U. (2022). *Speech by President von der Leyen at the College of Europe in Bruges* Bruges, December 4, 2022), EC. Dostupné z:, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/speech_22_7487. (05.06.2023).

PREBISCH-SINGER HYPOTHESIS AND THE WORLD-SYSTEM THEORY: HOW DO THEY DEVIATE FROM THE CLASSICAL DEVELOPMENT PARADIGM?

Tomáš Imrich Profant¹

Abstract

Within the postdevelopment literature the classical development paradigm has been identified as the dominant perspective that in its main tenets still remains dominant today. The aim of this paper is to present the classical development paradigm and show two heterodox theories from the international political economy and analyze how these two theories deviate from the classical development paradigm. As such, this paper is a contribution to the broader field of critical development studies and enriches the field of international political economy as well. The deviation consists in perceiving the liberalization of trade not necessarily as a win-win situation and at the same time focusing on the global market instead of methodological nationalism.

Keywords

Prebisch, Singer, Development, Paradigm, Methodological, Nationalism

I. Introduction

The practice of development has changed in many ways during the past decades. Its core, however, remains the same. This core has been analyzed by many analysts from within the field of critical development studies (see, eg, Escobar 1995, Sachs 1992, Cooper – Packard 1997, Crush 1999). Still a rather sophisticated analysis of the classical development paradigm has been conducted by Aram Ziai at the beginning of 2000s (Ziai 2004). His analysis is particularly useful for the aim of this paper, which is to show the difference between the classical development paradigm on the one hand and the Prebisch-Singer hypothesis and the world-system theory on the other hand. These two approaches have a lot in common with the classical development paradigm from which they emanate just like Marxism itself, but at the same time they deviate in important ways. This article shows both the commonalities as well as the deviations. This topic is important because of the criticism addressed to development theories from the postdevelopment approach (see, eg, Escobar 1995, Ziai 2004). If this criticism is valid, then it makes sense to engage in the comparison like the one conducted in this paper in order to enable practitioners to take the best from both approaches – the classical one as well as the heterodox one. The method of this paper is comparative. The first section briefly reproduces the conceptualization of the classical development paradigm, the second and the third presents the Prebisch-Singer hypothesis and the world-system theory and the last section before conclusion engages in the comparison with the classical development paradigm.

II. The classical development paradigm (CDP)²

The CDP could be understood as a theoretical approach to development since World War II until at least the 1980s, when the paradigm has been partly modified. The beginning of development can be rhetorically traced back to the 19th century, material origins go back to the 1940s (see Profant 2021). During this period ‘reality, in sum, had been colonised by the development discourse’ (Escobar 1995). The relevance of the study of the CDP then stems from the assumption that ‘the discourse and strategy of development produced... massive underdevelopment and impoverishment, untold exploitation and

¹ University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovakia.
E-mail: Tomas.Profant@euba.sk.

² This section has been revised and translated from Profant 2010.

oppression' (ibid.: 4). Since the 1980s the classical development paradigm is changing and incorporating novelties from within the expanding development discourse.

The following text is a short summary of the paradigm as proposed by Ziai (2004), see also Profant 2010:74-75 for the Slovak version of this summary). Ziai differentiates several levels – philosophical, metatheoretical, theoretical, methodological, methodical and practical. They are stated in Table 1.

Table 1 Ziai's assumptions

Philosophical assumptions (concerned with scientific conditions)
Kartesian rationality
Baconian understanding of nature
Homo oeconomicus
Metatheoretical assumptions (concerned with the possibility of creating a theory)
The normative image of a good society should be called development.
There is a universally valid image of development as a goal.
There is a universally valid image of development as a process leading to this goal.
All societies can reach the development goal if they follow this development path.
The path to development and the goal of development can be identified by development experts.
Theoretical assumptions (concerned with creating a theory)
The norm of development as a goal is the Western industrialised nations.
The norm of development as a process is the Western industrialised nations.
Societies with deficits regarding this norm need economic growth, modernisation of society and technological advancement in order to pass further on the development path and to reach the state of a developed society.
Methodological assumptions (concerned with the possibility of empirical research)
It is possible to identify developed and underdeveloped societies through comparative analyses.
It is possible to capture and measure development through statistical indicators.
Methodical assumptions (concerned with the empirical research)
The units of measurement and comparison are nation states.
The measure of development is the Western industrialised nations.
The most important indicator of development is the economic performance in the form of GDP or GNP or income per capita.
Practical assumptions (concerned with the use of empirical results)
It is possible to bring about development through planned interventions into societal structures.
The actors of these interventions are states and development organisations.
The negative accompanying effects of development measures and projects are acceptable with regard to the overall development goal.

Source: Entwicklung als Ideologie? Das klassische Entwicklungsparadigma und die Post-Development Kritik zur Analyse des Entwicklungsdiskurses (Ziai 2004)

Ziai distinguishes three basic intellectual heritages at the philosophical level – cartesian rationality, baconian understanding of nature and the perception of a human as a homo oeconomicus. First, the development paradigm presumes that there is a universally valid scientific system. Its method makes it possible to divide the world into isolated units. One may then analyze them and abstract from the analysis universally valid laws (1st philosophical assumption).

Bacon understood nature as subordinated to man who can manipulate it. There is a clear boundary between human and nature, which leads to an anthropocentric understanding of the world (2nd philosophical assumption).

The perception of the human being as homo oeconomicus presumes that s/he acts individually, rationally and according to his/her primary economic needs, which grow without limits (3rd philosophical assumption).

The first assumption at the metatheoretical level is the connection of the term development with the positive image of a good society. It allows various aspects of development to be called by the same name with this positive connotation. At the same time it is unclear what exactly does this word mean and the term becomes a meaningless buzzword (1st metatheoretical assumption).

In order to make the construction of the CDP as approachable as possible I will not follow Ziai's successions of assumptions but a slightly different one. First (2nd metatheoretical assumption) it is necessary to realize that there is the possibility of a better – culturally or otherwise more advanced – society.

In case of the CDP, the image is the Western industrialised society (1st theoretical assumption) characterized by the nation state and the industrial production, which is supposed to lead to mass consumption and consequently to the wellbeing of the whole society.

It is then possible to compare other societies with the universally valid image of development as a goal that is represented by the Western industrialised society (1st methodological assumption). An arbitrary differentiation between developed and underdeveloped societies thus emerges. Universalised particular images become the measure of development. Since this particular image is the Western society, the units that are supposed to be compared are the nation states (1st methodical assumption) and the measure is the Western society (2nd methodical assumption). The consequence of the nation state as a unit of development leads to diminishing the importance of the non-state actors in this process. The Western society as a measure results in accepting those features of this particular society, in which it has taken a lead. But if we took the crime rate, the suicide rate, social cohesion of the rural society, the degree of hospitality towards foreigners or the respect towards elderly for the measures of development, the rankings would look differently.

Just as there is the possibility to imagine better society as the ultimate goal of development (2nd metatheoretical assumption), it is possible to identify the process that leads to such a society and call it development (3rd metatheoretical assumption). The point of most of development theories and policies is that it is possible to formulate them in such way that they will be valid, and hence of use, in any part of the world. The assumption of one development path is that all countries or societies should be able to reach development taking this path (4th metatheoretical assumption).

Just as in the case of development as a goal, the ideal of the development process is the path taken by the Western industrialised states (2nd theoretical assumption). This process is based on the theories of evolution that propose the idea that progress happens through certain stages of development. These stages, however, are not natural, but are ascribed to the idea of development according to the process through which the Western states reached their current “stage of development”.

Even if there is a clear, unchallenged goal of development and it is possible to identify its process with the stages underwent by Western Europe, the question, who defines development in the concrete, remains. Following the cartesian rationality – the possibility of knowing the world and using this knowledge for our benefit – the idea of development becomes a mere technical problem, which one may solve by applying expert, scientific knowledge. The group of people with this knowledge are experts (5th metatheoretical assumption). They assess and construct reality on the basis of their own experience and values without taking into account ideas of those who are affected by development.

In practice, development then happens through planned interventions into societies (1st practical assumption). Even if it is the knowledge of development experts that is being used to define development goals, the actors who carry out development interventions are states or development institutions (2nd practical assumption). These gain their legitimacy thanks to the knowledge the experts that work for them possess.

Since the norm of development as a goal and as a process is the Western industrial society, it is necessary that underdeveloped countries improve in areas, in which the Western societies have taken a lead – economic growth, modernisation and technological advancement (3rd theoretical assumption). This assumption stems from the generally accepted positive notion of economic growth and the use of technologies in peoples' lives.

Abstract economic thinking manifests itself in understanding development as measurable through statistical indicators (2nd methodological assumption). According to this way of thinking it is possible to reduce life to several quantifiable indicators and through them compare different ways of life.

The measurement of development then focuses on the most important indicator of economic growth – the gross domestic product (GDP), the gross national product (GNP) or GDP/GNP per capita (3rd methodical assumption). The inequalities within a country are disguised by concentrating on this measure; only the production of the formal sector is included; but all exchange and that also means the exchange that damages environment is considered positive, as contributing to economic growth.

The last is the 3rd practical assumption that any negative side effects of development are acceptable, even necessary as one considers the greater good of the ultimate goal. One accepts here the need to sacrifice in order for a better life. Next I will first briefly introduce the Prebisch-Singer theory and then the world-system theory in order to show their relation to the CDP.

III. Declining terms of trade: the prebisch-singer theory

The Prebisch-Singer theory (see, eg, Singer 2003, Weissenbacher 2019, Kaplinski and Farooki 2017, Raffer 2011, Kvangraven 2021) belongs to what is most often called structuralism or the structuralist paradigm. This approach focuses on the structural constraints that prevent economic growth and the subsequent “development” in the countries of the global South. There are two sets of constraints – internal and external.

The structuralist approach focused mainly on economic aspects of the societies in the global South. According to this approach, there is a large agricultural sector characterized by land tenure and low level of productivity and a small modern sector that uses advanced technology. The modern sector is very open, employs a fraction of the society and is dominated by foreign capital that exports the primary production of a given economy. These economies do not manufacture capital goods and there is a high population growth (Hunt 1989).

The result of such a structure is a lack of investment. The capital that could be invested is simply not there, because there is no way how to generate it, if everybody is equally poor. This is related to the problem of complementary demand. It is impossible to sell for example shoes in a country with only one factory that manufactures these shoes. The problem is that only the employees of this factory earn enough money to buy the shoes, but nobody else does. The farmers just do not have the means. It is therefore necessary that several factories are built at once, but the market is not capable of securing such simultaneous investments. According to structuralists, a governmental intervention is necessary to overcome these internal constraints.

The problem of depoliticization makes the external constraints seem more important. There are two main problems that cause the terms of trade to decline. The first one is based on Engel's law, which claims that as income rises, the proportion of this income used on food and other primary product tends to decline. The income elasticity of demand for primary commodities is thus low. The rise of income does not lead to more demand for food and the rise in supply of such primary goods will require lower prices. From the other side, Engel's law does not apply to manufactured goods. Quite the contrary. Income elasticity of demand for industrial goods is high, which means that even if people in the poorer countries earn more, they will spend a larger proportion of their income on industrial goods than before.

Another cause for the decline in terms of trade is to be found in the unionization of labor in the North and a lack thereof in the South (that is partly caused by the surplus of labor there). The technological

advancement that leads to higher productivity (in both North and South) can lead (apart from higher profits) to lower prices of the goods or higher wages for the workers. Whereas in the South due to the lack of unionization results in lower prices, strong unions in the North translate higher productivity into higher wages.

The ultimate result of these mechanisms is a decline in terms of trade. This analysis was followed on the one hand by recommendation in terms of economic policies that should lead to import substitution industrialization, on the other by numerous attempts to confirm or to refute the Prebisch-Singer hypothesis. An approach with similar basis is the world-system theory.

IV. World-system theory

Another theoretical approach that follows several crucial tenets of the classical development paradigm is Neo-Marxism. I will here focus only on one representative of this strand of thought – Immanuel Wallerstein – and his world-system theory.

To explain the theory, it is first necessary to define few terms. Under the term world-economy (Braudel's *economie-monde*), Wallerstein understands a large geographic zone with a division of labor, exchange of goods and flows of capital and labor that “is not bounded by a unitary political structure. Rather, there are many political units inside the world-economy, loosely tied together in our modern world system in an interstate system” (Wallerstein 2004). The defining feature of capitalism is not just the existence of profit, an exchange between people or companies, or a wage labor, but “[w]e are in a capitalist system only when the system gives priority to the endless accumulation of capital” (ibid.: 24).

The harmony between the world-economy and the world-system lies in the need to have one system that consists of a sufficiently large number of units – states. Capitalists need “that they can gain the advantages of working with states but also can circumvent states hostile to their interests in favor of states friendly to their interests” (ibid.). One therefore cannot speak of a free market. Quite the contrary, free market (or something close to it) would bring the profits to zero and the system would lose one of its basic principles – the profit motive. There is a need for barriers that enable this world-system as a playing field to emerge. It is precisely these barriers and their combination with the market that embody the relations or power.

So how does the world economy work, if not through free market? According to Wallerstein, the world-economy functions the way it does through monopolies and oligopolies. Owners of capital (or their managers) prefer higher rather than lower profits and one way to acquire this is by establishing a monopoly. This is rather difficult to achieve, but quasi-monopolies or oligopolies that bring sufficient profits are more common. The creation of monopolies is often secured through patent laws. Other ways include trade restrictions (e.g., protectionist measures), state subsidies, or tax reliefs. Stronger governments are also capable of preventing weaker governments from introducing retaliative measures. Another way of keeping high profit for companies is by paying unnecessary high prices for certain products of particular companies. This again can weaken foreign producers.

On the other hand, there are ways how to remove the quasi-monopolies. According to Wallerstein, the capitalist world-economy has inbuilt anti-monopolistic features. Those on the losing side are always trying to remove the advantages of the winners of the capitalist game. Thus, as time passes by, every monopoly and quasi-monopoly is eliminated by the entry of new producers on the market. “Quasi-monopolies are thus self-liquidating.” (ibid.: 27). However, as soon as the quasi-monopoly ceases to exist, “the large accumulators of capital simply move their capital to new leading products or whole new leading industries. The result is a cycle of leading products” (ibid.).

Wallerstein lists some of the former leading products such as steel, automobiles or computers (the book is from 2004). Current leading products include aircraft production or genetic engineering. Within the leading product cycle, a new product is invented in the core and is sold for (quasi-)monopolistic prices. As soon as possible, semiperipheral countries imitate the product and

start to produce it themselves selling it for a lower price lowering also the profit margins in the industry. At the end of the cycle, peripheral states begin to produce the product (e.g., clothing). Whereas competition is typical for the sectors that are to be found also in the peripheral states, monopolies and oligopolies are typical for the core. Semiperipheral production includes the production of former leading products as well as the less profitable goods. As soon as profits decline, the core state come up with a new leading product. The result of this cycle is a constant flow of the surplus value from the periphery to the core.

“The strong states, which contain a disproportionate share of core-like processes, tend to emphasize their role of protecting the quasi-monopolies of the core-like processes. The very weak states, which contain a disproportionate share of peripheral production processes, are usually unable to do very much to affect the axial division of labor, and in effect are largely forced to accept the lot that has been given them” (ibid.: 29).

Peripheral countries follow aggressive protectionist and policies and at the same time, their goal is to export as much production as possible. They compete with other semi-peripheral states to make it to the core. The main competitors for the semiperipheral countries are therefore not the core countries, but other semi-peripheral states. Their aim is to get as much as possible from the relocation of the former leading products and turn the profits into the production of more sophisticated products that could eventually compete with the products from the core and if possible even invent new products and secure the monopolistic advantage for themselves.

In 2004 Wallerstein considered Brazil, India and South Korea to belong into the semiperiphery as these export steel, cars or drugs to the periphery, but at the same time import more sophisticated products from the center. The capacity to produce exports with the highest added value seems to be the crucial factor that divides states into their positions within the world-economy. The semi-peripheral countries export manufactured goods to the periphery (but also elsewhere), but are incapable of exporting most sophisticated goods into the core. Peripheral countries mostly export primary commodities.

V. Comparison

What are the features of the Prebisch-Singer theory and the World-System theory that make these theories to belong to the classical development paradigm and what are the features that make it stand out?

Both of these theories are economic in nature implying the three philosophical assumptions. The way the world is perceived by these theories shows that a human is some kind of a homo oeconomicus, a rationally calculating individual whose decisions focus on the material satisfaction and make it possible for these theories to analyze the world they do. It is not presumed that other values simply enter people’s thinking. The theories do not engage in analyzing the relation between humans and nature, but accept the export of nature in the form of natural resources. Nature thus becomes a resource, ie something that is to be used by humans. It is not perceived as for example Mother of all beings.

Both theories accept ‘development’ as a term that denotes the process of some kind of improvement as well as the goal of this process. The Western nations are an ideal that is to be followed and development is connected with economic growth, modernization and technological advancement. Statistical indicators enable development experts to identify through a comparative analysis developed and developing countries.

The two theories differ from the classical development paradigm by focusing on the global economy or on the relation between states rather than on the states or the nations themselves. Whereas the units of comparison are the states, the units of measurement are the states as well as the global economy. What needs to be measured are the terms of trade or the global profitability of the leading and

the former leading products. These measurements escape the methodological nationalism of the classical development paradigm.

Most importantly, societies with deficits do not need only economic growth, modernization and technological advancement. Development will be reached through changes within the structure of the world economy. The change of this structure is the first necessary step in order to achieve other elements of development as defined by the classical development paradigm.

VI. Conclusion

The aim of this paper was to compare the Prebisch-Singer hypothesis and the world-system theory on the one hand with the classical development theory on the other. These two perspectives have many theoretical elements in common with the classical development paradigm. Most of all they do not question that there is such a thing as development that Western nations are the dominant developed ones and that other nations should be catching up with them. Nor do they question the general possibility of a comparison of nations using statistics and the dominant understanding of development through GDP and technological progress.

They differ from the classical development paradigm by questioning the capacity of the poorer nations to reach the level of development of the richer nations. Due to structural constraints these nations may in fact be incapable of reaching such a level of development (as understood by both the classical development paradigm as well as the world-system theory and the Prebisch-Singer theory). Also, the level of analysis is not the state, but the global economic structure.

Overall, it is clear that even though there are strong commonalities, the Prebisch-Singer theory and the world-system theory differ substantially from the classical development paradigm. One implication of these findings can be an attempt to begin a process of reconceptualization of the Prebisch-Singer and world-system theory should this be considered meaningful on the side of the proponents of these two theories. This reconceptualization would take into account the postdevelopment critique of some of the assumptions held by the two theories. Another implication could be an opposite rethinking of postdevelopment from the Prebisch-Singer and world-system theory. These two reconceptualization then also represent two avenues for further research.

Acknowledgement

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV-19-0314.

References

- Cooper, F. and Packard, R. (1997). *International Development and the Social Sciences: Essays on the History and Politics of Knowledge*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Crush, J. (1999). *Power of Development*. London and New York: Routledge.
- Escobar, A. (1995). *Encountering Development. The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Hunt, D. (1989). *Economic theories of development : an analysis of competing paradigms*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Kaplinsky, R. & Farooki M. (2017). Raúl Prebisch and the Terms of Trade. How Things Have Changed. In Margulis, M. E. (ed.) *The Global Political Economy of Raúl Prebisch* (1st ed). London and New York: Routledge, 194–2014.
- Kvangraven, I. H. (2021). Beyond the Stereotype: Restating the Relevance of the Dependency Research Programme. *Development and Change* 52(1), 76–112. Doi: 10.1111/dech.12593.

- Profant, T. (2010). Fair Trade z pohľadu postrozvojového prístupu. *Mezinárodní vztahy*, 45(10), 71–98.
- Profant, T. (2021). Koloniálny Rozvoj: Počiatky, Príčiny, Diskurz, Prax, Kontinuity a Následky”. *Historická sociologie* 13(1), 25–48. Doi: 10.14712/23363525.2021.3.
- Raffer, K. (2011). “Terms of Trade and Development”. In O’Hara, P. H. (ed.) *International Encyclopedia of Public Policy*. Volume 1 - Global Governance and Development, Perth: Gperu, 454–64.
- Sachs, W. (1992). *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. London and New Jersey: Zed Books.
- Singer, H. W. 2003. “The Terms of Trade Fifty Years Later - Convergence and Divergence”. *South Letter* (30), 1–5.
- Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press.
- Weissenbacher, R. (2019). *The Core-Periphery Divide in the European Union: A Dependency Perspective*. Cham: Springer International Publishing.
- Ziai, A. (2004). *Entwicklung als Ideologie? Das klassische Entwicklungsparadigma und die Post-Development Kritik zur Analyse des Entwicklungsdiskurses*. Hambrug: Deutsches Übersee-Institut.

IS IT APPROPRIATE TO INTRODUCE PERSONNEL STANDARDS AS A BASIC REGISTRATION CONDITION FOR SOCIAL SERVICE PROVIDERS?

Ladislav Průša¹

Abstract

In recent months, the Ministry of Labor and Social Affairs submitted a draft amendment to the Act on Social Services for comments, within which, among other things, proposes to establish minimum personnel conditions for individual types of social services, compliance with which would be a condition for granting and maintaining registration of social service providers. The aim of this paper is to reflect on the appropriateness of personnel standards defined in this way as basic registration conditions for social service providers. The conducted analysis of employment in social services pointed to a number of shortcomings of the proposed solution, in particular the absence of data on the time-consuming nature of provided social services depending on the state of health, age and overall social situation of individual clients. It turns out that the diversity of individual social services and the wide range of user needs do not allow for the establishment of a universal value of a personnel standard, it is possible to fear that the establishment of personnel standards will lead to the availability of social services. If quantitative personnel standards should be conceived in the coming years, it is necessary to carry out a sample survey on the time-consuming nature of the services provided and set these standards only for residential social service providers as certain recommendations on the optimal level of staffing of these facilities.

Keywords

Social Services, Standards of Social Services, Personnel Standards, Employment in Social Services

I. Úvod

Sociální služby jsou v současné době na historické křižovatce. Uplynulých 30 let jejich vývoje ukázalo, že systém jejich financování a organizačního zabezpečení je neefektivní a nevede k jejich potřebnému rozvoji (Průša, L. a kol., 2022). Kapacita terénních i pobytových sociálních služeb jsou nedostatečné, jejich dostupnost je v evropském porovnání nejnižší ze všech zemí ze západní a střední Evropy (s výjimkou Polska) (Horecký, J. – Průša, L., 2019). Je proto zřejmé, že je nutno realizovat zásadní systémovou změnu celého systému organizace a financování sociálních služeb, která m.j. přispěje ke snížení závislosti poskytovatelů sociálních služeb na financování z veřejných zdrojů a která zároveň přispěje k diferenciaci kvality jejich poskytování v závislosti na finančních a majetkových poměrech jejich uživatelů při zajištění nezbytné garance určité minimální kvality jejich poskytování pro ty, kteří tyto sociální služby vzhledem ke svému nepříznivému zdravotnímu stavu nebo vysokému věku potřebují, ale nemají dostatek finančních prostředků k jejich zabezpečení na určité optimální úrovni (Průša, L., 2015).

V letošním roce přeložilo ministerstvo práce a sociálních věcí do připomínkového řízení návrh novely zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, v jejímž rámci m.j. navrhuje prováděcím právním předpisem definovat minimální personální podmínky pro jednotlivé druhy sociálních služeb, jejichž naplnění by mělo být podmínkou pro udělení a udržení registrace příslušného druhu a formy služby v poskytovatelem deklarované kapacitě (MPSV, 2023). Ve světle výše uvedených charakteristik je proto cílem tohoto příspěvku zamyslet se na tím, zda je vhodné

¹ Faculty of Public Policies Silesian University in Opava, Bezručovo náměstí 14, 746 01 Opava, Czech Republic.
E-mail: Ladislav.Prusa@fvp.slu.cz.

zavést takto definované personální standardy jako základní registrační podmínku pro poskytovatele sociálních služeb.

II. Několik poznámek k zaměstnanosti v sociálních službách v České republice

Podle posledních statistických informací pracuje v současné době v sociálních službách celkem přibližně 110 zaměstnanců, jejich počet vzrostl od r. 2015 o cca 26 %.

Tabulka 1 Vývoj počtu zaměstnanců v zařízeních sociálních služeb v letech 2015 – 2021 (fyzické osoby)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
celkem	86 650	93 447	96 857	100 476	102 641	106 550	109 278
z toho:							
sociální pracovník	6 897	7 419	7 731	8 030	8 251	8 455	9 007
pracovník v soc. službách	32 506	34 612	37 127	39 013	39 971	42 044	42 986
všeobecná sestra	7 552	8 074	8 148	8 578	8 866	9 182	9 404
vedoucí pracovník	5 709	5 951	6 385	6 589	6 541	6 744	6 976
adm. pracovník, sekretářka	4 431	4 733	5 798	6 160	6 084	6 062	6 851
účetní a ekonom	4 845	5 240	5 204	5 549	5 265	5 324	5 712
obslužný personál	17 394	18 535	19 646	20 007	21 166	21 617	21 980

Zdroj: Český statistický úřad (2023)

Největší počet zaměstnanců pracuje ve službách sociální péče (více než 85 % z celkového počtu), z hlediska struktury všech pracovníků podle jednotlivých typů profesí naprostou většinu (více než 55 %) představují pracovníci v sociálních službách, sociálních pracovníků je necelých 10 %, zdravotnických pracovníků je necelých 9 %. Struktura těchto pracovníků se v jednotlivých typech sociálních služeb výrazně liší. Zatímco ve službách sociální péče mají naprostou většinu pracovníci v sociálních službách (58,2 %), ve službách sociální prevence je podíl sociálních pracovníků a pracovníků v sociálních službách totožný (37,5 %), v sociálním poradenství pracuje nadpoloviční většina sociálních pracovníků (51,8 %).

Tabulka 2 Struktura pracovníků v jednotlivých typech sociálních služeb v r. 2022 (přepočtený počet pracovníků)

	sociální prac.	prac. v soc. službách	zdrav. prac.	pedagog. prac.	manželští a rodinní poradci	další odb. prac. - přímá péče	ostatní prac.	celkem
sociální poradenství	684	95	4	8	148	129	252	1 319
služby sociální péče	3 257	38 276	6 672	192	1	122	17 194	65 713
služby sociální prevence	3 678	3 679	39	64	9	319	2 030	9 819
celkem	7 618	42 050	6 715	264	158	569	19 477	76 851

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí (2023)

Pro kvantifikaci potřebného počtu pracovníků v závislosti na typu poskytované sociální služby a velikosti zařízení by klíčovým ukazatelem měla být časová náročnost poskytované péče. Jediné údaje týkající se časové náročnosti poskytované péče byly publikovány již v r. 2011, tyto údaje se týkaly doby přímé péče a dohledu o zdravotně postižené občany (Michalík, J. a kol., 2011), jiné údaje, které by kvantifikovaly časovou náročnost péče např. o seniory, nejsou k dispozici.

Tabulka 3 Časová náročnost poskytované péče a dohledu o zdravotně postižené občany

stupeň závislosti	doba přímé péče a dohledu denně
I.	6 hod. 31 min.
II.	10 hod. 10 min.
III.	15 hod. 54 min.
IV.	18 hod. 24 min.

Zdroj: Michalík, J. a kol. (2021)

Pokud bychom vycházeli z toho, že takto je časově náročná péče o všechny klienty ve službách sociální péče, muselo by být v těchto službách zaměstnáno 2,86 x více pracovníků, než je tomu dnes. Je tedy zřejmé, že tyto údaje nejsou pro stanovení objektivní úrovně personálního standardu použitelné a bylo by proto vhodné realizovat výběrové šetření, na jehož základě by bylo možno kvantifikovat skutečnou časovou náročnost péče poskytované klientům v různých stupních závislosti (Horecký, J. – Průša, L., 2023).

III. Několik poznámek k nástrojům zajištění kvality poskytované péče v sociálních službách v evropských zemích

V souvislosti se stárnutím populace se ve všech evropských zemích zvyšuje potřeba zvyšovat počty zaměstnanců v sociálních službách. Evropské státy se v tomto směru potýkají obecně s nedostatkem pracovníků v sociálních službách, podle odhadů Global Aging Network v Evropě chybí více než milion pracovníků v sociálních službách. K hlavním příčinám tohoto stavu patří především nízké finanční odměňování, s výjimkou Dánska a Lucemburska v žádné zemi nedosahuje průměrná mzda v sociální oblasti průměrné mzdy v ekonomice, opomenout nelze ani vysokou psychickou a fyzickou náročnost práce v sociálních službách, nízkou společenskou prestiž práce v této oblasti a omezené možnosti kariérního růstu a rozvoje. (Medical Tribune, 2023).

V souvislosti se snahou o zajištění kvality poskytované péče se dlouhodobě diskutuje ve všech zemích o nástrojích, jejichž prostřednictvím by bylo možno tuto kvalitu zajistit. Prakticky ve všech vyspělých zemích musí poskytovatelé splnit registrační podmínky, jejichž součástí jsou různé definované personální, provozní a procedurální standardy poskytované péče, jejichž dodržování kontrolují v rámci inspekcí sociálních služeb zákony určené subjekty. Z dostupných informačních zdrojů však není známo, že by v některých vyspělých evropských zemích byly definovány personální standardy na jiné než pobytové sociální služby (Vostrý, K. – Horecký, J., 2022).

Kvantitativní úroveň personálních standardů poskytování sociálních služeb je v zemích střední Evropy je upravena zákonem pouze na Slovensku. Zákonem č. 448/2008 Z. z., o sociálních službách, v platném znění, je stanoven maximální počet uživatelů sociální služby na jednoho zaměstnance a procentuální podíl odborných zaměstnanců na celkovém počtu zaměstnanců pro jednotlivé typy sociálních služeb (viz příloha A).

IV. Návrh MPSV na stanovení minimálních personálních podmínek pro jednotlivé druhy sociálních služeb

V letošním roce přeložilo ministerstvo práce a sociálních věcí do připomínkového řízení návrh novely zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, v platném znění, v jejímž rámci m.j. navrhuje prováděcím právním předpisem definovat minimální personální podmínky pro jednotlivé druhy sociálních služeb, jejichž naplnění by mělo být podmínkou pro udělení a udržení registrace příslušného druhu a formy služby v poskytovatelem deklarované kapacitě (MPSV, 2023). Podle tohoto návrhu je personální standard definován jako vyjádření počtu přepočtených úvazků na zajištění sociální služby v požadované kapacitě vyjadřující míru potřeby sociální služby ze strany klientů. Tato kapacita je z důvodu různých forem sociálních služeb vyjádřena podle těchto forem jako:

- počet lůžek (možností umístění klienta) v případě pobytové formy,

- počet klientohodin (tj. individuální, nebo skupinový přístup ke klientovi) měsíčně v případě ambulantní a terénní formy,
- počet klientů, kterým je poskytovaná služba v případě specifických cílových skupin.

Podle předloženého návrhu personální standard stanovuje výši přepočtených úvazků pracovníků dané sociální služby, které jsou nezbytné zajištění služby v zákonem stanovené kvalitě. Jedná se přitom o minimální počet pracovníků pro zajištění poskytovatelem deklarované kapacity, jeho hodnota je podmínkou pro udělení a udržení registrace příslušného druhu a formy služby v poskytovatelem deklarované kapacitě.

Výše přepočtených pracovních úvazků je stanovena prostřednictvím vzorce s dosazením konkrétní hodnoty kapacity služby. Např. v případě služeb sociální péče je počet pracovních úvazků stanoven dvěma hodnotami, které vyjadřují počet sociálních pracovníků, vč. úvazků dalších odborných pracovníků a počet pracovníků v sociálních službách vč. sociálně aktivizačních pracovníků. V případě, že je vzorcem určen pouze celkový počet úvazků na službu bez specifikace pracovních pozic, je podle předloženého návrhu na správním uvážení registrátora a individuálním posouzení podmínek dané sociální služby, jaké personální obsazení bude mít služba v rámci stanovené hodnoty. V případě stanovení počtů úvazků u jednotlivých pracovních pozic by registrátor měl kontrolovat kvalifikaci pracovníků, a skutečnost, zda je personální obsazení těchto pozic dostatečné vzhledem k definovaným cílovým skupinám a charakteru služby.

Podle předloženého návrhu by v modelové případě např. v pobytovém zařízení pro seniory s kapacitou 100 lůžek činila minimální hodnota personálního standardu 27,5 úvazku pracovníka v sociálních službách a 1,5 úvazku sociálního pracovníka (MPSV, 2023).

V. Přednosti a nedostatky navrhovaného řešení, návrh dalšího postupu

Nespornou výhodou předloženého návrhu na zavedení minimálního personálního standardu poskytovaných sociálních služeb je úsilí ministerstva práce a sociálních věcí o další posílení kvality poskytovaných služeb. Toto je dlouhodobý trend, prakticky po celou dobu od počátků přípravy zákona o sociálních službách lze identifikovat v předkládaných podkladových materiálech i v samotné praktické činnosti naprosté většiny poskytovatelů sociálních služeb snahu o soustavné zvyšování kvality poskytovaných sociálních služeb.

Nedostatků předkládaného řešení je však podstatně více. Pomineme-li skutečnost, že se jedná o další posílení administrativně direktivního způsobu řízení sociálních služeb, je největším nedostatkem navrhovaného postupu skutečnost, že vůbec nebere v úvahu časovou náročnost poskytovaných sociálních služeb v závislosti na potřebách uživatele sociální služby. Tyto potřeby jsou determinovány především nepříznivým zdravotním stavem uživatelů služeb, jejich věkem a jejich celkovou sociální situací. Přestože výše uvedený časový rozsah náročnosti péče o zdravotně postižené osoby (viz tabulka 3) neodráží skutečnou dobu potřebné péče a je vysoce nadhodnocen, je zřejmé, že mezi časovou náročností péče o člověka s I. a IV. stupněm závislosti je diametrální rozdíl, který se zcela jistě musí projevit i v kalkulaci potřebného počtu pracovníků. Pokud bychom vyšli z výše uvedených časových nároků péče o zdravotně postižené osoby s různým stupněm závislosti a tuto dobu bychom "objektivizovali" podle celkového počtu pracovníků v sociálních službách, potom by se potřebné počty pracovníků v modelovém příkladu 2 zařízení o stejné kapacitě výrazně lišily v závislosti na struktuře klientů podle míry závislosti.

Tabulka 4 Modelový příklad výše minimálního personálního standardu ve 2 zařízeních o stejné kapacitě 80 lůžek s rozdílnou strukturou klientů podle míry závislosti

příklad 1			příklad 2		
stupeň závislosti	počet klientů	potřeba péče (v minutách)	stupeň závislosti	počet klientů	potřeba péče (v minutách)
I.	10	1 367	I.	0	0
II.	20	4 265	II.	10	2 132
III.	40	13 340	III.	25	8 337
IV.	10	3 859	IV.	45	17 367
	minut	22 831		minut	27 837
	hodin	381		hodin	464
	počet pracovníků	47,56		počet pracovníků	57,99
celkem z toho:			celkem z toho:		
	sociální pracovníci	2,01		sociální pracovníci	2,45
	pracovníci v soc. službách	37,34		pracovníci v soc. službách	45,53
	zdravotníčtí pracovníci	8,22		zdravotníčtí pracovníci	10,02

Zdroj: vlastní zpracování

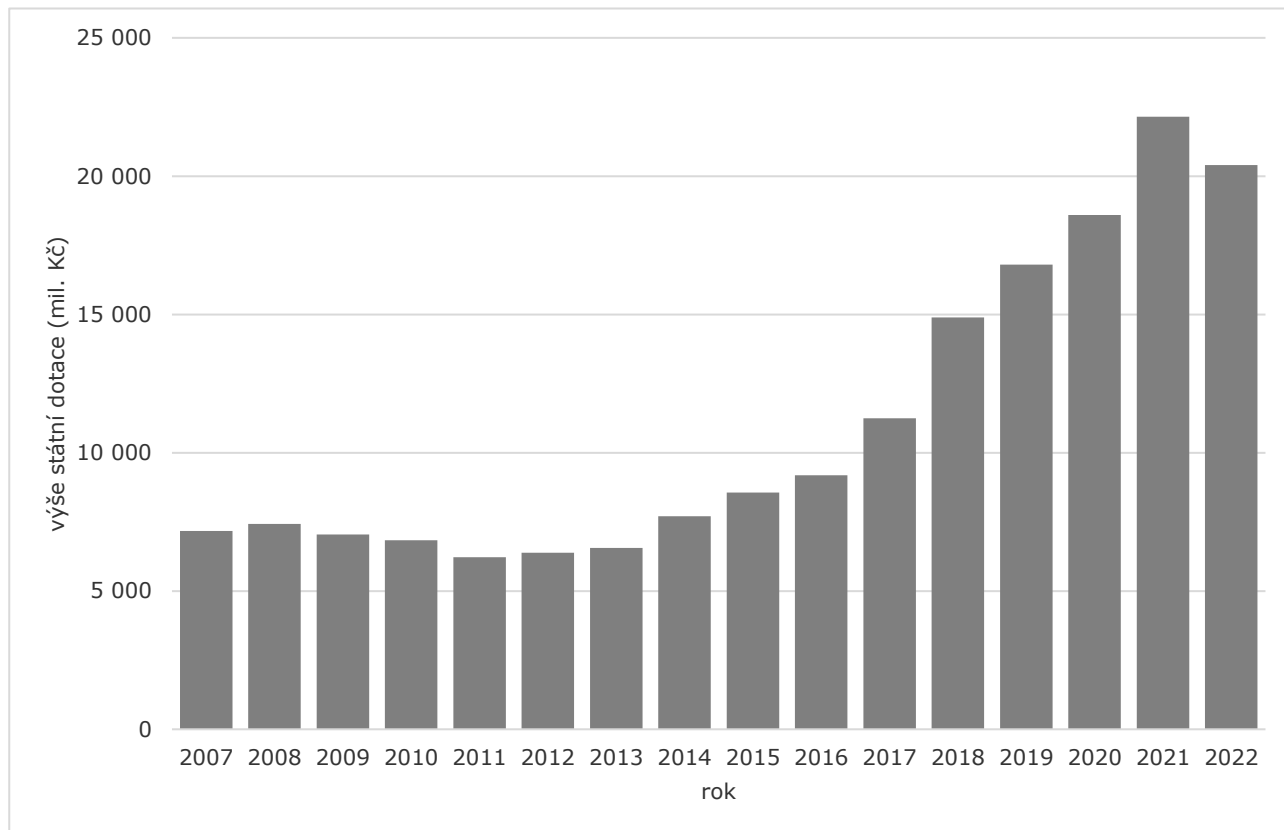
Z tohoto porovnání je zřejmé, že absence časové náročnosti potřebné péče v kalkulaci výše minimálního personálního standardu je klíčovým nedostatkem navrhovaného řešení. Přitom je potřeba si uvědomit řadu dalších problémů, které se stanovením těchto hodnot souvisí. Z předloženého návrhu řešení není vůbec zřejmé, zda poskytovatelé sociálních služeb budou schopni naplnit takto definované minimální personální standardy při současném počtu zaměstnanců v sociálních službách, není zřejmé, kdo zabezpečí péči o klienty těchto sociálních služeb, kterým bude odebrána registrace v důsledku toho, že nenaplní minimální počty pracovníků. Z pouhého porovnání personální struktury pracovníků v domovech pro seniory s kapacitou 97 – 103 míst z databáze žadatelů o poskytnutí dotací ze státního rozpočtu v r. 2022 je zřejmé, že v těchto zařízeních je tato struktura výrazně odlišná, např. počet pracovníků v sociálních službách se v těchto zařízeních pohybuje v rozmezí od 24,6 do 41 osob, počet sociálních pracovníků v rozmezí od 1 do 3,6 osob, přitom navrhovaný minimální personální standard z hlediska počtu sociálních pracovníků by nenaplnila 3 zařízení a z hlediska počtu pracovníků v sociálních službách jedno zařízení. Lze se proto domnívat, že rozmanitost jednotlivých sociálních služeb a široký rozsah potřeb uživatelů neumožňují stanovit univerzální hodnotu personálního standardu. Pokud by přesto takový standard byl stanoven, povede to jednoznačně k zásadnímu snížení flexibility poskytovatelů a stanovování personálních klíčů, které nebudou odpovídat struktuře a potřebám klientů (Zdravotnický deník, 2023).

Obecně je potřeba vycházet z toho, že podle údajů Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR chybí v současné době v sociálních službách cca 1 000 pracovníků (Medical Tribune, 2023). Z předloženého návrhu MPSV není zřejmé, zda stávající počet sociálních pracovníků a pracovníků v sociálních službách umožní všem registrovaným poskytovatelům sociálních služeb naplnit nově definované minimální standardy a zda tedy nedojde k redukci některých z nich.

Největší nebezpečí ve stanovení minimálních personálních standardů spočívá v tom, že jejich výše může být využita při koncipování výše dotací z veřejných zdrojů jednotlivým poskytovatelům sociálních služeb, a to zejména v období ekonomických problémů. Již z nedávné minulosti (ale i ze současnosti) existující důkazy, že v případě ekonomických problémů je to vždy na prvním místě sociální oblast, kde se hledají úspory ve výdajích ze státního rozpočtu. Např. v době

ekonomické krize po r. 2008 klesl objem dotací ze státního rozpočtu ze 7,4 mld Kč v r. 2008 až na 6,2 mld Kč v r. 2011 (viz obrázek 1).

Obrázek 1 Vývoj výše dotace ze státního rozpočtu na poskytování sociálních služeb v letech 2007 – 2022

Zdroj: vlastní zpracování

Je zřejmé, že v těchto situacích může vláda i zřizovatelé sociálních služeb přistoupit ke stanovení výše dotací na základě využití úrovně minimálních personálních standardů, což ve svém důsledku může vést k propouštění pracovníků, a tedy i ke snížení kvality poskytovaných sociálních služeb.

Na základě těchto aspektů lze koncipovat tato doporučení:

- upustit od záměru koncipovat personální standardy pro všechny typy sociálních služeb,
- realizovat reprezentativní výběrové šetření o časové náročnosti poskytovaných pobytových sociálních služeb, časovou náročnost péče diferencovat podle výše příspěvku na péči,
- na základě získaných výsledků následně koncipovat personální standardy pro poskytovatele pobytových sociálních služeb, tyto standardy koncipovat na nikoli minimální, ale na optimální úrovni jako doporučení pro poskytovatele sociálních služeb při koncipování nebo revizi personálních standardů,
- úroveň personálních standardů přitom koncipovat nejenom pro sociální pracovníky a pracovníky v sociálních službách, ale s ohledem na charakter péče v pobytových zařízeních sociálních služeb rovněž pro zdravotnické pracovníky,
- personální standardy koncipovat ve 3 – 4 úrovních v závislosti na velikosti zařízení.

Samozřejmostí přitom zůstává, že jedním z východisek při koncipování těchto optimálních personálních standardů musí být určitá projekce vývoje kapacit pobytových zařízení sociálních služeb a na ní navazující projekce vývoje počet odborných pracovníků v sociálních služeb. Potřeba je rovněž vycházet z aktuálních i očekávaných potřeb praxe (Kysnarová, 2023), proto je potřeba do přípravy těchto standardů zapojit i odborníky z praxe.

IV. Závěr

Ministerstvo práce a sociálních věcí dlouhodobě usiluje o zvyšování kvality poskytovaných sociálních služeb. V rámci zákona o sociálních službách jsou koncipovány všechny standardní mechanismy směřující k zajištění kvality poskytovaných sociálních služeb, které jsou koncipovány v právních úpravách vyspělých evropských států. Návrh na zavedení minimálních personálních standardů jako jedné ze základních podmínek pro udělení registrace poskytovatelů sociálních služeb, který předložilo ministerstvo práce a sociálních věcí do připomínkového řízení na jaře tohoto roku, je principiálně jistě dobře mířeným dalším krokem, který by měl přispět k dalšímu zvýšení poskytovaných sociálních služeb. Jeho zavedení do praxe by však mohlo znamenat výrazné omezení dostupnosti sociálních služeb a mohlo by přinést řadu dalších problémů.

Předložený návrh na zavedení minimálních standardů personálního vybavení jednotlivých poskytovatelů sociálních služeb vůbec nevychází z časové náročnosti jednotlivých typů poskytovaných služeb. Potřeby jednotlivých klientů jsou determinovány především jejich nepříznivým zdravotním stavem, věkem a celkovou sociální situací. Z návrhu není zřejmé, zda poskytovatelé sociálních služeb budou schopni naplnit takto definované minimální personální standardy při současném zaměstnanců v sociálních službách. Z rozboru dostupných statistických podkladů o personální struktuře zaměstnanců v jednotlivých sociálních službách je zřejmé, že rozmanitost jednotlivých sociálních služeb a široký rozsah potřeb uživatelů neumožňují stanovit univerzální hodnotu personálního standardu pro celé území republiky. Lze vyslovit obavu, že stanovení personálních standardů povede ke snížení flexibility poskytovatelů a tím i ke snížení dostupnosti sociálních služeb.

Na základě těchto poznatků je zřejmé, že pokud by v příštích letech měly být koncipovány kvantitativní personální standardy pro poskytování sociálních služeb, je před jejich uvedením do praxe nezbytné realizovat výběrové šetření o časové náročnosti poskytovaných služeb, následně koncipovat tyto standardy pouze pro poskytovatele pobytových sociálních služeb jako určité doporučení o optimální úrovni personálního vybavení zařízení poskytující pobytové sociální služby.

Financování

Příspěvek byl zpracován za přispění dlouhodobé institucionální podpory výzkumných aktivit ze strany Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Literatura

Český statistický úřad (2023). *Statistická ročenka České republiky – 2022*. Dostupné z <https://www.czso.cz/csu/czso/26-socialni-zabezpeceni-w0ngomxrdx> (6. 8. 2023).

Horecký, J. – Průša, L. (2019). *Současná struktura služeb dlouhodobé péče a prognóza potřeby sociálních služeb 2019 – 2050*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR, 2019.

Kysnarová, E. (2023). *Personální politika v sociálních službách*. Opava: Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě.

Medical Tribune (2023). *Horecký: Vláda nejdřív píše zákony a teprve pak přemýšlí o strategii*. Dostupné z <https://www.tribune.cz/zdravotnictvi/horecky-vlada-nejdriv-pise-zakony-a-teprve-pak-premysli-o-strategii/> (7. 8. 2023).

Michalík, J. a kol. (2011). *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál.

MPSV (2023). *Návrh zákona, kterým se mění zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, a některé související zákony*. Č. j. MPSV-2022/191853-510/2.

MPSVR SR (2008). *Zákon č. 448/2008 Z. z. o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů*. Dostupné z <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/448/#prilohy> (7. 8. 2023).

Průša, L. (2015). Financování služeb sociální péče v ČR – teorie a praxe. *FÓRUM sociální politiky*, 9(3).

Průša, L. a kol. (2022). *Sociální služby v nově době*. Opava: Fakulta veřejných politik, Slezská univerzita v Opavě.

Průša, L. – Horecký, J. (2023). Několik údajů k problematice možného stanovení personálního standardu v zařízeních sociálních služeb. *Sociální služby* 25(5).

Vostrý, K. – Horecký, J. (2022). *Personnel standard in LTC*. Tábor: Asociace poskytovatelů sociálních služeb.

Zdravotnický deník (2023). Personální standardy v sociálních službách dle návrhu ministerstva práce se nelíbí poskytovatelům ani odborům. Dostupné z <https://www.zdravotnickydenik.cz/2023/02/personalni-standardy-v-socialnich-sluzbach-dle-navrhu-mpsv-se-nelibi-poskytovatelum-ani-odborum/> (8. 8. 2023).

Příloha

Tabulka A Maximální počet uživatelů sociální služby na jednoho zaměstnance a minimální procentuální podíl odborných zaměstnanců na celkovém počtu zaměstnanců

druh zařízení sociálních služeb		maximální počet uživatelů sociální služby na jednoho zaměstnance	procentuální podíl odborných zaměstnanců na celkovém počtu zaměstnanců
útulek		6,0	50 %
domov na půli cesty		6,0	50 %
zařízení nouzového bydlení		6,0	50 %
zařízení dočasné péče o děti		2,3	60 %
zařízení podporovaného bydlení		2,5	50 %
zařízení pro seniory, ve kterém počet fyzických osob závislých na pomoci jiné osoby se stupněm závislosti IV – VI je menší než 50 % z celkového počtu uživatelů sociální sociální služby	celoroční pobytová sociální služba	2,3	52 %
	týdenní pobytová sociální služba	2,5	52 %
	ambulantní sociální služba	3,5	52 %
zařízení pro seniory, ve kterém počet fyzických osob závislých na pomoci jiné osoby se stupněm závislosti IV – VI je vyšší než 50 % z celkového počtu uživatelů sociální služby	celoroční pobytová sociální služba	2,0	52 %
	týdenní pobytová sociální služba	2,3	52 %
	ambulantní sociální služba	3,0	52 %
zařízení pečovatelské služby		2,0	52 %
rehabilitační středisko	celoroční pobytová sociální služba	1,5	70 %
	týdenní pobytová sociální služba	1,8	70 %
	ambulantní sociální služba	2,2	70 %
domov sociálních služeb, ve kterém se sociální služba poskytuje plnoleté fyzické osobě	týdenní pobytová sociální služba	2,3	60 %
	ambulantní sociální služba	3,0	60 %
domov sociálních služeb, ve kterém se sociální služba poskytuje dítěti	týdenní pobytová sociální služba	2,0	60 %
	ambulantní sociální služba	3,0	60 %

ECONOMIC POLICY

specializované zařízení	celoroční pobytová sociální služba	1,3	65 %
	týdenní pobytová sociální služba	1,5	65 %
	ambulantní sociální služba	2,0	65 %
specializované zařízení, ve kterém se sociální služba poskytuje fyzické osobě se zdravotním postižením, kterým je hluchoslepota	celoroční pobytová sociální služba	0,5	80 %
	týdenní pobytová sociální služba	1,0	80 %
	ambulantní sociální služba	1,5	80 %
denní stacionář, ve kterém podíl dohodnutého času poskytování sociální služby uživatelem sociální služby se stupněm závislosti V a VI je menší než 50 % z celkového počtu hodin ambulantního provozu		4,5	70 %
denní stacionář, ve kterém podíl dohodnutého času poskytování sociální služby uživatelem sociální služby se stupněm závislosti V a VI je 50 % a víc než 50 % z celkového počtu hodin ambulantního provozu		3	70 %
zařízení péče o děti do třech let věku dítěte	ambulantní sociální služba	5,0	75 %

Zdroj: Ministerstvo práce a sociálních věcí a rodiny SR (2028)

CHILDREN AND ADOLESCENT IN THE DIGITAL WORLD

Jaroslav Šigut¹, Maria Vašutová²

Abstrakt

Social networks, virtual reality, and artificial intelligence offer new avenues for education, communication, and entertainment, but they also bring certain significant risks. The main focus of this article is the issue of benefits and risks of the virtual world and its selected platforms for children and adolescents. This includes the realm of social and communication networks, online gaming, virtual reality, and the utilization of artificial intelligence. The article emphasizes the potential benefits, as well as the possible risks associated with these tools for children and young people. The "digital space" in which these platforms operate forms a "natural environment" for children and young people, where they feel very comfortable and often overlook or are not even aware of the risks involved. It is crucial to provide them with the necessary information, knowledge, and skills to make the most of these cognitive resources and gain access to a vast amount of information. On the other hand, they should be able to navigate and address the risks that come with intensive involvement in the digital world.

Keywords

Internet, Social Network, Virtual Space, Artificial Intelligence, Virtual Reality

I. Úvod

Děti a dospívající dnes vyrůstají v éře digitálního věku, kdy moderní technologie a internet ovlivňují každodenní život každého jednotlivce. Tato digitální revoluce otevřela dveře k novým možnostem a zdrojům informací, zároveň však s sebou přináší i řadu výzev a rizik, kterým jsou tito mladí lidé vystaveni.

S výrazným nárůstem mobilních zařízení, sociálních sítí, online her a dalších digitálních platform se vstup do digitálního světa stal běžnou součástí jejich života. Děti a dospívající mají neomezený přístup k obrovskému množství informací a možnosti komunikovat s lidmi po celém světě. Tyto technologie však také otvírají dveře ke kyberšikaně, setkávání se s nevhodným obsahem a dalším rizikům, která mohou negativně ovlivnit jejich duševní zdraví a bezpečnost.

V tomto článku se zaměříme na děti a dospívající v digitálním světě, abychom lépe porozuměli tomu, jak se jejich životy proměnily v důsledku digitálních technologií. Cílem je tedy zkoumat jejich vztah k internetu, sociálním sítím a online hrám. Také se podíváme na klíčové výzvy, kterým čelí v souvislosti s jejich digitální aktivitou.

Důležitým aspektem je také rodičovská role a výchova v digitálním světě. Jak mohou rodiče pomáhat svým dětem v navigaci ve světě online komunikace a chránit je před potenciálními riziky? Jaké jsou doporučené postupy a strategie pro bezpečné a zdravé používání digitálních technologií?

Děti a dospívající mají právo na přístup k digitálním technologiím, avšak je důležité vytvořit jim bezpečné a podpůrné prostředí, které jim umožní rozvíjet své digitální dovednosti a zároveň chránit jejich zdraví a bezpečí. Je potřeba se připravit na hlubší pohled do digitálního světa dětí a dospívajících a objevovat cesty, jak podporovat jejich digitální jistotu a bezpečnost v tomto rychle se rozvíjejícím prostředí.

Sociální sítě, kyberprostor, virtuální realita a umělá inteligence nabízejí, jak již bylo uvedeno, nové způsoby komunikace, vzdělávání a zábavy a zároveň přinášejí také určitá nemalá rizika.

¹ PRIGO University, Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Czech Republic. E-mail: Jaroslav.Sigut@prigo.cz.

² PRIGO University, Vítězslava Nezvala 801/1, 736 01 Havířov, Czech Republic. E-mail: Maria.Vasutova@prigo.cz.

II. Vymezení základních pojmů

Virtuální prostředí (prostor) se obecně odkazuje na digitální nebo simulované prostředí, které existuje v počítačovém systému a je závislé na technologii. Je to uměle vytvořený svět, jenž může být díky současným technologiím buď trojrozměrný (3D) nebo dvourozměrný (2D). Virtuální prostředí může simulovat reálné místo, události nebo situace, nebo může být fantaskní a imaginární. Může zahrnovat prostředí sociálních sítí, umělou inteligenci, různé virtuální simulace, např. ve virtuální realitě nebo hry. Jedná se v naprosté většině o **online prostředí**, tedy s využitím internetu, i když v rámci her je možno jako virtuální prostor za určitých podmínek považovat též prostředí off-line počítačové hry. V dalším textu se budeme zabývat pouze virtuálním prostředím v internetovém prostoru, tedy **on-line prostředím**.

Sociální sítě jsou on-line platformy, které umožňují uživatelům vytvářet profily, sdílet obsah, komunikovat s ostatními uživateli, navazovat a udržovat sociální vztahy. Umožňují uživatelům prezentovat svou identitu, zájmy, názory a komunikovat s ostatními prostřednictvím různých funkcí, jako jsou příspěvky, komentáře, sdílení obsahu a soukromé zprávy. Sociální sítě umožňují dětem a dospívajícím připojit se ke komunitám lidí s podobnými zájmy a představit se širšímu publiku. Tyto platformy často nabízejí možnosti pro sledování a interakci s přáteli, spolužáky, rodinou nebo dokonce s novými lidmi se stejnými zájmy. Tyto sítě jim umožní připojit se a sledovat veřejné stránky, značky, média a osobnosti, které mají rádi, nebo chtějí sledovat obsah jejich profilů. Sociální sítě jsou místem, kde děti i dospívající mohou navazovat nové vztahy, sdílet zážitky a získávat informace. Je však důležité učit děti, jak správně používat sociální sítě a chránit své soukromí. Některé zdroje, jako např. stránky <https://bezpecne-online.ncbi.cz/>, <https://www.internetembezpece.cz/> a <https://www.e-bezpeci.cz/>, poskytují užitečné informace a rady, jak používat internet a sociální sítě bezpečně.

Umělá inteligence (AI) je produkt informatiky, která se zabývá mimo jiné vývojem počítačových systémů schopných provádět úkoly, které by obvykle vyžadovaly inteligenci lidskou. Cílem umělé inteligence je vytvořit algoritmy a modely, jež umožňují počítačům analyzovat data, rozpoznávat vzory, učit se a rozhodovat v reálném čase. Jednodušší forma AI je zaměřena na určitá řešení úkolů v konkrétní oblasti (překlad jazyka, rozpoznávání obrazů, řízení automobilů apod.). Složitější formy se pak snaží vytvořit systémy, které mají schopnost chápat, učit se, adaptovat se a vykonávat úkoly na úrovni lidské inteligence. Umělá inteligence se stává stále důležitějším faktorem v digitálním světě a děti a dospívající s ní přicházejí do kontaktu stále častěji. Například chatboti a hry s umělou inteligencí mohou být pro děti fascinující, avšak je třeba učit je, aby se nenechaly zcela ovládnout technologií a aby byly vůči tomu, co umělá inteligence nabízí kritické.

Virtuální realita (VR) je technologie, která tvoří interaktivní a „plně ponořené“ prostředí pomocí počítačového simulování. Smyslem virtuální reality je umožnit uživatelům zažívat pocit, že fyzicky existuje a oni jsou s virtuálním prostředím v interakci, ačkoli je ve skutečnosti digitálně vytvořené. Využívá speciálního vybavení, jako jsou VR „headsety“, brýle a obrazovky umístěné před očima uživatele, čímž se vytváří iluze trojrozměrného (3D) prostředí. Virtuální realita umožňuje dětem a dospívajícím vstoupit do nových světů a zažít mimořádné zážitky. Je však důležité zajistit, aby děti rozdíl mezi virtuální a opravdovou realitou nepřestaly vnímat a uvědomovaly si jej. Proto je vhodné nastavit jim například časové limity a kontrolovat obsah, který děti konzumují v rámci virtuální reality.

Dalším prostředím, v němž probíhá komunikace, jsou **on-line hry**, které mohou rovněž vytvářet rizikové prostředí pro děti a dospívající, neboť jsou podobné komunikaci na sociálních sítích.

Je velmi důležité, aby rodiče a pedagogové vzdělávali děti směrem k **bezpečnému a zodpovědnému používání digitálních technologií**. Jako možné zdroje informací mohou k tomu sloužit v předchozím textu uvedené [www stránky](https://veda.upol.cz/pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-prevence-rizikove-virtualni-komunikace/), nebo případně webová stránka Centrum prevence rizikové virtuální komunikace (<https://veda.upol.cz/pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-prevence-rizikove-virtualni-komunikace/>), která nabízí v tomto směru řadu užitečných informací.

III. Rizikové chování dětí a dospívajících ve virtuálním prostředí

Rizikové chování ve virtuálním prostoru zahrnuje všechny aktivity, které mohou být pro děti a dospívající nebezpečné nebo škodlivé v důsledku jejich on-line činnosti. Může se jednat například o sdílení důvěrných osobních informací, návštěvy webových stránek s nevhodným obsahem, komunikaci s neznámými lidmi, vystavení kyberšikaně nebo vytváření závislosti na digitálním prostředí. Je důležité věnovat se této problematice, jelikož děti jsou on-line stále častěji a tráví na sociálních sítích nemálo času. Jejich bezpečnost při této činnosti se tak stává stále větší prioritou, neboť neomezené využívání sítí může mít vliv na jejich psychické i fyzické zdraví.

Základní formy a příčiny rizikového chování ve virtuálním prostředí

- **Sdílení osobních informací;** Děti a dospívající jsou naivní a tím pádem náchylní ke sdílení osobních informací s neznámými lidmi, nebo na nezabezpečených webových stránkách. To může vést ke zneužití jejich identity či poskytnutých důvěrných informací.
- **Návštěva webových stránek s nevhodným obsahem;** Děti a dospívající vede jejich zvědavost k návštěvám webových stránek s nevhodným obsahem, jako jsou ty s násilnou nebo sexuální tematikou, což může mít negativní vliv na jejich psychické zdraví.
- **Komunikace s neznámými lidmi;** Děti a dospívající láká komunikace s neznámými lidmi na internetu, což zvyšuje riziko jejich kyberšikan nebo dokonce sexuálnímu obtěžování. Tato komunikace může být vyvolána souzněním s osobou, která používá falešnou nebo zcizenou identitu, případně jsou zlákány možným seznámením s novými „přáteli“.
- **Závislost na internetu a sociálních sítích;** Děti a dospívající podléhají snadno „kouzlu“ internetu a tráví na něm takové množství času, že se mohou stát na něm závislími. Pokud se tak stane, ovlivní to negativně jejich sociální život, kontakty a vztahy. Tato závislost má dvojí motivaci, a to buď nutkavou potřebu vyměňovat si s někým neustále informace a zážitky, nebo obavou z toho, že jim něco může uniknout (Kopecký, Szotkowski, Krejčí, 2014).

Je jistě důležité věnovat pozornost rizikovému chování dětí a dospívajících na internetu, avšak stejně významné je informovat a vzdělávat též jejich rodiče v této oblasti, a to tak, aby se v tomto prostředí dokázali orientovat a následně kontrolovat, a tím chránit, svoje potomky. Je rovněž nutné rozvíjet otevřený dialog mezi dětmi a rodiči. Dnešní digitální svět nabízí dětem značné možnosti a příležitosti. Internet a virtuální prostor obecně umožňují dětem komunikovat s lidmi ze svého okolí i z celého světa, učit se nové věci a objevovat dosud nepoznané skutečnosti. Nicméně rizika jsou značná, a na to se nesmí zapomínat. Existuje mnoho faktorů, které podporují rizikové chování dětí a dospívajících na internetu. Mohou to být:

- technologické faktory,
- prostředí a rodinné vztahy,
- vzdělání, výchova, sociální faktory.

S rozvojem **nových technologií** a **digitálních médií** se objevují (zdá se, že zákonitě) nové formy rizikového chování dětí, jak jsme se již zmínili výše. (Livingstone & Haddon, 2009). Výsledky řady publikovaných studií ukazují, že některé **rodinné faktory**, jako je nízká úroveň komunikace a podpory rodičů, k rizikovému chování dětí a dospívajících přispívají. Především vysoká úroveň stresu a nejistoty v rodině způsobují, že se děti uchylují k rizikovému chování, jako je například sdílení osobních informací s neznámými lidmi. Mnoho studií ukazuje, že **kvalitní vzdělání a výchova** v oblasti bezpečného chování na internetu riziko vystavení on-line rizikům u dětí snižuje (Lwin, Stanaland & Miyazaki, 2008). Zjištěno bylo rovněž to, že děti vystavuje zvýšenému riziku on-line predace a kyberšikan nedostatek jejich sociálních dovedností (Patchin & Hinduja, 2010).

IV. Možné dopady a důsledky rizikového chování v on-line prostoru

Děti a dospívající vystavení různým druhům rizikového chování v on-line prostředí jsou ohroženi o to více, pokud se na nich podepisuje:

Nedostatečná výchova a vzdělání k bezpečnému používání internetu; nemají dostatečné povědomí o rizicích spojených s používáním internetu a sociálních sítí. Rodiče s nimi o této tématice nehovoří, nezajímají se o to, co jejich děti dělají ve volném čase. Pokud se jim nedostane potřebných informací ve správnou dobu ani ve škole, stane se to, že nejsou vůbec schopny odhadnout nebezpečí a domýšlet možná rizika (Byrne, 2010).

Nedostatečná digitální gramotnost; mohou být snadno vystaveny phishingovým útokům, malwarem, nebo se mohou dostat na webové stránky s nevhodným obsahem kvůli **nedostatku digitální gramotnosti**. Tento bod pochopitelně úzce souvisí s předchozím.

Nedostatek pozornosti (dozoru); bývá faktorem, jenž podporuje rizikové chování dětí na internetu. Rodiče nebo opatrovníci by měli být schopni sledovat, jak děti využívají digitální technologie, a zasáhnout včas, pokud hrozí například nebezpečí vzniku závislosti.

Kultura online anonymity; zdání absolutní anonymity může vést rovněž k rizikovému chování dětí a dospívajících. Jsou-li frustrovány svou identitou v reálném světě, hledají uplatnění a uznání ve virtuálním prostředí. Dostupnost anonymních účtů jim může umožnit být zároveň zdánlivě neviditelnými i „mocnými“ a tuto moc mohou využít směrem k rizikovému chování. Totéž se ovšem týká dospělých, kteří se mohou za touto anonymitou schovávat.

Sociální tlak; jsou vystaveny neustálému vnějšímu tlaku, aby byly v kontaktu s digitálními technologiemi a aby konzumovaly různé druhy obsahu. Tento tlak vychází jak od přátel a spolužáků, tak od celé komunity, jíž chtějí být členy (Livingstone et al., 2011).

Děti a dospívající, kteří se setkávají s rizikovým obsahem na internetu, mohou být ohroženi narušením svého psychického zdraví. Trpívají **úzkostmi, depresemi a nízkým sebevědomím**, pokud se stanou například terčem kyberšikany. (Hasečicová et al., 2014). Přílišné používání internetu vede **k závislosti na něm**. Děti, které se neumějí od digitálních technologií oprostit, mívají problémy s **koncentrací** nebo se **spánkem**. (Škařupová et al., 2018). Jsou-li vystaveny nevhodnému obsahu nebo kontaktu s neznámými osobami, mohou být ohroženy **sexuálním zneužíváním**. Tento druh rizikového chování může mít logicky rovněž závažné důsledky na jejich duševní zdraví (Dufková, Ševčíková, 2017). Děti, které se staly oběťmi kyberšikany, mají později problémy s **vytvářením a udržováním sociálních kontaktů**. Ztrácejí schopnost komunikace a budování zdravých vztahů (Kohout-Díaz, Ševčíková, Tavel, 2019). Pokud sdílejí příliš mnoho osobních informací on-line, hrozí, že se stanou cílem **podvodů, krádeží identity nebo zcizení účtů na sociálních sítích**. Informace, které sdílejí on-line, mohou být použity proti nim třeba až v budoucnu, po několika letech, kdy si budou budovat kariéru. Důležitou roli na tomto poli musejí hrát též **školy**, které musejí začlenit digitální vzdělávání do svých výukových plánů. Publikované výzkumy ukazují, že aktivní zapojení rodičů, učitelů či vychovatelů do prevence rizikového chování dětí na internetu je naprosto zásadní. V neposlední řadě by měly být veřejnosti snadno dostupné nástroje a technologie, které pomáhají chránit děti při využívání internetu on-line. Již existují například programy pro rodiče, které umožňují omezit přístup dětí k nevhodnému obsahu, sledovat jejich aktivity on-line, blokovat nebezpečné stránky apod. Dále jsou k dispozici speciální vyhledávače a aplikace, které jsou bezpečné a přizpůsobené dětem věku. Níže jsou uvedeny některé způsoby, jimiž mohou rodiče, pedagogové a ostatní dospělí přispět k prevenci rizikového chování dětí na internetu. Možné způsoby prevence jsou:

Vytvoření otevřené komunikace; důležité je, aby děti získaly pocit, že o svých zážitcích z internetu mohou mluvit se svými dospělými otevřeně a bez obav z odsouzení nebo z trestu. (Kohout-Díaz, et al., 2019).

Vzdělávání; mělo by být součástí výuky ve školách a rodiny by měly úsilí školy v tomto směru podporovat a rozvíjet doma. (Škařupová et al., 2018). Vzdělávání dětí na téma bezpečného používání internetu by mělo být kontinuální a mělo by se novým technologiím a trendům neustále přizpůsobovat. V případě, že se dítě přesto dostane do kritické situace, je možné využít pomoci organizací a institucí, které v naší republice otázkám kybernetické závislosti a kybernetické kriminality nabízejí pomoc a podporu.

Technická ochrana; rodiče by měli využívat technické nástroje, jako jsou filtry aplikací a webů, ochranné programy nebo blokace nežádoucích internetových aktivit dětí. Tyto nástroje možná rizika minimalizují. (Dufková & Ševčíková, 2017).

Vzorové chování dospělých; dospělí musejí být kladnými vzory pro děti a dospívající ve všech směrech, logicky i při používání digitálních technologií. (Ševčíková et al., 2015).

V. Prostředí sociálních sítí

Sociální sítě jsou v dnešní době nedílnou součástí našeho života. Tyto platformy umožňují uživatelům sdílet myšlenky, názory, detaily životních událostí včetně fotografií a videí s ostatními lidmi, často i s cizími. Jsou oblíbeny u dospělých i dětí. Existuje několik faktorů, které vysvětlují oblibu sociálních sítí mezi dětmi a dospívajícími. Sociální sítě totiž:

- Umožňují uživatelům snadno a rychle komunikovat s lidmi, s nimiž by jinak neměli kontakt. S pomocí sociálních sítí mohou uživatelé získat přístup k informacím a novinkám z celého světa a mohou komunikovat s lidmi bez ohledu na geografické vzdálenosti, a tak se seznamovat a získávat známosti nové.
- Nabízejí uživatelům možnost sdílet informace o svých zájmech, svoje myšlenky a názory. Tento proces umožňuje zdůraznit svou individualitu, najít lidi s podobnými zájmy a názory.
- Poskytují zábavu a zdroje jsou her, videí, hudby a informací. To všechno přispívá k tomu, aby se uživatelé cítili dobře a zabavili se. Tak se motivace k používání sociálních sítí ještě zesiluje.
- Umožňují zažívat pocity, že jsou součástí určité komunity nebo skupiny lidí, kteří smýšlejí či jednají podobně. Tento pocit sounáležitosti a příslušnosti k určitému společenství je pro některé lidi velmi důležitý.
- Nabízejí mnoho dalších výhod, čímž se vysvětluje, proč jsou tak oblíbené. a vysvětlují, proč jsou tak oblíbené. (Šigut, 2020).

Oblíbenost sociálních sítí se neustále mění a vyvíjí. Podle průzkumů provedených v minulých dvou letech jsou nejpopulárnějšími sociálními sítěmi mezi dětmi a dospívajícími v různých věkových kategoriích: TikTok, Instagram, Snapchat, YouTube, Facebook.

TikTok:

- Stal se velmi populárním mezi dětmi a teenagery kvůli krátkým videím, tanečním výzvám a populárním meme. Vyšší oblibě se těší zejména u dívek ve věku od 13 do 18 let.
- Je mobilní aplikací pro sdílení krátkých videí. Uživatelé mohou vytvářet videa o délce 15 sekund až 1 minuty, na nichž mohou tancovat, zpívat, dělat vtipy, ukazovat módu, krátké návody a mnoho dalšího.
- TikTok vlastní společnost ByteDance, která sídlí v Číně. Aplikace se poprvé objevila v roce 2016 pod názvem Musical.ly a byla populární především mezi teenagery v USA a v Evropě. V roce 2018 ByteDance koupil Musical.ly a spojil ho s TikTokem, čímž se stal jedním z nejrychleji rostoucích sociálních médií na světě.

- Stal se fenoménem zvláště v průběhu pandemie COVID-19, kdy lidé hledali způsob, jak si zkrátit čas během karantény a izolace. Tento mobilní obsah se stal jedním z nejvíce stahovaných aplikací a získal miliardy uživatelů po celém světě.
- Je oblíbený zejména mezi mladými lidmi, kteří na něm sdílejí své životy, zájmy, myšlenky a názory.

TikTok však také čelí kritice kvůli rizikům pro děti a adolescenty, včetně shromažďování velkého množství zneužitelných dat, nebezpečí on-line šikany a působení sexuálních predátorů. Je důležité, aby rodiče a uživatelé byli obezřetní při používání této aplikace a dodržovali pravidla bezpečnosti, jako je ochrana osobních údajů, omezení kontaktu s cizími lidmi a omezení času stráveného na této platformě.

Instagram:

- Je oblíbený při sdílení fotografií, videí a příběhů. Většina uživatelů jsou teenageři, ale stále více i mladších dětí začíná používat tuto sociální síť.
- Patří společnosti Facebook a byl poprvé uveden na trh v roce 2010. Rychle se stal jedním z nejpopulárnějších sociálních médií na světě. Instagram umožňuje uživatelům aplikovat filtry a úpravy svých fotografií a videí, a nabízí řadu funkcí, jako jsou příběhy, živá videa a funkce pro vyhledávání a sledování trendů.
- Je oblíbený zejména mezi mladými lidmi a adolescenty proto, že se na něm mohou prezentovat a získat popularitu, jíž by ve svém normálním životě dosáhnout nemohli. Instagram ovšem také přináší řadu rizik pro děti a adolescenty, včetně online šikany, možnosti zneužití osobních dat a možnosti přístupu k nevhodnému obsahu.

Snapchat:

- Je populární mezi dětmi a teenagery, neboť nabízí rychlé a zábavné způsoby pro sdílení fotografií a videí s přáteli. Většina uživatelů je ve věku 13 až 18 let.
- Je mobilní aplikace pro sdílení fotografií a videí, které se po několika sekundách automaticky samy vymažou. Uživatelé mohou také používat různé efekty, filtry a další nástroje pro úpravu svých fotografií a videí.
- Byl poprvé uveden na trh v roce 2011 a rychle získal popularitu mezi mladými lidmi a adolescenty. Umožňuje uživatelům vytvářet příběhy, chatovat s přáteli a sledovat příspěvky oblíbených celebrit a módních značek.
- Přináší pro děti a adolescenty rizika, včetně šikany, zneužití dat a nevhodného obsahu. Umožňuje uživatelům přidávat své přátele na základě telefonních čísel, což může způsobit nechtěné spojení s cizími lidmi.

YouTube:

- Je největší videoplatformou na světě a má obrovskou základnu mladých diváků, kteří na ní sledují videa a hry, vlogy a populární youtubery.
- Je video-hostingová služba, kterou vlastní společnost Google; uživatelé mohou na YouTube nahrávat, sledovat a sdílet videa na různá témata, včetně hudby, zábavy, vzdělávání, sportu a mnoha dalších.
- Byl poprvé uveden na trh v roce 2005.
- Umožňuje uživatelům přístup ke statisícům videí všech druhů a zároveň umožňuje jim samotným nahrávat a sdílet své vlastní videa.
- přináší rovněž rizika pro děti a adolescenty (vystavení nevhodnému obsahu a následné šikany); existují také obavy ohledně možnosti zneužití dat soukromí uživatelů.

Facebook:

- Je stále populární mezi staršími dospělými, ale mezi dětmi a teenageri se stává méně oblíbeným; nicméně stále mnoho dětí jej používá k tomu, aby se propojili se svými přáteli a rodinou.
- Umožňuje uživatelům vytvářet vlastní profily, sdílet příspěvky, fotky a videa, chatovat s přáteli, vytvářet skupiny a sdílet události.
- Byl založen v roce 2004 Markem Zuckerbergem.
- Je sice populární i mezi mladými lidmi, avšak v posledních letech se jeho popularita snižuje v důsledku rostoucího zájmu o nové sociální sítě, jako jsou Instagram a TikTok; nicméně Facebook stále zůstává jednou z největších a nejdůležitějších sociálních sítí na světě.
- Přináší také několik rizik pro děti a adolescenty, včetně vystavení nevhodnému obsahu, šikany, zneužití dat a narušení soukromí uživatelů. Facebook také umožňuje uživatelům přidávat své přátele na základě e-mailových adres a telefonních čísel, což může způsobit nechtěné spojení s cizími lidmi.

Většina sociálních sítí má věkové omezení, což znamená, že děti mladší 13 let by neměly mít možnost zřídit si na nich účty. Vlastníci těchto sociálních sítí se snaží dodržovat tyto zákony, avšak mnoho dětí si vytváří přesto účty a falešně uvádějí věk, případně používají účty svých rodičů. (Šigut & Mácha, 2019).

Rizika a opatření

Sociální sítě tedy nabízejí, jak již bylo uvedeno, mnoho pozitiv, jako jsou možnosti vzdělávání, rozvoj kreativity a propojení s jinými lidmi. Je důležité, aby rodiče a učitelé podporovali děti v používání sociálních sítí, avšak zároveň je chránili a varovali před hrozícím nebezpečím a pomáhali jim používat tyto platformy v jejich prospěch a pro jejich potřeby. Případné silné omezování, nebo necitlivé zákazy, ovšem mohou způsobit, že budou pro děti ještě atraktivnějšími. Je nutné vždy zvolit ten nejvhodnější způsob:

Děti by měly být poučovány o tom, jak používat sociální sítě bezpečně a jak chránit své soukromí a své osobní údaje. Je důležité, aby rodiče a učitelé sledovali, jak děti sociální sítě používají, a poskytovali jim potřebné informace a podporu pro používání bezpečné. Sociální sítě mohou vést k pocitům osamělosti, vyvolávat deprese a úzkosti, zejména pokud se děti neustále porovnávají se svými vrstevníky, a navíc jsou vystavovány nevhodnému obsahu. Mnoho jich uvádí v různých výzkumech **pocity osamělosti přesto, že mají celou řadu virtuálních „přátel“**. Příliš mnoho času stráveného na sociálních sítích může mít negativní dopad na školní výsledky dětí a jejich schopnost komunikovat a navazovat sociální vztahy ve skutečném světě. (Šigut & Štubňová, 2022).

Sociální sítě mohou být pro děti a dospívající velmi užitečné, ale jak bylo zde již uvedeno, zároveň přinášejí značná rizika. Je důležité, aby rodiče a opatrovníci byli obezřetní a vzdělávali sebe i své děti v problematice možných rizik a ochrany proti nim. Velkou hrozbou je **ztráta soukromí**. Sociální sítě často shromažďují velké množství osobních informací o uživateli, jako jsou jméno, adresa, narozeniny, zájmy, fotografie a další. Všechny tyto informace mohou být zneužity. Mohou být obětmi **kybernetického násilí**, která zahrnuje urážky, výhrůžky, šíření pomluv a další formy obtěžování online. Avšak horší důsledky má kyberšikana u dětí. Na sociálních sítích mohou být dospělí podvodníci, kteří se vydávají za jiné osoby a snaží se získat od uživatelů osobní informace nebo peníze. Tyto podvody bývají velmi sofistikované a mohou být těžko rozpoznatelné. Dopad těchto podvodů se může odrazit v životě celé rodiny. Sociální sítě se staly důležitým zdrojem informací pro mnoho lidí. Bohužel však mohou být šířeny **lživé zprávy**, které mohou vést k šíření paniky, nedorozumění, a dokonce i k ohrožení života. Mohou negativně ovlivnit život kohokoliv, koho se týkají (Kopecký, 2015). Mezi největší rizika spojená s používáním sociálních sítí patří **kontakt s neznámými lidmi**. Děti se mohou stát snadným cílem pedofilů nebo jiných jedinců s nekalými záměry, kteří se na sociálních sítích vydávají za někoho jiného. Proto by měly být

poučovány v tom, aby nikdy nekomunikovaly s lidmi, které neznají z reálného světa. A aby nesdělovaly přes platformy informace, které se nesdělují cizím osobám ani v běžném životě (Šigut, 2015). Existuje několik opatření, která mohou rodiče, pedagogové a opatrovníci přijmout, aby chránili děti a dospívající na sociálních sítích. Patří mezi ně:

- **Sledování aktivity** dětí a dospívajících na sociálních sítích a udržování otevřené komunikace o tom, co děti na těchto platformách dělají a jak se cítí. S dětmi je potřeba vytvořit kamarádský a otevřený vztah, aby u nich nevznikl pocit, že musejí své zážitky z online prostředí tajit.
- **Výběr vhodných sociálních sítí** a zejména nastavení přiměřených omezení. Zajímat se o používané sociální sítě a pomoci nastavit zabezpečení.
- **Vzdělávání dětí a dospívajících** o rizicích spojených s používáním sociálních sítí a naučit je, jak si chránit své osobní informace.
- **Nastavení pravidel** pro používání sociálních sítí, jako jsou například omezení času stráveného online a zákaz komunikace s neznámými lidmi. Vysvětlit, proč je komunikace s cizími lidmi nebezpečná a čím hrozí.
- **Monitorování obsahu**, který děti a dospívající na sociálních sítích vidí a včasný zásah v případě nevhodného obsahu.

VI. Využívání umělé inteligence/AI

Principy fungování a možnosti umělé inteligence (*Artificial Intelligence – AI*) jsou založeny na několika klíčových prvcích:

- **Strojové učení** (Machine Learning); Strojové učení je metoda umělé inteligence, která umožňuje systémům automaticky se učit a zlepšovat se na základě zkušeností. Tato metoda je založena na analýze a interpretaci dat, pomocí kterých systém odvozuje pravidla a vzorce. Strojové učení využívá algoritmy, které umožňují strojům generalizovat a přizpůsobovat se novým situacím a úkolům.
- **Hluboké učení** (Deep Learning); Hluboké učení je specifickým přístupem ke strojovému učení, který je inspirován fungováním lidského mozku. Systémy hlubokého učení zaměřují na trénování umělých neuronových sítí, které se skládají z mnoha vrstev umělých neuronů, spolupracujících při zpracování dat. Tato technika je účinná při zpracování velkého množství dat a řešení složitých úloh, jako je rozpoznávání obrazů, překlad textu nebo hlasové rozpoznávání.
- **Zpracování přirozeného jazyka** (Natural Language Processing; zabývá se porozuměním, generováním a interpretací lidského jazyka počítačovými systémy. Tato oblast AI se zaměřuje na vytváření algoritmů a modelů, které umožňují strojům porozumět a komunikovat s lidským jazykem. To se využívá například v chatbotech, automatickém překladu, vyhledávání informací nebo analýze sentimentu ve společenských médiích.
- **Rozpoznávání vzorců a obrazů**; To je důležité pro aplikace jako jsou rozpoznávání obličejů, identifikace objektů v obrazech, diagnostika zdravotních stavů z medicínských snímků nebo autonomní řízení vozidel.
- **Automatizace a optimalizace**; Systémy AI mohou analyzovat data, identifikovat vzorce a provádět rozhodnutí bez lidského zásahu. To vede ke zvýšení efektivity a produktivity v mnoha odvětvích, jako je výroba různých komponent, logistika, finanční služby nebo správa zásob.
- **Prediktivní analýza a rozhodování**; analýza velkých datových souborů a předvídaní budoucích událostí. Systémy AI mohou identifikovat skryté vzorce a trendy, které jsou

lidskému pozorovateli těžko viditelné, a na základě těchto informací dělat predikce a navrhnout rozhodnutí.

- **Robotika a autonomní systémy;** roboti a autonomní vozidla jsou vybavena inteligentními algoritmy, které jim umožňují vnímat okolní prostředí, plánovat, provádět akce a přizpůsobovat se změnám ve sledovaném prostředí.
- **Interakce s lidskými uživateli;** spolupráce mezi počítačovými systémy a lidmi pomocí hlasových asistentů, chatbotů, virtuálních agentů a dalších technologií. Tyto systémy jsou schopny porozumět lidským dotazům, odpovídat na ně, poskytovat asistenci, doporučovat produkty nebo služby a přizpůsobovat se individuálním potřebám uživatele.

Je důležité si uvědomit, že umělá inteligence není omezena jen na tyto oblasti. Je to dynamické a rychle se rozvíjející oblast, které nachází uplatnění v mnoha jiných odvětvích a aplikacích. Budoucnost umělé inteligence má obrovský potenciál a otevírá nové možnosti pro vytváření inovativních a inteligentních systémů.

V posledních letech umělá inteligence získává stále větší pozornost, a to i v oblasti vzdělávání a výchovy dětí a dospívajících. Zatímco mnoho lidí vidí v AI rizika, jako jsou například ztráta pracovních míst, zvýšení nezaměstnanosti a snížení lidské interakce, existují také potenciální přínosy, zejména v oblasti vzdělávání dětí (Li, Q et al., 2020).

Přínosy AI pro děti a dospívající

Umělá inteligence jedincům v období dětství a dospívání může ovlivnit život a jejich vzdělávání dětí. Zde je několik možností přínosu umělé inteligence:

- personalizované vzdělávání,
- interaktivní učební zkušenosti,
- rozvoj kreativity,
- jazyková a komunikační dovednost,
- vědecký výzkum a objevování,
- asistence a pomoc dětem se speciálními potřebami,
- bezpečnost a dohled; AI může pomoci zajistit bezpečnost dětí online i off-line,
- tvorba a programování.

Využití může být též ke tvoření **personalizovaných vzdělávacích programů**, které se přizpůsobují individuálním potřebám a schopnostem dětí. Systémy AI mohou analyzovat jejich pokrok, identifikovat jejich silné a slabé stránky a nabízet jim relevantní učební materiály a úkoly. AI může být integrována do **interaktivních učebních nástrojů a her**, které motivují děti k učení. Systémy AI mohou poskytovat zpětnou vazbu, podporu, a přizpůsobovat se individuálním preferencím a učebnímu stylům dětí, což může zlepšit jejich zapojení a motivaci. Některé AI systémy jsou navrženy tak, aby podporovaly **rozvoj kreativity**, takže umožňují dětem vytvářet digitální umění, hudbu nebo psát příběhy. Tím se jim otevírá prostor pro projevení vlastní fantazie a možnost experimentovat.

Systémy zpracování přirozeného jazyka (NLP) umožňují dětem komunikovat s počítačem pomocí hlasových asistentů a chatbotů. Tím se rozvíjejí jejich **jazykové dovednosti** a schopnost porozumět a komunikovat v různých jazycích.

Umělá inteligence může být také využita **k podpoře vědeckého výzkumu** a objevování. Děti mohou využít AI nástroje pro analýzu a interpretaci dat, simulace a modelování, což jim umožní lépe porozumět složitým vědeckým konceptům a procesům.

Umělá inteligence může být velmi užitečná pro děti a dospívající se **speciálními vzdělávacími potřebami**. Systémy AI poskytují asistenci a podporu v různých oblastech, jako je komunikace, sociální interakce nebo vzdělávání. Například speciální hlasoví asistenti nebo aplikace s rozpoznáváním řeči pomáhají dětem s poruchou autistického spektra v komunikaci a sociálních dovednostech. Pochopitelně existují rovněž speciální AI systémy a roboti vyvinuté pro děti i dospělé s fyzickým handicapem. Ty jim pomáhají pohybovat se, komunikovat a provádět běžné každodenní úkoly.

Algoritmy pro detekci **nevhodného obsahu** nebo **kybernetické šikany** mohou pomoci chránit děti při jejich internetové aktivitě. V off-line světě AI systémy monitorují prostředí a identifikují potenciální rizika nebo hrozící nebezpečí.

Umělá inteligence může být také využita k výuce dětí v oblasti **programování a vytváření AI systémů**. Existují vzdělávací programy a nástroje, které umožňují dětem seznámit se s principy AI, učit se programování a vytvářet vlastní jednoduché AI aplikace. Tím se rozvíjí jejich technologické a analytické dovednosti.

Je však důležité dbát na etické a bezpečnostní aspekty při používání AI technologií dětmi a dospívajícími. Důraz by měl být kladen především na ochranu soukromí, správné využívání dat a vytváření prostředí, která podporují zdravý vývoj a růst dětí (Bábík, 2021).

Specifická rizika používání umělé inteligence v období dětství a dospívání

Používání umělé inteligence v souvislosti s dětmi přináší některá specifická rizika, která by měla být brána v úvahu. Mezi hlavní rizika AI patří riziko **ztráty lidské interakce**. Proto by vzdělávání mělo být založeno nejen na získávání znalostí, ale také na rozvoji **sociálních dovedností** a schopnosti spolupráce s ostatními lidmi. Pokud jsou děti vystaveny příliš velké míře použití AI a nemají dostatek příležitostí ke komunikaci s lidmi, může to vést u nich k problémům jak v komunikačních, tak i sociálních dovednostech.

- **Ochrana soukromí;** AI systémy pracují s velkým množstvím dat o uživateli. Je důležité zajistit, aby byla tato data řádně chráněna a aby bylo respektováno soukromí dětí, aby byla dodržována relevantní pravidla a zákony týkající se ochrany osobních údajů a soukromí.
- **Možné předsudky a diskriminace;** AI systémy jsou založeny na zpracování dat, která jsou sbírána a zpřístupněna lidem. Pokud jsou tato data zkreslená nebo obsahují předsudky a tendence k diskriminaci, může se to promítnout do konečného rozhodnutí a chování AI systémů. Je důležité zajistit, aby byla data, která jsou používána pro vývoj AI systémů, rozmanitá, objektivní a odpovídající etickým normám.
- **Závislost na technologii;** Používání AI technologií může vést k nadměrné závislosti dětí na nich. Pokud není používání AI vyváženo a správně regulováno, může to mít negativní dopad na fyzické i duševní zdraví, sociální interakce, rozvoj kreativity a další aspekty dětského života. Je důležité vytvořit zdravou rovnováhu mezi používáním této technologie a jinými důležitými aktivitami (kulturními, sportovními, zájmovými). Použití AI technologií by mělo být prostředkem, nikoli cílem snažení.
- **Nedostatek lidské interakce;** Systémy AI nabízejí různé formy interakce s dětmi, ale tyto interakce nemohou nahradit skutečnou lidskou interakci. Nedostatek osobních interakcí a komunikace může mít negativní vliv na sociální a emoční rozvoj dětí.
- **Nedůvěryhodnost informací;** AI systémy jsou bohatým zdrojem informací pro děti, ovšem je třeba zabezpečit, aby tyto informace byly spolehlivé, přesné, relevantní. Nedostatečná kontrola nad kvalitou a pravdivostí informací může vést k šíření nedůvěryhodných informací získaných on-line a ke směřování dětí nepravdivými informacemi k chybným závěrům. Proto je nutná výchova ke kritickému myšlení.

- **Dopad na zaměstnanost;** Rozšíření umělé inteligence a automatizace může mít dlouhodobé dopady na trh práce. Některé pracovní pozice mohou být nahrazeny AI, což může vést k růstu nezaměstnanosti. Je důležité připravit děti na takové budoucí pracovní prostředí, které bude ovlivněno technologiemi AI, a poskytnout jim dovednosti, které jim umožní se přizpůsobit a v tomto novém prostředí prosperovat.
- **Závislost na algoritmech;** AI systémy fungují na základě algoritmů a předvídatelných vzorců. Existuje riziko, že děti se mohou naučit spoléhat se na tyto algoritmy příliš a omezit svou schopnost kriticky myslet, inovovat postupy, přijímat nezávislá rozhodnutí, získávat informace vždy z několika různých zdrojů.
- **Nedostatek regulace a etických zásad;** V současnosti existuje nedostatek regulací a etických směrnic týkajících se využití umělé inteligence, a to nejen u dětí. Proto je nezbytné, aby vývojáři, vzdělávací instituce a rovněž vláda spolupracovaly při stanovení jasných etických principů a zásad pro používání AI technologií dětmi, které zaručí jejich bezpečnost. (Bábík, 2021).

Umělá inteligence je stále častěji diskutovanějším tématem, a to hlavně v souvislosti s výchovou a vzděláváním dětí. Mezi hlavní přínosy využívání AI v oblasti vzdělávání patří zlepšení efektivity a personalizace výuky, umožnění výuky na dálku a snížení nákladů na vzdělávání. AI může také pomoci včasnému odhalení problémů s učením, což umožní zasáhnout dříve a poskytnout adekvátní podporu dětem. Dále AI může podpořit rozvoj kreativity a kritického myšlení, například pomocí hledání souvislostí v datech při získávání nových informací.

Na druhou stranu však existují také rizika spojená s využíváním AI v oblasti vzdělávání dětí. Mezi hlavní rizika patří nedostatek kontroly nad daty a následně nad soukromím dětí, nevhodné využívání AI ze strany pedagogů, a také omezování interakce a komunikace mezi dětmi a učiteli.

V České republice se téma využívání AI v oblasti vzdělávání dětí objevuje v různých diskuzích a materiálech. Problematikou digitalizace jako takové se zabývá např. stránka <https://www.edu.cz/digitalizujeme/>. Příslušníci generace Z (internetová generace, děti nového tisíciletí) si stěžují, že je škola nepřipravila na práci v digitálním světě dostatečně. To by se mělo v oblasti užití AI rychle napravit.

Souhrnně lze konstatovat, že téma využívání AI v oblasti vzdělávání dětí je značně rozsáhlé. Je nutné brát při jejím využívání v úvahu jak přínosy, tak rizika, která s tím souvisejí. Přínosy mohou být značné, pokud je využívána správným způsobem a s ohledem na soukromí a potřeby dětí. Na druhou stranu je důležité nezanedbávat interakci a komunikaci mezi dětmi a učiteli a pečlivě kontrolovat zpracování dat. Vzhledem k rychlému vývoji AI je třeba sledovat novinky v této oblasti a pečlivě zvažovat její využití v oblasti vzdělávání dětí s ohledem na přínosy, ale i na případná rizika.

VII. Virtuální realita ve světě dětí a dospívajících

Virtuální realita (VR) je interaktivní technologie, která umožňuje uživatelům zcela se ponořit do počítačem generovaného prostředí. Tato technologie vyvolává iluzi reality pomocí speciálních zařízení, jako jsou headsety (nasazují se na hlavu, slouží k zobrazení a zprostředkování vizuálního vjemu) a ovladače (umožňují uživatelům vnímat a interagovat s virtuálním světem).

Princip virtuální reality spočívá v tom, že uživatel nosí headset, který obklopuje jeho zrakové pole a zobrazuje mu obrazovou informaci. Obraz je obvykle zobrazován ve 3D rozměru a reaguje na pohyb uživatele, což umožňuje vyvolat v něm pocit přítomnosti a interakce s virtuálním prostředím. Ovladače pak slouží k ovládání a manipulaci s objekty ve virtuálním světě.

Virtuální realita nachází uplatnění v různých oblastech, včetně zábavy, vzdělávání, lékařství, architektury, vojenského výcviku a mnoha dalších. V herním průmyslu je používána k vytváření zcela „ponořených“ herních zážitků, kdy se hráči mohou pohybovat a interagovat s virtuálním světem tak, jako by byli skutečně v něm. VR nabízí nové možnosti pro vzdělávání a školení tím způsobem,

že se studenti mohou zapojit do simulací a prakticky si procvičovat různé dovednosti. Technologie virtuální reality se stále rozvíjí a zlepšuje. Nové generace headsetů nabízejí vyšší rozlišení, širší zorné pole, lepší sledování pohybu a vylepšené ovládání. Současně se vyvíjejí také metody snímání pohybu, jako je sledování rukou a těla bez nutnosti používání ovladačů. Virtuální realita má potenciál změnit mnoho aspektů našeho života a otevírá nové možnosti pro interakci s počítačovým prostředím. Stává se stále populárnější nejen mezi dospělými, ale i mezi dětmi. Zatímco někteří rodiče jsou nadšeni z přínosů VR pro své děti, jiní se obávají možných rizik (Kilián, 2015).

Velkým přínosem VR pro děti je **rozvíjení jejich kreativity a fantazie**. Mohou se dostat do světa, jenž je jiný než ten, který znají, a mohou se v něm cítit jako hrdinové rozličných příběhů. Vědecké studie ukazují, že používání VR pomáhá zlepšit **kognitivní funkce**, jako je pozornost, paměť či schopnost řešit problémy. Děti se mohou učit novým věcem, aniž by si to uvědomovaly, díky **zábavnému a motivujícímu prostředí**, které VR poskytuje.

Použití virtuální reality přináší rovněž negativa. Děti a dospívající mohou mít při jejím používání problémy (únava očí, bolesti hlavy). Je důležité omezit čas, který ve VR tráví, aby se minimalizovalo riziko možných problémů. Podobně jako u jiných forem digitálního média, může být i používání VR **návykové**. Její používání zvyšuje **riziko úrazů**, zejména pokud děti při hře nevěnují pozornost svému okolí. Je vhodné, aby děti používaly VR pouze pod dozorem dospělých.

Je důležité být kritičtí a vyhodnocovat informace z různých zdrojů, abychom se ujistili, že jsou založeny na věrohodných faktech a výzkumech. Rodiče a vychovatelé by je měli konzultovat s odborníky, zvláště pokud mají pochybnosti o přínosech a rizicích používání virtuální reality a dalších digitálních prostředků. Prostředí VR se věnuje řada článků na webových stránkách (např. <https://vyuka.o2chytraskola.cz/>).

VIII. Závěr

Internet a sociální sítě se staly nedílnou součástí života dětí a dospívajících a přinášejí s sebou jak přínosy, tak rizika. Na jedné straně umožňují rychlý a snadný přístup k obrovskému množství informací, vzdělávacím zdrojům a komunikačním nástrojům. Díky nim děti a dospívající mohou objevovat nové zájmy, rozvíjet své dovednosti a navazovat přátelství s lidmi z celého světa. Internet také nabízí platformy pro sebe prezentaci a kreativitu, které mohou posílit sebevědomí a sebeúctu mladých lidí.

Na druhé straně však existují i závažná rizika spojená s internetem a sociálními sítěmi. Děti a dospívající se mohou stát oběťmi kyberšikan, zneužívání a vydírání. Excesivní používání internetu a sociálních sítí může také negativně ovlivnit jejich duševní zdraví a sociální interakce v reálném světě. Na místě je také obava o ochranu soukromí a bezpečnost osobních údajů, které mladí lidé často sdílejí online.

Aby byly využity přínosy internetu a sociálních sítí a současně minimalizována rizika, je nezbytné, aby rodiče, školy a celá společnost spolupracovali a zajistili dostatečnou výchovu a vzdělávání v oblasti bezpečného a odpovědného online chování. Důležité je také stanovit jasná pravidla a limity pro používání internetu a sociálních sítí, a to jak doma, tak ve škole. Mladí lidé by měli být informováni o možných rizicích a poučeni, jak se bránit kyberšikaně a ochránit své soukromí.

Digitální svět je nedílnou součástí života dětí a dospívajících a přináší s sebou mnoho přínosů i výzev. Je zásadní, aby rodiče, vychovatelé, učitelé a další dospělí byli aktivně zapojeni do vzdělávání mladých lidí ohledně bezpečného a zdravého používání digitálních technologií. Stává se, že virtuální realita tu opravdovou, např. co se týče zrakových vjemů, překonává. Jedinec, který se vrátí zpět do reality, bývá zklamán. Virtuální svět nám může často poskytnout silnější zážitek než skutečnost sama.

Virtuální prostředí, umělá inteligence, sociální sítě a samotný internet mají potenciál obohacovat životy dětí a dospívajících, ale zároveň vyžadují obezřetnost a uvědomění si potenciálních nebezpečí.

Závěrem je třeba zdůraznit, že osvěta a vzdělávání jsou klíčovými faktory pro úspěšné pohroužení dětí a dospívajících do digitálního světa. Je nezbytné poskytnout jim znalosti a dovednosti potřebné k tomu, aby se vyrovnali s riziky, jako je kyberšikana, online predátoři a přílišné zapojení do digitálního prostoru. Kromě toho je důležité vytvořit otevřenou a důvěryhodnou komunikační linii, ve které si mladí lidé mohou sdílet své zážitky, obavy a otázky s dospělými, kteří jim mohou poskytnout podporu a ochranu.

Není pochyb o tom, že digitální svět zůstane v našich životech a bude se nadále vyvíjet. Je na nás, abychom se aktivně podíleli na tom, jak mladým lidem pomoci vytěžit maximum z digitálních technologií a zároveň chránit je před jejich potenciálními negativními dopady. S vhodným vzděláváním, informovaností a podporou můžeme společně vytvořit bezpečný a obohacující digitální svět pro naše děti a dospívající. Pouze prostřednictvím společného úsilí můžeme vytvořit bezpečné a podpůrné prostředí online, ve kterém mladí lidé mohou růst a rozvíjet se bez ohrožení svého fyzického i duševního zdraví.

Literatura

- Bábík, J. (2021). Umělá inteligence v edukaci: Příležitosti a rizika. [online] Dostupné z: <https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/umeni-umelou-inteligenci-v-edukaci-pilezitosti-a-rizika/2047888> [cit. 2023-05-02].
- Byrne, J. (2010) The Digital Parenting Handbook. London: A & C Black Publishers Ltd.
- Centrum prevence rizikové virtuální komunikace“ (<https://veda.upol.cz/pracoviste/vyzkumna-pracoviste/centrum-prevence-rizikove-virtualni-komunikace/>).
- Dufková, L. & Ševčíková, A. (2017) Kyberšikana a rizikové chování dětí a mladistvých na internetu. Praha: Portál.
- Eckertová, L. & Dočekal, D. (2013) Bezpečnost dětí na internetu: rádce zodpovědného rodiče. Brno 2013: Computer Press.
- Hasečicová, H., Machovcová, K. & Smahel, D. (2014) Kyberšikana a psychické zdraví dětí a adolescentů: Systémový přehled. *Ceskoslovenska Psychologie* 2014, 58(2), 134-147.
- Kilián, K. (2021) Google Cardboard: co potřebujete vědět o vstupence do virtuální reality. Svět androida [online]. Praha 2015 [cit. 2021-02-16]. Dostupné z: <https://www.svetandroida.cz/google-cardboard-virtualni-realita/>.
- Kohout-Diaz, M., Ševčíková, A. & Tavel, P. (2019) Prevence kyberšikany na školách: Koncepce a program. Olomouc 2019: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kopecký, K., Szotkowski, R. & Krejčí, V. (2014) Risks of Internet Communication IV. 1. vyd. Olomouc 2014: Palacký University Olomouc. Dostupné z: http://www.e-bezpeci.cz/index.php/ke-stazeni/doc_download/60-risks-of-internet-communication-iv.
- Kopecký, K. (2015) Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu. Olomouc 2015: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Li, Q., Li, X. & Xie, H. (2020). Artificial intelligence in education: A review. *IEEE Access*, 8, 91560-91578. Doi: 10.1109/ACCESS.2020.2992717.
- Livingstone, S. & Haddon, L. (2009). EU Kids Online: Final report. London: EU Kids Online.
- Livingstone, S., Haddon, L., Gorzig, A. & Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full findings. EU Kids Online.
- Lwin, M. O., Stanaland, A. J. & Miyazaki, A. D. (2008) Protecting children's privacy online: How parental mediation strategies affect website safeguard effectiveness. *Journal of Retailing*, 84(2), 205-217. Doi: 10.1016/j.jretai.2008.04.004.

- Máca, R. (2014) Děti a rizika sociálních sítí. Šance dětem.cz [online]. [cit. 2018-08-26]. Dostupné z: <https://www.sancedetem.cz/srv/www/content/pub/cs/clanky/deti-a-rizikasocialnich-siti-112.html#rizika-socialnich-siti>.
- Pattchin, J. W. & Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80(12), 614-621. Doi: 10.1111/j.1746-1561.2010.00548.x.
- Spitzer, M. (2014). *Digitální demence*. Brno: Host.
- Szotkowski, R., Kopecký, K., & Krejčí, V (2013). *Nebezpečné internetové komunikace IV*. Olomouc: Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.
- Ševčíková, A., Košťál, J., Křížová, E. & Dufková, L. (2015) *Prevence rizikového chování dětí a mladistvých na internetu*. Praha: Grada Publishing.
- Ševčíková, A. (2019). Rizikové chování dětí a mladistvých na internetu: přehled výzkumných poznatků. *Informatika pro vzdělávání*, 15(2), 80-91.
- Šigut, J. & Mácha, A. (2019) Virtual World, its Contribution and Danger for Children, Proceedings of the International Scientific Conference Economic and Social Policy: Economic and Social Challenges for European Economy, Čeladná 2019, Prigo University.
- Šigut, J. (2020) Social Networks and Their Risks for Children and Young People, International. Proceedings of the International Scientific Conference Economic and Social Policy. Trojanovice 2020, Prigo University.
- Šigut, J. & Štubňová L. (2022) Social Aggression in The Context of Risk Electronic Communication – Cyberbully. Proceedings of the International Scientific Conference Economic Policy, Čeladná 2022, Prigo University.
- Škařupová, K., Vondráčková, P. & Ševčíková, A. (2018). Závislost na internetu u dětí a adolescentů. *Československa Psychologie*, 62(3).
- TsaiI, H., Cheng, S. H., Shih, C., & Yang, Y. (2009). The Risk Factors of Internet Addiction-A Survey of University Freshman. *Psychiatry Research*, 167(3), 294-299. Doi: 10.1016/j.psychres.2008.01.015.
- Vašutová, M. (2010). *Proměny šikany ve světě nových médií*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- O projektu: E-bezpečí. *E-bezpečí* [online]. 2008-2018 [cit. 2018-12-27]. Dostupné z: <http://www.e-bezpeci.cz/index.php/o-projektu/oprojektu>.

ECONOMIC ASPECTS OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS IN INFORMATION TECHNOLOGY

Tomáš Sochor¹

Abstract

The paper devotes to ICT tools and services that are omnipresent nowadays, from the point of view of the economic efficiency of their improvement. Several use-cases (world wide web, e-mail and digital signatures) are analyzed and the outcomes are presented showing different endings. Some economic aspects of internet frauds are also briefly mentioned.

Keywords

IT Innovation, WWW, E-mail, Digital Signature, Economic Efficiency

I. Introduction

Nowadays, various tools and services based on Information and Communication technologies (hereinafter “ICT tools”) are used in almost all facets of life, not only in technological businesses but in daily life of ordinary people. The internet usage ratio increases worldwide (varying from more than 90% in Europe and U.S. to less than a half in poorest regions) as Internet Usage Statistics (2023) documents. Along with this increase, even sharper increase in mobile internet usage happens because more that 60% of internet traffic was originated from mobile devices globally (despite significant fluctuations, e.g. in U.S., the ratio is less than 50%) (Ruby 2023). Anyway, the number of internet mobile users keep increasing, and got up to 5.3 billion this year (Ruby 2023). Together with these increases, also the quality and availability of internet services increases, both in fixed (namely households and corporate) and mobile internet connections.

On the other hand, many ICT tools lock their users inside (at least in some aspects) resulting in more or less serious troubles when you want to switch from one service you use to another one (like transferring contacts etc.). Therefore, it is obvious that many users of ICT tools (e.g. smartphones, mobile apps and/or communication services like e-mail, WhatsApp etc.) ask questions like how likely is that my mobile phone brand or communication service will survive for the next few years or even decade, how much shall I pay for data transfers next year etc. Answers to many such questions depend not only on business policy of providers of IT services (like device producers, telecommunication operators), but also on the pace of technological innovations in the sense how quickly the service parameters (e.g. data transmission rate) improve.

Therefore, the main aim of this study is to assess whether IT innovations yield a reasonable benefit for users. Despite the fact that benefit for users is difficult to evaluate, an inspiration has been taken, among others, from Quality of Experience (QoE) metrics as analyzed in detail in Möller, S., & Raake, A. (Eds.) (2014).

II. Existing research in economic impact of ICT

There are some published studies focusing on various facets of IT applications and their economic impact. Most of them published recently focuses on mobile and wireless transmission efficiency (e.g. Ku, I., Wang, C. X., & Thompson, J. 2013 or Akhtman, Y., & Hanzo, L. 2010), while others analyze impacts of internet service on productivity, either from global view (Thompson Jr, H. G., & Garbacz, C. 2007). or with detailed focus on a specific region (like Uri, N. D. 2001 in the U.S. Uri, N. D. 2001). Other publications focus on the implementation efficiency of security measures in networks, e.g. Savenko O. et al. (2020) or Weishäupl, E., Yasasin, E., & Schryen, G. (2015).

¹ PRIGO university, V. Nezvala 801/1, 73601 Havířov, Czech Republic. E-mail: Tomas.Sochor@prigo.cz.

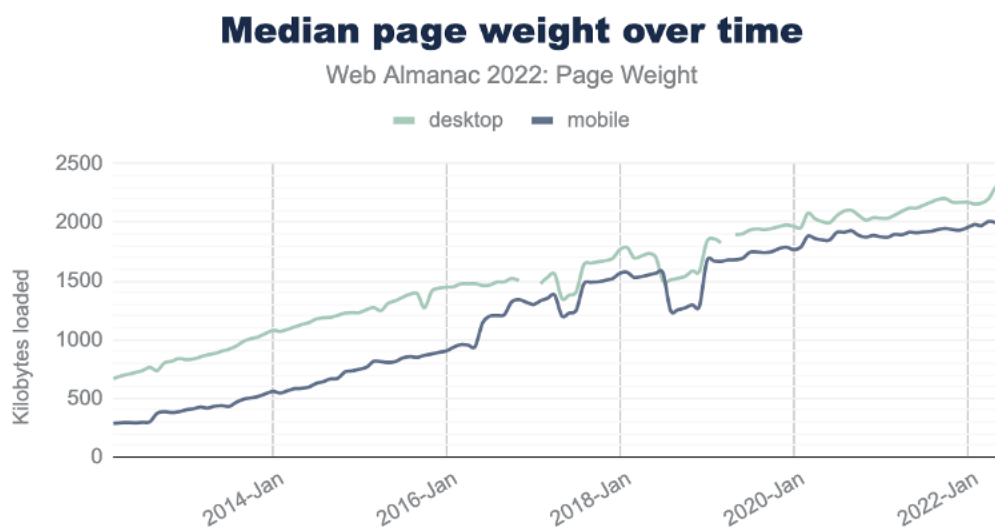
Nevertheless, no published papers have been found focusing solely on the economic efficiency of implementation of new techniques aimed to improve the user QoE in various ICT tools. Therefore, the author decided to analyze this aspect of ICT development. The analysis is based on several use-cases illustrating various stories in ICT development.

III. Use-case 1. World-wide web

The world-wide web service is ranked among the most frequently used services on the internet nowadays (see e.g. Ruby D. 2023). Nevertheless, one should bear in mind that the present www service differs a lot from what was invented by Tim Berners-Lee in 1989. Not only communication standards (HTTP and HTML) have evolved, also the amount of data to be transferred so that a single web page is displayed, has increased significantly. Therefore, technological innovations are necessary part of the evolution for www service.

Let's imagine that there have been no technological innovations in telecommunication networks since the www the dawn in 1900s. It would result in the fact that majority of web pages could not have been displayed at all. For simplicity, let's shorten the period for last ten years. The average size of web pages in 2013 was about 500 kB while in 2023 it is more than 2 MB as documented by Page Weight: Part IV Chapter 21 (2022). The median web page size evolution is shown in Fig. 1. The web page size increase factor of more than 4 during the selected decade means that at least four times higher transmission speed is required to achieve the same web page load time when transmission rate is the same. If no technology improvement has happened in last ten years, the average web page load time would increase more than four times resulting in timeout exhaustion and inability to display the page many times. Fortunately, due to technological improvements, the typical transmission rate for both fixed and mobile internet connection increased significantly in the same period.

Figure 1 Web page size increase during last decade

Source: Page Weight: Part IV Chapter 21 (2022)

Now, let's focus on data transmission rate aspect of the www service. Unlike the typical size of a web page that is relatively easy to determine (the above data from Page Weight: Part IV Chapter 21 (2022) were calculated as a mean value of many web pages), the typical data transmission rate varies a lot according to numerous factors including the following:

- Data transfer method (e.g. DSL line, wireless, 3G/4G/5G mobile data connection, or even legacy voice modem),

- The data transfer direction (download to client/ upload from the client) because in many (primarily household and end-user) internet connections, the download rates tend to be favored to the detriment of the upload data rates,
- The type of client device (PC/mobile) and operating system,
- Internet Service Provider (ISP) policy regarding data rates available,
- Location (including the distance between client device and ISP site/mobile base station), and many others.

Because of so many factors affecting the transmission rate, this paper focuses just some of them. An example how the data transmission rate increased in U.S. households is given in Cooper (2020), where one can see that while in 2010, the most common data transmission rate for U.S. households was about 4 Mbps download (and this was available for more than 90% of them) while faster data transmission rate (about 25 Mbps download) became typical a bit later and its availability for U.S. households exceeded 90% only in 2018.

Another example of typical data transmission rates can be taken from the development of mobile internet connections. While in 3G (e.g. UMTS in Europe standardized in 2001 and globally adopted about 2005), the expected transmission rate was about 2 Mbps, in 4G (represented here by LTE whose deployment started in about 2012 in some countries), the data transmission rates were about 100 Mbps in typical implementations and client device scenarios. Presently state-of-the-art mobile data technology indicated as 5G, whose deployment started in 2019, recorded average download speed at 186 Mbps according to Wyrzykowski, R. (2023).

In addition to the development of data transfer technologies by itself (demonstrating the data transmission rates in mobile networks from 3G to 5G), several additional new technologies contributed to the improved (or at least not worsened) QoE for www users. Among them, multi-path TCP (MPTCP), the technology allowing to use multiple TCP connection in the transport layer of ISO/OSI model (L4) has played certain role in web page latency decrease as well. Its IETF standardization happening in 2013 by Ford, A., Raisiu, C., Handley, M. & Bonaventure, O. (2013). followed by implementation in iOS in 2022 (Apple 2022) has contributed to the web page latency decrease in many situations as documented e.g. by Manzoor et al. (2018).

Other application layer (L7) improvements include HTTP versions 2 and 3, standardized in 2015 (RFC 7540) and 2022 (RFC 9114), respectively. However, the impact of HTTP/2 and HTTP/3 was ambivalent because on one hand, they improved the web page latency as documented e.g. by Saif et al. (2021). On the other hand, HTTP/2 and HTTP/3 introduced mandatory encryption of the web traffic at the same time, causing significant data volume increase necessary for downloading a web page with a possible side effect in longer web page load time.

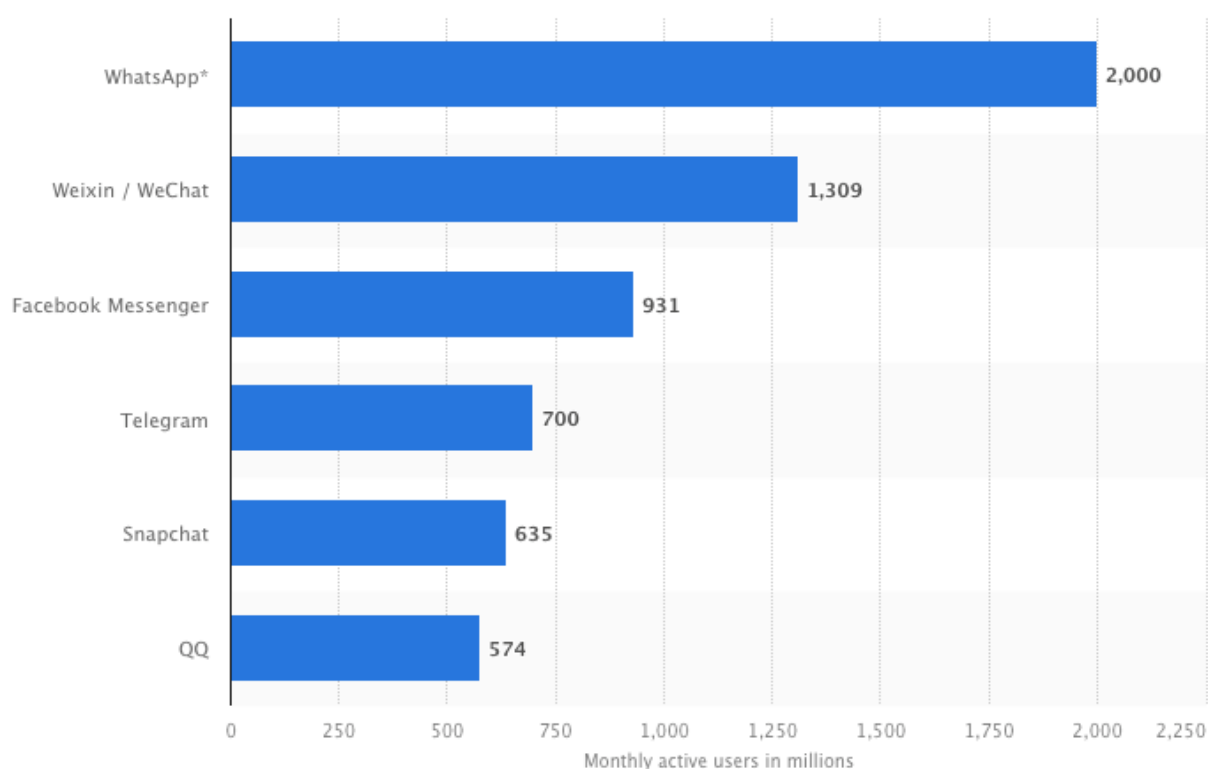
From the above numbers, it is clear that typical data transmission rates have increased gradually and the increase factor for recent ten years was more than 6 for households and roughly between 4 and 20 for mobile. Comparing the increase factor of web page sizes (4), it seems obvious that the QoE for household users (expressed as web page loading time) was relatively stable while for mobile users, it can get worsened sometimes (primarily in adversary mobile signal conditions where the data transmission rate is not high enough for downloading a bigger web page quickly enough).

The main economic aspect of the ongoing development and technological improvements in ICT, namely continuous improvement in data transmission rates, seems to be the issue of efficiency of investments into communicating networks. As demonstrated above, such investments are interrelated with web page size increase. However, the www service is not the most significant service for mobile clients now. It seems obvious that most important drivers for ongoing investments into telecommunication network improvement.

IV. Use-case 2. Electronic mail and other messaging services

Sending and receiving simple messages have been one of the first services since early internet utilization in 1970's in the form of electronic mail. The service was standardized in 1982 by Postel, J. B. (1982) and updated several times up to the current version described in Klensin, J. (2008). Much later, other messaging services were developed (e.g. IRC, ICQ, Skype, Hangouts, Viber, WhatsApp, Facebook messenger etc.). Most of the competing messengers are either free but they are operated by business corporations as one of tools to commercialize the user base. Despite the commercially-backed competition in messaging services, e-mail has kept its dominance as you can see by comparing user numbers in Fig. 2 (topped by 2 billion of WhatsApp users, taken from Statista 2023) to the number of e-mail users in Radicati Group (2022) where the number of e-mail users is as high as 4.26 billion. When comparing to older figures Radicati Group (2014), it seems obvious that the increase in e-mail user number is slow (about 3% a year) but still e-mail clearly dominates.

Figure 2 Number of users (in millions) of commercial messengers in 2023

Source: Statista.com (2023).

Despite numerous weaknesses of email (among them, the most critical seems to be a missing sender authentication of senders leading to frequent e-mail abuse to spread spam, phishing etc.), e-mail still dominates. It should be admitted that there are some weaknesses exist in competing messengers (primarily the fact that none of major messengers is open-source resulting in limited ability to understand and control the delivery of user's messages and it seems difficult to rely on the long-term continuity of the service).

There were several attempts to eliminate e-mail issues (e.g. Sender Policy Framework, DKIM, DMARC techniques) aimed to eliminate missing sender verification, at least in the sense that they made anonymous sending of large volumes of messages (e.g. spam) more complicated. However, the adoption of the above-mentioned techniques was not so massive that their effect could be significant (or, at least, spammers could adopt to the new measures and the typical share of spam did not decrease much).

Even here, an economic aspect of commercial messengers' adoption can be studied. Here, it could seem strange that no one commercial messenger could have overcome e-mail, despite the strength of corporations promoting them. There are several possible reasons for this. Among them, persistence of certain user group on e-mail and lack of motives to switch to a commercial messenger play certain role. Also, using e-mail (at least in the sense having access to an e-mail account for sending and receiving messages, not necessarily its active usage) seems almost inevitable in some situations, e.g. when renewing access to an internet service, having access to an e-mail account is considered as a form of user authentication or distinguishing between human and automated user, and without it, the procedure becomes much more difficult. This role could hardly be handed over to any commercial messenger, just because their close relation to a specific IT corporation, unlike e-mail.

V. Use-case 3. Digital signatures and related techniques

In messaging services, primarily in electronic mail services, there is one significant weakness in missing sender authentication (as mentioned in the previous section and explained in more details in Sochor, T., & Chalupova, N. (2019)). Since many years, a demand for a tool or technique able to guarantee the sender authenticity (preferably together with the documents being sent) lead to development of various digital signature techniques. Among them, digital certificates according to X.509 were adopted massively as standardized by Cooper D. et al. (2008) and ITU-T (2019).

Despite relatively early standardization, the adoption of digital signatures has been limited up to now, and in the meantime, substitute tools were developed for e.g. public services in many countries, instead of possible use of X.509-based digital certificates and signatures. In this use-case it seems obvious that just insufficient support from big ICT developers and producers was likely the reason why X.509 adoption was not so massive as it could have been.

VI. Conclusion

As the above use-cases illustrated, the continuous development in ICT tools forms an inevitable part of their service. It has been demonstrated that the development leads to a higher quality of the specific service, in certain situations. Economic aspects of the ICT service development were briefly discussed for all three selected use-cases with different outcomes.

References

- Akhtman, Y., & Hanzo, L. (2010). Power Versus Bandwidth Efficiency in Wireless Communications: from Economic Sustainability to Green Radio. *China Communications*, 7(2).
- Apple (2022) Use Multipath TCP to create backup connections for iOS. Apple. Retrieved July 31, 2023, from: <https://support.apple.com/en-in/HT201373>.
- Cooper, D., Santesson, S., Farrell, S., Boeyen, S., Housley, R. & Polk W. (2008). Internet X.509 Public Key Infrastructure Certificate and Certificate Revocation List (CRL) Profile. IETF:RFC5280. Retrieved July 31, 2023, from <https://www.ietf.org/rfc/rfc5280.txt>.
- Cooper, T. (2020). The Decade in Broadband: 2020 Statistics & Predictions. BROADBANDNOW RESEARCH. Retrieved July 31, 2023, from <https://broadbandnow.com/research/broadband-2020>
- Ford, A., Raisiu, C., Handley, M. & Bonaventure, O. (2013). TCP Extensions for Multipath Operation with Multiple Addresses. IETF:RFC6824. Retrieved July 31, 2023, from <https://www.ietf.org/rfc/rfc6824.txt>.
- INTERNET USAGE STATISTICS (2023): The Internet Big Picture. Internetworldstats.com . 2023. Retrieved July 26, 2023, from <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
- ITU-T. (2019). X.509. Information technology – Open Systems Interconnection – The Directory: Public-key and attribute certificate frameworks. International Telecommunication Union. https://www.itu.int/rec/dologin_pub.asp?lang=e&id=T-REC-X.509-201910-I!!PDF-E&type=items.

- Klensin, J. (2008). Simple Mail Transfer Protocol. IETF:RFC5321. Retrieved July 31, 2023, from <https://www.ietf.org/rfc/rfc5321.txt>.
- Ku, I., Wang, C. X., & Thompson, J. (2013). Spectral, energy and economic efficiency of relay-aided cellular networks. *IET Communications*, 7(14), 1476-1486. Doi: 10.1049/iet-com.2013.0095.
- Manzoor, J., Sadre, R., Drago, I., & Cerdà-Alabern, L. (2018). Is there a case for parallel connections with modern web protocols? *2018 IFIP Networking Conference (IFIP Networking) and Workshops*. IEEE, 523-531. Doi: 10.23919/IFIPNetworking.2018.8696647.
- Möller, S., & Raake, A. (Eds.). (2014). *Quality of experience: advanced concepts, applications and methods*. Springer. Doi: 10.1007/978-3-319-02681-7.
- Page Weight: Part IV Chapter 21. (2022). Retrieved July 28, 2023 from <https://almanac.httparchive.org/en/2022/page-weight>.
- Postel, J. B. (1982). Simple Mail Transfer Protocol. IETF: RFC821. Retrieved July 31, 2023, from <https://www.ietf.org/rfc/rfc821.txt>.
- Radicati Group (2014). *E-mail statistics Report 2014–2018. Executive Summary*. Palo Alto: Radicati Group. Retrieved July 27, 2023 from <http://www.radicati.com/wp/wp-content/uploads/2014/01/Email-Statistics-Report-2014-2018-Executive-Summary.pdf>.
- Radicati Group (2022). *E-mail statistics Report, 2022–2026. Executive Summary*. [online] Palo Alto: Radicati Group. Retrieved July 27, 2023 from <https://www.radicati.com/wp/wp-content/uploads/2022/11/Email-Statistics-Report-2022-2026-Executive-Summary.pdf>.
- Ruby D. (2023) 69 *Mobile Internet Traffic Statistics of 2023: Worldwide Usage*. Internetworldstats.com [online]. 13.3.2023 Retrieved July, 27 from <https://www.demandsage.com/mobile-internet-traffic/>.
- Saif, D., Lung, C. H., & Matrawy, A. (2021). An early benchmark of quality of experience between HTTP/2 and HTTP/3 using lighthouse. In ICC 2021-IEEE International Conference on Communications (1-6). IEEE.
- Savenko O., Sachenko A., Lysenko S., Markowsky G. & Vasylykiv N. (2020) Botnet detection approach based on the distributed system. *International Journal of Computing*, 19(2), 190 – 198. Doi: 10.31891/1727-6209/2020/19/2-190-198.
- Sochor, T., & Chalupova, N. (2019). Survey on messaging in the internet. *Cybernetics and Automation Control Theory Methods in Intelligent Algorithms: Proceedings of 8th Computer Science On-line Conference* Springer International Publishing, 2019, 3(8), 127-136. Doi: 10.1007/978-3-030-19813-8_14.
- Statista.com (2023). Most popular global mobile messenger apps as of January 2023: based on number of monthly active users. Retrieved July 31, 2023, from <https://www.statista.com/statistics/258749/most-popular-global-mobile-messenger-apps/>.
- Thompson Jr, H. G., & Garbacz, C. (2007). Mobile, fixed line and Internet service effects on global productive efficiency. *Information Economics and Policy*, 19(2), 189-214. Doi: 10.1016/j.infoecopol.2007.03.002.
- Uri, N. D. (2001). Changing productive efficiency in telecommunications in the United States. *International Journal of Production Economics*, 72(2), 121-137. Doi: 10.1016/S0925-5273(00)00098-0.
- Weishäupl, E., Yasasin, E., & Schryen, G. (2015). *IT Security Investments through the Lens of the Resource-based View: A new theoretical Model and Literature Review*. European Conference on Information Systems (ECIS). Münster, Germany.

Wyrzykowski, R. (2023). USA 5G Experience Report. Opensignal.com. Retrieved July 31, 2023, from <https://www.opensignal.com/reports/2023/01/usa/mobile-network-experience-5g>.

LONG-TERM TRENDS IN CHINA'S FOREIGN TRADE

František Varadzin¹, Jan Nevima², Kamila Turečková³

Abstract

The main goal of the article is to analyze the impact of foreign trade on China's position in the world economy. This is not a description of short-term trends and the reaction of the economic centre, but we focus on the long-term processes that are associated with changes in the mechanisms of economic functioning. Based on our understanding of the Chinese economy after World War II, there were three basic periods concerning foreign trade, characterized by a different approach to external relations. Each of these periods is semantically unique in meaning and, therefore, specific. We focused our attention not only on the selected macroeconomic indicators, such as gross domestic product, export performance, foreign investment inflows and outflows, but also on China's share of world gross domestic product. To achieve statistical relevance, we compared macroeconomic data in the monitored phases through the median. The values achieved clearly demonstrated fluctuations in the economic activity of the Chinese economy and changes in the position of foreign trade. Our research shows that the Chinese economy has already begun a qualitative change from an export-oriented economy to internal growth in the first decade of the 21st century.

Keywords

Foreign Trade, Economic Reforms, Savings, Investments, Economic Growth, Currency

I. Úvod

V ekonomické teorii je zahraniční obchod chápán jako zdroj bohatství. Pokud existují výhrady proti uvedené tezi, pak zpravidla tyto koncepce poukazují na fakt možnosti dlouhodobého trvání neekvivalentní směny (Prebisch 1950) mezi zeměmi, nebo škodlivé preferování exportu na úkor celé ekonomiky (fyziokratismus a některé ochranné teorie). Nejedná se tak o bezprostřední popření pozitivní role mezinárodní směny pro ekonomický rozvoj a růst. Jde v nich spíše o kritiku rozdělování celosvětového produktu prostřednictvím stávajícího ekonomického mechanismu ve prospěch některých ekonomik⁴.

Nesporným faktem od dob systémového formulování ekonomické teorie je pozitivní role dělby práce na vývoj národního hospodářství a z toho vycházející efekt úspor z rozsahu, který umožňuje snižovat jednotkové náklady a tím zvyšovat konkurenceschopnost. Totéž se týká specializace. Uvedený předpoklad aplikovaný na mezinárodní směnu je základem řady tvrzení nabídkových teorií zahraničního obchodu.

Chceme-li pochopit význam mezinárodního obchodu jak v mikro – tak makroekonomické rovině, nelze tak nikdy spustit ze zřetele onen centrální moment celého pohybu a změnu postavení subjektů v mezinárodní dělbě práce.

Cílem tohoto příspěvku není popis a analýza jednotlivých stránek zahraničního obchodu a dalších vybraných makroekonomických ukazatelů ČLR, ale snaha ukázat, jak z hlediska dlouhodobých

¹ Silesian University in Opava, School of Business Administration in Karviná, Department of Economics and Public Administration, Univerzitní náměstí 1934/3, 733 40 Karviná, Czech Republic. E-mail: Varadzin@opf.slu.cz.

² Silesian University in Opava, School of Business Administration in Karviná, Department of Economics and Public Administration, Univerzitní náměstí 1934/3, 733 40 Karviná, Czech Republic. E-mail: Nevima@opf.slu.cz.

³ Silesian University in Opava, School of Business Administration in Karviná, Department of Economics and Public Administration, Univerzitní náměstí 1934/3, 733 40 Karviná, Czech Republic. E-mail: Tureckova@opf.slu.cz.

⁴ Smyslem úvodu zde není podat ucelený přehled postupů k interpretaci zahraničního obchodu. K základním studiím viz Kindleberger, CH. P.; Krugman, P. R. - Obstfeld, M. 2004; Varadzin, F. 2013. Jako další cenný zdroj lze použít antologii základních teoretických článků světových autorů k teorii mezinárodního obchodu *Věchi ekonomické mysli*, 2006.

vývojových tendencí souvisí zahraniční obchod s ekonomickým vývojem Číny. Jde zde o pokus nalézt odpověď na otázku, jaké konkrétní procesy sehrály svou roli při přeměně čínského národního hospodářství v jednu ze dvou největších ekonomik světa. Systémové zkoumání dlouhodobých tendencí čínského zahraničního obchodu by přesáhlo rozměr článku a vyžaduje spíše samostatnou monografii. Důsledky jeho změn lze totiž pozorovat v řadě rovin. Může se jednat o mikro nebo makro ekonomický pohled o rovinu vojenskopolitických úvah, pohled celosvětových a globalizačních pohledů atd. V článku je preferován pohled na základně ekonomických reforem, tj. k jakým změnám došlo pod jejich vlivem. Je zřejmé, že odpověď není komplexní vzhledem k širší problematice a rozsahu příspěvku. Přesto doufáme, že poukáže na některé důležité aspekty související s mezinárodní dimenzí rozvoje Číny.

Zkoumáme-li dlouhodobé tendence vývoje obecně, musíme respektovat fakt, že minulá data nemusí odpovídat, na základě rozdílné metodiky jejich získávání, faktům, které nám nabízí současné statistiky. V řadě momentů se jedná o zpětně dopočítaná data, která mohou odrážet spíše naši představu o dřívější realitě než onu samotnou. Navíc, v případě kvalitativní odlišnosti ekonomiky, je nutné přistupovat obezřetně k získaným obecnějším tvrzením. Např. příprava ekonomiky na válečný konflikt vede ke zcela jinému přístupu k zahraničnímu obchodu než v případě budování integračního uskupení.

Z toho důvodu jsou i zde použité matematicko-statistické metody vsazeny do logicko-historického rámce tak, aby alespoň částečně došlo k homogenizaci v rámci zkoumaných etap. Proto jsme si vědomi problematičnosti mechanického komparování čínské ekonomiky s ekonomikou USA, kde se jedná v daleko větší míře o změny v procesní hospodářské politice než v politice zásadních změn řádu. Obdobný, ale opačný problém opatrnosti vyvozování závěrů musí být u komparování s vývojem Indie, kde naopak probíhají zásadní změny systému pomaleji a jinými cíli než v Číně. Přesto je Indie asi jediná srovnatelná ekonomika s čínskou.

Zároveň je nutno se zmínit o problematice sestavování mezinárodních statistik, což v případě Číny sehrává značnou roli.¹ Proto i práce a interpretace statistik obzvláště v dlouhém období vyžaduje značnou interpretační opatrnost.

Týká se to i různosti metodik, což ovlivňuje vykazování údajů. Např. při vykazování HDP podle čínské metodiky se zaznamenávají pouze komerčně použité ekonomické aktivity. Znamená to, že se v této veličině nezobrazují netržní lokální aktivity a vlastní spotřeba statků nevstupující do komerčních činností. Proto ne vždy HDP odráží skutečnou situaci z hlediska veškerých ekonomických aktivit národohospodářských subjektů. Při sledování dlouhodobých tendencí je zapotřebí uvažovat i momenty spjaté se změnami metodik.

Tyto a další problémy v přísném slova smyslu téměř znemožňují prohlásit tato data za přesná. Proto je třeba sdělit, že závěry v následných stránkách jsou spíše založeny na sledování trendů nežli na absolutních veličinách. Přidržíme se domněnky, že případné chyby v metodikách se projevují v celé době jejího užití, a tudíž mají většinou menší vliv na průběh trendu než na konkrétní veličinu.

Další moment interpretační opatrnosti spočívá v odlišném pojetí čínské společnosti. Pokud se např. podíváme do dat, zjistíme, že Čína vydává v posledním desetiletí (2010–2019) 2,2 % až 3 % na sociální dávky. (Key Indicators for Asia and Pacific 2020, China, People's Republic, Table 5). Jenomže v Číně v ČLR dozníval systém danway, podle něho byly sociální dávky distribuovány státními podniky, vystupovaly v podobě jejich nákladů. Od 70. let, v souvislosti s přechodem na tržní podmínky se začala uplatňovat koncepce životního minima a místní rozpočty pracují s touto kategorií. Absolutní výše je určována v každém regionu zvlášť a minimální mzda nesmí být nižší

¹ Tak např. podle posledních publikovaných údajů MMF (World Economic Outlook 2021) dosahuje výše HDP v Číně 14,723 bil. US dolarů a USA 27,659 bil. US dolarů. Znamená to, že dociluje 53,2 % americké úrovně. Pokud však vezmeme paritu kupní síly, bude HDP USA týž, ale čínský se zvětší na 24,14 bil. US dolarů a je tak o 15 % větší. Přepočet měny znamená 1,6násobný rozdíl ve stanovení analyzované hodnoty. A to nebereme v úvahu problém vnitřní struktury, kdy podíl reálného sektoru je v USA 22 % a v Číně 57 %. Pak i absolutní hodnota vnitřního trhu zboží při přepočtu směnným kurzem v Číně je větší a dosahuje 8,329 bil. oproti 6,085 bil. US dolarů.

než životní minimum. Konkrétní pomoc je obvykle poskytována v naturáliích, těžiště sociální politiky je v tvorbě pracovních míst a tvorbě fondů. Oficiální názor je, že peněžní příspěvky obvykle korumpují obyvatelstvo. Mimo to Čína již rozvíjí standardní sociální zabezpečení a kombinuje je se systémem plateb od podniků. Proto je patrné, že čínská data nevyjadřují naši sociální skutečnost.

Zásadní je z pohledu kvalitní matematické a statistické komparace dosažení vstupní unifikovatelosti datové základny, která má tyto předpoklady:

- délka posuzované časové řady sledovaných agregátů je jednotná,
- údaje jsou dostupné v požadované periodicitě,
- výběr hodnocených agregátů vytváří přirozený tlak na jejich validitu a dostupnost,
- hodnocené agregáty nevyžadují zkoumání náhodných efektů,
- časová řada musí být uvedena v absolutním vyjádření, jedná se o údaje v běžných cenách v amerických dolarech, následně dochází k relativnímu vyjádření pro potřeby dalších analýz.

Datová základna, v rámci, které jsou agregáty zpracovávány, vycházejí z údajů, které autoři získali také výzkumem a komparací historických časových řad. Jednalo se o databázi EcoWin společnosti Reuters (Reuters, 2008) dostupné na Ústavu teorie informace a automatizace Akademie věd ČR. Výhodou této databáze je možnost rozdělení dat podle zemí, kategorií či z pohledu makroekonomických ukazatelů. Nevýhodou a současně slabinou databáze byla rozdílná délka časových řad zkoumaných ukazatelů.

Mezi další datové zdroje patří statistická databáze OECD, zahrnující čtyři základní datové moduly. Databáze OECD (OECD, 2008; 2020) zahrnuje data s variabilní periodicitou a nejkomplexněji jsou zastoupeny ukazatele makroekonomické výkonnosti, které byly relevantní v námi prováděném výzkumu (OECD Main Economic Indicators).

Do použitých zdrojů lze také zařadit statistiky Mezinárodního měnového fondu – databáze platební bilance, Penn World Tables University v Davis a Groningen Growth Development Centre (University of Groningen) a materiály United Nations Conference on Trade and Development. V této souvislosti byla také provedena vzájemná porovnatelnost možného použití datových vstupů. K docílení porovnatelnosti prezentovaných dat byla použita data Světové obchodní organizace, a to v oblasti obchodní bilance Číny, makroekonomický ukazatel HDP za Čínu a svět pak v rámci Principal Global Indicators v rámci statistiky Mezinárodního měnového fondu. Samozřejmě neopominutelné jsou i data Světové banky.

II. Čínská ekonomika v kontextu poválečného vývoje světového hospodářství

Skončením 2. světové války a občanské války čínské hospodářství získalo konečně potřebný oddech, aby mohlo ukončit dějinnou katastrofu 19. století, která ji přivedla k bezvýznamnosti. Z postavení jako ekonomické velmoci v 15. století se Čína během 19. století změnila v teritorium, kde si jednotlivé státy rozehrávaly své mocensko-ekonomické hrátky. Všechny vojenské konflikty v tomto století až do 2. světové války skončily prohrou a pokusy o reformy či revoluční změny vedly pouze k nárůstu celkového chaosu. To přímo kontrastovalo s japonskou revolucí Meidži, jejíž reformy přivedly Japonsko do industriálního stádia a postavení regionální velmoci. Úpadek skrytý za uvedenými čísly (viz Tabulka č. 1) pomůže pochopit následný poválečný vývoj a postoje Číny.

Z tabulky je patrné, že v roce 1820 byl ekonomický výkon Číny na osobu okolo 50 % výkonu Západní Evropy a USA. Zároveň byl zde vytvořený produkt celkově asi o 10 % vyšší. Díky obyvatelstvu Čína tvořila v té době okolo 30 % světového HDP. Před 1. světovou válkou se ocitla v tvorbě HDP na osobu pod úrovní Indie i Japonska, a mnohonásobně ztrácela na Západní Evropu a USA. Její podíl na světové ekonomické aktivitě poklesl pod 9 %. Situace pro Čínu byla v roce 1950 katastrofální. Ekonomická aktivita měřená HDP na osobu byla výrazně nižší než v roce 1820, což z ní vytvořilo

jednu z nejvíce zbídačelých oblastí světového hospodářství v důsledku sociálně politického a ekonomického vývoje.

Tabulka 1 Vývoj HDP na osobu ve vybraných oblastech světa 1820-1950

Roky	1820		1913		1950	
Oblasti	A ¹	B ²	A	B	A	B
Svět	667	100	1510	100	2114	100
Západní Evropa	1232	23,6	3473	33,5	4594	26,3
Severní Amerika	1201	1,9	5257	21,7	9288	30,6
Japonsko	609	3,0	1387	2,6	1926	3,0
Čína	600	32,9	552	8,9	439	4,5
Indie	533	16,0	573	7,6	619	4,2

A1 – HDP/osobu, údaje v 1990 internacionálních dolarech B2 – v % na světovém ekonomickém výkonu měřeným v HDP
Zdroj: Maddison, A. *World Economy a Millennial Perspective*, 2001

To se samozřejmě dotklo i zahraničního obchodu Číny. Ještě počátkem 19. stol. byl zahraniční obchod „Říše středu“ omezen tzv. Kantonským systémem, ale zabezpečoval její potřeby na základě vládnoucí ideologie.¹ Následné opiové války s Velkou Británií a Francií vedly k narušení vnějších vztahů a fakticky ztrátu kontroly nad zahraničním obchodem. Import opia tvořil 46 % veškerého importu Číny koncem mandžuské dynastie. Číně bylo zakázáno zavážení vyšších jak 5% cel, což fakticky znamenalo zaplavení jejího trhu levnými zahraničními výrobky. To samozřejmě zbrzdilo akumulaci domácího kapitálu, v rukou zahraničních vlastníků se ocitla transportní infrastruktura, okolo 50 % uhelného a 40 % textilního průmyslu. (Ekonomičeskaja istoria mira, 2018 s. 182-183).

Před 1. světovou válkou byl zahraniční obchod soustředěn do 43 svobodných a smluvních přístavů. Byl fakticky ovládnut Velkou Británií, neboť podíl Británie Hongkongu a Indie dosahoval na celkovém obratu 49,5 %. (Ottův Obchodní slovník I, s. 498). Další vývoj, který následoval, tj. občanská válka, válka s Japonskem, 2. světová válka, další občanská válka a Korejská válka nesmírně poškodily ekonomiku.

Základním imperativem hospodářské politiky na počátku 50. let 20. století proto byla nutnost obnovit dlouhodobě rozvrácené hospodářství předchozími událostmi. Přitom z hlediska zapojení Číny do mezinárodních ekonomických vztahů nesmíme zapomínat na složitosti vývoje tehdejší mezinárodní politiky, které bezprostředně determinovaly jakákoliv rozhodnutí – Korejská válka, francouzsko-indočínský konflikt a války v Indonésii související s rozpadem nizozemského impéria vytvářely z Jihovýchodní Asie velmi rizikovou oblast světa. Praktické zapojení do mezinárodní dělby práce se tak otevíralo pouze k tehdejšímu SSSR, což naráželo na objektivní překážku – dopravní omezenost Transsibiřské magistrály a nedostatečné kapacity námořního transportu obou zemí. Vyhlášené obchodní embargo USA proti ČLR vedlo k vytvoření „šedé zóny“ prostřednictvím některých firem sídlících v Hongkongu.

Postavení Hongkongu od roku 1842 bylo založeno na koncepci regionálního centra obchodu a služeb. Po připojení Kowlonu (1860) a Nových území (1898) se zde vytvořily podmínky pro rozvoj specializovaného průmyslu. Po vzniku ČLR existovala vzájemně výhodná symbióza, kdy na základě embarga USA (1942) a OSN (1951) se prosazovala snaha izolovat Čínu. I v období budování autarkního hospodářství v 60. letech byl export potravin a vody do Hongkongu vítaným zdrojem deviz. Pro Hongkong zase mírné ceny potravin znamenaly možnost udržet nízké mzdy, což mu dávalo komparativní výhodu v mezinárodní konkurenci. Také pod vlivem uprchlíků a kapitálu z pevniny

¹ Vlastní historie chápání i průběhu zahraničního obchodu v předchozích tisíciletích Číny je velmi komplikovaná a komplexnější vysvětlení by vyžadovalo samostatnou studii, která by zachytila postavení a rozvoj mezinárodních obchodních vztahů. Jeho vývoj souvisí bezprostředně nejen s historickými podmínkami, ale i s různými myšlenkovými koncepcemi, které ovlivňovaly postoj čínské společnosti.

vzrostla industriální báze a docházelo k růstu exportu. Hlavní rolí státu v Hongkongu bylo poskytování levného veřejného bydlení a rozvoj školství. Tím byl dosažen růst jeho ekonomické síly.

Jestliže měl Hongkong v roce 1850 33 tisíc obyvatel; v roce 1913 487 tisíc a v roce 1949 1,85 mil. obyvatel. V roce 1950 jejich počet vyskočil na 2,23 milionu a v době návratu pod čínskou svrchovanost 1997 6,6 milionu. Přitom HDP na osobu (v Geary Khamis mezinárodních dolarech 1990) vzrostl z 683 (1870) na 2218 (1950). V roce 1997 tento ukazatel dosahoval 21 503 dolarů. Jestliže v roce 1950 byl 5krát vyšší, pak v roce 1978 byl 9,5krát vyšší než v ČLR. Nastartování čínských reforem vedlo k tomu, že se rozdíl snížil na 7,2násobek. (Maddison, 2003, s. 161-185).

Nedostatečnost orientace na SSSR byla zřejmá vzhledem k potřebám Číny, a tudíž to nemohlo otevřít prostor pro výraznou dynamiku rozvoje vnějších kontaktů. Následná 60. léta jsou poznamenána roztržkou se Sovětským svazem a rozvíjejícím se konfliktem ve Vietnamu. Během vlády Mao Ce-tunga Čína odmítala veškeré zahraniční investice, do roku 1965 splatila veškeré zahraniční závazky. Splátky těchto dluhů samozřejmě omezovaly možnosti importu a tím i rychlejší modernizace země. Zahraniční obchod v souladu s tradičními postoji čínských vládců nebyl chápán jako priorita. To se odráželo v teritoriální struktuře exportu i v kolísání jeho velikosti.

Tabulka 2 Čínský export (v mil. US dolarů v %)

Roky	Celkem	záp. ekonomiky ¹		rozvojové země ²		netržní ekonomiky ³	
1955	1420	205	14,4 %	240	16,9 %	970	68,3 %
1959	2210	245	11,0 %	385	17,3 %	1600	72,3 %
1965	2000	550	27,0 %	840	42,0 %	600	30,0 %

¹ Severní Amerika, západní Evropa, Austrálie a Nový Zéland, Jihoafrická republika a Japonsko

² Svět bez ¹ a ³

³ Země RVHP, Severní Korea, Vietnam, Mongolsko

Zdroj: Statistical Yearbook, 1966

Z uvedené tabulky je patrný vliv politického zásahu, kdy dochází k roztržce Číny a Sovětského svazu a dalších zemí RVHP. Zároveň se začíná projevovat tendence ke spolupráci s rozvojovými zeměmi. Prosazení radikálních změn bylo dosaženo tím, ideovým přístupem v 50. a 60. letech byla přejata sovětská koncepce centrálně řízeného zahraničního obchodu, který byl chápán jako součást řízení ekonomiky.

Základem obnovy hospodářství byla totiž koncepce hospodářství založena na marxistickém pojetí industrializace, která chápe tvorbu investičních statků jako primární zdroj pro budoucí růst produktivity práce a uspokojování potřeb. To se projevilo postupným nárůstem podílu průmyslové výroby na čistém materiálním produktu¹ Číny v letech 1952 a 1956 z 18 % na 26 % a stavebnictví z 3 % na 6 %. Relativně rychle klesal podíl zemědělské produkce z 59 % na 48 %. Služby rostly rychlostí tempa čistého materiálového produktu, který vzrostl za toto období z 61,1 mld. Yuanů na 88,8 mld. Yuanů. (Statistical Yearbook, 1967).

Pro pochopení současného stavu a vlastnické struktury čínského hospodářství je nutno podotknout, že i proces jeho obnovy byl prováděn specifickou čínskou cestou, která se nepodobala bezprostředně sovětské. Nacionalizace půdy velkých vlastníků se provedla redukcí jejich rozlohy na normy platné pro všechny rolníky, znárodnění průmyslových podniků se týkalo pouze cizinců a vládnoucí byrokratické vrstvy. Soukromý kapitál byl převáděn pomocí transformace firem na smíšené státně kapitalistické. Kapitalisté měli právo na 25 % zisku, další čtvrtiny připadly státu, podniku a zaměstnancům. Později byl podíl kapitalistů snížen na 5-7 % a vlastníci byli převáděni do placené státní služby. Další sociálně ekonomický vývoj probíhal v družstevním venkovském sektoru. Tvrdě však bylo zasaženo vlastnictví zahraničních kapitalistů a kompradorské buržoazie.

¹ Čína v té době používala standardní metodiku měření produkce jako v SSSR. Proto i v mezinárodních statistikách se objevují údaje vzniklé na bázi této metodiky.

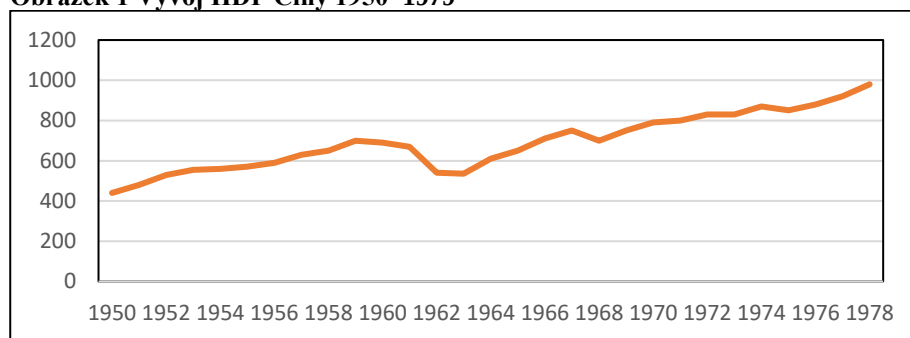
První pětiletka (1953–1957) měla dva základní úkoly – industrializaci a postupnou přeměnu odvětví na socialistický základ. Po jejím úspěšném naplnění, došlo ke zvýšení průmyslové produkce 2,4krát. Tento úspěch měl za důsledek ve 2. pětiletce problematické a nesmyslné experimenty. Druhá pětiletka (1958–1963), skončila krachem. Na jeho základě se zformoval v Číně systém dvojúrovňového rozvoje:

1. úroveň – naturální ekonomika zabezpečující životní potřeby pracujících, samozásobitelství s nízkou životní úrovní
2. úroveň – exportně orientované státní hospodářství a výroba zabezpečující potřeby státu.

Posílení ideových stimulů v rámci „kulturní revoluce“ taktéž nepřineslo očekávaný rozkvět. Zavádění standardně pojaté mzdy po doznívání „kulturní revoluce“ od sedmdesátých let se stalo předzvěstí následujících hospodářských reforem.

Pokud se podíváme na dlouhodobý vývoj HDP do období nástupu hospodářských reforem koncem 70. let zjistíme, že nejtěžší období je však spjato s tzv. „Velkým skokem“ a roztržkou se SSSR počátkem šedesátých let. Další krizový vývoj byl zaznamenán v souvislosti s nástupem tzv. kulturní revoluce v letech 1967 až 1968 a z období 1975-1976, kdy docházelo k problémům souvisejícím s předáváním politické moci v souvislosti s oslabováním vlivu a úmrtím Mao Ce-tunga. Taktéž se projevovaly důsledky ropných šoků 70. let.

Obrázek 1 Vývoj HDP Číny 1950–1979

Zdroj: Maddison, A. *The World Economy*, 2003, s. 174-175; upraveno

Avšak přes veškeré problémy došlo v Číně k progresivním změnám. Do roku 1978 se v primárním sektoru tvořilo 25,8 % HDP, v sekundárním 49,4 % a v terciárním 24,8 %. (Viz Table Gross Domestic Product at Constant Price, China Statistical Yearbook 2017) Z těchto údajů je zřejmé, že Čína v tomto období prožila (přes veškeré excesy politického vývoje) radikální industrializaci, která vytvořila základnu pro další rozvoj vnitřních reformních procesů a možnost expanze do vnějších ekonomických vztahů. Personálně je zvrat ztotožněn s odstraněním tzv. „gangem čtyř“ a nástupem Teng Siao-pinga. Proces vnějšího uvolnění můžeme datovat událostmi – návštěvou prezidenta Nixona v Číně (1972) a ukončením Vietnamské války (1975), které předcházely oficiálnímu navázání diplomatických vztahů s USA (1977).

Zavedení programu „Čtyř modernizací“ znamená také otevření se Číny vůči vnějšímu světu, jak rozvoje vlastnických forem s hlavním akcentem na veřejné vlastnictví (státní, municipální,

¹ Projekt „Čtyř modernizací“ Číny byl schválen na 3. plenárním zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Číny 18. 12. 1978. První pokusy o „Čtyři modernizace“ jsou však datovány od roku 1963, kdy na konferenci o vědeckotechnické spolupráci v Šanghaji vyzval Čou En-Lai odborníky k nutnosti modernizovat Čínu ve čtyřech oblastech. Až následný vývoj po převzetí moci Teng Siao-Pingem umožnil systematické provádění reforem v zemědělství, průmyslu, vědě a produkčních technologiích a v oblasti národní obrany. Šlo o přijetí metody postupného zavádění reforem. V jejich rámci byla přijata zásada v oblasti vzdělávání, vědy a techniky, tak i v oblasti zahraničního obchodu. Celý proces realizace vnějších vztahů se dostává na novou, kvalitativně vyšší úroveň. Předchozí období charakterizované plánovaným hospodářstvím a realizací maximálně dosažitelné produkce, byť částečně vynucené vnějšími politickými faktory, nejevilo výraznější citlivost na vývoj světového hospodářství a světového obchodu.

družstevní). Pro pochopení symbiózy teorie socialismu s čínským myšlením je možné uvést následný citát „Lidský život je na začátku každé kultury myslitelný toliko uvnitř společenství ..., pro dosažení spravedlivého vyrovnání (je) třeba dvou věcí, jejichž výsledkem je odstranění nespravedlivosti: uspořádání statků a správný úsudek. Oba tyto požadavky na sobě závisejí.“ (Hellmut, 1969). Tradiční způsob myšlení se tak nedostává do základního rozporu s pohledem na produkci statků jako činnosti společensky determinovaných subjektů. Proto i některé pohledy snažící se vykreslit problematiku „Čtyř modernizací“ jako přiblížení se individualistickému systému neoliberálního kapitalismu vždy neodpovídají pojetí čínských tvůrců reformy. Její odlišnost lze charakterizovat ve čtyřech bodech.

Ekonomické reformy jsou pod kontrolou komunistické strany, která řídí jejich rozsah, načasování a posloupnost. Neprováděla se masová privatizace. Podnikání muselo vyrůstat z vlastních kořenů a vedlo k čistému přírůstku bohatství. Vzhledem k odlišnému pojetí soukromých zájmů je jinak chápána autorita veřejnoprávních orgánů. A také zůstalo zachováno národohospodářské plánování a trh je jeho součástí.

Zásadní pro úspěch byl vstup zahraničního kapitálu, který přinášel růst produktivity práce, čistý přírůstek produkce a měl vliv na proexportní orientaci. Zůstával však pod kontrolou, neboť se v podstatě jednalo o společné firmy s čínskými státními podniky.

Tato etapa vývoje Čínské ekonomiky (1979-2008) je charakterizována nastartováním značné dynamiky růstu hospodářství. To bylo důsledkem nejenom změn ve vnitřním uspořádání sociálně ekonomického mechanismu, ale také důsledkem nového uspořádání vnějších vztahů. Poslední velký konflikt v jihovýchodní Asii související se sjednocením Vietnamu Čínsko-vietnamská válka (1979), kdy přes 20násobnou převahu v počtu obyvatel a 7násobnou převahu v počtu ozbrojených sil (Czarnota, Moszumański, 1995) nedokázala čínská armáda zvítězit, poukázala na nemožnost jiné cesty než radikální modernizace. Zároveň čínské vedení začalo prosazovat kurz vzájemné spolupráce, kdy nabídka ekonomických výhod pro partnery je základní strategie pro uplatňování možností rozvoje čínského exportu. A tak mimo modernizaci se prosazuje i otevírání čínského hospodaření. Jinak řečeno komplexně se proměňuje čínská strategie vývoje.

Celý systém ekonomických reforem se odehrával ve dvou rovinách. První rovinou byla změna vztahů v oblasti výroby, kde vznikaly systémy zodpovědnosti za pracovní pozice. Došlo k jasnému stanovení pravomocí u různých produkčních systémů a zavádění striktní kontrolní funkce. Zpočátku jednotky tohoto typu vznikaly v zemědělství a postupně se rozšiřovaly do dalších odvětví.

Druhou rovinou bylo otvírání se světu, kdy v roce 1979 došlo ke schválení zásad speciální a flexibilní politiky. Byla vymezena území měst Šen–Čen a Ču–Chaj pro zřízení „zvláštních exportních zón“. V jejich založení se pravděpodobně odrazila zkušenost Hongkongu. V roce 1980 byl vytvořen status „zvláštních ekonomických zón“ v provinciích Kuang–tung a Fu–tien. Do nich byly zařazeny ještě města Sia–men a Šan–tchou. V několika letech se tato místa transformovala do podoby moderních velkoměst a pozitivními podněty urychlila ekonomickou modernizaci celých přilehlých oblastí. Program otevírání se světu vedl ve svém důsledku k rozvoji pobřežních teritorií, ale také k nárůstu regionálních disparit mezi přímořskými a vnitrozemskými provinciemi.

Nejde však pouze o regionální nerovnováhu. Otevírání světu reálně znamenalo, že exportéři začali disponovat cizí měnou, která byla používána na domácí rozvojové programy a s tím spjaté nákupy technologií a možnost získávání manažerských zkušeností. Zároveň firmy mohly obdržet zahraniční půjčky. Došlo k reorganizování podniků zahraničního obchodu, kontrola dovozu a vývozu závisela na obchodní bilanci a stavu devizových rezerv. Vzestup nákupů na zahraničních trzích se projevil v pasivech obchodní bilance v letech 1984 až 1985, což mělo za důsledek zavedení dovozních a vývozních licencí a přísnější kontroly devizového hospodaření. Součástí strategie byla i devalvace Yuanu.

Dalším stavebním kamenem programu byl vstup do mezinárodních organizací (WB, IMF, Asijská rozvojová banka, GATT atd.). Tato skutečnost umožnila Číně se stát aktivním prvkem světových

ekonomických vztahů a vzhledem k růstu ekonomické velikosti zde sehrávat neustále významnější roli.

Čínští reformátoři si byli vědomi i souvztažnosti mezi zahraničním obchodem a mezinárodními pohyby kapitálu. S celkovou proměnou rolí zahraničního obchodu souvisela i změna investičního klimatu. Zahraniční investice byly chápány jako zapojení cizinců do různých průmyslových odvětví. Šlo v první řadě o založení společných podniků a provádění operací s tímto spjatých (finanční, importní a exportní). Proto došlo k uvolnění překážek pro jeho pohyb a začal se vytvářet institucionální rámec pro jeho uplatnění v hospodářství. Vznik zvláštních investičních zón a „otevřených měst“, zákonů o společných podnicích, úpravy daňových zákonů atp., umožnilo zapojit zahraniční zdroje do fungování čínského reprodukčního procesu a pronikat do mezinárodních produkčních sítí.

Změnila se i institucionální organizace zahraničního obchodu. Již v roce 1979 podniky zahraničního obchodu ztratily svůj monopol a ministerstvo průmyslu mohlo začít zakládat své organizace pro mezinárodní transakce. Zvýšila se autonomie teritoriálních poboček podniků zahraničního obchodu při ministerstvu zahraničního obchodu. Vybrané provinční podniky dostaly právo přímo vstupovat do mezinárodních ekonomických vztahů. Od roku 1984 se všechny podniky zahraničního obchodu staly nezávislé na zřizovateli a plně začaly odpovídat za ekonomické výsledky. Vznikl také systém agentur pracujících na základě provize.

Bylo transformováno Ministerstvo zahraničního obchodu na Ministerstvo zahraničních ekonomických vztahů a obchodu, a to přičleněním dalších institucí. Hlavní funkcí se stala tvorba a kontrola zahraniční obchodní politiky, spolupráce se Státní plánovací komisí, dohled nad čínskými korporacemi působícími v kontaktu se zahraničím, koordinace vztahů se zahraničními subjekty, mezinárodní průzkum trhů a správa cel. Nově formovaný systém se nezabýval pouze ekonomickými problémy, ale i problematikou technických, veterinárních a biologických vlastností komodit, specifickými požadavky (např. vojenská produkce, léky) a i právní problematikou.¹

Výhody vnější otevřenosti ekonomik byly v té době již všeobecně pozorovatelné na základě tzv. „asijských tygrů“, tj. Jižní Koreje, Tchaj-wanu, Hongkongu a Singapuru, jejich proexportní strategie navázala na „Japonský ekonomický zázrak“ 60. a 70. let. Přes veškeré historické odlišnosti lze v obecnosti zformulovat příčiny jejich vysoké dynamiky následně:

- rozšiřování trhů;
- získání velkého trhu pro své produkty (korejská válka pro Japonsko, vietnamská válka pro Jižní Koreu a Tchaj-wan, britské operace v Malajsii pro Singapur, Čína pro Hongkong), tyto zakázky nastartovaly poptávku po zboží a službách;
- dlouhodobý strategický zájem USA na vytvoření stabilních spojenců v Asii;
- získání přístupů k technologiím;
- důraz na kvalitu výroby;
- symbióza tradice a modernizace.

Úspěch uvedeného modelu se stal základem přemýšlení tehdejšího čínského vedení a byl zvolen model postupných kroků. Z hlediska fungování systému však zůstává nezpochybnitelná role politicko-ekonomického centra pro udržení potřeb řízení státu a odmítání celostátních kampaní na základě zkušeností z „Velkého skoku“ a „Kulturní revoluce“. To vše jasně předvedla ČLR v roce 1989.

Nastartování dynamiky vývoje v 80. letech a její prodloužení do současnosti je bezprecedentním jevem. Existuje pouze časově kratší výjimka související s industrializací SSSR. Z počátku její vzestup byl chápán jako regionální záležitost, kdy Čína byla ve stínu „asijských tygrů“. První signál

¹ K celkové koncepci čínských přeměn viz Naughton (2006).

změny situace souvisel s Asijskou krizí 1997-1998. Jestliže v roce 1995 dosáhl podíl na HDP Číny u čtyř „tygrů“ (Hongkong, J. Korea, Singapur a Tchaj-wan) 31,6 %, pak v roce 1998 poklesl na 26,1 %. (Spočítáno na základě Maddison, 2003). V roce 2000 se jejich podíl zvýšil na 29,8 %, ale mezi tím Čína demonstrovala svoji ekonomickou moc stabilizováním jak Yuanu, tak Hongkongskeho dolaru. To vše v době, kdy řada asijských proexportně orientovaných států musela snížit kurzy domácích měn. Tohoto bylo dosaženo na základě neustálé tvorby aktivní obchodní bilance, jak napovídá následující tabulka.

Tabulka 3 Zahraniční obchod Číny a Hongkongu 1997–1999

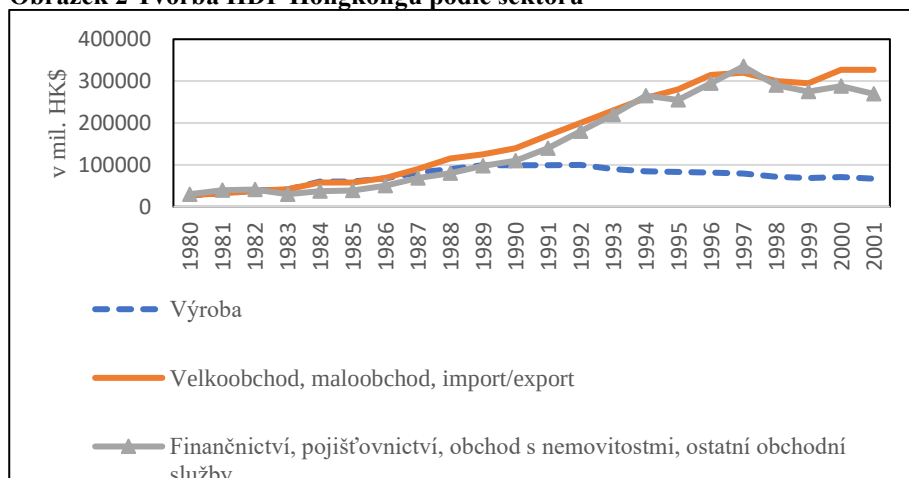
veličiny	obchodní bilance (v mil. US dolarů)			% podíl na světovém obchodě		
Roky	1997	1998	1999	1997	1998	1999
Čína	12 215	40 422	43 775	3,29	3,34	3,40
Hongkong	-20 370	-25 162	-11 931	3,34	3,18	3,05

Zdroj: vlastní výpočty a úpravy dle OECD Main Economic Indicators, 2021

Jak je dále vidět z tabulky Čína z hlediska podílu na světovém obchodu předstihla Hongkong a v nově vzniklém soustátí začala zmenšovat jeho význam. To, že „Říše středu“ dokázala čelit krizi daleko lépe než „asijské tygři“ ukázalo na počátek jejího ekonomického vůdcovství v asijském regionu.

V 90. letech se láme strukturální vývoj Hongkongu. V 80. letech v souvislosti s rozvojem spolupráce s ČLR dochází k nárůstu zpracovatelského průmyslu přičemž, jak je patrné z příloženého grafu, vrcholu bylo dosaženo v roce 1992 a potom absolutní hodnota jeho produkce klesá (Obr. č. 2).

Obrázek 2 Tvorba HDP Hongkongu podle sektorů

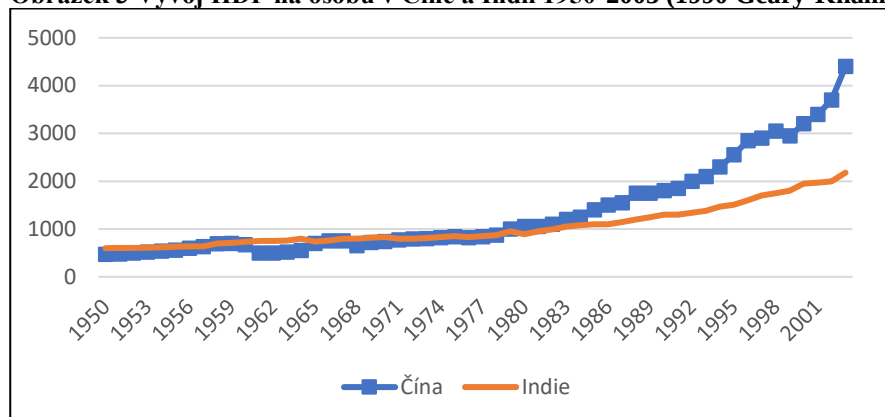
Zdroj: Převzato z Schenk, 2008; upraveno

Pokles zpracovatelského průmyslu na tvorbě HDP dále pokračoval. V roce 2000 byl jeho podíl 12,6 %; 2008 poklesl na 7,0 % a v roce 2019 dosáhl 6,3 %. A to ještě když odečteme stavebnictví, tak jeho podíl dosáhl 1,8 % a 1,0 % v posledních uvedených letech. (World Development Indicators, 2021). Tento proces probíhá plně v souladu s ekonomickými teoriemi, neboť po otevření ekonomiky dochází k přesunu výrobních faktorů do oblasti s vyšší produktivitou.¹

¹ V ekonomice Hongkongu fakticky vymizelo zemědělství s výjimkou pěstování květin a průmysl. Tato odvětví byla vymístěna na kontinentální Čínu. Proto bylo hnutí za oddělení od ČLR v letech 2019-2020 ekonomicky absurdním a odsouzeným ke ztroskotání bez ohledu na podporu jakýchkoliv světových sdělovacích prostředků a jakoukoliv podporu ze zahraničí. Čína integrovala ekonomiku Hongkongu a díky rozvoji pobřežních měst je pro ni nahraditelný. Na druhé straně Hongkong svojí specializací na obchodní služby využívá nejen potenciál Číny ale i ostatních zemí Jihovýchodní Asie.

Úspěšnost reformů lze posoudit i v porovnání s vývojem Indie. Následný obrázek jasně ukazuje na akceleraci čínského rozvoje.

Obrázek 3 Vývoj HDP na osobu v Číně a Indii 1950-2003 (1990 Geary-Khamis dolarech)

Zdroj: Maddison, A. 2003; upraveno

Po roce 2008 se ČLR dostává do nové situace, tj. světový trh již není pouhým odbytištěm, ale začíná být díky nárůstu podílu Číny na celkovém objemu novým prvkem strategie. Zvyšování podílu na HDP, kapitálových tocích, exportu a importu přesouvá roli této země do podoby ekonomické lokomotivy světového hospodářství. Postupný přechod na stupeň světové ekonomické velmoci nám ilustrují údaje v tabulce 4.

Z tabulky je patrná transformace Spojených států – z kladné bilance zahraničního obchodu do záporné bilance při poklesu její celkové dominance ve světovém obchodě. U ČLR je vidět snaha o udržení kladné bilance při relativně nízké dynamice vzhledem k vývoji světového obchodu. Po 70. letech se tento trend začíná rychle měnit a Čína se dostává do primárního postavení. Pro srovnání je uvedeno postavení Indie, kdy po vzniku její samostatnosti relativně klesá její význam ve světovém obchodě až do 70. let. Nové tisíciletí znamená nárůst její role, ale není zdaleka srovnatelný s dynamikou Číny.

Tabulka 4 Podíl vybraných zemí na světovém exportu a importu 1948-2019 (v %)

	1949	1953	1963	1973	2003	2019
Export						
USA	21,6	14,6	14,3	12,2	9,8	9,0
Čína	0,9	1,2	1,3	1,0	5,9	13,6
Indie	2,2	1,3	1,0	0,5	0,8	1,8
Import						
USA	13	13,9	11,4	12,4	17,1	13,3
Čína	0,6	1,6	0,9	0,9	5,4	11,0
Indie	2,3	1,4	1,5	0,5	1,0	2,6

Zdroj: World Trade Statistical Review, 2020, s. 80–81

Zdá se, že se Čína dostala svou dynamikou na bariery svého kvantitativního růstu v rámci světového hospodářství i v rámci domácího hospodářství. Z hlediska vnějších vztahů se jedná o teoretický i praktický problém velké ekonomiky. Jde totiž o saturaci světového trhu zbožím a problém struktury domácích zdrojů. Uvažujeme-li modelově o malé ekonomice, pak nepředpokládáme problém realizace. Např. nikdo neuvažuje, že by jakákoliv úroda v ČR narušila poměry na trhu s obilovinami, a že by nebyla tato úroda prodatelná za světové ceny. Pro velkou ekonomiku to neplatí. Malá ekonomika se může rozvíjet na základě zapojení výrobních faktorů a jejich produktivity. Může

na základě výnosnosti měnit strukturu a zapojovat se do mezinárodní dělby práce. Její postavení determinuje i vzájemná kombinace těchto faktorů.

Velká ekonomika stojí před tím, že poptávka po její produkci je determinována celkovou poptávkou, která je kritériem pro objem její exportované produkce. Její dynamika je určena růstem celosvětové poptávky po statcích a podílu, který na světových trzích zaujme. Ekonomický rozvoj velké ekonomiky tak musí uvažovat o stimulaci růstu nejenom sebe samé, ale i ostatních ekonomik, neboť jejich růst znamená stimulaci importu a tím vzrůst celkových exportních možností. Malé ekonomiky se tudíž mohou na celosvětových tendencích „svězt“, velké ekonomiky je musí spoluvytvářet. Uvedenou úvahu mohou potvrdit data o podílu exportu a importu na HDP, které jsou uvedeny v tabulce č. 5.

Tabulka 5 Podíl exportu a importu na HDP u vybraných států 1961–2019 v %

	1961	1979	1990	2008	2019
Export					
Hongkong	83,0	89,6	117,3	193,4	177,7
Čína	3,9	5,2	13,6	32,6	18,5
Indie	4,3	6,7	7,1	24,1	18,4
USA	...	8,8	9,3	12,5	11,7
Import					
Hongkong	90,6	88,3	108,7	183,2	176,1
Čína	3,5	5,9	10,7	25,0	17,3
Indie	6,0	8,2	8,5	29,3	21,7
USA	...	9,6	10,6	17,4	14,6

Zdroj: Vlastní zpracování na základě údajů World Development Indicators, 2021.

Tabulka ukazuje na skutečnost, že velké ekonomiky velmi docilovaly vysokých ukazatelů podílu zahraničního obchodu na HDP v první polovině nultých let. Na krizi roku 2008 zareagovaly snížením závislosti na zahraničním obchodě. Pro ně to znamenalo, že došlo ke změně kurzu, primární se staly problémy vnitřní ekonomiky. Neznamenal to však absolutní pokles zahraničního obchodu, USA růst 3 % a Čína 5 % v letech 2010-2019 (World Trade Statistical Review 2020), ale primární pozornost byla upřena na stimulaci domácích trhů (D. Trump, N. Modi). Podíváme-li se na některé desetimilionové ekonomiky, zjistíme, že mezi lety 1990 a 2019 vypadal jejich vývoj následně.

Je patrné, že menší ekonomiky po roce 2008 stagnují (v případě ekonomicky vyspělé Belgie), nebo dále roste jejich podíl v zahraničním obchodě. To lze považovat za potvrzení naší teze.

Tabulka 6 Podíl exportu a importu na HDP u vybraných států 1990-2019 (%)

	Export			Import		
	1990	2008	2019	1990	2008	2019
Roky						
ČR	34,8	63,0	74,4	32,8	60,8	68,4
Maďarsko	28,8	79,3	82,3	29,6	78,9	79,5
Belgie	60,2	80,9	80,6	58,4	80,2	80,1
Portugalsko	26,5	31,3	43,5	33,8	40,8	39,9

Zdroj: Sestaveno na základě World Development Indicators, 2021

Díky této skutečnosti stojí před Čínou potřeba provést změnu celého modelu opřené o export. Rozhodujícím prvkem se stává vnitřní poptávka, která začíná vystupovat jako centrální prvek budoucího rozvoje. Nejde v žádném případě o ústup ze světových trhů, ale o změnu logiky přístupu. Jestliže v předchozím období se jednalo o takové ovlivňování ekonomiky, které má zabezpečit

pronikání na zahraniční trhy, nyní jsou zahraniční trhy chápány jako jeden z prvků, který určuje možnosti ekonomického rozvoje.

Pro pochopení role zahraničního obchodu v čínském hospodářství je ještě nutno se stručně zmínit o čínské měně – renminbi¹.

Na konci občanské války obíhala v Číně řada různých měn. Po konsolidaci moci se rozšířil Yuan vydávaný novou vládou a Číně se i ukončila platnost minulých platidel. Další stabilizační opatření následovalo vydáním nového Yuanu. Z hlediska postavení v mezinárodních vztazích byl nadhodnocen. Důvod daného stavu se ukrýval ve snaze zvýhodnit nákupy strojů a zařízení v zahraničí. Primární snahou nebylo tudíž exportovat, ale industrializovat.

Změna koncepce na exportní orientaci se odrazila i na logice pojetí renminbi. Yuan začal být chápán jako nástroj podpory exportu. To se odrazilo v tom, že státní rada v roce 1979 schválila systém umožňující vývozcům a jejich vlastníkům ze samosprávných organizací a provincií držet podíl na devizových výnosech (devizové kvóty). Zároveň umožnila vlastnictví části devizových příjmů z neobchodních zdrojů (remitendy ze zahraničí, přístavní poplatky, cestovní ruch). Rok poté mohli začít exportní firmy prodávat přebytky cizí měny prostřednictvím státní instituce. Taktéž v roce 1980 došlo téměř k 100 % devalvaci RMB, což dále posílilo exportní podniky. Proto přelom 70. a 80. let lze považovat za systémový zlom z hlediska postavení zahraničního obchodu. To se taktéž odráží v námi pozorovaných dlouhodobých tendencích, neboť finanční zprostředkování má značný vliv na průběh ekonomických konfliktů.

Výraznou změnou bylo zavedení plovoucího kurzu RMB od roku 1994. Dalším momentem ovlivňující toky bylo zavedení konvertibility RMB na běžných účtech. Nedošlo však k uvolnění kapitálových účtů, neboť zde působil strach na základě zkušeností z Asijské krize v roce 1998 a nedůvěra k pohybům „horkého kapitálu“.

V novém století dochází k dalším opatřením pro posílení role RMB v mezinárodních vztazích. Roku 2003 centrální čínská banka určuje Bank of China v Hongkongu jako instituci pro zúčtování a vypořádání RMB a v následném roce povoluje vklady v RMB v Hongkongu. Dále dochází k možnosti investování prostřednictvím institucí schválených Komisí pro regulaci cenných papírů investovat na zahraničních trzích.

To vše v konečné platnosti vede k situaci, kdy RMB (30. 11. 2015) je přijato v rámci MMF jako jedna z hlavních měn a vstoupila do koše SDR. Její vliv v mezinárodních ekonomických vztazích se projevuje nárůstem požadavků na významnější roli uvnitř MMF. Na tomto poli lze snadno predikovat její další střety s USA. Při nárůstu ekonomického postavení lze obtížně předpokládat, že Čína se spokojí se stavem, kdy USA a Japonsko mají větší váhu při rozhodování.² Nová situace nastala po roce 2008, nyní je oficiálně přijata a přes veškeré kroky americké administrativy nelze již zpochybnit čínskou ekonomiku jako důležitou součást celosvětové monetární struktury. Zároveň od roku 2023 začíná vystupovat nový fenomén zahraničního obchodu – platba národními měnami (Yuanem, rublem, rupií aj.). Nejsou však nyní k dispozici data, takže případné úvahy by byly pouhé spekulace.

Úzké vazby mezi obchodními a platebními toky vedou k nutnosti nového komplexnějšího pohledu na roli Číny ve světovém hospodářství. Jednostranné a dílčí pohledy se ukazují jako nedostatečné a je zapotřebí věnovat v budoucnu větší pozornost týkající se toků zboží a služeb a kapitálů, neboť se nejedná o samostatné veličiny.

¹ Renminbi znamená lidová měna. Její jednotkou je Yuan.

² K mocenským poměrům viz IMF Member's Quotas and Voting Power, and Board of Governors imf.org/en/About/executive-board/members-quotas.

III. Vybrané dlouhodobé tendence zahraničního obchodu čínské ekonomiky

K dosažení vzájemné porovnatelnosti prezentovaných výsledků jsme přistoupili k rozdělení časové řady na celkem 3 sledovaná období. První období¹ tvoří léta **1960 do nástupu reformu**, druhé období pak léta **1979–2008** a poslední období **2009–2019**. Tyto mezníky byly zvoleny z důvodů závažných událostí pro hospodářskou politiku ČLR. První období je etapou vzniklou na základě poválečné rekonstrukce, druhé nám charakterizuje etapu projevu hospodářských reform. Třetí období je chápáno jako počátek orientace na stimulaci faktorů vnitřního růstu a rozvoje. Abychom se nedopustili v těchto časových řadách problémů spojených s použitím „klasického“ průměru, byly všechny výpočty provedeny za použití mediánových hodnot. Jsme přesvědčeni, že tímto jsme dosáhli vyšší relevance prezentovaných výsledků

Nejprve zaměříme pozornost na podíl čínského HDP ke světovému HDP. V prvním období bylo dosaženo hodnoty mediánu 3,04 %, což ukazuje na poměrně zajímavý vhlad do vývoje této významné asijské ekonomiky. V dalším sledovaném období je patrné snížení tohoto podílu na 2,26 %, ale pokles je vysvětlitelný pozvolnými transformačními procesy čínské ekonomiky, které umožňovaly kvalitativní vnitřní změny. Nedošlo však ještě k promítnutí do podílu ve světové ekonomice. Počátek třetího sledovaného období související s recesí v letech 2008-2009, signalizuje naprosto zřetelný nástup vlivu Číny v rámci světové ekonomiky, jenž dosáhl mediánového růstu přes 13 %.

Nešlo o to, že by v prvním období čínské hospodářství nerostlo. HDP ČLR v tomto období vzrostl z 59,71 mld. US dolarů na 178,28 mld. US dolarů a u Hongkongu z 1,32 mld. US dolarů na 22,52 mld. US dolarů. Proto došlo k poklesu ze 4,45 % na 2,01 % v roce 1979. Tento pokles se snížil a nejmenšího podílu soustátí Čína – Hongkong na světovém HDP bylo dosaženo v roce 1988, kdy tvořil 1,88 %. Jinak řečeno komplex reform z konce 70. a počátku 80. let se ještě výrazněji ve světovém hospodářství neprojevil. K pozorovatelné změně došlo až v polovině 90. let. Od roku 1993, kdy jejich podíl na světovém HDP činil 1,93 %, začala nepřetržitá expanze růstu podílu na světové ekonomické aktivitě. V roce 2008 podíl soustátí dosáhl 7,56 % a v roce 2019 16,75 % světového HDP.

Pokud se podíváme na podíl exportu ČLR a Hongkongu na světovém exportu zjistíme menší výkyvy než u HDP. Vidíme pokles z 2,50 % v roce 1960 na 1,52 v letech 1970 a 1977. Od roku 1979 začíná nepřetržitý růst z 1,89 % na 11,14 % v roce 2008 a 16,03 % v roce 2019. Obdobný proces můžeme pozorovat i u importu, který se snížil z 2,68 % (1960) na nejnižší hodnotu 1,50 % (1978). Po té následoval růst s drobnými poklesy v letech 1988 a 1999. V roce 2008 dosáhl jejich podíl 9,24 % a 2019 13,79 %. Největší propad lze identifikovat mezi roky 1960 a 1961, kdy dochází ke krachu 2. pětiletky.

Kvalitativní změna významu zahraničního obchodu pro Čínu se dle našeho názoru odehrávala v polovině 80. let. To dokazuje tabulka č. 7, ukazující na fakt, že od druhé poloviny 80. let zaujímala Čína významnější postavení v exportu, a i v importu, než odpovídalo jejímu podílu na ekonomické aktivitě světa.² Tabulka taktéž prokazuje, že největší roli hrál zahraniční obchod v polovině nultých let, ale po celosvětové krizi začíná nová etapa v jeho postavení. Jinak řečeno podíl vývozu na světovém exportu přesáhl podíl na HDP v letech 1988 až 2015. Vyšší podíl importu byl kratší a trval mezi lety 1987 až 2007. V roce 2008 již tento podíl poklesl pod podíl na světové ekonomické aktivitě. V uvedeném dvacetiletí „Říše středu“ spotřebovávala relativně více zdrojů ze zahraničí, od roku 2008 vidíme rychlejší tempa růstu HDP Číny než růst jejich požadavků na export.

To je důležitý signál celkové efektivity, neboť pro svůj růst začíná používat relativně méně zdrojů ze zahraničí na vytvoření dodatečné jednotky produktu. To potvrzuje reorientaci na vnitřní zdroje

¹ Problém nezapojení 50. let do rozboru dlouhodobých tendencí byl způsoben nedostatkem relevantních datových řad. Proto byl zvolen jako výchozí rok 1960.

² Nezabýváme se zde problémem vývoje konkrétního vlivu na Čínu na jednotlivé světové trhy. Základní orientace viz The Effects of Increasing Chinese Demand on Global Commodity Markets. Washington: Office of Industries U.S. International Trade Commission, Publication 3864, June 2006.

růstu. Matematicky jde o důsledek faktu, že v průběhu let 2009-2019 dosahovala čínská ekonomika vysokých temp hospodářského růstu v porovnání se světem. Zvýšila se tak základna, ke které je čínský export poměřován.

Tabulka 7 Podíl Číny na světovém HDP a zahraničním obchodě (%)

	1961	1979	1988	2008	2019
HDP	3,51	1,79	1,62	7,21	16,34
Export	1,42	0,82	1,65	8,84	13,20
Import	1,22	0,92	1,85	6,86	10,79

Zdroj: Vlastní výpočty a úpravy dle OECD Main Economic Indicators, (2020)

Jak je z předchozích tvrzení známo, kladná obchodní bilance se stala jedním ze stabilizačních prvků jejího ekonomického vývoje. To nám ilustruje následná tabulka

Tabulka 8: Bilance úspor a investic a obchodní bilance Číny a Indie (v % HDP)

Tabulka 6: Bilance oborů a investice a obecná bilance Číny a Indie (% HDP)										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Čína a/b	1,8/2,1	2,7/2,7	2,8/2,2	3,9/2,7	5,7/5,4	8,4/7,6	9,8/7,7	9,5/7,6	5,0/4,3	
Indie a/b	-0,4/-0,9	0,9/-1,9	1,0/-0,7	-2,8/-1,7	-3,2/-2,8	-2,5/-3,2	-4,9/-4,1	-1,6/-5,2	-4,5/-5,5	
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Čína a/b	4,7/3,7	2,5/2,4	2,5/1,7	1,0/2,5	1,0/2,1	2,2/3,3	1,9/2,3	2,0/1,8	0,4/0,8	0,8/...
Indie a/b	-3,9/-4,5	-4,7/-6,6	-3,0/-6,8	-0,3/-3,0	-0,8/-3,0	0,4/-2,3	0,6/-1,7	0,7/-3,1	-0,2/-3,7	-0,8/-2,7

a) bilance úspor a investic b) bilance obchodu zboží a služeb

Zdroj: Sestaveno na základě Key Indicators for Asia and the Pacific, 2020

Obrovské přebytky úspor nad investicemi a aktivní bilance zahraničního obchodu umožňují Číně udržovat vysoké rezervy pro případ vnějších poruch a tím i pokrývat řadu vnitřních nerovnováh. Srovnáme-li její situaci se stejnými daty pro Indii, zjistíme, že v letech 2001 až 2008 byl medián bilance úspor a investic pro ČLR 4,8 % a pro Indii -2,5 %.¹ V letech 2009-2019 došlo v Číně snížení tohoto mediánu na 2,0 % a v Indii ke zvýšení na -0,8 %. U obchodní bilance byl u Číny medián v prvním období 4,05 %, u Indie byl medián záporný ve výši -2,25 % a v druhém období poklesl dále na -3,1 %. V ČLR také poklesl, ale zůstal nadále kladný ve výši 2,6 %. Z toho lze vyvodit, že Čína nadále posiluje sebe jako samostatné ekonomické centrum a Indie spíše funguje ve světovém hospodářství jako velký trh, který se musí částečně spoléhat na zahraniční kapitálové zdroje. A je otázkou, kdo bude investorem do indické budoucnosti, nebo zdali Indie prodělá obdobný vývoj jako Čína.² Rozdíl v postavení Číny a Indie je patrný i z další tabulky.

Tabulka 9 Mezinárodní rezervy a celkový dluh Číny a Indie (v % HDP)

rok	Mezinárodní rezervy			Celkový dluh		
	2000	2010	2019	2000	2010	2019
Čína	10,8	27,8	19,6	7,9	1,6	1,8
Indie	8,3	9,3	11,6	17,5	6,1	6,7

Zdroj: Key Indicators for Asia and the Pacific, 2020

Čína si udržuje výrazné devizové rezervy, takže v případě nenadálého kolapsu je teoreticky schopna uhradit své závazky, a ještě by jí zbyl dostatek prostředků na uhrazení ročního importu, jehož objem

¹ Pro delší období autoři bohužel neměli srovnatelná data.

² Ekonomické dilema – jak dovršit industrializaci Indie je jedním z momentů, který bude hýbat budoucími ekonomickými a politickými procesy nejen v samotné Indii, ale mohou se stát záležitostí značné části světa. Autoři se však necítí být povoláni vyjadřovat jakékoliv myšlenky vzhledem k neorientování se v její situaci. Ale pravděpodobně to nebude čínská cesta.

byl ve výši 17,3 % v roce 2019 a výše rezerv činila 17,8 % HDP. U Indie by v případě splátky dluhů zbyly prostředky na uhrazení importu pro necelé tři měsíce.¹

Vliv zahraničního obchodu na ekonomickou aktivitu státu, jsme se rozhodli měřit ukazateli podílem exportu na HDP a sklonem k importu jako procentní podíl importu na HDP na osobu.

V prvním případě bylo dosaženo u Číny minima v roce a obyvatele roce 1970, kdy se zmenšil z původních 4,30 % v roce 1960 na 2,49 %. Bylo to důsledkem spoléhání se na vlastní síly a doznívání „kulturní revoluce“. Poté pokračoval růst s nepatrnými odchylkami. Z počátku nástupu reformy v roce 1979 se jednalo o 7,64 % a nejvyšší hodnoty bylo dosaženo v roce 2006 35,21 % a postupně začal klesat na 17,43 % v roce 2019. Obdobnou tendenci vykazuje i sklon k importu. Pro vytvoření průměrné jednotky HDP na osobu bylo spotřebováno v roce 1960 4,43 % zahraničních statků, v roce 1971 došlo ke snížení na 2,13 %. Do roku 1979 podíl vzrostl na 8,76 %. Ve druhé etapě do roku 2008 toto procento dosáhlo výše 24,65, přičemž se jednalo již o mírný pokles od vrcholu 28,87 % z roku 2005. Znamená to, že již před hypotéční krizí začalo v Číně snižování závislosti ekonomické aktivity na dovozu. V roce 2019 byla závislost průměrného HDP na osobu již 14,49 %. Lze pouze spekulovat, zdali se jedná o vědomý cíl čínské hospodářské politiky, nebo jde o vnucený objektivní trend pro velkou ekonomiku. Ale data potvrzují strategii přechodu k vyššímu využívání domácích zdrojů a krize 2008 pouze urychlila tuto tendenci, která se začala projevovat od poloviny nultých let. Čína se díky předchozí dynamice dostala do situace, v níž nemohla pokračovat ve vnější expanzi, aniž by narazila na politický odpor v zahraničí v důsledku vytlačování domácích výrobců.

Stimulace vnitřní ekonomiky pomocí domácích výdajů se nejvíce projevila v investicích. V letech 2000-2008 dosahoval jejich medián (měřeno % podílem na celkových výdajích na HDP) 39,9 % a v letech 2009-2019 45,8 %. Medián státních výdajů na spotřebu taktéž vzrostl ve sledovaných obdobích ze 14,8 % na 16,2 %. Relativní pokles mediánu spotřeby domácností ze 40,6 % na 36,7 % při absolutním růstu HDP přesto vedl k navýšení spotřeby domácností. (Key Indicators for Asia and the Pacific 2020).

Pro výklad role přímých zahraničních investic (PZI) jsme zvolili zjednodušenou hypotézu, že jejich příliv znamená zvýšení exportu v budoucnu (zahraniční investoři se snaží využít stimulací a úspor nákladů) a odliv PZI s očekáváním zvýšení importu (domácí investoři se snaží získat nedostatkové statky pro rozvoj a růst). Z krátkodobého hlediska mohou být chápány tyto procesy i opačně. Příliv investic může vést k zvýšení nákupu investičních i spotřebních statků. Také jejich odliv může vést k oslabení domácí poptávky a tím i snížení dovozu.²

Pokud budeme z uvedeného hlediska interpretovat vývoj podílu PZI k čínskému vývozu, pak došlo od roku 1980 k jejich prudkému nárůstu z 0,33 % na 29,4 % v roce 1994.³ Od tohoto roku vidíme relativní pokles k importu, kdy tato veličina poklesla v roce 2008 na 11,98 % a v roce 2019 již tvořila pouze 6,23 %. Je zřejmé, že počáteční vklady PZI vedly ke zvýšení dynamiky exportu, ale její další vývoj je však tažen vklady domácího kapitálu. Tomu nasvědčují i mediánové hodnoty, které dosáhly v letech 1979-2008 12,4 % a 2009-2019 10,91 %.

Pro hodnocení vlivu vývozu PZI je vyvození tendence složitější. Prvního výrazného vrcholu dosáhl jejich vývoz v roce 1992, kdy jejich podíl k importu dosáhl 4,96 %. Poté následovalo kolísání mezi 1,5 až 3,0 procenty vůči dovozu. Další vzestup je pozorovatelný po roce 2008 od 5,1 % až k 13,63 %. Následně nastal prudký pokles k 4,70 % v roce 2019. Pokud vyjádříme dlouhodobou tendenci importu a vývozu investic mediánem, jeho hodnota v letech 1979-2008 dosahovala 1,55 % a v období

¹ Pro USA nemají zatím obdobné myšlenky živnou půdu, neboť jejich domácí měna je mezinárodním platebním prostředkem, takže míra rizika je nesouměřitelná.

² I když vzájemné vazby mezi exportem a importem a PZI jsou složitější a jejich objasnění vyžaduje samostatnou studii, naše hypotéza vychází z Pearsonova korelačního koeficientu. Pro vztah u exportu vyšel pro přítok PZI 0,9429, pro odliv 0,8758; u importu koeficienty dosáhly 0,9516 a 0,8434 z hodnot od roku 1979 a 1982 do roku 2019. Znamená to, že přítok PZI měl vyšší souvislost s exportem a importem než odtok.

³ Hodnocení vlivu PZI pro předchozí období není při současně přístupné databáze možné. Oficiálně Čína do roku 1979 neměla PZI a předchozí údaje o sovětské hospodářské pomoci nejsou statisticky zpracována do použitelné formy.

2009-2019 vzrostla na 4,70 %.¹ Je tak možné vyslovit názor, že za celé sledované období pro čínský vývoz význam zahraničních PZI klesá a pro import roste význam vývozu čínských PZI.

Změna pojetí zahraničního obchodu se projevuje jak z hlediska kvality, tak i z hlediska teritoriální struktury. Kvalitu čínského exportu můžeme posoudit z následných údajů. Podíl produktů vysokých technologií na celkovém exportu výrobků zpracovatelského průmyslu dosahoval v roce 2008 29,4 % a v roce 2019 30,8 %. Pro srovnání v Indii dosáhl tento ukazatel v roce 2019 10,3 % a v USA poklesl za uvedené roky z 28,9 % na 18,9 %. Přitom v Spojených státech se snížil podíl výrobků zpracovatelského průmyslu z 66,0 % v roce 1979 na 59,1 % v roce 2019. Pro Čínu v roce 2008 i 2019 dosahovala výše ukazatele úrovně 93,1 %. (World Development Indicators, 2021). To celkově svědčí o převaze Číny nad USA v oblasti kvality zahraničního obchodu.²

Teritoriální změny Čínského zahraničního obchodu jsou naznačeny v Tabulce č. 10.

Tabulka 10 Teritoriální změny zahraničního obchodu ČLR a Hongkongu 2000–2018 (v % celkového objemu)

	Asie a Pacifik		Evropa		Sev. a Stře. Amerika		Stř. Východ		J. Amerika		Afrika		Ostatní	
Export	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019
Svět	24,6	33,1	42,1	38,5	25,2	18,3	3,0	4,2	2,2	2,4	1,8	2,6	1,1	1,2
Čína	51,8	46,1	18,3	20,6	23,5	20,9	2,9	4,9	1,4	3,4	1,7	3,9	0,4	0,3
Hkg	59,3	75,9	16,3	11,0	26,1	8,8	1,4	2,6	1,1	0,8	0,7	0,8	0,3	0,0
Import	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019	2000	2019
Svět	29,1	35,8	40,6	38,5	19,9	13,9	4,2	4,9	2,6	2,9	2,2	2,5	1,3	1,4
Čína	52,8	48,0	17,5	18,3	11,8	8,2	4,5	7,8	2,1	7,1	2,4	4,3	3,4	6,5
Hkg	82,5	82,8	10,3	9,1	7,6	5,5	0,8	1,4	0,5	0,8	0,3	0,5	0,0	0,0

Zdroj: Key Indicators for Asia and the Pacific, 2020

Z tabulky je zřetelný snižující se vliv Evropy a Severní a Střední Ameriky v celkovém zahraničním obchodě. Přitom tyto změny nejsou vyvolány bezprostředně Čínou. Ta naopak posiluje zde své postavení. Zároveň je patrný její nástup v ostatních teritoriích, které mají vyšší dynamiku zahraničního obchodu. Z pozice soustátí Čína – Hongkong je patrný nárůst Hongkongu v oblasti Asie a Pacifiku. Je to dáno zvýšením provázanosti jejich ekonomik a zároveň se zdá, že se Hongkong bude specializovat na bližší okolí, a to pravděpodobně z důvodů transakčních nákladů.

Vliv Číny a Hongkongu na světové hospodářství sílí, což ukazuje následná svodná tabulka.

Tabulka č. 11 Vliv Číny a Hongkongu na světové hospodářství 1960-2019 (mediánové hodnoty v %)

	1960-1978	1979-2008	2009-2019
HDP ¹ /HDP světa	3,19	2,61	13,55
Exp. ¹ / Exp. světa	1,71	6,06	15,08
Imp. ¹ /Imp. světa	1,69	5,80	13,39
Exp ¹ /HDP Č+H.	5,52	32,33	26,62
Přítok PZI/Ex ¹	0	8,31	8,71
Odtok PZI/Im ¹	0	0,78	3,68
Sklon k importu ²	3,19	16,82	18,70

¹⁾ Číny a Honkongu ²⁾ ČLR

Zdroj: vlastní výpočty a úpravy provedeny v rámci software SPSS

¹ Výpočty byly provedeny v rámci software SPSS v. 26.

² Jsme si vědomi částečné nepřesnosti uvedeného tvrzení, neboť je tu i celá oblast služeb i prodeje duševního vlastnictví, kde je dominance USA zatím nezpochybnitelná.

IV. Závěr

Čínská ekonomika prošla za uplynulých 70 let obrovskými proměnami, z nichž ne všechny byly pozitivní, v některých letech je lze označit za katastrofální. Avšak dlouhodobě dosáhla obrovského úspěchu v rámci celé planety. Podařilo se jí vytvořit a rozdělit zdroje tak, že vytvořila podmínky pro vymanění se 770 miliónů obyvatel z bída. To se rovnalo 70 % lidí poměřováno k celému světu (Dossier: 100 let Komunistické strany Číny, 2021, s. 24). Zároveň z hlediska ekonomické dimenze měreno paritou kupní síly se dostala na první místo ve světě, byť z hlediska ekonomické vyspělosti je řazena mezi středně vyspělé ekonomiky. Avšak její absolutní velikost a dynamika z ní dělají ojedinělý fenomén soudobého světového hospodářství. Pokud shrneme náš příspěvek věnovaný jedné z rovin čínského zahraničního obchodu, docházíme k následným závěrům:

Z hlediska dlouhodobých tendencí můžeme v poválečném vývoji vysledovat tři základní etapy, které se od sebe kvalitativně liší. První etapa (1949-1979) v sobě zahrnuje dvě údobí. Jde o období poválečné rekonstrukce a industrializace a období experimentů a stabilizace po jejich neúspěchu. Role zahraničního obchodu je chápána jako zdroj pro nezbytně nutné získávání technologií a produktů. Druhé období (1979-2008) je charakterizováno ekonomickými reformami, které zavádějí socialismus budovaný na základě čínských specifik. Zde se kvalitativně mění postavení zahraničního obchodu, který se na základě masivního zapojení výrobních faktorů stává jedním z rozhodujících prvků ekonomického rozvoje. Třetí období je datováno od roku 2008, neboť se zde láme vývoj světového hospodářství, ale v čínské ekonomice vidíme některé projevy její reorientace již v polovině nultých let.

Pro sledování vlivu čínského zahraničního obchodu musí být v řadě případů zahrnutý i Hongkong, jinak není pohled komplexní a může být zavádějící.¹

Z výše uvedeného textu vyplývá, že Maova Čína poměrně úspěšně provedla poválečnou konsolidaci národního hospodářství. Byla provedena na základě kvantitativního zapojení dosud ladem ležících výrobních faktorů, což mělo za důsledek relativně vysoká tempa růstu. Tomu nasvědčuje relativně nízká mediánová úroveň podílu exportu i importu na světovém objemu těchto veličin. V období ekonomických reforem začínají předbíhat ukazatele zahraničního obchodu ukazatele ekonomické aktivity. K tomu se přidává i přítok PZI i když jeho vliv v třetím období stagnuje. Oproti tomu čínské zahraniční investice začínají nabývat větších rozměrů, což pravděpodobně souvisí se zabezpečováním ekonomických zájmů. Růst sklonu k importu s růstem ekonomické úrovně bude požadovat po Číně další stimulující investice v zahraničí, neboť jinak narazí její export i import na bariery saturace a nedostatek zdrojů.

To se odráží i v potřebě Číny v souvislosti s probíhajícími změnami věnovat pozornost i teritoriální struktuře zahraničního obchodu. Zde se pravděpodobně odehrají největší střety s USA a Evropou. Probíhající změna ekonomického modelu vývoje² má ještě další důležitou rovinu, která vstoupí do tendencí vývoje jejich zahraničního obchodu. Bude-li chtít Čína jako světová ekonomická velmoc dostát svému závazku a přeměřovat ekonomiku směrem k udržitelnému růst s nižším dopadem na životní prostředí, bude nutné provést zásadní přeorientování stávajícího modelu čínského exportu. V kombinaci s mnoha dalšími sociálními, technologickými a ekonomickými faktory může v následující dekádě 21. století postupně docházet ke změně kurzu směrem k ekonomické

¹ Vzhledem k úzkým ekonomickým vazbám a specifice historického vývoje jsme přesvědčeni, že poměrně velká část vnějších ekonomických vztahů byla realizována na základě potřeb ČLR i v dobách anglické koloniální vlády. Nezařazení Macaa bylo z důvodu jeho malého ekonomického rozměru a Tchaj-wanu který sice udržuje ekonomické vztahy s ČLR, ale značná část jde spíše přes prostředníky a údaje nejsou vždy srovnatelné, i když Tchaj-wan jistě patří k čínskému kulturnímu okruhu.

² Oficiální stručně shrnutá představa viz China and the World in the New Era. Beijing: The State Council Information Office of the People's Republic of China. September 2019 Dále viz studie Světové banky China Systematic and Country Diagnostic., 2017.

transformaci vnitřních ekonomických zdrojů, které současně povedou k pozitivním ekonomicko-environmentálním efektům.

Literatura

- Czarnota, Z. & Moszumański, Z. (1995). *Chiny-Wietnam*. Warszawa: Wydawnictwo Altair.
- Dossier: 100 let Komunistické strany Číny. (2021). Praha: Litmedia, a.s.
- Ekonomičeskaja istoria mira*. Redakce V.M. Konotopov. Tom 4. (2018) Sankt Petěrburg: ALETEJA.
- Feenstra, R.C., Inklaar, R. & Timmer, M.P. (2015). The Next Generation of the Penn World Table. *American Economic Review*, 105(10), 3150-3182. Doi: 10.1257/aer.20130954.
- Hellmut, W. (1969). *Společnost a stát v Číně*. Praha: Svoboda.
- China and the World in the New Era*. Beijing: The State Council Information Office of the People's Republic of China. (2019). Dostupné z http://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201909/27/content_WS5d8d80f9c6d0bcf8c4c142ef.html.
- China Systematic and Country Diagnostic*. (2017). Towards a More Inclusive and Sustainable Development. Report No. 113092-CN. Washington: World Bank Group.
- China Statistical Yearbook* (2017). Dostupné z <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexeh.htm>.
- Key Indicators for Asia and the Pacific* (2020). 51st Edition. Manila: Asia Development Bank
- Kindleberger, CH. P. (1978). *Světová ekonomika*. Praha: Academia.
- Krugman, P. R. & Obstfeld, M. (2004). *Internationale Wirtschaft: Theorie und Politik der Außenwirtschaft*. Amsterdam: Pearson Studium.
- Maddison, A. (2001). *World Economy a Milenial Perspective*. Paris: OECD, (reprint 2002).
- Maddison, A. (2003). *The World Economy. Historical Statistics*. Paris: OECD.
- Maddison, A. (2007). *Chinese Economic Performance in the Long Run. Second Edition, revised and updated 960-2030*. Paris: OECD.
- Naughton, B. (2006). *The Chinese economy: transitions and growth*. London: The MIT Press.
- Penn World Tables, version 10.0. Dostupné z <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/?lang=en>
- Prebisch, R. (1950). *The Economic Development of Latin America and its principal Problems*. New York: Economic Commission for Latin America.
- Schenk, C. (2008). *Economic History of Hong Kong*. EH.Net Encyclopedia, edited by Robert Whaples. Dostupné z <http://eh.net/encyclopedia/economic-history-of-hong-kong/>.
- Statistical Yearbook 1966* (1967). New York: United Nations.
- Statistical Yearbook 1967* (1968). New York: United Nations.
- The Effects of Increasing Chinese Demand on Global Commodity Markets* (2006). Washington: Office of Industries U.S. International Trade Commission.
- Varadzin, F. (2013). *Mezinárodní ekonomie jako teorie světového hospodářství*. Praha: Professional Publishing.
- Vechi ekonomičeskoy mysli* (2006). Tom 6. *Meždunarodnaja ekonomika (pod obšč. Red. A.P.Kireeva)* Gossudarstvenyj universitët – Vyššaja škola ekonomiky; Institut ekonomičeskaja škola. Moskva: TEIS.
- IMF Member's Quotas and Voiting Power, and Board of Governors. Dostupné z imf.org/en/About/executive-board/members-quotas

World Economic Outlook 2021 (2021). Washington: IMF.

World Development Indicators (2021). Dostupné z data.worldbank.org/Country.

World Trade Statistical Review 2020 (2020). Geneva: WTO.

Databáze EcoWin společnosti Reuters. Ústavu teorie informace a automatizace Akademie věd ČR.

TAX POLICY OF THE FIALA'S GOVERNMENT

Jaroslav Vostatek¹

Abstract

The tax policy of today's Czech government strives to reform many elements of taxes and social security contributions. Some reform proposals also affect the Czech tax structure. The commitment not to raise taxes no longer applies. Obviously, the promise to introduce a single collection point, even though this would mean a significant rationalization of public revenue collection, does not apply either. The governmental "tax package" has a much larger factual scope than the government's policy statement, while it is not based on the results of the work of the government's expert tax commission, as would otherwise be "appropriate". This package includes, among other things, a reform of value added tax, which, even if well-intentioned, may cause inflationary pressures. The government proposes to introduce sickness insurance premiums for employees. The aim of this paper is to perform a basic systemic analysis of the tax reform proposal laid by the government. The paper analyses the rationality of financing individual sectors of today's Czech social security, using the comparison method, and the achievements are reflected in the rationalization tax reform, which should result in a significantly simpler tax structure, including one (not only collection of) social security contribution, paid only by employers and self-employed persons.

Keywords

Taxes, Social Security Contributions, Joint Collection Point, Czech Tax Structure, Tax Reform

I. Úvod

Programové prohlášení Fialovy vlády obsahuje tyto body z oblasti daňové politiky:

- Zvýšíme limit pro povinnou registraci k DPH na 2 mil. Kč, na stejnou hranici se posune možnost využití režimu paušální daně.
- Částečné úvazky podpoříme snížením odvodů sociálního pojištění.
- Snížíme sociální pojištění na straně zaměstnavatelů o 2 procentní body, za předpokladu konsolidovaných a dlouhodobě udržitelných veřejných financí.
- Snížíme počet odpisových skupin a u vybraných zkrátíme dobu odpisování.
- Snížíme byrokratickou zátěž při správě daní a poplatků, zrušíme povinnost EET a parametricky upravíme kontrolní hlášení.
- Zavedeme jednotné inkasní místo...
- ... prověříme možnost snížení DPH u všech ekologických výrobků.
- Spotřební daně budou zohledňovat škodlivost (Fiala a kol., 2022).

Z uvedených programových bodů vláda již splnila první bod (registrace k DPH², režim paušální daně) a částečně pátý bod (zrušení EET). Z vládního prohlášení, aktualizovaného v březnu 2023, vypadl záměr snížit sociální pojistné, placené zaměstnavateli, o 2 procentní body (Fiala a kol., 2023). V polovině roku 2023 se v parlamentu projednává vládní „ozdravný balíček“, který obsahuje celou řadu změn v daních a v příspěvcích na sociální zabezpečení, které nevycházejí z vládního programového prohlášení. Fiskálně nejvýraznější položkou (v členění uváděném ministerstvem financí) v „ozdravném balíčku“ je zavedení zaměstnaneckého nemocenského pojistného, a to se sazbou 0,6 % ze mzdy; do rozpočtu 2024 má přinést 11,9 mld. Kč. Dalšími výraznými

¹ Vysoká škola finanční a správní, 101 00 Praha 10, Česká republika. E-mail: Jaroslav.Vostatek@vsfs.cz.

² „Limit pro povinnou registraci DPH je relativně vysoký, přispívá k pokřivenému designu DPH“ (Bunn a Hogreve, 2022).

položkami tohoto (v zásadě daňového) balíčku je zvýšení sazby daně z příjmů právnických osob o 2 procentní body od roku 2025 (+ 21,8 mld. Kč ročně) a až zdvojnásobení zdanění nemovitých věcí (budov, pozemků apod.), což by již příští rok mělo přinést dodatečné fiskální příjmy ve výši 9 mld. Kč. Zvyšovat se mají také spotřební daně a veřejné pojistné placené OSVČ. Vláda dále přidala revizi sazeb daně z přidané hodnoty, což by mělo vést k jejich racionalizaci, i za cenu snížení daňových příjmů o 2,1 mld. Kč v roce 2024 (Ministerstvo financí, 2023).

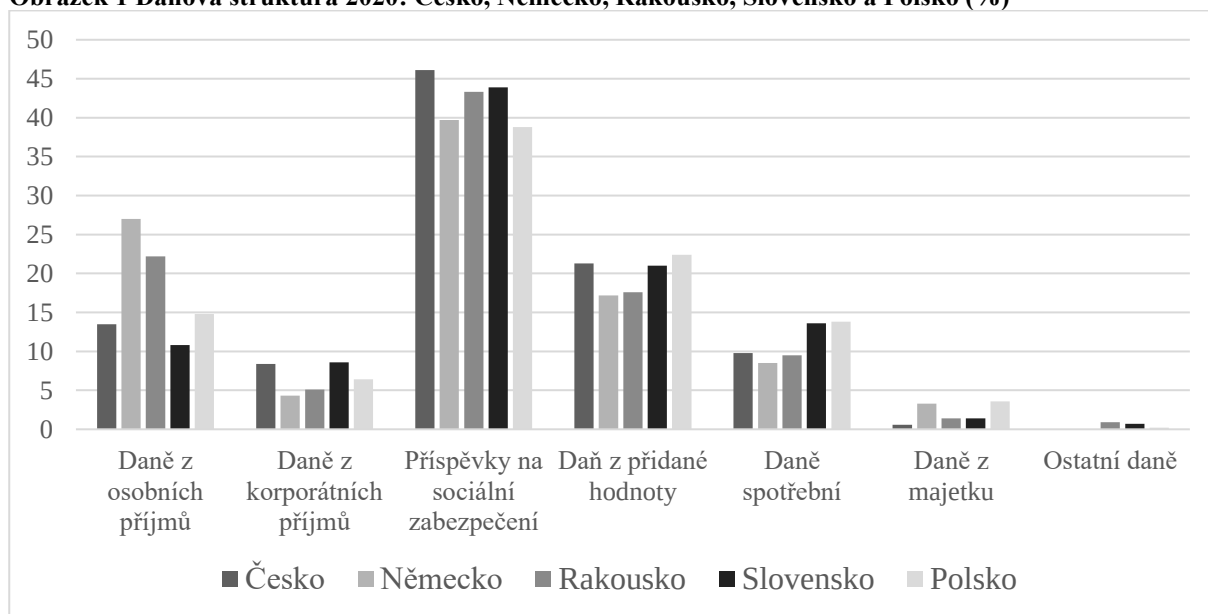
Aktuální vládní daňový balíček se dotýká celé české daňové struktury. Zásadní, nejen akademickou otázkou je, zda navrhované změny daní a příspěvků na sociální zabezpečení představují daňovou reformu směřující k ucelenému sociálnímu modelu/systému veřejných příjmů. Cílem příspěvku je provést základní analýzu předloženého vládního návrhu daňové reformy. Zahraniční zkušenosti ukazují, že optimální vládní politikou je nejprve zadat zevrubnou analýzu daňového systému (a návrhu reformy) malé (např. tříčlenné) vládní odborné komisi. To u nás není, žel, zvykem.

II. Česká daňová struktura

OECD řadí (ex definitione) příspěvky na sociální zabezpečení mezi daně, a to bez ohledu na to, zda jsou finance sociálního pojištění/zabezpečení součástí státního rozpočtu či nikoliv. (Naproti tomu v Německu důsledně rozlišují daně a sociální pojistné i ve výkaznictví.) U nás je situace komplikována tím, že veřejné zdravotní pojistné je příjmem 7 zdravotních pojišťoven a státní rozpočet (navíc ještě) hradí pojistné za tzv. státní pojištěnce. Až ironií je, že vloni byl u tohoto (nizkého) státního pojistného nově uplatněn valorizační automatismus, který je již nyní na překážku ozdravnému balíčku. V české daňové struktuře, podle definice OECD, patří veřejné zdravotní pojistné do příspěvků na sociální zabezpečení, stejně jako např. (veřejné) důchodové pojistné.

Příspěvky na sociální zabezpečení dominují v daňové struktuře nejen u nás, ale např. i ve všech sousedních zemích – viz obrázek 1. Přitom v Německu a v Rakousku v sociálním zabezpečení dominuje sociální pojištění, kde má pojistné podstatnou úlohu při fondovém financování (odděleně od státního rozpočtu), vše v kontextu křesťansko-demokratického sociálního modelu. V Česku se tento model neaplikuje a již z tohoto důvodu je třeba analyzovat jednotlivá odvětví sociálního zabezpečení a takto hledat odpověď na otázku, zda vůbec a do jaké míry je oprávněná existence modelu sociálního pojištění a kolik by činila sazba sociálního pojistného v těchto jednotlivých odvětvích.

Obrázek 1 Daňová struktura 2020: Česko, Německo, Rakousko, Slovensko a Polsko (%)

Zdroj: OECD (2022), vlastní zpracování

České nemocenské pojištění lze považovat za modelové sociální pojištění vzhledem k tomu, že hlavní dávka – nemocenské – je výrazně funkcí ušlého výdělku z titulu pracovní neschopnosti. Nemocenské pojistné by se mohlo pravidelně přizpůsobovat celkovému trendu ve výdajích na toto pojištění. V tomto směru je oprávněný vládní návrh na zvýšení celkové sazby nemocenského pojistného. Z toho však nevyplyvá, že by se mělo „obnovovat“ nemocenské pojistné placené zaměstnanci, které kdysi existovalo. Státní rozpočet se v tomto směru „spokojí“ i s pojistným placeným zaměstnavateli, jako je tomu např. ve Švédsku. Paleta dávek nemocenského pojištění by se přitom do budoucna mohla rozšířit především o dnešní rodičovský příspěvek, který je sociálně poněkud degradován tím, že patří mezi dávky státní sociální podpory; mohl by být začleněn do peněžité pomoci v mateřství (která je dávkou nemocenského pojištění), nová integrovaná, pojistná mateřská/rodičovská dávka by mohla poskytovat náhradu mzdy (s minimem ve výši průměrné celostátní mzdy) po dobu např. 100 týdnů. Jak dále uvidíme, z pohledu konstrukce celkových příspěvků na sociální zabezpečení u nás to není problém.

České veřejné zdravotní pojistné platí zaměstnanci a zaměstnavatelé ve výši 4,5 % a 9 % (celkem 13,5 %) ze mzdy. Pro srovnání: v rakouském nemocenském pojištění, které zahrnuje i zdravotní péči, se platí 3,87 % a 3,78 % (celkem 7,65 %) ze mzdy; již to mnohé naznačuje. České zdravotní pojistné vzniklo při daňové reformě 1993; svou roli zde sehrál nejen historický model nemocenských pokladen v českých zemích, ale i snahy o aspoň částečnou privatizaci zdravotního pojištění, popř. o zavedení konkurence mezi neziskovými zdravotními pojišťovnami. Již s předstihem před daňovou reformou vzniklo 15 těchto pojišťoven, v roce 1996 jich bylo již 27. Pak nastoupil integrační proces: dnes máme 7 zdravotních pojišťoven, z toho 3 jsou státní. Za sebou máme jak pokusy o jejich privatizaci (podle nizozemského vzoru, který se mezitím fakticky vrátil od trhu zdravotního pojištění k „polder systému“), tak i snahy o zavedení zdravotního spoření podle singapurského vzoru. Důsledkem nákladové exploze po zavedení tržních metod úhrady zdravotních služeb zdravotními pojišťovnami byla zásadní změna státní politiky, jež vyústila v zavedení tzv. úhradové vyhlášky ministerstva zdravotnictví, která každoročně stanoví všechny základní finanční parametry poskytování zdravotní péče. To je podstatné pro klasifikaci českého „zdravotního pojištění“: de facto se jedná nikoliv o sociální pojištění, ale o systém všeobecné zdravotní péče, stejně jako ve Velké Británii či Švédsku, který je modelově financován z daní.

Stávající české „pojistné všeobecného zdravotního pojištění“ není z ekonomického hlediska pojistným (sociálního pojištění), nejbližší má ke zdanění příjmů. Je ovšem špatnou daní z příjmů, mj. protože nezatěžuje kapitálové příjmy [OECD (2018) nám to ale také doporučuje realizovat – rozšířit základ zdravotní daně o tyto příjmy]. Tzv. „osoby bez zdanitelných příjmů“ naopak platí paušální pojistné (13,5 % z minimální mzdy, letos 2336 Kč měsíčně). Hrubá nerovnost je ve zpoplatnění zaměstnanců a OSVČ a speciálním problémem je pojistné placené státem za „státní pojištěnce“ (ve výši aktuálně 1900 Kč měsíčně, což je 13,5 % z fiktivního vyměřovacího základu 14 074 Kč – je to vysloveně „hausnumero“, „aby to vyšlo“), které je fakticky státní dotací systému zdravotního pojištění, jenž je vyčleněn ze státního rozpočtu (na rozdíl od zbytku sociálního zabezpečení). Systém českého zdravotního pojištění je de facto svěrenským fondem, který má ve správě Všeobecná zdravotní pojišťovna ČR. Fond se označuje jako „zvláštní účet veřejného zdravotního pojištění“ a slouží k realizaci „100% přerozdělování pojistného“ mezi 7 zdravotními pojišťovnami a k inkasu státem placeného pojistného za „státní pojištěnce“. Výsledkem tohoto „přerozdělování pojistného“ je poskytování rizikového pojistného za jednotlivé klienty jednotlivým zdravotním pojišťovnám podle stejných či srovnatelných zásad (vzorů), obdobně jako funguje veřejný centrální zdravotnický fond např. v Německu či v Nizozemsku. Podstatným rozdílem oproti těmto zemím je to, že u nás pojistné vybírají jednotlivé zdravotní pojišťovny.

České „důchodové pojištění“ není klasickým sociálním důchodovým pojištěním, protože má dvě „výměry“: základní a procentní. Všechny důchody obsahují základní výměru důchodu, která je dnes poskytována ve výši 10 % průměrné mzdy (PM) v daném roce; není pojistnou dávkou, protože je nezávislá na příjmech účastníků, z nichž se platilo důchodové pojistné. Procentní výměra

starobního důchodu je sice závislá na pracovních příjmech, základním problémem je zde ale to, že příjmy nad 44 % PM („redukční hranice“) jsou kráceny na (pouhých) 26 %. Je to pozůstatek penzijní politiky v 90. letech a jen částečného naplnění usnesení Ústavního soudu ČR, který zrušil redukční hranici a redukční koeficient při výpočtu starobních a invalidních důchodů. Redukční hranici a koeficient by měla/mohla odstranit technická důchodová reforma (ještě vloni ji vedení MPSV doporučovalo); při jejím (zadaném) nulovém dopadu na nově přiznávané důchody nad dnešní redukční hranici by základní výměra každého starobního důchodu byla na úrovni 32 % PM a procentní výměra jednotlivých starobních důchodů by se vypočítávala koeficientem 0,39 %, místo dosavadního 1,5 %; na této (technické) reformě by tak „vydělali“ pouze senioři s celoživotním průměrným příjmem pod 44 % PM. Systém by stal srozumitelným (i pro politiky). Bylo by zřejmé, že veřejné „důchodové pojištění“ je skutečným pojištěním jen ze zhruba 30 %; ze 70 % se jedná o rovný (starobní) důchod pro všechny! A rovné důchody mají být modelově financovány z daní, nikoliv z pojistného. Z toho také plyne, že dnešní sazba důchodového pojistného 28 % by se měla/mohla podstatně snížit – na méně než 10 % ze mzdy. Stávající důchodové pojištění je převážnou měrou procentní daní ze mzdy a vládní daňová politika by to měla vzít na zřetel. Okrajově k tomu můžeme poznamenat, že i z tohoto pohledu nemá žádný (ekonomický) smysl vyplňování formuláře „důchodového účtu“ na ministerstvu financí a navazující úvahy o (ne)vyrovnanosti tohoto účtu, resp. systému veřejných penzí.

Ostatní odvětví sociálního zabezpečení nemají podstatný vliv na daňovou strukturu. Hrubé nesrovnalosti ve financování veřejné zdravotní péče a důchodů mají za následek, že česká daňová struktura neodráží faktickou úlohu jednotlivých daní a sociálního pojistného ... a měla by se tudíž dosti změnit. Z tohoto analytického pohledu by měly být realizovány reformy financování sociálního zabezpečení, jejichž výsledkem by bylo podstatné snížení podílu příspěvků na sociální zabezpečení na české daňové struktuře. Jak uvidíme dále, jen něco z toho lze realizovat hned (do roka). Velká restrukturalizace příspěvků na sociální zabezpečení bude muset být doprovázena zvýšením hladiny hrubých mezd, při ponechání hladiny čistých mezd; to dnešní vláda nemůže stihnout, zatím není ani žádné zadání.

III. Jednotné inkasní místo

Zavést jedno inkasní místo (JIM) chtěla česká vláda už před více než desetiletím, projekt předpokládal vytvoření jednoho inkasního místa pro daně, clo a pojištění na sociální a zdravotní pojištění. JIM měl být vytvořen na bázi finanční správy, cílového stavu mělo být dosaženo v roce 2014. Prvním legislativním výstupem byl zákon č. 458/2011 Sb., o změně zákonů v souvislosti se zřízením jednoho inkasního místa a dalších změnách daňových a pojistných zákonů. Zaměstnavatelská pojistná byla tímto zákonem transformována na „odvod z úhrnu mezd na veřejná pojištění a státní politiku zaměstnanosti“, který zahrnul: důchodové pojištění se sazbou 21,5 %, nemocenské pojištění 2,3 %, úrazové pojištění 0,4 %, zdravotní pojištění 7 % a příspěvek na státní politiku zaměstnanosti 1,2 %; vše ze stejného vyměřovacího základu. Zaměstnavatelské sazby důchodového pojistného (6,5 %) i zdravotního pojistného (4,5 %) zůstaly beze změny. Účinnost zákona měla být od roku 2013, nakonec byla posunuta o 2 roky. Důvodem byly boje vyvolané zájmovými skupinami a čtyři výměny vlád. V říjnu 2014 byl zákon prakticky zrušen, na návrh ministra financí Babiše. V roce 2018 si Babišova vláda předsevzala zakončit „proces rekodifikace příjmových daní ... přípravou integrovaného systému správy daní a pojistných odvodů, který umožní placení těchto zákonných povinností na jednom místě“ (Babiš a kol., 2018). Nic z toho se (také) nerealizovalo.

Historie českého JIM se stala i předmětem vtipkování: „Jednotné inkasní místo je podle Havlíčka neoddiskutovatelnou 'paní Colombovou' českého podnikatelského prostředí. Každá vláda o něm mluví, všichni vědí, že se to nestane, takže jeho náhlé zavedení by mohlo znamenat i určité zklamání z konce oblíbeného seriálu, poznamenal“ (ČTK, 2015).

V období 2008–2013 spolupracovala na integraci příjmů veřejných rozpočtů v ČR prostřednictvím několika misí Světová banka (2008), která již na začátku přípravy projektu upozornila na rizika, například: politické odhodlání k integraci příjmů veřejných rozpočtů může slábnout, zapojené

organizace nemusí dostatečně spolupracovat a změna právních a institucionálních rámců může být politicky obtížná. Z důvodu malých zkušeností s meziresortním řízením dále Světová banka doporučila české vládě vytvoření speciálního úřadu výhradně pro řízení Projektu JIM, aby došlo k zajištění jasné odpovědnosti za výsledky. Toto doporučení vláda a MF neakceptovaly“ (NKÚ, 2015). S odporem „postížených“ zájmových skupin proti reformám je nutno počítat vždy. Vedle toho jsou u nás dosti rozvinuty i samoučelné politické boje. Na základě těchto zkušeností a doporučení jsme se v koncentrovali na vytvoření jednoho inkasního místa pro příspěvky na sociální zabezpečení: naše analýzy vedly k závěru, že zde lze dosáhnout relativně velkých národohospodářských úspor s minimem nákladů a protivenství zájmových skupin. Zásadní realizaci jednotného inkasního místa rozhodně není nutné a účelné spojovat s výhledovou změnou české daňové struktury, s celkovou daňovou reformou, na které ostatně ani není potřebná politická shoda, resp. dokonce v tomto směru nebyl předložen žádný návrh.

Navrhovaný projekt jednotného inkasního místa se soustřeďuje na příspěvky na sociální zabezpečení také proto, že dva největší příspěvky jsou u nás výrazně deformovány: důchodové pojištění má z více než dvou třetin daňovou podstatu a zdravotní pojištění má tuto podstatu v plném rozsahu – a navíc jde i o neférovou daň (viz výše). Za této situace je zcela zbytečná další existence obojího zaměstnaneckého pojištění (důchodového a zdravotního) s celkovou sazbou 11 %; toto pojištění lze při nejbližší příležitosti zrušit začleněním do daně z příjmů fyzických osob. Nic tím nezkažíme, dokonce naopak budeme pochváleni, že jsme odstranili neobvyklý souběh daně z osobních příjmů a zaměstnaneckého pojištění: v typizovaném, např. křesťansko-demokratickém sociálním modelu je totiž sociální pojištění odčitatelné od základu daně z příjmů. Kromě toho k moderní daňové politice patří i sleva sazby sociálního pojištění pro pracovníky s nejnižšími mzdami. Při této malé, v zásadě technické reformě daně z osobních příjmů je záhodno zrušit i druhou sazbu této daně – ta ostatně nemá smysl při využívání základní slevy na poplatníka k zajištění daňové progresse. Ještě můžeme dodat, že stávající základní sleva na poplatníka potřebuje valorizaci. „Daně z osobních příjmů zůstávají nízké a jsou jen slabě progresivní“ (OECD, 2023). Připomínáme i to, že dnešní hranice aplikace vyšší daňové sazby plynule „navazuje“ na horní hranici vyměřovacího základu pro důchodové pojištění – takže se zde vzájemně vynulují (krátí). Takže suma summarum: stávající návrhy na zavedení zaměstnaneckého nemocenského pojištění a na snížení hranice pro aplikaci vyšší sazby nemají odbornou oporu, jen bezdůvodně komplikují stávající systém. Pokud Fialova vláda chce „jen“ zvýšit sazbu nemocenského pojištění, tak ať to učiní zvýšením zaměstnavatelské sazby nemocenského pojištění se současným snížením zaměstnavatelské sazby důchodového pojištění. Pokud ovšem je cílem vlády zvýšit zdanění příjmů pracujících, tak ať zvýší (základní) sazbu daně o 0,6 bodů (výsledek bude stejný, bez dodatečných komplikací).

Pro úplnost musíme zmínit příspěvek zaměstnavatele na státní politiku zaměstnanosti (sazba 1,2 %). Je také příjmem státního rozpočtu, takže jeho samostatné vykazování je zbytečné. Může být plně integrován do jednotného zaměstnavatelského příspěvku na sociální zabezpečení.

Do rámce nového zaměstnavatelského příspěvku na sociální zabezpečení patří ještě „zákonné pojištění odpovědnosti zaměstnavatele za pracovní úrazy a nemoci z povolání“, de facto se jedná o sociální úrazové připojištění, spravované od roku 1990 „dočasně“ dvěma soukromými pojišťovnami (zaměstnavatelé jsou jim přiděleni podle historického klíče). Tyto dvě pojišťovny vybírají zákonem stanovené pojištění, likvidují pojištění události a vyplácejí pojištění plnění; tyto příjmy a výdaje každoročně vyúčtovávají ministerstvu financí, vše za režijní poplatek. Jedná se o samostatný kanál výběru pojištění, který lze snadno „rozpustit“ do stávajícího sociálního pojištění. Dnešní úrazové dávky lze (do budoucna) transformovat do zvýšených výměr nemocenských a důchodových dávek a zčásti i zrušit (Vostatek, 2019). Potřebná (průměrná, jednotná) sazba sociálního úrazového pojištění činí cca 0,3 %. Celková sazba zaměstnavatelského příspěvku na sociální zabezpečení se tím zvýší na 34,1 %.

Analýza problematiky JIM byla publikována již před více než rokem (Vostatek, 2022a) a navrhovaná reforma mohla být realizována již od roku 2023 – kdyby vláda chtěla. Ministerstvo financí se, slovy

náměstka ministra pro daně a cla Kouby, sice plně ztotožňuje se snahou o integraci daní a sociálního a zdravotního pojistného [mailová zpráva autorovi], ale bez nového IT systému se Finanční správa prý nehne; nový IT systém je zde „základním kamenem pro to, jak dosáhnout projektu jednoho inkasního místa ...“ (Vlková, 2022). To ale není pravda – již proto, že zde navrhovaná realizace JIM z integračního procesu vynechává přechod inkasa příspěvků na sociální zabezpečení na Finanční správu. Ne kvůli IT systému tohoto úřadu, ale proto, že by šlo o zbytečně velké „sousto“; chceme se vyhnout fiasku zavádění JIM před desetiletím. Naše orientace na racionalizaci všech příspěvků na sociální zabezpečení (v souladu s koncepcí jeho jednotlivých odvětví) byla podstatným impulsem pro možné maximální promítnutí získaných poznatků do inkasa těchto příspěvků, včetně aspoň dílčího vyššího zapojení zdanění osobních příjmů do české daňové struktury.

IV. Daň z přidané hodnoty

Programové prohlášení vlády v zásadě neobsahuje žádnou reformu daně z přidané hodnoty. V daňové struktuře má daň z přidané hodnoty u nás jen mírně nadprůměrný význam oproti relevantním zemím. Řada nesrovnalostí v DPH (např. 3 sazby daně u piva) vedla NERV a ministerstvo financí k zařazení revize sazeb DPH do ozdravného balíčku. Základní sazba 21 % se nemá měnit a místo 2 snížených sazeb (15 % a 10 %) má být zavedena jedna sazba ve výši 12 % (když nebudeme počítat navrhovanou nulovou sazbou na knihy). Snahu o odstranění či zmírnění politicky motivovaných účelových úprav DPH předchozí vládou je třeba ocenit, navíc v kombinaci s předpokládaným negativním fiskálním dopadem této revize v rozsahu 2,1 mld. Kč v roce 2024. I tak může tato reforma být jistým inflačním impulsem (v dnešních ekonomických podmínkách) a také proto je žádoucí širší analýza DPH, zohledňující situaci v EU a zejména v sousedních zemích. Bez zajímavosti není ani to, že nám OECD radí snížit příspěvky zaměstnavatelů na sociální zabezpečení a výpadek příjmů kompenzovat zvýšením DPH a případně i ekologických daní. Konkrétní návrh OECD na zvýšení DPH má 4 scénáře, s různými variantami počtu sazeb; případná jednotná sazba činí 21 %. Důvodem je též neoliberální politika OECD: „nepřímé daně jsou méně škodlivé pro růst než zdanění mezd“ (OECD, 2018).

Předchůdcem DPH byla obrátová daň, zavedená v evropských zemích po 1. světové válce jako dočasné opatření, než se budou veřejné finance „normalizovat“. Obrátová daň totiž není „konkurenčně neutrální“, protože zvýhodňuje velké podniky (kombináty). Proto byla především v zemích EHS/EU nahrazena DPH, která v modelové podobě je konkurenčně neutrální. DPH byla zavedena ve více než 150 zemích světa a bývá oslavována jako „nesporně nejúspěšnější fiskální inovace za poslední polovinu století“ (Mirrlees a kol., 2010). Jedinou směrodatnou zemí, která nezavedla DPH, jsou USA; tam mají státní a popř. i místní daně z prodeje v maloobchodě (sales taxes); promítá se to i v americké daňové struktuře, ve významně nižším podílu zdanění spotřeby. Když pomineme (obecně dosti podstatnou) otázku, zda vůbec zdaňovat spotřebu, tak nevýhodami DPH jsou mj. složitá správa, daňové úniky, diferenciace sazeb a osvobození od daně. Systém zdanění přidané hodnoty, používaný v EU, je z tohoto hlediska nejhorší; je také nejstarší, proto bývá považován za první generaci DPH. Do druhé generace DPH (s jednou sazbou daně a s podstatně méně osvobozeními) patří např. Nový Zéland, Austrálie, Kanada a Jižní Afrika.

Jednou ze zásadních slabin stávajícího systému první generace DPH v EU a v dalších zemích je zacházení s finančními službami, kdy tyto produkty jsou principiálně od DPH osvobozeny (což je spojeno s nemožností odpočtu daně obsažené v ceně produktů nakupovaných příslušnými podniky). Tento přístup bývá vysvětlován specifiky fungování těchto finančních služeb. Zdanění „explicitních“ poplatků a provizí daní z přidané hodnoty je v tomto směru považováno za bezproblémové. Problém je však údajně u finančních služeb založených na marži (margin-based). Marže, např. úrokové rozpětí představuje přidanou hodnotu, základním problémem je prý však tuto marži „rozdělit“ na část patřící k obchodu s dodavatelem (vklad) a s odběratelem (úvěr). Přitom oponentura těchto účelových konstrukcí je velmi jednoduchá již proto, že „na marži“ je založeno veškeré podnikání! Úvěrové obchody nevyjímaje. Úrok z úvěru je konstruován stejně jako „explicitní“ poplatky a provize a tudíž není nejmenším problémem k němu přidat DPH.

Obdobně je to u úroku z vkladů, jen se to trochu „komplikuje“, pokud „dodavatelem“ je jednotlivec, který není poplatníkem DPH. Stejně tomu ale je např. při nákupu šrotu od obyvatelstva. Může se to jevit jako komplikace, problém ale není v tzv. implicitních poplatcích. V několika zemích světa jsou finanční služby „normálně“ zdaňovány DPH. Problém se odvíjí především od lobbingu. Případně hledejme problém v samotné existenci DPH, resp. v její „rozdílové“ konstrukci v EU.

Zpravidla nedostatečné zdanění finančních služeb bývá vyvažováno speciálními daněmi. Mezinárodní teorie a politika v tomto směru doporučuje využít konceptu daně z finančních aktivit; nejvhodnější konstrukcí je zdanění mezd a zisků poskytovatelů finančních služeb. Např. v Dánsku poskytovatelé finančních služeb platí speciální daň z mezd se sazbou 15,3 %; daň je odčitatelná od základu daně z korporátních příjmů. Další variantou je vyšší sazba korporátní daně. Ve Velké Británii platily banky do března 2023 přírážku ke korporátní dani se sazbou 8 % ze zisku. Sazba korporátní daně tam činila 19 %, od 1. 4. 2023 byla zavedena druhá sazba korporátní daně 25 % pro zisky nad 250 000 £ a při této příležitosti se sazba bankovní přírážky snížila na 3 % ze zisku; hlavní sazba korporátní daně pro banky se tak zvedla na 28 % (HM R&C, 2021). Další specialitou je zdanění pojistných služeb pojišťovací daní, která je vybírána z pojistného: na 20 evropských zemí zdaňuje téměř celé neživotní pojištění, z toho několik zemí vysokou sazbou totožnou či blízkou základní sazbě daně z přidané hodnoty (Finsko, Nizozemsko, Německo). Německá pojišťovací daň přináší 4 % všech daňových příjmů; tamní křesťansko-demokratický model zdanění příjmů přitom poskytuje odpočet celého pojistného od základu daně z osobních příjmů. Rakousko a pár dalších zemí zdaňuje i pojistné životního pojištění. Pobaltské země a Norsko toto zdanění nemají, Slovensko (a některé další postkomunistické země) zavedlo sektorovou daň („zvláštní odvod vybraných finančních institucí“, sazba v promile z aktiv) a po několika letech ji „nahradilo“ pojišťovací daní (8 % z pojistného neživotního pojištění). V Česku pojišťovny odvádějí jen 3 % z přijatého pojistného z pojištění odpovědnosti z provozu vozidla do Fondu zábrany škod, který spravuje Česká kancelář pojistitelů; de facto jde o účelovou daň.

Přístup ke zdanění finančního sektoru by se obecně měl odvíjet od reformy daně z přidané hodnoty, protože (dnes nezbytné) náhradní řešení této problematiky může jen obtížně brát na zřetel nerovnoměrnost daňového zatížení, která vyplývá ze samotné konstrukce první generace daně z přidané hodnoty. Modernizace daně z přidané hodnoty je však v podmínkách EU velmi obtížná, ač by teoreticky mohla být poměrně jednoduchá. Ve střednědobém horizontu nám tak nic jiného nezbyvá než se smířit s danou koncepcí daně z přidané hodnoty v EU. Z toho vyplývá nezbytnost zavedení náhradního zdanění finančních služeb v Česku – na rozdíl od většiny zemí EU totiž žádné takové řešení nemáme. Přitom bychom měli dát přednost nejobecnějšímu řešení, kterým je daň z finančních služeb konstruovaná jako DPH, podle vzoru Mirrlees a kol. (2011), kteří doporučili odstranit téměř všechny nulové a snížené sazby DPH a zavést daň z finančních služeb jako ekvivalent DPH.

Návazně na koronavirovou krizi a válku na Ukrajině se rozvinulo využívání daně z přidané hodnoty jako nástroje sociální a hospodářské politiky. Např. Německo využívá 2 sazby DPH: 19 % a 7 %. Ve 2. pololetí 2020 byly tyto sazby sníženy na 16 % a 5 %. Restaurační a cateringové služby byly dočasně přeraženy ze základní do snížené sazby v době od července 2020 na dobu jednoho roku, v dalším kroku byla aplikace snížené sazby prodloužena do konce roku 2022. Od října 2022 do konce března 2024 byla sazba daně u plynu a tepla snížena na 7 %. Polsko od roku 2022 dočasně zavedlo nulovou sazbu DPH na základní potraviny, původně do konce června 2023; snížení bylo prodlouženo do konce roku 2023. Premiér Morawiecki uvedl, že podle propočtu ekonomů „tento krok patří k těm, které snížily maximální vrchol inflace o tři až čtyři procentní body“ (Divinová, 2022). Základní sazba DPH v Polsku činí 23 %, snížené „běžné“ sazby 5 % a 8 %. Ve výhodnosti nákupu potravin českých klientů na polských trzích se vedle politiky na úseku DPH promítá mj. i plné financování starobních důchodů zemědělců dotacemi ze státního rozpočtu a také polská kurzová politika (udržování nízkého devizového kurzu polské měny); s tím ale asi nic nenaděláme. Česko naopak potřebuje (pokud možno) systematické posilování české měny (Vostatek, 2022b).

Přechod na dvě sazby daně z přidané hodnoty u nás lze v evropském kontextu považovat za potřebný. Změnit by se však měly navrhované sazby, abychom nepropásli příležitost k potření pádivé inflace, nehledě již na „optický“ dojem. Jak ukážeme ještě dále, můžeme si dovolit snížit základní sazbu daně na 20 % (ostatně ji mají i Slovensko a Rakousko) a navrhovanou sníženou sazbu 12 % zredukovat na 10 % (taktéž v Rakousku a na Slovensku). Zavedení náhradního zdanění za DPH můžeme o rok odložit, aby „toho“ nebylo moc najednou. EU však rozhodně potřebuje přejít k DPH „druhé generace“; na úrovni EU je třeba analyzovat i případné zavedení systému „reverse charge“ (ministr Babiš se o to pokoušel, bez podpory vlády).

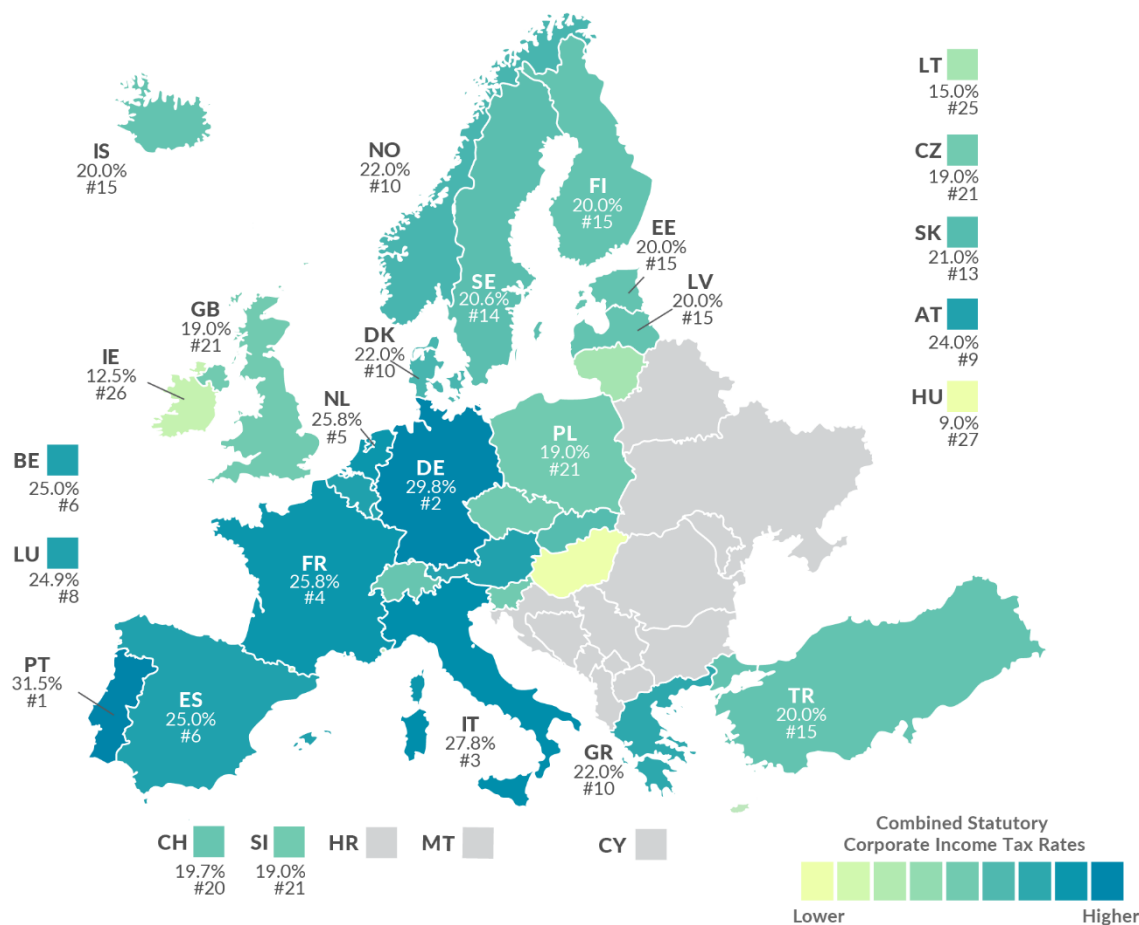
V. Daň z příjmů korporací

Daň z příjmů právnických osob prodělala v posledních desetiletích ve světě velké proměny, v souvislosti s globalizací. Pokud jde o sazby této daně, tak se dokonce hovořilo o „závodu ke dnu“ (race to the bottom): v roce 1980 byl nevážený celosvětový průměr sazeb 40,11 %, v roce 2022 již jen 23,37 %; průměrná sazba vážená podle HDP země (ve stejných letech) činila 46,52 % a 23,37 % (Enache, 2022). V posledních letech celkový trend poklesu sazeb korporátní daně ustal. Neoliberální teorie optimálního zdanění dovozuje, že sazba daně z příjmů korporací by měla být (optimálně) nulová, resp. tato daň by vůbec neměla existovat. Naproti tomu klasická daňová teorie zdůrazňovala, že akciové společnosti, díky své hospodářské síle, mají vyšší platební schopnost (Engliš, 1929). Pozoruhodné je i to, že sazby korporátní daně jsou v průměru nižší v menších zemích, nemluvě již o daňových rájích s nulovým zdaněním kapitálu.

Navrhované zvýšení sazby české daně z příjmů právnických osob o 2 procentní body (na 21 %) od roku 2025 vcelku zapadá do zahraničních tendencí v tomto směru. Upřesníme však údaje uváděné ministerstvem financí na obrázku v daňovém balíčku. V Německu sice mají sazbu korporátní daně 15 %, ale všichni její poplatníci platí také místní živnostenskou daň, jejíž sazby jsou diferencované. Ve všech mezinárodních srovnáních sazeb korporátní daně se proto k sazbě 15 % přidává ještě průměrná sazba živnostenské daně; souhrnná sazba v roce 2023 je 29,81 %. V Rakousku byla v roce 2022 uzákoněna eko-sociální daňová reforma, která mj. snižuje sazbu korporátní daně na 24 % v roce 2023 a na 23 % od roku 2024. Letošní sazby korporátní daně v Evropě prezentuje obrázek 2.

Z mezinárodních komparací lze usoudit, že plánované zvýšení sazby korporátní daně na 21 % je plně oprávněné. I další zvýšení na 23 % by bylo v souladu s tendencemi ve světě a bylo by i v zájmu české fiskální a vůbec hospodářské politiky. Rozhodně nepotřebujeme lákat zahraniční kapitál za jakoukoliv „cenu“, jako to dělají některé postkomunistické země.

Obrázek 2 Sazby daní z korporátních příjmů v Evropě v roce 2023

Note Combined statutory corporate income tax rates include both central and subcentral corporate income tax rates.

Zdroj: Brayn (2023)

VI. Závěr

Daňová politika může poměrně rychle přispět ke zvýšení efektivnosti české ekonomiky především racionalizací a unifikací celého existujícího spektra příspěvků na sociální zabezpečení, jejímž vyústěním bude plně integrovaný příspěvek zaměstnavatele na sociální zabezpečení (ekvivalentní sazba 34,1 %) a začlenění pojistného placeného zaměstnanci do daně z příjmů ze závislé činnosti. V tomto směru by Fialova vláda měla realizovat slíbené jednotné inkasní místo, a to co nejdříve. I po této výchozí racionalizaci bude mít příspěvek na sociální zabezpečení nadměrnou váhu v české daňové struktuře; další významný posun v tomto směru předpokládá jednorázovou mzdovou reformu, při níž by se zvýšila mzdová hladina o zvýšenou úroveň zdanění mezd, která bude korespondovat snížení (zaměstnavatelského) příspěvku na sociální zabezpečení.

Realizace konceptu jednotného inkasního místa bude znamenat zásadní racionalizaci inkasa v sektoru zdravotního pojistného, které je zbytečnou komplikací v podmínkách jednotného státního řízení financování sektoru na bázi tzv. úhradové vyhlášky ministerstva zdravotnictví. Zdravotní pojistné se stane nedílnou součástí nového příspěvku na sociální zabezpečení, placeného zaměstnavateli (a OSVČ). Integrací se odstraní i dosavadní nesystémové platby státu za státní pojištění a zdravotní pojistné placené osobami bez zdanitelných příjmů.

Daň z příjmů fyzických osob je u nás málo progresivní, protože základní sleva na poplatníka nebyla/není patřičně valorizována. Druhá sazba této daně by neměla být posouvána; měla by být zrušena jako zbytečnost – vhodnou příležitostí je integrace zaměstnaneckého pojistného do této daně. Zcela nesystémové by bylo zavádět zaměstnanecké nemocenské pojistné; to už bychom rovnou mohli zvýšit sazbu daně ze mzdy; pokud ministerští úředníci mají potřebu „vyrovnat účet nemocenského pojištění“ (který neexistuje), tak si do něj mohou převést patřičná procenta a částky třeba i z účtu

důchodového pojištění, který je – při rozpočtovém financování penzí – také zbytečný. Důchodové pojistné (se sazbou 28 % z hrubé mzdy) je oprávněné jen asi ze 30 %, protože u nás dominuje rovný starobní důchod, který by měl být, stejně jako všeobecná zdravotní péče, financován z obecných daní – nikoliv tedy pojistným.

Sazba daně z příjmů právnických osob je u nás nízká, vládou navrhované zvýšení sazby daně o 2 % by se mohlo za další rok zopakovat, jen bychom se tím „vyrovnali“ Rakousku, které příští rok snižuje sazbu na 23 %. Srovnatelné zdanění v Německu dosahuje výše/sazby téměř 30 %!

Daň z přidané hodnoty je v EU výrazně harmonizována, leč s řadou zastaralých a lobbistických konstrukcí. Náhradním, leč důležitým férovým řešením je i u nás zavést zdanění finančních služeb, které v racionálním systému nahrazuje chybějící zdanění přidané hodnoty. V rámci EU je zde účelné usilovat o přechod k tzv. druhé generaci DPH, případně i o přechod na všeobecný reverse charge; obojí je ovšem „během na dlouhou trať“. Lobbying jde zde velmi silný.

Česko si může dovolit přechod na dvě sazby daně z přidané hodnoty ve výši 20 % a 10 %. Při rozhodování o zatřídění zboží a služeb do těchto dvou sazeb se případně můžeme nechat inspirovat Rakouskem či Slovenskem. Snížení hladiny zdanění přidané hodnoty je důležité i pro vyvinutí tlaku na pokles inflace, opačný dopad může totiž mít vládní návrh na revizi sazeb daně z přidané hodnoty. Z fiskálního hlediska si to může republika dovolit, do státního rozpočtu by se měla odvádět i emise žirálních peněz a ČNB může převést do státních aktiv jednorázově 2 bil. Kč – přebytkové devizové rezervy, které nashromáždila svéráznou politikou „kurzového závazku“ (Vostatek, 2022b).

Daňová teorie a politika vyžaduje systematický výzkum. MF ČR by mělo znovu zřídit Výzkumný ústav financí, nebo aspoň studijně výzkumný odbor.

Financování

Příspěvek vznikl při řešení standardního projektu „Fiskální udržitelnost českého systému důchodového a zdravotního pojištění“ s využitím institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Vysoké školy finanční a správní.

Literatura

Brayn, S. (2023). *2023 Corporate Income Tax Rates in Europe*. Washington: Tax Foundation. Dostupné z <https://taxfoundation.org/corporate-tax-rates-europe-2023/> (30. 6. 2023).

Bunn, D. a Hogueve, L. (2022). *International Competitiveness Index*. Washington: Tax Foundation. Dostupné z <https://taxfoundation.org/publications/international-tax-competitiveness-index/> (30. 6. 2022).

ČTK (2015). TOP 09 navrhuje zavedení Jednoho kontrolního místa podnikání. Praha: ČTK. Dostupné z https://www.blesk.cz/clanek/zpravy-live-ekonomika/303539/top-09-navrhuje-zavedeni-jednoho-kontrolniho-mista-podnikani.html?utm_source=blesk.cz&utm_medium=copy (30.6.2023).

Divinová, J. (2022). Levné nákupy v Polsku nekončí. Nulová DPH na potraviny zůstane. *Peníze.cz*, 5.12.2022. Dostupné z <https://www.penize.cz/slevy/438522-levne-nakupy-v-polsku-nekonci-nulova-dph-na-potraviny-zustane> (30. 6. 2023).

Enache, C. (2022). *Corporate Tax Rates around the World*. Washington: Tax Foundation. Dostupné z <https://taxfoundation.org/publications/corporate-tax-rates-around-the-world/> (30. 6. 2023).

Engliš, K. (1929). *Finanční věda*. Praha: Nakladatelství Fr. Borový.

Programové prohlášení vlády České republiky. 2018. Praha: Úřad vlády ČR. Dostupné z <https://www.vlada.cz/assets/jednani-vlady/programove-prohlaseni/Programove-prohlaseni-vlady-cerven-2018.pdf> (30.6.2023).

- Programové prohlášení vlády České republiky. 2022. Praha: Úřad vlády ČR. Dostupné z <https://www.vlada.cz/assets/jednani-vlady/programove-prohlaseni/programove-prohlaseni-vlady-Petra-Fialy.pdf> (30.6.2023).
- Programové prohlášení vlády České republiky. 2023. Praha: Úřad vlády ČR. Dostupné z <https://www.vlada.cz/assets/jednani-vlady/programove-prohlaseni/Aktualizovane-Programove-prohlaseni-vlady-.pdf> (30.6.2023).
- HM R&C (2021). *Amendments to the surcharge on banking companies*. London: HM Revenue & Customs. Dostupné z <https://www.gov.uk/government/publications/amendments-to-the-surcharge-on-banking-companies/amendments-to-the-surcharge-on-banking-companies#General%20Description%20of%20The%20Measure> (30.6.2023).
- Ministerstvo financí (2023). Ozdravný balíček. Dostupné z <https://www.mfcr.cz/cs/aktualne/ozdravny-balicek> (30.6.2023).
- Mirrlees, J. (2010). *Dimensions of Tax Design: The Mirrlees Review*. Oxford: Oxford University Press.
- Mirrlees, J. (2011). *Tax by Design: The Mirrlees Review*. Oxford: Oxford University Press for the Institute for Fiscal Studies.
- NKÚ (2015). Kontrolní závěr z kontrolní akce 15/17: Peněžní prostředky vynakládané na opatření související se zjednodušením výběru a správy daní a pojistného, zejména na Projekt vytvoření jednoho inkasního místa pro příjmy veřejných rozpočtů. Praha: NKÚ.
- OECD (2018). *OECD Economic Surveys: Czech Republic 2018*. Paris: OECD Publishing. Doi: 10.1787/eco_surveys-cze-2018-en.
- OECD (2022). *Revenue Statistics 2022: The Impact of COVID-19 on OECD Tax Revenues*. Paris: OECD Publishing. Doi: 10.1787/8a691b03-en.
- OECD (2023). *OECD Economic Surveys: Czech Republic 2023*. Paris: OECD Publishing. Doi: 10.1787/e392e937-en.
- Světová banka (2008). *Česká republika. Zpráva o integrované správě příjmů*. Část II: hodnocení plánu sjednocení výběru příspěvků na sociální zabezpečení a zdravotní pojištění v rámci jednotné správy příjmů. Dostupné z https://www.mfcr.cz/assets/cs/media/JIM_c-0001_2008_Svetova-banka-Zprava-o-integrované-sprave-prijmu-cast-I--Hodnoceni-vladního-planu-na-sloučení-danové-a-celni-spravy.pdf (30.6.2023).
- Vlková, J. (2022). Státu chybějí peníze. Co s tím hodlá dělat? *Mladá fronta DNES*, 29.11.2022.
- Vostatek, J. (2019). Sociální úrazové modely a české pojištění odpovědnosti za pracovní úrazy a nemoci z povolání. *FÓRUM sociální politiky*, 2019, č. 6.
- Vostatek, J. (2022a). Jednotné inkasní místo pro Česko. *FÓRUM sociální politiky*, 2.
- Vostatek, J. (2022b). Czech Monetary and Fiscal Policies: Big Deficits and Challenges. *ACTA VŠFS*, 16(2), 173-204. Doi: 10.37355/acta-2022/2-05.

TWIN DEFICITS AFTER COVID PANDEMIC: EVIDENCE FROM CENTRAL EUROPEAN COUNTRIES

Tomáš Wroblowský¹

Abstract

Twin deficit hypothesis states that there is a positive correlation between budget and trade deficits. The widely accepted Keynesian approach explains their correlation through the changes of interest rates and domestic currency appreciation. As a result, causal relationship leading from budget imbalance to external imbalance can be expected.

This paper is focused on testing the twin deficit hypothesis in 5 Central European countries – Austria, Czechia, Hungary, Poland and Slovakia. The regression model based on quarterly OECD data covering 2010-2022 period provides some mixed results as Czechia and Hungary show positive correlation between deficits and current account balances. However, results for remaining countries do not support the traditional twin deficit hypothesis. When analyzing the covid-19 effects, it was shown that the linkage between fiscal and external balances weakened in all countries from the sample during the years of pandemic.

Keywords

Twin Deficit, Current Account, Budget Deficit, Covid, Central Europe

I. Introduction

In recent years, the twin-deficit hypothesis, positing a causal linkage between fiscal deficits and current account deficits, has regained prominence and taken center stage in policy discussions. This proposition initially appeared during the 1980s when a notable deterioration in the U.S. current account balance coincided with a substantial upsurge in the federal budget deficit. Since then, many theoretical and empirical studies have been published on this topic. While the results, although mixed, mostly confirm the correlation of fiscal and external imbalances, the results are significantly different in terms of causality and transmission mechanism between the two variables.

In this paper, we focus on testing the twin deficit hypothesis in Central European countries, namely Austria, Czechia, Hungary, Poland and Slovakia. The objective is to examine a) whether the correlation between fiscal and trade deficits exists in selected countries and b) whether their relationship was affected by economic changes (both internal and external) connected with Covid-19 pandemic.

The rest of the paper is organized as follows. Section 2 provides brief review of relevant literature. Theoretical framework is presented in section 3. The data, model specification and empirical findings are provided in section 4. The final section concludes the study.

II. Literature Review

The relationship between budget and current account deficits started to draw researchers' attention in the 1980's. At that time record budget deficit and current account deficit emerged in many countries, including the United States. The twin deficits hypothesis asserts that an increase in budget deficit will cause a similar increase in current account deficit (see section 3 for further details). However, the results turned to be really mixed. They differ even in case of using different econometric techniques and model specifications for the same country data. Many studies supported widely accepted argument by Feldstein (1986) that assumed causal relationship from budget to trade deficits,

¹ Department of Economics and Economic Policy, PRIGO University, V. Nezvala 801/1 Havířov, Czech Republic.
E-mail: Tomas.Wroblowsky@prigo.cz.

like Abell (1990), Islam (1998), Vamvoukas (1999), Aqeel and Nishat (2000), Leachman and Francis (2002), Cavallo (2005) and Erceg, Guerrieri, and Gust (2005), Furceri and Zdzienicka (2018) or Afonso and Coelho (2023). However, other researchers such as Laney (1984), Bernheim (1987), Miller and Russek (1989), Dewold and Ulan (1990), Enders and Lee (1990), Boucher (1991), Winner (1993), Kim (1995), Papaioannou, Kei-Mu Yi (2001) and Kaufmann et al. (2002) did not find a stable long-run relationship between the two deficits. Darrat (1988), Kearney and Monadjemi (1990) and Normandin (1999) have reported evidence supportive of bi-directional causality between the twin deficits. Some studies as Anoruo and Ramchander (1998) or Alkswani (2000) support the reverse causality running from current account to budget deficit. Studies with really mixed results (Gale and Orszag (2003) or Reitschuler and Crespo Cuaresma (2004) can be also found.

III. Theoretical Framework

Economic reasoning for connection between budget deficit and current account balance may be obtained from elementary macro identities. Let's start with the national income identity,

$$Y = C + I + G + (X - M) \quad (3.1)$$

where Y, C, I and G stands for national income, private consumption, investment spending and government expenditures respectively. X and M represents values of exports and imports of goods and services.

Total national savings can be created both by private and public sector. Hence, we can write

$$S = S_p + S_g \quad (3.2)$$

where S stands for total national savings, while S_p and S_g represents private and public savings. As private savings are a result of excess national income over private consumption and taxes paid (T), we get

$$S_p = Y - C - T \quad (3.3)$$

Public savings arise from difference between government revenues and government expenditures(G), hence

$$S_g = T - G \quad (3.4)$$

Combining relationships stated above, current account balance can be expressed as

$$NX = (Y - T - C) + (T - G) - I, \text{ hence } NX = S - I \quad (3.5)$$

or better

$$NX = (S_p - I) + (T - G) \quad (3.6)$$

Based on the equation (3.6) we can state that for given extent to which the investment is financed by private savings, the current account balance (approximated by NX) and budget balance should move together (i.e. they are TWINS).

Keynesian View

Although we demonstrated that budget and trade deficit should change in the same direction, there's been a huge theoretical debate about the causality and transmission mechanism between them. The most common (Keynesian) view is based on simple IS-LM (or better, IS-LM-BP) analysis. If budget deficits are financed domestically, it should lead to higher demand for loanable funds and result in higher interest rates. If they are financed by foreign capital inflows, it should lead to higher demand for domestic currency. Both situations cause currency appreciation and consequently fall of net exports. However, Keynesian approach works even in fixed exchange rate regime. Increased national income caused by budget deficit pushes the demand for imported goods and services up. As a result, trade deficit occurs. We can conclude that the described mechanism assumes the causality leading from budget balance to trade balance.

Ricardian View

Ricardian view (although connected to the name of David Ricardo, mainly based on famous paper by Robert Barro (1974)) is based on the equivalence of taxes and debt as methods of financing the government expenditures. Assuming rational forward-looking agents with infinite decision-making horizon, any budget deficit is perceived as temporary. As households expect the tax increases in the future, they save any increase of their disposable income caused by the deficit. As fall of public savings is fully offset by an increase of private savings (see for example equations 3.3 and 3.4 in case of a tax reduction), there are no pressures on interest rate and exchange rate, so there should be no change of the net exports. Ricardian view states that there's no causal relationship between budget and trade deficits.

Although there are many more theoretical approaches trying to explain the relationship between fiscal and external imbalances the Keynesian and Ricardian views are the most accepted ones. For more detailed review of theories explaining the twin deficit hypothesis, see Macháček and Wroblowský (2004) or a nice discussion of channels for twin deficits provided by Afonso and Coelho (2023).

Data and Methodology

This study focuses on twin deficits in Central European countries, namely Austria, Czechia, Hungary, Poland and Slovakia. For this purpose, quarterly data from OECD statistics is used, covering the 2010-2022 period.

Quarterly data is used to obtain sufficiently large data sample. However, it brings some problems as budget balance data usually do not make sense when used on higher than annual frequencies. To get over this issue, quarterly change of public debt as % of GDP is used as a proxy variable for budget deficit. For external balance, we use the current account balance as % of GDP.

Descriptive evidence

Let's start with some descriptive evidence. Although it can't be taken as a serious proof, it can provide a feeling for the data and the lag structure involved (if any). Table 1 shows the correlation coefficients between the current account and budget balances for time lags and leading 1-3 periods:

Table 1: Correlations between current account and budget balances

	t-3	t-2	t-1	t	t+1	t+2	t+3
Austria	0,106	-0,123	-0,016	-0,065	-0,324	-0,146	-0,245
Czechia	0,281	0,083	0,121	0,219	0,132	0,016	0,023
Hungary	0,061	0,016	-0,023	0,018	-0,048	-0,027	-0,020
Poland	-0,154	-0,173	-0,233	-0,187	-0,156	-0,124	-0,132
Slovakia	-0,221	-0,255	-0,196	-0,090	-0,023	0,012	-0,051

The results support the view that external and fiscal balances are connected to some extent. According to the traditional Keynesian view the correlation between both variables should be positive and fiscal balance should lead the trade balance. These are the results that we get for Czechia and partly for Hungary, where there's a lag of trade deficit, but the correlation is quite small. All other countries show a negative correlation between the two balances. The general conclusion that can be reached by these simple correlations is that the theory that budget deficits lead to current account deficits does not seem to hold for the whole sample. However, simple correlations can introduce the picture but cannot provide answers to such complex questions and issues. Because of that, we now provide some regression analysis.

IV. Regression Analysis

In this section, we use slightly adjusted approach that was used by Salvatore (2006). He examined the value of current account balance as a function of budget balance, economic growth in domestic economy and abroad and lagged value of current account. This lagged value reflects the lagged values

of budget balance that can be expected as factors affecting the current account value but can't be used in the regression due to their intercorrelation. Hence, following equation will be tested:

$$CA_t = \alpha_0 + \alpha_1 BB_t + \alpha_2 GD_t + \alpha_3 GEU_t + \alpha_4 CA_{t-4} \quad (4.1)$$

where CA is the current account balance, BB is the budget balance, GD is the annual growth in domestic economy and GEU is the annual growth rate in the EU. EU growth was used as a proxy for economic growth abroad as all analyzed countries trade most of their goods and services with their EU partners. CA_{t-4} stands for one year (4 quarters) lagged value of current account. To answer whether twin deficits exist in Central European countries, we are mainly interested in parameter α_1 , while we expect a negative sign of parameter α_2 and positive signs of α_3 and α_4 . Estimated values are presented in table 2:

Table 2 Results of eq. 4.1 estimation

	constant	BB_t	GD_t	GEU_t	CA_{t-4}	R^2	DW
Austria	0,0241	-0,2041*	-0,1025	0,2866*	0,8562**	0,77	1,86
Czechia	0,6141*	0,3052**	-0,2145*	0,4111*	0,9101**	0,82	2,03
Hungary	0,0028	0,0101*	-0,1170	0,2145*	0,7546**	0,78	1,95
Poland	-0,1004	-0,0021	-0,3151	-0,0014	0,8211**	0,59	1,87
Slovakia	-0,2036*	-0,2401*	-0,1687**	0,0623	0,8896**	0,71	1,76

The estimates of parameters α_2 , α_3 and α_4 have correct signs and they are mostly statistically significant at 10% or 5% levels. The R^2 values vary from 0,59 in case of Poland to 0,82 in case of Czechia. Durbin – Watson statistics doesn't indicate any remaining serial correlation of the error term.

If we turn our attention to α_1 parameter, we get mixed results. They indicate similar results as obtained in the descriptive analysis. While results for Czechia and Hungary support the twin deficits hypothesis, results for Austria, Poland and Slovakia show negative correlation between budget and trade balances.

V. Effects of Covid-19 Pandemic

The latest data (both reflecting budget and trade balances) are probably heavily affected by the pandemic. All countries from the sample suffered serious fiscal problems due to decreased budget revenues. They also massively increased their spendings to health care and to support of affected individuals and industries. The trade patterns were seriously disrupted too. As a result, we can expect that excluding the Q2/2020 – Q4/2022 data should affect the estimated results.

Re-estimation of equation 4.1 shows that there are minor changes in α_2 , α_3 and α_4 parameters and their sign remain correct. There are also no changes in their statistical significance. However, the re-estimated α_1 parameters show some interesting results. Comparison of initial and re-estimated parameters with exclusion of covid data are presented in table 3:

Table 3: Comparison of α_1 parameters

	BB_t original	BB_t new
Austria	-0,2041*	-0,2351*
Czechia	0,3052**	0,3233**
Hungary	0,0101*	0,0103*
Poland	-0,0021	0,0023
Slovakia	-0,2401*	-0,2865*

The absolute values of estimated parameters increased for all countries and they keep their statistical significance and sign (with exception of Poland). These results may indicate that Covid and post-Covid era weakened the linkage between external and fiscal balances in Central European countries.

VI. Results Discussion and Conclusion

The results of descriptive and regression analysis show some mixed results. They indicate the validity of twin deficit hypothesis in Czechia and Hungary. On the other hand, results for Austria, Poland and Slovakia support negative relationship between budget and trade balances. Although the results are not complex enough to fully support it, the euro can be a possible explanation. Countries with their own currency (Czechia, Hungary) behave according to the twin deficit theory. Austria and Slovakia have adopted euro, which makes the widely accepted transmission mechanism through currency appreciation more complicated. As there's no chance for nominal appreciation within the eurozone countries, the appreciation must occur in real terms but the adjustment of price levels is not perfect and takes some time. The question mark, however, remains in case of Poland as its estimated parameters do not support the euro argument stated above. However, Poland is a bit specific compared to other countries in the sample, as it is more closed country with substantially higher share of primary sector on total GDP. We also need to keep in mind that the results for Poland show lowest R^2 and statistically insignificant values of most parameters.

Excluding the Covid data brings higher absolute values of estimated BB coefficients for all countries. This can be interpreted as a weakening of linkage between budget and trade deficits in all countries from the sample during the pandemic. While the fiscal balances were driven by unprecedented need for active fiscal measures in many areas, the international trade volumes were affected by broken international supply chains, capacity problems with distribution, decreased production factors mobility etc. However, the quantification of effects of pandemic on twin deficits will require more time and more data from post-covid recovery years.

References

- Abell, J. D. (1990). Twin Deficits During the 1980s: An Empirical Investigation. *Journal of Macroeconomics*, 12(1), 81-96. Doi: 10.1016/0164-0704(90)90057-h.
- Afonso, A. & Coelho, J. C. (2023). Twin deficits through the looking glass: time-varying analysis in the Euro area. *Economic Change and Restructuring*, 56(4), 2087-2110. Doi: 10.1007/s10644-023-09534-4.
- Alkswani, M. A. (2000). The Twin Deficits Phenomenon in Petroleum Economy: Evidence from Saudi Arabia. Presented at the Seventh Annual Conference, *Economic Research Forum (ERF)*, 26-29 October, Amman, Jordan.
- Anoruo, E. & Ramchander, S. (1998). Current Account and Fiscal Deficits: Evidence from Five Developing Economies of Asia. *Journal of Asian Economics*, 9(3), 487-501. Doi: 10.1016/S1049-0078(99)80099-2.
- Aqeel, A & Nishat, M. (2000). The Twin Deficits Phenomenon: Evidence from Pakistan. *The Pakistan Development Review*, 39(4II): 535-550. Doi: 10.30541/v39i4IIpp.535-550.
- Barro, R. J. (1974). Are Government Bonds Net Wealth? *Journal of Political Economy* 82(6): 1095-1117.
- Boucher, J.L. (1991). The U.S. Current Account: A Long and Short Run Empirical Perspective. *Southern Economic Journal*, 58(1), 93-111. Doi: 10.2307/1060036.
- Cavallo, M. (2005). Government Consumption Expenditures and the Current Account. *FRBSF Working Paper* 2005-03. <http://www.frbsf.org/publications/economics/papers/2005/wp05-03bk.pdf>.
- Darrat, A. F. (1988). Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits? *Southern Economic Journal*, 54(4), 879-87. Doi: 10.2307/1059523.

- Dewold, W. G. & M. Ulan, M. (1990). The Twin Deficit Illusion. *Cato Journal*, 10, 689-707.
- Enders, W. & Lee, B. S. (1990). Current Account and Budget Deficits; Twin or Distant Cousins? *The Review of Economics and Statistics*, 72(3), 373-81.
- Erceg, C. J., L. Guerrieri & Gust, C. (2005). Expansionary Fiscal Shocks and the Trade Deficit. *International Finance Discussion Paper No. 2005(825)*, Federal Reserve Board.
- Furceri, D. & Zdzienicka, A. (2018). Twin Deficits in Developing Economies. Working Paper No. 170, *International Monetary Fund*, 1-41.
- Gale, W.G. & Orszag, P. R. (2003). Economic Effects of Sustained Budget Deficits. *National Tax Journal*, 56(3), 463-485. Doi: 10.17310/ntj.2003.3.02.
- Islam, M. (1998). Brazil's Twin Deficits: An Empirical Examination. *Atlantic Economic Journal*, 26(2), 121-128. Doi: 10.1007/BF02299354.
- Kaufmann, S., Scharler, J. & Winckler, G. (2002). The Austrian Current Account Deficit: Driven by Twin Deficits or by Intertemporal Expenditure Allocation? *Empirical Economics* 27(3), 529-42. Doi: 10.1007/s001810100094.
- Kearney, C. & Monadjemi, M. (1990). Fiscal Policy and Current Account Performance: International Evidence on the Twin Deficits. *Journal of Macroeconomics*, 12(2), 197-219. Doi: 10.1016/0164-0704(90)90029-A.
- Kim, K. H. (1995). On the Long Run Determinants of the US Trade Balance: A Comment. *Journal of Post Keynesian Economics*, 17(3), 447- 455. Doi: 10.1080/01603477.1995.11490039.
- Laney, L. (1984). The Strong Dollar, the Current Account and Federal Deficits: Cause and Effect. *Federal Reserve Bank of Dallas Economic Review*, 1, 1-14.
- Leachman, L. L. & Francis, B. (2002). Twin Deficits: Apparition or Reality? *Applied Economics*, 34(9), 1121-1132. Doi: 10.1080/00036840110069976.
- Macháček, M. & Wroblowský, T. (2004). Zdvojené deficit: Sourozenci, nebo otec a syn? In *Teoretické praktické aspekty veřejných financí*. Praha: VŠE.
- Miller, S. M., & Russek, F. S. (1989). Are the Twin Deficits Really Related? *Comentary Policy Issues*, 7(4), 91-115. Doi: 10.1111/j.1465-7287.1989.tb00577.x.
- Normandin, M. (1994). Budget Deficit Persistence and the Twin Deficits Hypothesis. Working Paper No. 1994(31), *Center for Research on Economic Fluctuations and Employment*, Université du Québec, Montreal.
- Papaioannou, S. & Yi, K. M. (2001). The Effects of a Booming Economy on the U.S. Trade Deficit. *Current Issues in Economics and Finance*, Federal Reserve Bank of New York, 7(2).
- Reitschuler, G. & Crespo Cuaresma, J. (2004). Ricardian Equivalence Revisited: Evidence from OECD countries. *Economic Bulletin*, 5(16), 1-10.
- Salvatore, D. (2006). Twin Deficits in the G-7 Countries and Global Structural Imbalances. *Journal of Policy Modeling*, 28(6), 701–712. Doi: 10.1016/j.jpolmod.2006.06.003.
- Vamvoukas, G. (1999). The Twin Deficits Phenomenon: Evidence from Greece. *Applied Economics*, 31(9), 1093-1100. Doi: 10.1080/000368499323571.
- Winner, L. E. (1993). The Relationship of the Current Account Balance and the Budget Balance. *American Economist*, 37(2), 78-84. Doi: 10.1177/056943459303700213.